TOBY THACKER

Dr. Gėbelsas
apdovanotas
dviem dalykais...
iškalba ir intelektu...
jis užkariavo Berlyną
pačia tikriausia to
žodžio prasme.

– A. Hitleris

GĖBELSAS

ŽMOGUS, SUKŪRĘS HITLERĮ

OBUOLYS

TOBY THACKER

GĖBELSAS

ŽMOGUS, SUKŪRĘS **HITLERĮ**

Iš anglų kalbos vertė
ROZITA ZNAMENSKAITĖ

UDK 94(430)(092)
Th-01

Versta iš: Toby Thacker
Joseph Goebbels: Life and Death
Palgrave Macmillan, 2010

ISBN 978-609-403-631-6

© Toby Thacker 2009
First published in English by Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited under the title Joseph Goebbels by Toby Thacker. This edition has been translated and published under licence from Palgrave Macmillan. The author has asserted his right to be identified as the author of this Work.
© Vertimas į lietuvių kalbą, Rozita Znamenskaitė, 2014
© Viršelio dizainas, Andrius Morkeliūnas, 2014
© UAB MEDIA INCOGNITO, 2014

Jūs bijote, kad jūsų būtis išsisklaidys bendrame žmonijos troškimų ir žinojimo katile, ir nepastebite negalintys pasiekti pilnatvės atmetę stambias ir svarbias dalis to, kas „buvo padalyta visai žmonijai“. Jūs siekiate, kad žmogaus būtis būtų nedaloma, bet kartu pritariate jos išdraskymui...

Filosofas Paulius Natorpas (Paul Natorp),
įspėjimas Vokietijos jaunimui 1920 m.*

* Paul Natorp, „Hoffnungen und Gefahren unserer Jugendbewegung“, Werner Kindt (red.) // *Grundschriften der Deutschen Jugendbewegung* (Düsseldorf und Köln: Eugen Diederich, 1963), p. 129–147, 144–145.

Turinys

Iliustracijų sąrašas 8
Padėkos 11
Vertimo pastabos 13

Įvadas 14
1. „Tas siaubingas laukimas“ 25
2. „Pajuntu po kojomis žemę“ 55
3. „Būsimasis diktatorius“ 83
4. „Tu esi Trečiojo Reicho pasididžiavimas“ 111
5. „Mes visi trys palaikysime vienas kitą“ 139
6. „Svarbu tik šios masės“ 170
7. „Mums netinka budelių vaidmuo“ 206
8. „Nesuardoma lemties bendrystė“ 240
9. „Reikia kariauti šį žmonių karą“ 272
10. „Žūtbūtinė kova“ 301
11. „Mes pasielgėme teisingai“ 331
12. „Koks tolimas ir svetimas atrodo šis gražus pasaulis“ 363

Epilogas 400
Paaiškinimai 437
Bibliografija 509
Rodyklė 527

Iliustracijų sąrašas

Jei nenurodyta kitaip, čia naudojamos iliustracijos paimtos iš nacių partijos publikacijų arba yra mano asmeninės nuotraukos. Esu dėkingas Heidelbergo universiteto bibliotekai už leidimą panaudoti *Völkischer Beobachter* ir *Das Reich* nuotraukas (5, 7, 38 ir 46 iliustracijos). Ačiū Hovardui Meisonui (Howard Mason) už nupieštus žemėlapius 4 ir 35 iliustracijoms ir Janui Denisui (Ian Dennis) už nupieštus žemėlapius 3, 9 ir 45 iliustracijoms.

1. Namas Dahlemero gatvėje, Reite, kur Gėbelsas augo ir gyveno su tėvais iki 1924 metų. 26
2. E. Liudendorfas ir Hitleris teisiami už tėvynės išdavimą 1924 m. kovo mėn. 57
3. Trečiojo dešimtmečio Vokietijos žemėlapis, kuriame parodytos kelios pirmosios Gėbelso agitacinės kelionės. 71
4. Reino krašto ir Rūro žemėlapis trečiajame dešimtmetyje. 73
5. „Idėja ir pasiaukojimas“ – pirmasis spausdintas Gėbelso straipsnis nacių partijos laikraštyje *Völkischer Beobachter,* 1925 m. birželio 14–15 d. 79
6. „Mažoji nacionalsocialisto abėcėlė“ – pagrindinių nacizmo idėjų vadovas. 96
7. *Völkischer Beobachte*r pirmą kartą praneša apie „partijos nario dr. Gėbelso iš Elberfeldo“ kalbą „masiniame susirinkime“ Miunchene 1926 m. balandžio 8 d. 101
8. a) „Keliai į Trečiąjį Reichą“ (1927), brošiūra, kurioje Gėbelsas išpopuliarino frazę, pasiskolintą iš Melerio van den Bruko (Moeller van den Bruck) knygos pavadinimo. 115
8. b) Gėbelso pirmasis ir vienintelis spausdintas romanas „Michaelis: vokiečio lemtis dienoraščio puslapiuose“ (1929). 115
9. Berlyno žemėlapis, miesto centras, 1939 metai. 126
10. Gėbelso 1927 m. įkurto laikraščio *Der Angriff* („Puolimas“) antraštė. 127
11. „Ateitis priklauso mums“, Hanso Šveicerio (Hans Schweitzer) sukurtas plakatas nacių partijos masiniam mitingui Niurnberge 1927 m. rugsėjo mėn. 128

12. Antroji Gėbelso knyga, išleista 1931 metais, kurioje piktai puolamas Berlyno policijos viršininkas Bernardas Veisas (Bernhard Weiss). 131
13. Plakatas mitingui Berlyne 1927 m. lapkričio 8 d., kuriame „dr. Gėbelsas“ kalbės apie „vokiečių *tautos* mirties šokį“. 133
14. „Gėbelsas kalba“ – plakatas mitingui Berlyne 1928 m. lapkritį, rodantis didėjantį susidomėjimą vaizdine reklama. 141
15. Nacių partijos vadovybė susitikime Veimare 1929 m. sausio 20 d. 143
16. Gėbelsas kalba Bad Freijenvaldėje 1929 m. spalio 13 d. 145
17. Hitleris ir Gėbelsas Lustgartene, Berlyne, prieš antrąjį prezidento rinkimų turą 1932 m. 175
18. Būdingas Hanso Šveicerio 1932 m. plakatas, kuriame nacionalsocializmas vaizduojamas kaip „bendra tautos valia“. 181
19. Adolfas Hitleris (Adolf Hitler) ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. 186
20. Hitleris su pasekėjais *Kaiserhof* viešbutyje 1933 m. sausio 30 d. – klausosi apie jo paskyrimą kancleriu. 190
21. 1933 m. sausio 30 d. vyriausybė, kuriai Hitleris vadovavo kaip kancleris. 192
22. Hermanas Gėringas (Hermann Göring) 1933 m. 193
23. Gėbelsas 1933 m. su žmona Magda, jųdviejų pirmąja dukra Helga, už jų stovi Haraldas Kvantas (Harald Quandt), Magdos sūnus iš pirmosios santuokos. 202
24. Gėbelsas iškilmingai pradeda „valgymą iš bendro puodo“ su Hitleriu 1933 m. spalį. 204
25. Reicho kultūros rūmų „senatas“ susitinka Propagandos ministerijos „sosto salėje“. 211
26. Gėbelsas su maršalu Pilsudskiu (J. Piłsudski) per valstybinį vizitą Lenkijoje 1934 m. birželio 14 d. 218
27. Vaidinimo vieta ant Heidelbergo Šventojo kalno, ten Gėbelsas atidarė vasaros saulėgrįžos šventę 1935 metais. 229
28. Hitleris paskelbia apie Reino krašto remilitarizavimą Reichstagui 1936 m. kovo 8 d. 235
29. „Balsavimo sekmadienis“ 1936 m. kovo 29 d., pasibaigus referendumui dėl Reino krašto remilitarizavimo. 236
30. Moterys dalyvauja civilinės gynybos pratybose Berlyne 1936 metais. 238

31. Valstybių prisistatymas Berlyno olimpinėse žaidynėse 1936 metais. 247
32. Hitlerio jaunimas Niurnbergo masiniame mitinge 1936 metais. 249
33. 1936 metais Himlerio (Heinrich Himmler) SS tapo milžiniška organizacija. 250
34. „Gegužės aikštė“ Berlyne per 1937 m. rugsėjo 28 d. mitingą, skirtą pažymėti valstybinį Musolinio (Benito Mussolini) vizitą į Vokietiją. 262
35. Berlyno ir jo apylinkių žemėlapis 1939 metais. 281
36. Gėbelsas daug dėmesio skyrė „žaibiškai atakai“ prieš Didžiąją Britaniją 1940–1941 m. žiemą. 295
37. Kompozitorius Richardas Vagneris (Richard Wagner) darė didelę įtaką Hitleriui ir kiek mažesnę – Gėbelsui. 296
38. Nuo 1940 m. gegužės Gėbelso rašytas vedamasis pasirodydavo kiekvieną savaitę dešinėje pirmojo puslapio pusėje sekmadienio laikraštyje *Das Reich*. 316
39. Po pralaimėjimo Stalingrade Albertas Špėras (Albert Speer) ir Robertas Lėjus (Robert Ley) tapo artimiausiais Gėbelso rėmėjais kampanijoje dėl „totalinio karo“. 335
40. Masinė lenkų pareigūnų, sušaudytų NKVD 1940 metais Katynės miške, kapavietė, kurią vokiečiai atrado 1943 metų balandį. 341
41. Vilhelmas Furtvengleris (Wilhelm Furtwängler) buvo mėgstamiausias Gėbelso dirigentas. 347
42. Gėbelsas labai žavėjosi norvegų rašytoju Knutu Hamsunu (Knut Hamsun). Rašytojas dalyvavo Nacionalinių žurnalistų asociacijų kongrese, nacių surengtame Vienoje 1943 m. birželio 22–25 d. 349
43. Pluoštas propagandinių nuotraukų, vaizduojančių kareivius, 1943 m. vidury viešinčius Gėbelso šeimoje. 353
44. Rytas po britų bombardavimo atakos viename iš Reino krašto miestų 1943 m. rugpjūtį. 355
45. Žemėlapis, vaizduojantis Vokietijos kontroliuojamą teritoriją 1944 m. spalį. 373
46. Paskutiniai Gėbelso žodžiai vokiečių tautai: „Priešinkitės bet kokia kaina“ laikraštyje *Das Reich* 1945 m. balandžio 22 d. 391

Padėkos

Prie šios knygos rengimo prisidėjo daug žmonių ir institucijų. Esu ypač dėkingas Koblenco (*Bundesarchiv Koblenz*) ir Berlyno Ausenštelės archyvo (*Bundesarchiv, Außenstelle Berlin*) darbuotojams, padėjusiems man perprasti jų sudėtingą katalogų sistemą ir įveikti praktinius sunkumus naudojantis dokumentais bei kopijuojant juos į mikrofilmą ir mikrokortą. Pasinaudodamas proga noriu padėkoti Berlyno valstybinės bibliotekos Periodikos skyriaus darbuotojams, leidusiems man pamatyti laikraščio *Der Angriff* kopijas nuo 1927 iki 1934 m., ir Heidelbergo universiteto bibliotekos personalui, padėjusiam man pamatyti laikraščių *Völkischer Beobachter* („Tautos stebėtojas“ – *vert. past.*) ir *Das Reich* („Valstybė, imperija“ – *vert. past.*) kopijas ir maloniai leidusiam parengti abiejų leidinių nuotraukas šiai knygai. Dėkoju Kardifo universiteto bibliotekos, Bodlėjaus bibliotekos bei Teiloro instituto Oksforde ir Glosterio bibliotekų darbuotojams.

Taip pat noriu tarti ačiū poniai Kordulai Šacht (Cordula Schacht), kad leido cituoti mintis iš nepublikuotų straipsnių Jozefo Gėbelso palikimo skyriuje (*Nachlass Joseph Goebbels*) Koblenco archyve (*Bundesarchiv Koblenz*), ir Prūsiškosios kultūros portretų archyvui (*Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz*) už leidimą naudoti nuotrauką šios knygos priekiniame viršelyje. Istorikai paprastai yra dėkingi dažnai neapdainuotiems kolegoms, kurie perrašo ir redaguoja dokumentų kolekcijas, taigi noriu pripažinti, jog esu priklausomas nuo Elkės Friohlich (Elke Fröhlich) ir jos komandos, parengusios pilną Gėbelso 1923–1945 m. dienoraščio leidimą, neišsenkamos erudicijos ir Helmuto Heiberio (Helmut Heiber), perrašiusio daugumą Gėbelso kalbų nuo 1932 iki 1945 m. iš garso įrašų, kad jos taptų plačiau prieinamos istorikams, ankstyvųjų darbų.

Daugelis man padėjo patarimais, konstruktyviais komentarais ir bendrai kalbėdami apie Gėbelsą ir jo vietą istorijoje. Dėkoju esamiems ir buvusiems kolegoms iš Kardifo universiteto: Džesikai Horsli (Jessica Horsley), Neilui Flemingui (Neil Fleming), Gervinui Stroblui (Gerwin Strobl) ir Gregoriui Ben-

tonui (Gregory Benton); esu ypač dėkingas Džonatanui Osmondui (Jonathan Osmond) ir Kevinui Pasmorui (Kevin Passmore), kurie skyrė laiko perskaityti ir pakomentuoti pirminius juodraščius; Hovardui Meisonui (Howard Mason) ir Janui Denisui (Ian Dennis), kurie piešė žemėlapius, ir Džonui Morganui (John Morgan), kuris padėjo rengti iliustracijas. Kaip ir ankstesnėse knygose, lieku skolingas savo draugui ir kolegai Dirkui Deisleriui (Dirk Deissler) iš Heidelbergo universiteto už nesavanaudišką pagalbą ieškant mažai žinomų publikacijų Vokietijoje, taip pat jam ir jo žmonai Kristel (Chrystelle) už svetingumą viešint tyrimo tikslais. Laikas padėkoti ir Simonui Kerlui (Simon Curle), Li Raselui (Lee Russell) ir Džeimsui Ryliui (James Reeley), lydėjusiems mane išvykose į Lenkiją, Džonui Forsteriui (John Forster), Klintonui Vudui (Clinton Wood) ir Rodžeriui Hedlandui (Roger Headland) už palaikymą rašant šią knygą. Taip pat noriu tarti ačiū savo bičiuliams poetams Pauliui Forsteriui (Paul Forster), Dženai Maden (Jen Madden), Deividui Tompsonui (David Thompson) ir Anai Simon (Anna Simon) už pagalbą verčiant tekstus ir nušviečiant Gėbelso asmeninius santykius. Kiti, mano brolis Bevisas (Bevis) ir senas bičiulis Krisas Mičelas (Chris Mitchell), prisidėjo mintimis ir idėjomis, aš jiems taip pat dėkingas. Nuoširdžiai ačiū nežinomam Palgreivo skaitytojui, kuris pateikė išmintingų ir konstruktyvių komentarų pirminiam šios knygos juodraščiui. Tikiuosi, skaitytojas pajus, kad atsižvelgiau į jo pateiktas pastabas. Taip pat dėkoju savo redaktoriams Maiklui Strangui (Michael Strang) ir Rutai Ireland (Ruth Ireland) Palgreive bei visai komandai, prisidėjusiai leidžiant šią knygą.

Galiausiai noriu dar kartą padėkoti Susanai (Susan), Eimei (Amy) ir Febei (Phoebe), kurios gyveno su manimi man dirbant prie šios knygos. Su jomis viskas įmanoma.

Tobis Takeris (Toby Thacker), 2009

Vertimo pastabos

Jeigu nenurodyta kitaip, visi vertimai šioje knygoje iš vokiečių ir prancūzų kalbų yra knygos autoriaus. Vokiečių kalbos negalima tiksliai perteikti angliškai, verčiant Gėbelso raštus bei kalbas stengtasi kuo geriau perteikti jo žodžių prasmę, užuot pritaikius šnekamąjį ar dabartinį anglišką atitikmenį. Be žodžių *reichas (Reich)*, *reichstagas (Reichstag)* ir *vermachtas (Wehrmacht)*, kurie dabar plačiai žinomi ir suprantami angliškai, yra nemažai raktinių žodžių trečiojo dešimtmečio dešiniosios pakraipos vokiečių ideologijos žodyne ir nacių tekstuose, tokių kaip *tauta* (*Volk*) ir *fiureris* (*Führer*), kuriuos palikau originalo kalba su paaiškinimais. Taip pat palikau originalo kalba vokiškų laikraščių pavadinimus, kuriems nėra tiesioginio vertimo ar prasminio angliško atitikmens, po pirminio vertimo.

Įvadas

Ar mums reikia naujos garsiausio dvidešimtojo amžiaus demagogo biografijos? Jozefas Gėbelsas (Joseph Goebbels) buvo žmogus, didžiąją brandaus gyvenimo dalį praleidęs viešumoje ir didumą viešosios nuomonės susikūręs pats. Kai 1926-aisiais atvyko vadovauti nacių partijai Berlyne, jis greitai tapo prieštaringai vertinama figūra, didžiavosi oponentų jam prilipdyta „nusikaltėlio“ etikete. Nuo 1932-ųjų beveik iki pat mirties 1945-aisiais Gėbelsas buvo nuolat rodomas vokiečių kino teatrų žurnaluose, o jo kalbos transliuojamos milijonams radijo klausytojų. Naciams atėjus į valdžią 1933 metais, Gėbelsas ir jo didėjanti šeima dažnai pozuodavo vokiečių spaudai. Tarptautiniu mastu Gėbelsas buvo neatsiejamas nuo masinės isterijos nacių mitinguose ir nuo žydų persekiojimo. Gerokai iki Trečiojo Reicho žlugimo 1945-aisiais Gėbelso vardas ir jo įvaizdis tapo sinonimiški su paradoksaliausiais nacizmo aspektais: jo vienos rasės valdymo doktrina, jo neslepiamu priešiškumu išoriniam pasauliui ir jo milžinišku populiarumu Vokietijoje. Nepaprastai šokiruojančios Gėbelso mirties aplinkybės ir sprendimas, kurį jis priėmė su žmona Magda, nusižudyti su šešiais vaikais Hitlerio bunkeryje, kur juos apsupo sovietų kariuomenė, tik dar labiau sustiprina antipatiją šiam žmogui.

Pirmąją biografinę studiją apie Gėbelsą 1933 metais paskelbė jo pavaldinys iš Propagandos ministerijos; kiti, kuriems jis vadovavo tarp 1933 ir 1945 metų, pateikė daugiau skirtingos kokybės ir patikimumo pasakojimų.[1] Emigrantas žurnalistas Kurtas Rysas (Curt Riess) 1948 metais parašė pirmąją pokarinę Gėbelso biografiją, o 1960-aisiais Rodžeris Manvelas (Roger Manvell) ir Heinrichas Frenkelis (Heinrich Fraenkel) vaizdingai nupiešė jo portretą remdamiesi Gėbelsą pažinojusių žmonių liudijimais.[2] Vokiečių istorikas Helmutas Heiberis (Helmut Heiber), atlikęs vertingą darbą perrašydamas ir paskelbdamas Gėbelso kalbas, išleido labiau mokslinę jo biografiją 1962 metais.[3] 1971 metais pasirodžiusioje Viktoro Reimano (Viktor Reimann) biografijoje taip pat įtraukta daug publikuotų 1925–1945 metais Gėbelso darbų siekiant

plačiau atskleisti jo idėjas.[4] Šiuo metu Gėbelso paveikslas ir jo įvaizdis tapo kasdienybe. Vargiai rastum knygą ar dokumentinį filmą apie Hitlerį ir Trečiąjį Reichą, kuriame epizodiškai nepasirodytų Gėbelsas. Jo savita išvaizda ir klišės apie mažą ūgį bei fizinę negalią visuotinai žinomos. Tai viena iš istorinių figūrų, kurias net autoritetingi istorikai cituoja be paaiškinimų, tarsi jam priskiriami teiginiai ir veiksmai būtų savaime suprantami.[5]

Mūsų žinios apie Gėbelsą visiškai pasikeitė vėl atradus ir paskelbus jo dienoraštį, rašytą 1923–1945 metais. Dienoraščio fragmentai buvo paskelbti angliškai jau 1948-aisiais, kiti nedideli gabaliukai pasirodė kiek vėliau.[6] Iki pat 1980-ųjų didžioji dalis jo ranka rašyto ir diktuoto dienoraščio įrašų nebuvo nei paskelbta, nei prieinama mokslininkams.[7] Tuo metu Miuncheno šiuolaikinės istorijos institutas ir Vokietijos federalinis archyvas pradėjo vykdyti milžinišką projektą – perrašyti, redaguoti ir paskelbti kuo daugiau Gėbelso dienoraščio skyrių; projektas buvo dar paspartintas dešimtojo dešimtmečio pradžioje, kai buvo išleisti Rusijos valstybės archyve Maskvoje turėti mikrofilmai su dienoraščio skyriais. Darbas buvo pabaigtas tik 2006-aisiais. Dabar turimas mokslinis 29 tomų leidinys, kuriame pateikti dienoraščio įrašai nuo 1923 m. spalio mėn. iki 1945 m. balandžio mėn.[8] Naujesnės medžiagos atrasta tik visai neseniai, bet akivaizdu, kad Gėbelso įvaizdis, kuris buvo platinamas nuo 1930-ųjų ir tebėra giliai įaugęs į visuomenės sąmonę, visais atžvilgiais turi rimtų trūkumų. Kai vis didesnė Gėbelso dienoraščio dalis tampa žinoma, apie jį leidžiama daug knygų ir straipsnių – ypač pažymėtina Ralfo Georgo Roito (Ralf Georg Reuth) parengta biografija – visgi šios publikacijos neatitinka naujai atrandama medžiaga.[9]

Šis nepaprastas dienoraštis nėra vienintelis. Gėbelsas buvo produktyvus rašytojas ir žurnalistas, nuo 1925-ųjų jis išleido nemažai pamfletų, knygų ir straipsnių.[10] Tuzinai jo kalbų buvo užrašytos ir paskelbtos iki 1945-ųjų, kitos paskelbtos vėliau.[11] Dabar kasdien galime lyginti tai, ką šis žmogus kalbėjo ir rašė viešumoje, su stulbinamai nuoširdžiu jo asmeninio ir vidinio gyvenimo atspindžiu dienoraštyje.

Pradėjęs rašyti dienoraštį 1923 m. spalio mėn. Gėbelsas buvo bedarbis, baigęs studijuoti jis gyveno tėvų namuose beveik kaip atsiskyrėlis. Turėjo ne-

išsipildžiusių literatūrinių ir teatrinių siekių, įsivaizdavo esąs kultūros kritikas.[12] Jaunuolis visiškai nebuvo susijęs su partijų politika ir ja nesidomėjo, taip pat negalėjo net įsivaizduoti nė vieno visuomenės veikėjo vaidmens, kuriuos atliks ateityje. Dienoraštis pirmiausia buvo skirtas perteikti jo vidiniams jausmams, santykiams su mergina Else Janke (Else Janke) ir požiūriui į meną. Čia aprašyta meilė muzikai, kurios nepastebėjo visi ankstesni Gėbelso biografai. Vaizduodamasis esąs melodramiškas didelės kultūrinės ir dvasinės krizės įsikūnijimas, Gėbelsas kaip jaunas dienoraščio autorius gilinosi į save taip, tarsi, vieno istoriko teigimu, nuolat jaustų psichoterapeuto konsultacijos poreikį.[13] Vėlesniais metais, įgijęs visuomeninę padėtį, Gėbelsas naudojo savo dienoraštį svarbesniems įvykiams registruoti. Sėkmingai suredaguoto dienoraščio skyriaus ir ankstesnio „kovos dėl Berlyno“ aprašymo paskelbimas 1934-aisiais sukėlė didelį susidomėjimą dienoraščiu[14] ir paskatino Gėbelsą tobulinti savo rašymo įgūdžius. Taigi ypač karo metais jis dienų dienas praleisdavo diktuodamas tekstus, kuriuos manė esant istorinės reikšmės įvykiais ir detalėmis. Artimai bendraudamas su Hitleriu, Vokietijos valdžia ir nacių partija, taip pat su tarptautine žiniasklaida, jis buvo itin gerai informuotas. Jis niekad neatsisakė įpročio registruoti savo jausmus kartu su visuomeniniais ir politiniais įvykiais. Kad ir kur keliavo, darbo reikalais arba pailsėti, – o Gėbelsas tą darė ypač aktyviai – jis visada rasdavo laiko dienoraščiui. Per dvidešimtį metų didžiausias tarpas jo dienoraštyje yra dvylika dienų apie 1938-ųjų Kalėdas, kai jis sirgo ir buvo psichologiškai išsekęs.

Ar mes galime pasitikėti vieno iš didžiausių istorijoje melagių dienoraščiu? Net būdamas jaunuolis, autobiografinėje kūryboje ir užrašytuose jaunystės „atsiminimuose“ Gėbelsas sąmoningai stengėsi mitologizuoti savo gyvenimą. 1936 metais jis sudarė naudingą sandorį su nacių partijos leidėju Francu Eheriu (Franz Eher), kad toliau publikuotų dienoraštį, ir šis projektas neabejotinai liko jo mintyse dar daugelį metų. Kaip Trečiojo Reicho propagandos ministras nuo 1933 m. kovo mėn., Gėbelsas dažnai demonstruodavo begėdišką panieką tiesai, kuri gąsdino tuomečius stebėtojus ir virto vokiečių visuomenės anekdotu. Jo iškraipymai ir melagingi tvirtinimai tapo vienu iš skiriamųjų Hitlerio Vokietijos bruožų.

Ironiška, bet Gėbelso dienoraštis yra nepaprastai patikimas. Reikia turėti galvoje, kad vienintelis jam gyvam esant išleistas skyrius buvo kruopščiai redaguojamas ir kad jis ketino tą patį padaryti su būsimomis publikacijomis, nors siekis nebuvo įgyvendinta. Gėbelsas nepaprastai tiksliai užrašydavo vietas, kuriose lankėsi, laiką ir asmenis, kurie ten dalyvaudavo. Lyginant su skelbta ir neskelbta archyvine medžiaga, laikraščiais ir žurnalais Vokietijoje ir už jos ribų (tiek pritariančiais naciams, tiek jiems priešiškais), su daugybe išlikusių nuotraukų bei kino juostų ir kitų liudininkų parodymais jo dienoraščio faktų tikslumas nekelia abejonių. Šį dienoraštį iš tikro galima panaudoti norint atsekti netikslumus ir neaiškumus daugelio amžininkų pateiktuose aprašymuose arba atsiminimuose, kurie buvo paskelbti praėjus daugeliui metų po aprašomų įvykių. Dienoraštyje yra daug subjektyvių Gėbelso pasisakymų apie svarbius ir nesvarbius dalykus, apie žmones ir įvykius, su kuriais jis buvo susijęs, ir ypač atvirai kritikuojami kiti žmonės, ne tik oponentai, bet ir kolegos naciai, įskaitant ir patį Hitlerį. Šis žmogus nejautė polinkio kartoti savo dienoraštyje besąlygiško tikėjimo „galutine pergale“, kurį viešai skelbė iki paskutinių Antrojo pasaulinio karo dienų. Iš tiesų tai, kad Gėbelsas suvokė karo galimybę, pastebima jau nuo 1935 metų, o užslėptas pesimizmas jaučiamas nuo tos akimirkos, kai 1939 metų rugsėjį Vokietija pradėjo karą su Didžiąja Britanija ir Prancūzija. Po Sovietų Sąjungos įsitraukimo į karą 1941-aisiais Gėbelso dienoraštyje šalia džiaugsmo dėl pergalių ir didžiavimosi Vokietijos laimėjimais nesunku įžvelgti didėjantį nusivylimą.

Gėbelsas nepaprastai tiesmukiškai aprašė kai kuriuos baisiausius nacių nusikaltimus, nes laikė juos ne nusikaltimais, o didžiais arba būtinais darbais. Sudėtinga įsivaizduoti bet kokią būsimą holokausto istoriją, kuri iš pagrindų nesiremtų (kaip naujos geriausios šio reiškinio traktuotės) esminėmis Gėbelso dienoraščio ištraukomis. Vienas pavyzdys iš kitos srities – nacių vykdytos rasinės ir ekonominės politikos – padeda iliustruoti jo jaudinantį atvirumą. Išlikusių nacių „didžiojo karo nusikaltėlių“ teismo proceso metu Tarptautiniam karo nusikaltimų tribunolui Niurnberge kaltintojo padėjėjas prancūzas pristatė dokumentą, kuriame aprašomas Gėbelso ir tuometinio teisingumo

ministro Oto Tyrako (Otto Thierack) susitikimas, įvykęs 1942 m. rugsėjo 14 d. 13 val. Berlyne – jame aptariama, kaip reikėtų elgtis su užsieniečiais darbininkais. Dokumente pateikta jų pokalbio santraukos dalis:

> Kalbant apie asocialių elementų sunaikinimą, dr. Gėbelsas laikosi nuomonės, kad reikia sunaikinti šias visuomenės grupes: visus žydus ir čigonus; lenkus, kurie nuteisti katorgos darbams trejiems ar ketveriems metams; čekus bei slovakus ir vokiečius, kurie nuteisti mirties bausme arba sunkiesiems darbams iki gyvos galvos arba sugriežtinto režimo kolonijose. Idėja pribaigti juos sunkiu darbu yra geriausia.[15]

Tikėtina, kad Gėbelsas, paminėdamas šį susitikimą savo dienoraštyje, procesinius veiksmus tyčia aprašė miglotai. Štai tos dienos dienoraščio įrašas:

> Tyrakas nori išspręsti asocialių elementų klausimą atiduodamas nepataisomus nusikaltėlius, gavusius ilgiausiai trunkančias bausmes, į baudžiamąsias kuopas ir išsiųsdamas juos toli į Rytus. Ten jie dirbs sunkiausiomis sąlygomis. Tie, kurie neištvers šio darbo, – nedidelis nuostolis. Kad ir kaip būtų, aš patariau jam skubiai nespręsti mechaniškai ir schemiškai remiantis vien įkalinimo terminu, bet palikti erdvės atskiriems nuosprendžiams. Yra daug atvejų, kai turi būti paskelbtos ypač griežtos bausmės, tačiau kai mes nekalbame apie asmenis, visiškai nenaudingus valstybės gyvenimui. Tyrako nuomonė šiuo klausimu labai ambicinga, taip pat nacionalsocialistinė. Manau, galėsiu puikiai su juo dirbti.[16]

Gėbelso dienoraštyje aiškiai mažiau detalių, negu jų iškilo paskutinėmis susitikimo minutėmis. Iš pateiktos ištraukos vietos ilgame įraše mes galime patvirtinti, kad susitikimas įvyko vidurdienį. Gėbelsas nepamini atskirų rasinių ar nacionalinių grupių, paminėtų tomis minutėmis, arba jiems siūlomų skirtingų nuosprendžių, bet neslepia pokalbio temos – „asocialūs elementai“ – arba savo bejausmio pritarimo idėjai „pribaigti sunkiu darbu“. Nors šiuo atveju pareiškė, kad „sunaikinimo“ idėją siūlo Tyrakas, o ne pats, kaip byloja

paminėtos susitikimo minutės, Gėbelsas dažnai, kaip toliau matysime, džiaugėsi galėdamas pristatyti save kaip labiausiai šokiruojančių idėjų siūlytoją.

Be abejo, Gėbelsas savo dienoraštyje mokėjo atsirinkti. Jis dažnai aprašydavo įvykius ir žmones glaustai ir su įvairiais sutrumpinimais. Gana išsamiai aprašė santykius su merginomis iki 1931-ųjų ir vėliau santykius su žmona Magda, bet nutylėjo apie nesantuokinius ryšius. Nors, be abejonės, tuos ryšius pabrėždavo beveik visi komentatoriai, ir mes žinome, kad ketvirtojo dešimtmečio viduryje jis palaikė aistringus ilgalaikius santykius su aktore Lida Barova (Lida Baarova). Apie tai tik vos ne vos užsimenama dienoraštyje. Nors Gėbelsas užfiksavo dažnai bardavęsis su žmona, jis retai kada nurodo, kokia buvo tos nesantaikos priežastis. Kita spraga – Hitlerio santykiai su Eva Braun (Eva Braun), kurių Gėbelsas keistai nepaminėjo iki 1943-ųjų.[17] Gėbelsas taip pat nepasakojo nepalankių faktų apie save, nebent stengdamasis iš jų pasišaipyti. Buvo nepaprastai savimi užtikrintas žmogus ir nors paauglystėje ir ankstyvoje jaunystėje išgyveno gana ilgą egzistencinio netikrumo laikotarpį, neleido kritiškai vertinti savo idėjų. Šis kritiško savęs vertinimo trūkumas atskyrė Gėbelso dienoraštį nuo jo artimo amžininko Viktoro Klempererio (Victor Klemperer) darbų. Nepaisant to, kritiškai interpretuojamas šis dienoraštis yra unikalus dvidešimtojo amžiaus visuomeninių įvykių ir asmeninio gyvenimo protokolas.

Pavyzdžiui, dabar mes žinome, kad pozuodamas prieš kameras didžiojo propagandos spektaklio – Berlyno olimpinių žaidynių 1936-aisiais – metu Gėbelsas kankinosi dėl žmonos romano su kitu vyru. Taip pat žinome, kad viešai švęsdamas Austrijos *anšliusą* („prijungimą“ – *red. past.*) 1938 metais kaip Vokietijos nacionalinės lemties pabaigą, jis širdyje neapkentė daugumos austrų, ypač Vienos gyventojų. Nors šie pavyzdžiai rodo, kad Gėbelsas galėjo ir norėjo manipuliuoti viešuoju įvaizdžiu kaip jam rodėsi būtina, platesnės dabar turimos žinios patvirtina, kad jis nebuvo tikras oportunistas, minimas akademinėje ir populiariojoje nacistinės Vokietijos literatūroje, bet giliai užslėptų įsitikinimų žmogus. Ilgus metus tyrinėję struktūrinius veiksnius, nacistinės Vokietijos istorikai pripažino asmenybės jėgos ir ideologijos svarbą. Pavėluotai kai kurie istorikai pradeda suprasti, kad tokie vadovaujantys ide-

ologai kaip Gėbelsas (ir pats Hitleris) galėjo turėti galvoje kaip tik tai, ką kalbėjo ir rašė. Faktas, kad dauguma jų idėjų gali atrodyti fantastiškos ir moraliai atstumiančios, neatleidžia istoriko nuo įsipareigojimo bandyti suprasti jas ir kontekstą, kuriame jos kilo.

Taip pat šis dienoraštis mus verčia iš naujo peržvelgti platesnį Gėbelso vaidmenį ir reikšmingumą nacizmo bei Trečiojo Reicho istorijoje, ne vien tik ryšius su Hitleriu. Iš tiesų, pateikiama tiek daug asmeninių detalių iš šių dviejų vyrų pokalbių, kad Janas Keršou (Ian Kershaw), rašęs anksčiau negu buvo paskelbtas visas Gėbelso dienoraštis, jautė, jog tos detalės patvirtina visiškai naują Hitlerio biografiją.[18] Dar labiau jos patvirtina visiškai naują paties autoriaus biografiją! Dabar aišku, kad Gėbelsas palaikė nepaprastai artimus santykius su Hitleriu, paremtus ne tik bendra patirtimi, kurią nulemia „laikas kovai“ (*Kampfzeit*), vėlesniaisiais Veimaro Respublikos metais. Asmeniškai abu vyrai varžėsi dėl Magdos Kvant (Magda Quandt) simpatijų 1931-aisiais, o kai ši nusprendė tekėti už Gėbelso, jų sąjungą Hitleris palaimino. Tačiau išsaugojo Magdai ypatingą simpatiją, ir šis stiprus meilės trikampis buvo labai reikšmingas 1945 metais jiems visiems trims nusprendus nusižudyti, užuot pasidavus į sąjungininkų rankas. Gėbelsas ir Hitleris taip pat dalijosi patologiška neapykanta žydams, ir jų diskusijos apie tai kone kiekvieną kartą susitikus buvo tiesioginis atramos taškas šiam daugiausia ginčų keliančiam ir kontraversiškam reikalui – sprendimui iššudyti visos Europos žydus. Gėbelsas dabar turėtų atsidurti daug arčiau šio proceso centro, negu buvo manoma prieš tai.

Gėbelsas užima ypatingą poziciją platesnėje nacizmo istorijoje. Kaip vienas Hitleriui artimų senųjų nacių nuo 1920-ųjų, Gėbelsas tapo vis svarbesnis tiek Hitleriui, tiek vokiečių visuomenei, kai Antrasis pasaulinis karas perėjo nuo vokiečių pergalių tęstinumo į ilgą sekinančią kovą, pasibaigusią invazija ir pralaimėjimu 1945 metais. Keli „seni kovotojai“ iš Hitlerio aplinkos, tokie kaip Ernstas Riomas (Ernst Röhm) ir Gregoras Štraseris (Gregor Strasser), mirė arba buvo nužudyti anksčiau; kiti, tokie kaip Otas Štraseris (Otto Strasser) ir vėliau Rudolfas Hesas (Rudolf Hess), paliko Vokietiją. Kai kurie, pavyzdžiui, Gėringas (Hermann Göring), Rozenbergas (Alfred Rosenberg) ir

Ribentropas (Joachim von Ribbentrop), prarado savo įtaką ir paskendo prabangoje bei asmeninėse fantazijose. Dar vienas iš „senų kovotojų“, Heinrichas Himleris (Heinrich Himmler), nuolat plėtė savo įtaką ir galias, tačiau netgi paskirtas vidaus reikalų ministru 1943 metais apribojo savo veiklą tam tikromis sritimis, taigi jis buvo palyginti mažai žinomas Vokietijos visuomenei. Vėliau pasireiškęs jo giminaitis Martinas Bormanas (Martin Bormann) taip pat plėtė savo galias, bet niekada nebuvo svarbesnis už durininką ir turėjo mažai įtakos priimant sprendimus. Priešingai, Gėbelsas, kurio oficialios pareigos nuo 1933 metų kovo mėnesio buvo „tautos švietimo ir propagandos ministras“, kitaip tariant, žmonių informatorius, nuolat siekė didinti savo vaidmenį ir išliko artimas paprastiems žmonėms – tai buvo jo, kaip politiko, stiliaus etiketė nuo 1924-ųjų. Jis įsivaizdavo, kad jo, kaip propagandos ministro, vaidmuo turėtų apimti švietimą, žiniasklaidą ir kultūrą. Jis nuolat kišosi į teismo procesus Vokietijoje, o nuo 1939-ųjų – ir visoje okupuotoje Europoje. Prasidėjus karui Gėbelsas matė save kaip Vokietijos vietinio fronto moralės sergėtoją ir nepailsdamas tvarkė reikalus, kurių Hitleris atsisakydavo, – gyvenamųjų namų statybos, maisto normavimo, darbo reglamentavimo, o ilgainiui ir visas kitas problemas, kilusias britams (o vėliau ir amerikiečiams) pradėjus bombarduoti Vokietijos miestus. Hitleris vis labiau tolo nuo Vokietijos žmonių, gyveno atsiskyręs savo lauko štabe Rytų Prūsijoje ir vis rečiau pasirodydavo viešai. Iki 1943-ųjų netgi Gėbelsui sunkiai sekėsi įkalbėti jį pasisakyti per radiją tautiečiams. Gėbelsas, priešingai, suaktyvino savo žurnalistinę veiklą, sakydavo kalbas per radiją ir viešuose susirinkimuose. Po 1943-ųjų, suintensyvėjus oro atakoms prieš Vokietiją, jis prižiūrėjo pagalbos teikimą subombarduotiems miestams, laikė garbe juos aplankyti ir viešai pasisakyti žmonėms, dažniausiai pastatų griuvėsiuose. Jis nepasitikėjo rinktine auditorija bei organizuotomis susitikimų vietomis ir visada norėjo sakyti improvizuotas kalbas fabriko darbininkams gatvėje arba turgaus aikštėje. Jis ir jo žmona Magda gaudavo kalnus laiškų iš paprastų Vokietijos žmonių dėl svarbių ir nereikšmingų dalykų, giriamuosius arba peikiamuosius.

1944 m. gruodžio mėn., kai lauko štabui Rytų Prūsijoje ėmė grasinti Sovietų Sąjungos kariuomenė, Hitleris grįžo į Berlyną. Nuo tada jis vis dažniau

matydavo Gėbelsą, ir juodu abu dar labiau pasinėrė į savo susikurtą pasaulį. Visai neseniai atrastame Stalinui 1948 metais paruoštame raporte iš dviejų artimiausių Hitlerio adjutantų tardymo šis galutinis periodas visiškai aiškus, čia teigiama: „Pabaigoje Hitleris priimdavo jį [Gėbelsą] kasdien ir aptarinėdavo su juo kiekvieną klausimą valandų valandas.“ Toliau raporte sakoma taip: „Jis [Gėbelsas] turėjo nepaprastą įtaką Hitleriui ir paskutinėmis karo savaitėmis mėgavosi jo neribotu pasitikėjimu.“[19] Galiausiai, kai visi senieji naciai aplink Hitlerį išsibėgiojo, Gėbelsas vienintelis pasirinko savižudybę kartu su juo ir – vėl kartu su žmona – taip pat nusprendė nužudyti savo vaikus, kurie buvo per maži prisiimti atsakomybę už tėvų nusikaltimus.

Gėbelsas nebuvo (ir vėliau matysime, jog tai sukėlė jam sunkumų) vienas iš ankstyvųjų Hitlerio šalininkų. Jis nedalyvavo pirmajame nacių partijos formavime Miunchene iki 1924-ųjų. Nuo įstojimo į partiją 1924-aisiais iki savižudybės 1945-aisiais Gėbelsas atsidūrė partijos įvykių centre. Jis tikriausiai žinojo visus 1933–1945 metų vidaus ir tarptautinius reikalus geriau nei kas kitas Vokietijoje. Remdamiesi dienoraščiu mes galime atsekti, kaip Gėbelsas buvo susijęs su šiais įvykiais, kaip juos vertino ir kaip tai paveikė jo asmeninį gyvenimą.

Dauguma biografijų rašomos griežtai chronologiškai, bet išskiria kai kurias subjekto gyvenimo sritis dėl patogumo. Dažnai jose žvelgiama į priekį ir įvykiai vertinami vėlesnių įvykių perspektyvoje. Tai leidžia sukurti aiškesnę pasakojimo struktūrą, bet pateikia neteisingą vaizdą. Visi vyrai ir moterys (Gėbelsas taip pat ne išimtis) suvokia savo gyvenimą kaip niekad iki galo neatskleidžiančią pilnatvę. Jie eina į darbą ir tuo pačiu metu palaiko asmeninius ir šeimos santykius; jie negali pasirinkti ligos ar geros sveikatos, net galingiausi politikai supranta per dažnai priklausantys nuo įvykių eigos, o ne kontroliuojantys. Žmonės gali spręsti apie įmanomus savo veiksmų padarinius, bet negali būti dėl jų tikri. Ryškiausi įvykiai kylant nacizmui, sąlyginės taikos metai Vokietijoje nuo 1933 iki 1939 metų ir iš jų kilusi Antrojo pasaulinio karo eiga mums taip gerai žinomi, kad sudėtinga apsieiti be nenumatytų dalykų pasakojant Gėbelso gyvenimo įvykius. Vis dėlto aš stengiausi kiek įmanoma išlaikyti griežtą įvykių chronologiją suderindamas tai, ką mes galime įžiūrėti

šio žmogaus dvasiniame gyvenime, jo santykyje su literatūra, muzika ir gamta, su moterimis ir bendražygiais, su išoriniu gyvenimu nuo mokyklos laikų, ilgoje ir sudėtingoje paauglystėje iki iškilimo į radikalius politinius oratorius 1924-aisiais ir įstojimo į nacių partiją. Atsižvelgdamas į mistifikacijos ir sąmoningos apgaulės sluoksnius, kurie buvo įterpti antraeilėje literatūroje apie Gėbelsą nuo 1920-ųjų, aš visada stengiausi šiame aprašyme remtis patikimais pirminiais šaltiniais. Nors nurodoma, kad Gėbelsas užsiėmė propaganda ir kaip nacistinės Vokietijos propagandos ministras kontroliavo visas kultūrinio gyvenimo sritis, šie jo darbo aspektai nėra mano dėmesio centre.[20] Prieš akis turėdamas platų vidaus ir tarptautinių reikalų, kuriuose dalyvavo Gėbelsas, spektrą, neišvengiamai turėjau atsirinkti, todėl skaitytojai ras specializuotos literatūros apie daugelį pavienių čia paminėtų incidentų ir temų. Taip pat šis darbas nebuvo planuotas kaip išsami galutinė studija. Atsižvelgiant į didelį kiekį prieinamos medžiagos apie Gėbelsą, publikuotos ir nepublikuotos, nesudėtinga parengti išsamesnę studiją bet kuria su juo susijusia tema. Daugumą šio žmogaus gyvenimo aspektų paaiškės būsimuose darbuose.

Jozefas Gėbelsas čia pristatomas kaip asmuo, kuris iškilęs iš provincijos tamsos pelnė visuomeninę šlovę ir prastą reputaciją. Skaitytojas čia neras nei mėginimų jį „reabilituoti“, nei reliatyvizuoti jo nusikaltimų pobūdį ar mastą. Gėbelsas buvo žmogus, skelbęs neapykantą savo priešams ir su malonumu žiauriai sudorodavęs stojusius jam skersai kelio tiek karjeros pradžioje triukšmingoje susirinkimų aplinkoje, kai aplink tvyrojo dūmai ir nebuvo kur kojos pastatyti, tiek gatvės peštynėse, tiek vėliau būdamas vyriausybės ministru. Jis atvirai palaikė žydų sunaikinimą ir nė kiek nesigėdijo tvirtinti, kad kitus reikia pribaigti sunkiu darbu. Jis pritarė griežčiausioms bausmėms okupuotoje Europoje tiems, kurie priešinosi nacių autoritetui, ir tiems Vokietijos piliečiams, kurie pažeidė įstatymus, netgi iš pažiūros nereikšmingais nusižengimais. Kandus sarkazmas buvo jo vizitinė kortelė kalbant viešai per visą karjerą. Tačiau Gėbelsas kartu buvo ir atsidavęs tėvas, literatūros, muzikos, poezijos ir kraštovaizdžio mėgėjas. Puikus administratorius ir talentingas rašytojas. Nors mus gali gąsdinti jo kalbų turinys ir idėjos, kurias jis skelbdavo su tokia energija, nėra jokios abejonės, kad tai buvo vienas talentingiausių

dvidešimtojo amžiaus oratorių. Iki paskutiniųjų karo dienų jis buvo (be abejonės, populiarus visame pasaulyje) vienas nacių lyderis, su kuriuo daugybė kareivių, darbininkų ir namų šeimininkių jautė nuoširdžius saitus. Kad ir kaip vertintume, jo gyvenimas buvo ypatingas. Mes siekiame išsklaidyti daugelį Gėbelsą gaubusių mitų ir nesusipratimų, taigi pats laikas pamėginti jį geriau suprasti. Tai padarę galėsime naujai pažvelgti į taip trumpai gyvavusį Trečiąjį Reichą.

1

„Tas siaubingas laukimas“

Manyje dega laukinis stiprių jausmų ilgesys, ilgesys pojūčių, įtūžio dėl šito nublankusio, lėkšto, normalaus ir sterilaus gyvenimo. Jaučiu beprotišką impulsą ką nors sunaikinti – parduotuvę, katedrą arba save, šiurkščiai pažeisti įstatymą, nutraukti perukus keliems garbinamiems stabams, aprūpinti kelis maištingus moksleivius ilgai trokštais bilietais į Hamburgą, suvilioti mažą mergaitę arba pastatyti vieną ar kelis buržuazijos sluoksnio atstovus ant galvos. Nes tai, ko visada nekenčiau, niekinau ir prakeikiau, daugiausia širdyje, yra šis pasitenkinimas, šis sveikumas ir jaukumas, šis kruopščiai saugotas viduriniosios klasės optimizmas, ši riebi ir klestinti šeimynėlė vidutinybių, normaliųjų, paprastųjų.

Hermanas Hesė (Hermann Hesse), „Stepių vilkas“, 1927[1]

Mažai kas Pauliaus Jozefo Gėbelso vaikystėje rodė, kad jis vėliau darysiąs milžinišką įtaką dvidešimtojo amžiaus istorijai. Jis gimė 1897 m. spalio 29 d. mažame pramoniniame Reito miestelyje, maždaug už 25 kilometrų į vakarus nuo Diuseldorfo ir už 35 kilometrų į rytus nuo Nyderlandų sienos. Reitas ribojasi su didesniu Menchengladbacho miestu ir abu yra netoli pramoninio Rūro rajono, įsikūrusio rytinėje Reino upės pusėje. Devynioliktojo amžiaus pabaigoje, paskatintas greitos Vokietijos pramonės plėtros, Reito gyventojų skaičius sparčiai didėjo. Nauja miesto rotušė, baigta statyti 1896-aisiais, simbolizavo vietinių išdidumą ir ekonominius pasiekimus. Gėbelso tėvas Frydrichas, arba Fricas, – nedidelės įmonės tarnautojas; jo motina Katerina, remiantis ankstyvųjų Gėbelso biografų duomenimis, – „paprasta menkai išsilavinusi moteriškė“[2]. Abu tėvai buvo dievobaimingi katalikai, išties verti pagarbos.

1. Namas Dahlemero gatvėje, Reite, kur Gėbelsas augo ir gyveno su tėvais iki 1924 metų. Gėbelsas rašė, kad „tarsi per stebuklą“ šis namas išliko miestą bombarduojant britams 1943 m. rugsėjo 1 d.; kiti namai iš visų pusių buvo sulyginti su žeme. (*TBJG*, 1943 m. rugsėjo 1 d., TII, 9, p. 399.)

Gėbelsas turėjo du vyresnius brolius, Konradą ir Hansą, ir dvi jaunesnes seseris, Elizabet ir Mariją. Kai Jozefas buvo dar kūdikis, tėvai persikėlė į nuosavą namą su terasa netoli Reito centro, iš kur buvo patogu pėsčiomis pasiekti geležinkelio stotį ir raudoną mūrinę Šv. Marijos bažnyčią. Įdomiausias dalykas, kurį dauguma mini kalbėdami apie Gėbelso vaikystę, yra pasakojimai apie jo negalią ir tai, kokią įtaką brandžiam gyvenimui darė pasipiktinimas dėl šios negalios.

Vis dėlto mūsų žinios apie šio vokiečio vaikystę yra labai hipotetinės ir neišvengiamai didžioji jų dalis yra pasakojamo pobūdžio, nes buvo perduo-

dama iš lūpų į lūpas.[3] Mes žinome, kad jaunasis Jozefas Gėbelsas kentė nuo kūdikystėje prasidėjusio dešiniosios pėdos paralyžiaus, 1907 metais, po ne vienų sunkių metų, jo pėda buvo nesėkmingai operuota. Po to Jozefas vaikščiojo pastebimai šlubuodamas. Galima pagrįstai manyti, kad kiti vaikai iš jo šaipėsi, o bendruomenėje, kuri pastebimai aukštino karines dorybes, tai galėjo sąlygoti ypatingą susirūpinimą. Kad ir kaip būtų, Gėbelsas nuo mažų dienų buvo vienišas ir atsiskyręs, mėgavosi tik savo kompanija ir tapo aistringu skaitytoju. Savo vaikystės ir jaunystės aprašyme 1924 m. vasarą pats Gėbelsas taip apibūdino gyvenimą po pėdos operacijos: „Nuo tada vaikystė buvo ganėtinai liūdna. Aš nebegalėjau žaisti su kitais vaikais. Tapau atsiskyręs, vienišas vilkas.“[4]

Jo vaikystė buvo perdėm asketiška, paženklinta katalikiško pamaldumo ir griežto vadovavimosi prūsiškomis dorybėmis – taupumu, disciplina ir sunkiu darbu.[5] Šeima turėjo skaičiuoti kiekvieną pfenigą, tad jau nuo mažų dienų buvo tikimasi, kad Jozefas išpildys savo tėvų svajones ir prasimuš į aukštesnį visuomenės sluoksnį. Šis tėvų palankumas iš dalies kilo dėl vaiko negalios, bet kartu ir dėl jo anksti parodytų gabumų mokslui ir menams. Sūnui augant, tėvai padarė du įsidėmėtinus dalykus: mažindami išlaidas ir taupydami, nupirko pianiną jam mokytis groti, o 1908 metais užrašė jį į vietinę gimnaziją, t. y. klasikinę vidurinę mokyklą. Gėbelsas vėliau smulkiai aprašė, kaip visi kaimynai susirinko žiūrėti į namus nešamo pianino stebėdamiesi, kur Gėbelsų šeima rado pinigų įsigyti šiam „švietimo ir klestėjimo simboliui“. Pianiną pastatė salone – kuriame visada buvo priimami tik patys garbingiausi svečiai – ir jaunasis Jozefas čia galėjo lankytis kiekvieną dieną. Jei tikėsime jo vėlesniais prisiminimais, žiemos metu jis čia skambindavo pianinu apsivilkęs apsiaustą, užsimaukšlinęs skrybėlę ir apsiraišiojęs šaliku, o natas galėjo perskaityti tik ryškioje mėnesienoje.[6]

Gimnazijoje Gėbelsas buvo nepaprastai stropus mokinys, ir jam puikiai sekėsi, ypač kalbos, menai ir istorija, kurios mokydamasis jis itin gilinosi į nacionalistinius pasakojimus, įtrauktus į Vokietijos švietimo programą nuo 1871 metų. Pranešimai apie jį iš mokyklos, neprikimšti šiandieninio švietimo

sistemos žargono, nuolat apibūdino jo pažangą iš daugelio mokomųjų dalykų kaip „gerą“ arba „labai gerą“[7]. Nuo vaikystės Gėbelsas buvo nepasotinamas skaitytojas ir dar jaunystėje tapo rašytoju. Pažymėtina, kad seniausias išlikęs eilėraštis, parašytas 1912 metais, kai jam tebuvo 15, yra apie „mirusį draugą“, kuris per anksti pasitraukė iš gyvenimo palikdamas autorių vieną ir be jokios vilties:

> Prie tavo karsto štai aš stoviu,
> Matau atšalusias rankas.
> Buvai man draugas, tikras draugas,
> Praskaidrinęs manas dienas.
>
> Anksti iš mūsų pasitraukei,
> Gyvenimas juk mojo tau.
> Sudie, visi džiaugsmai pasaulio,
> Ir viltys, švietusios seniau.[8]

Gėbelso mokslo metus nutraukė 1914 metais prasidėjęs karas. Kiti jaunuoliai ir jo amžiaus moksleiviai, taip pat ir du vyresnieji broliai išėjo į karą, o Jozefas negalėjo to padaryti; jis turėjo likti namuose, kai kiti stingo iš siaubo kovodami skirtinguose frontuose. Ankstyvųjų biografų teigimu, pripažintas netinkamu karinei tarnybai dėl fizinės negalios, Gėbelsas kelioms dienoms užsidarė savo kambaryje, negalėdamas susitaikyti su išbrokavimu ir pažeminimu.[9] Nežinia, ar tai tiesa, tačiau po kelerių metų šis trūkumas, kuris Vokietijoje tapo žinomas kaip *Fronterlebnis* (fronto patirties), bendros karo patirties stygius, išskyrė Gėbelsą iš jo lyties ir kartos atstovų. Jo šeimą taip pat palietė visą Europą apėmęs nerimastingumas pirmaisiais karo metais. Abu vyresnieji sūnūs tarnavo Vakarų fronte, Hansas 1916 metais pakliuvo į prancūzų nelaisvę; į Reitą grįžo tik po penkerių metų. Dar didesnė tragedija, kad sesuo Elizabet 1915 metais, būdama dvylikos, mirė nuo tuberkuliozės. Ir taip jau asketišką Gėbelsų šeimynos gyvenimą dar labiau apkartino asmeninė tragedija ir materialiniai sunkumai.

Augdamas Gėbelsas buvo intelektualiai konservatyvus: jis sugerdavo idėjas, Vilhelmo Vokietijos kasdienes prielaidas ir prietarus, nugrimzdo į manieringą ir melodramišką romantizmo laikotarpio kalbą, o po 1914 metų persisunkė banalybėmis apie karą, heroizmą ir galutinę pergalę. Jis intensyviai praktikavo nacionalizmą, ir tokie žodžiai kaip tauta (*Volk*), tėvų žemė (*Vaterland*), Vokietija (*Deutschland*) įgavo tą pakilią mistinę vertę, kurią vėliau išlaikė nacių doktrinoje. Jis be išlygų pripažino, kad Vokietija kovoja teisingą gynybinę kovą dėl išlikimo prieš negailestingus priešus, puolančius iš visų pusių. Kaip ir dauguma, jis tikėjo „tautos bendrystės" idėja, arba *Volksgemeinschaft*, kuri kyla iš sunkaus išbandymo karu, sujungiančiu įvairias socialines klases vienam bendram nacionaliniam tikslui. Tai buvo daugumos vokiečių jaunuolių idealas, trumpam įgyvendinamas apkasuose, kur klasiniai, regioniniai ir tikybų skirtumai buvo atmetami ir pakeisti vyriškos draugystės saitais. Gėbelsas akivaizdžiai to nepatyrė, tačiau pats dalyvavo kitame didžiame, nors ir trumpalaikiame tautos bendrystės (*Volksgemeinschaft*) įgyvendinime, pajutęs vėliau mitologizuotą 1914 metų rugpjūčio entuziazmą, kai visų partijų ir visų visuomenės klasių vokiečiai susivienijo prieš savo priešus vedami patriotinio atsidavimo ir pasiaukojimo dvasios.

Nuo ankstyvos paauglystės Gėbelsas buvo produktyvus rašytojas. Jis rašė apsakymus, eiliuotas pjeses ir poeziją; jo ankstyvieji asmeniniai laiškai turėjo kuklią literatūrinę vertę, kurią padidino karo padėtis. Savo draugo Frico Prango (Fritz Prang) šeimai 1918 metais, sužinojęs apie Frico brolio mirtį, rašė taip:

> Hansas buvo tikras ir ištikimas draugas. Mane labiausiai prie jo traukė ir visada vers didžiuotis, kad jį pažinojau, jo tyras ir nepriekaištingas charakteris, jo išties tauri laikysena ir pavyzdinga gyvensena, nors santūrus ir vis dėlto vyriškas, jis nebuvo iš tų tipų, kurie akimirksniu užkariauja širdis. Be abejo, jis darė kai ką dar vertingesnio: jis žinojo, kaip pelnyti amžiną draugų meilę per kelias valandas tylaus buvimo kartu...[10]

1917 metų kovo mėn. Gėbelsas buvo išrinktas sakyti atsisveikinimo kalbą savo klasėje prieš paliekant gimnaziją. Jis kalbėjo „apie tą didžią Vokietiją, į

kurią visas pasaulis žvelgia su baime ir susižavėjimu“, ir baigė tokiu postringavimu, kuriame matyti jo vėlesnio stiliaus skiriamųjų ženklų:

> Ir Tu, Vokietija, galingoji Tėvyne, Tu, šventoji tėvų žeme, tuoj pat stokis. Stokis savo skurdo ir mirties akivaizdoje. Tu parodei savo herojišką tvirtybę ir išeisi nugalėtoja paskutinėje kovoje <...> Mes nebijome dėl Tavęs. Mes pasitikime amžinuoju Dievu, kurio valia Teisybė turi triumfuoti ir kurio rankose mūsų ateitis <...> Dieve, laimink mūsų Tėvynę.[11]

Gėbelsas beveik iš karto įstojo į universitetą, įsirašęs į studentus Bonoje 1917 m. balandžio mėn. Per tolesnius kelerius metus jis trumpai studijavo Bonoje, Freiburge, Viurcburge, Miunchene ir Heidelberge, klausė istorijos, literatūros, filologijos ir meno paskaitų. (Apie Freiburgą jis vėliau rašė: „Čia aš gyvenau, mylėjau ir kentėjau.“[12]) Būdamas toli nuo namų, šeimos paramos tikėtis negalėjo, tad gyveno iš katalikų labdaros bendruomenės suteiktų paskolų mokėdamas už butą ir maistą. Karui įsibėgėjant, jaunuoliui studijuoti universitete nebuvo įprastas dalykas. Daugumą žmonių tėvynėje priblokė žinia, kad vokiečių pastangos nugalėti 1918 m. spalio ir lapkričio mėn. žlugo. Kai buvo sutarta dėl paliaubų (iki to laiko kaizeris atsižadėjo sosto ir buvo paskelbta Respublika), Gėbelsas gyveno mažame Viurcburgo srities Baroko miestelyje ir iš ten rašė savo mokyklos draugui Fricui Prangui:

> Ar nejauti, kad vėl ateis laikas, kada žmonės trokš intelektinių ir dvasinių vertybių labiau negu šlykščios masinės apeliacijos? Palaukime ir mes šios akimirkos, o kol kas atkakliai ir ištvermingai grūdinkime savo protą darbams, kurie mūsų laukia. Pikta išgyventi šiuos tamsius laikus mūsų tėvų žemėje, bet ką gali žinoti, gal vieną dieną tai mums pravers. Aš suprantu, kad Vokietija, be abejonės, pralaimėjo karą, bet mūsų tėvų žemė dar gali tapti nugalėtoja.[13]

Čia išryškėja keli ilgalaikiai Gėbelso mąstymo, kalbėjimo ir rašymo bruožai: karštas, emocingas stilius, kartu tariamai atviras, pamokantis ir autoritetingas;

pompastiškas kalbos vartojimas; aistringas nacionalizmas, sumišęs su religiniais sentimentais; ir jaudinantis kritiškumo trūkumas. Net šiuo ankstyvuoju periodu Gėbelsas ir kiti, panašūs į jį, suvokė „žydus“ kaip Vokietijos priešus. Vėliau, rašydamas apie personalo susitikimą su studentais Viurcburgo universitete karui baigiantis, pabrėžė, kad žydai susitikime nedalyvavo.[14]

Pokario metai Gėbelsui buvo lemtingi. Tuo laiku kristalizavosi jo pasaulėžiūra, filosofija, religija (arba jos trūkumas), jo istorijos bei humanitarinių mokslų suvokimas, santykiai su gamta bei visuomene, kuriuos jis vadino *Weltanschaung* (požiūriu į pasaulį). Tai buvo paradoksalus periodas, šis žmogus dažnai jautėsi nusiminęs, vienišas, skurdo. Tie metai buvo ypač sunkūs jaunuoliams, nes galimybės įsidarbinti buvo visai menkos. Dauguma jautėsi sugniuždyti karo patirties, po demobilizacijos juos įmetė į darbo rinką, kurią žlugdė auganti infliacija. Prieš 1918 m. Kalėdas Gėbelso tėvas susirūpinęs rašė sūnui apie įvykius Reite, kur okupacinė belgų kariuomenė įvedė komendanto valandą: „Čia prasideda sunkūs, blogi laikai.“ Jis ragino sūnų, jeigu reikia, grįžti namo.[15] Sąjungininkų kariuomenė pasiliko vakariniame Reino krante iki pat 1930 metų. Visoje Vokietijoje vyko streikai, riaušės ir brendo socialiniai neramumai. Komunistų sukilimus keliuose miestuose numalšino ginkluoti buvusių kareivių būriai – *Freikorps* („laisvasis korpusas“ – *vert. past.*). Atskiri lyderiai buvo nužudyti. Iš dešiniųjų, karinė Kappo pučistų grupuotė 1920 metais pradėjo laikotarpį, kada Vokietijos miestuose kūrėsi daug nacionalistinių ir karinių grupuočių, ypač Miunchene, kur Gėbelsas praleido 1920–1921 metų žiemą. Nuostabiausia, kad šiuo savo gyvenimo laikotarpiu jis politikoje nedalyvavo. Miunchene Gėbelsas nebuvo susijęs su nacių partija. Nepaisant šio izoliuotumo, jaunuolis, be abejo, matė aplink vykstančius pokyčius ir neramumus. 1919 metų sausį pirmą kartą po karo vykdamas namo, turėjo pereiti britų kontrolės punktą Kelne; po kelių savaičių grįždamas į Freiburgą, perėjo panašų punktą Liudvigshafene, čia jį pasitiko juodaodis prancūzų kareivis. Gėbelsas laikėsi visų politinių judėjimų nuošalyje, pasitenkinęs stebėtojo vaidmeniu. Pažymėtina, jog netgi nesidomėdamas partijų politika arba politinių grupuočių veikla, jis išsiugdė vis stiprėjančią nekryptingo antikapitalizmo poziciją.

Kelerius metus po mokyklos baigimo Gėbelsas išgyveno užsitęsusią tapatybės krizę. Psichoanalitikas istorikas Erikas Eriksonas (Erik Erikson), tyrinėdamas visiškai kitą jaunuolį ankstyvuoju Vokietijos istorijos periodu, nurodė labai svarbų dalyką:

> Kai kuriems jaunuoliams kai kuriose klasėse tam tikrais istorijos laikotarpiais ši krizė bus minimali; kitiems žmonėms kitose klasėse ir kitais laikotarpiais ji bus pažymėta kaip kritinis periodas, tarsi „antrasis gimimas“, turintis tendenciją stiprėti ir pasireikšti arba paplitusiomis neurozėmis, arba plintančiais ideologiniais neramumais. Kai kurie jaunuoliai neištvers šios krizės ir pasiduos neurotiškam, psichozės sąlygotam arba nusikaltėliškam elgesiui; kiti ją išspręs dalyvaudami ideologiniuose judėjimuose, kai aistringai domimasi religija, politika, gamta arba menu. Dar kiti, nors kentėdami ir pavojingai nukrypdami į užsitęsusios paauglystės išgyvenimus, galų gale susikurs savitą gyvenseną: jų juntamas pavojus privers nauju būdu mobilizuoti savo gebėjimus matyti ir kalbėti, svajoti ir planuoti, projektuoti ir konstruoti.[16]

Taip buvo rašoma likus keleriems metams iki Jozefo Gėbelso patirto „antrojo gimimo“, kai jis pajuto „kylantį gyvenimo stilių“, kuriam galėjo skirti savo stulbinamą energiją. Tuo metu jo asmeninės kančios pojūtį ir intelektinį aplinkinio pasaulio vargų suvokimą stiprino draugystė su Richardu Flisgesu (Richard Flisges), buvusiu moksladraugiu iš Reino krašto. Flisgesas buvo kilęs iš ūkininkų šeimos, tarnavo fronte, gavo apdovanojimą ir grįžo fiziškai bei dvasiškai sužalotas. Neišlaikęs egzaminų į universitetą, Flisgesas buvo priverstas dirbti juodą darbą. Gėbelsas idealizavo Flisgesą ir vertino jį kaip herojišką trijų kūrybinių vokiečio archetipų atstovą: karį, menininką ir darbininką. Jis netgi kopijavo Flisgeso aprangą, vilkėdamas impregnuotą karišką milinę, kuri vėliau tapo beveik įvaizdžio dalimi. Flisgesas ir Gėbelsas turėjo panašų požiūrį į literatūrą, puoselėjo ambicijas rašyti ir bendrą nacionalizmo idėją – aistringą ir vis grėsmingesnę. Abu jautėsi atstumtieji, nepajėgiantys prisiderinti prie sugedusios modernios visuomenės reikalavimų. Flisgesas,

apibūdinamas kaip „anarchistas“, supažindino Gėbelsą su marksizmo literatūra ir dar svarbiau – su rusų romanistu Dostojevskiu. Abu – Gėbelsas ir Flisgesas – puoselėjo aistringą neapykantą dabartinei Vokietijai, skaldomai vidinės nesantaikos ir engiamai priešų, kuriuos juodu įvardijo kaip „tarptautinę žydiją“. Jie susiejo šį Vokietijos kančių suvokimą su savo negebėjimu rasti tinkamą darbą ar pripažinimą ir vaizduotėje piešė save kaip herojus, kovojančius su žiauria lemtimi.[17]

Gėbelsas turėjo suformavęs du ryškius šiaip jau nekonkrečių įsitikinimų centrus: aistringą nacionalizmo jausmą ir augantį susirūpinimą dėl klasinio visuomenės susiskirstymo, kuris dabar būtų vadinamas socialiniu teisingumu. 1918 metų rudenį jis parašė eiliuotą dramą „Judas Iskarijotas“, kurioje pavaizdavo išdaviką Judą kaip didvyrį. Dėl to susikivirčijo su savo parapijos kunigu Johanesu Molenu (Johannes Mollen), kuris pareikalavo rankraštį sunaikinti. Kitais metais, paveiktas Flisgeso ir perskaitytos literatūros, Gėbelsas prarado bet kokį anksčiau puoselėtą katalikišką tikėjimą, todėl jo tėvas labai susirūpino.[18] 1919 metų lapkritį rašytame laiške Fricas Gėbelsas su nerimu pateikia sūnui du klausimus: „Ar tu jau parašei, ar rengiesi parašyti knygas, nesuderinamas su katalikybe? Ar sieki veiklos, kurioje katalikai nedalyvautų?“ Tame pačiame laiške Fricas Gėbelsas bando įtikinti sūnų, kad visiems jaunuoliams kyla abejonių, ir pateikia teiginius, šiurpiai primenančius paties sūnaus kalbą po daugelio metų: „Pergalė pasiekiama tik kovojant.“[19] Nežinia, kaip Gėbelsas atsakė į tėvo užduotus klausimus, tačiau į katalikybę niekad nebegrįžo.

Jaunasis Gėbelsas tebebuvo nepasotinamas skaitytojas, mėgo muziką, universitete ir vėlesniais metais gilinosi į vokiečių kultūrą. Labai žavėjosi Gėte (Goethe) ir devynioliktojo amžiaus romanų autoriumi Vilhelmu Rabe (Wilhelm Raabe), iš kurio darbų pasiskolino literatūrinį Uliso slapyvardį. Jo daktaro disertacija, rašyta 1921 metais Heidelbergo universitete, buvo apie mažai žinomą devynioliktojo amžiaus rašytoją Vilhelmą fon Šiucą (Wilhelm von Schütz).[20] Visi rašiusieji apie Gėbelsą akcentavo jo vėlesnių metų pomėgį didžiuotis savo daktaro laipsniu (nors iš tiesų trečiojo–ketvirtojo dešimtmečio Vokietijoje būtų neįprasta, jeigu jis nebūtų to daręs), bet šiandien kur kas la-

biau stebina tai, kad padrikos formaliosios studijos turėjo tiek mažai įtakos jo intelektinei raidai. Gėbelsą kur kas labiau paveikė skaitymas ir jo artimiausių draugų pažiūros.

Greta augančio artistinio ir intelektinio sąmoningumo, įvyko reikšmingų posūkių Gėbelso emociniame bei seksualiniame gyvenime. Svarbiausia, kad 1918 m. gegužės mėn. Freiburgo universitete jis sutiko ir įsimylėjo bendramokslę studentę Anką Štalherm (Anka Stalherm). Tai nebuvo pirmoji jo mergina, bet užsimezgė pirmi svarbūs santykiai su moterimis. Nors biografai ir istorikai vaizdavo Gėbelsą kaip jaunuolį, kupiną slopinamos neapykantos kitiems dėl savo luošumo, jis puikiai sugebėjo vilioti savo amžiaus moteris. Nuo penkiolikos metų (kai Josefas atgaline data užfiksavo savo „pirmąją kūnišką meilę su Marija Lifers (Maria Liffers)“[21] jis bemaž nuolat palaikydavo intymius santykius su viena ar daugiau moterų. Jaunuolio bendras nusiteikimas ir akiratis svyravo pagal tai, kaip kito šių santykių šansai: jie nuolat buvo audringi, persmelkti pavydo ir nesusipratimų, nutrūkdavo dėl finansinių sunkumų. Gėbelso santykiams su Anka Štalherm, kaip ir vėlesniems, būdingi besikaitaliojantys palaimingo džiaugsmo ir karčių priekaištų etapai. Dauguma biografijos apžvalgininkų išskiria jo žavėjimąsi gražiomis moterimis ir ypač akcentuoja, kaip vėlesniais metais Gėbelsas piktnaudžiaus savo galios pozicijomis mėgindamas pelnyti jų prielankumą, tačiau paprastai viltys nepasiteisindavo. Jaunystėje jo santykiai su moterimis taip pat turėjo kitų aspektų. Jo merginos, kaip neišpildytų seksualinių troškimų objektai, taip pat rezonavo jo aistringą, aiškiai reiškiamą, bet nenuoseklų požiūrį į gyvenimą ir meną. Moterys, su kuriomis ypač artimai bendravo jaunystėje, Anka Štalherm ir Elsė Jankė, savo laimei, buvo ryžtingos bei sumanios ir abi laikė jį ant trumpo pavadėlio.

Jaunasis Jozefas galėjo būti žavingas ir patrauklus, tačiau per tuos metus išryškėjo ir mažiau patraukli jo asmenybės pusė, skaudinusi visus aplinkinius. Gėbelsas subrendo neramiais laikais ir suprato visiškai neturįs gyvenimo tikslo. Jaunuolis vertino savo protą ir įžvalgumą, tačiau baigęs studijas universitete 1921 metais skausmingai suvokė nežinantis kur dėtis. Kamavo milžiniškas nusivylimas ir apmaudas, jis vaizdavosi esąs visų Vokietijos žmonių kančių

įsikūnijimas. Sunkiausią akimirką šis apmaudas nejučiomis persikūnijo į neapykantą, kuri, kaip ir kiti aistringi Gėbelso troškimai, buvo neįtikėtinai padrika. Kaip dauguma vokiečių tuo laiku, jis pradėjo matyti „žydus“ kaip visų blogybių šaltinį. Didžioji dalis Gėbelso biografų pabrėžė jo neapykantą atskiriems žydams, tokiems kaip Kelno leidėjas Rudolfas Mosė (Rudolf Mosse), atsisakęs 1923 metais jį įdarbinti, arba jo daktaro disertacijos vadovas Heidelberge profesorius Gundolfas (Friedrich Gundolf), bet savo tuometiniuose raštuose Gėbelsas atskirus žydus retai minėdavo. Paprastai jis nesuasmenindamas rašė apie „žydus“, „tarptautinę žydiją“ arba „žydų dvasią“.

Anka Štalherm buvo kilusi iš pasiturinčios Reklinghauseno šeimos Rūre, ir jos artimieji nepritarė draugystei su šiuo neturtingu studentu. Visgi Gėbelsas su Anka draugavo net dvejus metus. 1920 metų vasarą abiem studijuojant Heidelberge Anka, galbūt išgąsdinta vis aštrėjančios antikapitalistinės jaunuolio pozicijos, paliko jį dėl kito vyro, Georgo Mumės (Georg Mumme). Tipiška, bet Gėbelsas patikėjo, kad jų santykiai žlugo dėl Vokietijoje įsigalėjusio kapitalistinio išnaudojimo, kuris pabrėžė jų priklausymą skirtingoms visuomenės klasėms. Jis rašė merginai: „Negi nematai, kad mūsų meilė tapo šių supuvusių aplinkybių auka?“[22] Kai Gėbelsas su savo draugu Flisgesu ėmė persekioti Anką, toji su Mume pasamdė advokatą, kad įtikintų vaikiną liautis ir grąžinti visas jos dovanas bei laiškus.[23] Gėbelsas skendo pragaištingoje neviltyje. Jis buvo priverstas grįžti namo į Reitą ir ten guodėsi skaitydamas Osvaldą Špenglerį (Oswald Spengler). Vėliau, rašydamas apie tuos laikus, vadino Anką „žudike“: „Pesimizmas. Abejonės. Aš niekuo nebetikiu.“[24] Su Anka praleistas laikas paliko Gėbelsui neišdildomų, dažnai karčių jausmų. Metų metus jis dar rašė apie mylimąją eilėraščius ir minėjo ją savo dienoraštyje, jo atmintyje skriejo vietos, kuriose juodu lankėsi, atgydavo įspūdžiai, kuriais dalijosi, o kitos moterys primindavo ją. Dažnai svajodavo apie mylimąją naktimis. 1928 metais rašė: „Žmogus savo gyvenime patiria vienintelę didelę meilę. Visa kita yra iliuzija arba nuotykis. Manoji – vardu Anka.“[25]

1921 metų lapkričio mėn. Heidelberge sėkmingai apgynęs disertaciją ir gavęs daktaro laipsnį, Gėbelsas dar kelerius metus buvo priverstas gyventi su šeima Reite. Jis neturėjo nuolatinių pajamų, tad negalėjo persikelti kur nors

kitur. Jo kaip asmenybės žlugimo jausmą stiprino seksualinė frustracija ir aštrus suvokimas, kad tėvai juo stipriai nusivylė. Šen bei ten užsidirbdavo kelias markes už atsitiktines privačias pamokas, o 1923 metais kelis mėnesius dirbo Dresdnerio banke prie Kelno. Pradžioje reguliariai važinėjęs į darbą iš Reito ir atgal, vėliau jis trumpam apsistojo išsinuomotame kambarėlyje Kelne. Negalėjo pakęsti nedėkingo darbo nuo ryto iki vakaro, jo temperamentui netiko administracinė nuobodybė. Stebint didelio banko veiklą, kai infliacija Vokietijoje tapo nekontroliuojama, dar labiau sustiprėjo jo antisemitizmo ir antikapitalizmo pozicija. Daugeliu atžvilgių Gėbelsas rodosi archetipinis atstovas to, ką Detlefas Poikertas (Detlev Peukert), analizuodamas Veimaro Vokietiją, pavadino „nereikalingąja karta“, kuri gimė per vėlai arba dėl kitų priežasčių negalėjo dalyvauti kare ir buvo psichologiškai neprisitaikiusi gyventi taikos metais.[26] Tai buvo ypač sunkus laikas trečiąją dešimtį įpusėjusiam vokiečių nacionalistui. Gėbelsui trūko aiškios krypties, bet jis žinojo esąs energingas ir talentingas. Jis ypač skaudžiai išgyveno dėl skurdo paliktų žaizdų ir praktinių jo padarinių. Būdamas įkalintas tėvų namuose ir patirdamas visus su tuo susijusius suvaržymus, negalėjo tinkamai dalyvauti savo draugių moterų socialiniame gyvenime. Gėbelso neapykanta kapitalizmui buvo viena jo išsiskyrimo su Anka Štalherm priežasčių, o finansiniai sunkumai atliko nemažą vaidmenį jo vėlesniuose svarbiuose santykiuose.

1922 metais Gėbelsas pradėjo artimai draugauti su jauna Reito mokytoja Else Janke, pažinojusia jo šeimą. Kaip ir Anką, Elsę jis aistringai įsimylėjo, ir šios moters draugija buvo vienas iš nedaugelio šviesulių niūrioje nedarbo prietemoje. 1923 metų pradžioje įsimylėjėlis sužinojo, kad Elsės motina žydė, tai apkartino jo ankstesnius jausmus. Gėbelsas tuo metu skaitė Hiustono Stiuarto Čemberleno (Houston Stewart Chamberlain) knygą, kurioje buvo pateikta priešprieša tarp kuriančios arijų (arba vokiečių) rasės ir griaunančios žydų rasės. Kad ir kur žvelgė nusivylęs jaunuolis – į ekonomiką, menus ar tarptautinius santykius, – visur matė šio priešiškumo padarinius. Vis dėlto jis negalėjo likti abejingas tam, kaip Elsė juo rūpinasi, ir jos įteiktoms mažoms dovanėlėms, kai būdavo ypač liūdna.

Tuo laiku Gėbelsas jau laikė save menininku. Be daugybės eilėraščių, dabar jis užbaigė tris pjeses ir autobiografinį romaną „Michaelio Formano jaunystė“. Nė viena jo pjesė nebuvo suvaidinta scenoje, nei romanas, nei eilėraščiai nebuvo publikuoti. 1922 metų spalio mėnesį jis gavo leidimą skaityti paskaitą apie vokiečių literatūrą Reito profesinėje mokykloje[27] ir vietiniuose laikraščiuose paskelbė keletą nedidelių straipsnelių, bet nieko daugiau. Gėbelsas jau buvo išsiugdęs būdingą modelį – jo karštligišką kūrybingumą keisdavo inertiškas pasyvumas. Būdamas kūrybingas, valandų valandas rašydavo, tada išryškėdavo teigiama, dainuojanti gyvenimą, idealistinė jo asmenybės pusė. Baigęs rašyti ką nors svarbaus, pasinerdavo į tingumą ir liūdesį, o toje melancholijoje jį guosdavo tik mintys apie Anką, Elsę arba menai. Jo stiprėjančią tragedijos nuojautą dar pagreitino beviltiška Vokietijos padėtis 1923-aisiais ir akivaizdus jo rašytojo gebėjimų žlugimas. 1923 metais prancūzai ir belgai okupavo visą Rūro sritį mėgindami iš vokiečių išreikalauti reparaciją natūra, o vietinių žmonių pasyvus pasipriešinimas dar sustiprino ir taip jau baisų ekonominį sunkmetį.

1923 metų liepos mėn. atėjo žinia, kad Richardas Flisgesas žuvo per nelaimingą atsitikimą Bavarijos šachtoje, šį incidentą Gėbelsas aiškino kaip paslaptingą ir simbolinį. Kai infliacija Vokietijoje pasiekė viršūnę, Gėbelsas nutarė mesti vergišką darbą Dresdnerio banke. Vėliau jis rašė, kad po Flisgeso mirties liko „vienas pasaulyje“. „Vokietijoje sumaištis.“ Jis negailestingai pareiškė: „Elsė manęs nesupranta“, nors smagiai praleido su ja atostogas Baltrumo saloje 1923-ųjų rugpjūtį.[28] Grįžęs neteko darbo banke ir neturėdamas pinigų buvo priverstas kraustytis į Reitą.

Vėl įkalintas tėvų namuose, kankindamasis valandų valandas ir puikiai suvokdamas, kad tėvai dėl jo nerimauja, Gėbelsas pradėjo rašyti dienoraštį, kuriam panaudojo Elsės dovanotą sąsiuvinį. Paauglystėje irgi kartais rašydavo, bet nesistemingai. 1924 metų vasarą, kai sąmoningai rašomam dienoraščiui buvo beveik metai, jis parašė ilgą prisiminimų apie vaikystę ir jaunystę atkarpą ir paaiškino, kodėl pradėjo rašyti dienoraštį sudėtingomis aplinkybėmis 1923 metų spalį. „Nebegaliu ilgiau pakęsti tos agonijos. Turiu išlieti širdies

skausmą. Elsė duoda man sąsiuvinį kasdieniam naudojimui.“[29] Šis esamojo laiko vartojimas kalbant apie praeities įvykius buvo dirbtinis, bet pasiryžimas rašyti tikras, ir savo pirmuoju įrašu 1923 metų spalio 17-ąją Gėbelsas pradėjo tradiciją, kurios laikėsi iki mirties 1945-aisiais. Pirmajame įraše jis iškelia savuosius jausmus Elsei į emocinio gyvenimo centrą, jau vaizduojamą herojiškai, ir sugretina jį su pastaba apie Vokietiją:

> Vakar Elsė davė man šį sąsiuvinį, taigi noriu jį tuojau pat pradėti parašydamas jos vardą. Ką dar šiandien galėčiau pradėti be jos?
>
> Mylimoji, kilnioji! Tu visada mane pakylėji ir suteiki man naujos drąsos, kai aš savimi abejoju. Tiesiog negaliu išreikšti, kaip esu tau dėkingas.
>
> Kaip liūdna šiandien vaikščioti miesto gatvėmis. Visuose kampuose grupės bedarbių šnekučiuojasi ir lošia kauliukais. Galima juoktis ir verkti kartu.[30]

Dienoraščiai suteikia mums tiek žinių apie Gėbelsą, kad jų struktūra nusipelno šiokios tokios analizės. 1923 metais, pradėjęs rašyti dienoraštį, šis žmogus buvo visiškai nežinomas ir negalėjo įsivaizduoti, kaip jo užrašai bus vertinami ar naudojami vėliau. Tačiau jis suvokė dienoraštį kaip literatūros formą ir rašė su didele išmone. Jo kasdieniai įrašai turi aiškią pasakojamąją formą, kurioje jis save vaizduoja kaip romantinį herojų epinės kovos sūkuryje. Gėbelsas prisimena savo emocinį ir meninį tobulėjimą ir plačiai išreiškia jį pastabomis apie pasaulį ir istoriją, sujungtomis su meno kritika. Kartkartėmis, pirmaisiais dienoraščių mėnesiais, jis staiga atitrūksta nuo savo kruopščiai sutvarkytos prozos ir į ją įterpia eilėraštį. Eilėraščiai sukurti romantizmui būdingu stiliumi, juose ilgesys, kančia ir patosas susilieja su gamtos garbinimu ir vos juntamais religiniais jausmais.

Dienoraščio rašymas greitai tapo terapija šiam susikrimtusiam jaunuoliui; keli istorikai komentuoja, koks nepaprastai tiesus ir atviras buvo Gėbelsas, ypač ankstyvaisiais rašymo metais. Neseniai pabaigto pilno dienoraščio leidimo redaktorius įrodinėja, kad šis žmogus naudojo dienoraštį kaip „išpa-

žinties pakaitalą“, nurodydamas įrašus tokiu pačiu būdingu kalbos stiliumi ir išreikšdamas norą aprašyti save dienoraštyje, bet tai turi būti sąlygiška.[31] Ankstyvaisiais metais Gėbelsas dažnai smarkiai kritikuodavo visą žmoniją ir suprato, kad dažnai būna žiaurus ir neteisingas Elsei, bet niekam neleido kritikuoti savo mąstymo arba neigiamo požiūrio.

Pažymėtina, kad pirmaisiais dienoraščio mėnesiais jo autorius labai menkai domėjosi kasdiene politika. Jis rašo plačiai ir paprastai apie Vokietijos valstybę, Europą ir apie pasaulį; jis susirūpinęs pažymi, kokioje bedugnėje atsidūrė Vokietija, ir kartkartėmis nuostabiai nešališkai mini ypatingus neramumus, nors faktiškai nesidomi partijų politikos ar rinkimų detalėmis. Jis pateikia komentarų, bet tik plačiąja prasme, svarbiais socialiniais klausimais – apie santykius tarp lyčių arba tarp kapitalo ir darbo. Tai nenuostabu žinant, kad jis daugiausia laiko praleisdavo Reite, keliaudavo tik po aplinkinius miestelius, taigi vokiečių vyriausybės veiksmai Berlyne atrodo tolimi ir beveik niekad neminimi. Žinant vėlesnį aktyvų Gėbelso bendradarbiavimą su žiniasklaida, nuostabą kelia tai, kad jis nerodo jokio susidomėjimo laikraščiais arba žurnalistiniu diskursu. Tuo laiku radijo nebuvo, o į kiną Gėbelsas eidavo labai retai.[32] Jis daugiausia gyveno savo vaizduotės pasaulyje. Pirmajame dienoraščio įraše sujungtos skirtingos gijos, užvaldžiusios jo vaizduotę, sudaryta schema, kuria jis vadovavosi kitus dvejus metus. Parašęs apie Elsę, apmąsto šiuolaikinės poezijos pavojus. Poezija, jo manymu, nepajėgia išverkti vokiečius prislėgusių kančių raudos, tad jis priduria:

> Europą kamuoja didelė dvasinė krizė. Ekonomika čia plaukia paviršiumi. Kitaip viskas jau prieš daugelį metų būtų išrūšiuota. Tačiau gilesniuose sluoksniuose didžios dvasinės jėgos kaunasi tarpusavyje. Jaunesnė, stipresnė ir labiau įsitikinusi pergale jėga triumfuos, net jeigu tą akimirką bus priversta pasiduoti.
>
> Šioje Europos krizėje glūdi senoji, šventoji Rusija. Šalis, kuriai jaučiu nuoširdžiausią pagarbą tiesiogiai jos nepažinodamas. Rusija yra praeitis ir ateitis, tik ne dabartis. Rusijos dabartis tėra muilo putos, tirštasis šarmas slypi apačioje. Didžiosios Rusijos mįslė bręsta jos žemėje. Didžiojo

> žmogaus Dostojevskio dvasia sklando virš ramios, snaudžiančios Rusijos laukų. Jeigu Rusija prabus, pasaulis išvys stebuklą. *Ex oriente lux.*[*33]

Perėjimas prie lotynų kalbos pateikti aforizmui kaip išvadai buvo dažnai Gėbelso naudojama priemonė. Šiuo gyvenimo tarpsniu jį buvo užvaldžiusi idėja, kad Rusija simbolizuoja ateitį, kad ten „prabus" mistiška liaudies bendruomenė, įkūnijanti privalumus, kuriuos Gėbelsas rado skaitydamas Dostojevskį. Jis taip pat skaitė Tolstojų ir Gogolį, ir šie autoriai tik sutvirtino tą užsidegimą nenuversdami Dostojevskio nuo meninės didybės pjedestalo. Šis susidomėjimas rusų literatūra buvo vienas iš nedaugelio Gėbelso nukrypimų nuo tradicinės „vokiškosios" kultūros. Dar vienas buvo Šekspyras (Shakespeare): kaip dauguma išsilavinusių vokiečių, Gėbelsas buvo skaitęs kelių pjesių vertimus ir dažnai minėdavo jį taip pat iškilmingai, kaip kitus savo mėgstamus autorius – Gėtę ir Dostojevskį.

Kita Gėbelso meninio akiračio gija, parodyta pirmajame dienoraščio įraše, buvo jo nepasitenkinimas šiuolaikine Vokietijos kultūra. Jis rašė, kad paskutiniai vokiečių literatūros grandai Gerhardas Hauptmanas (Gerhard Hauptmann) ir Tomas Manas (Thomas Mann) prarado bet kokį aktualumą vokiečių jaunimui. Osvaldas Špengleris (Oswald Spengler), kurio knyga „Vakarų nuosmukis" Gėbelsui padarė didžiulį įspūdį, jam rodėsi kaip Tomo Mano sielos brolis, ir Gėbelsas susiejo savo asmeninę situaciją su šiuo platesniu kultūriniu pesimizmu: „Baisi kančia, – rašė dienoraštyje, – stovėti ant jo (Špenglerio) kultūros kapo." Dramatišku ir gailesčio sau kupinu stiliumi, kuris buvo būdingas ankstyviesiems dienoraščiams, Gėbelsas skundėsi, kad šiame žlugusiame pasaulyje nėra vietos tokiam žmogui kaip jis: „Pagrindinė mano kančių priežastis – ta, kad aš neturiu namų (*Heimat*)."

Šitaip nusiteikęs, jis vėliau perėjo prie mirusio savo draugo Richardo Flisgeso, kreipdamasis taip, tarsi draugas būtų gyvas:

> Kaip dažnai aš ilgėjausi tavęs tau išėjus, mano brangus drauge Richardai? Tu man reiškei tiek daug. Buvai už mane laimingesnis, nes turėjai ma-

---

* Lot. „Šviesa iš Rytų" (*vert. past.*).

žiau rūpesčių. Turėjau tik vieną draugą – juo buvai tu. Tu mane supratai net tada, kai aš netardavau nė žodžio. Jautei ryšį su gerąja Motina Žeme. Iš jos sėmeisi savo dieviškųjų galių. Buvo taip gražu žiūrėti, kaip tavo viduje siaučia gamtos jėgos. Tikiu, tau buvo geriau, kad ėjai į priekį.

Kokia kilni Lemtis atsiuntė mirtį tau dirbant su savo *tautos* žmonėmis. Tai iš tiesų ženklas.[34]

Kadangi Gėbelsas vartojo žodį „tauta“ nuo pirmojo savo dienoraščio įrašo, dažnai jį įtraukdamas į sudurtinius daiktavardžius, taip pat pasitelkdamas šio žodžio būdvardines ir prieveiksmines konstrukcijas, verta patyrinėti, ką jis turėjo galvoje. Net šiuo ankstyvuoju laikotarpiu, dar nebūdamas susijęs su jokia interesų grupe ar partija, jis aiškiai pritarė *tautinės* (*völkisch)* vokiečių filosofijos teiginiams. *Tautos* (*Volk*) sąvoką ir pagrindines *tautinio* (*völkisch*) mąstymo idėjas istorikai ir kalbininkai išsiaiškino labai greitai. Labiausiai įtikina tie aiškinimai, kurie laiko *tautą* idealizuota konstrukcija, pavyzdžiu vienos iš Benedikto Andersono (Benedict Anderson) „įsivaizduojamų bendruomenių“ arba, kaip teigia Georgas Mosė (George Mosse), „metafizine būtimi, amžinu ir nekintamu idealu“.[35] Kurtas Sontheimeris (Kurt Sontheimer) apibūdina *tautos bendrystę* (*Volksgemeinschaft*) arba *tautos bendruomenę* kaip „kai ką organiška, kažką mistiška“[36].

Šiame kontekste vokiečių *tauta* yra bendruomenė, kurios nariai tarpusavyje susiję bendru paveldu ir fizinėmis ypatybėmis. Žinant, kad pats Gėbelsas nebuvo aukštas, šviesiaplaukis ar mėlynakis, nekeista, kad jis stengėsi labiau pabrėžti intelektines *tautos* ypatybes: taurų charakterį, gilų dvasinį gebėjimą pajusti ir išreikšti meninius įspūdžius ir herojišką laikyseną ištikus nelaimei. Tokiam žmogui kaip Gėbelsas, kuris nebuvo tiesiogiai susipažinęs su daugeliu Vokietijos sričių, juo labiau su užsienio šalimis, neišvengiamai bet kokia „Vokietijos žmonių“ samprata buvo neapibrėžta, ir ankstyvaisiais dienoraščio metais jis niekada neperžengė bendriausių giriamųjų *tautos* apibūdinimų. Kritiškumas šiam *tautos* supratimui yra tam tikra dvinarė priešybė, kita grupė, palyginti su kuria *tauta* gali būti apibrėžiama; čia mes susiduriame su vis stiprėjančia jaunojo Gėbelso pagieža. Jis jau paauglystėje laikė žydus vokie-

čių *tautos* priešais, o 1923 metais ši nuostata jau tapo manija. Įdomu tai, kad Gėbelsas retai kada minėdavo savo dienoraštyje kaip priešus, arba priešybę vokiečių žmonėms, Pirmojo pasaulinio karo laimėtojus – britus, prancūzus arba amerikiečius. Jis, rodės, vienodai nesidomėjo nei kasdieniais susidūrimais tarp vokiečių Reino krašte bei Rūre, nei jų okupantais prancūzais ir belgais, nors situacija po 1923 metų sausio tapo dar įtemptesnė.[37] Užuot kreipęs dėmesį, kas iš tiesų vyksta, jis suvertė kaltę dėl visų Vokietijos negandų „žydams“ – grupei, kurią apibrėžė taip pat neaiškiai, kaip ir „tautą“. Trečiajame dienoraščio įraše, kuris datuojamas 1923 m. spalio 22 d., pirmą kartą aiškiai paminėti žydai. Permąstydamas Jakobo Vasermanno (Jakob Wassermann) romaną „Krikščionių didybės manija“ (*Christian Wahnschaffe*), kurį apibūdino kaip „tipiškai žydišką knygą“[38], Gėbelsas rašė:

> Labai dažnai galvoju apie žydų klausimą. Rasės problema iš tiesų glūdi giliausiai ir yra geriausiai slepiama iš tų, kurias reikia pažaboti šiandieniame viešajame gyvenime. Ar yra priešprieša tarp rasės ir intelekto, kūrybingumo ir mėgdžiojimo, meno ir mokslo, pramoninio kapitalizmo ir fondų biržos kapitalizmo? Kaip viena nuo kitos nutolusios šios skirtingos santvarkos?
>
> Kaip ir platesnes kultūrines pažiūras, Gėbelsas sujungė savo požiūrį į rasę su asmeniniu gyvenimu, stačiokiškai pabrėždamas, kad Elsė yra pusiau žydė, ir priešindamas Ankai:
>
> > E. negali paneigti savo žydiškos kilmės. Jos charakteryje yra kažkas stulbinamai destruktyvaus, pirmiausia mąstyme; bet tai ne taip akivaizdu, kadangi jos protas nėra iki galo išsivystęs. Ji visiškai priešingas polius An., kuri buvo pačios puikiausios rasinės prigimties įrodymas. Kaip mylėti jas abi? Kaip nekęsti jų abiejų? Kaip atiduoti save joms abiem?[39]

Nors Gėbelsas tik protarpiais taip aiškiai išreikšdavo jausmus savo dienoraštyje, kitus kelerius metus tie išgyvenimai buvo tapę jo nepastovių santykių su

Else kasdienybe. Jo *tautiškas* supratimas, jog rasiniai požymiai yra paveldimi, neleido jam atsisakyti minties, kad nesvarbu, kokius stiprius jausmus jis išgyventų, vesti Elsę ir susilaukti su ja vaikų būtų rasinė nuodėmė.

1923 metų rudenį išryškėjo ankstyvosios Veimaro Respublikos problemos. Gėbelsas, nors ir paminėdamas keletą politinių ir ekonominių įvykių, liko atitolęs nuo jų. Spalio 23 d. jis paniekinamai rašė: „Padugnės važinėjasi gatvėmis vogtose mašinose ir skelbia laisvą Reino respubliką. Menchengladbache buvo daug žuvusių ir sužeistųjų.“[40] Lapkričio 10 dienos įrašas toks:

> Nacionalistų pučas Bavarijoje. Liudendorfas vėl išėjo pasivaikščioti. Rūro srityje anglies kasyklos atšaukė darbininkus. Bedarbių riaušės čia, Reite, ir daugumoje Reino krašto miestų... Žmogžudystės ir žudynės. Neviltis ir alkis.

Tipiška, kad Gėbelsas tą dieną didesnę dalį dienoraščio užrašų skyrė menams, o ne politikai. Išvakarėse jis lankėsi moderniosios muzikos koncerte netoli Menchengladbacho ir aprašė visus girdėtus kūrinius:

> H. Vecleris (Wetzler), buvęs Kelno operos dirigentas, „Kaip jums patinka“ uvertiūra, didinga, žymi, bet neperdėta. P. Hindemitas (Hindemith), „Lėlių šokiai“. Nuostabu, turtinga bažnytinė instrumentuotė, tolygi garsų pilnatvė ir tono grožis. Priešingybė Vecleriui, energingam fokstrotui, bet visad įdomi ir originali. Hindemitas bus ateities įžymybė.

Gėbelsas palankiai įvertino Richardo Štrauso (Richard Strauss) „Tilį Oilenšpygelį“, bet menkai užsiminė apie Makso Regerio (Max Reger) sonatą smuikui, kuri taip pat buvo atlikta tame koncerte. Vėliau tądien jis pasėdėjo prie pianino su Šumano (Richard Schumann) kūrinių sąsiuviniu, kurį Elsė jam padovanojo 26-ojo gimtadienio proga spalio 29 dieną, ir paskaitė šiek tiek Hermano Hesės.[41] Jis neminėjo žlugusio nacių pučo Miunchene kitas kelias dienas ar net savaites.

1918 metais pasirodė daug literatūros kūrinių, analizuojančių plintantį nusivylimą ir nerimą, kuris apėmė jaunus vokiečius dvidešimtojo amžiaus pradžioje ir ypač sustiprėjo po 1918 metų. To laikmečio romanų autoriai – Tomas Manas ir Hermanas Hesė – atskleidė šią temą savo darbuose. Hesė, kuris iki 1914 metų buvo parašęs romantinius kūrinius apie nusivylusį jaunimą ir susierzinusias menininkų sielas, 1920 metais ėmėsi kritiškesnio susvetimėjusių intelektualų vaizdavimo, sukurdamas Hario Halerio – „stepių vilko" – paveikslą, šiurpiai panašų į jaunojo Gėbelso.[42] Filosofai ir istorikai – iš jų Osvaldas Špengleris neabejotinai turėjo Gėbelsui daugiausia įtakos – rašė apie „Vakarų nuosmukį"[43]. Žurnalistas revoliucionierius Viktoras Seržas (Victor Serge), vaizduodamas padėtį Vokietijoje prancūzų žurnalui, 1923 metais rašė:

> Pirmiausia [mąstytojai] aptarinėjo didžiai pesimistinę knygą, kiekviename puslapyje nugrimzdami į reakcingus tvirtinimus, Osvaldo Špenglerio „Vakarų nuosmukis" (...) Tie, kam kultūra yra brangiausias visuomenės pastangų rezultatas, gyveno veikiami širdį veriančio dekadanso įtakos (...)[44]

Muzikantai ir kompozitoriai, kuriems grėsė modernistinis atonalumas, populiariosios muzikos komercializacija, naujos mechaninės reprodukcijos formos prisidėjo prie balsų choro, skelbiančio Vokietijos kultūrinę krizę. Vyriausias vėlyvojo vokiečių romantizmo atstovas Hansas Pficneris (Hans Pfitzner) 1920 metais rašė apie „naująją muzikos bejėgiškumo estetiką", kaltindamas „tarptautinę žydų dvasią, kuri įdiegė svetimą griovimo ir naikinimo beprotybę į vokiečių mąstymą".[45]

Viktoras Seržas klausė: „Kas šio kultūros nuosmukio akivaizdoje nutiko intelektualams?" ir pats atsakė konstatuodamas: „Dauguma suirzę vegetuoja."[46] Vėliau istorikai, mėgindami suprasti Veimaro Respublikos trapumą, rašė apie „kultūrinės nevilties politiką"[47] arba „pilnatvės ilgesį" ir kolektyvinį „meilės romaną su beprotybe ir mirtimi". Piteris Gėjus (Peter Gay) pažymi, kaip šis „jausmų ir atsako kompleksas" buvo „užlietas neapykantos".[48] Politologas

Kurtas Sontheimeris (Kurt Sontheimer) apžvelgė visą šią literatūrą naudodamas analitinę „antidemokratinio mąstymo“ kategoriją[49]. Klausas Tėveleitas (Klaus Theweleit) taikė psichoanalizės ir marksizmo taktikas nagrinėdamas „laisvojo korpuso“ veteranų santykius su moterimis.[50] Kur šiame paveiksle atsiranda Gėbelsas? Kaip matėme, daugeliu atvejų jis buvo tipiškas nepaprastai imlaus šiam intelektualiniam klimatui jaunuolio pavyzdys. Jis buvo pasinėręs į kultūrinio pesimizmo literatūrą ir reikšdavo mintis jam poveikį dariusių rašytojų maniera. Kaip ir daugumą jaunų vokiečių, Gėbelsą sužavėjo pirmasis Hermano Hesės romanas-autobiografija „Pėteris Kamencindas“, išleistas 1904 metais. Knygoje vaizduojama jauno poeto užsitęsusi paauglystė ir, Hanso Majerio (Hans Mayer) žodžiais tariant, ryškus „nusivylimas vėlyvosios buržuazijos sluoksnio atstovais bei gyvenimo aplinkybėmis“. Tai buvo „rauda dėl pragaištingos dvasios ir tikrosios poezijos būklės“[51]. Matome, kodėl Gėbelsas taip ryžtingai tapatinosi su ja. Apsakyme „Pėteris Kamencindas“ Hesė rašė: „Turėjau praleisti savo paauglystės metus be draugo“, taip pat, kad jis „sėmėsi džiaugsmo iš melancholiškų fantazijų, minčių apie mirtį ir pesimistinių svarstymų“. Kaip ir Gėbelsas, Hesės Pėteris Kamencindas valandų valandas skaitydavo palėpėje ir buvo be atsako įsimylėjęs jauną gražuolę. Hesė, tarsi apibūdindamas Gėbelsą, rašė: „Taigi šiam pirmajam mano meilės romanui nebuvo lemta pasibaigti; jis paslaptingai ataidėdavo per visus mano jaunystės metus ir lydėjo mano vėlesnius meilės nuotykius tarsi tyli vyresnėlė sesuo.“[52]

Tėveleito „laisvojo korpuso“ analizėje veteranai vaizduojami – daugiausia per autobiografinių užrašų prizmę – kaip jaučiantys didelę baimę ir neapykantą moterims. Jie moteris skirsto į dvi kategorijas: „raudonąsias moteris“, jų klasinius priešus, ir „baltąsias seseris“ – tyros, grynos rasės, geros socialinės kilmės vokietes. Persisunkę žiaurumu nuo karo patirties ir pripratę prie vyriškos draugystės apkasuose, jie nori prievartauti „raudonąsias moteris“, žiauriai jas sumušti. Nesugebėdami vertinti „baltųjų seserų“ kaip realių žmonių ar netgi kreiptis į jas vardu, jie iškelia savo motinas, žmonas ar mylimąsias į suabsoliutintos dieviškos dorybės aukštumas. Tėveleitas teigia, kad net toks garbinimas gali slėpti stiprią neapykantą ir baimę. Įdomu, kad Tėveleitas naudoja ištraukas iš Gėbelso 1928 metų romano „Michaelis“ savo analizei pa-

remti, nors Gėbelsas nebuvo nei karo veteranas, nei „laisvojo korpuso“ savanoris ir nesileido į apkasų draugystes. Kai kuriais atžvilgiais Gėbelso teiginiai, kuriuos pasirenka Tėveleitas, plačiau atskleidžia jo pasirinktą temą. Gėbelsas idealizavo moteris, ypač pasižyminčias tinkamomis rasinėmis ypatybėmis ir išvaizda (kaip Annka Stelherm), tačiau nedemonstravo neapykantos ir beveik nekontroliuojamo potraukio kankinti moteris kaip tikrieji „laisvojo korpuso“ nariai, kuriuos aptaria Tėveleitas. Nors Gėbelso romano herojė Herta Holk yra lėkštas ir idealizuotas „arijų“ moteriškumo stereotipas, savo dienoraštyje Gėbelsas rašė apie tikras moteris, plačiau apibūdindamas jas kaip asmenybes. Jis visada nurodydavo jų vardus. Nors daugiausia dalijosi savo meto prietarais apie moterų vaidmenį ir jų vietą visuomenėje, norėjo, kad merginos dalyvautų jo gyvenime, o ne būtų kažkur toli (kaip Tėveleito minimos „aukščiausios kategorijos“ moterys).[53]

Be šių daugiau asmeninių panašumų, Gėbelsas dalijosi keliais platesniais socialiniais išgyvenimais Vokietijoje, kurie formavo jo kultūrinio pesimizmo nuotaiką po 1918 metų. Nors pats nekariavo Pirmajame pasauliniame kare, bet kariavo jo artimieji, todėl šiaip ar taip, jis taip pat patyrė kai kuriuos skaudžius šio karo padarinius. Gėbelso gimtasis miestas Reitas buvo Reino krašte, po karo jis atsidūrė belgų kariuomenės okupuotoje ir „demilitarizuota“ paskelbtoje zonoje. Gėbelsas studijavo keliuose universitetuose, buvo įsitraukęs į studentų brolijas, kurios visame pasaulyje pripažįstamos „antidemokratiško mąstymo“ katilais. Jis ir jo šeima patyrė skurdą ir infliaciją, kuri šalyje pasiekė piką 1923 metais. Sąsiuvinis, kurį Elsė dovanojo Jozefui kaip dienoraštį, kainavo fantastinę tūkstančio milijonų markių sumą[54]. Tačiau kitais atžvilgiais Gėbelsas nebuvo tipiškas ir šiuo jaunystės laikotarpiu neprisijungė prie populiariausių judėjimų, kurie viliojo nusivylusius jo socialinės klasės jaunuolius. Žinant jo luošumą ir dėl to atsiradusį karinės patirties trūkumą, nenuostabu, kad Gėbelsas nedalyvavo nei „laisvojo korpuso“ judėjime, nei jokioje kitoje sukarintoje gaujoje, kurios darė didelę įtaką daugumai būsimųjų nacių. Gėbelsas niekad nedemonstravo jokio susidomėjimo idealizuotomis agrarinėmis schemomis, kurios patiko daugumai kapitalistinės industrializacijos ir urbanizacijos kritikų; jo taip pat netraukė daugumą dominusios ezoterinės okultiz-

mo apraiškos. Galbūt labiau stebina tai, kad būdamas gamtos ir peizažo mėgėjas – nepaisant negalios, jis mėgo pasivaikščioti, – jaunuolis neįsitraukė į jokį nepriklausomo jaunimo judėjimą, kurie Vokietijoje suklestėjo po 1918 metų.

Nagrinėdamas dešiniojo sparno intelektualizmą Veimaro Respublikoje, Džefris Herfas (Jeffrey Herf) pristatė tipinę idealiąją „reakcinio modernizmo“ koncepciją, taip norėdamas išplėsti mūsų suvokimą apie tuos, kurie, nors ir priešiški pagrindinėms Švietimo idėjos srovėms, naudojosi moderniomis technologijomis ir siekė jas sujungti su antidemokratinėmis ir netolerantiškomis doktrinomis. Herfas dažnai mini Gėbelsą kaip svarbų „reakcinio modernizmo“ atstovą artėdamas prie kalbų, kurias jis sakė po 1930-ųjų.[55] Mes turėtume žinoti, kad iš tiesų jaunasis Gėbelsas sąmoningai nebuvo „reakcinis modernistas“. Stebina, kaip mažai jis domėjosi technika ar technologijomis. Pavyzdžiui, jis nebuvo pasidavęs Vokietijoje paplitusiai aistrai – aviacijai, pagrindiniam technologinio modernumo ženklui; nesidomėjo ginklais ir jokia karinių technologijų šaka. Net menų srityje jis nerodė aiškaus susidomėjimo kultūros ir žiniasklaidos sritimis, kurias labiausiai paveikė technologijos, – kinu ar fotografija. Savo kūrybinę energiją išliedavo naudodamasis pačiais paprasčiausiais įrankiais: plunksna, rašalu ir popieriumi.

Išaugęs nedideliame 45 000 gyventojų turinčiame miestelyje Gėbelsas iš tiesų pernelyg siaurai suvokė modernizmą. Studijuodamas trumpai gyveno Miunchene, dirbo Kelne – kur kas didesniuose miestuose, tačiau jo didžioji patirties dalis buvo neabejotinai provinciali. Gėbelsas susidūrė su modernizmu dviem būdais. Reitas buvo didesnio pramoninio rajono dalis, o jaunuolis užaugo šalia pamainomis besikeičiančių fabriko darbininkų. Ankstyvuosiuose savo raštuose Gėbelsas domėjosi kai kuriomis industrializacijos sąlygotomis socialinėmis problemomis. Jis buvo susipažinęs su tam tikromis modernizmo apraiškomis kultūroje ir menuose. Be abejo, jis buvo matęs nemažai pjesių, kurias apibūdino kaip „ekspresionistines“, ir pritaikė kai kuriuos jų stiliaus aspektus savo pjesei „Sėja: trijų veiksmų atsitikimas“, parašytai 1920 metais. Panašiai jis buvo girdėjęs apie kai kuriuos reiškinius muzikos pasaulyje, kurie buvo stulbinamai konservatyvūs – pavyzdžiui, Hansą Pficnerį (Hans Pfitzner), tad iš esmės paaiškėja, kad jo pozicija buvo visiškai reakcinė.[56] Tiek in-

dustrializaciją, tiek meno modernizmą Gėbelsas vertino labai dviprasmiškai. Kad suprastume šią nuostatą, turime labai atidžiai peržiūrėti, kokiais žodžiais jis apibūdino šiuos reiškinius. 1923 metais Gėbelsas dar plačiai neraše apie tai, kuo tiki, taip pat nekūrė įmantrių kritinių straipsnių apie socialines, politines ar kultūrines sroves. Jis rašė naudodamas aliuzijas ir aforizmus, dažnai savo svarbiausias idėjas išreikšdavo žodžių poromis arba priešpriešomis. Šis pagrindinių priešybių naudojimas – pavyzdžiui, vakarietiškoji „civilizacija" ir vokiškoji kultūra (*Kultur*) – buvo būdingas labai tautiško ir „antidemokratiško mąstymo" bruožas.[57] Mes turime suvokti, kad paprastai atskiri žodžiai reiškė kur kas daugiau, negu gali iš pradžių pasirodyti juos išvertus į kitą kalbą. Kurtas Sontheimeris pažymi:

> Antidemokratiško mąstymo centre yra daugybė sąvokų, kurios vartojamos kaip *topoi* (gr. „argumentai") visoje antidemokratinėje literatūroje. Tai daugiau negu daikto apibūdinimai – tiesiog žodiniai politinių mitų simboliai, pagrindinės idėjos (*Leitideen*), kurios vėliau tampa vizijomis ir įkvepia politinius veiksmus.[58]

Turėdami tai galvoje, galime geriau suprasti priešingybių serijas, kurias Gėbelsas pateikė savo dienoraštyje: „Rasė–Intelektas; Kūrybingumas–Atgaminimas; Menas–Mokslas; Pramoninis kapitalizmas–Fondų biržos kapitalizmas". Pirmoji priešprieša gali pasirodyti keista, kadangi mūsų kalba šie du žodžiai nėra tiesiogiai susiję. Gėbelso žodyne „rasė" apėmė visa tai, kas gryna, tyra, spontaniška, organiška, natūralu, įkvėpta ir autentiška. Jis rašė „vokiečių rasė" turėdamas galvoje gyvybės versmę, iš kurios išplaukė visa kita. Jos priešybe – „intelektu" – buvo vadinama visa, kas išgalvota, perkrauta detalėmis, dirbtina, lėkšta, neoriginalu, nesąžininga ir netikra. Čia jis regėjo visas žydiško mąstymo savybes, ir remiantis šia pirmine priešprieša kitos trys jo vartotos opozicijos įgijo prasmę. Taigi Gėbelsas buvo tikras, kad tik vieninteli vokiečių rasė gali būti iš tiesų kūrybinga. Tai jos didi ir patvari savybė. Ir priešingai, žydų rasė galinti tik atgaminti arba kurti blankias, iškreiptas kopijas. Opozicija tarp meno ir mokslo iš pirmo žvilgsnio mįslinga ir klaidingai

suprasta gali parodyti Gėbelsą kaip romantiką bei luditą. „Menas“ čia aiškiai siejamas su vokiečių rase ir yra jos didis kūrinys bei lobis. „Mokslas“, priešingai, suprantamas kaip žydiška manipuliacija, ypatingas mąstymo būdas, neapimantis vokiečių fizikos, matematikos, chemijos arba vokiečių pramonės gaminių. Tai atspindi paskutinė opozicija, paprastai minima *tautos* susibūrimuose, tarp produktyvaus darbo idėjos, laikomos vokiečių vertybe, siejamos su natūraliais poreikiais ir vartojimu, ir žydiškojo „fondų biržos kapitalizmo“, arba „finansinio kapitalizmo“, kuris suvokiamas kaip visai neproduktyvus, vėlgi apgaulingas, išnaudotojiškas ir griaunamasis. Štai kodėl prieš paskelbdamas savo keturias opozicijas Gėbelsas pareiškė, kad „rasės problema yra pati didžiausia ir geriausiai slepiama iš tų, kurios šiandien turi būti pažabotos viešajame gyvenime“. Jis vertino visus žmogiškojo elgesio aspektus kaip išplaukiančius iš rasės ar ją atspindinčius.

Tai mums padeda suvokti ir jaunojo Gėbelso požiūrį į partijų politiką. Špengleris rašė: „Šiandieninis parlamentarizmas yra visiškai supuvęs... Iš tiesų bet kurie šiuolaikiniai rinkimai yra civilinis karas prie balsavimo dėžių su visais įmanomais rašytiniais ir sakytiniais stimulais.“[59]

Vadovaudamasis šiuo požiūriu, Gėbelsas neapkentė daugiapartinės demokratijos, vertindamas ją ne kaip sistemą, leidžiančią energingai rungtis įvairioms politinėms pažiūroms, bet kaip nesąžiningą ir sukomercintą derybų ir prekybos areną. Taigi jis įsivaizdavo, kad tą procesą valdo „žydų dvasia“. Jis nepasitikėjo jokia partija, atvirai demonstravusia grupinius interesus, – socialdemokratais, komunistais ar centristais katalikais – ir šiuo gyvenimo periodu nuoširdžiai troško, kad visos partijos išmirtų. Štai kodėl neprisijungė prie 1923 metų spalį vykusių socialinių neramumų Reite ir Menchengladbache, vienodai skeptiškai atsiliepdamas apie visas ten dalyvavusias partijas.

Pratinosi laukti ir gražiuoju prašyti, tikėdamasis sprendimo, kurį tik blankiai galėjo išskirti. Tai buvo gilaus pesimizmo, tačiau ne nevilties politika. Kitoje citatoje iš Hesės romano „Pėteris Kamencindas“, kuris paliko tokį įspūdį Gėbelsui, jaunasis herojus demonstruoja stulbinamai panašią poziciją: „Nors buvau ciniškas ir švelniai rafinuotas, aš mintyse tebeturėjau tikslą, laimės ir pilnatvės siekį. Neturėjau supratimo, kaip jis pasireikš. Tik jaučiau, kad gyve-

nimas turėtų trinktelėti prie mano kojų stebuklingą kąsnį sėkmės: galbūt aš išgarsėsiu kokioje nors srityje, galbūt pamilsiu, bus pasotintas mano ilgesys ir pakylėta mano būtis.“[60]

Tikėdamas vilčių išsipildymu ateityje, Gėbelsas parašė savo dienoraštyje sakinį, kurį vėliau panaudojo beletristiniame rašinyje ir kuris vėliau būdavo cituojamas be konteksto, taigi paprastai blogai suprantamas: „Tai, kuo mes tikime, išties irgi yra nematerialu, jeigu tikime. *Tauta*, kuri praranda savo tikėjimą, praranda savastį.“[61] Pirmasis iš šių dviejų teiginių (dažniausiai cituojamas atskirai) paprastai suprantamas kaip beribio cinizmo ir oportunizmo išraiška.[62] Gėbelsas neturėjo galvoje, kad visos mąstymo formos vienodai tinkamos arba kad galima taktiniais sumetimais pasirinkti vieną naudingą. Tiesą sakant, tai veikiau buvo vilties išraiška, vis dar nesusiformavęs tikėjimas tauta (*Volk*) dar aiškiai nesuvokiant, kaip ji išsivaduos iš nuosmukio ir sumaišties.

Tuo laiku Gėbelso nuotaika smarkiai svyravo. Jis sėkmingai vieną po kito paskelbė tris literatūrinius darbus, nors rašydamas kartkartėmis jausdavosi nuodijamas kūrybinės dvasios. Lapkričio 2 d. jis pradėjo dramą „Prometėjas“, kurią skyrė Richardui Flisgesui. Kitas kelias dienas dirbo kaip apsėstas ir pabaigė šią dramą per dvi savaites. Tuo pačiu metu, visą naktį nesudėjęs bluosto, jis sugalvojo idėją antrai pjesei „Klajūnas“, esmė – Kristus grįžo į žemę aplankyti kenčiančios žmonijos.[63] Ši pjesė taip pat netrukus buvo baigta, gruodžio 12 d. autorius išsiuntė „Prometėją“ Diuseldorfo miesto teatrui, o „Klajūną“ – Kelno teatrui vildamasis, kad pjesės bus pastatytos.[64]

Tuo laiku Gėbelsas be perstojo skaitė: jis šiek tiek aprašė skaitytą Dostojevskį (žinoma), Strindbergą, Hesę, Gogolį ir švedų rašytoją Selmą Lagerliof (Selma Lagerlöf). Nors gyveno skurde, vis dar galėjo lankyti viešas paskaitas, vaidinimus, koncertus ir poezijos skaitymo vakarus. Lapkričio 23 d. jis rašo:

> E. Poc (iš Reito) grojo vargonais Bachą (Bach). (Be abejo, Bachas tinka vargonams.) Bachas, didingas statinys garsų, harmonijos ir kontrapunkto. Gera vokiečio siela, grąžinanti jėgas mums, šiuolaikiniams žmonėms.[65]

Gruodžio 13 dieną jis dalyvavo pokalbyje apie Vincentą van Gogą (Vincent van Gogh), kuris jam paliko milžinišką įspūdį. Jis rašė, kad „van Gogas – Dievo ieškotojas, figūra, prilygstanti Kristui“[66].

Nuo Gėbelso nuotaikos priklausė ir jo kūrybingumo pliūpsniai, ir nepastovūs jausmai Elsei Janke. Tuo laiku ji dažnai išvykdavo iš Reito, palikdama Jozefą pamąstyti apie ją ir apie jųdviejų jausmus. Spalio 27 d. jis pažymi, kad juodu priėmė naują kompromisą: „Manau, kad ji labai mane myli.“ Bet toliau tame pačiame įraše yra žodžiai: „Ji priklauso ne tai rasei.“[67] 1923 m. lapkričio 14 d. Elsė grįžo į Reitą:

> Vakar vakare ėjau su E. iš teatro. Naktis buvo giedra ir šalta, ryškiai švietė žvaigždės. Iš aptemusių pievų kilo rūkas. Tyla ir ramybė. Tamsa nuolat kaunasi su žvaigždžių spindesiu. Palaiminti klajojantys naktyje. Bežadžiai, tylūs, artimi pasaulio dvasiai (*Weltgeist*).

Anksčiau tame pačiame įraše sakoma:

> Žydija yra nuodai, žudantys Europos *tautos* organizmą.[68]

Žiemai įsibėgėjus, kai naktys tapo ilgesnės, Gėbelsas mąstė apie mirtį. Gruodžio 12 d. jis aprašė netoliese gyvenusios senutės mirtį: ji mirė nuo šalčio ir bado savo kambaryje neturėdama anglių. Elsė sirgo, Gėbelsų šeima taip pat gyveno labai sunkiai.[69] Gruodžio 23 dieną ėmė kristi didelės baltos snaigės, kurios privertė vienišą rašytoją susimąstyti apie mirusį Richardą Flisgesą ir „ramų didvyrio kapą prie jūros, giliame giliame sniege“[70]. Išvakarėse Reito vietinis laikraštis paskelbė mažą Gėbelso panegiriką „Mirusiam draugui Richardui Flisgesui“, kurioje nagrinėjamos atpirkimo ir prisikėlimo temos, jau tuo metu dominusios autorių. Gėbelsas užbaigė straipsnį eilėraščiu, rašydamas: „Siunčiu tau šiuos linkėjimus net į mirusiųjų karalystę.“[71] Nepaisant šios mažos literatūrinės sėkmės, Kalėdos nebuvo džiaugsmingos. Greičiau priešingai: gruodžio 29 dieną Gėbelsas išliejo savo užgniaužtą nusivylimą dienoraštyje:

> Motina serga, guli lovoje. Namuose visiška netvarka. Šįryt įvyko siaubinga, neviltį kelianti scena. Man jau pakaks. Jaučiu, kad čia nebeišsitenku. Turiu dingti iš šios skylės. Aš tuoj pratrūksiu, o tada kelio atgal tikriausiai nebebus. Jei tik žinočiau, kur eiti! Čia mano stalas lūžta, tačiau kitur neturiu nieko, visiškai nieko. Šiuose namuose niekas nieko neišmano apie dvasinius poreikius. Čia žmogus gyvas vien duona. Tai siaubinga, žvėriška. Blogiukas čia esu aš – išdavikas, nusikaltėlis, bedievis, revoliucionierius. Aš vienintelis nieko negaliu daryti, manęs niekada neprašo patarimo, mano sprendimų niekas nesiklauso. Kiti, ypač Konradas, yra dorieji, gudrieji, suprantantys reikalo esmę. Žmonės kišasi į mano asmeninius reikalus, jie nori žinoti, ar vaikštau į bažnyčią, aiškina, kad man nereikia darbo kambario <...> Vien kančios. Ir jokios išeities. Ką man daryti?[72]

Neturėdamas pinigų, Gėbelsas buvo įkalintas Reite ir tai žinojo. Naujųjų Metų išvakarėse jis plačiau aprašė savo situaciją:

> Aš myliu Elsę ir dabar jaučiuosi kur kas labiau prie jos prisirišęs, nes ji man atsidavė. Ją mylėti kartu yra ir džiaugsmas, ir kančia. Jeigu susituoksime, mes visada, be galo turėsime kovoti dėl savo meilės. Sakoma, kad žmogus per savo gyvenimą gali tik kartą patirti didžią, besąlygišką meilę. Jeigu tai tiesa, manoji buvo meilė Ankai. Aš ją mylėjau nuoširdžiausiai; mylėjau taip, kaip mylima danguje. Todėl niekad niekad negaliu jos pamiršti. Noriu netgi šiandien papasakoti Elsei tiesą apie ją. Ji turėtų suprasti. Kaip dažnai ir karštai aš tavęs ilgiuosi ilgomis, karčiomis, bemiegėmis naktimis, Anka, mano mieloji, mano dievybe.[73]

Nors iš pirmosios šios ištraukos eilutės galima spėti, kad Elsė sutiko su Jozefu mylėtis, bet iš visų kitų faktų atrodo, kad Gėbelsas taip įvardijo atnaujintą dvasinį jųdviejų tarpusavio ryšį. Taigi Gėbelsas įžengė į 1924 metus susijaudinęs. Po kelių dienų kaip perkūnas iš giedro dangaus trenkė naujiena, kad jo pjesės Kelne ir Diuseldorfe atmestos. Nesumišęs jis išsiuntė rankraščius Frank-

furto ir Diusburgo teatrams. Kaip visada, matė nusiraminimą mene. Sausio 25 dieną didžiai nekantraudamas rašo apie artėjantį *Resi* kvarteto apsilankymą Reite: „Paskutiniai Bethoveno (Beethoven) styginių kvartetai: tik Dievas gali taip kalbėti. Bethovenas rašo savo vėlyvąją muziką kaip evangelistas.“[74] Koncertas jo nenuvylė, ir vėliau jis lygino *Resi* kvartetą su kitais ansambliais:

> Budapeštas: preciziškas kvartetas. Gevandhausas: malonumų kvartetas. Resi: keturių temperamentų kvartetas (...) 131 operos kvartetas. Bethoveno paskutinis kūrinys. Rodos, visa žemė išnyko. Rodos, stovima prie amžinybės slenksčio. Ar galima pajusti ką nors daugiau?[75]

Kitas kelias dienas Gėbelsas aprašinėjo Tolstojaus kūrybą, o vasario mėnesį vėl turėjo progą pasiklausyti šiuolaikinės muzikos. Valteris Gysekingas (Walter Gieseking) grojo Pficnerio „Koncertą fortepijonui“ netoli Menchengladbacho, dirigavo Valteris Abendrotas (Walter Abendroth). Gėbelso užsidegimas šia muzika ir idėjomis, kurias ji reprezentuoja, išsiliejo energinga tirada. Jis rašė, kad Pficneris yra „geras vokiečių kompozitorius“; jo koncertas buvo „didingas, turtingas, lengvas, žaižaruojantis, svajingai romantiškas, užimantis kvapą ir augantis iki nuostabios pabaigos“. Priminė jam kitus didžius vokiečių menininkus: Diūrerį (Dürer), Griunevaldą (Grünewald), Eichendorfą (Eichendorff) ir Mėrikę (Mörike), bet paskatino ir mąstyti apie šiuolaikinį kompozitorių modernistą Francą Šrekerį (Franz Schreker), taigi dienoraštyje atsirado įrašas: „Susirink savo muziką, pone Francai Šrekeri. Keliauk ir grok Jeruzalėje arba kavinėje.“[76]

Santykiai su Else vis dar pakaitomis suartindavo ir atitolindavo. Juodu susitiko netoli Remšeido, ir Gėbelsas dienoraštyje parašė: „Elsė kartais patampydavo man nervus, o tada vėl būdavo miela ir mylinti. Nesuprantu jos.“[77] Nors nei jo „Prometėjas“, nei „Klajūnas“ nebuvo pastatyti teatre, Gėbelsas teberašė, šįkart autobiografinį romaną „Michaelis Formanas: žmogaus likimas dienoraščio puslapiuose“, ir tuo mėgavosi. Pirmą kartą buvo parašęs autobiografinį rankraštį tokiu pavadinimu 1919 metais, o 1924-aisiais sukūrė visai kitokį tekstą, skirtą Richardui Flisgesui, bet paliko tą patį pavadinimą.

Romano pagrindinis veikėjas, autoriaus žodžiais tariant, buvo „dviejų žmonių – Richardo ir mano – kombinacija“. Šioje versijoje „Michaelis Formanas“ yra sužeistas karo veteranas, kuris metė studentišką gyvenimą ir nusprendė dirbti kasyklose su *tauta* (*Volk*). Čia jis atranda naują priklausymo kažkam ir tikėjimo jausmą, bet pasitinka „didvyrišką mirtį“ įvykus nelaimei šachtoje.[78] Kovo pradžioje Gėbelsas užbaigė „Michaelį Formaną“ ir dienoraštyje įrašė:

> Ir vėl puikiai žinomas nuovargio ir apatijos laikas. Neturiu nė mažiausio noro skaityti ar rašyti. Mane džiugina tik saulės šviesa, jaunatviškai nuauksinanti gatves ir laukus. Ačiū Dievui. Ir viduje, ir lauke buvo tikra žiema. O dabar ateis pavasaris.

Įrašas baigiamas tokiais žodžiais:

> Su Else tik įtampa ir kančia; tai turi netrukus baigtis. O tada? Negalvok apie tai! Palūkėk, dar palūkėk, kol esi toks įsitempęs. Didžiausias jaunystės skausmas – tas siaubingas laukimas!!![79]

2

„Pajuntu po kojomis žemę“

Miunchene, Niurnberge ir Bairoite galėjo būti surengtos didžiulės iškilmės, visame Vokietijos Reiche kiltų milžiniškas entuziazmas, o kai pirmoji Vokietijos nacionalinės armijos divizija būtų palikusi paskutinį kvadratinį metrą Bavarijos žemės ir pirmąkart įžengusi į Tiuringiją, mes būtume pamatę, kad *tauta* džiūgauja. Tie žmonės būtų pripažinę, kad vokiečių kančios pasibaigė, bet tai galėtų įvykti tik per sukilimą. Pacifistai, defetistai, visiškai amorali Berlyno vyriausybė būtų turėjusi nusilenkti audrai.

Taip Adolfas Hitleris kalbėjo apie galimus žlugusio nacių pučo Miunchene padarinius savo teismo dėl valstybės išdavimo posėdžio metu, 1924 m. vasario 28 d.[1]

1924 m. kovo 13 d. Gėbelsas paliko stulbinamą įrašą savo dienoraštyje: „Aš daug dirbu su Hitleriu ir nacionalsocialistų judėjimu, iš tiesų turėčiau tuo užsiimti daug daugiau. Socializmas ir Kristus. Etinis pamatas. Tolyn nuo sustabarėjusio materializmo. Prie pasiaukojimo ir Dievo!“[2] Per kitas dešimt dienų Gėbelsas dar kelis kartus rašė apie Hitlerį. Kovo 15 d. jis paminėjo, kokiems dalykams dėmesį skiria Hitleris: „Komunizmas, žydų klausimas, krikščionybė, ateities Vokietija“ ir pridėjo: „Man reikės rimtai su jais susiimti.“[3] Kovo 17 d. rašo: „Hitleris nagrinėja daug klausimų. Bet sprendimą priima labai paprastą. Galbūt rezultatas teisingas, bet aš nesu tikras dėl priemonių. Kristų primenanti šio žmogaus prigimtis neturi nieko bendra su pačiu Kristumi. Iš teigiamų Hitlerio bruožų svarbiausia ištie dora ir teisinga asmenybė. Sunku tokių surasti mūsų pasaulyje, kurį valdo partijų interesai.“[4] Po trijų dienų jo entuziazmas dar padidėjo: „Hitleris – entuziastingas idealistas. Šis

žmogus atneš vokiečiams naują tikėjimą. Aš skaitau jo kalbas, aš leidžiuosi būti jo įkvepiamas ir nunešamas iki žvaigždžių <...> Nacionalinis ir socialinis sąmoningumas. Šalin materializmą. Nauja aistra, tikras pasiaukojimas didybei, Tėvynei, Vokietijai. Mes visada ieškome kelio. Ir štai kokia valia. Jis kelią atranda."[5] Kovo 22 d. rašoma: „Tik Hitleris nuolatos man rūpi. Tas žmogus iš tiesų nėra intelektualas. Bet jo nuostabus *élan* (pranc. veržlumas), jo entuziazmas, užsidegimas, jo vokiškas nusistatymas." Vėliau tame pačiame įraše sarkastiškai pridedama: „Miunchene Hitlerio teismo procesas baigiasi. Valstybinis kaltintojas pareikalavo, kad Adolfas Hitleris būtų aštuoneriems metams įkalintas tvirtovėje. Galbūt pats entuziastingiausias vokietis bus įkalintas – siekiant apginti Respubliką."[6]

Kaip dauguma vokiečių ir didžioji dauguma ne vokiečių, Gėbelsas pirmiausia susipažino su Hitleriu – tiksliau, su jo idėjomis – iš laikraščio straipsnių apie jo teismą dėl valstybės išdavimo Miunchene, kuris prasidėjo žlugus nacių *pučui* 1918 m. lapkričio 9 d. Kaip matėme, pats *pučas* Gėbelsą nelabai domino, anksčiau jis savo dienoraštyje nebuvo taip plačiai minėjęs nei Hitlerio, nei nacių partijos Miunchene. Tai iš tiesų turėjo atrodyti labai tolima jaunam rašytojui, nutolusiam per šimtus mylių nuo tos vietos, Reino krašte. Teismo proceso metu, kuris truko nuo 1924 m. vasario 26 d. iki kovo 27 d. Hitleriui buvo leidžiama sakyti ilgas kalbas, kurios buvo plačiai pristatomos Vokietijoje ir užsienyje.[7] Nors Gėbelsas išties turėjo tam tikrų abejonių dėl Hitlerio, jis aiškiai jautė iš pirmojo susipažinimo, kad tai tam tikra prasme jam gimininga siela. Nors Gėbelsas dar daug mėnesių nesusitiko su Hitleriu, tai buvo lūžio taškas jo gyvenime, pastūmėjęs aktyviai imtis politikos. Baigiamosiomis Hitlerio teismo proceso dienomis Gėbelsas planavo išleisti laikraštį su savo senu mokyklos laikų draugu Fricu Prangu, kuris buvo dalyvavęs nacių partijos veikloje Miunchene. 1924 m. balandžio 5 d. Gėbelsas ir Prangas įkūrė „regioninę nacionalsocialistų frakciją"[8] ir kelias ateinančias savaites su keliais bendraminčiais organizavo kampaniją Reichstago (Veimaro Respublikos parlamentas – *red. past.*) rinkimams, kurie buvo paskelbti gegužės 4 d.

Po 1923 m. lapkričio mėn. *pučo* nacių partija buvo uždrausta, kai Hitlerį nuteisė penkeriems metams kalėjimo 1924 m. kovą, partija kiek pakriko. Hit-

2. E. Liudendorfas ir Hitleris teisiami už tėvynės išdavimą 1924 m. kovo mėn. Už šimtų mylių Gėbelsas – kuris niekad nebuvo susitikęs Hitlerio – rašė: „Aš skaitau jo kalbas, aš leidžiuosi būti jo įkvepiamas ir nunešamas iki žvaigždžių.“ (*TBJG*, 1924 m. kovo 20 d., TI, 1/I, p. 108–109.)

lerį tenkino tokia eiga, nes jis visiškai netroško matyti, kaip kas nors kitas be jo uzurpuoja vadovavimą, ir buvo gana patenkintas leisdamas partijos reikalams žlugti, o senbuviams rietis tarpusavyje. NSDAP (Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija – *vert. past.*) buvo sukurta daugiausia regioniniu pagrindu ir rėmėsi Bavarijos organizacija. Jos štabas buvo Miunchene, o populiarioji bazė – kad ir kokia buvo – taip pat ten, aplinkiniuose miesteliuose ir gyvenvietėse. Partijos laikraštis *Völkischer Beobachter*, redaguojamas vieno iš ankstyvųjų Hitlerio bendražygių Alfredo Rozenbergo (Alfred Rosenberg), buvo spausdinamas Miunchene; kaip ir pati partija, jis buvo pavadintas paminint lapkričio *pučą*.[9] Visoje Vokietijoje buvo šimtai dešiniųjų, nacionalistinių, sukarintų, tautiškų grupuočių, ir vienoje iš tokių grupuočių Reino krašte, Vokiečių

tautos laisvės partijoje (*Deutschvölkische Freiheitspartei)*, vadovaujamoje Frydricho Vygershauso (Friedrich Wiegershaus), Gėbelsas įgijo pirmos politinės patirties[10].

Pažymėtina, kad šiuo ankstyvuoju laikotarpiu Gėbelsui visų pirma rūpėjo kultūrinė politika. Jis aprašė, kad jo su Fricu Prangu suplanuotas laikraštis turėjo būti „mėnesinis žurnalas, skirtas Reino krašto vokiečių menui ir kultūrai, kuriame vyrautų didingesnė, vokiška, prieš internacionalizmą nukreipta dvasia. Taigi tam tikru mastu nacionalsocialistinis, vengiant bet kokios demagogijos ar pigaus patriotizmo. Skirtas nacionalinei žmonių bendrijai (tautos bendrijai). Toli nuo partijų politikos liūno.“ Gėbelsą dabar apsėdo, jo žodžiais tariant, „žydų klausimas“. Pamėgdžiodamas svarbiausią *tautos* susirūpinimą ankstyvojoje Veimaro Respublikoje, jis rašė, kad „žydiškoji smukimo dvasia baisiausiai paveikė vokiečių meną ir mokslą, teatrą, muziką, literatūrą, mokyklas ir spaudą“[11]. Reito „nacionalsocialistų frakcijos“ steigiamajame susirinkime suvokiama žydų grėsmė buvo pagrindinė diskusijų tema, ir Gėbelso surašytame susirinkimo konspekte pažymėta, kad kovoti su šia grėsme buvo frakcijos prioritetas: „Politinis klausimas šioje sąsajoje yra antraeilis. Žydai mus nuodija saldžiai meilindamiesi. Pagarsėję sionistai yra iš tiesų labiausiai gerbtini žydai. Kurie žino savo vietą. Vadinamieji žydų nacionalistai yra pavojingiausi. Tai gyvatės, kurias mes išauginame prie krūtinės.“[12] Dar kelias dienas Gėbelsas vis grįždavo ir grįždavo prie to paties „labiausiai degančio dabarties klausimo“[13].

Tipiška, kad jis skaitė apie „žydų klausimą“. 1924 m. balandžio pradžioje perskaitė Henrio Fordo (Henry Ford) veikalą „Tarptautinė žydija“ (*The International Jews*), ir, nors nebuvo Fordo (kurį apibūdino kaip „turtingiausią žmogų pasaulyje“) draugas, jam didžiulį įspūdį padarė tai, kad Fordas priskyrė „žydiškajam kapitalizmui“ tokią pražūtingą įtaką. Skaitydamas Fordo tekstą, Gėbelsas taip pat susipažino su „Siono vadovų elgesio taisyklėmis“ (*The Protocols of the Elders of Zion*). Šis dokumentas galėjo įrodyti žydų „vadovų“ konspiracinį planą, „turint tik vieną tikslą – pasiekti, kad žydai užvaldytų visą pasaulį“. Ši klastotė buvo sukurta ir pirmiausia paskelbta carinėje Rusijoje prieš 1914 metus, o išversta į daugelį kalbų pasklido pasaulyje po 1918-ųjų. Pirmasis vokiškas leidimas pasirodė 1920 metais ir netrukus tapo bestseleriu.

Visoje Vokietijoje buvo rengiami susirinkimai „Elgesio taisyklėms“ aptarti, ir buvo kilę nemažai debatų dėl jų autentiškumo.[14] Gėbelsas buvo pakankamai protingas, kad suprastų, jog „Elgesio taisyklės“ suklastotos, bet jo reakcija labai įdomi: „Aš manau, kad „Siono vadovų elgesio taisyklės“ yra klastotė; ne todėl, kad jose bendrais bruožais nusakyta pasaulėžiūra arba žydų troškimai būtų per daug utopiški ar fantastiški – iš tiesų ryškėja, kaip vienas „Elgesio taisyklių“ reikalavimas yra susijęs su kitu, kaip išdėstomas metodiškas planas sunaikinti pasaulį ir palikti jame vien griuvėsius, – o todėl, kad aš netikiu, esą žydai tokie beviltiški kvailiai ir nelaikytų šių taisyklių paslaptyje. Taigi, tikiu, kad tai tiesa, bet netikiu pačiu faktų pateikimu.“ Toliau apmąstydamas šį klausimą, jis paskelbė savo naujai atrastą požiūrį: „Aš palaikau *tautos* pusę: nekenčiu žydų instinktyviai ir suvokdamas jų grėsmę. Nekenčiu iš visos širdies.“[15]

Gėbelso abejonės dėl Elsės niekad nesiskyrė nuo jo bendrojo požiūrio į „žydų klausimą“, kaip paprastai, 1924 m. kovo 31 d., prisvaičiojęs dienoraštyje apie žydų skleidžiamą blogį, jis ėmėsi Elsės:

> Dabar tikiuosi išsilaisvinti iš visų rasinių pančių. Žydiška Elsės elgesio dvasia dažnai mane slėgė ir skaudino. Jaučiau begalinę dvasinę kančią. Ir išties negalėjau nuo jos išsilaisvinti. Ir dėl senos meilės, ir iš gailesčio, tausojimo, sentimentalumo. Elsė tokia brangi ir gera. Bet aš jos nebemyliu. Atsitiktiniai emocijų protrūkiai, kylantys dėl jos, daugiausia kaip kaprizai, gyvybinių jėgų padidėjimas ir jausmingumas. Bet, velniai griebtų, turiu nuo to pabėgti.
>
> Jos sesuo Trudė yra tipiška žydaitė, koncentruotai sujungianti savyje visas fizines ir protines savo motinos rasės žymes.
>
> Sugadinta rasė turi būti sterilizuota ir išnaikinta (*kaputt gehen*). Aš negaliu padėti!!![16]

Aišku, Gėbelsas neatskleidė Elsei savo prieštaringų jausmų, bet negalėjo išvengti santykių krizės. Balandžio 3 d. jis rašo: „Elsė verkė visą dieną.“[17] Balandžio 5 d., prieš pasinerdamas į Henrio Fordo ir „Siono vadovų elgesio taisyklių“ studijas, jis stotyje išlydėjo Elsę namo, į Mėrso apylinkes: „Vargšelė,

brangioji, gerutė. Man akyse kaupiasi ašaros. Su kokiu dvasiniu skausmu ji iškeliauja. Nors nė kruopelytės nekalta. Ji tokia gerutė. Vis norėjo mums išsiskiriant mane pralinksminti. O aš buvau kupinas abejonių, toks svyruojantis. Tikrų tikriausias sielvartas!“[18] Balandžio 15 d. Jozefas susitiko su Else Krefelde, ir jo sumišimas atsinaujino: „Elsė netekusi vilties. Aš negaliu jai padėti. Mes privalome tai išgyventi. Nesantuokinių vaikų nebus. Myliu ją labiau nei bet kada. Bet ateitis. Ši atsakomybė. Dieve, ką man daryti? Padėk jai! Aš privalau padėti pats sau... Else, aš myliu tave labiau negu būčiau kada pagalvojęs.“[19]

Pirmaisiais savo politinio pabudimo mėnesiais Gėbelsas vienodai žavėjosi literatūra ir muzika. Jis vis dar turėjo laiko skaityti ir vėl peržiūrinėjo „Michaelį Formaną“. Darbingai nusiteikęs, atspausdino kelias romano kopijas ir su viltimi balandžio pradžioje išsiuntė jas keturiems leidėjams. Dar vieną išsiuntė Richardo Flisgeso sužadėtinei Olgi Esenvein (Olgi Esenwein), kuri tuo laiku gyveno Šveicarijoje.[20] Kovo 28 d. jis nuėjo paklausyti Bacho „Šventojo Mato kančios“ Menchengladbache ir, reikia pasakyti, pasakojo apie šį kūrinį savo dienoraštyje plačiau negu rašydavo apie Hitlerį. Muzika paliko Gėbelsui gilų įspūdį, ypač choralai, tačiau jis kritiškai vertino tekstą, kelis ten reiškiamus jausmus įvertino kaip „netaktiškus“. Išskyrė dažniausiai kartojamus žodžius iš baigiamojo choro „ilsėkis ramybėje“ (*ruhe sanfte*) ir juos apibūdino kaip „banalią pabaigą“[21]. „Šventojo Mato kančia“ – tai istorijos apie Kristaus nukryžiavimą foninė išraiška, kuriai panaudotas Evangelijos pagal Matą tekstas, praplėstas Kristiano Frydricho Henričio (Christian Friedrich Henrici) komentaru. Gėbelso reakcija į šį kūrinį 1924 metų pradžioje daug pasako apie jo santykį su krikščionybe. Jis augo labai dievobaimingoje šeimoje, lankančioje bažnyčią, ir tėvai tikėjosi, kad galbūt sūnus taps kunigu. Mokykloje Jozefas išsamiai studijavo religiją ir gerai nusimanė apie Bibliją. Jis žavėjosi Kristaus figūra ir neabejotinai tapatino save bei kitus (Richardą Flisgesą, o dabar ir Adolfą Hitlerį) su Kristumi. Pusiau autobiografinis „Michaelio Formano“ herojus buvo sąmoningai modeliuojamas pagal Kristaus atvaizdą, ir Gėbelsas laikė stulbinamu sutapimu arba likimo ženklu tai, kad Hitleris pasirodė panašus į jo išgalvotą personažą.[22] Mes taip pat pastebėjome, kad Gėbelsas, nusivylęs ir savęs gailėdamasis, savo dienoraštyje dažnai kreipiasi į Dievą.

Vis dėlto jau iki 1924 metų Gėbelsas labai nutolo nuo pagrindinių krikščionybės tiesų, pirmiausia užuojautos, atlaidumo ir susitaikymo. Užsiimdamas praktine tautiška politika, jis garbino pareigą, kovą ir neapykantą, kuri buvo būdinga šiam plintančiam judėjimui. 1924 metų pavasarį jis kelis kartus rašė apie savo naują politinį tikėjimą mistine dvasia, tačiau taip pat garbino atsidavimą veiksmui, kredo, kurį išreiškė žodžiais „idealizmas ir fanatizmas“[23]. Bacho pietistinė pasiaukojimo idėja jam atrodė visai netinkama, nors muzika jį sujaudino. Gėbelsas nebuvo nusiteikęs „ilsėtis ramybėje“ savaites prieš Reichstag*o* rinkimus 1924 m. gegužės mėn. Jis lankėsi susirinkimuose, aptarinėjo įvairius klausimus, spausdino plakatus ir veldavosi į konfliktus su komunistais. Tuo metu Vokietijoje politika buvo įgavusi prievartinių apraiškų, ir Gėbelsas tuo mėgavosi. Gegužės mėnesį pasibaigus balsavimui jis rašo dienoraštyje: „Tas, kurio kumštis kiečiausias, visada išlieka teisus.“[24] Po kelių savaičių aprašo buvęs užpultas šešių ar aštuonių vyrų; jo įsitikinimu, šį incidentą suorganizavo „prakeikti semitai“[25]. Svarbiau tai, kad šios rinkimų kampanijos metu Gėbelsas įgijo pirmosios patirties kaip politinis oratorius. Jo pirmosios kalbos buvo sakomos mažoms vietinių aktyvistų grupelėms ir prieš tai kruopščiai apgalvotos. 1924 m. gegužės 3 d. rašoma: „Vakar kalbėjau apie mūsų tikslus ir semitų pavojų kviestiniam ratui žmonių. Pirmą kartą kalbėjau laisvai. Puikiai pasisekė.“[26]

Tautiškasis (*völkisch*) „blokas“, už kurį Gėbelsas agitavo Reite ir aplinkiniuose miestuose, sulaukė šiokios tokios sėkmės gegužės rinkimuose, gavęs 6,5 procento balsų ir užsitikrinęs 32 Reichstago deputatus pagal Respublikos proporcinę balsavimo sistemą. Dešimt jų buvo iš Hitlerio vis dar uždraustos Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos. Per keletą mėnesių po rinkimų tautiškasis (*völkisch*) aljansas subyrėjo dėl regioninių ir ideologinių skirtumų. Gėbelsas buvo laikinai pakylėtas reklaminės kampanijos, bet po kelių savaičių pasijuto nieko neveikiąs. Juodu su Prangu vėl aptarė savo suplanuotą kultūrinį-politinį žurnalą, ir jis parašė siekiąs keliauti su draugu į Miuncheną ir pasikalbėti apie tai su Hitleriu, bet tai buvo nepasiekiama svajonė. Nors vyko atsitiktiniai politiniai susirinkimai, Gėbelsas per daug aiškiai matė judėjimo paviliotų žmonių ribotumus; jį baugino vietinės politikos nereikšmingumas.

Parengė juodraščius trims kalboms, kurios turėjo būti išplatintos okupuotame Reino krašte, pradėdamas nuo „supažindinimo su žydų klausimu“, bet jam buvo sunku išlaikyti motyvaciją. Dienoms ilgėjant, jis valandų valandas praleisdavo vienas namuose ir nugrimzdo į depresiją.

Nė vienas Gėbelso literatūrinis kūrinys nebuvo priimtas publikuoti, taigi jam labai trūko pinigų. Dienoraštyje paskelbė norįs darbo, tačiau iš tiesų beveik nieko nedarė, tik skaitė. Per šias savaites įveikė Markso (Karl Marx) „Kapitalą“, skaitė Hofmano (Ernst Theodor Wilhelm Hoffmann), Dodė (Alphonse Daudet), d'Anuncijaus (Gabriele d'Anunzio), Servanteso (Cervantes) ir Hervigo (Franz Herwig) kūrinius, taip pat daug *tautiškų* tekstų. Taip pat skaitė politinių oponentų – Gustavo Noskės (Gustav Noske), Rozos Liuksemburg (Rosa Luxemburg) ir Augusto Bebelio (August Bebel) – knygas. Grįžo prie Dostojevskio, vėl ėmęs tikėti Rusijos žmonėmis. Vis dar susirašinėjo su Olgi Esenvein ir dalijosi su ja savo mintimis. Ji atsakė, galbūt kalbėdama ir Richardo Flisgeso vardu: „Tam tikra prasme Rusija iš tiesų yra mūsų tėvynė (*Heimat*).“[27] Gėbelsas taip pat perskaitė Richardo Vagnerio (Richard Wagner) autobiografiją ir stipriai save tapatino su jaunuoju kompozitoriumi Paryžiaus metais, kai muzikantas jautėsi nepripažintas ir engiamas teatro direktorių žydų. Tai paskatino Gėbelsą parašyti: „Amžinas asmenybės reikšmingumo klausimas! Kas aš esu, kam esu, kokia mano užduotis ir reikšmė? Ar man savimi tikėti? Kodėl kiti manimi netiki? Aš dykaduonis ar genijus, laukiantis dieviškojo įkvėpimo?“[28] Gėbelsas iki išnaktų skaitė Vagnerio autobiografiją ir atrado šiokią tokią paguodą sužinojęs, kad įpusėjęs karjerą penkerius metus Vagneris nebuvo parašęs nė vienos natos. Įdomu, kad Gėbelsas nepalaikė Hitlerio, kuris besąlygiškai žavėjosi Vagnerio kūryba. Jis žavėjosi kompozitoriumi kaip jaunuoliu, bet kritikavo jo vėlesniųjų metų polinkį į prabangą ir puošnumą. Nepalankiai lygino Bairoito meistrą su Bethovenu.[29] Lyg norėdama apsunkinti Gėbelso kančią, Elsė rugpjūčio pradžioje išvyko atostogų į Šveicariją, o jis negalėjo prisijungti, nes neturėjo pinigų.

Horizonte tebuvo vienintelis šviesos spindulėlis: tautiškųjų (*völkisch*) frakcijų metinis susirinkimas turėjo įvykti Veimare rugpjūčio viduryje, ir Gėbelsas planavo jame dalyvauti su Fricu Prangu, suderindamas savo domėjimąsi

politika su vizitu į miestą, kuriame gyveno vokiečių literatūros grandai – Gėtė (W. Goethe) ir Šileris (F. Schiller). Prangas įtikino Gėbelsą galintis gauti pinigų traukinio bilietui. Rugpjūčio 14 d. Gėbelsas nuvyko susitikti su Prangu į stotį tik tam, kad sužinotų, jog pinigų nėra. Prangas įlipo į traukinį, o Gėbelsas turėjo grįžti namo pėsčiomis ir vėl apmąstyti šią akivaizdžiai beviltišką situaciją. Kitą dieną jis rašė dienoraštyje, kad rengti tokią partijos konferenciją Veimare buvo netikusi mintis. „Jei tik Elsė būtų čia“, – pridėjo jis, bet tada parašė: „Pinigai jau čia! Į Veimarą!“[30]

1924 metų Veimaro mitingas buvo įvertintas kaip nereikšmingas, paro-dantis tik tai, koks bejėgis ir išsklaidytas buvo tautiškasis judėjimas be Hitlerio vadovavimo. Kelios standartinės istorijos apie nacių judėjimą jo netgi nemini.[31] Tačiau jo svarbos Gėbelso kaip politiko ankstyvajam tobulėjimui nevalia nuvertinti. Vizitas į Veimarą įvyko tuo gyvybiškai svarbiu momentu, kai jis buvo beprarandąs tikėjimą politika. Tai buvo jaunojo aktyvisto pirmasis tikras dalyvavimas platesniame nacionaliniame judėjime. Veimare jis išvydo minias nacionalistų, vaikštančių gatvėmis, susibūrusių Nacionaliniame teatre, geriančių baruose. Pirmą kartą jis priklausė nacių šventei ir mėgavosi matydamas žygiuojančias kolonas su vėliavomis ir svastikomis, sunkvežimius, pilnus uniformuotų esesininkų, girdėdamas dainas ir šūksnius „*Heil!*“[32] Jis pastebėjo žmones iš skirtingų Vokietijos regionų, ypač iš Bavarijos, ir džiaugėsi, kad Reino krašto žmonės taip pat kaip ir jis yra garsūs „fronto“ priešininkai nekenčiamiems prancūzų okupantams. Savo dienoraštyje jis pasidalijo įspūdžiais apie pagrindines dalyvavusias judėjimo figūras: Liudendorfą, seną karo didvyrį; fon Grėfę (von Graefe) ir Gregorą Štraserį, tautiškųjų (*völkisch*) frakcijų lyderius Vokietijos šiaurės vakaruose; Gotfrydą Federį (Gotfried Feder), Hitlerio patarėją ekonomikos klausimais; ir Julijų Štreicherį (Julius Streicher) iš Niurnbergo, antisemitinio žurnalo *Der Stürmer* („Puolėjas“ – *vert. past.*) redaktorių. Gėbelsas nebuvo pernelyg susižavėjęs, kad nepastebėtų kai kurių trūkumų. Jis pažymėjo, kad Štreicheris yra „Įsiutęs žmogus. Galbūt šiek tiek nesveikai.“ Jam nedarė įspūdžio kai kurie girdėti oratoriai, ir nesunku pastebėti, jog jautė, kad turėdamas galimybę kalbėtų daug geriau. Gėbelsas vis dar jautėsi kiek pašalinis šiame susirinkime, bet įsidrąsino pakalbėti su Liudendorfu ir pasijuto

pripažintas. Jis gerą valandą kalbėjosi su Teodoru Friču (Theodor Fritsch), „Vadovėlio žydų klausimu“ redaktoriumi; ši antisemitinė knyga pirmą kartą buvo išleista 1880 metais, o jos peržiūrėti leidimai buvo parduodami ir vėliau. Gėbelso žodžiais tariant, Fričas buvo kaip „brangus senas dėdulė“, dar labiau sustiprinęs visus Gėbelso antisemitinius įsitikinimus.[33]

Gėbelso įspūdžius apie nacių judėjimą Veimare stiprino suvokimas, kad tai Vokietijos kultūros lopšys. Jis jautė, kad jį ir kitus čia dalyvaujančius „stebi Gėtės akys“. Jis rado laiko aplankyti Gėtės namus ir valandą laiko sėdėjo mėgstamoje poeto vietoje, ten parašė kelias eilutes Elsei. Taip pat apsilankė Šilerio namuose, ir buvo labai sujaudintas savo panašumo į šį didį poetą. Jis aplankė Listo (F. Liszt) paminklą ir apmąstė, kaip jaunasis Richardas Vagneris, bėgdamas nuo Dresdeno autoritetų, apsistojo Veimare. Galvodamas apie vokiečių kultūros didingumą ir apie pasiryžimą kentėti, kurį demonstravo šie menininkai, Gėbelsas rašė: „Vien kieto kumščio nepakanka. Šimtmečiais išlieka tik dvasia.“ Jis pabaigė savo savaitės aprašymą taip:

> *Tautos* klausimas mano mintyse maišosi su visais racionaliais ir religiniais klausimais. Pradedu mąstyti *tautiškai*. Tai jau nebe politika. Tai pasaulėžiūra (*Weltanschauung*).
>
> Jau juntu žemę po kojomis. Žemę, ant kurios galiu atsistoti. Mes kovojame tik dėl vieno dalyko: tikrosios vokiečių laisvės. Šiandien nedera galvoti apie nieką kita, tik apie tai, kad Vokietija turi vėl būti išlaisvinta.[34]

Žinant, kad *tautiškasis* nacionalizmas ir nacizmas paprastai nėra siejami su „laisve“, reikia pasukti galvą, ką Gėbelsas turėjo omenyje sakydamas „tikroji vokiečių laisvė“. Žinoma, jis neturėjo galvoje jokios liberalų-demokratų pateikiamos žodžio „laisvė“ reikšmės, kuri pirmiausia siejama su pagarba asmenybei, su konstitucine tokių asmens teisių apsauga kaip sąmonės laisvė, žodžio laisvė, minčių laisvė ir apsauga nuo savavališko suėmimo. Kurtas Sontheimeris analizavo, kad *tautiškojoje* ideologijoje laisvė buvo suprantama kaip organiškas bei moralinis ryšys su hierarchinės struktūros bendruomene. Šia prasme tai reiškė sutikimą, kad bendruomenė turi pirmenybę prieš individą,

kad labai svarbus „lyderio“ vaidmuo, ir mėgavimąsi tvarka bei drausme, kurią užtikrina šios hierarchijos veikimas. Tai buvo „priklausymo laisvė“. Kolektyvine prasme vokiečių *tautos* „laisvė“ reiškė laisvę nuo Versalio taikos sutarties pančių ir nuo įsivaizduojamos tarptautinio žydų finansinio kapitalo įtakos. Sontheimeris baigia taip: „Laisvės idėjos antidemokratinės versijos iš esmės yra ne kas kita kaip viliojančios nelaisvės variacijos laisvės tema.“[35]

Gėbelso šie liberalų būgštavimai nejaudino. Nors po susitikimo Veimare jis pajuto abejonių, bet dabar galutinai įsitikino, kad jo ateitis – nacių judėjimas. Keletą mėnesių Gėbelsas buvo pasinėręs į vietinę politiką, demonstruodamas neprilygstamą energiją, kuri padėjo jam užsitarnauti aukštą padėtį visuomenėje. Pažymėtina, jog tada, kai rado savo *métier* (pranc. pašaukimą), jo politinė veikla įgavo dvi aiškias kryptis: rašymą ir oratorystę. Kitą dieną po grįžimo iš Veimaro jis užbaigė penkis straipsnius, skirtus publikuoti žurnale *Völkische Freiheit*, kuriam vadovavo Frydrichas Vygershausas (Friedrich Wiegershaus). Tą patį vakarą jis susitiko su nedidele rėmėjų grupele Menchengladbache, kad įkurtų regioninę frakciją.[36] Pažymėtina, kad užuot pareiškęs savo idėjas susitikimo pradžioje ir pabaigoje, Gėbelsas pusantros valandos kalbėjo apie „pagrindines *tautiškosios* pasaulėžiūros problemas“ ir aprašė šią patirtį taip: „Jaunuolis sėdėjo tiesiai prieš mane ir aš pastebėjau, kaip man kalbant sužėrėjo jo akys. Jo slapta aistra persidavė man, užsimezgė stiprus vidinis ryšys tarp mūsų, dviejų nepažįstamų žmonių. Tą akimirką mūsų sielos susijungė.“ Gėbelsas pradėjo suprasti, kokį poveikį daro auditorijai kaip oratorius.[37]

Svarbu suvokti, kokiu laiku ir kokioje vietoje Gėbelsas pasirodė kaip jaunas politikas. Nacių partija tuo laiku buvo išsisklaidžiusi, neorganizuota, neturėjo lyderio. Netgi Bavarijoje ji suskilo į skirtingas vietines grupuotes ir atskiras organizacijas, tokias kaip SA. Kai kurie ankstesni lyderiai, pavyzdžiui, Liudendorfas, atitolo nuo veiklos, susižavėję aiškiai absurdiškais misticizmais. Hitleris, nors pradžioje dar sulaukdavo lankytojų Landsbergo kalėjime, vėliau pasinėrė į darbą prie savo knygos ir nesidomėjo politinėmis išorinio pasaulio aplinkybėmis. Didžiuosiuose Vokietijos regionuose nacių partija buvo sukūrusi tik vietinių organizacijų griaučius, kurie nebuvo reikšmingi šalies mastu; Daueso plano (Charles Dawes – JAV valstybės veikėjas, parengęs Vokietijos

reparacijų mokėjimo planą – *red. past.*) priėmimas atidedant Vokietijos reparacijų mokėjimus nutiesė kelią sąlygiškam ekonominiam stabilumui. Kone išimtinai nacių partija vis dar gyvavo Miunchene ir jo apylinkėse; dauguma jos rėmėjų priklausė žemesniajai vidurinei klasei.

Rūre ir Reino krašte sąlygos naciams buvo ypač nepalankios dėl kelių aspektų.[38] Tai buvo tankiai apgyvendinta pramoninė sritis, viena iš labiausiai koncentruotų Europoje. Didieji miestai – Diuseldorfas ir Kelnas – buvo finansų ir administraciniai centrai; kituose, tokiuose kaip Esenas ir Duisburgas, telkėsi sunkioji pramonė. Dar buvo tuzinai smulkesnių miestelių, dažnai turėję daug teisių, kuriuose dominavo viena arba dvi pramonės šakos. Kai kuriuose vyravo geležies ir plieno apdirbimas, daugumoje – anglies kasyba; kituose, pavyzdžiui, Reite ir Menchengladbache, tekstilės pramonė. Dauguma miestų, populiacijoms sparčiai išaugus greitojo pramonės augimo metais devyniolikтajame amžiuje, tarsi „prarijo“ aplinkinius miestelius ir dabar kone susijungė tarpusavyje. Tik nedideli kaimo ruoželiai skyrė daugiaaukščiais užstatytas sritis. Reino krašto ir Rūro gyventojai daugiausia buvo susiję su pramone: šimtai tūkstančių žmonių dirbo tradicinėse sunkiosios pramonės srityse: anglies kasyboje, geležies ir plieno apdirbime. Socialdemokratai ir komunistai su savo amatų sąjungomis ir prijaučiančių socialinių grupių tinklais, kiekviena su savo žurnalais, laikraščiais ir vietinėmis organizacijomis, buvo stiprūs. Šioje griežtoje pramoninėje aplinkoje Gėbelsas išmoko savojo amato. Tuo metu, kai Hitlerio asmenybės jėga ir oratoriaus įtaka turėjo lemiamą reikšmę plečiantis nacių judėjimui Bavarijoje, Gėbelsas savo jėgomis prisidėjo prie tokio paties reiškinio sukūrimo pramoniniame Vokietijos regione. Ryškėja tik vienas skirtumas: Miunchene Hitleris susilaukė dėmesio ir dosnios finansinės paramos iš turtingų asmenų bei šeimų. Jis greitai pamėgo gana prašmatnų gyvenimą: keliaudavo mersedesu, su atsidavusių padėjėjų palyda. Gėbelsas neapkentė turtuolių ir nesistengė jiems įsiteikti kaip Hitleris – ar iš abejingumo, ar iš nenoro, ar iš idealizmo. Jis dažniau leisdavo laiką namuose su darbininkais ir galbūt todėl, kad gyveno kaip jie, tikrame skurde, žmonės patikėjo jo idėjomis.

Gėbelso politinė veikla grįžus iš Veimaro prasidėjo namuose. Kitą savaitę Elsė grįžo iš Šveicarijos, ir Gėbelsas tris dienas praleido su ja Kelne. Neabejo-

tinai šis laikas juos suartino, Gėbelsas galėjo pasigirti mylimajai nauju įsipareigojimu. Jis buvo paskirtas Vygershauso žurnalo *Völkische Freiheit* („Tautos laisvė“ – *vert. past.*), leidžiamo netoli Elberfeldo, redaktoriumi, o 1924 metų rugsėjo 1 d. gavo naują rašomąją mašinėlę. Anksčiau nebuvo daug spausdinęs mašinėle, taigi jo svarbiausia užduotimi tapo išmokti gerai spausdinti. Apsidžiaugė, kad Elsė su drauge Alma taip pat panoro mokytis spausdinti ir mielai dalijosi savo naujuoju darbu su jomis. Rugsėjo 5 d. jis parašė beveik netekęs žado iš susijaudinimo: „Mažoji Elsė – mano gerasis kaukas. Ji nori man padėti dirbti. Nori išmokti spausdinti ir būti mano sekretorė. Mūsų laukia gražūs darbiniai žiemos vakarai. Nekantrauju, kad jie greičiau ateitų.“[39] Beveik kiekviename šio laikotarpio įraše jaučiama jo meilė Elsei ir pripažinimas, kokia ji buvo jam gera.

Dabartiniam laikraščiui, kuris buvo platinamas labai nedideliam vietiniam pasekėjų ratui, Gėbelsas turėjo parengti „kultūrinę-politinę apybraižą, savaitės politinių įvykių apžvalgą, žodynėlį ir daugybę kitų smulkmenų“[40]. Vygershausas nurodė pristatyti naujajam redaktoriui kasdien po dešimt laikraščių, ir Gėbelsas su šiokia tokia antipatija pažymėjo, kiek jam tekdavo skirti laiko kasdien tiems laikraščiams perskaityti. Tai buvo pirmas jo susidūrimas su praktine žurnalistika, jis mokėsi greitai. Būdingiausias ankstyvųjų rašinių bruožas buvo jo „politinis dienoraštis“, asmeninė skiltis, kuria naudojosi siekdamas įgyti patirties komentuodamas užsienio įvykius. Gėbelsas susikūrė darbo stilių, kuriam reikėjo maniakiškos energijos: dažnai grįždavo iš susirinkimo po vidurnakčio ir tada puldavo rašyti laikraščiui. Jis dažnai sakydavo kalbas nedideliuose susirinkimuose Reite bei jo apylinkėse. Rugsėjo 3 d., kalbėdamas grupelei „padorių miestiečių“ Vikrate, pirmą kartą pasijuto nesmagiai, tapo įprastai ciniškas. Apie tai vėliau parašė: „Aš būsiu prasčiausios rūšies demagogas. Paprastų žmonių oratorius. Vis dėlto dar reikia daug su savimi dirbti.“[41] Po kelių dienų Gėbelsas nuvyko į 1924 metų Tanenbergo mūšio paminėjimą netoli Elberfeldo; tai buvo paskutinis kartas, kai jis dalyvavo tokiame susirinkime kaip stebėtojas, o ne dalyvis, ir turėjo žiūrėti, kaip kalba kiti. Jis su nerimu pažymėjo, kad tarp nacionalsocialistų ir *tautininkų* oratorių kilo ginčai, ir aiškiai nurodė savo paties simpatijas komentuodamas dalyva-

vusių nacių lyderių pasisakymus: „Kalba Štraseris. Iš Miuncheno. Jo širdyje dega Hitlerio dvasia. Nacionalsocialistas. Mums reikalingas toks žmogus čia, pramoninėje srityje.“

Gregoras Štraseris, aukštas, puikios išvaizdos vyras, pagal profesiją buvo farmacininkas, Pirmajame pasauliniame kare įgijęs vyresniojo leitenanto laipsnį. Didžioji dalis jo politinio žavesio susidarė dėl gebėjimo bendrauti su buvusiais kareiviais. Jis aktyviai veikė Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos organizacijoje nuo 1921 metų, o jo organizatoriaus ir oratoriaus talentą labai vertino pats Hitleris.[42] Gėbelsas dabar neabejotinai susilaukė labiau nusipelniusių judėjimo atstovų dėmesio. Elberfelde jis prisistatė Liudendorfui ir kurį laiką šnekučiavosi su Gregoru Štraseriu. Taip pat susitiko su Ernstu Rėmu (Ernst Röhm), vienu artimiausių Hitlerio asmeninių draugų: „Jo veidas grubus. Karys iš kovos lauko.“

Gėbelso susitikimai su šiais žmonėmis vyko Vygershauso dėka, kuris tokiu būdu nesąmoningai pateko į istoriją. Gėbelsui žūtbūt reikėjo prasimušti į labiau privilegijuotų nacių aplinką, o Vygershausas galėjo padėti, suteikęs galimybes rašyti straipsnius ir leisti nedidelį laikraštį. Nors buvo Vygershauso protežė, Gėbelsas laikė šį žmogų kvailiu, prilygindamas jį Veimaro Respublikos senajam prezidentui: „Fricas Vygershausas yra kompanijos tėtušis Ebertas (Ebert). Bet jis nekenksmingas.“ Susirūpinęs dėl vadovavimo Gėbelsas nė akimirką nepagalvojo, kad bet kuris asmuo iš susitikimo Elberfelde arba masinio mitingo Veimare galėtų būti lyderis. Jis pasikliovė kol kas veikloje nedalyvaujančiu Hitleriu, kuris, jo manymu, turėtų išeiti į laisvę spalio mėnesį: „Judėjimui trūksta vienijančios minties. Hitleris – ta tvirta ašis, apie kurią sukasi visų nacionalsocialistų mintys.“[43]

Rugsėjo 17 d. Gėbelsas sakė dar vieną kalbą, skirtą „kvailiems valstiečiams“ Vikratbergo kaimelyje, už kelių mylių į pietus nuo Reito, ir prisipažino kalbėjęs be didelio entuziazmo.[44] Kitą vakarą jam labiau pasisekė kreiptis į grupę darbininkų Menchengladbache: „Šie žmonės buvo nepaprastai susijaudinę. Dabar liepsna jau plinta.“[45] Po keleto dienų „draugas darbininkas“ pakvietė jį kalbėti susirinkime gretimame Noiso miestelyje, vėliau jis dar kartą kalbėjo Reite. Tada Gėbelsas pažymėjo dienoraštyje:

Mano, kaip oratoriaus ir kultūros bei politikos apžvalgininko, reputacija sklinda tarp įvairių rangų nacionalsocialistinės minties šalininkų visame Reino krašte.

Šį vakarą turiu kalbėti Noise. Visiškai nesirengiu tai kalbai. Man ji neatrodo labai sudėtinga, taigi nutariau kalbėti nesiruošęs. Tik pirmiausia reikia pasipraktikuoti. Aš tai darau nedideliuose rėmėjų susitikimuose.[46]

Kalbėti Noise, be abejo, sekėsi puikiai, ir Gėbelsui pavyko užmegzti nuoširdų ryšį tarp savęs ir auditorijos. „Šeštadienis Noise praėjo puikiai. Idėja žengia pirmyn. Mums nereikia kuo nors abejoti turint tiek žmonių savo gretose.“[47]

Gėbelsas suprato galintis priartėti prie paprastų žmonių, ir šis bendrų pastangų jausmas buvo svaiginantis. Šio laikotarpio dienoraštis pilnas nuorodų į vėlyvo vakaro pašnekesius su mažomis darbininkų grupelėmis ir atskirais asmenimis, tokiais kaip „garvežio mašinistas Florakas (Florack)“. Vieną vakarą praleido namuose kartu su septyniais bendraminčiais: „Policininku, keliais valdininkais, rašytoju, sekretoriumi – nuostabūs žmogučiai tie vokiečiai. Taip, su šia *tauta* mes galime iš tiesų kažką pradėti.“[48] Po kelių savaičių Reito vietinės frakcijos narys įteikė Gėbelsui dovaną – grynaveislę dobermanų kalytę. Jis vėl ir vėl rašė apie savo tikėjimą darbininkais ir vokiečių jaunimu.[49] Suderino naivų romantizmą su gudriu asmenybių įvertinimu. Fricas Prangas, supažindinęs Gėbelsą su nacių judėjimu, tuo metu dažnai lankydavosi Reite, bet Gėbelsas nelabai kreipė į jį dėmesį: „Fricas Prangas stropiai tvarko mūsų reikalus, bet šiek tiek nervinasi ir nesilaiko sistemos. Turėsime tvirčiau prilaikyti.“[50]

Vis labiau pasitikėdamas savo jėgomis, Gėbelsas dar aiškiau matė visų aplinkinių žmonių trūkumus. Jis praleido kelias spalio dienas Elberfelde dirbdamas su Vygershausu, ir čia pradėjo kloti savo galios pamatus. Jo pasakytos kalbos subūrė entuziastingų šalininkų grupę, Gėbelsas dar labiau kritikavo Vygershausą, kurį laikė pernelyg pasiturinčiu buržua. Elberfeldas, dalis miestų junginio su Barmenu priešingame Reino krante negu Reitas, ateinančius šešis mėnesius virto intrigų centru, o Gėbelsas pradėjo savo dramatišką kilimą link

nacių judėjimo viršūnėlės. Jis patraukė ir okupantų vadovybės dėmesį. Spalio 23 d. Gėbelsų namus Reite apieškojo belgų policija, ir tai „siaubingai“ sukrėtė motiną; vėliau Gėbelsas turėjo prisistatyti į vietinę vokiečių policiją. Tačiau pareigūnai aiškiai jį palaikė, ir Gėbelsas pažymėjo, kad ryte jį apklausęs inspektorius dar tą patį vakarą jį džiaugsmingai sveikino Elberfelde![51]

Gėbelsas dabar jau siekė svarbesnių dalykų. Vygershausas pakvietė jį vykti į Berlyną ir asmeniškai aptarti su Liudendorfu, ar Maršalo aikštėje po ateinančių rinkimų turėtų būti įkurta Respublikos prezidentūra. 1924 m. spalio 30 d. Gėbelsas su Vygershausu traukiniu išvyko į sostinę. Dauguma Gėbelso biografų vaizduoja romantišką pirmąjį atvykimą į Berlyną, įvykusį vėliau jo karjeroje, ir šoką išvydus sostinės pasilinksminimų vietas.[52] Iš tiesų, dienoraštyje Gėbelsas rašė, kad pirmą kartą atvykęs jis „mieste vargiai ką nors matė“. Visą laiką užimdavo pokalbiai su įvairiais *tautos* lyderiais, taip pat ir Liudendorfu, kuriuo Gėbelsas vis dar besąlygiškai žavėjosi. Mažiau jam patiko kiti ten sutikti *tautos* deputatai: Grėfė (Graefe), Vulė (Wulle), Reventlovas (Reventlow) ir Kubė (Kube). Bet Vygershausas jam patiko iš visų mažiausiai.[53] O pats Gėbelsas padarė įspūdį. Jam buvo pasiūlyta dirbti tolimojoje Pomeranijoje (dab. Pamarys – istorinė sritis Baltijos jūros pietinėje pakrantėje, dabartinėje šiaurės rytų Vokietijoje ir šiaurės vakarų Lenkijoje – *red. past.*) su vietiniu nacių judėjimu, kvietimą pateikė to judėjimo lyderis Teodoras Valenas (Theodor Vahlen), bet Gėbelsas atsisakė.[54] Tik sutiko pasakyti kelias kalbas Pomeranijoje ir netrukus po grįžimo į Elberfeldą vėl išvyko traukiniu.

Lapkričio 13 d. Gėbelsas išvyko į Berlyną, o iš ten – į Greifenhageną (dab. Gryfinas, miestas Lenkijoje – *red. past.*) prie Baltijos jūros, kur pasakė kalbą, jo paties žodžiais tariant, „tuščiame kambaryje“. Reikalai geriau klostėsi Štetine (dab. Ščecinas, Lenkijos miestas – *red. past.*) (čia salė buvo pilna) ir Pyrice (čia jis jautė, kad labai pasisekė). Lapkričio 17 d. pasiekė Greifsvaldo miestelį, kuriame nuo senų laikų veikė universitetas, ir čia viešėjo pas advokatą daktarą Jarmerį (Ernst Jarmer).[55] Greifsvalde neseniai vyko audringos demonstracijos po prancūzų rašytojo antimilitaristo Anri Barbiuso (Henri Barbusse) suplanuoto vizito. Universiteto matematikos profesorius Valenas sukėlė polemiką tarp diskusijos dalyvių, atvirai kritikuojančių prancūzus, ir vokiečių

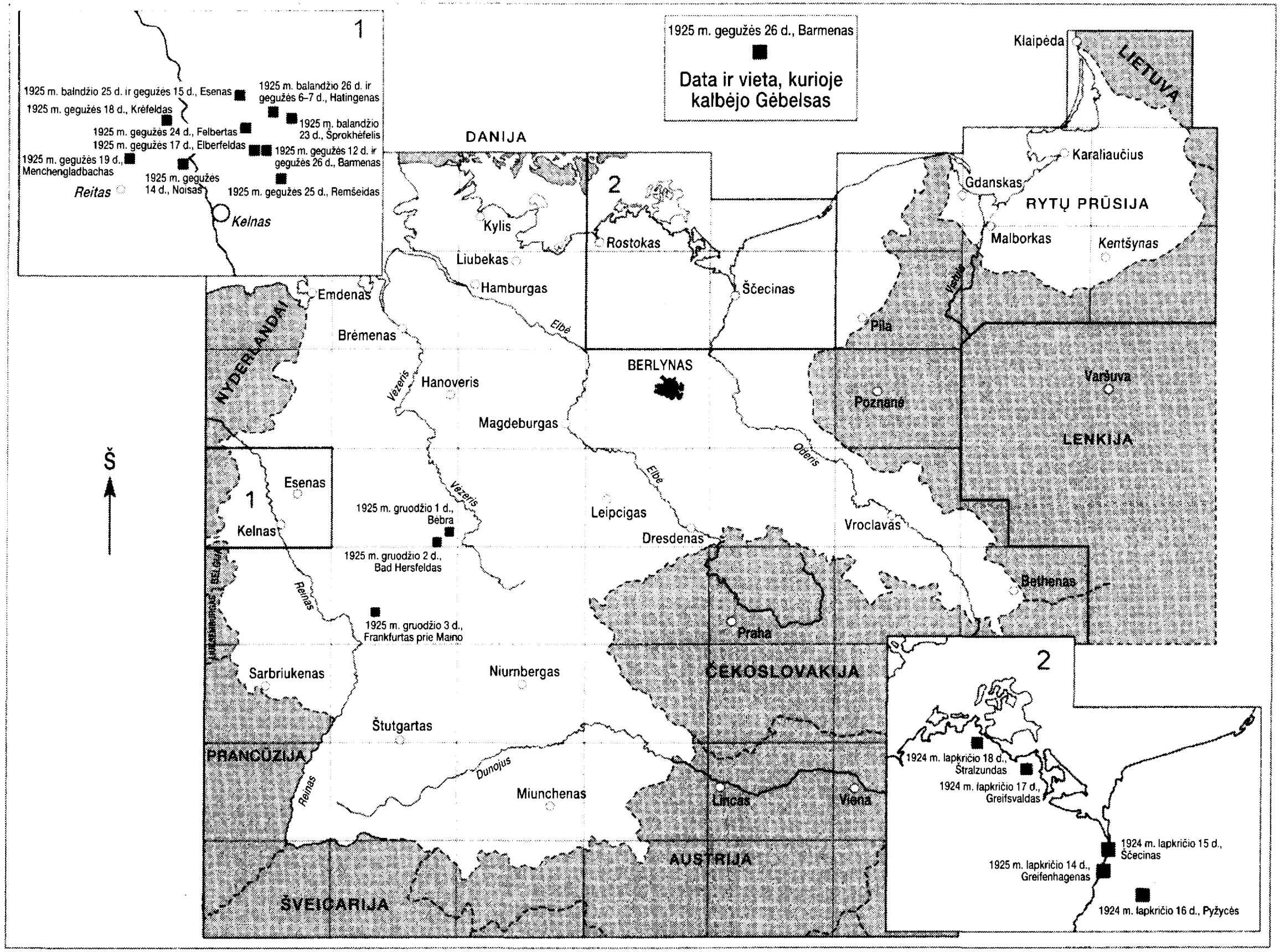

3. Trečiojo dešimtmečio Vokietijos žemėlapis, kuriame pažymėtos kelios pirmosios Gėbelso agitacinės kelionės.

respublikonų vyriausybės, kuri buvo pasirengusi leisti tokiems žmonėms kaip Barbiusas kalbėti Greifsvalde. Nacionalistiniai ir nacistiniai jausmai buvo stipriai jaučiami tarp studentų ir akademinės bendruomenės narių.[56] Lapkričio 17 dienos vakarą Gėbelsas sakė kalbą miesto rotušėje. „1000 žmonių. Netveriau savo kailyje. Žmonės šaukė iš susižavėjimo. Buvau garbinamas kaip dievas. Daug naudingos medžiagos. O, mano Greifsvaldai!“[57]

Gėbelsas suprato turįs nepaprastą oratoriaus talentą. Mes galime spėti, kad jis uždegdavo žmones ankstyvuosiuose mitinguose ir idealizavo savo klausytojų entuziazmą. Nėra jokios abejonės, kad Gėbelsas pasižymėjo sugebėjimu, kuris jį iškėlė virš visų kitų nacių oratorių, išskyrus Hitlerį. Nederėtų nuvertinti jį užklupdavusių sunkumų. Nors dažnai kreipdavosi į mažytę ištikimų šalininkų auditoriją, visada turėjo žinoti, kad jo gali klausytis oponentai, ypač komunistai, siekiantys sužlugdyti jo planus. Grįžęs iš Greifsvaldo, Gėbelsas kalbėjo Menchengladbache auditorijai, kurią, jo akimis, sudarė „1200 žmonių, iš kurių 800 žydų“[58]. Kaip jam pavyko nustatyti, kad tie žmonės žydai, nežinia. Labiausiai tikėtina, kad jis turėjo galvoje oponentus. Po kelių dienų jis kalbėjo Hamborne, Rūro srityje, „komunistų akivaizdoje“[59]. Tai nebuvo mandagių žmonių susibūrimai, kur kalbėtojo būtų klausomasi tyliai ar abejingai. Gėbelsas ėmė savimi didžiuotis, kai pajėgdavo pelnyti priešiškos auditorijos dėmesį.

Mažai žinoma apie ankstyvąjį Gėbelso oratoriaus stilių, pirmieji garsiniai jo kalbų įrašai pasirodė ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. Jis turėjo stiprų balsą ir galėjo kalbėti miniai be mikrofono. Nors mėgdavo iš anksto kruopščiai pasiruošti kalboms, iki pat mirties esant reikalui galėdavo improvizuoti ir pasakyti įtaigią kalbą netgi po atviru dangumi. Kai Viktoras Klempereris (Victor Klemperer) pirmą kartą išgirdo kalbantį Gėbelsą, rašė buvęs „dvigubai nustebintas jo žemo balso ir ganytojiškai saldaus bei nuoširdaus kalbos tono“[60]. Šis autorius apibūdino Gėbelso balsą kaip sodrų ir skambų baritoną, neįprastai stiprų tokio smulkaus sudėjimo žmogui. Viena turėtų būti visiškai aišku: Gėbelsas nekopijavo Hitlerio. Jis nebuvo girdėjęs kalbant Hitlerio tada, kai žengė savo pirmuosius nedrąsius oratoriaus žingsnius, ir ištobulino tokį kalbėjimo būdą, koks puikiai tarnavo jam daug metų prieš susitinkant su Hitleriu.[61] Gėbelsas suderino akademines žodyno ir sakinių struktūros žinias su

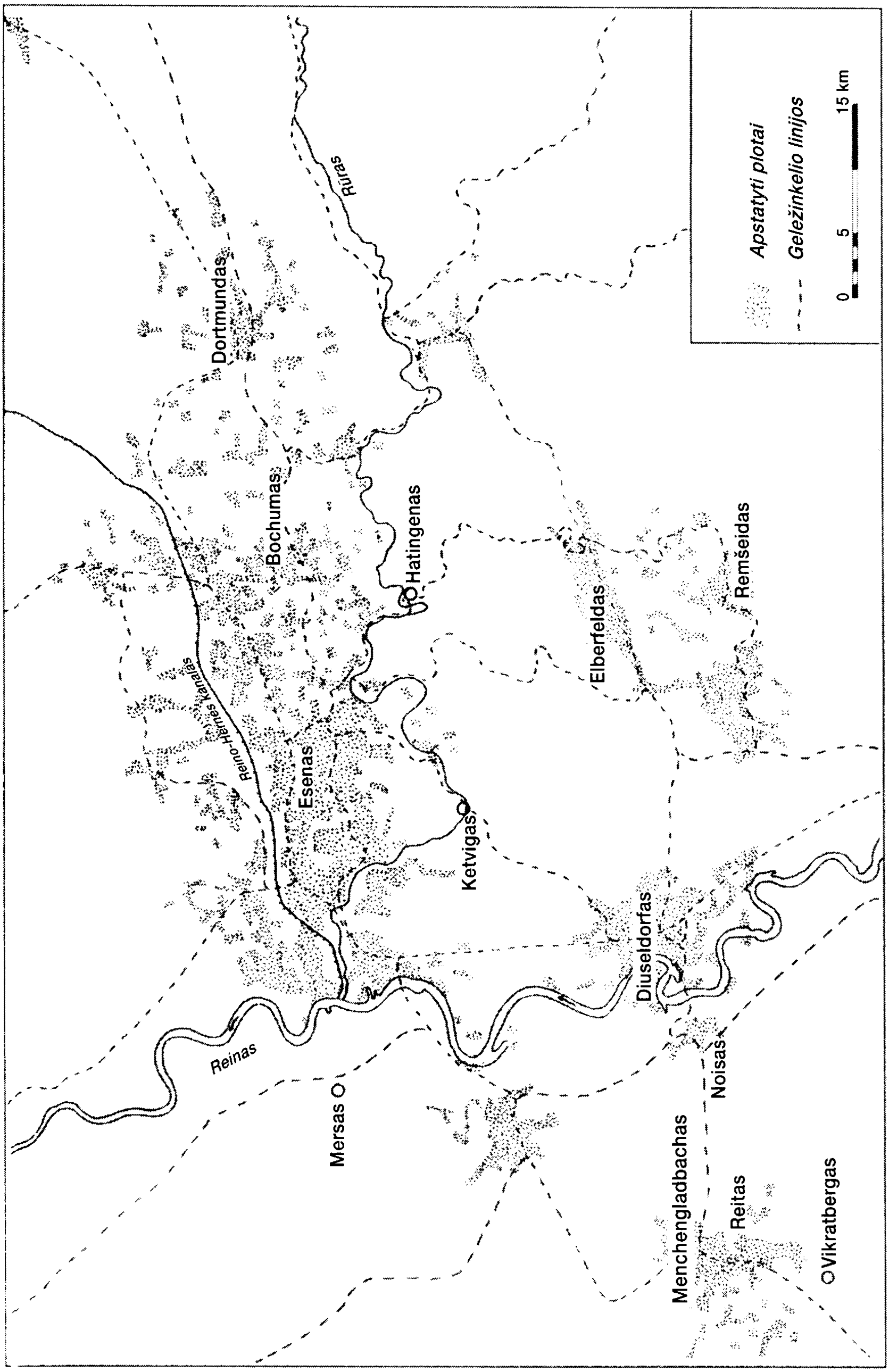

4. Reino krašto ir Rūro žemėlapis trečiajame dešimtmetyje.

gebėjimu pristatyti idėjas labai paprastai. Jis išmoko manipuliuoti publikos emocijomis naudodamas žodžius, gestus, intonaciją ir aplinką. Prie veido pakeltas smilius, siekiant ką nors pabrėžti arba perspėti, tapo jam būdingu gestu, taip pat ir akademinis įprotis belsti į priešais stovintį pultą arba stalą pabrėžiant ypač svarbius žodžius.

Gėbelsas dažnai apibūdinamas kaip tuščias indas, žmogus be tikrų jausmų, mėgdžiojęs įvairias emocijas taip, kaip manė esant reikalinga, ir begėdiškai manipuliavęs aplinkinių jausmais. Jo abejingumas dažnai buvo priimamas kaip šių faktų įrodymas, esą baigęs kalbą Gėbelsas dažnai analizuodavo savo pasirodymą ir publikos reakciją, kad pamatytų, kurie būdai efektyviausi. Apstu įrodymų, kad jis permąstydavo savo pasirodymą po kiekvienos kalbos (iš tiesų būtų keista, jei taip nedarytų), bet tai nereiškia, kad jo kalboje rodytos emocijos būtų buvusios netikros ar nenuoširdžios. Kur kas daugiau įrodymų, kad jaunas aistringas vyras sujungė savo asmenines nuoskaudas su platesnės visuomenės nuotaikomis ir išmoko aiškiai reikšti didelių grupių jausmus. Ir nors Gėbelsas naudojosi savimonę rodančiu akademiniu stiliumi, pagražindamas kalbas literatūrinėmis citatomis bei istoriniais pavyzdžiais, jis mokėdavo priversti savo klausytojus juoktis. Jis ištobulino negailestingą ir grasų sarkastišką stilių, kuriuo pašiepdavo oponentus, dažnai su apgaulingais meilikavimais, tuo jo klausytojai ypač mėgavosi. Kol dar nebuvo televizijos ir slinko paskutiniai metai iki radijui tampant kiekvienų namų būtinybe Vokietijoje, darbininkų klasės publika, susirinkusi klausytis Gėbelso kalbų, pajusdavo svaigų konfrontacijos, emocijų ir pramogos pliūpsnį. Šiandien mes nebepajėgsime atkurti tikrosios šių ankstyvųjų kalbų atmosferos, kadangi pirmosiose spausdintose versijose nebuvo improvizuoto triukšmadarių sutramdymo, o tai, visais atžvilgiais, jo klausytojams patiko labiausiai; štai kodėl Gėbelsas ypač mėgo kalbėti publikai, kurioje būdavo pakankamai gausu oponentų.

Vienas iš ankstyvųjų Gėbelso klausytojų buvo Albertas Krebsas (Albert Krebs), vėliau tarnavęs kaip gauleiteris Hamburge nuo 1926 iki 1928 metų. Jis išgirdo Gėbelsą kalbant 1924 metų žiemą Frankfurte prie Maino ir vėliau rašė, kad Gėbelsas, apsivilkęs žalsvais kariškais marškiniais ir pilkomis pėstininko kelnėmis, pradėjo savo kalbą žodžiais: „Mes, kurie buvome pašauti Pasauli-

niame kare...!“ Krebsas tvirtina, jog publika maniusi, kad šis kalbėtojas buvo sužeistas fronte; kai kas pagalvojo, kad Gėbelsas – buvęs lakūnas kovotojas. Akivaizdu, kad tai vėliau nacionalistų judėjimo gretose sukėlė skandalą, nes 1927 metais Gėbelsas buvo apkaltintas dėl apsimetinėjimo. Gėbelsas gynėsi tvirtindamas, kad 1924–1925 metų žiemą bet kuris oratorius, metęs iššūkį valstybės politikai, turėjo gintis nuo kaltinimo karo kurstymu, ir tik karo veteranams tai pavykdavo; taigi jo pasinaudojimas uniforma buvo niekam žalos nedarantis ir pateisinamas propagandinis triukas.[62] Tai gana neįtikėtina įmantri istorija. Galima įsivaizduoti, kad kalbėdamas klausytojams, kurių didžiąją dalį sudarė iš fronto grįžę vyrai, Gėbelsas, vaizduodamas sužeistą veteraną, mirtinai rizikavo būti apšauktas šarlatanu, ir jo patikimumui būtų atėjęs galas. Jeigu tai tiesa, būtina lanksčiau vertinti jo kalbą.

1924 metų gruodį, artėjant Reichstago rinkimams, Gėbelsui vėl pasitaikė proga kalbėti ne namuose, ir jis iškeliavo į Heseną. Susitikimas Frankfurte prie Maino praėjo sklandžiai (greičiausiai jame dalyvavo Krebsas), bet kitus Bėbroje ir Bad Hersfelde nutraukė oponentai. Paskutinėmis dienomis prieš balsavimą Gėbelsas vėl kalbėjo vietiniuose susirinkimuose Felberte ir Ketvige, rinkimų rezultatai tautininkų blokui buvo pragaištingi. Gauti tik 3 procentai balsų, todėl deputatų skaičius nuo 32 sumažėjo iki 14, iš kurių tik keturi buvo naciai. Nesėkmė rinkimuose nepadarė Gėbelsui įspūdžio. Jis buvo pasinėręs intrigose iki kaklo siekdamas, kad šiaurinio Reino krašto lyderio poste Vygershausą pakeistų vienas iš dviejų jaunų kolegų – Akselis Ripkė (Axel Ripke) arba Karlas Kaufmanas (Karl Kaufmann). 1925 metų sausį Vygershausas atleido Gėbelsą iš laikraščio *Völkische Freiheit*, taip nutraukdamas pirmąjį žurnalistinės veiklos laikotarpį. Nuo to prasidėjo kova dėl įtakos, kuri gana plačiai aprašyta; Gėbelsas kelis ateinančius mėnesius buvo pasirinkęs socialisto poziciją ir lygiavosi į Ripkę, Kaufmaną bei jų vadovą Gregorą Štraserį.[63] Reikia šį posūkį vertinti apdairiai. Gėbelsas dažnai vartodavo žodį „socializmas“ (*Socializmus*) ir, kaip matėme, idealistiškai vertino Vokietijos darbininkų klasę. Jį atbaidė Markso skelbtas internacionalizmas (kurį jis vertino kaip žydų nuostatą), o jo „socializmo“ atšaka, būdama fanatiškai antikapitalistinė, visada išliko nacionalistinės orientacijos. Jis mažai domėjosi ekonomika, jos

neišmanė ir savo vaizduotėje pervertė marksizmo teikiamą bazės ir antstato modelį. Marksui ekonominiai reikalai buvo svarbiausi, nuo jų priklausė politikos ir kultūros formos. Gėbelsas, priešingai, tikėjo, kad „idėja“ ir „valia“ formuoja pagrindus, o ekonomika išplaukia iš jų.

Gėbelsas nevienodai žavėjosi Ripke, Kaufmanu ir Štraseriu. Nors 1924–1925 metų žiemą pajuto nuoširdžią simpatiją Kaufmanui, niekada nebuvo artimas Štraseriui. Žavėjosi rašytoju Ripke dėl jo intelekto, bet galiausiai Gėbelsas pavadino jį buržua, o ne revoliucionieriumi.[64] Įdomu tai, kad Gėbelsas savęs niekada nelaikė ilgai lauktu *tautininkų* judėjimo lyderiu. Nors nebuvo sutikęs Hitlerio ir mažai apie jį sužinojo per tuos mėnesius, nekantriai laukė, kada Hitleris bus paleistas iš Landsbergo kalėjimo, ir svarstė, kokių žygių tas imsis. Gruodžio 19 d. rašo: „Jau po kelių dienų bus nuspręsta, kad Hitleris paleidžiamas. Viešpatie Dieve, sugrąžink mums šį žmogų.“ Kaip visada, Gėbelsas maišė asmeninius ir politinius reikalus. Tą pačią dieną jis rašo: „Susipažinau su miela moterimi. Elizabet Gėnsike (Elisabeth Gänsicke) <...> Labai primena Anką.“[65] Po kelių dienų šie santykiai sutvirtėjo, ir Gėbelsas netrukus pametė galvą. Per Kalėdas ir Naujuosius metus jis pakaitomis susitikdavo su Else ir Elizabet ir palaikė vienodai audringus santykius su abiem. Sausį jis piktai susibarė su Elizabet, akivaizdžiai po sekso, ir dienoraštyje save apkaltino neištikimybe Elsei. Aišku, kad stiprūs jausmai Elizabet buvo tam tikra prasme abipusiai, ir Gėbelsas susitikinėjo su ja kelias savaites, bet neįstengė įsipareigoti. Elsė, galbūt įtardama, kad kažkas vyksta, taip pat daugiau reikalavo iš savo neturtingo ir dažnai išsiblaškiusio gerbėjo, tad Gėbelsas liūdnai pažymėjo, kad ji vis dar nori būti „moterimi, bet nesugeba būti kovos drauge“[66]. Vasario pabaigoje abi moterys nutraukė su juo santykius, palikdamos vieną savęs gailėtis.

Mėnesių mėnesius Gėbelsas laukė, kol Hitlerį paleis iš kalėjimo, bet pats paleidimas nepadėjo iškart išspręsti politinių problemų. Įdomu, kad trys dienos po Hitlerio paleidimo iš Landsbergo, gruodžio 20 d., dienoraštyje parašė: „Adolfas Hitleris laisvas! Dabar mes abu atsiskirsime nuo reakcingų *tautos* žmonių ir vėl būsime tikri nacionalsocialistai. *Tegyvuoja* Adolfas Hitleris!“[67] Taip nenutiko tol, kol 1925 m. vasario 27 d. Hitleris vėl viešai pasakė kalbą ir paskelbė apie nacių partijos atsikūrimą; po to jam buvo uždrausta viešai

kalbėti Bavarijoje ir Prūsijoje. Kelis mėnesius jis sėkmingai pasitraukė iš viešojo gyvenimo ir rengė spaudai savo kalėjimo rašinius, palikdamas Gėbelsą ir kitus veikti savo nuožiūra.

Beveik prieš pat Hitleriui paskelbiant apie nacių partijos atkūrimą įvyko organizacinių pokyčių Reino krašte ir Rūro srityje. Gregorui Štraseriui buvo patikėtas vadovavimas partijai visoje šiaurinėje Vokietijoje, o 1925 metų vasarį susitikimo Hame metu Gėbelsas buvo paskirtas jo biuro Elberfelde vadybininku su nedideliu pradiniu atlyginimu nuo balandžio mėnesio.[68] Apie šį nacių partijos istorijos tarpsnį buvo daug rašoma, buvo atlikta išsami analizė apie Štraserio „Vakarų bloko“ kūrimąsi; tai buvo nacių grupių junginys šiaurinėje ir vakarinėje Vokietijoje.[69] Kalbant politiniais terminais, Štraserio atsidavimas socializmui buvo pritemptas, nors dauguma analitikų tuo metu klaidingai vaizdavo Gėbelsą kaip nusivylusį komunistą, siekiantį ideologinės priešpriešos su Hitleriu.[70] Iš tikrųjų 1925 metais buvo du veiksniai, turėję didelės reikšmės Gėbelso iškilimui į politikos aukštumas: pirma, jo didėjanti oratoriaus patirtis ir reputacija, ypač kalbant darbininkų klasės atstovams, ir antra, jo kaip politikos apžvalgininko iškilimas. Tai įvyko prieš Gėbelsui susitinkant su Hitleriu ar išgirstant jo kalbas, tas laikas istorikų paprastai vaizduojamas kaip nacių partijos plitimo sąstingis.

Susikivirčijęs ir su Else Janke, ir su Elizabet Gėnsike, Gėbelsas vėl paniro į depresiją 1925 metų pavasarį. Jis vis dar neturėjo pinigų ir dėl to patirdavo daug nemalonumų. Politinis Hitlerio neveiklumas Gėbelsą labai nuvylė, jis kaltino daugelį vado bendražygių. Guodėsi skaitydamas ir klausydamasis muzikos. Kovo 27 d. jis vėl išgirdo Bacho „Šventojo Mato kančios“ kūrinį ir buvo stipriai paveiktas. Dienoraštyje parašė, kad ilgisi savo senojo gyvenimo „menais“. Vėl susitapatino su Kristumi ir atskirai aprašė Karlą Erbą (Karl Erb), kuris atliko Kristaus partiją kūrinyje: „Toks grožis, rodėsi, jog žemė slysta iš po kojų.“ Tada Gėbelsas pacitavo kelias svarbiausias eilutes iš teksto apie Kristų: „Noriu laukti su savuoju Jėzumi“; „ir jis karčiai pravirko“; „Mano Dieve, kodėl mane apleidai?“[71]

Gėbelsas, kaip paprastai, pakilo iš šio nevilties liūno atsinaujinus politinei veiklai ir santykiams su Else. Anksčiau tais metais jis kartkartėmis sakyda-

vo kalbas ir kovo mėnesį antrąkart keliavo į Pomeraniją, visai prieš pirmąjį prezidento rinkimų turą, kuriame Liudendorfas, kaip *tautininkų* kandidatas, buvo sutriuškintas savo seno kovų draugo feldmaršalo Hindenburgo (Paul von Beneckendorff und von Hindenburg). Prieš antrąjį balsavimą Gėbelsas sakė kelias kalbas Rūre kasyklų ir plieno pramonės darbininkams ir patyręs sėkmę įgijo naujos energijos. Nors dar kivirčijosi su Else, įtikino ją ateiti į vieną tokį susirinkimą Hatingene: „Salė. Visiškai pilna. Aš pasakau puikią kalbą. Elsė sėdi pirmoje eilėje. Publika nerimsta."[72] Po kelių savaičių jam pasirodžius Remšeide kilo muštynės geležinkelio tunelyje tarp nacių rėmėjų ir šimtų komunistų. Tokiose situacijose, kai iš abiejų pusių buvo karo užgrūdinti veteranai, Gėbelsui ypač rūpėjo įrodyti savo drąsą, ir jis didžiuodamasis pažymėjo dienoraštyje, kaip jis puikiai pasirodė muštynių sūkuryje.[73] Vyrams, patyrusiems tikrą karą, politinius susirinkimus lydėjusios muštynės buvo proga atgaivinti pačias įspūdingiausias savo ankstesnio gyvenimo akimirkas. Negalima nuvertinti jų svarbos Gėbelsui, norinčiam pasidalyti ir patirtimi, kurios jam anksčiau trūko, ir draugyste, kurią ta patirtis sąlygojo.[74] Nors kalbant ir einant į susirinkimus jį visada saugojo „partijos draugai", nėra jokių abejonių dėl to, į kokį pavojų jis pakliūdavo, ir dėl to, kad buvo drąsus.

1925 metų birželį Gėbelsas persikėlė į naujas pagalbines patalpas Elberfelde, kurioms priklausė dviejų kambarių jam skirtas butas, ir, kaip pažymėjo dienoraštyje, pianinas. Vėliau parengtame policijos raporte teigiama, kad okupantų vadovybė privertė jį palikti Reino kraštą „dėl ardomosios politinės veiklos", taigi gali atrodyti, kad šis žingsnis jam buvo naudingas dėl kelių priežasčių.[75] Jis pabėgo iš tėvų namų ir galėjo plėsti savo politinę veiklą neprižiūrimas kitos šalies policijos. Tada pasirodė jo pirmieji rašiniai pagrindiniame nacių partijos laikraštyje *Völkischer Beobachter*, kuris vėl pradėtas leisti 1925 metų vasarį. Tų pačių metų gegužę *Völkischer Beobachter* paskelbė straipsnį „Nacionalsocializmas Reino ir Rūro apylinkėse", kuriame cituojama ilga ištrauka iš Gėbelso atviro laiško savo buvusiam *tautininkų* frakcijos draugui Reventlovui.[76] Šio „laiško" tekstas buvo pompastiškas ir nuobodus, bet po trijų savaičių tas pats laikraštis išspausdino visą Gėbelso straipsnį, pavadintą „Idėja ir pasiaukojimas", kuriame girdėti jo savitas balsas. Šis straipsnis taip

pat parašytas atviro laiško stiliumi, tokį formatą autorius naudojo laikraštyje *Völkische Freiheit*; jis leido pasirinkti asmenišką ir intymų pasakojimo toną. Straipsnis „Idėja ir pasiaukojimas“ buvo skirtas įsivaizduojamam buvusiam komunistui, kuris dabar įsitraukė į nacių partijos gretas, ir Gėbelsas naudojosi juo, kad apgintų savo įsitikinimą, jog naciai turi būti „klasių kovos partija“[77]. „Laiškas“ buvo parašytas kovingu, bet lyrišku tonu ir užbaigtas entuziastinga išvada, nuspalvinta grėsmės nuojautos: „Taip, mes kovojame dėl savo laisvės su begaline meile visiems tokiems kaip mes, kurie gyvena tarnaudami kitam, ir su begaline neapykanta visiems, dėl kurių kaltės mes tampame vergais.“[78] Ir kaip oratorius, ir kaip politikos apžvalgininkas Gėbelsas dar mokėsi savo amato, bet mokėsi greitai ir efektyviai. Netrukus jis laikraštyje *Völkischer Beobachter* paskelbė dar du savo straipsnius ir išdidžiai pareiškė „iš visų pusių“[79] gaunąs laiškų savo idėjoms palaikyti.

Gėbelso pirmieji straipsniai laikraštyje *Völkischer Beobachter* pabrėžė nacių partijos programos „socialistinę“ pusę ir buvo tiesiogiai skirti Rūro proletariatui. Gėbelsui nedavė ramybės mintis, kad aplinkiniai, tokie kaip Ripkė, o galbūt ir pats Hitleris, nepakankamai priešiški kapitalizmui, bet jo baimes laikinai numalšino antrasis apsilankymas Veimare rugpjūčio mėnesį – renginyje, dabar išgarsėjusiame kaip nacių partijos masinis mitingas. Čia Gėbelsas

NATIONALSOZIALISMUS / WIRTS

Nummer 5 | Beilage zum „Völkischen Beob

Idee und Opfer

Dr. Goebbels.

5. „Idėja ir pasiaukojimas“ – pirmasis spausdintas Gėbelso straipsnis nacių partijos laikraštyje *Völkischer Beobachter*, 1925 m. birželio 14–15 d. Čia jis pateikė kelias idėjas, kurios buvo užvaldžiusios jo mintis iki pat savižudybės 1945 metais.

pagaliau pamatė Hitlerį ir pirmą kartą išgirdo jį kalbant 1925 m. liepos 12 d., šeštadienį. Dienoraštyje jis aprašė, kaip Hitlerio vizitas į Veimarą buvo atidėliojamas ir kaip ištikimoji partija – kaip visada – buvo priversta jo laukti:

> Tada skambutis ir ženklas. Jis jau čia. Dar pusvalandį laukiame. Dėmesio! *(Achtung!)* Šauksmai „Tegyvuoja!“ (*Heil!*) Štai ir jis.
>
> Dinteris (Dinter) [Tiuringijos rajono gauleiteris] jį pasveikina. Ir tada Hitleris pradeda kalbėti. Koks balsas. Kokie gestai, kokia aistra. Kaip tik tai, ko aš iš jo tikėjausi. Vos galiu susilaikyti. Mano širdis sustoja. Stengiuosi nepraleisti nė vieno žodžio.

Kalbai pasibaigus Gėbelsas paspaudė Hitleriui ranką, bet aiškiai dar neprikląusė partijos elitui. Po poros dienų aprašydamas savo įspūdžius Gėbelsas iškilmingai pasižadėjo Hitleriui: „Dabar žinau, kad jis, vadas, yra gimęs būti *fiureriu* (*Führer* – vadas, lyderis). Aš pasirengęs viską dėl šio žmogaus paaukoti. Istorija duoda žmonėms didingiausius vyrus didžiausios būtinybės laikais.“[80]

Gėbelso tvirtinimas, esą dabar supratęs, kad Hitleris „gimęs būti *fiureriu*“, yra reikšmingas. *Tautininkų* ideologijos viena iš pagrindinių temų buvo išrinkto lyderio idėjos atmetimas ir su tuo susijęs poreikis turėti lyderį, kuris įgytų teisėtumą dėl savo talento, įgimtos nuojautos ir noro prisiimti atsakomybę už visus sprendimus. Ši sąvoka turėjo aiškiai išreikštų mistinių dimensijų. Įsivaizduojamas *fiureris* turėtų įkūnyti kažką dieviška ir turėtų atsirasti iš *tautos* beveik savaime. Osvaldas Špengleris išreiškė tai būdingais neaiškiais ir metafiziniais terminais rašydamas: „Tikras valstybės veikėjas yra įsikūnijusi istorija, jos atvirumas reiškiamas asmens valia, o jos organinė logika – charakteriu.“ Polinė *fiurerio* priešingybė – jo sekėjai (*Gefolgschaft*), kurie, savo ruožtu, jam skolingi visišką atsidavimą, paklusnumą ir ištikimybę. Špengleris tai paaiškino ir kiek tiksliau:

> Tikras valstybės veikėjas skiriasi ir nuo „paprasto politiko“ – žaidėjo, kuris žaidžia dėl malonumo, *arriviste* (pranc. karjeristo) istorijos aukštumose, gerovės ir rango siekėjo, ir nuo idealų mokytojo tuo, kad jis

> drįsta reikalauti aukų ir gauna jų, nes šiuo jausmu, kad jis būtinas laikotarpiui ir tautai, dalijasi tūkstančiai, jie pakeičiami iš pagrindų ir įgauna jėgų atlikti darbus, kuriems niekada nebūtų patys pasiryžę.[81]

Nemažai Veimaro Respublikos tyrinėtojų aptarinėjo šią temą, mėgaudamiesi tuo, ką Piteris Gėjus vadina „maloniu pasyvumu visiškai paklūstant“[82]. Hansas Bliuheris (Hans Blüher) 1924 metais rašė:

> Vadas (fiureris) nuo paprastų žmonių skiriasi vienu svarbiu aspektu: jam nereikia žmonių, kad būtų vadu; tačiau žmonės virsta tauta tik turėdami vadą. Jeigu vado nėra, jie išlieka netvarkingai judančia minia, individų gausybe...[83]

Beribė pagarba „vadui“ buvo tolesnių Gėbelso santykių su Hitleriu pagrindas, ir tai reiškė, kad nuo pat pradžių Gėbelsas vertino Hitlerį ne tik kaip atskirą politiką. Matė jame „Istorijos“ bei „Rasės“ galias ir išsižadėjo visų asmeninės atsakomybės jausmų prieš jį.

Kaip ir prieš metus, kontaktas su platesniu nacionalsocialistiniu judėjimu Veimare Gėbelsą įkvėpė iš naujo. Per kitas kelias savaites jo tikėjimas Hitleriu dar labiau sustiprėjo skaitant veikalą *Mein Kampf* („Mano kova“ – *vert. past.*), kuris buvo išspausdintas 1925 metų liepą, ir Gėbelsas pajuto įkvėpimą sukurti vieną iš tų dramatiškų inversijų, kuriomis taip didžiavosi: „Hitleris yra idėja, ir idėja yra Hitleris.“[84] Rugpjūčio 22 d. Gėbelsas dalyvavo SA procesijoje Esene, pramoninio Rūro širdyje, ir detaliai ją aprašė. Pažiūrėjęs, kaip šturmuotojų būriai žygiuoja link Bismarcko (Bismarck) memorialo miesto centre, Gėbelsas su kitais nuvažiavo sunkvežimiu į sausakimšą rotušę, o ten, pasak jo, triukšminga ir susijaudinusi 3000 žmonių minia laukė Arturo Dinterio (Artur Dinter) kalbos. Tačiau Dinteris nepasirodė, todėl kalbėti ėmėsi Gėbelsas:

> Taigi turiu jį pakeisti. Mane pasveikina plojimų audra. Pradedu kalbėti. Kalbu pusvalandį. Šių tylių, ramių žmonių akivaizdoje mano entuziazmas auga, aš juos taip pat įkvepiu.

> Man baigus vėl kyla plojimų audra. Mane apsupa iš visų pusių.
>
> Grįžtu namo sunkvežimiu su *Falcons* jaunuoliais („Sakalai“ – socialistinio jaunimo judėjimas Vokietijoje – *red. past.*). Šie *Falcons* – puikūs vyrai. Man išties patinka. Tamsią naktį visuose miestuose švenčiame.[85]

Būtent tokia draugystė Gėbelsą įkvėpdavo. Galima tik įsivaizduoti, kaip svaigino jauną žmogų, iki tol vienišą ir atsiskyrusį, mintis, kad jis turi drąsos rėžti improvizuotą kalbą milžiniškai šėlstančiai publikai, kad jis laikomas didvyriu, o po kelių valandų keliauja pramoninių miestų gatvėmis su būriu džiūgaujančių berniokų. Praėjus kelioms savaitėms po Esene sakytos kalbos, Diuseldorfo apylinkėse minia nunešė Gėbelsą per visą salę ant rankų.[86] Jo žurnalistinė veikla taip pat susilaukė dėmesio. Spalį jis pažymėjo dienoraštyje, kad užsakymai naujam jo redaguojamam laikraščiui *Nationalsozialistische Briefe* („Nacionalsocialistų laiškai“ – *vert. past.*) ateidavo „iš viso *Reicho*“[87]. Jis taip pat rašė nedidelį pamfletą *Das kleine abc des Nationalsozialisten* („Mažoji nacionalsocialisto abėcėlė“), kuris buvo sumanytas kaip katekizmas nacių rėmėjui. 1925 m. spalio 26 d. Gėbelsas parašė girdėjęs, jog Hitleris norįs jam pasiūlyti laikraščio *Völkischer Beobachter* redaktoriaus kėdę. Jo laukė didingi darbai. Savo dienos įrašą užbaigė taip:

> Abėcėlė parengta. Gerai. Aš patenkintas.
>
> Keliausiu po visą pasaulį. Visur kalbėsiu.
>
> Rytoj atvažiuoja Elsė. Valio!
>
> Aš laimingas.[88]

3

„Būsimasis diktatorius“

> Nes mes esame ir visad būsime mirtini priešai: mes atmetame internacionalinį rusų komunizmą lygiai taip pat, kaip ir internacionalinį marksistų socializmą, kadangi mūsų nuoširdžiu įsitikinimu nė vienas iš jų negali iškovoti ar apsaugoti nei vokiečių laisvės vykdant užsienio politiką, nei vokiečių darbininkų ekonominės laisvės!
>
> Gregoras Štraseris, *Völkischer Beobachter*, 1925 m. spalio 22 d.[1]

1925 m. spalio 10 d. Gėbelsas dalyvavo uždarame nacių vadovų iš šiaurės ir vakarų Vokietijos susitikime Hagene, Rūro rajono pietuose. Susitikimą inicijavo Gregoras Štraseris, o Gėbelsas padėjo jam parengti planą suformuoti „šiaurės vakarų Vokietijos darbininkų bendriją“ iš nacių partijos narių su aiškiai antikapitalistine programa. Nors Štraseris asmeniškai susitikime nedalyvavo, Gėbelsas vėliau rašė, kad jo grupuotė iš situacijos „išpešė viską, ko mes norėjome“: Štraseris buvo išrinktas Darbininkų bendrijos vadovu, o šios bendrijos biuras įkurtas Elberfelde, Rūro rajone, kur reikalus tvarkė Gėbelsas. Ši grupuotė leido dvisavaitinį laikraštuką *Nationalsozialistische Briefe* („Nacionalsocialistų laiškai“ – *vert. past.*), kurį redagavo Gėbelsas.[2] Kitus šešis mėnesius ši grupuotė veikė nuolat; ne tik rengė susitikimus ir demonstracijas, bet netgi sukūrė „programą“, kurią tikėjosi pakylėti iki partijos doktrinos statuso. Ankstyvieji nacistinio judėjimo istorikai Štraserio Darbininkų bendriją netgi vaizdavo kaip „atskirą partiją“ arba kaip „Štraserio partiją Hitlerio partijoje“[3], bet tai klaidinga nuostata. Bendrija buvo įkurta Hitleriui leidus. Prieš pat 1925 metų Kalėdas Hitlerio „kanceliarija“ išsiuntė aplinkraštį visoms regioninėms partijos atšakoms, rekomenduodama „nuostabų“ pamfletą, sukurtą globojant Darbininkų bendrijai ir redaguotą tokio „dr. Gėbelso“, parengusio ir „Mažąją

nacionalsocialisto abėcėlę“. Gauleiteriams buvo „primygtinai rekomenduojama“ perskaityti Darbininkų bendrijos „informacinį biuletenį“ – *Nationalsozialistische Briefe*[4]. Policija taip pat užfiksavo Gėbelso ir Štraserio veiklą, ypač jų bendrą kūrinį – leidinį *Nationalsozialistische Briefe*[5].

Hagene Gėbelsas turėjo vesti derybas su keliais būsimais politiniais bendražygiais. Kai kuriuos – Helmutą Elbrechterį (Helmuth Elbrechter), Teodorą Valeną ir Karlą Kaufmaną – jis jau puikiai pažinojo; kiti – Hinrichas Lozė (Hinrich Lohse), Šlėzvigo–Holšteino gauleiteris, Francas fon Pfeferis (Franz von Pfeffer), buvęs „laisvojo korpuso“ komendantas, Liudolfas Hasė (Ludolf Haase) iš Getingeno ir Robertas Lėjus (Robert Ley), pietų Reino krašto gauleiteris, – jam buvo ne taip gerai žinomi. Su kai kuriais iš jų buvo lemta dirbti ateinančius metus. Gėbelsas nebuvo atlaidus teisėjas kitiems ir jam mažai rūpėjo šie žmonės. Valenas, įpusėjęs šeštą dešimtį, jo manymu, buvo per senas ir per daug konservatyvus. Jis rašė: „Mes vakaruose negalime abejoti. Pirma, socialistinis išgelbėjimas, o tada, kaip viesulas, nacionalinis išsivadavimas.“ Gėbelsas laikė Elbrechterį per daug viskuo patenkintu buržua ir kandžiai atsiliepė apie Robertą Lėjų iš Kelno, kuris susitikime akivaizdžiai buvo kitos nuomonės: „Dr. Lėjus yra bukagalvis, galbūt mėgstantis intrigas. Jis turi dingti iš Darbininkų bendrijos.“[6] Gėbelsą užplūsdavo įvairūs jausmai ir dėl paties Gregoro Štraserio, nuo kurio malonės priklausė kildamas nacių partijos hierarchijos laipteliais. Kaip vienas iš ketverto partijos deputatų Reichstage, Štraseris turėjo parlamentaro neliečiamybę ir galėjo nemokamai keliauti traukiniu po visą Vokietiją, tad Gėbelsas jį matydavo kur kas rečiau negu kitus, gyvenančius šiaurės vakaruose. Štraseris tuo laiku beveik nuolat keliavo, aplankydamas savo paramos bazes pramoniniuose Vokietijos rajonuose: Reino krašte, Rūre, Berlyne ir Saksonijoje, dažnai sakydavo kalbas. Gėbelsas nuolat gana šiltais žodžiais minėdavo Štraserį savo dienoraštyje, tačiau niekad juo visiškai nepasitikėjo. Nelabai vertino jo intelektą, bet žavėjosi jo rūpinimusi paprastais darbininkais, kuris buvo paremtas draugyste apkasuose. Gėbelsas žavėjosi ir Štraserio radikalizmu, ir jo oratoriaus sugebėjimais. Paklausęs Štraserio sakomos kalbos Hame, Gėbelsas rašė: „Štraseris kalba. Nuostabu.

Anksčiau nieko panašaus nesu girdėjęs. Žemiška, su humoru, aštrumu, sarkazmu, ironija. Išlaisvinamos visos aistros. Įsiūčio ir pasipiktinimo srovė teka per visą salę.“[7]

Karlas Kaufmanas buvo darvienas nacis, kuriam tuo laiku Gėbelsas jautė didžiausią prielankumą. Gėbelsas laikė jį „fanatiku“, žavėjosi jo nekantrumu ir ryžtu. Kaufmanas pasižymėjo nepastovumu, kurį Gėbelsas kaprizingai vertino labiau negu pastovesnį Štraserio temperamentą. Šiedu vyrai dažnai iki išnaktų kalbėdavosi apie politiką. Gėbelsas netgi manė, jog Kaufmanas galėtų atstoti Richardą Flisgesą kaip draugas. Kai kada, Gėbelsui susitinkant su Else, dalyvaudavo ir Kaufmanas. Gėbelsas išties nuoširdžiai prisirišo prie Kaufmano, šie jausmai buvo nuspalvinti pataikaujama tolerancija, vėliau šis elgesys vis dažniau atrodė dirbtinis. Kaufmanas, kaip ir Gėbelsas, domėjosi menais, jie kartu eidavo į koncertus, kartkartėmis žiūrėdavo begarsius filmus.

Buvo daug prikurta teorijų, kad 1925–1926 metų žiemą Gėbelsas flirtavo su Hitlerio bei nacių partijos opozicija. Stebėtina, kad šiedu vyrai vis dar bendraudavo labai mažai, ir Gėbelsui Hitleris liko mįslinga bei tolima figūra. Žinoma, buvo minučių, kai Gėbelsas jausdavosi nusivylęs savo idealizuojamu vadu, bet nepasitenkinimą keisdavo kone beribis susižavėjimas. Žinant, kaip mažai jis iš tiesų pažinojo Hitlerį, atrodo, kad Gėbelsas jautė psichologinę būtinybę priskirti jam Mesijo vaidmenį. 1925 m. spalio 14 d. jis paliko savo dienoraštyje pagarsėjusį įrašą: „Baigiu skaityti Hitlerio knygą. Nepaprastai jaudinanti! Kas šis žmogus? Pusiau plebėjas, pusiau Dievas! Iš tiesų Kristus ar tik Jonas Krikštytojas?“[8] Keliomis savaitėmis vėliau, praleidęs keletą susitikimų, Hitleris atvyko į Braunšveigą, vieną iš nedaugelio vietų Vokietijoje, kur jam dar leido kalbėti, ir Gėbelsas galėjo vėl jį pamatyti. Hitleris turėjo kalbėti vienoje salėje, o Gėbelsas – emigruojančių gyventojų susitikime kitoje. Kelias dienas prieš pasirodymą Gėbelsas jaudinosi, kokį įspūdį padarys Hitleriui, ir tikėjosi su juo pabendrauti. Be abejo, žinodamas apie Hitlerio kalbėjimo stilių, jo įprotį vėluoti, o prieš ir po susitikimo užsidaryti viešbučio kambaryje, taip pat, kad jie abu pasirodys skirtingose salėse beveik tuo pačiu metu, Gėbelsas turėjo priežastį nervintis. Jis rašė: „Galbūt man pavyks kuriam laikui pasičiupti Hitlerį. Eisiu tiesiai prie reikalo. Papasakosiu jam viską, kas degina

mano sielą. Viskas nuo to priklauso.“[9] Galimas daiktas, kad čia Gėbelsas turėjo galvoje Darbininkų bendrijos idėjas.

Lapkričio 5 d. Gėbelsas užsuko pas Hitlerį Braunšveige. Hitleris buvo žavus, bet sunkiai perprantamas: „Pusė aštuonių. Mes važiuojame automobiliu pas Hitlerį. Jis vakarieniauja. Pašoka ant kojų – štai jis. Paspaudžia man ranką. Kaip senas draugas. O tos mėlynos jo akys. Kaip žvaigždės. Jis džiaugiasi mane matydamas. Aš iš tiesų laimingas.“ Nors atrodė kaip „senas draugas“, Hitleris Gėbelsą netrukus paleido ir grįžo ruoštis savo kalbai. Gėbelsas nuvyko į savo paskirtą susitikimą, kur jis giriasi kalbėjęs dvi valandas ir susilaukęs „gausių plojimų“. Tada pasirodė Hitleris:

> Pasigirsta šūksniai: „Tegyvuoja!“ ir plojimai. Štai jis. Paspaudžia man ranką. Jo svarbioji kalba visiškai jį pribaigė. Tada dar pusę valandos kalba čia. Su sąmoju, ironija, humoru, sarkazmu, rimtai ir spindėdamas aistra. Tas žmogus turi viską, kad būtų karalius. Tautos tribūnas iš prigimties. Būsimasis diktatorius.

Matyt, Hitleris pabaigęs kalbą netrukus išvyko, ir Gėbelsas vėliau vėl stengėsi su juo susitikti: „Vėlai vakare aš laukiu prie jo namų durų. Paspaudžiu ranką.“ Po to Gėbelsas buvo parvežtas namo pas Bernardą Rustą (Bernhard Rust), vietinį gauleiterį, ir netrukus rytiniu traukiniu grįžo į Elberfeldą.[10] Gėbelsui buvo neaišku, ką būtent palaiko Hitleris ir kaip jis vertina nacių Darbininkų bendriją Vokietijos šiaurėje.

Gėbelsas dirbo su milžiniška energija ir prieš susitikimą Braunšveige, ir vėliau. Jo reputacija jau pasiekė tolimiausius Vokietijos kampelius, ir vietinės partijos grupuotės dabar mielai priimdavo jį kaip oratorių. Pirmą kartą išleidus dienoraštį Gėbelsas buvo apkaltintas tuo, jog išpūtė savo oratoriaus sėkmę gerokai padidindamas klausytojų skaičių ir sustiprindamas jų reakciją.[11] Šiandien prieinami faktai ne visada tai patvirtina. Keliaudamas po Vokietiją, kiauras paras leisdamas traukinyje, dažnai fantazuodamas apie moteris, su kuriomis kartu gyveno, jis iš tiesų kalbėjo keliuose susitikimuose, kuriuose klausytojų susirinko daug, o publika nebuvo draugiškai nusiteikusi. Jis ne-

kentė kalbėti ūkininkams ir vidurinės klasės žmonių grupėms, labiau vertino atvirą komunistų bei socialdemokratų priešiškumą negu palankesnių klausytojų buitiškumą ar abejingumą. Dažniausiai jis turėjo gyventi pas vietinius aktyvistus. Nors kartais laikydavo juos malonia kompanija, bet dažnai turėdavo susitaikyti su slogiomis nuobodulio valandomis. Kartkartėmis jausdavosi per daug pavargęs, kad įkvėptų publiką šaltoje salėje, bet kur kas dažniau jam puikiai sekėsi ir visus vargus atpirkdavo milžiniškas jo kalbų sukeliamas publikos entuziazmas ir liaupsės pabaigus kalbą. Daugumoje vietų jis buvo laukiamas ir saugomas SS garbės sargybinių, o jo kalbos dažnai virsdavo audringomis demonstracijomis. Muštynės ir vietinės policijos įsikišimas buvo įprastas dalykas. Vėliau, kai Gėbelsas labiau pasinėrė į partijos intrigas, jis pradėjo vertinti šį platesnį priėmimą, kurio susilaukdavo iš paprastų „partijos draugų“ visoje Vokietijoje.

1925 m. lapkričio 11 d. Gėbelsas nuvyko į Osnabriuką, už 160 kilometrų į šiaurės rytus; kitą dieną nukeliavo dar 200 kilometrų toliau, į Hamburgą: „Per šį milžinišką miestą. Į uostą. Ten rūke ir dūmuose skendi laivai. Sklando jausmas apie jūrą ir apie Ameriką.“ Toliau vyko į Icehoję kaimiškajame Šlėzvige, kur, jo manymu, pasirengimas buvo „primityvus“. Tada grįžo į Altoną, Prūsijos uostą greta Hamburgo, ten susitiko Hinrichą Lozę. Gėbelso kalba uosto dokų darbininkams virto masiniu kėdžių laužymu ir muštynėmis, ir policija liepė publikai išsiskirstyti.[12] Iš ryto jis grįžo į Elberfeldą ir parašė straipsnį *Völkischer Beobachter* laikraščiui, o kitą dieną išvyko į Plaueną už 400 kilometrų į pietus, pramoninėje Saksonijoje. Po didelio mitingo ten nukeliavo į Chemnicą, kuriame jo „rami ir faktais paremta“ kalba skirta „dviem tūkstančiams komunistų“ vėl peraugo į muštynes, buvo daug sužeistųjų ir, pasak Gėbelso, du žmonės žuvo. Tada Gėbelsas kalbėjo Cvikau, o Verdau turėjusį vykti mitingą vietos policija atšaukė. Tada vietinio gauleiterio Martino Mučmano (Martin Mutschmann) („tinkamas, žiaurus lyderis“) kvietimu Gėbelsas grįžo į Plaueną. Savo „dideliam džiaugsmui“, čia sutiko ir Hitlerį. „Jis pasveikina mane kaip senas draugas. Ir žiūri į mane. Kaip aš jį myliu! Duoda man savo nuotrauką.“ Įdomu, kad buvo surengtas „nedidelis mitingas“, ir Hitleris paprašė Gėbelsą pirmą kalbėti. Be abejo, norėjo patikrinti. Kitą dieną Gėbelsas

išvyko atgal į šiaurę ir Hanoveryje diskutavo su Gregoru Štraseriu, Kaufmanu ir Elbrechteriu. Jie nusprendė parengti Šiaurės vakarų darbininkų bendrijos „programą“ iki 1926 metų sausio.[13] Po to Gėbelsas išvyko į Bylefeldą ir kalbėjo ten „didžiuliame mitinge“. Praleido kelias dienas namuose Reite, ten trumpai pabendravo su Else ir vėl išvyko, šįkart į Berlyną.

Berlyne, „nuodėmingajame Babelyje“, Gėbelsas giriasi kalbėjęs „tūkstančiams“, įskaitant Gregorą Štraserį ir jo brolį Otą, Gotfrydą Federį (Gottfried Feder), Vilhelmą Friką (Wilhelm Frick) (dar vieną nacių partijos deputatą Reichstage) ir vietinį partijos lyderį Ernstą Šlangę (Ernst Schlange).[14] Otas Štraseris (Otto Strasser) buvo penkeriais metais jaunesnis už Gregorą, bet, kaip ir brolis, stipriai palaikė socializmą. Prieš įstodamas į Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partiją 1925 metais jis iš tiesų buvo socialdemokratų partijos narys. Pirmasis susitikimas Gėbelsui paliko gerą įspūdį: „Štraserio brolis toks pat drausmingas kaip ir jis. Aš būsiu jo draugas.“ Kitą dieną Gregoras Štraseris nuvežė jį į Reichstagą, ir jis galėjo pirmą kartą prabėgomis išvysti sostinės valdžios koridorius. Gėbelsas pasibjaurėjo: „Į restoraną. Čia daugiausia plepama apie Lokarną. Visi didieji ekscelencijos išdidžiai žingsniuoja aplink. Siaubinga! Žydai ir jų tarnai! Aš sėdžiu prie parlamentarų grupės stalo. Štraseris laido sarkastiškas pastabas.“ Atvyko Liudendorfas, bet Gėbelsas vis dar jautėsi toks įbaugintas, kad galėjo „tik spoksoti į jį“. Tada Gėbelsas atsidūrė debatų kambaryje ir pamatė, kaip Respublikos politikai tvarko reikalus. Jį pritrenkė komunistų deputatės Klaros Cetkin (Clara Zetkin) kalba: „Kandi, pastabi, suprantama, žilaplaukė bolševizmo pionierė.“ Jam padarė įspūdį *tautininkų* deputatas Grėfė, kurį apibūdino kaip „veržlų, žvitrių akių ir susimąsčiusį“, bet ne kiti: „Visi kiti – šlamštas. Jie slankioja koridoriais. Politiniai lavonai. Parlamentinis liūnas.“ Tą vakarą Gėbelsui buvo pasiūlyta apsistoti prabangiame Hitlerio šalininkų Bechšteinų (Bechstein) šeimos name; čia jis priimtas kaip „senas draugas“, bet geriau pailsėjo kalbėdamas vėliau vykusiame partijos susirinkime. Ankstų rytą sningant jis paliko Berlyną ir visą ilgą kelionę namo į Elberfeldą pramiegojo.[15] Kokie kontrastingi jam turėjo pasirodyti karšti mitingai sausakimšose salėse ir posėdžiaujančio Reichstago vaizdas. Nekyla jokių abejonių, kas jam patiko labiau.

Po dienos, praleistos Elberfelde, kur jis trumpam buvo susitikęs Elsę, Gėbelsas naktiniu traukiniu išvyko į Dresdeną. Turėjo jėgų čia pasakyti puikią kalbą didelei miniai žmonių, o ryte išvyko atgal į Berlyną. Iš ten iškeliavo į Baltijos jūros pakrantę, Liubeką, kur jo kalba įvertinta kaip „vidutiniška“, klausė tik „puspilnė salė“. Kitą dieną keliavo po miestą, kuris paskatino galvoti apie Tomą Maną (Thomas Mann) (ten buvo parašytas pirmasis romanas „Budenbrokai“) ir „sustingusią buržuazijos dvasią“ prieš išvykstant į Šveriną ir Meklenburgą, kur pasakęs kalbą vakarojo su gauleiteriu Frydrichu Hildebrantu (Friedrich Hildebrandt). Rytojaus dieną įsėdo ne į tą traukinį ir sugaišo daug laiko keliaudamas namo. Galų gale keliavo atgal per Hamburgą mąstydamas apie „vokiečių verslo dvasią, kurią išnaudoja žydai“. Traukinys dundėjo po Rūrą; Reklinghauzene, Ankos Štalherm gimtajame mieste, Gėbelsas galvojo apie ją. Galiausiai išlipo Elberfelde ir nuklampojo pėsčiomis per „gilų, minkštą sniegą“ antrą valandą nakties į savo biurą, kur jo laukė „krūvos darbų“[16].

Po tokio intensyvaus darbo Gėbelsas galėjo kelias savaites atsipūsti. Gruodžio 15 d. jis nuėjo į koncertą su Karlu Kaufmanu klausyti Grygo operos „Peras Giuntas“. Gėbelsą ši muzika sujaudino pagalvojus, kiek išraiškingesnė ji gali būti už poeziją. Pasak jo, muzika buvo „skaisti kaip naujagimis“[17]. Jo santykiai su Else kaip visada išliko sudėtingi. Gruodžio viduryje ji parašė jam „atsisveikinimo laišką“, kuris prislėgė ir privertė niekinti save bei visą pasaulį. Po ilgo asmeninio pokalbio su Kaufmanu Gėbelsas savo dienoraštyje pažymėjo kelis klausimus, kurie atskleidė jo požiūrį į moteris: „Kodėl moteris negali mums atsiduoti besąlygiškai? Ar įmanoma ją išmokyti? Ar ji yra žemesnės vertės? Moterys gali būti didvyrės tik išskirtinėmis aplinkybėmis! Elsė tiek daug galvoja apie save.“[18] Gruodžio 21 d. jis buvo nuneštas „ant pečių“ per visą salę pabaigęs kalbą žiemos saulėgrįžos šventės proga netoli Diuseldorfo ir, nors savo dienoraštyje aprašė tai kaip „nepatogų dalyką“, parodytas dėmesys turėjo būti jam šiokia tokia paguoda.[19] Leisti Kalėdas namuose Reite buvo sudėtinga, nes Gėbelsas vėl susipyko su tėvu. Jam pradėjus aktyvisto karjerą *tautininkų* ir nacistinėje politikoje santykiai su šeima toli gražu nebuvo paprasti. Sūnus susirado mokamą darbą, bet jis nebuvo saugus, o jo aplinkoje

sukiojosi daug abejotinos reputacijos žmonių. Jis apleido savo religiją ir tapo puikiai žinomas, beje, iš blogosios pusės, dėl savo demagogiškų kalbų, kurias, tėvų žiniomis, dažnai lydėdavo smurto protrūkiai. Po skausmingų Kalėdų su šeima tikra paguoda buvo Hitlerio dovana – jo knygos „Mano kova“ egzempliorius, įrištas oda, su padėka Gėbelsui už „pavyzdingą kovą“[20].

Naujuosius 1926 metus Gėbelsas sutiko keistomis aplinkybėmis. Jis vakarojo su Kaufmanu, kuris dėl neaiškių priežasčių patyrė „vieną baisiausių nervinių priepuolių“, rėkė kaip „apsėstas“ ir laikrodžiui išmušus dvyliktą bandė nusiskandinti upėje. Gėbelsas ir kitas draugas turėjo jį nuraminti ir paguldyti į lovą.[21] Mintis apie psichinį Kaufmano nestabilumą persekiojo Gėbelsą kelias savaites; nors Kaufmanas palengva sveiko, jis tebebuvo labai neramus. Sausio 4 d. Gėbelsas pažymėjo dienoraštyje, kad Gregoras Štraseris taip pat labai serga.[22] Po kelių dienų juodu su Else puikiai praleido laiką kartu, vaikščiodami Reino pakrante.[23] Jis vėl turėjo progą paskaityti ir buvo labai sukrėstas Ernsto Jungerio (Ernst Jünger) knygos „Plieno audroje“ (*In Stahlgewittern*), apie kovą apkasuose; Gėbelsas šią knygą apibūdino kaip „karo evangeliją“. Baigęs skaityti, dienoraštyje susijaudinęs parašė, kad tai „vokiečio knyga apie karą“. Gėbelsas paminėjo Jungerio „aistringą nacionalizmą“, tačiau nežinia kokį įspūdį jam paliko tuo laiku Jungerio kuriamas „plieno romantizmas“, garbinęs karo laikų *tautiškojo* nacionalizmo, prievartos ir naujų technologijų sintezę.[24] Gėbelsui labai patiko knyga „Trečiasis Reichas“ (*Das Dritte Reich*), parašyta neseniai nusižudžiusio Miolerio van den Bruko (Moeller van den Bruck). Keistas sutapimas, kad Brukas, susikūręs idealistinę būsimosios Vokietijos imperijos viziją, kurioje socialinius skirtumus panaikino tautos bendrystės idėja, taip pat buvo Dostojevskio gerbėjas. Įdomu, ar Gėbelsas vėliau prisiminė šią Bruko ištrauką:

> Niekur neparašyta, kad tauta turi teisę gyventi amžinai. Kiekvienai tautai ilgainiui išmuš valanda, kai ji bus iššudyta arba pati save nužudys. Nėra garbingesnio galo didiems žmonėms, negu mirti pasauliniame kare, kuriame ginkluotas pasaulis nugali atskirą šalį.

Gėbelsas stebėjosi, kaip Brukas galėjo nematyti realių savo įsitikinimų padarinių ir paskirti gyvenimą kovai su naciais.[25] Galbūt svarbiausias dalykas, kurį Gėbelsas perėmė iš Bruko, buvo jo knygos pavadinimas. Idėja apie Trečiąjį Reichą, imperiją, kurių pirmoji buvo įkurta viduramžiais, o antroji – po Bismarko (Otto von Bismarck) vienijimosi karų devynioliktajame amžiuje, nebuvo nauja dešiniųjų vokiečių gretose, tačiau Bruko darbas ją kur kas labiau išpopuliarino. Gėbelsas matė galimybę naudoti šį pavadinimą propagandiniais tikslais; pavadinimas sujungė organišką vokiečių istorinės tradicijos jauseną ir tikėjimą didžia ateitimi bei garantuoto išpildymo perspektyva. Jis tuoj pat įtraukė šią sąvoką į savo ir į nacių partijos žodyną.[26]

Gėbelsas uoliai vykdė ir Darbininkų bendrijos programą. Jam buvo nepaprastai sunku. Jis susidurdavo su praktiniais socialiniais bei politiniais dalykais. Nors ir išmanė naujausius įvykius iš savo žurnalistikos, visgi kur kas geriau jautėsi nagrinėdamas kultūrinius ar rasinius reikalus – čia jo oratoriaus talentas ir artistiniai sugebėjimai atsverdavo tikrų žinių trūkumą. Ironiška, kad Gėbelsas sausio 20 d. gavo laišką iš Hitlerio; tas laiškas jį „labai nudžiugino“ grumiantis su „programa“[27]. Po keturių dienų Gėbelsas vėl keliavo į Hanoverį, į „svarbų susitikimą“, kuriame turėjo dalyvauti šiaurinių ir vakarinių regionų gauleiteriai. Jame taip pat dalyvavo Liudendorfas ir Francas fon Pfeferis. Iš Miuncheno atvyko Gotfrydas Federis ir akivaizdžiai jautėsi nepatogiai, kai Gėbelsas su Štraseriu pristatinėjo programą. Federiui nebuvo leista kalbėti.[28] Jie išsilaikė visą dieną, bet Federis pranešė Hitleriui, kad priimta programa, aiškiai prieštaraujanti jo „Dvidešimt penkiems punktams“, paskelbtiems 1920 metų vasarį ir viešai pripažintiems nekeičiamais. Šis dokumentas su aibe neapibrėžtų reikalavimų nuo tada buvo laikomas partijos manifestu.[29] Šiek tiek sumišęs Gėbelsas vasario 4 d. vyko į Berlyną, nes buvo girdėjęs, kad Hitleris akivaizdžiai „siunta dėl programos“[30].

Ką Gėbelsas tuo laiku sakė savo kalbose ir rašė straipsniuose? Kuo jis tikėjo? Dauguma Gėbelso biografų tvirtina, kad jis buvęs nihilistas ir oportunistas, naudojęs bet kokius argumentus, kurie, jo manymu, atrodė įtikinami, nuoširdžiai netikėdamas nė vienu iš jų. Kritika, kad jo ankstyvosios politinės pažiūros nebuvo labai tvirtos, kur kas tiksliau nurodo situaciją. Iš to, ką jis

kalbėjo ir rašė tuo metu, galima padaryti išvadą, kad jo pažiūros buvo labai bendros ir labai atsikartojančios. Alfredas Krebsas, Hamburgo gauleiteris nuo 1926 iki 1928 metų, rašė:

> Hamburgo žmonės nepaprastai palankiai vertino jį [Gėbelsą] kaip oratorių, matyt, dėl to, kad jo sklandus mokėjimas polemizuoti, jo romaniška dikcija ir poza, jo sąmojis ir šalta kaip ledas ironija buvo labai svetima jų pačių apgalvotai, šiurkščiai ar komiškai klastingai kalbėsenai. Hamburgo partijos nariams ankstyvaisiais kovos metais dažnai iškildavo klausimas, kuris – Hitleris ar Gėbelsas – geresnis oratorius. Dauguma manė, kad geresnis Gėbelsas, ir iš to dažnai kildavo mintis, jog jis labiau tiktų būti partijos vadovu.

Krebsas pridėjo ir bendrą pastabą:

> Kiek pamenu, jis entuziastingai kalbėjo apie kultūros ir meno dalykus, aplenkdavo politinius klausimus ir, priešingai nei Štraseris, labai rūpestingai išvengdavo vidinių partijos klausimų ir problemų.[31]

Nekyla abejonių, kad Gėbelsas turėjo nepaprastą, galbūt net unikalų, talentą kalbėti viešai. Nors sudėtinga tiksliai atkurti aplinkybes, kuriomis jis kalbėjo, visi faktai liudija, kad jis turėjo nuostabų sugebėjimą prikaustyti klausytojų dėmesį, vartoti pakilius žodžius kalbėdamas su paprastais žmonėmis ir sužadinti jų emocijas. Keli SA narių liudijimai iš „kovos metų“, 1934 metais surinkti amerikiečių sociologo Teodoro Abelio (Theodore Abel), kaip tik tą ir patvirtina. Vienas plieno apdirbėjas iš Rūro aprašė savo įspūdžius klausantis Gėbelso 1924 metais:

> Pirmajame susitikime maždaug penkiolikai žmonių *Herr* Fuchsas (Fuchs) kalbėjo apie marksizmo išdavystę. Aš klausiausi tylėdamas ir viršykinau kiekvieną jo pasakytą žodį. Tačiau širdyje buvau visiškai sutrikęs. Kai palyginau kalbėtojo žodžius su tuo, kas iš tiesų įvyko, vis jaučiausi

verčiamas padaryti išvadą, kad tai, ką girdėjau, buvo tiesa. Po dviejų savaičių nuėjau į kitą susitikimą. Dr. Gėbelsas iš Elberfeldo kalbėjo tema „Ko nori Adolfas Hitleris?“ Klausytojų buvo nedaug. Klausiausi kiekvieno kalbėtojo žodžio ir jaučiau, tarsi jis kreiptųsi į mane asmeniškai. Mano širdyje palengvėjo, krūtinėje pajutau kažkokį pakilimą. Jaučiausi taip, lyg kažkas mano viduje plyta po plytos būtų atstatoma. Dr. Gėbelsas tą vakarą savo temos nagrinėti nepabaigė. Jis prižadėjo grįžti po poros savaičių ir užbaigti paskaitą. Tas keturiolika dienų aš kliedėjau. Vos galėjau sulaukti susitikimo dienos. Atėjau laiku ir susitikimui pasibaigus tyliai grįžau namo <...> Tapau nacionalsocialistu.[32]

Nors nė viena iš ankstyvųjų kalbų nebuvo įrašyta, Gėbelsas pradėjo publikuoti savo darbus. 1926 metais viena iš jo kalbų, „Leninas ar Hitleris“ (pirmą kartą paskelbta 1924-ųjų pabaigoje ir kartota daugiau kaip šimtą kartų), buvo paskelbta nedidelėje brošiūroje. Serija jo „laiškų amžininkams“ iš laikraščio *Nationalsozialistische Briefe* taip pat buvo išleista kaip nedidelė knyga pavadinimu „Antroji revoliucija“ (*Die zweite Revoliution*) 1926 metais. Šie „laiškai“ savo turiniu ir tonu buvo, be abejo, labai panašūs į jo kalbas; juose vartojami tie patys svarbiausi žodžiai, kaip ir dienoraštyje, ir dažnai atsikartoja toks pats stilius. Kartais tas pats sakinys pasirodo žodis į žodį skirtinguose „laiškuose“. Galima išskirti kelis gilius autoriaus to meto įsitikinimus.

Pirmiausia Gėbelsas, kalbėdamas beveik be išimties darbininkų klasės publikai, norėjo atversti darbininkus iš marksizmo į savo tikėjimą vokiečių „būtinybės, duonos ir lemties bendryste“. Ši bendrystė buvo apibrėžiama neleidžiant žydams dalyvauti nacių partijos susitikimuose; savo kalbose Gėbelsas tapatinosi su publika vartodamas frazes „tos pačios dvasios ir to paties kraujo kaip mes“. Jis karštai tvirtino, kad bolševizmas Rusijoje buvo nacionalistinis reiškinys, o vokiečių marksizmas kontroliuojamas iš Rusijos. Keista, bet jis sujungė šią grėsmės nuojautą su mistiška pagarba rusams ir naudojo jas abi tvirtindamas, kad užsienio politikoje bent iš dalies turi būti derinamasi prie Rusijos.

Antra, Gėbelsas siūlė darbininkams ne išsamią programą jų pačių socialiniam statusui pagerinti, bet *tautišką* „vokiečių laisvės“ supratimą. Jis nepriva-

lėjo savo klausytojams aiškinti, ką tai reiškia, bet dažniau šią frazę vartojo kaip leitmotyvą (*Leitmotif*). Jo klausytojai puikiai suprato, kad jis turi omenyje vokiečių *tautos* laisvę nuo užsieniečių ir žydų jungo ir tvarkingos priklausomybės *tautai* jausmą savo „rasės draugams“. Gėbelso vartojamas žodis „laisvė“ leido jam prisiimti herojaus vaidmenį, kaip įsivaizduojamame laiške komunistui darbininkui „Nacionalsocializmas ar bolševizmas“, kuris paskelbtas laikraštyje *Nationalsozialistische Briefe* 1925 metų spalį: „Už šią laisvę žmonės turės kovoti ir bus priversti kovoti tapę tauta.“ Jis mėgo frazes, kuriose tariamai pompastišku būdu buvo perstatomi žodžiai: „Kelias į laisvę veda per tautą. Kuo vieningesnė tauta, tuo stipresnis ir karštesnis laisvės troškimas.“[33] Gėbelsas taip pat padarė vertybe revoliucijos idėją ir mokėsi kalbėti pastebimai įnirtingai, štai pavyzdys iš jo kalbos „Leninas ar Hitleris“: „Jeigu norime ateities valstybės, tada turime reikalą su revoliucija, o ne reforma. Liberaliosios kapitalistinės demokratijos sistema viduje tokia supuvusi, tokia suirusi, kad nieko nebegalima sutaisyti ar reformuoti. Ją reikia sunaikinti iš pagrindų, sutriuškinti dvasine ir politine prasme.“[34]

Gėbelsas jautė nuoširdžią antipatiją kapitalizmui, kurį laikė tarptautiniu žydų sąmokslu. Vėl kreipdamasis į įsivaizduojamą komunistą, jis apeliavo į bendrą neapykantą žydams: „Vakar tu aplenkei žydų klausimą. Aš žinau kodėl. Prašau, neprieštarauk. Mes nenorime vienas kito apgaudinėti. Tu toks pats antisemitas, kaip ir aš.“[35] Jis nesigėdijo galvoti apie antisemitizmą. Kitame iš savo „laiškų amžininkams“ kreipėsi į ankstesnius *tautininkus* kolegas, tokius kaip Vygershausas: „Taip, tu teisus, antisemitizmas yra mūsų susitarimo išeities taškas.“[36] Kad nebūtų jokių nesusipratimų dėl to, kaip Gėbelsas manė būtina elgtis su žydais, štai jums ištrauka iš kito „laiško“: „Kaip mes pabaigsime savo kovą? Mes esame apnikti parazitų ir nesitaikysime su savo priešais. O Dieve, komunistas, niekšas, žmogus be tėvynės, išdavikas, apgavikas – žydas! Užmušk jį! Ir viskas baigta!“[37]

Šie ankstyvieji žurnalistiniai rašiniai rodo kitus skiriamuosius Gėbelso stiliaus bruožus. Jis naudojo pokalbio toną, sukeliantį empatiją, pavyzdžiui, kreipdamasis į įsivaizduojamą komunistą: „Man tu patikai, tu šaunus vaikinas!“[38] Jis dažnai būdavo sarkastiškas, pateikdavo klausimus, kurie subti-

liai pakeisdavo kitų žmonių požiūrį. Dažnai pats atsakydavo į savo užduotus retorinius klausimus su apsimestiniu mandagumu, naudodamas malonius kreipinius, kad paslėptų panieką ar agresiją. Jis atvirai reiškė panieką „buržuazinėms“ vertybėms diskusijose ir politiniame gyvenime, pavyzdžiui, šioje „laiško“ ištraukoje buvusiems *tautininkams* bendražygiams: „Netikėkite, kad mūsų dabartinis tylėjimas reiškia neryžtingumą. Mes dirbame be poilsio ir be klaidų; nebetoli ta diena, kai mes pasakysime viską, viską. Tada netgi tu suprasi, kad mes nesame tik nespalvotai raudona saugumo policija vidurinės klasės susidomėjimui savimi ir smulkiųjų buržua tyliam ramiam gyvenimui užtikrinti.“ Kalbėdamas apie nacionalsocializmą arba Hitlerį, arba net būsimą revoliuciją, Gėbelsas būdavo lyriškas, o savo triumfo akimirkomis netgi rašydavo eiles. Prieš pagrasindamas savo tėvynainiams pateiktoje ištraukoje, jis aprašė, kaip su kitais „nacionalsocialistais“ atsisuks į tuos, kurie liko už nugaros: „Stovėdami ant aukščiausios viršūnės mes duosime signalą jums ir mosuosime skrybėlėmis džiugiai šaukdami: „Mums pavyko. Tegyvuoja naujasis Trečiasis Reichas!“[39]

Sėkmingiausias iš ankstyvųjų Gėbelso rašinių buvo „Mažoji nacionalsocialisto abėcėlė“ (*Das kleine abc des Nationalsozialisten.*), 22 puslapių brošiūra, pirmą kartą išleista 1925 metų pabaigoje už rėmėjo iš Hatingeno pinigus. Pirmasis leidimas – 10 000 egzempliorių – netrukus buvo išparduotas, ir apie 1927 metus dar išspausdinta 75 000. Brošiūra kainavo tik 15 pfenigų, o perkama urmu – dar mažiau, knygelė buvo įžvalgiai parašyta klausimų ir atsakymų stiliumi, kad būtų naudojama kaip katekizmas arba pagrindinių nacionalsocializmo įsitikinimų vadovas. Gėbelsas laisvai ir begėdiškai naudojo katalikų bažnyčios palyginimus, kad įkvėptų visai brošiūrai aistros. Pradėdamas nuo partijos šūkio „Bendrijos poreikiai prieš asmeninius poreikius“, Gėbelsas paskelbė, kad „pirmasis įsakymas“ kiekvienam nacionalsocialistui yra toks: „Mylėk Vokietiją labiau nei ką kita, o savo tautos draugus kaip save patį“ ir kad nacionalsocializmo tikslas – „visų sąžiningai dirbančių vokiečių tautos bendrystė“. Jis klausė: „Kas yra mūsų, vokiečių, tautos draugas?“ ir atsakė: „Kiekvienas sąžiningas ir kūrybingas vokietis, jeigu jis yra vokiško kraujo, vokiškos kultūros ir laikosi vokiškų tradicijų, taip pat jeigu kalba vokiškai.“

Gėbelsas klausė, ar yra prieštaravimas tarp žodžių „nacionalinis“ ir „socialistinis“, ir atsakė: „Ne, priešingai! Grynas nacionalistas galvoja socialiai, o tikras socialistas yra geriausias nacionalistas!“ Gėbelsas atvirai atmetė klasių kovos idėją teigdamas, kad „klasių kova padalija vokiečius į dvi dalis ir neleidžia jiems virsti viena tauta“. Buvo dažnai minimi žydai, kaip ir visoje ankstyvojoje nacių partijos literatūroje, jie atsidūrė analizės centre. Gėbelsas klausė: „Kaip mums patobulinti ir padidinti vokiečių tautą, vokiškąją kultūrą ir tradiciją?“ Ir atsakė: „Pašalinant visus svetimkraujus ir svetimšalius iš vokiečių tautos.“ Visoje brošiūroje žydai buvo laikomi tarptautinio fondų biržos kapitalizmo, komunistų bei socialdemokratų partijų ir Veimaro Respublikos demokratinės sistemos valdančiąja jėga. Intriguoja tai, kad netgi tvirtindamas, jog nacių partija nori įvesti „nacionalsocialistų diktatūrą“, kuriai vadovautų „stiprus vokietis lyderis“, Gėbelsas paskelbė, kad vėliau naciai įkurs renkamą korporacinį parlamentą, „padalytą ne pagal partijų grupes, bet pagal profesijų grupes“. Gėbelsas visiškai aiškiai nurodė, kas bus tas „stiprus vokietis lyderis“, klausdamas: „Kas ateityje vadovaus vokiečių darbininkams?“ Ir atsakė: „Adolfas Hitleris!“[40]

Darbininkų bendrijos programa, kurią Gėbelsas kūrė su broliais Štraseriais, labai skyrėsi nuo šių kalbų ir publikacijų, kadangi ją rašydami autoriai

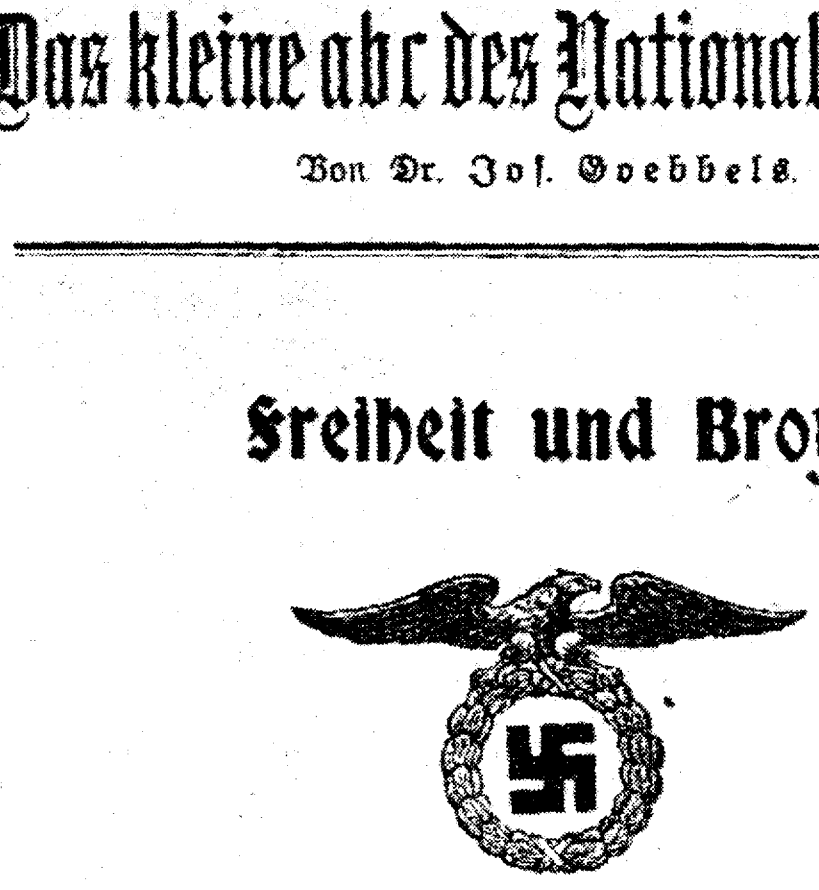

Das kleine abc des Nationalsozialisten

Von Dr. Jos. Goebbels.

Freiheit und Brot!

6. „Mažoji nacionalsocialisto abėcėlė“ – pagrindinių nacizmo idėjų vadovas. Tai buvo pirmoji, plačiausiai išplatinta iš brošiūrų serijos, paskelbta Gėbelso 1925 metais. Paantraštėje rašoma: „Laisvės ir duonos!“

stengėsi tiksliai suformuluoti politines eilutes. Gėbelsas, jau pripratęs rašyti greitai ir sklandžiai, kai reikėdavo užbaigti straipsnius iki nustatyto termino, labai kamavosi prie Darbininkų bendrijos programos. Programa galiausiai pasiūlė korporacinę valstybę, paremtą rasiniu „tautos“ suvokimu. Ji aiškiai reikalavo „nacionalistų diktatūros“, kurioje žydai turėjo būti „paskelbti svetimtaučiais“. Tie, kurie atvyko į Vokietiją nuo 1914 metų rugpjūčio, turėjo „būti išsiųsti per šešis mėnesius“. Daugumoje straipsnių akivaizdžiai išryškėjo diletantizmas, tarkim, buvo reikalaujama „didelę dalį“ atlyginimų mokėti natūra. Ekonomikoje turėjo vykti „toli siekiantis gamybos priemonių nuosavybės perdavimas visuomenei“, bet tas procesas nenustatytu būdu turėjo būti proporcingas „privačios verslininkystės rėmimui atsižvelgiant į pagarbą nuosavybei“. Kaip nurodo Reinhardas Kiunlas (Reinhard Kühnl), daugeliu aspektų ši programa suteikė daugiau detalių ir tikslumo labai miglotiems Hitlerio „Dvidešimt penkiems punktams“[41].

Hitleris girdėjo Gotfrydo Federio raportą apie Hanoverio mitingą sausio 24 d., o iš Gregoro Štraserio gavo Darbininkų bendrijos programos „planą“[42]. Dabar jis nusprendė parodyti savo autoritetą ir sugrąžinti atskalūnus į rikiuotę. Net jeigu dauguma politinių programos detalių iš esmės nesiskyrė nuo jo „Dvidešimt penkių punktų“, Hitleris nesiruošė ilgiau toleruoti tokios dalinės nepriklausomybės, kuria dabar naudojosi Darbininkų bendrija. Jis surengė rinktinių veikėjų susitikimą Bambergo mieste, Bavarijoje, vasario 14 d., kur buvo stipri vietinė nacių partija. Gėbelsas ir Štraseris atvyko susirūpinę, galvodami, kaip įtikinti Hitlerį priimti jų programą. Hitleris surežisavo savo vėlyvą atvykimą kortežu ir kelias valandas kalbėjo dalyvaujant 60 ar daugiau privilegijuotų nacių. Jis reikalavo, kad būtų laikomasi pagrindinių vidaus ir užsienio politikos tikslų, ir atmetė bet kokį taikstymąsi prie Rusijos. Reikalavo iš visų savo šalininkų besąlygiškos ištikimybės ir teigė, kad jo 1920 metais paskelbti „Dvidešimt penki punktai“ yra neginčytini. Paskelbė, kad jo partijoje nėra vietos atskiroms darbininkų bendrijoms ar bet kokioms kitoms grupuotėms. Štraseris atsakydamas pusvalandį kalbėjo neryžtingai ir neįtikinamai. Gėbelsas šįkart nepratarė nė žodžio.[43] Jo dienoraštyje perteikiama reakcija į šiuos įvykius:

Hitleris kalba. Dvi valandas. Aš beveik pribaigtas. Koks Hitleris? Reakcionierius? Stulbinamai grubus ir neužtikrintas. Rusų klausimas: iš viso ne ta tema. Italija ir Britanija tikros sąjungininkės. Siaubinga! Mūsų užduotis sutriuškinti bolševizmą. Bolševizmą sukūrė žydai! (...)

Programa [Hitlerio „Dvidešimt penki punktai“] pakankamai gera! Visi ja patenkinti. Federis linkteli. Lėjus linkteli. Štraicheris linkteli. Eseris linkteli.

Man taip skaudu matyti jus šioje kompanijoje!!![44]

Nors Hitleris ryžtingai paėmė viršų tarp šiaurinio regiono vadovų šiame susitikime, jis labai stengėsi išlaikyti asmeninius ryšius su Štraseriu ir Gėbelsu. Laikraštis *Völkischer Beobachter*, rašydamas apie Bambergo konferenciją, pabrėžė, kad „įvairūs programos klausimai“ buvo priimti „absoliučia balsų dauguma“[45]. Hitleris pripažino, kad Gėbelsas gali būti sunkiai įveikiamas sąjungininkas, ir nenorėjo atstumti Štraserio. Gėbelso reakcija į susitikimą Bamberge buvo dažnai cituojama ir naudojama paremti idėjai, kad šią akimirką jis prarado tikėjimą Hitleriu. Tai reikia vertinti atsargiai. Jis seniau yra klausęs, ar Hitleris iš tiesų yra Kristus, ar tik Jonas Krikštytojas, bet niekada nėra pagalvojęs, kad kitas nacių lyderis galėtų užimti šių biblinių figūrų vietą. Gėbelso akimis žiūrint, Gregoras Štraseris iš šio susitikimo išėjo labiau diskredituotas negu Hitleris. Per kelias dienas Gėbelsas atgavo bent dalį savo kovingos dvasios. Jis vėl ėmėsi kelionių, vyko į Getingeną ir Berlyną, ten vėl susitiko Štraserį ir jo brolį Otą. Jie nusprendė tęsti savo darbus, bet dabar jų nusivylimą Hitleriu pakeitė nusivylimas bendražygiais Miunchene, ypač Gotfrydu Federiu ir Hermanu Eseriu (Hermann Esser).

Gėbelsas nuvyko į Berlyną susitikti su broliais Štraseriais ir tada leidosi į savo ilgiausią kelionę – į Kenigsbergą (dab. Kaliningradą – *red. past.*) Rytų Prūsijoje. Jis keliavo „lenkų koridoriumi“, teritorija, kuri buvo atimta iš Vokietijos ir atiduota Lenkijai pagal Versalio taikos sutartį, tai paskatino Gėbelsą palikti dienoraštyje įrašą, išduodantį vis šiurkštėjantį mąstymą: „Kokie sumauti žmonės mes esame!“ Kenigsberge, kurį Gėbelsas matė kaip apgultą vokiečių kultūros salelę, jis sakė savo kalbą „Leninas ar Hitleris“ didelei mi-

niai Operos teatre. Jis gyrėsi tris valandas kalbėjęs mirtinoje tyloje, o tada susilaukęs audringų plojimų. Į stotį jį lydėjo SA vyrai; jie trumpam sustojo prie restauruotos Marienburgo pilies (dab. Malborkas, miestas Lenkijoje – *red. past.*), kažkada priklausiusios teutonų (kryžiuočių – *red. past.*) ordinui; tada traukinys kirto „lenkų koridorių" ir grįžo į Berlyną. Gėbelsas prieš grįždamas namo į Elberfeldą tada apsilankė dar viename Darbininkų bendrijos mitinge Hanoveryje.[46] Kovo 5 d. Gregoras Štraseris parašė Darbininkų bendrijos nariams laiškus, prašydamas jų grąžinti visas programos kopijas, kurios vėliau buvo sunaikintos.[47]

Kelias savaites po Bambergo konferencijos Gėbelsui nepavyko susisiekti su Hitleriu, Elberfeldą pasiekdavo tik painūs pranešimai apie jo veiklą. Jis daug dirbo, kad įveiktų šią krizę, ir atlaikė karštligišką veiklos krūvį. Kovo pradžioje jis nuvyko į Saksoniją, kalbėjo Leipcige, Chemnice ir Anaberge-Būchholce, netoli Čekoslovakijos sienos. Šis vizitas jam suteikė nedaug džiaugsmo.[48] Gėbelsas vis dažniau piktai ginčydavosi su kitais naciais: vietoje – su Elbrechteriu, Niurnberge – su Julijumi Štreicheriu (Julius Streicher) ir buvo susirūpinęs kaltinimais bei atsakymais į juos. Trumpam užsukęs namo jis susitiko su Else ir „šiek tiek gėdijosi" jos bei jos šeimos. Dabar įtampa tarp buitiškumo ir jo žiauraus, susidūrimų kupino bei sekinančio darbinio gyvenimo tapo nebepakeliama. Jo įtemptus santykius dar labiau paveikė atėjusi žinia, kad Gregoras Štraseris sužeistas automobilio avarijoje.[49]

Nuo kovo vidurio galime pastebėti, kad Gėbelso elgsena visiškai pasikeitė. Nors tam tikri įrašai jo dienoraštyje leidžia spėti, kad Darbininkų bendrija dar tebebuvo veikianti organizacija, jis pats jau žinojo, kad ši organizacija byra. Kovo 13 d. jis perskaitė Hitlerio brošiūrą apie Pietų Tirolį, ir vėl ėmė tikėti.[50] Jis visą savaitę keliavo į pietus: Štutgartą, Manheimą, Noilusheimą, o tada – į Niurnbergą. Gėbelso manymu, jo kalba Štutgarte buvo viena iš geriausių: jį sujaudino audringa publikos reakcija. Niurnberge juodu su Štreicheriu užglaistė savo nesutarimus, ir Gėbelsas kalbėjo triukšmingame 3000 vietinių nacių mitinge. Spėdamas, kad jie galbūt įpratę prie Štreicherio ypač grubaus antisemitizmo, Gėbelsas ciniškai paminėjo, kad „sudėtinga išmokyti juos galvoti"[51]. Porą dienų praleidęs namie Gėbelsas iškeliavo į Eseną, į Halę Saksonijoje ir į

Veimarą. Jam patiko kalbėti Esene, o pramoninis Halės miestas padarė didesnį įspūdį, nei iš pradžių tikėjosi. Veimare jis vėl mėgavosi kultūrine atmosfera ir svarstė, ar daug prarado pasukęs į politiką. Čia išgirdo apie rezgamas prieš jį intrigas ir išvyko į Erfurtą, kuriame akivaizdžiai mėgavosi sėkmingai įveikęs du triukšmadarius komunistus.[52] Grįžus į Elberfeldą reikalai, rodės, pagerėjo. Gėbelsas vėl susitiko Else, ir juodu pagerino santykius. Neįprastu susitarimu Gėbelsas buvo paskirtas vadovauti Rūro gauleiteriu kartu su Kaufmanu ir Pfeferiu.[53] Kovo 29 d. jis gavo laišką iš partijos vadovybės, kviečiantį kalbėti Miunchene balandžio 8 d., o vėliau pailsėti Bavarijos kalnuose.[54] Per kitas kelias dienas jo planai vykti į Miuncheną susilaukė pastiprinimo, ir Gėbelsas Elberfelde persikėlė į naujas pagalbines patalpas, priklausančias partijai. Jis pasigyrė, kad dabar turi atskirą kambarį su telefonu.[55]

Velykų proga aplankęs namus, Gėbelsas balandžio 7 d. traukiniu išvyko į Miuncheną. Ten jis patyrė nepertraukiamą Hitlerio žavesio ataką, kuriai visiškai pasidavė. Hitlerio automobilis laukė stotyje, kad nuvežtų Gėbelsą ir jo bendrakeleivį Pfeferį į viešbutį. Važiuodamas Gėbelsas matė milžiniškus plakatus, reklamuojančius jo būsimą kalbą „istoriniame“ *Bürgerbräkeller* (Miestiečių alaus rūsys – *vert. past.*). Kitą rytą atvyko Hitleris: „Aukštas, sveikas, kupinas gyvybės. Man jis labai patinka. Nejaukiai mums geras.“ Tada Hitleris paskolino jiems savo automobilį su vairuotoju visai popietei ir jie nuskriejo dideliu greičiu iki Štarnbergo. Gėbelsui, visada mėgdavusiam keliauti į nacių mitingus ir iš jų sunkvežimiais arba motociklais, tai nepaprastai patiko. Jiems grįžus į Miuncheną Gėbelsas buvo nuvežtas į *Bürgerbräkeller*, kur jį pristatė Štreicheris, ir daugiau kaip dvi valandas aptarinėjo temą „Nacionalsocializmas ar komunizmas“. Hitleris jo klausėsi, ir Gėbelsas pažymėjo vėliau buvęs jo apkabintas su ašaromis akyse. Gėbelsas buvo sugrąžintas į viešbutį iš paskos sekant minioms žmonių, čia asmeniškai pietavo su Hitleriu, o tada abu nuvyko į koncertą.[56]

Kitą rytą Gėbelsas buvo nuvežtas į partijos štabą; ten entuziastingai domėjosi, kokie žmonės artimai bendradarbiauja su Hitleriu. Gėbelsas, Kaufmanas ir Pfeferis buvo palydėti į Hitlerio kambarį ir išbarti už savo kelių pastarųjų mėnesių elgesį. Darbininkų bendrijos programa taip pat buvo

kruopščiai peržiūrėta. Gėbelsas pripažino, kad juodu su Štraseriu neišsisuko. Bet Hitleris pakilo virš savo besikivirčijančių pavaldinių asmeninių ir politinių rietenų ir pabrėžė, kad svarbiausia – vienybė. Jis užbaigė posėdį paspausdamas visiems rankas. Po to Gėbelsas buvo nuvežtas į *Völkischer Beobachter* biurą, ten susitiko su redaktoriumi Alfredu Rozenbergu (Alfred Rosenberg) ir įsitikino, kad jo praėjusio vakaro kalba vertinama palankiai. Jis trumpai

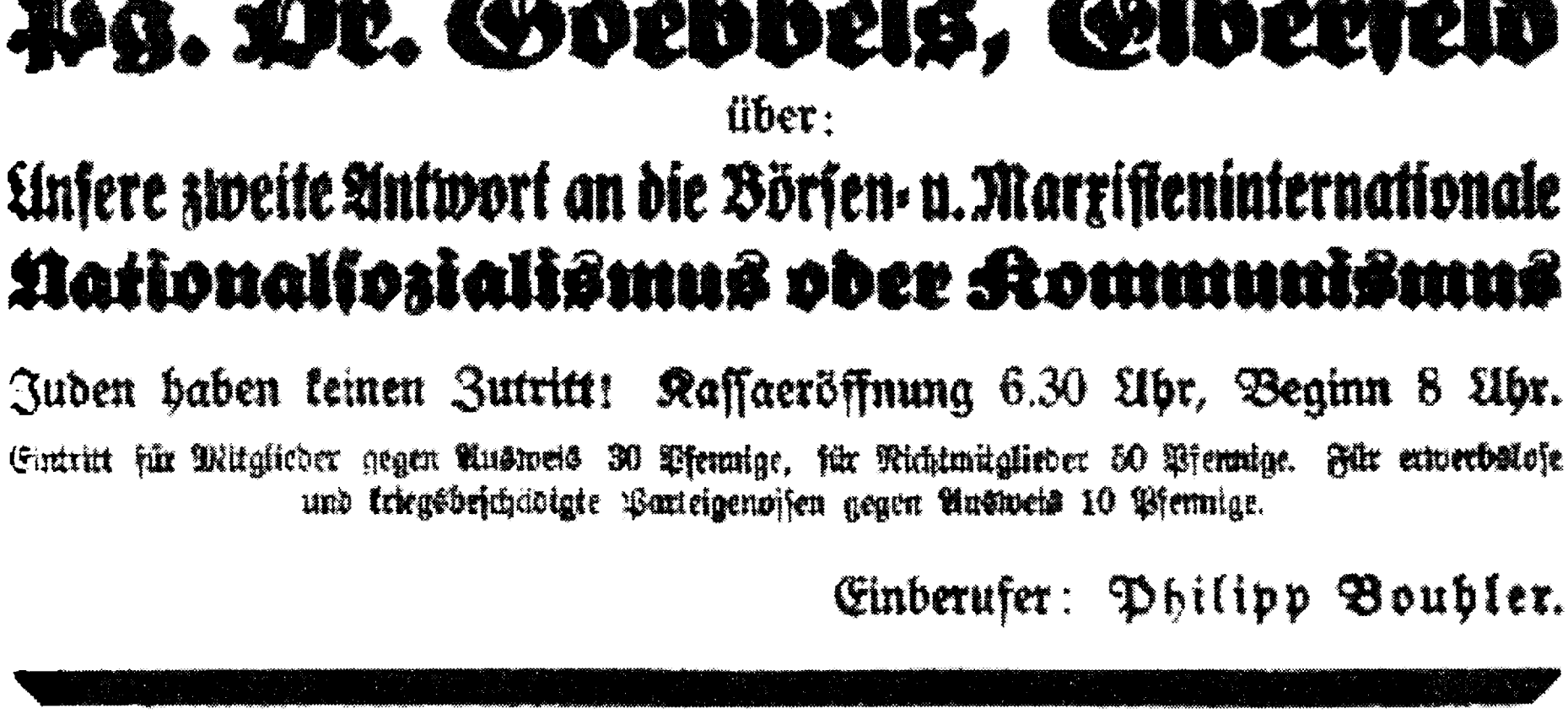

Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

Nationalsozialisten! Schaffende aller Stände!

Erscheint alle zu der am

Donnerstag, den 8. April 1926, abends 8 Uhr, im Bürgerbräukeller, Rosenheimer Straße, stattfindenden

Massen-Versammlung

Es wird sprechen:

Pg. Dr. Goebbels, Elberfeld

über:

Unsere zweite Antwort an die Börsen- u. Marxisteninternationale

Nationalsozialismus oder Kommunismus

Juden haben keinen Zutritt! Kassaeröffnung 6.30 Uhr, Beginn 8 Uhr.

Eintritt für Mitglieder gegen Ausweis 30 Pfennige, für Nichtmitglieder 50 Pfennige. Für erwerbslose und kriegsbeschädigte Parteigenossen gegen Ausweis 10 Pfennige.

Einberufer: Philipp Bouhler.

7. *Völkischer Beobachter* pirmą kartą praneša apie „partijos nario dr. Gėbelso iš Elberfeldo“ kalbą „masiniame susirinkime“ Miunchene 1926 m. balandžio 8 d. Po kalbos Gėbelsas rašė: „Pabaigus kalbą, Hitleris mane apkabina. Jo akyse spindi ašaros.“ (*TBJG*, TI, 1/II, 1926 m. balandžio 13 d., p. 72.)

šnektelėjo su Hitlerio sekretoriumi Rudolfu Hesu (Rudolf Hess) prieš rimtesnį, tris valandas trukusį posėdį su Hitleriu, kur buvo aptariami užsienio ir vidaus politikos klausimai.[57] Gėbelsas buvo visiškai priblokštas Hitlerio oratorystės ir parašė: „Mes klausiame. Jis puikiai atsako. Aš jį myliu." Akivaizdu, kad jie aptarė (daugiausia kalbėjo Hitleris) kelis principinius dalykus, kurie iš pradžių skyrė Štraserį su Gėbelsu nuo Hitlerio. Hitleris vėl pabrėžė savo priešiškumą Rusijai ir palinkimą prie Italijos bei Didžiosios Britanijos; tai akivaizdžiai kirtosi su Gėbelso idealizuota rusų tautos vizija ir jo nepalankia nuomone apie italus bei britus. Hitleris taip pat pabrėžė tikįs kolektyvizmo bei individualizmo jungtimi kaip pagrindiniu principu vykdant ekonominę politiką. Jo pagarba asmeninei nuosavybei vėl susidūrė su griežtu Gėbelso nusistatymu prieš kapitalizmą. Bet Gėbelsą, kurio mintys apie šiuos visus dalykus buvo miglotos, lengvai pavergė Hitlerio „visiškai naujos įžvalgos", taigi įrašas tęsiamas taip: „Jis viską apgalvojo. <...> Aš sutinku su juo visais klausimais."

Įdomu, jog Gėbelsas pažymėjo, kad kitą dieną, kai Kaufmanas ir Pfeferis išvyko atgal į Rūrą, „kažkas tarp mūsų buvo (ne taip – *vert. past.*)"; galbūt jie jautė, kad dabar Gėbelsas jau Hitlerio rankose. Jeigu taip, jų įtarimai pasitvirtino po kelių savaičių, kai policija, nesivargindama gilintis į partijos žodyną, užregistravo, kad Gėbelsas yra „Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos *fiureris* šiaurės vakarų Vokietijoje"[58]. Gėbelsas išsiuntė savo bendražygius keliauti į Landshuto apylinkes su kitu Hitlerio patikėtiniu Heinrichu Himleriu (Heinrich Himmler): „Puikus vyrukas, labai protingas. Man patinka." Pats Gėbelsas apsistojo Štraserių šeimos namuose Landshute ir sakė kalbas čia bei Dingolfinge, o tada grįžo į Miuncheną. Nors Gėbelsą pakerėjo patirta draugystė ir svetingumas, jo įrašas apie šią išvyką buvo dviprasmiškas: „Tai Bavarija. Ištikimybė ir alus."[59] Grįžęs į Miuncheną, daugiau laiko praleisdavo su Hitleriu, važiavo automobiliu su „besijuokiančiu, dainuojančiu ir švilpaujančiu" Hitleriu į viduramžių miestelį Ulmą ir toliau į Štutgartą. Čia juodu vėl kreipėsi į auditoriją skirtingose salėse, bet šiuo atveju Gėbelsui reikėjo suspėti išgirsti Hitlerio kalbos pabaigą ir pratęsti ją dar pusvalandžiui. „Kaip sunku", – rašė jis. Vėliau juodu susitiko papietauti: „Hitleris mane pamatęs

apsikabina. Labai mane giria. Manau, jis įsileido mane į savo širdį.“ Tada jie išsiskyrė, ir Gėbelsas kiaurą naktį važiavo atgal į Elberfeldą.[60]

Ankstyvosiose nacių partijos kūrimosi ataskaitose šis vizitas buvo mitologizuojamas. Netrukus pats Gėbelsas parašė susižavėjimo kupiną straipsnį apie Hitlerį laikraštyje *Nationalsozialistische Briefe*; jis buvo netrukus perspausdintas Gėbelso ankstyvųjų rašinių rinkinyje „Keliai į Trečiąjį Reichą“ (*Wege ins Dritte Reich*), paskelbtame 1927 metais.[61] Tai geras pavyzdys, kokiu būdu Gėbelsas sudėliojo pagrindinius pasakojimo akcentus, ir juo netrukus pasekė kiti autoriai. Knygoje, turėjusioje tikslą pavaizduoti Gėbelsą „bendrais bruožais pagal aplinkinių pasakojimus“, kuri išleista Berlyne 1949 metais, teigiama, kad Gėbelsas citavo Hitlerio jam pasakytus žodžius po mitingo *Bürgerbräkeller* aludėje ir ilgus pokalbius apie tą vakarą: „Gėbelsai, jūs esate vienas iš mano bendražygių, kurie yra arčiausiai manęs žmogiškąja prasme.“ Gaila, kad citata nenurodoma ir visas pasakojimas pateiktas taip miglotai, jog galima įtarti tai buvus vėlesnį paties Gėbelso prisiminimą.[62] Jeigu tiksli data ir citata negali būti nustatyta, čia išreiškiama mintis, tapusi sprendžiamuoju veiksniu Gėbelso tolesniame gyvenime, – ypač artimas savitarpio supratimas tarp jo ir Hitlerio 1925 metų balandį.

Nors Gėbelsas išvyko iš Miuncheno galvodamas, kad tarp jo ir Hitlerio dar yra politinių skirtumų – ypač dėl santykių su Rusija – juos dabar visiškai užgožė jo susižavėjimas fiureriu. Jis dabar vertino Hitlerį ne tik kaip aktyvistą oratorių, bet ir kaip patikėtinį, o svarbiausia – kaip gerbtiną žmogų su statusu. Gėbelsas ilgus metus gyveno skurde; matėme, kaip jis džiaugėsi savo kabinete turėdamas telefoną. Jam neabejotinai darė įspūdį Hitlerio stilius, automobilis ir aplinkui skleidžiama atmosfera, kurią pajuto Miunchene. Nuo tada Gėbelsas besąlygiškai paskyrė gyvenimą šiam žmogui. Po mitingo Miunchene jis neužmigo ant laurų. Po kelių savaičių jis vėl dirbo – kalbėjo Hildesheime, Holcmindene, Bochume ir Hernėje. Jis trumpam susitiko su Else prieš ilgą kelionę į Dresdeną, kur kalbėjo dideliame mitinge, tada į Berlyną, Hamburgą ir Rendsburgą Šlėzvigo–Holšteino žemėje. Grįžęs namo, jis vėl pasirodė mitinguose Esene ir Hatingene, o gegužės mėnesį išvyko į Bavariją. Čia kalbėjo Bamberge bei Niurnberge ir pirmą kartą aplankė nacių šventovę – Vagnerių

šeimos namus *Wahnfried* viloje Bairoite. Vinifred Vagner (Winifred Wagner), kompozitoriaus sūnaus Zigfrido (Siegfried) žmona ir „mūsų fanatiškoji šalininkė“, jį nuvedė aplankyti senojo Hiustono Stiuarto Čemberleno (Houston Stewart Chamberlain). Devynioliktojo amžiaus rasizmo filosofas, kurio idėjos kažkada taip įkvėpė Hitlerį, vos įstengė kalbėti, bet Gėbelsą paveikė senuko jaudulys jiems susitikus. Aplankius Vagnerio kapą, Gėbelsas gavo apžiūrėti „didžiojo menininko“ kambarį, kuris buvo neliestas nuo jo mirties. Vėliau jis nuėjo į jubiliejinių koncertų salės užkulisius ir pasakojo, kokį įspūdį jam, trylikamečiui, padarė pirmą kartą išgirstas Vagnerio „Tanhoizeris“.[63]

Gegužės 10 d. Gėbelsas, vėl keliaudamas iš vieno Vokietijos pakraščio į kitą, 17 valandų praleido Breslau (dab. Vroclavas, miestas pietvakarių Lenkijoje – *red. past.*), Silezijoje; ten pasakęs kalbą, jis nuvyko į Gleivicą (dab. Glivicės miestas Lenkijoje – *red. past.*) visai prie Lenkijos sienos pasisakyti audringame mitinge. Grįžęs į Elberfeldą, Gėbelsas trumpam susitiko su Else, su kuria dabar matydavosi kaip niekad dažnai, ir su Kaufmanu dar pažiūrėjo „bolševikų filmą „Šarvuotis Potiomkinas“. Gėbelsas dar nebuvo atidus kino technikos analitikas, ir filmas jam nepadarė didelio įspūdžio.[64] Jam rūpėjo kitas vizitas į Bavariją ir į Miuncheną. Į jo darbotvarkę buvo įtraukti mitingai Eslingene, Ulme, Fojerbache ir Štutgarte dar prieš pasiekiant Bavarijos sostinę. Kaip visada, šie mitingai buvo audringi. Ulme Gėbelsą sutiko „šūksniais ir iškilmėmis“, o Fojerbache kilo muštynės tarp „utėlėtų proletarų, kurie nenori būti atversti“. Bet kokį patirtą nusivylimą užgožė antrasis pasirodymas Miuncheno *Bürgerbräkeller* aludėje, kur Gėbelsas buvo sutiktas „su džiaugsmu ir entuziazmu“[65]. Tai buvo partijos bendrasis metinis mitingas, dalyvavo visi partijos vyresnieji, su kuriais Hitleris dvi valandas aptarinėjo praėjusių metų veiklą. Jis išskyrė Gėbelsą svarbioje savo kalbos dalyje apie partijos viešojo kalbėjimo programą tardamas: „Džiaugiuosi, kad ir šiais metais pasirodė puikių oratorių, pirmiausia mūsų draugas iš Elberfeldo, Gėbelsas.“[66] Jis išties tapo pripažintas.

Tai buvo išskirtinės savaitės jaunajam Gėbelsui. Kelias regionines nacių partijos atšakas (ne vien Reino krašte ir Rūre) buvo užvaldžiusios piktos vidinės intrigos ir finansiniai sunkumai. Jo santykiams su Else po penkerių metų

iškilo lemiama krizė. 1926 metų birželį ji parašė jam „trumpą, dalykišką atsisveikinimo laišką“[67]. Nežinia, kokios buvo galutinio išsiskyrimo priežastys, bet Gėbelso vos juntamas suvokimas apie jos žydišką kilmę labiau nei bet kada kirtosi su augančiu žavėjimusi nacizmo politika. Jis daugiau kaip metus nuolat keliavo ir suprato, kad norėdamas daryti karjerą nacių partijoje turės išvažiuoti iš Elberfeldo galbūt į Miuncheną ir reikės baigti draugystę su Else.

Vienintelis pastovus dalykas Gėbelso gyvenime tuo laiku buvo akla meilė Hitleriui ir kylantis statusas nacių partijoje. Liepos 3 d., metinio partijos mitingo Veimare išvakarėse, Gėbelso rašytas straipsnis, kuriame jis apžvelgė partijos „pirmuosius metus“ po Hitlerio išėjimo į laisvę ir ateities perspektyvas, pasirodė pirmajame *Völkischer Beobachter* puslapyje. Štai išskirtinis būsimo propagandos ministro balsas, kuriame susilieja jėga, aistra ir grėsmė: „Politinis Vokietijos žvilgsnis labiau nukreiptas į mus. Iš mielų šypsenų kyla pasityčiojimas; iš pasityčiojimo kyla šmeižtas; iš šmeižto kyla teroras; o kai visi šie dalykai nebenaudingi – žūtbūtinė kova. Šiandien žmonės vėl pradeda mūsų bijoti. Tik viena suteikia judėjimui jo ryškiausią bruožą, <...> nepaprasta lyderystės principo svarba.“[68]

Liepos pradžioje Gėbelsas vėl dalyvavo masiniame mitinge Veimare. Aiškus skirtumas tarp jo patirties 1926-aisiais ir ankstesniais metais užfiksuotas dažnai spausdinamoje jo nuotraukoje. Ji daryta sekmadienį, liepos 4 d., per SA paradą Veimaro turgaus aikštėje. Nuotraukos dešinėje, apgultas minios, matyti ameninis Hitlerio automobilis. Kairėje SA kolonos vadas atiduoda pagarbą fašistų papročiu – tai Vokietijoje tapo žinoma kaip „Hitlerio pasveikinimas“. Pats Hitleris stovi automobilyje, atsakydamas į pasveikinimą ištiesta ranka. Už jo sėdi Rudolfas Hesas. Priešais Hitlerį, ant judančios mersedeso pakylos, taip pat praeinančiai kolonai atiduoda pagarbą ir švyti iš pasitenkinimo Gėbelsas – dabar pagrindinėje scenoje.[69] Ir tai nebuvo vienintelė akimirka. Per visą užimtą savaitgalį Gėbelsas buvo įvykių centre ir dažnai atsidurdavo šalia Hitlerio. Šeštadienį jį po gatves motociklu vežiojo Himleris, o tada juodu su Hitleriu dalyvavo „propagandinio ir organizacinio komiteto“ mitinge. Tą vakarą Gėbelsas kalbėjo apie „propagandą“ Nacionaliniame teatre ir užrašė, kaip jo satyrinis stilius sąlygojo publikos linksmumą ir su-

sižavėjimą. Hitleris „liko vos gyvas iš juoko“. Sekmadienio vakarą Gėbelsas buvo įneštas į salę ir ten pasakė trumpą kalbą. Dienoraštyje parašė: „Trečiasis Reichas jau rodosi.“[70]

Iš Veimaro Gėbelsas nuvyko į pietus, į Berchtesgadeną Bavarijos kalnuose, ir ten praleido dvi savaites kaip Hitlerio svečias *Krone* viešbutyje. Hitleris tuo metu dar neturėjo sklypo Berchtesgadene ar netoli esančiame Oberzalcberge. Berchtesgadenas buvo mažas kaimelis Miuncheno pietryčiuose, tik už kelių kilometrų nuo Austrijos sienos. Oberzalcbergas įsikūręs Bavarijos Alpių prieškalnėje už Berchtesgadeno, vietovės aukštis siekia tarp 900 ir 1000 metrų. Ji nusileidžia tik gretimam 1885 metrų aukščio Kelštainui, o visus lenkia Hoher Giolas, iškilęs 2523 metrus prie pat Austrijos sienos. Hitleris pirmą kartą atvyko į Oberzalcbergą 1923 metų balandį ir susižavėjo įspūdingu kalnų peizažu. Vietinio viešbučio, arba Morico pensiono, savininkai buvo vieni iš pirmųjų Hitlerio šalininkų ir leido jam apsistoti jiems priklausiusioje medinėje trobelėje. Vėliau dar viena aktyvi Hitlerio pasekėja Helenė Bechštein (Helene Bechstein) – fortepijonų meistro žmona – padėjo Hitleriui išsinuomoti vasarnamį Oberzalcberge, kuris vadinosi Vachenfeldo vila (*Haus Wachenfeld*)[71].

Šis epizodas iš Oberzalcbergo 1926 metų liepą dažnai aprašomas kaip palaiminga idilė Gėbelso gyvenime, kai jis bendravo su Hitleriu sugerdamas fiurerio žodžius kaip kempinė, jausdamas mistišką tikslo siekimą, kurio esmę perteikia dienoraščio įrašas, esą jiems vieną vakarą kalbantis virš kalnų pakilęs debesis įgavo svastikos formą. Iš tiesų Hitleris Oberzalcberge su Gėbelsu praleido tik keturias dienas ir, kaip visada, daugiausia kalbėjo. Gėbelsą pakerėjo tai, ką jis laikė įvairių dalykų išmanymu, – nuo vidaus reikalų iki architektūros – ir buvo labai pamalonintas Hitlerio asmeniniu susirūpinimu (kaip jis tada manė). Didžiąją dalį likusio laiko Gėbelsas pakaitomis nuobodžiavo arba jausdavo lytinį potraukį ir susierzinimą. Jam nepatiko kalnų oras taip, kaip Hitleriui. Jis geidė įvairių sutiktų moterų ir kentė nuobodžią Hitlerio bičiulių, tokių kaip Bernhardas Rustas (Bernhard Rust) draugiją. Jam patiko važinėtis Hitlerio automobiliu; Hitlerio vairuotojas Emilis Mauricė (Emil Maurice) jį netgi pamokė vairuoti. Galiausiai Mauricė parvežė Hitlerį, Gėbelsą ir Hesą

atgal į Augsburgą; ten jie visi buvo entuziastingai sutikti mitinge, o tada Gėbelsas išvyko traukiniu namo.[72]

Grįžus iš Bavarijos, Gėbelso viešasis gyvenimas vyko kaip ir anksčiau. Jis važinėjo po mitingus Rūre ir Reino krašte ir nuolat įsiveldavo į menkus kivirčus su vis kaprizingesniais vietiniais lyderiais. Jis parašė daugiau straipsnių laikraščiui *Nationalsozialistische Briefe*. Jo viešasis įvaizdis tapo reikšmingas ir pirmą kartą jam leista dalyvauti teismo posėdžiuose kaip liudininkui. Jis nebuvo įbaugintas ir paniekinamai rašė apie teismus savo dienoraštyje.[73] Jis rado laiko pasivaikščioti su šunimi ir netgi pasiplaukioti kanoja Rūre per *Rotfront* („Raudonojo fronto“) – pusiau sukarintos jaunimo organizacijos, susijusios su komunistų partija, – metinę šventę rugpjūčio pabaigoje. Asmeniniame gyvenime Gėbelsą kankino du klausimai: Elsė ir Berlynas. Kelios dienos prieš masinį mitingą Veimare Gėbelsas parašė, kad partija Berlyne laukia jo „kaip išgelbėtojo“[74]. Matyt, kad 1926 metų vasarą Gėbelsas buvo spaudžiamas imtis Berlyno gauleiterio pareigų, bet pradžioje labai nenorėjo to daryti. Liepos 29 d. policijos raporte skelbiama, kad Gėbelsui pasiūlytos gauleiterio pareigos, bet jis pasiūlymą atmetęs.[75] Rugpjūčio 27 d. pats Gėbelsas rašo buvęs „partijos vadovybės“ pakviestas „vadovauti partijai Berlyno apylinkėse keturis mėnesius kaip gauleiteris“, bet kitą dieną nusiuntė „savo atsisakymą“ ir parašė dienoraštyje „nenorėjęs klūpoti purve“[76]. Yra istorija, kad Gėbelsas 1926 metų rugsėjį sakė: „Berlynas gali būti apibūdintas tik kaip išpuikęs hidrocefalas (sergantis smegenų vandene – *vert. past.*), atstumianti plėšikų, pederastų, banditų ir panašių atmatų minia, šis miestas turi dingti iš Vokietijos žemėlapio.“[77]

Gėbelsas mažai pažinojo Berlyną. Keliavo per jį traukiniu ir trumpai dalyvaudavo mitinguose. Savo dienoraštyje, o vėliau ir publikacijoje, jis vaizdavo Berlyną kaip „asfalto dykumą“, supriešindamas gyventi netinkamą sostinę su žmogiškesniu provincijos miesteliu ar kaimeliu. Ši sąvoka yra kur kas svaresnė nei vėlesnis iš anglų kalbos atėjęs terminas „betono džiunglės“. Viktoras Klempereris, vėliau analizavęs Gėbelso kalbos manierą, rašė:

> Asfaltas yra žmogaus pagamintas paviršius, atskiriantis miesto gyventoją nuo natūralios dirvos. Ši sąvoka pirmą kartą pavartota metaforiškai

Vokietijoje (apie 1890 metus), natūralizmo poezijoje. Tuo laiku „asfalto gėlė“ buvo Berlyno prostitutė. Vargu ar tai buvo cenzūruota, nes šiuose eilėraščiuose prostitutė vaizduota kaip daugiau ar mažiau tragiška figūra. Gėbelso atveju visa asfalto augalija žydi, o kiekvienas žiedas yra nuodingas ir tuo didžiuojasi. Berlynas yra asfalto pabaisa, jo žydiški laikraščiai, apgailėtinos žydų geltonosios spaudos pastangos – tai asfalto organai, Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos revoliucijos vėliava turi būti tvirtai „įkalta į asfaltą“, kelias į pražūtį (marksistų nuostatos ir pilietybės nepripažinimas) yra „asfaltuojamas žydų tuščiomis frazėmis ir veidmainiškais pažadais“. Kvapą gniaužiantis šios „asfalto pabaisos“ tempas „padarė žmones beširdžius ir nejautrius“; dėl visų šių priežasčių Berlyno gyventojai yra „beformė masė bevardžių viso pasaulio proletarų“, o Berlyno proletaras – tai „padaras be tikrų namų“.[78]

Gėbelsas gana gerai pažinojo kelis partijos lyderius Berlyne: gauleiterį Ernstą Šlangę (Ernst Schlange) ir Erichą Šmydikę (Erich Schmiedicke), kuris perėmė vadovavimą iš Šlangės 1926 metų birželį. Jis žinojo, kad partija Berlyne silpna, neorganizuota ir susiskaldžiusi, kad joje tik apie 2000 narių. Kurto Daliugės (Kurt Daluege) vadovaujama SA nutolo nuo vietinio vadovavimo.[79] Politine prasme miestą valdė socialdemokratai ir komunistai, kurie buvo ypač įsitvirtinę darbininkų rajonuose. Berlynas buvo už 450 kilometrų nuo Reino krašto, ir Gėbelsas žinojo, kad išvykęs ten vis labiau toltų nuo savo šeimos ir nuo Elsės. Taip pat jam smarkiai atsibodo lyderių rietenos Reino krašte ir Rūre, ir jis puikiai žinojo, kad partijos svorio centras yra visai kitur.

Šiuo atveju griūvantys Gėbelso santykiai su Else buvo vienas iš pagrindinių veiksnių, privertusių apsispręsti dėl Berlyno. Nepaisant „atsisveikinimo“ laiškų ir ankstesnių atsisveikinimų su ašaromis akyse, porelė 1926 metų rugsėjį dar susitikinėjo, o Gėbelsas dienoraštyje vis užsimena apie puikiai praleistą laiką. Bet dabar kiekvieną susitikimą temdė ginčai ir bloga nuojauta. Rugpjūtį Gėbelsas nuliūdino Elsę nepriimdamas kvietimo į jos sesers Lotės vestuves. Jis parašė, kad jam trūksta pinigų, bet Elsė akivaizdžiai labai įsižeidė.[80] Jų santykiai priartėjo prie žlugimo ribos. Rugsėjo 3 d. juodu „praleido porą valan-

dų drauge, gražių, bet iš dalies kupinų liūdesio“ prieš Gėbelsui išvykstant į Bairoitą; ten jis turėjo pasakyti kalbą prie Vagnerio kapo, skirtą nacionalistų susibūrimui.[81] Vieną dieną praleidęs namuose, jis iškeliavo į Dresdeną sakyti kalbų Saksonijoje. Prieš išvykdamas pakeitė planą. Užuot vykęs į „saksonų Šveicariją“, kai pasakė kalbas Meisene ir Citau, Gėbelsas pasuko į Berlyną.[82]

Jis atvyko rugsėjo 16 d., trečiadienį, ir ciniškai aprašė ką radęs:

> Kūnas signalizuoja nepasitenkinimą. Styras (Stier) irgi čia. Apgailėtinas inkštikas. Vidurdienį vienas sėdžiu kavinėje. Negaliu pakęsti šių irzlių žmonių. Vakare susitinku Šlangę ir Šmydikę. Abu nori, kad ateičiau. Eiti ar ne? Ilgas pasisėdėjimas su draugais Vilhelminos kavinėje. Tada vaikščiojame gatvėmis. Berlynas naktį! Nuodėmių kloaka! Ir aš ruošiuosi į ją nerti?

Gėbelso nuotaika pasikeitė kitą dieną nuvykus į Potsdamą, kur Frydricho Didžiojo rūmų ir kapo aplankymas privertė jį mąstyti apie vokiečių genijų ir didingumą.[83] Savaitgalį grįžęs į Elberfeldą susitarė susitikti su Else. Juodu susitiko Kelne rugsėjo 23 d., sekmadienį, ir „triukšmingai išsiskyrė“[84]. Po kelių dienų Elsė užsuko pas Gėbelsą, kai jis buvo Reite. Ji aiškiai pasakė, kad judviejų draugystė baigta: „Ji išeina ir nebegrįš.“ Kitą dieną juodu atsitiktinai susitiko; Elsė buvo „šiurkšti ir tiesmuka“. Gėbelso sesuo Marija įtikino Elsę vėl su juo susitikti, bet tik tam, kad patvirtintų, jog viskas baigta. Gėbelsas išsiskyrimą aprašė itin melodramiškai: „Mes ilgai laukiame, o traukinys vis neatvyksta. Ruduo. Įpūškuoja traukinys. Pasigirsta negailestingas balsas: „Ar bagažo vagonas paruoštas?“ Signalas! Traukinys išvyksta. Elsė nusigręžia ir verkia. Tada uždarau langą. Lietus barbena į vagono stogą! Aš išvykstu visam laikui! Man plyšta širdis!“[85]

Kitą dieną Gėbelsas rašė: „Aš miręs ir jau seniai palaidotas. Širdyje jaučiu sunkumą. Ryt išvykstu į Hanoverį ir Braunšveigą. Nusibodo. Laikas padirbėti. Darbas – nepaprasta paguoda.“[86] Jis nusprendė palikti tuos rajonus, per kuriuos taip dažnai keliaudavo pastaruosius dvejus metus, ir „liūdnai atsisveikino“ su savo mėgstamais klausytojais Bochume, pavadinęs juos „nuostabiais

žmonėmis“[87]. Spalio 10 d., šeštadienį, Gėbelsas užsuko į Berlyną tolesnėms deryboms ir praleido „puikią dieną“. Jis apvažiavo AVUS, lenktynių trasą Berlyno pietvakariuose, o vakare dalyvavo fakelų procesijoje Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos rengiamai pirmajai „*Mark* Brandenburgo dienai“ paminėti.[88] Laikinai einantis pareigas gauleiteris Šmydikė spalio 16 d. parašė Gėbelsui formaliai prašydamas imtis vadovavimo Berlyne; Gėbelsui buvo pasakyta, kad jeigu jis vadovavimo nesiims, vietinė partija subyrės.[89] Spalio 18 d. Gėbelsas grįžo į Elberfeldą ir parašė: „Lapkričio 1 d. pagaliau išvykstu į Berlyną. Aš patenkintas. Berlynas iš tiesų yra centras. Mums taip pat. Pasaulinio lygio miestas.“

Nors ir žinodamas, kad jo ateitis kažkur kitur, Gėbelsas dar nebaigė tvarkyti reikalų gimtojoje teritorijoje. Jis planavo nutraukti socialdemokratų mitingą Hatingene, pramoniniame mieste, kur jis mėgavosi ilga draugyste su stipria vietine nacių grupuote.[90] Gėbelsas, Kaufmanas ir vietiniai SA vyrai užėmė daug sėdimų vietų mitinge prieš jam prasidedant ir vos prasidėjus sėkmingai jį nutraukė. Gėbelsas vis dar galvojo apie Elsę, bet parašė negavęs iš jos „nė žodžio“. Tuo laiku vyko kitas įtemptas pasisakymų turas, Plauene Gėbelsas gavo Hitlerio laišką, kuriame jis patvirtinamas kaip Didžiojo Berlyno gauleiteris, visos vietinės partijos lyderis.[91] Lapkričio pradžioje Gėbelsas vėl iškeliavo į Bavariją ir tarėsi su Hitleriu dėl Berlyno. Jis pateikė įdomią įžvalgą apie partijos vadovybę: „Vėliau sėdime su Vadu, Himleriu, Hesu ir Maurice kartu. Vadas nuostabus kaip visada. Aš jam labai patinku. Jis aiškina didelius planus.“ Kaip tik šioje neformalioje kompanijoje Gėbelso misija buvo patvirtinta.[92] Simboliška, kad Gėbelsas užbaigė savo dienoraščio tomą kelios dienos iki išvykimo iš Elberfeldo: „Į mūšį! Berlynas! Asfaltas ar Išsipildymas?“[93]

4

„Tu esi Trečiojo Reicho pasididžiavimas“

> Kai 1926 metų rudenį pirmą kartą pamačiau nacių partijos biurą Didžiajame Berlyne, buvau nuoširdžiai nusivylęs. Jis buvo rūsyje, galiniame Potsdamerštrasės kieme, ir pačių partijos narių buvo su lengva autoironija vadinamas „opiumo lindyne“. <...> Mane palaikė įsitikinimas, kad vieno energingo, protingo ir darbštaus žmogaus pakaktų skatinti partijos veiklą Berlyne. Toks žmogus atvyko žiemą.“
>
> Julijus Lippertas (Julius Lippert), vėliau tapęs Gėbelso laikraščio *Der Angriff* („Puolimas“) redaktoriumi[1]

Jozefas Gėbelsas buvo dvidešimt devynerių, kai 1926 metų lapkričio 9 d. atvyko į Berlyną vadovauti vietinei nacių partijai. Smulkaus sudėjimo, svėrė tik 50 kilogramų ir buvo vos aukštesnis nei metro penkiasdešimties. Jo galva ir didelės rudos akys atrodė kone per didelės jo kūnui. Tamsūs plaukai ties smilkiniais jau retėjo. Nors vaikščiojo šlubčiodamas, jis buvo aktyvus ir energingas. Tai buvo vyras, turintis aiškų pareigos jausmą, besąlygiškai atsidavęs savo vadui ir nacių partijos idėjoms. Jis nejautė baimės partijos priešams arba disidentams partijos viduje. Jis niekino kitas politines gupuotes bei politikus, buvo kupinas degančios neapykantos bei apmaudo ir neribotai tikėjo galutine nacizmo pergale.

Atvykęs į Berlyną, Gėbelsas buvo nuvežtas į savo pirmąjį būstą šiame mieste – Hanso Šteigerio (Hans Steiger), vietinio laikraščio redaktoriaus ir brolių Štraserių draugo, – apartamentus. Gėbelso kambarys buvo „pačiame didžiulio miesto viduryje, Potsdamerštrasėje“, netoli partijos štabo Berlyne, toje pačioje tamsaus pusrūsio gatvėje. Gėbelsas nepradėjo savo agitacinės kampanijos iš tokių netinkamų patalpų. Pirmąją savo dieną jis daug laiko praleido Berlyne

su Hitleriu, Bechšteinų šeimos namuose. Nors Hitleris dalį laiko skyrė vienai iš savo mėgstamiausių temų – prisiminimams apie 1923 metų pučą, jų susitikimas buvo reikšmingas. Gėbelsas ėmėsi savo pareigų kaip Berlyno ir Brandenburgo gauleiteris įgijęs visišką Hitlerio pasitikėjimą, ir žinojo, kad Hitleris jį palaikys, nepriklausomai nuo to, kokių priemonių imtųsi. Lapkričio 11 d. įvyko bendras Berlyno partijos susitikimas Špandau. Tai buvo pirmasis Gėbelso pasirodymas einant naujojo lyderio pareigas.[2] Savo tris valandas trukusioje kalboje jis aiškiai išdėstė, kad reikalauja besąlygiškos ištikimybės, ir nė kiek neapgailestavo, kad vienas iš SA lyderių Heincas Hauenšteinas (Heinz Hauenstein) su 50 savo šalininkų paliko salę. Baigus jam kalbėti tarsi „iš angelo lūpų" (kaip pats manė), Gėbelsas likusiųjų buvo audringai pasveikintas. Kitą dieną jis paskelbė savo pirmąjį rajono (*Gau*) aplinkraštį.[3]

Šis dokumentas, datuojamas atgaline data – nurodyta 1926 m. lapkričio 9 d., daug ką atskleidžia.[4] Jame Gėbelsas išformavo visas esamas vietines partijos grupuotes ir reformavo jas kaip „skyrius" su savo parinktais lyderiais. Partijos nariai buvo informuoti, kad partijos štabas – „ne vieta praktikantams" ir dar svarbiau – kad Berlyno SA lieka vadovauti Kurtas Daliugė, bet jis viešai galės pasirodyti tik Gėbelsui sutikus. Naujasis lyderis taip pat paskelbė įkuriąs „oratorių mokyklą", kurią visi „partijos nariai" galėjo laisvai lankyti.[5] Šiuo atveju išryškėja trys pagrindiniai Gėbelso strategijos Berlyne bruožai: savo lyderystės įtvirtinimas; vietinės SA, kuri galėjo viena užtikrinti fizinę apsaugą ir įbauginti oponentus, kontrolė; ir jo propagandos naudojimo išryškinimas.

Kurį laiką Gėbelsas buvo susidomėjęs šia tema. Jis kalbėjo apie propagandą ir dalyvavo mitinguose šia tema drauge su Hitleriu. 1926 metų rugpjūtį jis sukūrė memorandumą apie „Naujus propagandos metodus", galbūt tokius pačius, kaip ir rašinyje tokiu pavadinimu, kurį paskelbė 1927 metais.[6] Žinant jo būsimas propagandos ministro pareigas ir vietą istorijoje kaip didžiojo manipuliatoriaus dvidešimtojo amžiaus žiniasklaida, verta apsvarstyti, ką Gėbelsas laikė „propaganda" šiuo ankstyvuoju savo karjeros laikotarpiu. Iš esmės jis turėjo galvoje du dalykus: sakomus ir rašomus žodžius. Jis neturėjo progų naudotis filmavimo ir radijo technika, kadangi nei jis pats, nei partija dar neturėjo galimybių valdyti tokios rūšies žiniasklaidą.[7] Vieša radijo transliacija

Vokietijoje prasidėjo tik 1923 metų spalį ir tuo metu dar žengė pirmuosius žingsnius. Kaip ir Hitleris, Gėbelsas tikėjo, kad ištarto žodžio galia buvo svarbiausias jo ginklas. Jis skirdavo didelį dėmesį ruošdamasis savo kalboms ir, kaip matėme, kritiškai vertindavo kitų partijos narių kalbas. Savo 1927 metų rašinyje Gėbelsas tvirtino, kad turi būti centralizuotas, koordinuotas priėjimas prie visos partijos propagandos ir kad reikia atsižvelgti į atmosferą, kurioje sakoma kalba, teigdamas, jog „sausakimšas svečių kambarys yra geriau negu milžiniška tuščia salė“[8]. 1931 metų pasakojime apie „kovą dėl Berlyno“ jis rašė: „Pati savaime propaganda neturi savo pagrindinių metodų. Ji turi tik vieną tikslą, o politikoje šis tikslas visada yra užkariauti publikos simpatijas. Visos priemonės, padedančios siekti šio tikslo, yra geros <...> šiuolaikinė propaganda taip pat iš esmės priklauso nuo ištarto žodžio. Revoliucinius judėjimus kuria ne didūs rašytojai, o puikūs kalbėtojai.“[9]

Kaip praktikuojantis žurnalistas su neišsipildžiusiomis literatūrinėmis ambicijomis ir mokslininko natūra, Gėbelsas didelę reikšmę priskyrė politiniams rašiniams ir jau ėmė vertinti visokį viešumą – tiek gerą, tiek ir blogą. Džiaugėsi, kad Berlyno spauda anksti pastebėjo jo atvykimą, nors ir norėdama dėl jo pasiskųsti. Stebina tai, kad tuo metu Gėbelsas beveik nejautė regimųjų simbolių svarbos, kitaip nei Hitleris, kuris rašė apie spalvos ir formos svarbą savo knygoje „Mano kova“[10]. Išlikęs plakatas apie vieną iš Gėbelso kalbų 1926 metų gegužę atskleidžia štai ką: jis buvo sukurtas partijos Breslau ir skelbė apie „protesto mitingą“, kuriame „žinomas Reino krašto ir Rūro pionierius“ kalbės apie „kelią į valdžią dirbantiems fizinį ir protinį darbą“. Gėbelso pavardė rašoma netaisyklingai „Göbbels“. Plakato viršuje yra mažas Hitlerio portretas (jis pasirodė daugelyje nacių publikacijų), jo burna užantspauduota ir įrėminta šūkiais iš visų pusių, kontrastuojančiais su draudimu Hitleriui kalbėti ir laisve, suteikiama „nusikaltėliams ir viršininkams“. Visas plakatas stulbinamai mėgėjiškas.[11] Taip ilgiau tęstis nebegalėjo. 1926 metų spalį Gėbelsas susitiko jauną Berlyno karikatūristą Hansą Šveicerį (Hans Schweitzer), kuris dirbo broliams Štraseriams ir gerai sutarė su Gėbelso buto šeimininku Hansu Šteigeriu (Hans Steiger). Jau pirmojo susitikimo metu Gėbelsą sužavėjo Šveicerio kūryba, ir vos įsikūrus Berlyne Šveiceris tapo artimiausiu jo patikėtiniu. Lapkričio 14 d.,

norėdamas pažymėti savo vadovavimą vietinei partijai, Gėbelsas surengė vakarėlį. Jame dalyvavo Hitleris su savo vairuotoju Maurice, Daliugė, Gregoras Štraseris ir Hansas Šveiceris. Jie ilgai vakarojo ir klausėsi Hitlerio kalbų.[12] Šveiceris jau buvo susikūręs įtikinamą individualų stilių kaip plakatų dailininkas ir karikatūrininkas, jis naudojo grynas spalvas ir stereotipiškai gretindavo kilmingas, herojiškas arijų figūras su apsileidusiais, nutukusiais, ištvirkusiais žydų stereotipais. Šveiceris tapo Gėbelso išrinktuoju iliustratoriumi, kūrė jam tuzinus plakatų ir karikatūrų artimiausius kelerius metus, pridėdamas galingą vaizdinį elementą prie Gėbelso propagandos kampanijos Berlyne.[13]

Šveicerio stilius buvo šiurkštus ir nesubtilus, o Gėbelso propagandos elementų kombinacija „mirusių herojų kultui palaikyti“ – kur kas subtilesnė ir dėtingesnė.[14] Jis užaugo bendruomenėje, kuri prarado daugiau nei 2 milijonus žmonių, žuvusių Pirmajame pasauliniame kare, dar daugiau žmonių buvo sužeista. Rajone, kur dažnai pasitaikydavo nelaimių kasyklose. Jo draugas Richardas Flisgesas patyrė abi šias nesėkmes, ir Gėbelsas, dar gerokai prieš susitikdamas su Hitleriu ir susipažindamas su jo nacių „kankinių“ garbinimo ritualu, susikūrė savo romantizuotą viziją apie kelią į mirtį, kurioje laidotuvių ritualo, kapų, paminklų ir aplinkinio peizažo vaizdiniams buvo suteikta išskirtinė reikšmė. Jis išsiugdė galingą atpirkimo jausmą tikėdamas, kad mirusio draugo įtaka vis dar gyva ir teikia įkvėpimą gyviesiems. Viename iš savo pirmųjų spausdintų straipsnių 1923 metų gruodį Gėbelsas šia dvasia rašo apie Richardo Flisgeso „herojišką mirtį“, pasveikindamas jį „mirusiųjų karalystėje“ tokiais žodžiais: „Jaunystė nemiršta. Ji gyvena ir tiki.“ Savo kol kas nepublikuotame romane „Michaelio Formano gyvenimas“ Gėbelsas naudojo įsivaizduojamą Flisgeso laidotuvių aprašymą kaip visos knygos draminę kulminaciją, kurioje skamba apsimestinis paprastumas: „šachtininkai nunešė jį į kapą“[15]. Tuo metu, kai Gėbelsas padėjo kurti partiją Rūro srityje, laidotuvės buvo naudojamos kaip nacių judėjimo viešos demonstracijos, rodant susirūpinimą savo nariais. Hitleris garbino 1923 metų lapkritį Miunchene policijos nušautus žygio dalyvius, o Gėbelsas iškėlė kaip didvyrius tuos, kurie, panašiai kaip Flisgesas, gyveno paprastą gyvenimą – dirbo ir vykdė pareigas, pelnydami paprastų *tautos* žmonių pagarbą.

8a. „Keliai į Trečiąjį Reichą“ (1927), brošiūra, kurioje Gėbelsas išpopuliarino frazę, pasiskolintą iš Melerio van den Bruko knygos pavadinimo. Viršelio iliustracija – Hanso Šveicerio.

8b. Gėbelso pirmasis ir vienintelis spausdintas romanas „Michaelis. Vokiečio likimas dienoraščio puslapiuose“ (1929). Tai buvo peržiūrėta rankraščio, parašyto 1924 metų pradžioje, versija.

Gėbelsas pradėjo naudoti individualųjį šių mirusių herojų įvaizdį, kurio trūko plieninei, nuasmenintai nacių kaip kankinių vizijai, kurią skelbė Hitleris. Žinant, kad Gėbelsas visiškai nejautė simpatijos savo oponentams, sudėtinga spręsti, kiek nuoširdi buvo jo simpatija naciams, nužudytiems ir sužeistiems per politinės prievartos akcijas, kurias jis ir kiti naciai vadino „kovos laiku“ (*Kampfzeit*) arba „laiku kovoti“. Paties Gėbelso žodžiai leidžia spėti, kad jį nuoširdžiai sujaudino mirusių „draugų“ laidotuvės. 1925 metų gruodį jis aprašė savo dalyvavimą žiemiškose laidotuvėse Rūro srityje: „Vakar vyko laidotuvės Oberhausene. Šturmuotojų būrys su vėliavomis. Vienas iš geriausių mūsų vyrų tapo avarijos kasykloje auka. Aš kalbėjau temstant.“[16]

Anksčiau tą mėnesį Gėbelsas buvo aprašęs atminimo šventę, surengtą Leo Šlageteriui (Leo Schlageter), jaunuoliui, kurį sušaudė prancūzų okupantų kariuomenė 1923 metais, apkaltinusi sabotažu: „Vakar ir užvakar Diuseldorfe. Sekmadienį – didelė Šlageterio šventė. Rytą zoologijos sode. Bethovenas ir Grygas. Tada mano atminų kalba 2000 žmonių. Kalbėjau iš visos širdies. Ir žmonės iš visos širdies man dėkojo. <...> Tada išėjome laukan, į baltą gilų sniegą. 1200 SA vyrų žygiuoja prie Šlageterio kapo. Įduba. Centre kryžius ir kastuvas, ant viršaus plieninis šalmas. Mūsų žmonės sukūrė stebuklus. Aš turėjau draugą <...> Kalba Kaufmanas. Jo žodžiai siekia pačią širdį. Šalia skamba duslūs būgno garsai.“[17]

Gėbelsas atvyko į Berlyną ne anksčiau, negu reikėjo aplankyti partijos narius ligoninėje; tai daugiausia buvo SA vyrai, sužeisti kovojant su darbininkais Noikiolno rajone. Taip jis paskatino visuomenės domėjimąsi sužeistaisiais ir nužudytų SA narių šeimomis – tokia nuostata tapo pagrindine jo propagandos dalimi tolesnius kelerius metus. Savo dienoraštyje jis aprašė Berlyną kaip „negailestingą asfaltą“ ir džiaugėsi prievartos perspektyva. Lapkričio 20 d. jis įprastai rašo: „Dabar galime imtis didelio darbo. Ataka po atakos. Kraujas liejasi upeliais.“[18] Sausio pradžioje partijos narys iš Unos miesto Rūre atsiuntė Gėbelsui „nuostabų brauningą“. Jis pridėjo: „Tai bus mano ištikimas priedas.“[19] Visuose savo kalbose ankstyvaisiais nacių partijos metais ir asmeniniame gyvenime Gėbelsas pasitelkdavo pasiaukojimo temą. Vos reorganizavęs partiją Berlyne jis įkūrė vadinamąją „Aukojimo bendruomenę“, grupę rėmėjų partijos viduje, kurie 10 procentų savo pajamų skirdavo partijai. Iš amžininkų raportų, parašytų Reinholdo Muchau (Reinhold Muchow), atsidavusio jaunojo nacio Berlyne, aiškėja, kad per pirmąsias Berlyne praleistas savaites Gėbelui pasisekė ne tik užglaistyti nuomonių skirtumus vietinės partijos viduje, bet ir sukurti įkvėpimo bei tikslo siekimo atmosferą ir užverbuoti daug naujų narių.[20]

Kadangi Elsė jau nebebuvo jo gyvenimo dalis, Gėbelsas ilgėjosi moteriškos draugijos. Jo žvilgsnis užkliūdavo už Berlyne sutiktų moterų, ir jis pakartotinai aprašė savo patiriamą moters geismą. Jo požiūris į moteris buvo visiškai padrikas, o seksualinės ir emocinės partnerės, kuri atitiktų vokiškas dorybes, ilgesys tiko prie jo paniekos partijos moterims. Jis atvyko į Berlyną tuo metu,

kai reikėjo susitikti su Elzbeta Cander (Elsbeth Zander), Vokietijos moterų tvarkos judėjimo (*Deutscher Frauenorden* – DFO) lydere. Partijoje, kuri atvirai palaikė moters kaip namų židinio kurstytojos statusą, ji buvo išimtis. Cander unikali tuo, kad vėliau ji buvo vienintelė „Reicho organizacinės vadovybės“ narė moteris. Ji turėjo būti nepaprasta moteris visomis prasmėmis, tačiau Gėbelsas žiūrėjo į ją su panieka. 1926 m. lapkričio 21 d. jis rašo:

> Šiandien kalbamės su panele Cander. DFO reikalas jau nuspręstas. Reikia duoti moterims ką nors veikti. Dalykai, daromi su meile, yra geriausi.[21]

Jam akivaizdžiai didesnį įspūdį darė „naujoji mašininkė“, pasamdyta dirbti partijos biure. „Ji kasdienybės pilkumai suteikia trupučiuką saulės šviesos. Mes galime tai išnaudoti.“[22] Po kelių dienų Gėbelsas grįžo prie jos savo dienoraštyje, aprašydamas pavartojo iki šiol nebūdingą vokišką posakį:

> Mūsų mašininkė, Ilsė Betgė (Ilse Bettge), yra drąsi ir gera, dorybinga ir patikima. Ji gali man padėti tvarkyti visus reikalus. Štai dabar ji registruoja mano laiškus ir džiaugiasi lyg būtų paauglė mergaičiukė (*Backfisch*).[23]

Artėjant Kalėdoms, Gėbelsas daug laiko praleisdavo su Hansu Šveiceriu bei jo žmona Margarete, pora jį supažindino su dvidešimtmete Dora Henšel (Dora Henschel). Gruodžio 17 d. jis turėjo dalyvauti Kalėdų vakarėlyje su Cander ir Vokietijos moterų tvarkos judėjimo narėmis, bet daug labiau žavėjosi perspektyva kitą dieną susitikti su Dora Henšel.[24] Grįžęs namo į Reitą švęsti Kalėdų, Gėbelsas netgi dar kartą susitiko su Else. Kalėdų dieną jie praleido „laimės kupiną popietę vieni“ Elsės sesers Lotės namuose.[25] Nepaisant šio jausmingo aprašymo, kartu praleistas laikas, rodos, tik sustiprino ankstesniųjų metų jausmų maišalynę, ir santykių atkurti nepavyko.

Vėl grįžęs į Berlyną, Gėbelsas stačia galva nėrė į politinę kovą. Semdamasis naujo įkvėpimo savo vaizdinei propagandai iš Šveicerio, jis mėgino pavers-

ti prievartą pagrindiniu nacių partijos viešojo įvaizdžio akcentu. 1927 metų sausį mitingas Špandau virto muštynėmis su komunistais, ir Gėbelsas atskleidė savo pasitenkinimą: „Net baisiausiame sapne nebuvau to susapnavęs! Kur kova, ten tik pergalė arba pralaimėjimas. Tai buvo mūsų pergalė! Kai parvažiavau namo, mane pasveikino 2000 ištikimų kovotojų. Dabar aš iš tiesų esu šių ieškančių, besiilginčių žmonių lyderis. Dieve, saugok vokiečių *tautą* <...> Darbas! Kova! Pergalė!!! Štai kur mano stichija!“[26] Berlyno partija dabar turėjo pakankamai pinigų nusipirkti šešių vietų mersedesui, ir po kelių dienų Gėbelsas buvo nuvežtas šiuo automobiliu į pramoninį Kotbuso miestą. Ten jis vedė SA procesiją per miestą ir kalbėjo turgaus aikštėje, kaip pats tvirtino, 12 000 žmonių. Jo kalbą nutraukė „kruvinos kovos“ su policija ir buvo „sunkiai sužeistų abiejose pusėse“. Grįžęs atgal į Berlyną, Gėbelsas sužinojo, kad naujajame partijos štabe Liucovštrasėje sprogo bomba ir ten buvo „daug daug sužeistųjų“[27].

Vasario 11 d. Gėbelsas vedė savo dažnai aprašomą susirinkimą Faro salėje (*Pharus Hall)*, Vedinge, komunistų tvirtovėje, kuris, kaip visada, virto muštynėmis. Kitą dieną ligoninėje aplankius sužeistus SA vyrus, į jo automobilį pasipylė akmenų kruša, ir tik „kaip per stebuklą“ Gėbelsas nenukentėjo.[28] „*Pharus Hall* kovą“ Gėbelsas greitai mitologizavo ir per kelerius ateinančius metus sukūrė daug herojiškų pasakojimų, kurie labai pasitarnavo vėlesniems autoriams. Pagal šį pasakojimą, komunistų susirinkime buvo daug daugiau negu nacių, bet žiauriai užpulti, šie herojiškai stojo gintis, išstūmė komunistus iš salės ir atvykus policijai leido Gėbelsui tęsti savo kalbą. Keli SA vyrai, sužeisti kovoje, buvo užnešti ant scenos, kur sutvarstyti kaip kankiniai klausėsi savo naujojo lyderio kalbos.[29]

Iki to laiko valdžia jau puikiai žinojo apie Gėbelso maršrutų keliamą pavojų viešajai tvarkai sostinėje, netgi jo susirinkimuose lankydavosi daug policininkų. Vasario 15 d. jis vėl kalbėjo Špandau, jo palyda važiavo kartu dviem automobiliais „ginkluota iki dantų“[30]. Kovą kilo dar vienas aršus susidūrimas, prasidėjęs, kai naciai, grįždami iš žygio už miesto ribų, užpuolė grupę komunistų muzikantų, atsitiktinai važiavusių tuo pačiu traukiniu. Policijos raportas apie neramumus, vėliau kilusius Rytų Lichterfeldės stotyje, leidžia

spėti, kad Gėbelso tvirtinimas „apsiginklavus iki dantų“ nebuvo vien tuščios pagyros:

> Nacionalsocialistai užpuolė komunistus aršiai pyškindami revolveriais ir mojuodami lyg ietimis geležiniais vėliavų stiebais; po atakos maždaug devyni lengvai ir penki sunkiai sužeistieji buvo išnešti iš kovos lauko.[31]

Po šio įvykio naciai vėl įžygiavo į miestą, ir Gėbelsas aprašė nerimą keliantį incidentą: „Procesija per miestą <...> Mūsų drąsuoliai išvilko žydą iš autobuso. Kaip aš myliu šį jaunimą! Mes kuriame šurmulį visame Berlyne.“ Gėbelsas nepaaiškino, kodėl iš jo jaunųjų banditų pusės buvo drąsu šitaip įbauginti žydą, taip pat nepraneša, kas nutiko aukai.[32] Entuziastingas Gėbelso pasekėjas Reinoldas Muchau pateikė išsamią ataskaitą apie įvykį Rytų Lichterfeldės stotyje aiškindamas, kad revolveriais traukinyje pyškino komunistai muzikantai, bet detalizuodamas paaiškino, kad už tai komunistai buvo apmėtyti akmenimis, jų bagažas visiškai sunaikintas, o žmonės vagone sunkiai sužeisti. Jis išdidžiai pažymėjo, kad pirmojo laukan išnešto vyro veidas panešėjo į „beformę kruviną masę“. Tada Muchau aprašė, kaip 800 uniformuotų SA vyrų kolonai ir 1000 lydinčiųjų pražygiavus per Šteglicą ir Fridenau „įžūlūs žydai buvo sumušti be didesnių sunkumų“[33]. Tai buvo pirmosios tokio nacių elgesio Berlyne apraiškos, tokie išpuoliai tapo įprasti visoje Vokietijoje po 1933 metų ir išplito didžiojoje Europos dalyje po 1939 metų. Žinoma, tai sukėlė pastebimą pasipiktinimą Berlyno spaudoje, kuri reikalavo, kad tolesnių pogromų būtų išvengta ir kaltininkai būtų nubausti. Iš esmės keli SA vyrai buvo suimti ir vėliau nuteisti kalėti už dalyvavimą šiuose brutaliuose išpuoliuose. Pats Gėbelsas šiuo atveju buvo iškviestas kaip liudininkas, bet sugebėjo paversti niekais pirmuosius mėginimus jį apklausti po kelių savaičių. Jis trumpai viešėjo Rūre ir sakė čia kalbas, kai jį iškvietė policija. O kai pabandė su juo pasikalbėti jam grįžtant į Berlyną, Gėbelsą apsupo minia šalininkų Anhalterio stoties perone ir ant pečių nunešė į jo laukiantį automobilį. Kitą dieną gavęs šaukimą į teismą, jis atsisakė liudyti.[34]

Suvokdamas, kad jo prievartos taktika įgauna vis daugiau viešumo ir kad fiziškai baugina komunistinę opoziciją, Gėbelsas dabar skyrė visą dėmesį tam,

kad suorganizuotų Hitlerio kalbą Berlyne. Jis dabar vis dažniau bendraudavo su savo mylimu lyderiu, ir gegužės 1 d. Hitleris atvyko. Pakalbėjęs dideliame uždarame susitikime, kitą dieną jis kreipėsi į žmones dviejuose mažesniuose susibūrimuose, viename iš jų kalbėjo apie „pasiaukojimą“. Hitleris kartu atsivežė seną bičiulį, kapitoną Gėringą, ir nors Gėbelsas jautė pagarbią baimę Pirmojo pasaulinio karo pilotui, iš pradžių juo nusivylė. Gėbelso kiek įžeidus tonas sutinkant Gėringą rodė šiokį tokį pavydą, kad kitas žmogus yra toks artimas Hitleriui.[35] Po kelių dienų dar vienas Gėbelso susirinkimas baigėsi tuo, kad du policijos būriai iškratė visus dalyvius, ieškodami ginklų. Po šito įvykio gegužės 5 d. Prūsijos policija formaliai uždraudė Berlyno–Brandenburgo nacių partiją, o Gėbelsui buvo neleidžiama kalbėti Berlyne. Gegužės 12 d. „masinį protestą“ dėl šio uždraudimo sutramdė policija, bet Gėbelsas mėgavosi susidūrimais su valdžios struktūromis, kai jo šalininkų minia, tikėdamasi išgirsti jį kalbantį, nebuvo įleista į salę Šarlotenburge.[36]

Baimindamasis didėjančių išlaidų advokatams, Gėbelsas mokėsi naudotis Veimaro Vokietijos teisinės sistemos stipriosiomis ir silpnosiomis pusėmis. Jis elgėsi nesąžiningai, naudojosi lėta komunikacija tarp skirtingų regioninių teismų ir daugelio kaltintojų bei teisėjų simpatijomis dešiniųjų politiniams aktyvistams, kuriuos, rodėsi, motyvavo patriotiniai sentimentai. Niekindamas pagarbą procedūrai, kurią rodė policija ir teismo pareigūnai, Gėbelsas buvo pasiruošęs naudotis visomis galimybėmis, kurias sistema siūlė, kad atidėtų, sutrukdytų arba teiktų apeliacijas toms pačioms procedūroms. Jis tuojau pat pateikė apeliaciją dėl draudimo jam viešai kalbėti, o vėliau ir formalų skundą dėl nacių partijos uždarymo Berlyne.[37] Kol kas jis galėjo jaustis visiškai patenkintas. Vos per šešis mėnesius Gėbelsas iš esmės pakeitė nacių partijos padėtį Berlyne. Iš bejėgės, susiskaldžiusios žmonių grupelės ji tapo tvirtai organizuotu, disciplinuotu ir smurtiniu judėjimu, sugebančiu mobilizuoti keliatūkstantines minias. Šio judėjimo veikla ir sukeltos „riaušės“ buvo nuolatinio spaudos dėmesio objektas.[38] Ryškūs plakatai visame mieste darė partiją, jos simboliką ir pagrindinių atstovų vardus daug pastebimesnius. Partijos veiklos draudimas tęsėsi iki 1928 m. kovo 31 d., bet kol kas buvo nuolat pažeidžiamas, pavyzdžiui, partijos grupuotėms susitinkant pasinaudojus sporto ar

muzikos draugijų priedanga. Gėbelsas atsigręžė į kitas propagandos formas ir daugiausia energijos skyrė savo naujo laikraščio kūrimui.

Šiais ankstyvaisiais mėnesiais Berlyne Gėbelsas daugiausia laiko praleisdavo su Šveiceriu ir jo žmona; jie dažnai kartu dainuodavo ir grodavo. 1926 metų gruodį Gėbelsas pozavo Šveiceriui. Jis parašė, kad kuria naują kalbos stilių, kuriame „dematerializuoja“ žmones ir idėjas, susitelkdamas labiau į tipus negu individualybes.[39] Jis čia galėjo kalbėti apie Šveicerio karikatūrų stereotipus. Ne sutapimas, kad 1927 metų pradžioje Gėbelsas sukūrė „nežinomo SA žmogaus“ leitmotyvą, savo kalbose ir straipsniuose jis garbindavo idealizuotą, bet nežinomą judėjimo kankinį. „Tu esi Trečiojo Reicho pasididžiavimas“, – teigė jis viename straipsnyje, pavadintame „Nežinomas SA žmogus“[40]. Šveiceris sukūrė piešinių seriją, vaizduojančią Gėbelso žodinio ir rašytinio portreto atitikmenį. Grubus SA uniforma vilkinčio žmogaus veidas sutvarstyta galva tapo nuolatine nacių plakatų detale. Gėbelsas su Šveiceriu kartu eidavo į kiną, didėjo Gėbelso susidomėjimas vaizduojamuoju menu. 1927 metų sausį juodu pamatė vieną iš vadinamųjų „kalnų filmų“ – Oto Franko (Otto Frank) (autorius netiksliai nurodė pavardę, Oto Frankas buvo žymiosios knygos „Anos Frank dienoraštis“ (*Das Tagebuch der Anne Frank*) autorės, žuvusios Bergen-Belzeno koncentracijos stovykloje, žydaitės Anos Frank (Anna Frank), tėvas, išgyvenęs Holokaustą – *red. past.*) „Šventąjį kalną“ (*Der heilige Berg*), (šį filmą sukūrė Arnoldas Fankas (Arnold Fanck), jis laikomas vokiečių filmų apie kalnus pradininku – *red. past.*). Gėbelsas buvo paskatintas savo dienoraštyje aprašyti filme parodomą gamtos peizažo, žmogiškosios dramos ir šokio derinį: „Tai taip mūsiška.“ Jį ypač sužavėjo vienos iš jaunųjų aktorių šokis: „Moteris, ne, angelas, Leni Rifenštal (Leni Riefenstahl). Ji šoko prieš filmą. Žavi, švelni būtybė <...> Buvau nepaprastai laimingas.“[41] Kovo mėnesį Gėbelsas nuėjo su Šveiceriais pažiūrėti Frico Lango (Fritz Lang) „Metropolio“, nors filmas jam patiko, jo manymu, filmo turinys buvo per daug sentimentalus.[42] Nors 1927 metais filmai dar buvo begarsiai, bet Gėbelsą itin žavėjo muzikos galia, taigi jis skyrė laiko suburti žygio orkestrui ir įkalbėjo kompozitorių Hansą Ganserį (Hans Gansser) rašyti dainas Berlyno SA chorui.[43] Jam kėlė entuziazmą kai kurios Ganserio dainos, tačiau vis dar atrodė, kad nacių judėjimui reikia kaž-

ko geresnio – himno, galinčio prilygti komunistų „Internacionalui“, kuriame būtų liudijami bendri įsitikinimai ir bendras tikslas.[44]

Jeigu Gėbelso gyvenime buvo momentas, kai jį galima apibūdinti – Džefrio Herfo žodžiais tariant – kaip „reakcinį modernistą“, jis buvo dabar. Gėbelsas įveikė savo ankstesnę antipatiją Berlynui, dabar ją pakeitė idealizuota „milijoninio miesto“ vizija. Nors vis dar mėgo vartoti tokius apibūdinimus kaip „asfalto dykuma“, dabar tai buvo sakoma dviprasmiškai, nes juntama didelė pagarba SA vyrams, kurie siekė užvaldyti šį svetimą ir modernų pasaulį. Gėbelsas pirmą kartą turėjo automobilį asmeniniam naudojimui ir ėmė nuoširdžiai žavėtis automobiliais. Dar svarbiau, kad jis pradėjo suvokti moderniosios žiniasklaidos kaip komunikacijos priemonės vertę. Vėlesniais metais jis vis labiau stengsis pristatyti technologijas ir jų produktus ne kaip „svetimos, vakarietiškosios civilizacijos (*Zivilisation*)“ elementus, o kaip „organišką vokiečių kultūros (*Kultur*) dalį“[45]. Žodis „modernus“ Gėbelso žodyne įgijo pritarimo reikšmę.

1927 metais Gėbelsui labiausiai rūpėjo populiarioji žurnalistika. Prieš tai jis buvo dirbęs keliuose laikraščiuose, bet visus juos kontroliavo kiti žmonės. Laikraštis *Nationalsozialistische Briefe*, kurį redagavo pats, pirmiausia buvo skirtas partijos pareigūnams, juo, kaip diskusijų forumu, naudodavosi aukštesnis nacių partijos sluoksnis. Laikraštyje rašė straipsnius ir kiti, pavyzdžiui, Rozenbergas, nesutikęs su Gėbelso požiūriu į Rusiją. Jį leido *Kampfverlag* („Kovų spauda“), brolių Štraserių leidykla, taip pat spausdinusi kelis kitus laikraščius, įskaitant ir *Berliner Arbeiter Zeitung* („Berlyno darbininkų laikraštį“). 1927 metų kovą Gėbelsui buvo pasiūlyta redaguoti *Nationalsozialistische Monatshefte* („Nacionalsocialistų mėnesinį žurnalą“), kurį leido Francas Eheris (Franz Eher), partijos leidėjas Miunchene, tačiau Gėbelsas nenorėjo. Jo prievartos taktika Berlyne susilaukė daug kritikos, pirmiausia iš brolių Štraserių, todėl jis norėjo laikraščio, kurį pats kontroliuotų, kuriame galėtų kreiptis į eilinį partijos narį ir vėliau – į žmones Berlyno gatvėse. Taip pat Gėbelsas norėjo sukurti savo žurnalistinį stilių. Jau 1926 metų gruodį jis konfidencialiai rašinėdavo apie savo buvusius partijos draugus smerkiamai, sarkastiškai, kaip viešai kalbėdavo apie savo oponentus. Gavęs laišką iš Gregoro Štrase-

rio, įspėjantį, kad tokia taktika prives prie katastrofos, Gėbelsas dienoraštyje užfiksavo: „Štraseris parašė man kvailą, nelogišką laišką. Jie abudu lieka kas buvę: vaistininkas ir advokatas.“[46] Po dviejų mėnesių Gėbelsas parašė apie lemiamą pokalbio akimirką Šteigerio namuose, kol jis dar ten gyveno, kalba sukosi daugiausia apie Jakobą Goldšmitą (Jakob Goldschmidt), Dresdnerio banko direktorių. Goldšmitas buvo žydas, Gėbelsas vėliau jį pavertė daugelio užpuolimų taikiniu:

> Į namą. Štraseriai jau čia. Mes pradedame kalbėtis. Žvarbu, šalta. Ir staiga jie parodo savo tikrąjį veidą. „Goldšmitas taip arti Dievo, kaip Parsifalis.“ Taip pasakė Otas Štraseris, ir Gregoras linktelėjo. Išvada! Taškas! Štraserių skyriaus pabaiga. Tai įvyko. Dar vienas nusivylimas. Dabar mes tik partijos draugai. Nieko daugiau.[47]

Po šio įvykio Gėbelsas pradėjo jausti ypatingą pagiežą ir neapykantą Otui Štraseriui. Po dviejų dienų jis rašė: „Daktaras Otas Štraseris kelia man rūpesčių. Aš šį šunį sunaikinsiu.“[48] Gėbelsas niekad nebeatgavo pasitikėjimo Štraseriais. Visai nacių partijai būdinga maniera jis įsitraukė į abipusius įžeidinėjimus, šmeižikiškų pastabų laidymą ir insinuacijas tiek su jais pačiais, tiek per kitus asmenis. Labai ironiška ir kažkiek pamokoma, kad baisiausias kaltinimas, kurį buvo galima mesti šioje atmosferoje, buvo žydiškumo pabrėžimas arba užuomina apie žydišką kilmę. 1927 m. balandžio 23 d. Štraserių laikraštyje paskelbtas straipsnis, tariamai seno bendradarbio iš Rūro, Ericho Kocho (Erich Koch), kuriame netiesiogiai užsimenama, kad Gėbelsas buvo iš prigimties neįgalus, ir tokiu būdu nurodoma jo žydiška kilmė. Gėbelsas, nuvertinęs Kochą kaip „proletarą“[49], buvo tikras, kad straipsnį iš tiesų parašė Štraseriai, ir apskundė juos tiesiogiai Hitleriui, kai juodu susitiko naciams žygiuojant Esene balandžio 27 d. Po ceremonijos jis pasičiupo Hitlerį: „Popietė viešbutyje. Hitleris leido man užeiti. Aš pasiskundžiau dėl Štraserio. Jis visiškai sutiko su mano nuomone. Jis nekenčia daktaro Štraserio [Oto]. Dabar reikalas Berlyne bus išspręstas.“[50] Iš tiesų kitas kelias savaites Hitleris nedarė nieko, ir nesantaika tarp jo pakalikų sustiprėjo.

Gegužės mėnesį uždraudus Berlyno nacių partiją, reikalas iškilo į viešumą. „Arba jie pasilieka, arba aš“, – rašė Gėbelsas 1927 m. birželio 7 d. Po trijų dienų jis sušaukė savo Berlyno partijos lyderių susirinkimą DFO biure Steinmecštrasėje. Dalyvavo 16 žmonių, įskaitant Gėbelsą, SA šefą Daliugę ir rėmėjus, tokius kaip Hansas Šveiceris bei Elzbeta Cander. Raportas apie šį susirinkimą buvo išsiųstas į partijos štabą Miunchene; jame rašoma, kad Gėbelsas surengė pasitikėjimo balsavimą prieš perskaitydamas Kocho šmeižikišką straipsnį viename iš Štraserių laikraščių. Jis aiškino, jog „Kochas nebuvo apdovanotas pakankamu intelektu, kad sukurptų tokį straipsnį“, o gandus paleido Štraseriai. Vėliau iš trečiosios šalies atsklido gandai, kad šis straipsnis buvo *Kampfverlag* produkcija siekiant pakenkti Gėbelso pozicijai Berlyne. Galiausiai Gėbelsas pasakė, kad „aptariamas straipsnis dar baisesnis, nes jo luoša pėda nėra įgimta, o išsikreipė dėl nelaimingo atsitikimo jaunystėje“. Jis išmintingai pasišalino iš kambario, kol vyko pasitikėjimo balsavimo debatai. Štraseriai nedalyvavo, ir Gėbelsui išėjus pakilo kalbėti jo draugas Šveiceris. Jis pasakė, kad:

> susipažino su daktaru Štraseriu [Otu]. Nuo pat pradžių jam nepatikusi daktaro Štraserio saldi ir perdėtai draugiška kalbėjimo maniera, jis ilgai negalėjęs prie to priprasti. Tada jis sukritikavo daktarą Štraserį ir, cituodamas kitą partijos narį, pareiškė, kad daktaro Štraserio „gyslomis teka žydiškas kraujas“. Matomas to įrodymas buvo rausvi garbanoti plaukai, kumpa nosis ir jo riebus, aptukęs veidas. Jis taip pat išreiškė nuomonę, kad daktaras Štraseris buvo aptariamo straipsnio autorius, ir prakeikė *Kampfverlag* veiklą.

Gėbelsas susirinko savo pasitikėjimo balsus, taip pat lemiamą šio susirinkimo sprendimą, kad jo laikraštis *Der Angriff* („Puolimas“) nuo šiol bus reguliarus partijos narių laikraštis Berlyne.[51] Prieš kelias dienas Miunchene Gėbelsas pasistengė ir gavo Hitlerio pritarimą savo laikraščiui.[52] Gregoras Štraseris iškart parašė Hitleriui norėdamas apsiginti nuo Gėbelso mestų kaltinimų, bet Hitleris susitiko su Gėbelsu birželio 20 ir 21 d., ir po ilgų diskusijų susitarė

paskelbti savo pasitikėjimą Gėbelsu laikraštyje *Völkischer Beobachter*. Jis taip pat sutiko, kad laikraštis *Der Angriff* nuo šiol būtų spausdinamas partijos leidyklos Miunchene.[53] Tuo pačiu metu jis atsisakė patvirtinti bet kokius nepagrįstus teiginius apie Štraserius ir kelis tolesnius mėnesius apgalvotai vengė būti įtraukiamas į šį kankinantį ginčą.

Stebina, kad tuo metu, kai konfliktas tarp Gėbelso ir brolių Štraserių vis labiau aštrėjo, Gėbelsas papasakojo apie šį reikalą ne tik Hitleriui ir partijos lyderiams Berlyne, bet ir eiliniams nariams visoje Vokietijoje. Be apsikeitimo asmeniniais įžeidinėjimais, pagrindinis Štraserių kaltinimas Gėbelsui buvo tas, kad jo prievartos taktika Berlyne buvo neproduktyvi, o įrodymas – partijos uždraudimas šiame mieste. Negalėdamas viešai kalbėti Berlyne, Hitleris vis dar sakė kalbas kitose Vokietijos dalyse 1927 metų gegužę ir birželį ir naudojosi šiais mitingais, kad gintų savo taktiką Berlyne, taip pat mitologizuotų tenykštės SA veiksmus. Būdamas Miunchene ir norėdamas pabrėžti savo santykius su Hitleriu, Gėbelsas taip pat kreipėsi į partijos narių susirinkimą birželio 20 dienos vakarą. Tuo laiku Gėbelsas buvo toks užsiėmęs, kad šiam susirinkimui savo dienoraštyje teskyrė vieną sakinį, bet susirinkime dalyvavo ir policijos informatorius anonimas, išsiuntęs įvykių santrauką Miuncheno policijai. Pasak šio šaltinio, susirinko apie 450 nacių, tik nedaugelis su uniformomis. Matyt, Gėbelsas ilgai kalbėjo apie partijos veiksmus Berlyne, girdamasis, kad jie vien balandžio mėnesį šiame mieste užverbavo 600 naujų narių. Jis supriešino partijos aktyvistų siūlymus su tuo, ką pavaizdavo kaip vangią *Stahlhelm* („Plieno šalmų“ arba Frontininkų sąjungos) organizacijos, nacionalistų veteranų, vadovaujamų buvusio karininko Franco Zeltės (Franz Seldte), veiklą. „Plieno šalmai“, nors dalydamiesi su naciais dauguma nacionalistinių, militaristinių ir antisemitinių pažiūrų, vadovavosi tik „teisingomis ir taikiomis priemonėmis“[54]. Policijos informatorius pacitavo Gėbelsą sakius, kad jei 120 000 SA vyrų įžygiuotų į Berlyną, jie nepaliktų miesto tokio, kokį rado, – tai sarkastiška nuoroda į taikią „Plieno šalmų“, kurie neseniai mobilizavo 132 000 vyrų atminimo maršui Berlyne, elgseną. Matyt, Gėbelsas tęsė pagrasindamas Berlyno valdžiai, kuri stengėsi neleisti nacių partijos veiklos, kad ateis laikas, kai „nacionalsocialistai atsilygins jai tuo pačiu, su palūka-

nomis ir papildomomis palūkanomis“[55]. Ši revoliucinė retorika Gėbelsui tuo metu buvo standartinė, bet šie žodžiai ateityje jam sukels daug bėdos.

Kadangi partija Berlyne buvo uždrausta, Gėbelsas didžiumą savo energijos nukreipė į laikraščio kūrimą. Jis pasirinko *Der Angriff* pavadinimą 1927 metų gegužę ir daug rašė dienoraštyje apie savo viltis ir baimes dėl laikraščio. Įgrisdamas savo prašymais įvairiems rėmėjams, Gėbelsas sukrapštė šiek tiek pinigų, bet jo planas beveik žlugo paskutinę akimirką areštavus ir pasodinus į kalėjimą jo leidėją, Julijų Lipertą, dėl nesumokėtų baudų.[56] Įdomu, kad Gėbelsas buvo trumpam išvykęs iš Berlyno, pirmą kartą kalbėjo užsienio šalyje, Čekoslovakijos Sudetų krašte, kai 1927 m. liepos 4 d. buvo išleistas pirmasis laikraščio numeris[57] po ilgalaikės ir išmintingos plakatų kampanijos. Taigi, jis pamatė tik antrąjį numerį kelios dienos po išleidimo. Gėbelsas keliavo trau-

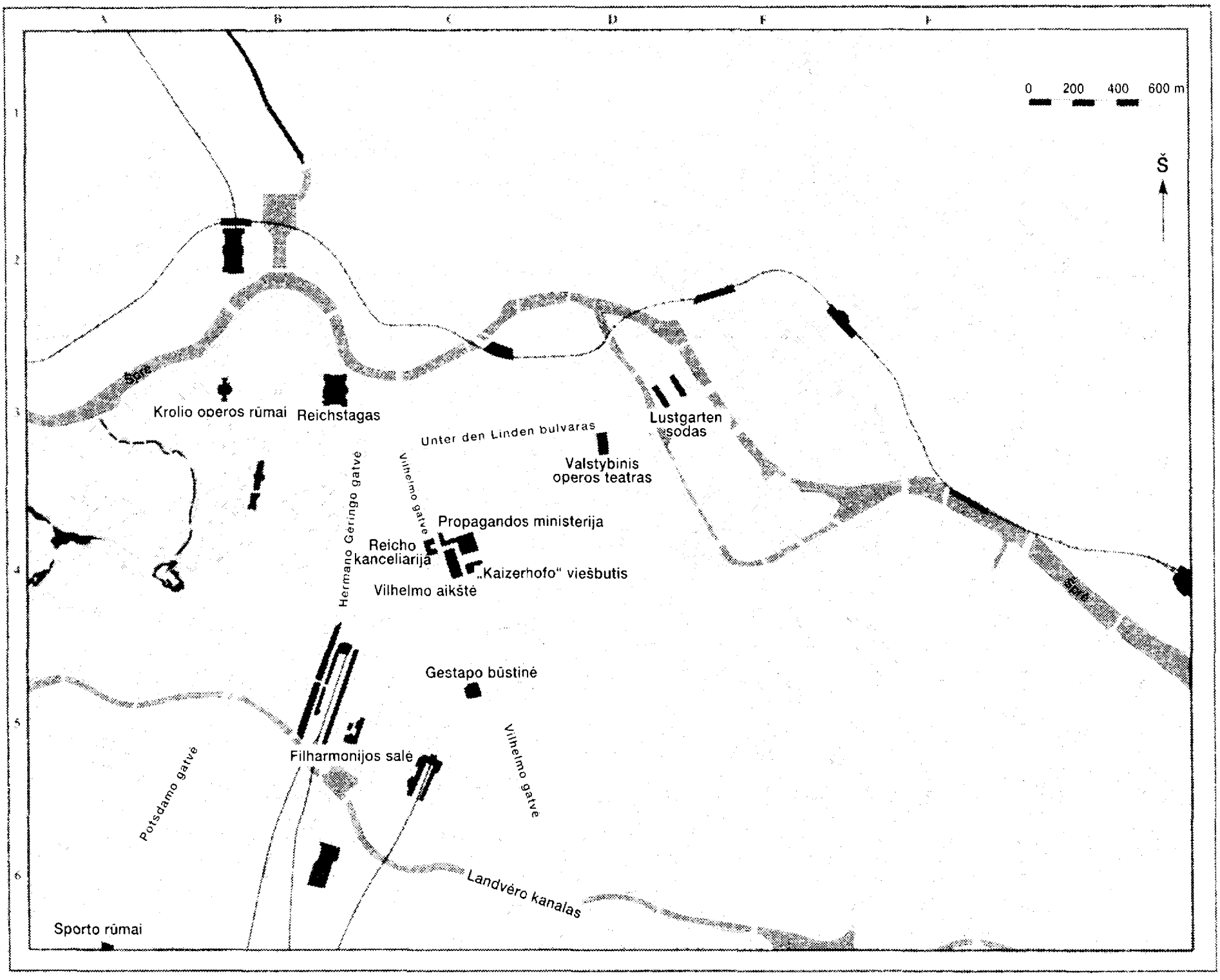

9. Berlyno žemėlapis, miesto centras, 1939 metai.

Nr. 244
Freitag
8. Oktober 1943

10 Pfennig
Auswärts 15 Pf.

Der Angriff

Reichsausgabe

Tageszeitung der Deutschen Arbeitsfront

10. Gėbelso 1927 m. įkurto laikraščio *Der Angriff* antraštė. Šis laikraštis pradėjo naująjį populiariosios žurnalistikos stilių, tai atsispindi jo modernioje tipografijoje, kuri nepasikeitė ir po 16 metų, 1943-aisiais.

kiniu, tikėdamasis kalbėti Vienoje, bet buvo sugrąžintas atgal į Pasau, kadangi Vokietijos valdžia sugriežtino apribojimus jo kelionėms. Tada iškeliavo į Miuncheną, bet savo nusivylimui sužinojo, kad Hitleris, lyg tyčia, Berlyne. Keliaudamas atgal gavo laikraščio *Der Angriff* egzempliorių, kuris, jo manymu, buvo „puikus!“[58] Kitas numeris, parašė jis, „meistriškas!“[59]

Nors ankstyviesiems *Der Angriff* numeriams teko susidurti su nemažais sunkumais, laikraštis tapo svarbiausiu Gėbelso ginklu kovoje dėl įtakos Berlyne. Pirmiausia jis buvo leidžiamas tik 2000 egzempliorių tiražu ir išeidavo kartą per savaitę, bet per kelerius metus jo tiražas padidėjo ir nuo 1929 metų spalio jis buvo leidžiamas dukart per savaitę. Po 1930 metų lapkričio – kasdien. Tada jis jau buvo plačiausiai skaitomas nacių laikraštis šiaurės Vokietijoje, taip pat ir Berlyne. Gėbelsas išdidžiai jį apibūdindavo kaip „revoliucinį kovos dienraštį“. Mes galime *Der Angriff* pastebėti kelis skiriamuosius bruožus, kuriuos šis žmogus suteikė nacių žurnalistikai. Laikraštyje rašoma atvirai agresyvia maniera, ir nors jis buvo panašus į kitus nacių laikraščius, kuriuose partijos veiksmams ir istorijoms suteikiama plati apimtis, Gėbelsas, rašęs visus vedamuosius, naudojo atviresnį, tiesioginį, asmeninį stilių, kad sukurtų kovinės simpatijos jausmą tarp partijos „kovotojų“. Daugiausia poveikio turėję jo straipsniai parašyti dienoraščio stiliumi, tai kvapą gniaužiantys pasakojimai iš pirmų lūpų. Pirmajame *Der Angriff* puslapyje visada būdavo Šveicerio

karikatūra, pasirašyta pseudonimu Mjolniras (*Mjölnir* – norvegų kalbos žodis, reiškiantis „Toro kūjį“ arba „naikintoją“), tai pabrėždavo demonstratyviai antisemitinį laikraščio toną. Pirmajame numeryje buvo žydų bankininko Jakobo Goldšmito karikatūra, ir savo pirmame vedamajame Gėbelsas paskelbė: „Vokietija yra išnaudojama tarptautinio žydų finansinio kapitalo kolonija.“[60] Antrame numeryje buvo puolami įvardyti keli žydai teisininkai.[61] Daugumos vėlesnių numerių pirmojo puslapio vedamieji buvo skirti „žydų klausimui“[62]. *Der Angriff* dažnai buvo pateikiamos grasinamos užuominos apie tai, kaip su žydais ir kitais nacizmo priešininkais gali būti elgiamasi ateityje, ne tik vedamuosiuose straipsniuose. Pavyzdžiui, 1927 m. rugsėjo 19 d. numeryje buvo nedidelis straipsniukas, kaip SA narys Kotbuse buvo nudurtas žydo. Straips-

11. „Ateitis priklauso mums“, Hanso Šveicerio sukurtas plakatas nacių partijos masiniam mitingui Niurnberge 1927 m. rugsėjo mėn. Šveiceris tapo Gėbelso artimiausiu patikėtiniu Berlyne tarp 1926 ir 1930 metų ir atskleidė jam vaizduojamojo meno galimybes propagandai.

nis sarkastiškai buvo pavadintas „Žydų didvyris su peiliu“ ir baigėsi žodžiais: „Niekas nebus pamiršta. Ateis diena!“[63]

Der Angriff buvo skirtas darbininkams ir daugeliu atžvilgių savo stiliumi priminė komunistų laikraštį *Die Rote Fahne* („Raudonoji vėliava“). Patys komunistai laikraštyje *Der Angriff* visada buvo vaizduojami kaip Maskvos apgaulės aukos, kuriomis ciniškai manipuliavo jų lyderiai vokiečiai. Šveicerio karikatūrose komunistai, jeigu būdavo piešiami su „arijams“ būdingais bruožais, tipiškai vaizduoti kaip suskretę ir nedisciplinuoti, tikra priešingybė tvarkingiems, santūriems, vyriškiems SA nariams. Jau pirmuosiuose laikraščio numeriuose Gėbelsas įdėjo skiltį su antrašte „Kova dėl Berlyno“, kuriame Berlyno SA vaizduojami kaip herojiški, priešų apsupti kovotojai, pateikė naujienas ir pranešimus apie vietinės partijos renginius, o netrukus įtraukė reguliarią skiltį „Iš asfalto dykumos“, kuri praplėtė šią temą vietiniais susidūrimais. Gėbelsas taip pat sukūrė „politinį dienoraštį“, kurį naudojo platesniems įvykių komentarams. Paskutiniame laikraščio puslapyje buvo įmantrus kasdienių reklamų mišinys, kuriame pateikiamos (nežydiškos) Berlyno parduotuvės ir specializuoti nacių literatūros bei aprangos tiekėjai.

Der Angriff buvo atvirai priešiškas visiems respublikos politikams ir institucijoms, taip pat ir atskiriems oponentams. Gėbelsas laikraštyje sukūrė antitezę tarp savo paties vadovavimo naciams ir Berlyno policijos viršininko pavaduotojo Bernardo Veiso (Bernhard Weiss), kaip žydų „Izidoriaus“ stereotipo.[64] Per kitus kelerius metus Veisas – nusipelnęs Pirmojo pasaulinio karo veteranas – buvo pristatinėjamas kaip asmeninis priešas, pasiryžęs sustabdyti nacius bet kokiomis priemonėmis, ir kartu piktai pašiepiamas dėl savo žydiškumo.[65] Gėbelsas kaip apsėstas ir nepaprastai savimi patenkintas šaipėsi iš Bernardo Veiso, netgi paskelbė dvi knygas, skirtas įžeidžiamiems anekdotams su Šveicerio karikatūromis apie jį.[66] Nors „šiurkšti ir nerafinuota“ laikraščio kalba daugelį atstūmė, kiti neišsigando, ir tai neabejotinai pritraukė žmonių į nacių judėjimą. Vienas buvęs kareivis, dar ne nacių partijos narys, rašė:

> Vieną dieną, 1927 metų pradžioje, aš nusipirkau savaitinį laikraštį *Der Angriff*. Leidinio pavadinimas mane patraukė. Atidžiai išnagrinėjęs

> pirmąjį numerį negalėjau sulaukti kito ir susižavėjęs skaičiau, kaip jis puola respublikonų režimą. Nuo tada tapau nuolatiniu *Der Angriff* skaitytoju – jis padėjo man priartėti prie partijos, kovojančios už naująją Vokietiją.[67]

Kai buvo išleisti pirmieji *Der Angriff* numeriai, Gėbelsas vis dar vaidijosi su Štraseriais. Po nepavykusios kelionės į Vieną jis iškart grįžo į Berlyną ir bandė pasikalbėti apie tai su Hitleriu. Jis sužinojo, kad Hitleris su niekuo neaptarė nepagrįstų įtarimų, kuriais svaidėsi Gėbelsas su Štraseriais, ir dabar reikalavo aptarti pasiruošimą būsimam masiniam metiniam partijos narių mitingui, kuris pirmą kartą turėjo įvykti Niurnberge, o ne Veimare. Šveiceris prie jų prisijungė ir padarė įspūdį tiek Hitleriui, tiek Gėbelsui savo plakatu, kurį nupiešė šiam mitingui su legendiniais žodžiais „Ateitis priklauso mums“.[68] Po savaitės Gėbelsas išvyko iš Berlyno trumpų atostogų į Bavariją. Jis keliavo aplankyti Richardo Flisgeso kapo Šlierzėje ir grįžo į Miuncheną bendram partijos susirinkimui liepos 30 d. Dėl visų meilikavimų Hitleriui, Gėbelsas pajuto stiprią antipatiją Miunchenui ir visai Hitlerį čia gaubiančiai atmosferai. Apie susirinkimą jis parašė: „Nuobodūs raportai. Finansai, organizavimas, dievai žino kas. Tada kalba Hitleris. Nuostabus kaip visada. Prieš visą šią Miuncheno minią lyg perlai, barstomi kiaulėms.“ Kitą dieną Gėbelsas labai susijaudino, kai Hitleris nuvežė jį į Šlyrsę savo automobiliu. Juodu ilgai kartu vaikščiojo ir sutarė, kad Gėbelsas Niurnbergo masiniame mitinge kalbės apie propagandą. Rodos, kad Hitleris vėl daugiausia kalbėjo jiems sėdint prie kalnų upelio ir prisiminė savo šeimą. Gėbelsas labai išpuiko, kad jo ir Hitlerio šeimų kilmė nepaprastai panaši; jautė, kad tai dar vienas juos siejantis bendro likimo įrodymas. Tada Hitleris grįžo į Miuncheną, o Gėbelsą paliko kaime. Jis šiek tiek pažiūrėjo liaudies šokių ir aprašė incidentą, kuris leidžia spėti apie nuožmią neapykantą žydams kasdieniniame gyvenime: „Vakare žiūriu šokius. Eilė su šleikščiu žydu, kuris per arti priėjo prie vokietės mergaitės. Ir Izraelis pasirodė visu gražumu.“[69]

Niurnbergo masinis mitingas, surengtas savaitgalį, rugpjūčio 19–21 dienomis, buvo pirmasis, kurį planuojant dalyvavo Gėbelsas. Mitingas buvo ren-

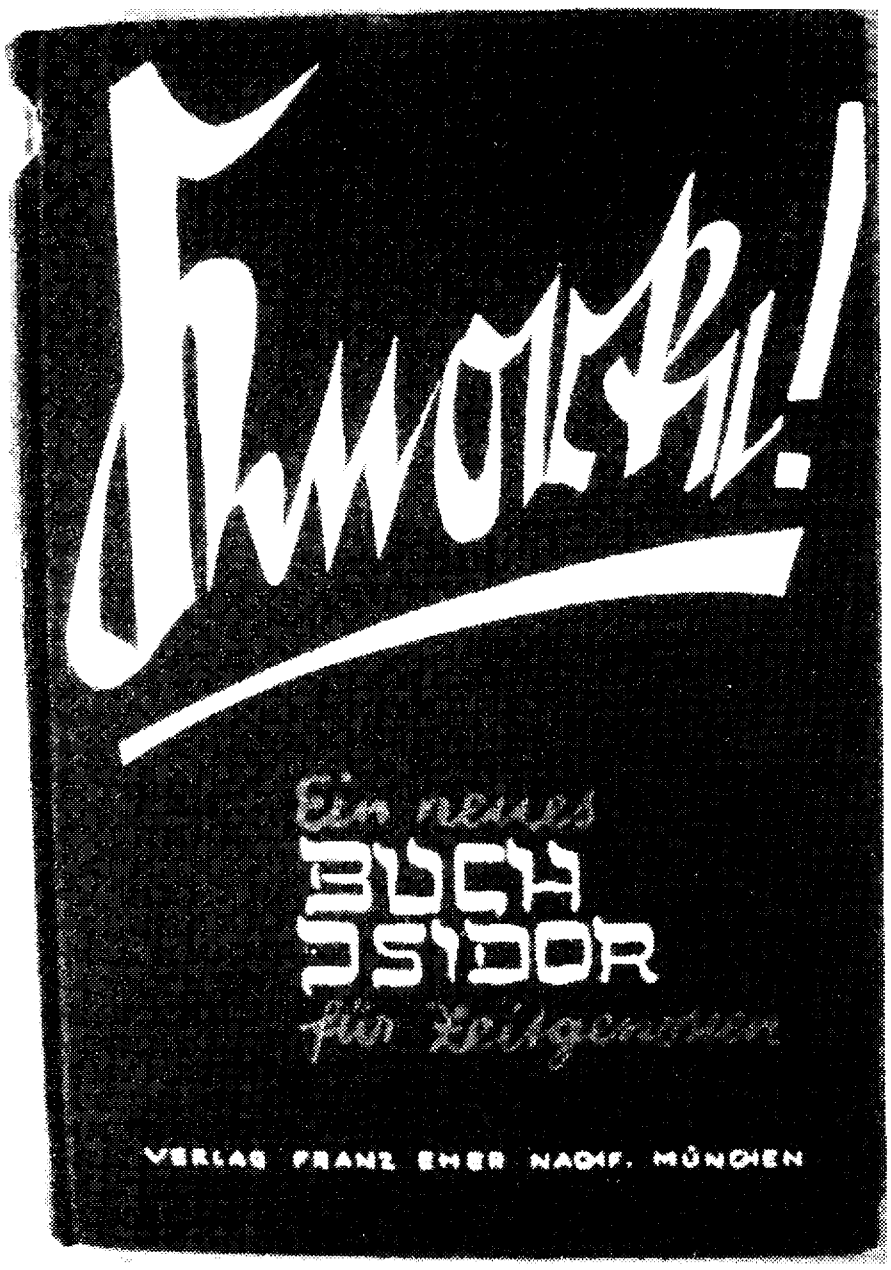

12. Antroji Gėbelso knyga, išleista 1931 metais, kurioje piktai puolamas Berlyno policijos viršininkas Bernardas Veisas. Atkreipkite dėmesį, kaip hebrajiškai rašomas vardas „Izidorius“. Knygos pavadinimas – „knorke“ – tai žodis iš Berlyno dialekto, geriausiai verčiamas kaip „puikus“ arba „nuostabus“ (šia reikšme žodį Gėbelsas įprato vartoti 1926 metais atvykęs į Berlyną).

giamas pagal ankstesniųjų mitingų Veimare šabloną su maršais, kalbomis ir didelėmis iškilmėmis dalyvių grupėms, atvykusioms iš tolimų šalies kampelių. Pats Niurnbergas – istorinis miestas pietų Vokietijoje, kur nacių partija buvo stipriai įsigalėjusi. Seni miesto ryšiai su vokiečių kultūra, menu ir dainomis buvo kaip malinys nacių malūnui. Vyko naktinis paradas su fakelais, kuriame žygiavo partijos uniformuotosios organizacijos – SA, SS (neseniai susiformavę asmeninės Hitlerio apsaugos būriai) ir Hitlerio jaunimas (Hitlerjugendas). Policija įdėmiai stebėjo įvykius, ir raporte vyriausybei pranešama, kad dalyvavo 8500 uniformuotų vyrų ir 300 jaunuolių. Iš esmės dalyvavo apie 15 000–20 000 partijos šalininkų, dvigubai daugiau negu ankstesniais metais Veimare. SA daugiausia atstovavo dalyvių grupės iš Rūro, policija pažymėjo, kad dalyvavo Berlyno SA grupuotė, žygiavusi visą kelią iki Niurnbergo ir nešusi plakatą su Gėbelso šūkiu *Trotz Verbot – nicht tot!* („Uždraustas – dar ne miręs!“)[70] Gėbelsas daug rašė laikraštyje *Der Angriff* ir vėlesnėse ataskaitose apie šį Niurnbergo masinį mitingą, kaip ypatingai buvo pagerbti Berlyno SA, ir idealizavo bedarbius SA narius, kurie visą kelią ėjo pėsčiomis į Niurnber-

go mitingą. Aprašė jų džiaugsmą, kai jie vėl galėjo apsivilkti savo uždraustas uniformas išvykę iš Berlyno.[71] Nuolatinė kalbų Niurnberge tema buvo neapykanta žydams, tiek pačioje Vokietijoje, tiek užsienyje. Mitingas baigėsi taikiai. Pažymėtina, kad Hitleris ir Gėbelsas užsakė filmą apie šį mitingą, tai rodė vis didėjantį tų galimybių, kurias ši žiniasklaidos rūšis suteikė propagandai, pripažinimą.[72]

Gėbelsas, kad ir demonstruodamas viešą vienybę partijos masiniame mitinge, tuo laiku buvo apsėstas minčių, kuo jis skiriasi nuo Štraserių. Kiekvienas susitikimas su Hitleriu jam atrodė kaip geriausia proga apie tai pasikalbėti. Bet Hitleris atsisakė įsitraukti į šį reikalą. Rugsėjį atvykęs į Berlyną, jis išmintingai naudojosi savo sesers ir dukterėčios Geli Raubal (Geli Raubal) buvimu ir filmo apie mitingą demonstravimu kaip priemone išvengti Gėbelso kalbų apie Štraserius. Gėbelso besąlygiškas atsidavimas Hitleriui irgi buvo tikrinamas. Lapkritį Hitleris iš Gėbelso pareikalavo susitaikyti su Štraseriais, ir Gėbelsas sutiko, tačiau nė akimirkai mintyse neišsižadėjo savo priešiškumo jiems.[73] Žinodamas, kad komunistų spauda rašo apie nesutarimus nacių partijoje, Hitleris suorganizavo „Jungtinio fronto“ susirinkimą Miunchene 1927 m. gruodžio 19 d., kuriame pasirodė šalia Gėbelso ir Gregoro Štraserio. Laikraštyje *Völkischer Beobachter* buvo išspaudintas ilgas straipsnis apie šį spektaklį, ironiškai pavadintas „Pasidalijusi“ Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija“. Savo pompastišku ir gremėzdišku stiliumi straipsnis stulbinamai kontrastuoja su gyvesne paties Gėbelso proza:

> Minia sausakimšoje Hofbroihauzo (*Hofbräuhaus*) salėje taip pat parodė susidomėjimą naujienomis apie partijos pasidalijimą, entuziastingai, nuoširdžiomis ovacijomis pasitikdama tris „atsiskyrusius“ lyderius, kurie į salę įėjo kartu. Jie, pasak mūsų „asfalto draugų“ iš Berlyno, atėjo pasižiūrėti partijos, kuri buvo pasidalijusi ne vienu, bet trimis būdais, ir surado bendrą frontą su „skirtingomis“ kryptimis, kuriomis kiekviena kita partija didžiuotųsi. Jie rado bendrą Hitlerio, Štraserio ir Gėbelso frontą, kuris reiškia kur kas daugiau negu draugiškas atsitiktinis susiėjimas. Jis greičiau yra paremtas bendru tikėjimu svarbia, šventa misija ir

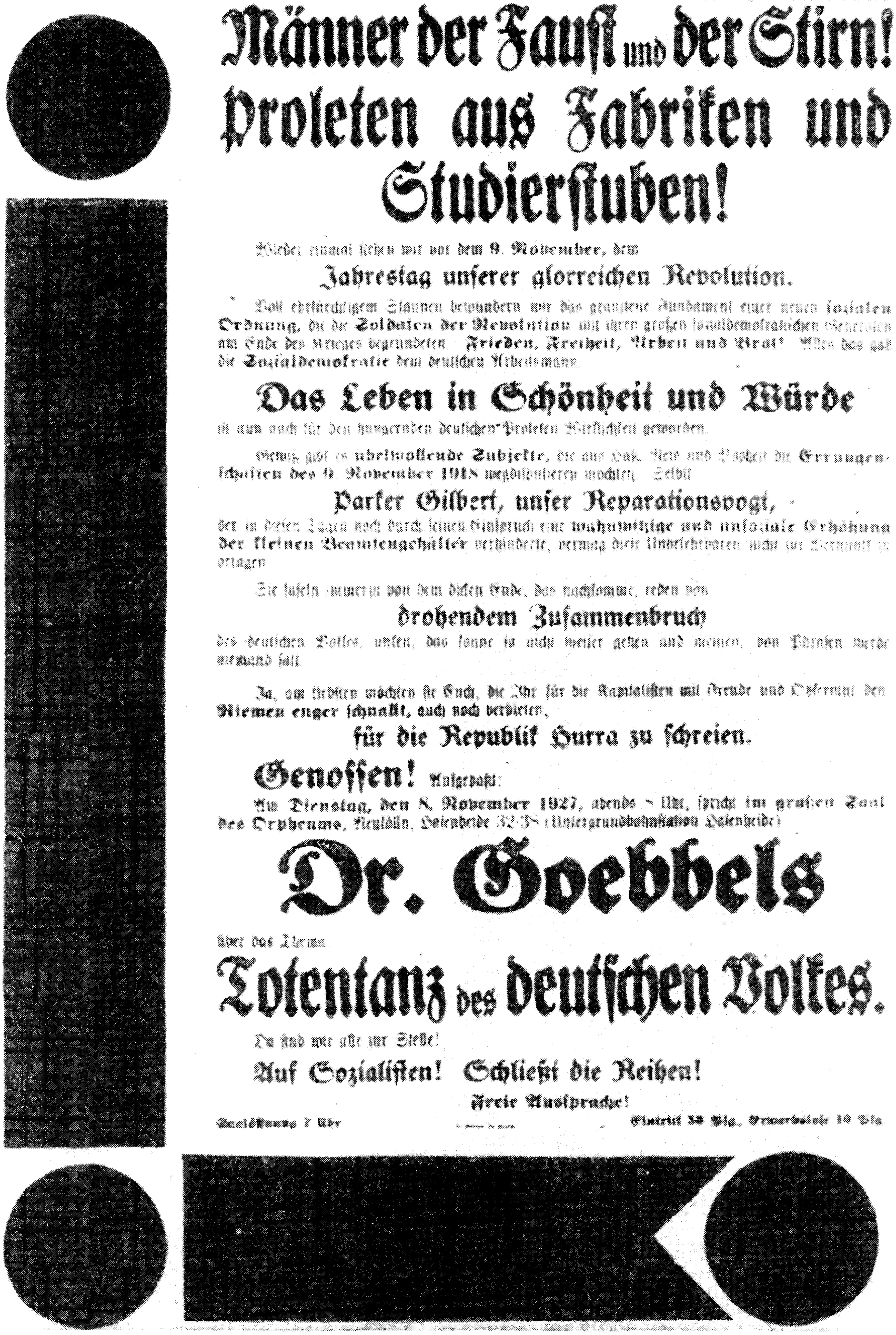

Männer der Faust und der Stirn! Proleten aus Fabriken und Studierstuben!

Wieder stehen wir vor dem 9. November, dem

Jahrestag unserer glorreichen Revolution.

Voll ehrfürchtigem Staunen bewundern wir das granitene Fundament einer neuen sozialen **Ordnung**, die der **Soldaten der Revolution** und ihrer großen sozialdemokratischen Führer am Ende des Krieges begründeten. **Frieden, Freiheit, Arbeit und Brot!** Alles das gab die **Sozialdemokratie** dem deutschen Arbeitsmann.

Das Leben in Schönheit und Würde

ist nun auch für den hungernden deutschen Proleten Wirklichkeit geworden.

Wenig gibt es **überflüssende Subjekte**, die aus Dank, Ehre und Pflicht die Errungenschaften des 9. November 1918 wegdiskutieren möchten. Selbst

Parker Gilbert, unser Reparationsvogt,

der in seinen Augen noch durch seinen Einfluß eine **wahnwitzige und unsoziale Erhöhung der kleinen Beamtengehälter** verhinderte, vermag diese Unverschämtheit nicht zur Genüge zu rügen.

Sie sprich immerzu von dem dicken Ende, das nachkommt, reden von

drohendem Zusammenbruch

des deutschen Volkes, unken, daß sowas so nicht weiter gehen und wenn, dann Proleten daran schuld sein.

Ja, am liebsten möchten sie Euch, die Ihr für die Kapitalisten mit Freude und Opfermut den **Riemen enger schnallt, auch noch verbieten,**

für die Republik Hurra zu schreien.

Genossen! Kampfgenossen!

Am **Dienstag, den 8. November 1927**, abends 8 Uhr, spricht im großen Saal des Clubhauses, Neukölln, Weisestraße 32-38 (Untergrundbahnstation Hermannplatz)

Dr. Goebbels

über das Thema

Totentanz des deutschen Volkes.

Da sind wir alle mit Sicherheit!

Auf Sozialisten! Schließt die Reihen!

Freie Aussprache!

Eröffnung 7 Uhr — Eintritt 50 Pfg., Erwerbslose 10 Pfg.

13. Plakatas mitingui Berlyne 1927 m. lapkričio 8 d., kuriame „dr. Gėbelsas“ kalbės apie „vokiečių *tautos* mirties šokį“. Tai buvo pirmoji vieša Gėbelso kalba Berlyne po ilgo draudimo, ir jis pritraukė daug klausytojų, taigi parašė: „Nedažnai matau tokią sausakimšą salę.“ (TBJG, 1927 m. lapkričio 8 d., TI, 1/II, p. 289.)

ištikimybės jausmu, kad jie susieti tos pačios bendros idėjos ir to paties lyderio – Adolfo Hitlerio.

Štai kodėl glausta Gregoro Štraserio kalba buvo tokia įtikinanti tiksliomis formuluotėmis, kai jis išdėstė tikįs nacionalsocialistiniu judėjimu ir jo lyderiu, visai kaip senas fronto kareivis, kuriam politinė kova taip pat tapo atsakingos tarnystės forma <...>

Štai kodėl daktaras Gėbelsas korektiškai prisiminė kiekvieno mirusio šio judėjimo nario dvasią, nes jo kraujo auka užkrovė panašią atsakomybę gyviesiems <...>

> Adolfas Hitleris, entuziastingai garbinamas partijos lyderis, galėjo šiandien pademonstruoti šį frontą, sutampantį savo dvasia ir darbais, kurie visur parodė, kaip nacionalsocialistai išskleidė svastikos plakatą sunkiais kovos metais.[74]

Ne mažiau įdomus šio raporto aspektas yra tas, kad jame vartojama paties Gėbelso žurnalistinė frazė „asfalto spauda“, nurodanti Berlyno laikraščius, čia sarkastiškai įvardijamus kaip „mūsų asfalto draugai“.

Nors priverstas viešai demonstruoti vieningumą, parodytą Hofbroihauze, Gėbelsas privačiai vis dar koneveikė Štraserius, ypač Otą. Jo gruodžio 19 d. susirinkimo aprašymas savo glaustumu labai skyrėsi nuo nuobodžios ir varginančios *Völkischer Beobachter* prozos. Jis neleidžia manyti, kad „jungtinis frontas“ buvo neapsimestinis:

> Pirmiausia kalba Štraseris, tada aš, tada vadas. Prieštaringa nuotaika. Žmonės faktiškai nutraukia man ranką.
>
> Baigiame 23 valandą. Štraseris išvyksta.[75]

Per tuos mėnesius Hitleris su Gėbelsu turėjo apsvarstyti dar vieną dalyką – „parlamentarizmo“ klausimą. Gėbelsas kūrė savo įvaizdį kaip revoliucionierius ir visiškai niekino parlamentinę demokratiją. 1927 metų birželį, kai jo kivirčas su Štraseriais buvo pasiekęs aukščiausią įtampos tašką, Gėbelsas nuvyko į Reichstagą pasižiūrėti, kaip kalba Gregoras Štraseris. Tai paskatino jį

parašyti: „Vokiečių tautos kelias į gyvenimą eis per šios institucijos lavoną.“[76] Uždraudus Berlyno nacių partiją, Gėbelsas buvo priverstas paklusti Hitlerio planui siekti galios teisėtu keliu. Reichstago rinkimai buvo numatyti 1928 metų gegužę, tad partija turėjo sukurti strategiją. 1927 m. lapkričio 24 d. Gėbelsas aptarė tą reikalą su Hitleriu:

> Vadas aiškiai išdėstė kitą rinkiminę kampaniją. Aš be vargo pateksiu į Reichstagą. Nors tai ir gali sugadinti mano reputaciją, bet aš turėsiu neliečiamybę.[77]

Reichstago deputatai tuo laiku buvo renkami proporciniu balsavimu pagal partijos sąrašą. Aukščiausiai partijos sąraše esantys kandidatai turėjo daugiausia šansų gauti kėdę Reichstage, o su ja ir galimybę nemokamai keliauti traukiniu bei teisinę neliečiamybę. Gavęs pažadą iš Hitlerio, jog bus įrašytas nacių partijos sąrašo viršuje, Gėbelsas ėmėsi rengti pirmąsias rinkimines kampanijas šalies mastu. Kelis mėnesius jis daug keliavo, kalbėjo tuzinuose Vokietijos miestų, naudojosi jam suteikta laisve vėl kalbėti Berlyne po 1927 m. spalio 30 d.[78] Po kelių dienų jis gavo pirmą šaukimą į teismą Elberfelde už nepaklusnumo valdžiai kurstymą. Jam paskyrė 100 markių baudą, bet išdidžiai pažymėjo, kad teismo sprendime jam priskirti „kilnūs motyvai tėvynės labui“. Gėbelsas šventė pergalę su senu draugu iš Rūro, Viktoru Luce (Viktor Lutze), ir juodu vienas kitam skundėsi Štraseriais.[79] Gėbelsas mėgo demonstratyviai girtis drąsa savo dienoraštyje rašydamas apie daugelį savo pasirodymų teisme (dauguma jų buvo dėl šmeižikiškų straipsnių laikraštyje *Der Angriff* arba prievartos kurstymo viešose kalbose), ir kartais rodėsi, jog jį vilioja perspektyva būti įkalintam (tai suteiktų progą tapti kankiniu), bet iš tiesų jis nenorėjo būti uždarytas. Kuo labiau artėjo 1928 metų gegužės rinkimai, tuo labiau Gėbelsas siekė parlamentaro neliečiamybės.

Kaip ir Reino krašte, taip ir Rūre, Gėbelsas vis dar nemėgo kalbėti vidurinės klasės publikai; Hitleriui buvo palikta įsiteikti pramonės vadovams ir įtikinti juos, kad jų nuosavybė bus saugiai tvarkoma valdant naciams. Gėbelsas mėgo kalbėti studentams ir, žinoma, darbininkams. Jis negalėjo atsispirti

prievartos panaudojimui. Vasarį, artėjant rinkimams, kai naciai siekė žmones įsiutinti, bent jau patį savo šalininkų branduolį, Gėbelsas kalbėjo keliuose susirinkimuose Berlyne. Jam pasakius tris kalbas, vieną dieną, vasario 24-ąją, kilo muštynės tarp nacių ir komunistų; Gėbelso vairuotojas Tonakas (Tonak) gavo tris peilio dūrius, bet jie nebuvo mirtini.[80] Kitą rytą, lygiai 6 valandą, Gėbelsą išvertė iš lovos policija, nusivežė į Moabito policijos skyrių, pagaliau pateikė kaltinimus pagal penkis punktus ir paleido.[81] Vasario 28 d. Gėbelsas buvo nuteistas šešis mėnesius kalėti už prievartos kurstymą. Jis vaizdavosi į Kristų panašiu kankiniu, šį įvykį komentuodamas taip: „Dabar Izidorius pasilinksmins, nes vėl kažką nukryžiavo.“[82] Gėbelsas sugebėjo pateikti apeliaciją ir atidėti nuosprendžio vykdymą.

Vis daugiau laiko praleisdamas teisme – arba kaip kaltinamasis, arba kaip liudininkas – Gėbelsas dabar naudojosi savo didesniu reikšmingumu bandydamas dar kartą įsitvirtinti kaip rašytojas. Jo 1923 metų pjesė „Klajūnas“ buvo perrašyta, ir premjera įvyko Veimaro Valnerio teatre 1927 metų lapkritį.[83] Atsiliepimai buvo labai padriki, tačiau „Klajūno“ sukūrimas sąlygojo asmeninę nuostatą, kuri buvo daug svarbesnė negu pati pjesė. 1928 m. kovo 6 d. Gėbelsas atvyko į Veimarą pažiūrėti spektaklio. Jis giriasi, kad spektaklis buvo sutiktas milžiniškomis ovacijomis, bet pasimėgavimą tuo greitai pakeitė staigmena, kuri laukė grįžus į viešbutį: „Tada durys atsidaro – ir prieš mane stovi Anka Štalherm. Net sudrebu, užsikertu, suvirpu iš džiaugsmo: Anka!“ Anka trumpai paaiškino Gėbelsui, kad dabar yra ištekėjusi, turi keturių mėnesių amžiaus kūdikį (nuo kito vyro), jaučiasi nemylima ir nelaiminga. Jis visą naktį negalėjo sumerkti akių, o tada juodu vėl susitiko ryte prieš jam išvykstant į Berlyną ir po to dar vienai kalbai – į Potsdamą.[84] Gėbelso netikėtas susitikimas su Anka nedavė jam ramybės. Atvykęs į Berlyną 1926 metų lapkritį, jis asistavo kelioms jaunoms merginoms ir nenuleido akių nuo daugelio kitų. Iš jo draugystės su Dora Henšel nieko neišėjo, bet Gėbelsas užmezgė artimesnius santykius su Tamara fon Hėde (Tamara von Heede) *politique èmigré* (pranc. – politine emigrante) iš Rusijos, kurią susitiko 1927 metų gruodį. Jiems praleidžiant daugiau laiko kartu, Gėbelsas jau ėmė manyti, kad ją myli. Tačiau susitikimas su Anka padėjo suprasti, kad ne, ir paskutinėmis savaitėmis iki

rinkimų 1928 metų gegužę Gėbelsas nuolat svarstydavo galimybę atnaujinti santykius su Anka.

Anka jį tebetraukė kaip ir prieš dešimtį metų, ir juodu kelis kartus buvo susitikę. Pasak Gėbelso, Anka papasakojo jam apie savo dabartinius sunkumus; jų ilgalaikė abipusė meilė buvo jaučiama, bet juodu apie ją nekalbėjo. Balandžio mėnesį jis pristatė Anką keliems savo draugams ir bendradarbiams iš Berlyno: Šveiceriams, Tonakui ir savo sekretorei Ilsei Betgei. Gėbelsas keliavo su rinkiminės agitacijos turu po Tiuringiją ir galėjo užsukti į Veimarą pasimatyti su Anka. Tačiau ji buvo gerbiama ištekėjusi moteris, suprantama, kad jai nebuvo paprasta viešai rodytis su Gėbelsu ir jo draugais. Kai jie užsuko paimti Ankos kartu į teatrą, ji prie savo namų sukėlė nesmagią sceną ir pasakė Gėbelsui negalinti eiti. Vėliau ji pasirodė, kai Gėbelsas su draugais jau ėjo iš teatro. Nors ir mėgino jai atleisti, bet jautėsi įskaudintas. Kitą dieną po ilgų diskusijų jai buvo pasiūlyta išsiskirti su vyru ir sugrįžti pas Gėbelsą, tačiau moteris atsitraukė. Gėbelsas netgi buvo pristatytas jos vyrui ir keliems draugams, o tada atstumtas. Tie žmonės buvo tikri buržua ir negalėjo jam patikti, galiausiai net savo dienoraštyje Gėbelsas parašė, kad ir pati Anka pasirodė tokia. Jis padarė išvadą, jog negali Ankai padėti.[85]

1928 m. balandžio 13 d. Gėbelsas šventė formalų nacių partijos Berlyne atkūrimą. Jis pavadino tai „istorine valanda“ ir įtraukė šią datą į mitinį pasakojimą apie partiją Berlyne, kurią jis stropiai kūrė. Partijos draudimas buvo panaikintas paskelbus Reichstago rinkimus, ir kampanija dabar karštligiškai judėjo į priekį. Rinkimų manifestas, paskelbtas daktaro Gėbelso laikraštyje *Der Angriff*, rodo, koks dviveidiškas buvo jo įsipareigojimas laikytis teisėtumo, kurį taip aukštino Hitleris, ir stebina savo kalbos šiurkštumu. Jame išdėstyta 16 punktų, kai kurie iš jų, pavyzdžiui, „atkurti Vokietijos garbę“ arba „būsto ir duonos“, skambėjo prideramai, nors buvo labai migloti. Vienas reikalavimas skamba nedviprasmiškai – „baigti parlamentines apgavystes“. Kai kurie buvo atvirai antisemitiniai, vienas „pašalinti žydus iš Vokietijos administracijos ir ekonomikos“, kitas – „teisės fronto kariui įveikti įsibrovėlius iš Galicijos“. Priešpaskutiniame punkte pavartota Gėbelso tuo laiku mėgstama frazė: „Į kartuves spekuliantus ir juodosios rinkos prekiautojus.“[86]

Gėbelsą kiek pribloškė balandžio 17 d. skirti įkalinimai jo vyrams, dalyvavusiems susišaudyme Rytų Lichterfeldės stotyje 1927 metų kovą, bet jis toliau laikėsi pašėlusios viešos agitacinės programos. Balandžio 28 d. Gėbelsas ir jo biuro valdytojas Dagobertas Diuras (Dagobert Dürr) Berlyne buvo nuteisti trims savaitėms kalėjimo už „vardo iškraipymą ir asmens įžeidimą“ byloje prieš Bernardą Veisą.[87] Gėbelsas pateikė apeliaciją nuosprendžiui tikėdamasis, kad būsima Reichstago deputato neliečiamybė padės jam išvengti kalėjimo. Gegužės 1 d. jis kalbėjo dviejuose susirinkimuose Diuseldorfe ir apsidžiaugė išvydęs ten savo motiną ir kelis artimuosius.[88] Kalbas Berlyne ir jo apylinkėse keitė kalbos tokiuose tolimuose kampeliuose kaip Ašafenburgas, Švainfurtas ir Leipcigas. Likus kelioms dienoms iki rinkimų jis nuvyko į Miunchenį ir ten su mažomis pertraukomis kalbėjo keturiuose susirinkimuose, taip pat prieš grįždamas į Berlyną trumpai šnektelėjo su Hitleriu. Paskutinėmis dienomis prieš balsavimą jis nukreipė savo dėmesį į Berlyną. Gegužės 16 d. jis vadovavo SA vyrų provokaciniam žygiui per Berlyno darbininkų kvartalus. Jie žygiavo per Špandau, Nojendorfą, Tegelį į Vedingą, tose gatvėse švilpdami ir tyčiodamiesi juos pasitiko komunistų šalininkai. Nuostabu, bet nekilo jokių prievartos aktų. Dar po dviejų susirinkimų Frydrichshaine gegužės 20 d. Gėbelsas su bičiuliais, kupini didelių vilčių, pasitraukė į partijos štabą laukti rezultatų.

Iki gegužės 21-osios vakaro nebuvo paskelbta pakankamai rezultatų bendrai situacijai paaiškinti. Naciai perversmo nepadarė, surinko tik 2,6 procento balsų, kur kas mažiau negu 1924 metais. Pačiame Berlyne, nepaisant Gėbelso pastangų, jie gavo tik 1,7 procento balsų.[89] Dvi kairiosios partijos – komunistai ir socialdemokratai – surinko daug balsų. Pagal respublikinę proporcinio balsavimo sistemą naciai gavo tik dvylika vietų Reichstage – Gėbelsas pateko. Tai pastebimai sumažino jo nusivylimą. Gegužės 21 dienos įrašas dienoraštyje skamba taip: „Didelis nusivylimas. Neišvengiama reakcija į paskutines kelias savaites vargo.“[90] Kitą dieną jis parašė: „Taigi aš Reichstago deputatas. Neliečiamas, o tai svarbiausia.“[91]

5

„Mes visi trys palaikysime vienas kitą“

> Vieną 1930 metų spalio vakarą, nuo rinkimų praėjus beveik mėnesiui, Leipcigerštrasėje kilo didelis triukšmas. Nacių chuliganų gaujos surengė demonstraciją prieš žydus. Jie brutaliai elgėsi su keliais tamsiaplaukiais didžianosiais praeiviais ir išdaužė visų žydų parduotuvių langus. Pats incidentas nebuvo labai rimtas: niekas nežuvo, labai mažai šaudymo, ne daugiau kaip pora tuzinų suėmimų. Prisimenu jį tik todėl, kad tai buvo mano pirmasis susidūrimas su Berlyno politika.
>
> Kristoferis Išervudas (Christopher Isherwood),
> „Berlyno dienoraštis, 1930 metų ruduo“[1]

1928 metų gegužės rinkimai sukėlė didžiulį nacių partijos nusivylimą. Nepaisant intensyvios rinkiminės kampanijos (prie kurios asmeniškai daug prisidėjo Gėbelsas), partijai akivaizdžiai nepavyko pelnyti visuomenės palaikymo arba atimti balsų iš komunistų ar socialdemokratų. Šis nusivylimas paskatino pradėti reorganizaciją, kuri tęsėsi dvejus metus, ir paradoksaliai patvirtino, jog reikia pasinaudoti rinkimų procesu kaip priemone įgyti galios ir įvesti nacių diktatūrai. Gėbelsui tai buvo labai skausmingas periodas. Jis susikūrė revoliucionieriaus įvaizdį; jis puikiai jautėsi viešuose susirinkimuose, kuriuose dalyvaudavo oponentai ir kuriuos lydėjo gatvės muštynės. Jis ypač žavėjosi kankinystės bei pasiaukojimo temomis ir laidotuvių apeigomis. Jis liaupsino „nežinomą SA narį“, bevardį darbininkų klasės didvyrį, pasirengusį viską paaukoti dėl reikalo, ir jautė absoliučią panieką demokratiniams procesams. Jis jautė visiškai nepateisinąs kelių veiksmų krypčių, kurių ėmėsi partija po 1928 metų gegužės.

Pati savaime narystė Reichstage Gėbelsui atnešė mažai džiaugsmo. Nacių dvylikos deputatų „frakcija“ faktiškai neturėjo jokios galios, o tiesioginis susidūrimas su parlamento procedūromis tik didino Gėbelso panieką. Po pirmosios sesijos birželio 13 d. jis apibūdino Reichstagą kaip „bereikalingą rūpestį“[2]. Laikraštyje *Der Angriff* jis parašė, kad naciai atėję į Reichstagą kaip „vilkai į avių bandą“, ir su panieka modeliavo deputatus ne kaip „Reichstago narius“, o kaip „neliečiamybės ir nemokamo kelionių leidimo laimėtojus“.[3] Gėbelsas turėjo naudos iš abiejų šių apibūdinimų; nuosprendis kalėti, skirtas jam prieš pat rinkimus, neįsigalėjo, o kitos kelios bylos prieš jį buvo nutrauktos per kitus kelis mėnesius. Gėbelsas nusprendė nesileisti įtraukiamas į parlamento veiklą ir kruopščiai ribojo ten praleidžiamą laiką. Savo pirmąją kalbą Reichstage liepos 10 d. jis panaudojo tam, kad šiurkščiai užsipultų instituciją.[4] Jam nedarė įspūdžio ir artimesnis kontaktas su pagrindiniais Vokietijos politikais. 1928 metų lapkritį jis rašė: „Vakar kalbėjo Štresemanas (Stresemann). Siaubinga medūza. Galėjau jį matyti iš gana arti. Štai koks Reicho užsienio reikalų ministras. Baisu! Vargšė Tėvynė!“[5] Kiek Gėbelsas domėjosi, tikrieji politiniai reikalai buvo tvarkomi už Reichstago ribų, ir jam palengvėjo, kad jo kolegos nacių deputatai nesusigundė tapti šios institucijos dalimi.

Nors nacių rinkimų kampanija pirmiau buvo sutelkta į miestus, 1928 metų gegužės balsavime daugiausia balsų jie gavo keliose kaimo vietovėse, ir dabar pirmą kartą Hitleris ėmėsi ryžtingų pastangų patraukti smulkiuosius ūkininkus ir žemdirbius. Šį veiksmą parėmė partijos rajono (*Gau*) ribų perskirstymas, idant jos sutaptų su rinkiminėmis apylinkėmis Vokietijoje. Gėbelso Berlyno–Brandenburgo rajonas buvo padalytas 1928 metų rugsėjį, ir kaimo vietovės aplink Berlyną iš jo kontrolės buvo atimtos.[6] Taip pat naciams tuo laiku reikėjo nustatyti aiškią moterų vietą partijoje. Gėbelso nuomonė šiuo klausimu buvo aiški. Jis pritarė Hitlerio vizijai apie aiškiai atskirtus lyčių vaidmenis, moteris paliekant namuose. Nuo savo atvykimo į Berlyną 1926 metų lapkritį jis turėjo daug reikalų su Elzbetos Cander Vokietijos moterų tvarkos judėjimu (DFO), kuris tik vėliau buvo prijungtas prie nacių partijos, ir laikė tai iš esmės varginančiu darbu. 1927 metų spalį savo kalboje šios organizacijos narėms jis, atkartodamas Hitlerį, įrodinėjo:

> Kova yra vyrų reikalas, moteriai skirta būti motina. Motina – tai ateities ir vaisingumo simbolis, gyvybės ir likimo bendrumo įstatymas. Moterys turi atlikti pagalbinį darbą ir palaikyti valstybę auklėdamos jaunąją kartą. Tautos ateitis yra moters rankose. Suvokdama šią savo pareigą, ji iš aukšto su panieka žiūrės į modernias, emancipuotas moteris. Ji pripažins, kad karas yra visų dalykų pradžia. Ji gimdo savo kūdikį kovoje ir jį gina. Jis kovoja visą gyvenimą iki mirties.[7]

Savo dienoraštyje Gėbelsas visa tai apibūdina daug trumpiau: „Moterys netu-
rėtų kalbėti apie politiką.“[8]

14. „Gėbelsas kalba“ – plakatas mitingui Berlyne 1928 metų lapkritį, rodantis didėjantį susidomėjimą vaizdine reklama. Kaip ir dauguma Gėbelso ankstyvųjų kalbų, ši buvo nukreipta į marksistus, klausiama, kodėl jie nužudė savo bendradarbį SA narį Kiutemejerį (Kütemeyer).

Visgi po 1928 metų gegužės rinkimų nacių partijai reikėjo sutelkti daug skirtingų moterų grupuočių, nes moterys kažkodėl palaikė nacionalsocialistus. Net Gėbelsas pastebėjo, jau pasakęs moterų organizacijos narėms, kad joms skirtas motinystės vaidmuo, jog „moterys yra fanatiškiausios“.[9] Neįmanoma išvengti įtarimų, kad jo antipatija šešiasdešimtmetei Elzbetai Cander iš esmės kilo dėl jos išvaizdos ir amžiaus. Istorikas, tyrinėjęs moteris nacistinėje Vokietijoje, rašo: „Cander, vilkėdama beformėmis naminio audinio suknelėmis, su nerūpestingai į kuodą susuktais plaukais, atitiko įprastą moters įvaizdį.“[10] Tas pats istorikas pažymi, kad Cander turėjo oratorės sugebėjimų, tačiau Gėbelsas niekada to nepažymėjo. Būdingesnis jo komentaras 1929 metų kovą ją susitikus Cveibriukene: „*Fräulein* (Panelė) Cander irgi čia. Baisu!“[11] 1928 ir 1929 metais Gėbelsas turėjo daug kartų pasirodyti su Moterų judėjimu Berlyne ir padrąsinti moteris vykdyti „pagalbinį darbą“. Svarbus darbas, kurį atliko moterys, – šią jų veiklą vertino netgi Gėbelsas – buvo sužeistų SA karių slaugymas. Nuo 1929 metų sausio jis pritarė DFO prašymui turėti savo laikraštuką, leidinys pasirodė kaip dvisavaitinis *Der Angriff* priedas, jis buvo pavadintas *Heim und Welt* („Namai ir pasaulis“). Pirmojo numerio vedamajame straipsnyje buvo skelbiama, kad *Heim und Welt* kalbės „ne apie teises, bet apie pareigas“. Toliau ėjo straipsnis nacių moterims svarbiu klausimu, „Blondinė ar tamsiaplaukė?“ Skatindamas moteris per daug nenukrypti į tokius dalykus, straipsnis pabrėžė, kad „moters užduotis“ – sukurti nacionalsocialistinę šeimą.[12] Gėbelsas, kuris, suprantama, labiau mėgo blondines, mėgavosi tiesiog būdamas tarp jaunų moterų ir patirdamas kelių iš jų meilikavimus. Jis užmezgė artimesnius santykius su keliomis jaunomis Moterų judėjimo narėmis: Hana Šneider (Hanna Schneider), Juta Lėman (Jutta Lehmann) ir Ksenija fon Engelhart (Xenia von Engelhardt), bet nė vienas ryšys nereiškė nieko daugiau, išskyrus beviltišką susižavėjimą.

Gėbelsas vis dar susirašinėjo su Anka ir kartais su ja susitikdavo, tad jam iškildavo akivaizdus kontrastas tarp šios žemiškos subrendusios moters ir Cander partijos narių. Per 1929 metų Velykas Anka ir jos vyras Georgas Mumė kartu su Gėbelsu ir Šveiceriais trumpai atostogavo Harco kalnuose, bet visos šios atostogos Gėbelsui buvo skausmingos, erzinančios ir nesmagios.[13] 1929

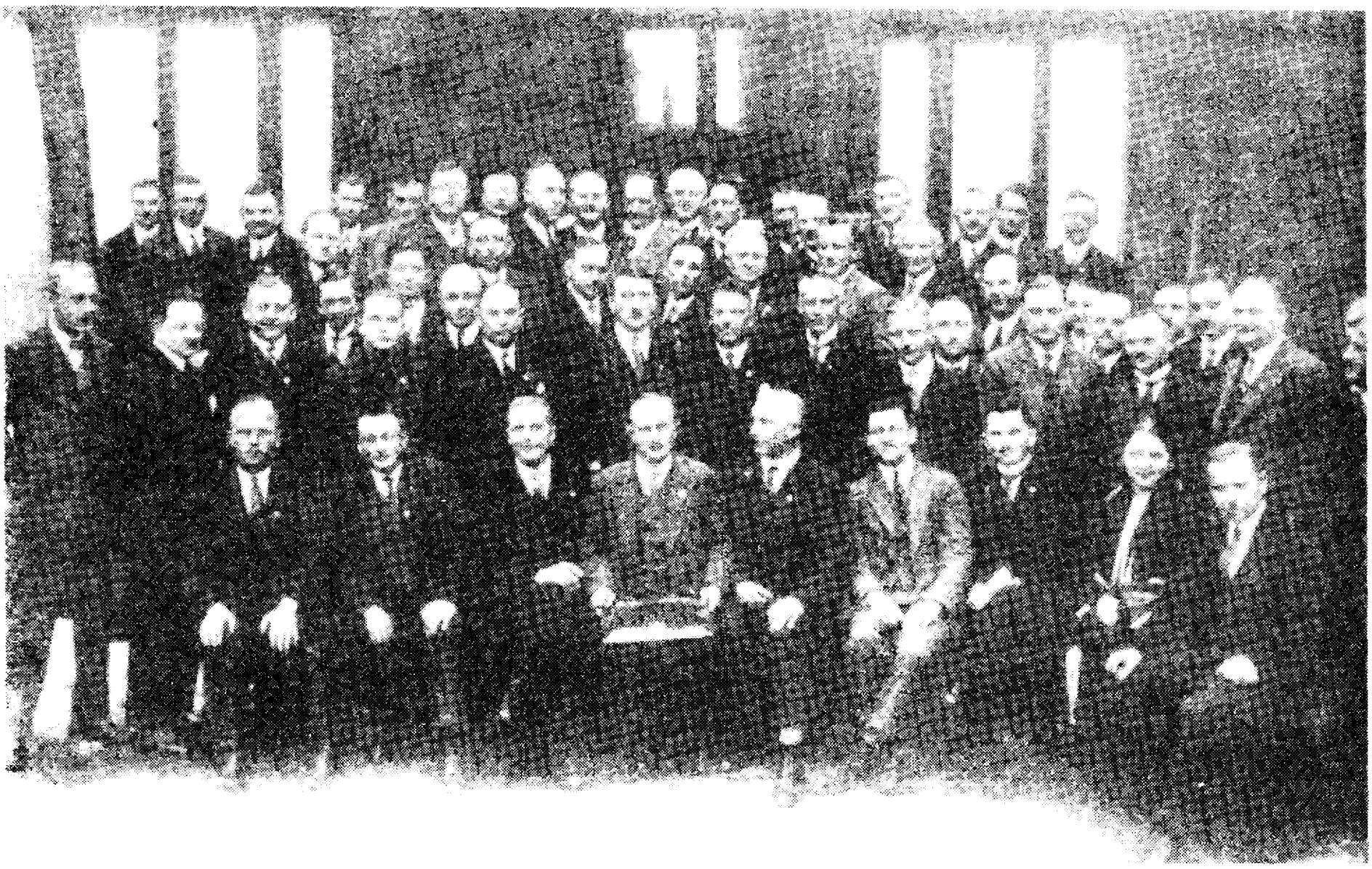

15. Nacių partijos vadovybė susitikime Veimare 1929 m. sausio 20 d. Gėbelsas užsitikrino stovėsiąs centre, šalia Hitlerio. Pirmoje eilėje antra iš dešinės Elzbeta Cander, vienintelė moteris šioje grupėje. Gėbelsas jautė panieką Cander, kuri buvo Vokietijos moterų tvarkos judėjimo (DFO) lyderė, tą dieną visas jo dėmesys buvo sutelktas į Anką Štalherm, pirmąją gyvenimo meilę, kuri jį aplankė susirinkime. Jis rašo: „Per pertrauką prieina Anka. Jai tikrai labai patinka visi šie žmonės.“ (*TBJG*, 1929 m. sausio 20 d., TI, 1/III, p. 168.)

metų liepą Anka ir jos vyras pakvietė Gėbelsą paviešėti savo namuose Veimare. Gėbelsas pažymėjo, kad vieną naktį jo trumpos viešnagės metu Anka atėjo į jo miegamąjį 2 valandą nakties ir pasakė, kad jos vyras nakvoti namo negrįš. Nenorėdamas piktnaudžiauti šeimininkų svetingumu (jo paties žodžiais tariant), Gėbelsas liepė Ankai grįžti į savo kambarį. Kitą rytą atsisveikinęs su jais stotyje, Gėbelsas parašė: „Gyvenkit laimingai, abu. Turiu jus palikti šioje tragedijoje ir tuštumoje. Aš neturiu laiko atsiduoti moterims.“[14]

Gėbelsas dažnai remdavosi šiuo paaiškinimu, esą yra per daug užsiėmęs, kai norėdavo paaiškinti užsitęsusį negebėjimą užmegzti ilgalaikius santykius su moterimis. Visi aplinkiniai – bendradarbiai ir bendraamžiai – tuokėsi, kai kurie, pavyzdžiui, Hansas Šveiceris, turėjo vaikų, o jis liko vienas. Jam

trūko ne tik moteriškos draugijos. Gėbelsas tuo laiku buvo visiškai vienišas. Nors dažnai lankydavosi kompanijose, buvo masinių renginių ir susibūrimų centre, tikrų draugų neturėjo. Jis vis dar buvo fiziškai atskirtas nuo partijos vadovybės Miunchene ir nuo savo didvyrio Adolfo Hitlerio. Iš tiesų, jis jautė panieką Hitlerį supusiems žmonėms, iš kurių tik nedaugelis, jo manymu, pasiekė aukštesnį negu „aludės lygį". Berlyne labiausiai į draugus galėjo pretenduoti Hansas Šveiceris, su kuriuo siejo radikalizmas ir susidomėjimas menais bei muzika. Bet Šveiceris jau buvo vedęs, turėjo atlikti tėvo pareigas, ir nors Gėbelsas manė jį esant iliustratorių genijų, bet visgi nelaikė jo intelekto lygiu sau. Naktimis, dirbdamas savo viengungiškame bute arba keliaudamas iš vienos agitacijų vietos į kitą traukiniu, Gėbelsas jautėsi nuo visų atskirtas. Jo sveikata dažnai būdavo prasta, nemažai įtakos tam turėjo įtemptas gyvenimo tempas. Jam dažnai skaudėdavo koją, nes visą dieną dirbęs partijos biure jis vakarais dar aplankydavo kelis skyrius aplink Berlyną, tikrindamas pažangą ir keldamas moralę. Jis nuolat rašė į *Der Angriff* ir kitus laikraščius. Kalbėdamas įvairiuose miestuose, Gėbelsas paprastai iki išnaktų sėdėdavo su vietiniais partijos rėmėjais, o kitą dieną keliaudavo toliau pamiegojęs vos kelias valandas. Jo dienotvarkė nuolat buvo perkrauta. Laikraštyje *Völkischer Beobachter* buvo pateiktas pagrindinių partijos oratorių sąrašas; Gėbelsas kalbėjo 188 susirinkimuose, jį susirinkimų skaičiumi lenkė tik du žmonės.[15]

Nors Gėbelsas darbe rasdavo paguodą, tai jam kartu buvo ir nuolatinis rūpesčių šaltinis. Daugiausia nerimo jam kėlė faktas, kad 1929 metų vasarą Hitleris laikinai atnaujino draugiškus santykius su dešiniųjų grupuotėmis, tokiomis kaip veteranų organizacija „Plieno šalmai" (*Stahlhelm*) ir Nacionalistų partija, vadovaujama spaudos magnato Alfredo Hugenbergo (Alfred Hugenberg). Ši netvirta sąjunga buvo suformuota agituoti prieš Jungo planą (*Young plan* pakeitė Daueso planą – *red. past.*), pagal kurį buvo atidėtas Vokietijos reparacijų mokėjimas. Gėbelsas džiūgavo dėl grynosios opozicijos kraštutinumo bei aiškumo ir bjaurėjosi bet kokio kompromiso idėja, netgi su kitomis nacionalistinėmis grupėmis. Jis ypač skeptiškai atsiliepė apie tuos, kuriuos apibūdino kaip „buržua", ir puikiai žinojo, kad naciams pradėjus dalyvauti kasdienėje politikoje, ne tik Reichstage, bet ir visos Vokietijos savivaldybių

ir regioninėje administracijoje, jiems kilo rimta pagunda atsisakyti savo revoliucinių pozicijų. Jis puikiai žinojo ir Hitlerio viešą teisėtumo siekimą ir pareigingai tai atkartodavo *Der Angriff* skiltyse, bet iš tiesų laikėsi sudėtingo kurso tarp smurto gatvėse ir rinkiminės agitacijos. Vienatvės ir abejonių akimirkomis jis netgi bijojo, kad Hitleris išklys iš kelio ir susivilios kompromisais. Gėbelsas rašė Hitleriui ilgus laiškus, į kai kuriuos nebuvo atsakyta, tad jis graužėsi dėl padlaižūnų įtakos Hitleriui Miunchene. Išsakė kritiką netgi savo dienoraštyje. 1929 metų kovą jis rašė: „Vadas kaip visada nepasiekiamas ir vengia bet kokio sprendimo.“[16] Po kelių savaičių rašė: „Nė žodžio iš Hitlerio, nors aš jo atkakliai klausinėjau apie „Plieno šalmų“ (*Stahlhelm*) reikalą. Tai jau tinginystė.“[17]

16. Gėbelsas kalba Bad Freijenvaldėje 1929 m. spalio 13 d. Tuo „kovos laiku“ Gėbelsas dažnai sakydavo kalbas po atviru dangumi be jokio garsiakalbio. Apie šį įvykį jis rašė: „Aš kalbėjau sausakimšoje turgaus aikštėje. Kalbėdamas gryname ore visada siaubingai užkimsti.“ (*TBJG*, 1929 m. spalio 14 d., TI, 1/III, p. 348.)

Nors 1928 metų rugsėjį Hitleriui vėl buvo leista viešai kalbėti, jis į Berlyną atvykdavo retai, ir Gėbelsas mažai jį matė. Pamačius dingo visos abejonės, ir jis vėl ėmė garbinti „vadą“. Gėbelso visišką priklausomybę nuo vis dar tolimos Hitlerio figūros gerai iliustruoja 1929 metų rugsėjo incidentas, kai ruošiantis kalbėti sausakimšoje salėje Breslau jam į rankas pateko telegrama, matyt, pasirašyta Rozenbergo, kurioje rimtai teigiama, jog Hitleris buvo mirtinai sužalotas avarijoje. Negalėdamas tęsti, Gėbelsas paliko pakylą ir išėjo paskambinti į Miuncheną. Jis laukė pusę valandos („baisiausias laikas, kurį kada nors esu išgyvenęs“), o tada įsitikino, kad Hitleris gyvas ir jaučiasi puikiai. Telegrama buvo suklastota. Nors Gėbelsas grįžo į susirinkimą ir dvi valandas kalbėjo ore tvyrant emocijoms, jis negalėjo atgauti pusiausvyros. „Visą naktį nesumerkiau akių. Dabar pirmą kartą supratau, kas man ir mūsų judėjimui yra Hitleris: Viskas! Viskas!“[18]

Iš tiesų partijos įsipareigojimas rinkimams suteikė Gėbelsui puikią progą užsiimti politine veikla, kurioje jis pasižymėjo, – dažnai rengiamais viešais susirinkimais, kuriuose paprastai dalyvaudavo oponentai komunistai. Berlyno visuotiniai rinkimai buvo paskelbti 1929 metų lapkritį, ir Gėbelsas jais naudojosi kurdamas smurtinę ir karštligišką atmosferą. Jo vis dar negausus nacių judėjimas nebuvo tarp skubiausių viešosios tvarkos pažeidimo klausimų, su kuriais susidurdavo Berlyno policija. 1929 metų gegužės pradžioje jie susidūrė su kelias dienas trukusiomis gatvių muštynėmis, kuriose 33 žmonės žuvo ir šimtai buvo sužeisti, komunistų gyvenamuose rajonuose ir dabar turėjo saugoti nacių susirinkimus nuo smurtinio nutraukimo. Gėbelsas neprarado ironijos.[19] 1929 metų rugsėjį jį ir jo vairuotoją po SA eitynių Noikiolno darbininkų rajone užpuolė minia įtūžusių darbininkų, tačiau juodu išsisuko tik Tonakui gavus smūgį akmeniu. Vėliau nacių propaganda gana įtikinamai aiškino, kad į juos buvo šaudoma.[20]

Ruošiantis visuotiniams rinkimams, Berlynas buvo tiesiog prigrūstas nacių plakatų, skrajučių ir skelbimų. Laikraščio *Der Angriff* pardavimas iš lėto didėjo, ir buvo rengiami tuzinai susirinkimų karštligiškai užsiimant propagandine veikla. Gėbelsas neturėjo ypatingos politinės programos Berlyne, bet akivaizdžiai davė suprasti, kad naciai vertino šiuos, kaip ir kitus vietinius rinkimus,

tik kaip žingsnį kelyje į valdžią. Pasiekus valdžią, be diktatūros paskelbimo ir miglotų pažadų atkurti tautos bendrystę, arba *Volksgemeinschaft,* specialios programos irgi nebuvo. 1929 m. lapkričio 18 d. paskelbti rezultatai buvo labai padrąsinantys. Naciai Berlyne surinko 132 000 balsų, lyginant su 39 000 balsų 1928 metų gegužę. Šie regioniniai rinkimai daugelyje bendrų istorijų neminimi, bet tai buvo kritinis taškas Partijos istorijoje. Dytrichas Orlovas (Dietrich Orlow) pažymi, kad „beveik per vieną naktį 1929 metų vietiniai rinkimai atvedė Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partiją į nacionalinės politikos aukštumas“[21]. Gėbelsas buvo vienas iš 13 nacių, paskirtų į Berlyno savivaldybės tarybą; šią veiklą jis vertino su tokiu pat apskaičiuotu abejingumu kaip ir savo narystę Reichstage.

Nors Gėbelsas savo dienoraštyje nekomentuoja Volstrito žlugimo visai prieš lapkričio rinkimus, jo padariniai greitai tapo matomi Berlyne ir visoje Vokietijoje. Bedarbių skaičius sparčiai augo, ir vyriausybė visais atžvilgiais buvo priversta taupyti. Skurstančių ir pirmiausia bedarbių gyvenimo sąlygos buvo beviltiškos. Gėbelsas taip pat išgyveno krizę, ypač 1929 metų gruodį Reite mirus tėvui. Dienoraštyje jis tai iškilmingai aprašė tokia pačia kalba, kurią įprastai vartodavo aprašydamas SA narius, nužudytus arba sužeistus politinių priešininkų: „Jis buvo puikus žmogus. Geras bičiulis! Atsidavęs pareigai. Pasinėręs į darbą. Nepaprastai troško užbaigti darbus, kad ir kokie maži jie būtų.“ Gėbelsas parašė tai per laidotuves, kai jo sesuo Marija ir motina nenumaldomai verkė. „Aš laikausi.“ Vėliau Gėbelsas su motina vėl aplankė kapą: „Mano tėvas dabar kietai miega po gėlėmis ir vainikais po gyvenimo, kupino darbo ir pareigos.“ Nepaisant šių jausmų išsiliejimų Gėbelso santykiai su tėvu jau ilgai buvo sudėtingi, juodu buvo atitolę, ir Gėbelsas anksčiau dažnai apibūdindavo savo tėvą kaip „smulkų buržua ir miesčionį“. Atsitiktinai po laidotuvių Gėbelsas susitiko Elsę Jankę, ir ji paklausė, ar jis dažnai apie ją galvojąs. Jis rašo: „Pamelavau ir pasakiau, kad „taip“. Ji visai nepasikeitė. Tokia pat daili ir švelni kaip tada.“[22]

Tėvo mirtis sukėlė Gėbelsui aštrų vienumos jausmą ir paaštrino jo suvokimą apie vis stiprėjančią šalį apėmusią krizę. Net partijai pradėjus geriau pasirodyti rinkimuose, jis bijojo, kad partija praranda savo kryptį. 1928–1929

metų žiemą Gėbelsas praleido svarstydamas, ką pakeisti nacių laikraščių leidyboje. Jis planavo, kad *Der Angriff* pasirodys kaip dienraštis Berlyne, bet taip pat žinojo savo didžiausio priešo, Oto Štraserio, užmačias leisti savo dienraštį leidykloje *Kampfverlag*. Gėbelsas vėl spaudė Hitlerį pritarti jo planui ir išsižadėti Štraserio, bet Hitleris nesiryžo. Jis jau 1929 metų kovą buvo pasiūlęs Gėbelsui Reicho propagandos vadovo postą[23], bet dar nepabaigė šio reikalo ir nepaskelbė partijai. Gėbelsas turėjo planuoti galimas praktines pasekmes, pavyzdžiui, ar jam reikės nuomotis butą Miunchene ir ten nuolat leisti laiką nebūnant visiškai tikram, kad tas darbas jo.[24]

Praleidęs Kalėdas namie su savo gedinčia šeima, Gėbelsas grįžo į žiemos vienumą Berlyne ir bandė sutvarkyti partinius reikalus augančios įtampos atmosferoje. Jo jausmas, kad mirtis kažkur šalia, dar sustiprėjo po tolesnių įvykių. 1929 m. gruodžio 28 d. jis dalyvavo Vernerio Veselio (Werner Wessel), jauno SA nario, kuris žuvo slidinėdamas, laidotuvėse. Pražygiavo penki šimtai uniformuotų SA narių su fakelais rankose. Gėbelsas „vos galėjo kalbėti“[25]. Sausio 14 d. Vernerio vyresnysis brolis Horstas buvo nušautas į galvą įsiveržusių į jo butą komunistų. Horstas Veselis (Horst Wessel) buvo dvasininko sūnus ir buvęs studentas, kuris metė studijas norėdamas prisidėti prie nacių – tapo SA *šturmfiureriu* (laipsnis, suteikiamas SA būrio, arba „šturmo“, vadui). Veselis, kaip ir pats Gėbelsas, ypač karingai vadovaudavo įsiveržimams į komunistų teritoriją ir sakydavo ugningas kalbas priešiškoje atmosferoje. Gėbelsui darė įspūdį Veselio „fanatiškas idealizmas“, ir jis aiškiai pajuto asmeninį ryšį vos išgirdęs apie šį šūvį. Jis keturis kartus lankėsi ligoninėje, kurioje prieš mirtį vasario 23 d. gulėjo Veselis.[26] Gėbelsui teko dažnai guosti Veselio motiną, kuri nerado sau vietos netekusi antrojo sūnaus, ir iškart suprato, kad jis galėtų būti partijos kankinio prototipas.

Gėbelsas skyrė visus savo propagandos metodus mitologizuoti Horstui Veseliui. Apibūdino jį kaip „Kristų socialistą“ laikraštyje *Der Angriff* ir pateikė pasakojimą apie Veselio gyvenimą, kuris aiškiai artėjo prie Kristaus kančios tropų.[27] Viename iš kelių kitų jausmingų straipsnių Gėbelsas parašė, kad Veselis buvęs tas, kuris „savo mirtimi mums sako: „Ateikite pas mane, ir aš atnešiu jums išganymą.“[28] Netrukus po Veselio mirties, jo motina įteikė Gėbelsui

sūnaus „politinį dienoraštį“, kuris padėjo jam parašyti dar du straipsnius į *Der Angriff*. Veselis paliko dar vieną iškilmingą pareiškimą – dainą *Die Fahne hoch* („Vėliava aukštai iškilus“). Ši himną primenanti maršo daina, tapusi nacistinės Vokietijos himnu, *Horst-Vessel-Lied,* iš esmės buvo patvirtinta Berlyno SA dar prieš kelis mėnesius iki Veselio mirties. Kaip ir dauguma nacių dainų, tai buvo sena melodija su naujais žodžiais. Anksčiau, 1929 metų rugsėjį, susirinkime ši daina paskatino Gėbelsą padaryti specialų pranešimą[29], ir jis pasirinko šios dainos pirmąją eilutę „Vėliava aukštai iškilus“ (*Die Fafne hoch*) kaip pasiryžimo išraišką savo dienoraštyje, o laikraščio *Der Angriff* straipsnių pabaigoje, panašiai kaip ir ankstesniais metais, jis rašydavo: *Sieg und Heil!* („Pergalės ir sėkmės!“ – *vert. past.*)[30] Daina buvo išspausdinta laikraštyje *Der Angriff* 1929 metų rugsėjį ir greitai išpopuliarėjo už Berlyno ribų. Ji buvo dainuojama suplanuotoje Veselio laidotuvių ceremonijoje 1930 m. kovo 1 d., audringa procesija žingsniavo iš šalių stebint minioms įtūžusių komunistų. Tą pačią dieną dainos žodžiai buvo išspausdinti pirmajame *Völkischer Beobachter* puslapyje su antrašte „Horsto Veselio pasveikinimas būsimai Vokietijai“[31]. Tai buvo kaip tik ta daina, kurios ieškojo Gėbelsas, galinti tapti partijos himnu. Keturių ketvirtinių tempas skambėjo kaip maršas; emocine prasme daina sujungė tam tikrą iškilmingumą su triumfu, tad puikiai tiko nacių ceremonijoms. Ji galėjo daryti poveikį atliekama dainuojant, bet ypatingos galios įgaudavo pritariant kariniam arba pilnam orkestrui. Iki 1930 metų gegužės mėnesio ji tapo specialiu nacių ritualu: kiekvienas susirinkimas buvo užbaigiamas bendru Veselio dainos atlikimu.

Gėbelsas vertino Veselio laidotuves kaip puikią progą propagandai ir buvo nuoširdžiai nusiminęs, kad Hitleris nusprendė neatvykti į Berlyną ir jose nedalyvauti. Jį dar labiau įsiutino komunistai, nuterlioję užrašą „Paskutinis pasveikinimas sąvadautojui Horstui Veseliui“ didelėmis baltomis raidėmis ant kapinių tvoros ir bandę sutrukdyti laidotuvių kortežui pasiekti tikslą. Šiame grafityje buvo kalbama apie Veselio merginą: pasak komunistų, dirbančią prostitute, o pasak nacių, persiauklėjusią moterį. Hitleris tuo metu mėgavosi kalnų oru Oberzalcberge. Gėbelsą gerokai pribloškė kontrastas tarp fiurerio elgesio ir įtemptos situacijos Berlyne. Tai buvo beprecedentis nusivylimas.

Nepaisant visų Gėbelso machinacijų ir menkai užmaskuoto perspėjimo, išspausdinto *Der Angriff*[32], Otas Štraseris pradėjo leisti savo naują dienraštį „Nacionalsocialistas“ būtent Veselio laidotuvių dieną ir naudojo jį propaguoti itin kairiam politikos sparnui. Gėbelsas tai vertino kaip tiesioginę grėsmę savo pozicijai ir atvirą iššūkį Hitlerio vadovavimui. Jis beviltiškai ragino Hitlerį įsikišti ir uždrausti Štraserio dienraštį arba išmesti Štraserį iš partijos. Kadangi Hitleris delsė, Gėbelsas vis labiau niršo. Keli dienoraščio įrašai parodo jo tikruosius jausmus. 1930* m. kovo 2 d. jis rašė: „Aš labai abejoju, ar (Hitleris) kaip visada neišvengs šio klausimo.“[33] Po dviejų savaičių jis buvo dar labiau susinervinęs: „Miunchenas, taip pat ir vadas, visiškai prarado mano pasitikėjimą. Aš jais nebetikiu. Hitleris – dėl kokių priežasčių nesvarbu – penkiskart sulaužė man duotą žodį.“ Kovo 28 d. jis rašė: „Hitleris vien šiuo klausimu (dėl Štraserio laikraščio) jau sulaužė savo žodį keturis kartus. Aš visiškai juo nebetikiu.“[34]

Galiausiai balandžio 27 d. Gėbelsas buvo pakviestas į Miuncheną su kitais lyderiais ir pamatė, kad klausimas jau išspręstas. Hitleris pagaliau nusprendė pagreitinti ryšių nutraukimą su Otu Štraseriu ir pranešti apie tai partijos vadovybei. Jo brolis Gregoras pasirinko likti su Hitleriu ir „kaip prasikaltėlis“ klausėsi Hitlerio pranešimo apie jo sprendimą. Susirinkimo pabaigoje Hitleris paskelbė apie Gėbelso paskyrimą Reicho propagandos vadovu, ir staiga stojo „mirtina tyla“. Tikėdamas, kad Otas Štraseris bent jau bus išmestas iš partijos, o jo dienraštis bus uždarytas, Gėbelsas grįžo į Berlyną triumfuodamas. Po kelių pastarųjų mėnesių krizės jis jautėsi apsvaigęs nuo sėkmės.[35] Jis parašė vykdęs ketverių metų kovą su Otu Štraseriu.[36] Faktiškai Hitleris vis dar laukė ir tik birželio 30 d. nurodė Gėbelsui atlikti partijos „laisvą valymą“, kitaip tariant, išmesti Štraserį ir jo šalininkus.[37] Otas Štraseris ir saujelė jo pasekėjų palengvino Gėbelsui darbą patys atsistatydindami liepos 4 d. Gregoras Štraseris atitolo nuo brolio, suformavusio „juodojo fronto“ organizaciją, sulaukusią mažai paramos.[38]

Visą 1930 metų vasarą Gėbelsas abejojo dėl Hitlerio ir artimoje aplinkoje kritikuodavo jo vadovavimo metodus. Kontrastas tarp ramaus gyvenimo pa-

---

* Originale korektūros klaida – rašomi 1920 metai (*vert. past.*).

taikaujant savo norams Miunchene bei jo apylinkėse ir kovingos Hitlerio nuotaikos partijos biure Berlyne bei miesto gatvėse buvo per didelis. Šiais krizės mėnesiais Gėbelsas rado jeigu ir ne draugą, tai bent kompanioną. Jis pradėjo daugiau laiko leisti su pažįstamu Reichstago nariu Hermanu Gėringu (Hermann Göring) bei jo švede žmona Karin ir pajuto simpatiją jiems abiem. 1928 metais išrinktas į Reichstagą Gėringas, neturėjęs oficialių pareigų partijoje, prisiėmė naują vaidmenį visuomenėje ir pradėjo dažnai sakyti kalbas Gėbelso susirinkimuose Berlyne. Jis nuolat palaikydavo Gėbelso pusę kivirče su Otu Štraseriu, ir Gėbelsas pradėjo vertinti Gėringo bičiulystę. Kartais jis susitikdavo su Gėringu bei kitais buvusiais lakūnais ir buvo susidomėjęs jų pasakojimais apie nuotykius Pirmajame pasauliniame kare. Gėringas supažindino Gėbelsą su aristokratais, ir nors šis dar tebejautė šiokį tokį priešiškumą turtingiesiems, jį vis dažniau viliodavo galimybė pailsėti jaukioje aplinkoje. 1930 metų balandį Gėbelsas išvažiavo su Gėringais į Švediją trumpų atostogų. Jis nuoširdžiai mėgavosi išvyka, tačiau švedų nacistai, kuriuos sutiko, jam įspūdžio nepadarė. Žavėjosi „dieviško grožio blondinėmis“, bet švedų vyrai, jo nuomone, buvo „per daug šviesiaplaukiai, kad būtų išmintingi“. Stebėdamas, kaip keičiasi sargyba Stokholme prie karaliaus rūmų, Gėbelsas manė, kad švedų kavalerijai trūksta prūsiško tikslumo. Žmonių susibūrime jis susiginčijo su vienu pareigūnu, kuris, jo manymu, galėjo pasigirti daugeliui švedų vyrų būdingomis savybėmis. Gėbelsas apibendrino tą įvykį taip: „Išvaizda vokietis, dvasia – pusiau žydas.“[39]

Vokietijai klimpstant į ekonominį chaosą, nacių grietinėlės gyvenimas, priešingai, tapo kur kas prabangesnis. Partija pradėjo gauti nemenkų lėšų iš verslininkų, ir 1930 m. gegužės 2 d., vos Hitleriui nusipirkus vadinamąjį „Rudąjį namą“ Miunchene, Gėbelsas perkėlė savo partijos biurą į tvirtus naujus pastatus Hedemanštrasėje, Berlyne. Dieną prieš tai jis, Gėringas ir Tonakas keliavo į Leipcigą atsiimti naujo septynių vietų „Mercedes Kompressor“ automobilio, kurį nupirko Bambergo partija ir išsiuntė į Leipcigą geležinkelio platforma. Automobilis, rašė Gėbelsas, buvo „kaip eilėraštis“, kaip „elegantiška kalė“.[40] Kitus kelis mėnesius „nuostabusis *Kompressior*“[41] vežiojo Gėbelsą į tuzinus rinkiminių susibūrimų per visą Vokietiją. Pripažinusi „stambią po-

litinę klaidą“[42], Heinricho Briuningo (Heinrich Brünning) vyriausybė liepos 18 d. nusprendė rizikuoti ir surengti naujus Reichstago rinkimus, suteikdama naciams progą prisistatyti kaip vienintelei partijai, galinčiai išgelbėti Vokietiją krizės metu.

Gėbelsas jau kelerius metus buvo vykdęs rinkimines kampanijas ir panaudojo visą savo sukauptą patirtį 1930 metų rugsėjo Reichstago rinkimuose. Jis vis dar plačiai užsiėmė viešomis kalbomis ir žurnalistika. Ši veikla, taip pat plakatų ir afišų rengimas, užimdavo daugiausia laiko. Jis nedažnai tenuvykdavo į Miuncheną patikrinti propagandos kampaniją nacionaliniu mastu. Gėbelsui iš tiesų padarė įspūdį jo sekretorius Heinrichas Himleris (Heinrich Himmler), ir jis mėgavosi proga pasimatyti su Hitleriu, tačiau jam darėsi bloga nuo smulkiaburžuazinio to rato žmonių provincializmo. Jis ypač nekentė valandų valandas sėdėti kiekvieną popietę tarp „siaubingų miesčionių“ Heko kavinėje.[43] Nebūdamas Miunchene, kaip ir praėjusiose kampanijose, Gėbelsas pasinėrė į viešąjį kalbėjimą, dabar jam nuotaiką kėlė tai, kad pagaliau jo paklausyti renkasi minios žmonių. Viename po kito mieste jis pasirodydavo susirinkimuose, į kuriuos bilietai buvo išparduoti iki vieno. Partija sumokėjo 500 markių už specialų skrydį, kad rugsėjo 6 d. jis galėtų kalbėti tolimame Kenigsberge. Rugsėjo 10 d. Gėbelsas organizavo masinį mitingą Berlyno sporto rūmuose (*Sportpalast*), čia dalyvavo per 100 000 žmonių. Naudodamasis proga pamiegoti, kur ir kada galėjo, Gėbelsas kalbėjo minioms visoje Vokietijoje ir pasiekė rekordą rugsėjo 12 d. Berlyne – ten jis spėjo pasakyti kalbas septyniuose skirtinguose susirinkimuose. Jo ankstesnis įvertinimas, kad naciai gali gauti 40 vietų Reichstage, pradėjo rodytis pernelyg atsargus, ir prieš pat balsavimą jis jau teigė, kad partija surinks 250 000 balsų vien tik Berlyne.[44]

Reichstagas prieš rinkimus neposėdžiavo, taigi Gėbelsas tokiu būdu laikinai prarado savo neliečiamybę ir buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Prieš jį buvo pradėti keli teismo procesai, jam daugiausia pateikti kaltinimai dėl šmeižto ir prievartos kurstymo prieš valstybės pareigūnus. Vienoje byloje jis apkaltintas apšmeižęs buvusį Prūsijos vidaus reikalų ministrą Gžesinskį (Grzesinski), laikraštyje *Der Angriff* tvirtindamas, kad šis yra žydas, bet Gėbelsas sugebėjo atidėti nuosprendžio priėmimą.[45] Gėbelsas svyravo tarp

baimės, kad bus areštuotas ir įkalintas, kankinystės ilgesio ir kur kas prozi-škesnio dalyko – poilsio, kurį jam gali suteikti įkalinimas. Jis linksminosi viešumoje ir mėgavosi bloga reputacija, kurią jam užtikrindavo teismo procesai, iš kiekvienos bylos išsisukdamas išteisinimu arba bauda, kurią galėjo lengvai sumokėti. Dvi bylos ypač gerai nušviečia Gėbelso ir teisinės sistemos santykius. Pirmoji byla buvo užvesta dėl straipsnio laikraštyje *Der Angriff* 1929 m. gruodžio 29 d., pavadinto „Ar Hindenburgas vis dar gyvas“, kuriame puolamas prezidentas dėl Jungo plano pasirašymo. Straipsnį lydėjo karikatūra, kurioje Hindenburgas vaizduojamas kaip teutonų dievas, abejingai žiūrintis žemyn į supančiotą vokiečių tautą. Dėl šio išpuolio Gėbelsas buvo apkaltintas Reicho prezidento šmeižtu, bet byla buvo atidėta iki 1930 metų gegužės, kai Gėbelso neliečiamybė buvo panaikinta. Gegužės 31 d. Gėbelsas buvo pripažintas kaltu ir nubaustas 800 markių bauda, nors kaltintojas anksčiau prašė jam devynių mėnesių įkalinimo. Gėbelsas sakė savo ginamąją kalbą, kuri truko pusantros valandos, ir tvirtino, kad jis nepuolė Hindenburgo kaip feldmaršalo ar kaip asmenybės, bet kritikavo jo politinį autoritetą. Gėbelsas aprašė teismo sprendimą, kuriame teigiama, jog jis neturi būti įkalintas, kadangi veikė iš įsitikinimo: tai buvę tarsi jo „ginamoji kalba“. Londono laikraštis *Times*, rašydamas apie šią bylą, paminėjo, kad policija už teismo salės ribų vos galėjo sukontroliuoti šėlstančią minią. Gėbelsas, kuris manė esąs „puikios formos“, pavadino visą šį įvykį „šventės diena“ ir pavartojo vieną iš savo mėgstamų frazių – „tiesus kelias į pergalę“.[46]

1930 metų birželį Reicho Aukščiausiasis Teismas pradėjo bylą prieš Gėbelsą dėl valstybės išdavimo. Tai galėjo baigtis daug rimčiau negu šmeižto byla, bet Leipcigo kaltintojas netikslingai parėmė kaltinimą Gėbelsui jo išsakytais teiginiais partijos susirinkime 1927 metų birželį Miunchene ir ypač jo pareikštu grasinimu, kad jei 120 000 nacių įžygiuotų į Berlyną, jie nepaliktų miesto tokio, kokį surado. Gėbelsas buvo iškviestas į apklausą Berlyne liepos 31 d. ir pažymėjo, kad teisėjas elgėsi „labai pagarbiai“. Jis pamanė, kad pareigūnai „visiškai netekę galvos“, jeigu tikisi jį smulkiai prisiminsiant tai, ką jis sakęs 1927 metais, ir taip suteiksiant šioms detalėms svarumo.[47] Rugpjūčio mėnesį Leipcigo teisėjas, skaitydamas bylą, parašė laišką Miuncheno policijai

ir paklausė, ar jie turi įrašą dėl šio nepagrįsto tvirtinimo. Policija informavo, kad šio susirinkimo protokolas buvo pristatytas iš konfidencialaus asmens, kuris negali būti paminėtas. Miuncheno policija tada ieškojo kito liudininko ir iš visų galimų žmonių išsirinko Hermaną Eserį (Hermann Esser), vieną iš artimiausių Hitlerio bičiulių Miunchene. Žinant, jog Gėbelsas nekentė Eserio ir dažnai apie jį kritiškai atsiliepdavo, tik Eserio ištikimybė partijai lėmė, kad jis 1930 m. rugsėjo 2 d. policijai pranešė, jog tikrai dalyvavęs susirinkime, tačiau negalįs tiksliai prisiminti Gėbelso žodžių. Jis paneigė, kad Gėbelsas galėjo vartoti šį nepagrįstą teiginį, ir pareiškė galįs paliudyti tai su priesaika. Po keturių mėnesių Leipcigo teismas dar aiškinosi šį reikalą su Miuncheno policija, kuri pakartojo negalinti pateikti įrodymų, kurie tiktų viešinti teisme. Iki to laiko Gėbelsas vėl atgavo neliečiamybę nuo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn kaip Reichstago deputatas.[48]

Skaitant dokumentus, likusius iš šių nepavykusių pastangų, kyla keli klausimai. Kodėl Reicho Aukščiausiasis Teismas veikė taip lėtai? Kodėl jis bandė paremti savo bylą prieš Gėbelsą nepatvirtintais 1927 metų teiginiais, jeigu kaltinamasis žodžiu ir raštu buvo pateikęs daug grasinimų, kurie buvo tolygiai, jeigu ne dar labiau kurstantys? Kodėl prireikus liudininko jie išsirinko atsidavusį nacį, kuris mažiausiai galėjo pateikti kaltinamųjų įrodymų prieš Gėbelsą? Kodėl buvo nuspręsta, jog svarbiau ginti vieno policijos informatoriaus anonimiškumą, negu apkaltinti Gėbelsą, kuris jau dabar kėlė aiškų pavojų Respublikai? Sunku išvengti akivaizdžios išvados, kad teismo pareigūnams trūko ir ryžto, ir kompetencijos. Reikia atsižvelgti ir į platesnį kontekstą. Daug tyrinėtojų pažymėjo, kad visa Vokietijos teismų sistema nejautė simpatijos Respublikai ir faktiškai jautėsi ištikima žlugusiai imperijai. Atskiri teisėjai paprastai buvo konservatyvūs nacionalistai, kuriems daug labiau rūpėjo komunistų keliama politinė grėsmė negu nacių. 1919–1933 metais Veimaro Respublikos teismai garsėjo kaip tingiai svarstantys politinių žudikų bylas, netgi išteisinę tuos, kurie pripažino savo kaltę. Jie panašiai nerūpestingai vertino ir tūkstančius valstybės išdavimo bylų, kurias jiems teko spręsti.[49]

Kelios dienos prieš rinkimus Gėbelsas susidūrė su krize Berlyne – „Šteneso puču“, kuris jį išgąsdino daug labiau negu beviltiškos teisėsaugos pastangos.

Berlyno SA išaugo į maištingą organizaciją su tūkstančiais nepaklusnių narių, kuriems vadovavo buvęs kapitonas Valteris Štenesas (Walther Stennes). Mėnesių mėnesius Gėbelsas ginčijosi su Štenesu dėl SA statuso bei veiklos, taip pat ir finansavimo. Nors Gėbelsas išlaikė tam tikrą pagarbą dalyvavusiems kare, jis pats nebuvo kareivis, o jo dažni kivirčai su Štenesu sąlygojo dienoraštyje fiksuotas pastabas, leidžiančias suprasti, kad „kareiviai" yra siaurapročiai. Rinkimams artėjant, Štenesas norėjo pats parinkti kandidatus į partijos rinkiminį sąrašą, o Gėbelsas manė, kad ši privilegija turi būti palikta politiniams lyderiams. Galiausiai Gėbelsui išvykus iš Berlyno įtampa pasiekė kritinį tašką. Rugpjūčio 27 d. Gėbelsas, būdamas Dresdene, išgirdo, jog kai kurie iš Štenesо vyrų grasina sukilti ir apiplėšti naująjį partijos biurą Berlyne. Jis buvo nuoširdžiai išsigandęs, kelias dienas subyrėjusios partijos vaizdas stovėjo jam prieš akis. Netekęs vilties, Gėbelsas paskambino į Berlyną ieškoti pagalbos, žinodamas, kad norint išspręsti šią krizę būtinas Hitlerio įsikišimas. Gėbelsas daugeliu atžvilgių jautė stiprius ryšius su paprastais SA nariais, nuo jų visiškai priklausė jo asmeninis saugumas, ypač Berlyne, kur jis dabar buvo lengvai atpažįstamas ir jį bet kada galėjo užpulti komunistai.

Hitleris iš pradžių buvo nepasiekiamas, o kai pagaliau pabudo, pasakė Gėbelsui negalįs atvykti į Berlyną. Gėbelsas turėjo grįžti ir tvarkyti reikalus pats. Jis ilgai kalbėjosi su Štenesu ir patikėjęs, kad reikalai bent laikinai sutvarkyti, išskubėjo į Breslau toliau sakyti kalbų. Čia jis išgirdo, kad kol jo nebuvo, SA narių grupė iš tiesų nusiaubė partijos biurą Berlyne ir sužeidė du SS vyrus, bandžiusius ginti patalpas. Dabar Hitleris sutiko atvykti į Berlyną, ir po daugybės susirinkimų juodu su Gėbelsu įtikino suirzusius SA. Štenesas sutiko gerbti Hitlerio viršenybę, o maištaujantys vyrai pakluso. Po kelių dienų Gėbelsas, kuris susirūpinęs važinėjo iš vieno SA skyriaus į kitą Berlyne, turėjo kreiptis į tą grupę, kuri nusiaubė jo kabinetus, palikdama klanus kraujo ant grindų jo paties kambaryje.[50]

Nei Šteneso pučas, nei ankstesnis Oto Štraserio atsiskyrimas nepagadino nacių reikalų plačiąja prasme, nepaisant komunistų pastangų pritraukti Štraserio ir Šteneso šalininkus į savo pusę.[51] 1930 m. rugsėjo 14 d. rinkimų rezultatai pakeitė politinį Vokietijos žemėlapį. Nacių partija surinko per 6 mln.

balsų, kurie užtikrino jiems 107 deputatų kėdes Reichstage, taigi nacionalsocialistai tapo antra didžiausia grupe po socialdemokratų. Iš pradžių buvę šalutine grupele, dabar naciai virto reikšmingu tautinės politikos veiksniu. Jų milžiniška sėkmė patraukė viso pasaulio dėmesį, ir užsienio žurnalistai ėmė plūsti į Vokietiją imti interviu iš nacių lyderių. Gėbelsas rašė, kad tai atpildas už ketverius metus darbo.[52] „*Tauta* (*Volk*) bunda!" skelbė triumfuojanti antraštė laikraštyje *Völkischer Beobachter.*[53] Nors Gėbelsas džiūgavo, jis neprarado savitvardos. Per kitus kelis mėnesius Hitleris vedė pirmuosius pokalbius kaip įtakingas tarpininkas su Heinrichu Briuningu (Heinrich Brünning), Respublikos kancleriu, o padedant naujajam spaudos atstovui Ernstui Hanfštenglui (Ernst Hanfstaengl) – ir interviu su pasaulio spauda. Jis atšaukė Ernstą Riomą (Ernst Röhm) iš Bolivijos 1930 metų lapkritį vadovauti SA, ir jam tarpininkaujant pradėjo teisti nedidelės vokiečių armijos, kurią leido Versalio taikos sutartis, *Reichswehr* („Reicho gynyba" – *vert. past.*), lyderius. Jis plėtė savo ryšius su pramonininkais ir pirmą kartą susitiko su buvusiu Valstybinio banko prezidentu Jalmaru Šachtu (Hjalmar Schacht). Hitleris taip pat liudijo byloje prieš Aukščiausiąjį teismą Leipcige netrukus po rinkimų, ten sakė ilgas kalbas, kuriose davęs priesaiką paskelbė visada einąs teisėtumo keliu. Byla buvo iškelta trims armijos karininkams naciams, apkaltintiems valstybės išdavimo rengimu. Tai buvo puiki proga sušvelninti karinių ir politinių klasių baimę, nors Hitleris ir paskelbė galios siekiąs tik teisėtu keliu, visgi jis neslėpė turįs ne tokių taikių užmačių, kai tikslas jau bus pasiektas. Antrą kartą jo karjeroje teisme pasakytos kalbos buvo spausdinamos tautinėje ir tarptautinėje spaudoje, taip pat ir jo teiginys: „Jei mūsų judėjimui pasiseks teisinėje kovoje, tada įvyks Vokietijos valstybinis teismas ir 1918 metų lapkritis bus atpirktas – riedės galvos."[54]

Gėbelsui 1930 metų rugsėjo rinkimai taip pat atnešė permainų. Jis sulaukė daugiau visuomenės dėmesio. Jis irgi dalyvavo teismo byloje Leipcige ir po jos savaip pakomentavo teisėtumo kelią pokalbyje su vienu iš kaltinamų karininkų: „Manau, kad ši priesaika yra genijaus mostas. Ką mūsų broliai dabar darys? Dabar jiems reikia tik laukti, kol visi bus *supakuoti*. Dabar mes griežtai teisingi."[55] 1930 m. sausio 5 d. jis dalyvavo susirinkime su Hitleriu, Gėringu,

Šachtu ir pramonininku Fricu Tysenu (Fritz Thyssen). Šachtas vėliau pažymėjo, kad Gėbelsas iš esmės laikėsi tyliai, bet įdėmiai stebėjo ir viską kruopščiai žymėjosi savo dienoraštyje. Jam didelį įspūdį paliko Tysenas, bet ne Šachtas.[56] Nors Vilhelmas Frikas (Wilhelm Frick) buvo paskirtas 107 nacių Reichstago deputatų „frakcijos lyderiu“, Gėbelso vaidmuo buvo kur kas svarbesnis.[57] Kai spalio 13 d. Reichstagas susirinko į posėdį, naciai padarė grėsmingą pranešimą. Vos prasidėjus sesijai, jie visi išėjo iš pasitarimų kambario, palikdami Gėbelsą vieną kaip stebėtoją. Kiti grįžo vėliau apsivilkę uniformomis su rudais marškiniais, nepaisydami taisyklės, draudžiančios dėvėti uniformas.[58] Lauke šėlstančios minios šaukė ir dainavo; šimtai žydų parduotuvių langų buvo išdaužyta. Savo dienoraštyje Gėbelsas parašė: „Revoliucija jau atžygiuoja.“[59] Jis liaupsino „šimtą septynis“ laikraštyje *Der Angriff*[60] ir per kitus kelis mėnesius naudojosi kiekviena proga sutrukdyti Reichstago darbui. 1931 metų vasarį Gėbelsas ten pasakė ilgą kalbą, kurioje viešai paskelbė savo požiūrį į teisėtumą. „Pasak konstitucijos, mes turime rinktis teisėtą būdą, bet ne teisėtą tikslą. Mes norime įgyti galios teisėtai, bet ką mes pradėsime įgiję tos galios – tai jau mūsų reikalas.“[61]

Gėbelsas taip pat skyrė laiko pertvarkyti savo biurą ir pakeisti darbuotojus. Jis rūpinosi finansais ir ieškojo pinigų savo kampanijoms. Jis stengėsi iškovoti, kad *Der Angriff* būtų leidžiamas kaip dienraštis, ir nuolat aptardavo situaciją su SA. Taip pat pradėjo kurti koncepciją ir rašyti knygą, kuri buvo pavadinta „Kova dėl Berlyno“, Gėbelsas intriguojančiai apibūdino ją kaip „romaną“[62]. Deja, dauguma istorikų priėmė šį romantizuotą pasakojimą apie nacių judėjimą Berlyne kaip istorinį faktą. Gėbelsas taip pat sakė daug kalbų nacių funkcionieriams. Partija pradėjo sparčiai plėstis, kilo stojimų į partiją banga. Visos partijos grupuotės greitai augo, ir joms buvo reikalingos stambesnės organizacinės struktūros.

Gėbelsas dabar tarptautiniu mastu įgijo „ugningo oratoriaus“, unikaliai gebančio sukelti minios siautulį, reputaciją[63] – tą jis visada sugebėjo. Jis reguliariai kalbėdavo tūkstantinėms minioms ir pavertė Berlyno sporto rūmus savo mėgstama susirinkimų vieta. Vienas iš daugelio klausytojų, kurie pirmą kartą išgirdo Hitlerį ir Gėbelsą šioje vietoje, buvo Albertas Špėras (Albert Speer),

jaunas architektas, vėliau aprašęs savo atsiminimuose abu įvykius. Špėrui didelį įspūdį paliko rimta kalba, kurią Hitleris sakė Berlyno universiteto studentams, ir vėliau jis su draugais nuėjo į

> demonstraciją prie Sporto rūmų. Kalbėjo Gėbelsas, Berlyno gauleiteris. Koks skirtingas buvo mano įspūdis: daug žinomų posakių, parengta struktūra ir aštrios formuluotės; staugianti minia, kurią Gėbelsas įaudrino vis didesniu entuziazmu ir neapykanta. Visas raganos katilas susijaudinimo.

Nors Špėras tvirtina, jog toks vaizdas jį atstūmęs, kitą dieną jis įstojo į partiją.[64] Gėbelso dienoraščio įrašas apie tą patį susirinkimą leidžia spėti, kad Špėras galbūt neperdeda taip apibūdindamas reginį. Gėbelsas rašo, kad jis kalbėjęs daugiau kaip dvi valandas „visiškoje tyloje" ir baigė savo kalbą „miniai audringai šaukiant". Jis aprašo, kad vėliau žmonės pasipylė į Potsdamerštrasę ir „kaip pakvaišę veržėsi pro transporto srautus. Dar niekad minia taip nesiautėjo."[65]

Gėbelsas žengė teisėtumo pakraščiu, nenorėdamas atsisakyti įpročio susidurti su priešininkais, kurį įgijo per pastaruosius kelerius metus. Kovodamas dėl SA reformos Berlyne po rugsėjo krizės, jis dažnai suprasdavo simpatizuojąs Štenesui ir kitiems partijos aktyvistams. Jis vis dar džiaugdavosi kruvinais susirėmimais tarp nacių ir komunistų gatvėse ir siekė kurstyti savo pasekėjus. 1930 m. gruodžio 6 d. jis vadovavo liūdnai pagarsėjusiam antikarinio filmo *Im Westen nichts Neues* („Vakarų fronte nieko naujo") seanso nutraukimui; šį įvykį lydėjo kelios dienos audringų demonstracijų Berlyno centre, ir gruodžio 12 d. filmo rodymas buvo sustabdytas. Apibūdinęs šio filmo rodymą kaip „žydų provokaciją", Gėbelsas pergalingai pavaizdavo nacių protestuotojus laikraštyje *Der Angriff* kaip „valstybės moralės sergėtojus"[66]. Nors vis dar kas kelias savaites važinėjo į Miuncheną patikrinti, kaip koordinuojama nacionalinės propagandos kampanija, bet nekentė atmosferos aplink Hitlerį ir nepasidavė impulsui ten persikelti. 1930 metų lapkritį partijos iždininkas Ksaveras Švarcas (Xavier Schwartz) jam išdavė 15 000 markių,

už kurias Gėbelsas nusipirko gražų butą Šteglice, į pietus nuo Berlyno miesto centro.[67] Pirmąją 1931-ųjų metų dieną ten persikraustė, mėgavosi pasilinksminimais, vadovavimu nacių lyderių susitikimams ir aukštuomene, kurioje dabar sukiojosi. Gėbelsas patraukė kelių jaunų merginų dėmesį, kai kurios jam padėjo apstatyti naujuosius namus; apstatymas baigtas „nuostabiu“ fortepijonu.[68]

Po rugsėjo rinkimų Gėbelso gyvenime įvyko daug svarbesnių pokyčių. 1930 m. lapkričio 7 d. jis rašo:

> Vakar: rytas, vidurdienis, popietė, susirinkimai. *Frau* (ponia) Hela Koch (Hella Koch) kalbėjo apie nacionalsocialistų teatrus. Graži, blondinė, protinga moteris. Šiuolaikiška ir karingai nusiteikusi. Man ji patiko <...>
>
> Namie: skaičiau, diktavau. Vėl į biurą. Graži moteris pavarde Kvant (Quandt) kuria man naują asmeninį archyvą.

Tai pirmas Magdos Kvant (Magda Quandt) paminėjimas jo dienoraštyje, ironiška, kad tuoj po jo eina ilgesnis komentaras apie kitą darbuotoją, daugiau laiko dirbusią jo biure:

> *Fräulein* (panelė) Ilzė Štal (Ilse Stahl) vakare man padėjo ištaisyti pokalbį su Piskatoru (Piscator). Ir tada ji pasilieka iki šešių ryto. Nuostabi, miela, graži, švelni mergina. Ir šiuo požiūriu visiškai nekalta. Man ji labai patinka. Galvoju apie ją visą rytą.[69]

Nepaisant tokio susidomėjimo Hela Koch ir Ilze Štal, per kitas kelias savaites Gėbelsas užmezgė santykius su Magda Kvant – ji visiškai skyrėsi nuo tų moterų, kurias jis anksčiau pažinojo. Kitą kartą jis rašė apie Magdą lapkričio 14 d.:

> Vakar po pietų gražioji *Frau* Kvant buvo pas mane ir padėjo man išrūšiuoti nuotraukas.[70]

Kaip ir Ilzė Štal, dar kelios moterys tuo metu padėjo Gėbelsui tvarkyti asmeninius reikalus. Galima aiškiai numanyti iš dienoraštyje esančių skaičių su skliausteliais, kad jo santykiai su kai kuriomis iš šių moterų buvo seksualiniai. Gruodžio 7 d. jis rašo:

> Vakar <...> Praleidau vakarą su Olga Fiorster (Olga Förster). Tokia miela palikta moteris. Ir mane beprotiškai myli. (1.2.)[71]

Rodos, jis vėl mylėjosi – tris kartus – su Fiorster, kuri ruošėsi ištekėti už rašytojo Arnolto Broneno (Arnolt Bronnen), kaip rašoma dienoraštyje gruodžio 12 d.:

> Vakar <...> malonus vakaras su Olga F. Ji labai nelaiminga su Bronenu, bet protinga ir miela mergina. (3.4.5.)[72]

Po kelių savaičių dienoraštyje atsirado nemažai įrašų apie Magdą Kvant. 1931 m. sausio 28 d. rašoma:

> *Frau* Kvant atėjo ruošti archyvo pas mane į namus. Labai graži moteris.

> Vasario 1 d.:
> Vakar po pietų *Frau* Kvant buvo darbe (mano bute). Ji iš tikrųjų neprasta moteris, ir aš tikrai norėčiau, kad ji mane pamiltų.

> Vasario 15 d.:
> Vakar <...> Vakare ateina Magda Kvant. Ir pasilieka labai ilgam. Ir pražysta kerinčiu blondinės mielumu. Tu mano karalienė! (1) Graži graži moteris! Aš labai tave mylėsiu.

> Vasario 19 d.:
> Namie. Ateina Magda Kvant. Puikus, gražus vakaras. Ji puiki moteris, suteikia man ramybę ir pilnatvę. Aš už tai labai dėkingas. Gražioji Magda![73]

Dabar Gėbelsas pakvietė Magdą vykti kartu į partijos renginius, ir vasario 21 d. jie kartu išvyko į susirinkimą Veimare. Gėbelso pasakojimas apie šį vizitą kaitaliojasi su komentarais apie moterį:

> Šeštadienis <...> Magda laiminga. Tokia graži moteris, verta meilės! <...> Magda atrodo nuostabiai.
> Sekmadienis <...> Iki išnaktų sėdžiu vienas su Magda Kvant. Ji žavingai graži, miela ir gera moteris ir be galo mane myli <...> Berlynas! Magda graži ir svajinga. Aš ją myliu.[74]

Nuo pat santykių pradžios Gėbelsas su Magda kivirčijosi. Vasario 26 d. jis rašo:

> Su Magda Kv. einame valgyti ir į automobilių parodą. Ji nori nusipirkti naują automobilį, bet kol kas negali apsispręsti. Namie mes pirmą kartą susiginčijome dėl mano neapgalvoto žodžio. Ji man parašo atsisveikinimo raštelį ir verkdama išeina. Visados ta pati sena dainelė! Tik dabar suprantu, kokia ji graži ir kaip aš ją myliu![75]

Panašu, kad juodu greitai susitaikė, ir jų tarpusavio ryšiai dar sustiprėjo 1931 metų kovo mėnesį, kada Gėbelsas kelis kartus savo dienoraštyje aprašė su ja mylėjęsis.

Magda Kvant buvo dvidešimt aštuonerių, išsiskyrusi, anksčiau buvo ištekėjusi už Giunterio Kvanto (Günther Quandt), verslininko, kuris uždirbo milijonus markių pardavinėdamas medžiagą kareivių uniformoms Pirmojo pasaulinio karo metais.[76] Jie turėjo devynerių metų sūnų Haraldą (Harald), kurį Gėbelsas pamatė kovo 12 d. Dienoraštyje Gėbelsas parašė, kad Haraldas „visiškai šviesus ir šiek tiek šelmis. Bet man patinka.“[77] Magda tuo metu gyveno su Haraldu brangiame bute Reichskanclerplacėje, Berlyno centre, – tai buvo dosni jos vyro, Giunterio Kvanto, dovana. Magda visais atžvilgiais buvo protinga ir graži moteris. Muzikė. Buvo nuolat spėliojama, kodėl ji įsimylėjo Gėbelsą, bet nėra jokių abejonių, kad tarp judviejų įsiplieskė kur kas daugiau

nei vien stipri seksualinė trauka. Labai greitai jie susikūrė bendrą gyvenimo stilių. Magda turėjo charizmos ir padarydavo įspūdį visiems, kur tik nueidavo, ir aiškiai džiaugėsi įtraukta į nacių partijos veiklą – nuo bedarbių SA narių lankymo iki dalyvavimo ceremonijose kaip garbės viešnia. Visi šio laikotarpio įrašai Gėbelso dienoraštyje rodo jo gražiosios karalienės dalyvavimą. Visuomeninės skilties redaktorės Belos From (Bella From) komentaras apie pirmąjį susitikimą su Magda yra tipiškas:

> Šį vakarą baliuje Magda buvo žavinga. Jokių papuošalų, tik eilutė perlų prie kaklo. Jos auksiniai plaukai – ne vaistinės ar chemikų nuopelnas. Jie tikri. Didelės akys, žėrinčios ir keičiančios spalvą iš tamsiai mėlynos į plieno atspalvio pilką, spinduliuoja šaltą ryžtą ir didžiules ambicijas.[78]

Gėbelsas mėgavosi turėdamas šalia savęs elegantišką, aiškiai mintis reiškiančią moterį, taip pat svarbu, kad ji visiškai pritarė jo politinėms idėjoms.

Jie kivirčijosi tik dėl Magdos praeities. Kai pirmą kartą susitiko Gėbelsą, ji dar turėjo kitą meilužį, kuris pradėjo labai pavydėti Gėbelsui. Žinojimas apie šį ir ankstesnius mylimosios nuotykius, Gėbelso žodžiais tariant, metė ant judviejų santykių „šešėlį“, ir Magda buvo kategoriška dėl kelių kritinių atvejų, kurie įvyko jiems neseniai susipažinus. Pirmasis – 1931 metų balandį, kai įtampa tarp Hitlerio viešo „teisėtumo“ propagavimo ir smurtinės, susidūrimų kupinos veiklos, kurią taip mėgo Gėbelsas, tapo akivaizdi. Nuo 1930 metų rugsėjo Gėbelsas stengėsi suvaldyti Berlyno SA nusivylimą, bet šis konfliktas įgavo naujų aspektų. Štenesas labai piktinosi, kai Ernstas Riomas 1931 metų sausį buvo paskirtas SA vadu, nes laikė Riomą homoseksualiu. Gėbelsas, kurio požiūris į seksualumą buvo labai emocingas, taip pat patikėjo gandais apie Riomą. Vasario 27 d. jis rašo dienoraštyje: „Šlykštu! Hitleris ir tai vertina per daug lengvapėdiškai. Partija neturėtų būti rojus homoseksualumui. Kovosiu dėl to iš visų jėgų.“[79] Vis dėlto, kai Šteneso nusiskundimai tapo žodingesni, Gėbelsas, kaip ir 1926 metais Bamberge, nusprendė Hitlerį palaikyti. Kovo 6 d. jis rašo: „Aš palaikysiu Štenesą ir teisėtus SA reikalavimus. Nepaisant to, aš iš

visų jėgų kovosiu prieš bet kokį pučą, nukreiptą į partiją arba Hitlerį.“[80] Kaip ir 1930 metų rugsėjį, krizė užklupo Gėbelsui išvykus iš Berlyno.

1931 m. kovo 28 d. Briuningas (Brüning) išleido skubų potvarkį, kuriuo apribojama politinių partijų vieša veikla, ir Hitleris iškart paskelbė sutinkąs su tuo laikraštyje *Völkischer Beobachter*. Štenesas ir grupė jo šalininkų nusprendė protestuoti. Kol Gėbelsas buvo Veimare su Hitleriu ir kitais lyderiais, Šteneso vyrai užėmė partijos biurą Berlyne (tai įvyko Didįjį penktadienį). Matyt, prie jų dar prisijungė ir išdavikas Otas Štraseris.[81] Vos išgirdęs apie šį maištą, Gėbelsas, dienoraštyje rašęs, jog paklusimas šiam potvarkiui jį „verčia vemti“[82], nusprendė „ištikimai likti su Hitleriu <...> Mūsų judėjimas yra aukščiau visko. SA turės paklusti.“[83] Kitas kelias dienas Gėbelsas išgyveno stiprią krizę. Kadangi jo biuras Berlyne buvo užimtas, jis turėjo keliauti su Hitleriu į Miuncheną, ten pasiliko kitas penkias dienas, kol Hitleris demaskavo Štenesą bei jo šalininkus ir pareikalavo ištikimybės partijai ir, žinoma, sau. Būdamas Miunchene Gėbelsas išgirdo, kad Gėringas Berlyne mėgino „perimti visą valdžią“, kol jo nėra. „Aš niekad nepamiršiu šio Gėringo poelgio“, – įskaudintas rašė dienoraštyje.[84] Gėbelso nervus nuramino du pagrindiniai veiksniai: pirmiausia, Hitleris nuolat viešai jam užtikrindavo savo paramą ir tokiu būdu atmetė Gėringo užuominą, kad jis perimsiąs valdžią Berlyne, kol Gėbelso nėra. Hitleris atnaujino Gėbelso kaip Berlyno gauleiterio „visus įgaliojimus“, suteikdamas jam teisę atlikti valymą Berlyno SA, ir balandžio 4 d. laikraštyje *Völkischer Beobachter* paskelbė prašąs ištikimybės.[85] Antra, Magda Kvant išskubėjo į Miuncheną pas Gėbelsą, ir jos asmeninė parama šiuo sunkiu laikotarpiu jam paliko ilgalaikį įspūdį. Gėbelsas rašė: „Sunkiomis dienomis ji ištikimai stovėjo šalia manęs. Niekad to nepamiršiu.“[86] Balandžio 7 d. Magda turėjo išvykti, ir vėliau tą vakarą Gėbelsas atskirai traukiniu sugrįžo į Berlyną.

Jam pakilo temperatūra, tad grįžęs į Berlyną nuėjo tiesiai į lovą. Per kitas kelias dienas karščiuodamas ir su skaudama galva Gėbelsas bandė iš gabalėlių sudėlioti savo autoritetą Berlyne. Jis rūpinosi dėl Magdos – nepaisant jos parodytos ištikimybės Miunchene – ir skambino jai tuzinus kartų, bet prisiskambinti negalėjo. Magda iš tiesų viešėjo pas savo buvusį meilužį Kvantų šeimos dvare Severine, kaimiškoje Meklenburgo apygardoje. Gėbelsas neturėjo iš jos

jokių žinių ir jautėsi apleistas; dienoraštyje jo jausmai Magdai kaitaliojosi tarp nenumaldomo ilgesio ir karčių priekaištų. Vienatvės jausmas tik sustiprino didėjančią neapykantą visai aplinkai. Galiausiai Magda paskambino balandžio 12 d. ir pasakė Gėbelsui pagaliau išsiskyrusi su meilužiu, kuris netekęs proto šovė į ją iš pistoleto. Gėbelsas susitiko su Magda kitą dieną, ir nors moteris papasakojo visus savo nesutarimus su šeima ir meilužiu, Gėbelsas vis dar turėjo priekaištų: „Aš jai kažkiek neteisingas. Bet ji turėjo pas mane atvykti, kai sirgau. Ji išeina ašarodama. Vakare mes vėl susitiksime."

Prieš susitikdamas su Magda dar kartą, Gėbelsas turėjo aplankyti savo biurą Hedemanštrasėje. Nors viskas buvo sutvarkyta ir SA vyrai lauke „stovėjo pagal komandą: „Ramiai!", jam buvo liūdna. Vėliau jis trumpam susitiko su Magda ir jie beveik susitaikė. Galiausiai tądien jis apsilankė partijos susirinkime Berlyno centre. Nors Gėbelsas tikėjosi, kad jo populiarumas po Šteneso maišto padidėjęs, „trūko oro"[87]. Kitą dieną pas Gėbelsą užsuko Hansas Šveiceris ir juodu aptarė situaciją. Nors keli nariai paliko partiją drauge su Štenesu, o į akis visi partijos nariai liudijo savo ištikimybę Hitleriui, bet juodu jautėsi labai nusivylę. Gėbelsas rašė:

> Mes sėdime iki vidurnakčio. Jis daug skundžiasi dėl Miuncheno. Nori daugiau prūsiškos dvasios. Miunchenui taip trūksta energijos. Iš Šteneso atvejo mes turime pasimokyti. Tapti labiau prūsai, tvirtesni, taupesni, labiau socialistai. Jokių kompromisų. Kitaip mes žlugsime. Šveiceris kaip visada ištikimas partijai, bet turi daug neigiamų minčių. Ir ne be pagrindo.[88]

Tai Gėbelsui buvo didelio nusivylimo partija laikas. Jis pakartotinai spaudė Hitlerį atsikratyti homoseksualų partijoje, bet nieko nelaimėjo. 1931 metų sausį sužinojo, kad naujasis draugas Gėringas priklausomas nuo morfijaus, ir greitai įsitikino, kad Gėringas netinka atstovauti partijai.[89] Braunšveige sakydamas kalbas Gėbelsas susitiko senąjį bendradarbį iš 1925–1926 metų, Bernardą Rustą (Bernhard Rust), ir parašė: „Rustas pastebimai daro blogą įspūdį. Jis atrodo girtas."[90]

Santykiai su Magda Kvant buvo Gėbelso išsigelbėjimas. Jam jau buvo trisdešimt treji, jis ilgėjosi pastovesnio gyvenimo. Per kitas kelias savaites juodu su Magda susižadėjo. Balandžio 25 d. Gėbelsas rašo: „Mes vakarojame dviese su Magda. Mes kuriame planus ateičiai <...> Miela, graži moteris!“[91] 1931 metų gegužę Gėbelsas pirmą kartą išvyko kartu su Magda ir Haraldu į Severino kaimą. Šios pirmosios išvykos metu jo džiaugsmą temdė suvokimas apie ankstesnį Magdos gyvenimą. Jis rašė:

> Vakare išėjome į slaptavietę. Sėdėjome ten su Magda ir Haraldu. Žiūrėjome, kaip triušiai ir elnias ėda. Į žemę nusileido begalinė ramybė. Medžius apgaubė tamsa. Miške tylu. Kokie vargšai mes, miesto žmonės, tapome! Čia tvyro ramybė, o lauke tik triukšmas ir riksmai. Man darosi bloga.
>
> Vėliau Magda labai mane įskaudina savo neapgalvotu komentaru. Gaila, kad aš nemylėjau šios nuostabios moters, kai ji dar buvo mergaitė.[92]

Matyt, juodu Severine nusprendė susituokti, bet atidėjo vestuves iki tada, kai partija įgaus valdžią.[93] Dabar šis tikslas apskritai atrodo nerealus. Nepaisant visų lyderių nesėkmių ir išsamios programos nebuvimo, nacių partija sustiprėjo ir sulaukė daugiau narių 1931 metų vasarą ir rudenį, kai Briuningo vyriausybė parodė, kad nesusitvarko su vis didėjančiu ekonominiu nusivylimu. Po daugelio viengungystės metų Gėbelsas vis daugiau laiko praleisdavo su Magda, jos butas Reichskanclerplace tapo partijos lyderių susitikimo vieta. Magda susitiko su Hitleriu Miunchene Šteneso maišto metu, ir juodu akivaizdžiai puikiai sutarė. Magda nepaprastai žavėjosi Hitleriu ir buvo pasirengusi globoti jį kaip motina, gaminti jam maistą ir klausytis jo ilgų monologų. Hitlerį, kurio sudėtingi santykiai su moterimis lieka migloti, Magda aiškiai patraukė, ir jis mėgino susidraugauti. Hitleris aiškiai mėgavosi jos draugija ir ypač mėgdavo ilsėtis jos puikiai įrengtame bute klausydamasis, kaip Ernstas „Pucis“ Hanfštenglas (Ernst „Putzi“ Hanfstaengl) skambina pianinu. Buvo spėliojama, jog Magda palaikė santykius su Gėbelsu pirmiausia tam, kad pri-

artėtų prie Hitlerio, bet ši teorija neįtikina.[94] Tarp Magdos ir Hitlerio aiškiai buvo stipri abipusė trauka. Gėbelso dienoraštyje galime rasti paslaptingą pasakojimą apie epizodą tarp Magdos ir Hitlerio 1931 metų rugsėjį, kol jis buvo išvykęs kalbėti į Rūrą:

> Magda paaiškina: šeštadienį ji kalbėjusi su G. Kvantu. Pasakiusi jam, kad mes norime susituokti. Jis nuliūdo. Magda atkeršijo už daugybę kančių, kurias jis jai sukėlė. Tada kalbėjosi su vadu. Ir jam tą patį pasakė. Jis taip pat nuliūdo. Jis myli ją. Bet lieka ištikimas man. Magda irgi. Nuostabi moteris. Pirmiau mes šiek tiek pasiginčijome, bet dabar visiškai sutariame. Hitleris pasitraukė. Jis iš tiesų labai vienišas. Jam nesiseka su moterimis. Per daug minkštaširdis joms. Moterys to nemėgsta. Jos turi jausti vyrą, žiūrintį iš viršaus. Dabar aš labai laimingas. Palaimintas vakaras.[95]

Kokią išvadą galime padaryti iš šio nepaprasto, bet sunkiai suvokiamo pasakojimo? Keršou jo nemini, taip pat ir Gėbelso biografas Roitas. Iš kelių ankstesnių įrašų Gėbelso dienoraštyje aišku, kad Hitleris buvo labai susižavėjęs Magda: rugpjūčio 23 d. jis pasakė Gėbelsui, kad Magda „pati gražiausia moteris jų aplinkoje“; o rugsėjo 1 d. jis pakvietė Magdą pavalgyti, kol Gėbelsas Hamburge tvarkė partijos reikalus. Gėbelsas rašo: „Tai šelmis! Aš iš tiesų nusiminęs <...> Baisi naktis, pilna kankinančio pavydo!“ Kitą rytą Magda jam paskambino ir aiškiai nuramino: „Magda jau atvyksta. Mieloji!“ Kad dar labiau apsunkintų reikalus, Magdos buvęs vyras Giunteris Kvantas irgi ją lankė ir akivaizdžiai patarė nepalaikyti santykių su Gėbelsu. Rugsėjo 12 d. Gėbelsas rašo: „Šlykštu: *Herr* (ponas) Giunteris Kvantas atvyko pasimatyti su vadu. Suprantama, jis pasirinko pozą ir nori padaryti įspūdį. Vadas patikėjo. Kalbėjo apie jį kupinas entuziazmo. Kai papasakojau Magdai, ji pabalo iš susijaudinimo ir pykčio.“ Vėliau tą vakarą, baigęs sakyti kalbą, Gėbelsas „nuramino“ Magdą telefonu prieš išvykdamas į kitus pasirodymus Rūre. Po susirinkimo Bochume Gėbelsas paskambino Magdai, kuri ką tik vėl kalbėjosi su Hitleriu. Šis pokalbis – nežinia, ką pasakė Magda – privertė Gėbelsą „labai susijaudin-

ti“. Deja, šioje vietoje trys eilutės iš Gėbelso dienoraščio iškirptos ir pakeistos švariu popieriumi; palikta tik ši eilutė: „žr aukščiau: labai pykstu ant Magdos. Iškerpu ją, nes ji neteisi.“[96]

Aišku, kad Hitleris kažkuria prasme meilinosi Magdai rugsėjo pradžioje, nors atsižvelgiant į visa tai, ką apie jį žinome, nepanašu, kad tai būtų formalus pasiūlymas tuoktis. Nėra jokios abejonės, kad tarp Hitlerio ir Magdos užsimezgė labai stiprus ryšys, nenutrūkęs iki jų mirties 1945 metais. Taip pat aišku, kad Magda, kiek padelsusi ir galbūt sulaukusi kažkokio padrąsinimo iš Hitlerio, atstūmė jį Gėbelso naudai, o Hitleris su tuo susitaikė ir netgi suteikė palaiminimą jų būsimai santuokai. Tai patvirtinama kitame Gėbelso dienoraščio įraše. Rugsėjo 16 d. jis tai aprašė po vyresniųjų partijos pareigūnų susirinkimo Miunchene:

> Hitleris paprašė manęs išeiti į lauką ir buvo man labai palankus. Draugas ir brolis. Sako, ji džiaugsmo angelas. Jis myli Magdą. Bet nepavydi man laimės. „Protinga ir graži moteris. Ji netemps tavęs atgal, bet palaikys tave.“ Paima mane už rankų, o jo akyse spindi ašaros. Viso ko geriausio! Aš iš tiesų dėkingas. Jis pasako apie mane daug gerų dalykų. Mano narsusis draugas ir fiureris! Mes netrukus susituoksime, jis lyg ir susitaikęs. Sėkmė jam nenusišypsojo. Vargšas brangus Hitleris! Aš visada liksiu ištikimas tau! Jis taip pat ieškąs malonios moters, kurią vėliau vesiąs. Aš radau Magdą. Laimės kūdikis. Mes visi trys palaikysime vienas kitą. Jis bus mūsų ištikimiausias draugas. Mano akyse tvenkiasi ašaros. „Sudie, Hitleri!“

Po kelių valandų Gėbelsas grįžo į Berlyną:

> Magda užsuka manęs paimti. Aš viską paaiškinu, ir ji pravirksta iš džiaugsmo. Dabar prasidės naujas gyvenimas. Giunteris Kvantas taip pat atsisakė savo planų. Aš noriu dirbti ir būti laimingas. Ir padėti savo *tautai*. Ačiū Magdai. Ačiū Hitleriui. Ačiū Dievui. Didieji dievai, būkit man palankūs![97]

Po kelių dienų Hitlerio dukterėčia Geli Raubal (Geli Raubal), su kuria jis palaikė labai viešus santykius, buvo rasta negyva jo bute Miunchene. Hitlerio intymūs santykiai su Geli Raubal ir jos mirties aplinkybės lieka migloti[98], bet visiškai įmanoma, kad Hitlerio susižavėjimas Magda galėjo būti papildomas veiksnys, lėmęs jos savižudybę. Magdos atsisakymas aiškiai paliko Hitlerį labai susijaudinusį ir, be abejo, turėjo įtakos jo perdėm sudėtingiems santykiams su Geli Raubal. Gėbelsas ir Magda, suprantama, jautėsi kalti, ir jiems buvo gaila Hitlerio. Šios prieštaringos emocijos buvo užvaldžiusios Gėbelso mintis dienų dienas. Kai jis kitą kartą susitiko Hitlerį rugsėjo 24 d., jam pasirodė, kad Hitleris „sulysęs ir išblyškęs kaip kreida“. Nė vienas jų neužsiminė apie Geli.[99] Kad ir kaip Hitleris jautėsi po ankstyvos Geli mirties, galbūt netgi kaltas, tačiau išpildė savo pažadą Gėbelsui ir Magdai.[100] Spalio 6 d. Gėbelsas aplankė savo motiną Reite ir papasakojo jai ketinąs vesti Magdą.[101]

Prieš vestuves nutiko dar vienas incidentas. Spalio 25 d. Gėbelsas rašo:

> Namie. Mirtinai pavargęs. Magda sėdi visiškai sugniuždyta. Išgirdo iš savo motinos, kad ši nebuvo ištekėjusi už tėvo. Magda nieko apie tai nežinojo. Dabar jos neįmanoma nuraminti. Asmeniškai man ji išlieka tokia pati kaip visada: mieliausia moteris. Svarstant objektyviai, yra galimybė, kad žydų spauda tuo pasinaudos ir smarkiai puls partiją. Tik Hitleris gali tai įvertinti.

Aišku, Hitleris, kuris ne paskutinį kartą turėjo būti šios poros patarėjas, ramiai reagavo į šią naujieną:

> Vadas jai malonus ir rūpestingas. Jis juokiasi iš to su mumis. Netekėjusi moteris su vaiku jam atrodo priimtiniau negu ištekėjusi moteris be vaikų. Tipiškas Hitleris! <...> Ji pasilieka su manimi dabar ir visam gyvenimui. Niekada jos nepaliksiu. Aš vedu ją, o ne pasaulį.[102]

Gruodžio 1 d. Gėbelsas ir Magda visgi nutarė susituokti greitai, tylioje ceremonijoje Severine, nors Giunteris Kvantas reikalavo, kad Magdai vėl ištekėjus

jaunasis Haraldas gyventų su juo. Santuoka būtų pašventinta mažoje protestantų koplytėlėje, ir viskas būtų „taip paprasta, kaip tik įmanoma“.[103] Vestuvės, įvykusios 1931 m. gruodžio 19 d., buvo laikomos didele paslaptimi. Dalyvavo Hitleris, senasis generolas Epas (Epp) ir keli šeimos draugai, taip pat ir Haraldas su SA uniforma. Gėbelsas dienoraštyje paliko idealizuotą aprašymą:

> Mes abu pasirašome. Aš pirmas, tada Magda, po to Epas ir galiausiai Hitleris. Magda jau mano žmona. Aš nepaprastai laimingas. Hitleris nuoširdžiai apkabina mane. Magda jį pabučiuoja. Jo akyse ašaros. Dabar mus aplankė laimė.
>
> Lauke stovi SA ir šaukia „*Heil*!“ Sninga. Viskas kaip eilėraštyje.[104]

6

„Svarbu tik šios masės“

> 1930 m. rugsėjo 14 d. mūsų partijoje buvo 293 000 narių, o šiandien, 1932 m. sausio 1 d., narių skaičius jau viršijo 800 000. 1931 m. sausio 1 d. mūsų SA ir SS organizacijose buvo apie 100 000 vyrų; šiandien, 1932 m. sausio 1 d., gerokai per 300 000. Dabar mūsų šalininkų skaičius peršoko 15 milijonų! Tai pergalė, neturinti sau lygių mūsų tautos (*Volk*) istorijoje <...> Draugai, mes įžengiame į šiuos metus kaip kovotojai, kad atsisveikintume su jais kaip nugalėtojai. Tegyvuoja mūsų šlovingas nacionalsocialistų kovotojų judėjimas! Tegyvuoja mūsų amžinai mylima vokiečių *tauta*! Vokietija bunda!
>
> Hitlerio „Naujųjų metų deklaracija“
> laikraštyje *Völkischer Beobachter*, 1932 m. sausio 1 d.[1]

Gilėjanti ekonominė krizė, kai iki 1932 metų pabaigos Vokietijoje atsirado per 6 mln. bedarbių darbininkų, padėjo sukurti socialinės įtampos ir politinės krizės atmosferą, kurią dar padidino keli rinkimų turai. Be kelių regioninių rinkimų, vienas po kito dar įvyko du slapti balsavimai Veimaro Respublikos prezidentui išrinkti (1932 metų kovą ir balandį) ir nacionaliniai rinkimai į Reichstagą liepą ir lapkritį. Beveik tokią pat svarbą, kaip šių rinkimų karštligiškos kampanijos, turėjo nuolatinės derybos tarp politikų, verslininkų, generolų ir bankininkų, visos skirtos suformuoti stabiliai vyriausybei. Vis labiau pasitikėdami prezidento parama, kuris turėjo vadovauti pagal nenumatytų atvejų potvarkį, kancleriai grūmėsi su augančiu politiniu ekstremizmu tarp kairiųjų ir tarp dešiniųjų. Jų politinės intrigos mezgėsi vis priešiškesnėje atmosferoje, kur prievarta ir smurtas tapo žiauria kasdienybe. Šimtai žmonių nužudyta per riaušes, plito politinės žmogžudystės. Gandai apie komunistinę revoliuciją arba

apie SA „žygį į Berlyną“ provokuodavo nerimastingus klausimus apie valstybės gynybos (*Reichswehr*) poziciją visiško konstitucinio žlugimo akivaizdoje.

Gėbelsas dažniausiai nebuvo tiesiogiai susijęs su šiomis intrigomis, kurias nacių vardu daugiausia vykdė trys kiti pagrindiniai Hitlerio pavaldiniai – Gėringas, Riomas ir Gregoras Štraseris. 1932 metais įvyko svarbių pokyčių: nacių partijos galios centras iš Miuncheno persikėlė į Berlyną, nes Hitleris turėjo dažniau lankytis sostinėje. Jis su savo palyda apsistodavo *Kaiserhof* viešbutyje arti miesto centro ir Magdos Gėbels buto Reichskanclerplace. Čia Gėbelsas galėjo daryti lemiamą įtaką, dažnai vėlai vakare, kai Hitleris ilsėdavosi artimų draugų kompanijoje. Gėbelsas išlaikė nuoseklią poziciją per visus 1932 metų pokyčius, gindamas bekompromisę politiką derantis su kitais politikais ar grupuotėmis. Jo asmeninės ir politinės abejonės dėl Gėringo, Riomo ir Štraserio reiškė, kad šis metas jam buvo ypač sunkus.

Gėbelso vaidmuo buvo lemiamas viešųjų kampanijų sferoje. Propagandos metodai, kuriuos jis kūrė Berlyne šešerius metus, dabar buvo pritaikyti visoje Vokietijoje. „Reicho propagandos vadovybė“ išleido gaires visiems partijos laikraščiams ir kalbėtojams, kad būtų išvengta viešų nesusipratimų. *Der Angriff* Berlyne ir didžiojoje šiaurinės Vokietijos dalyje dabar buvo leidžiamas kasdien. Gėbelsas taip pat redagavo satyrinį iliustruotą žurnalą *Der Flammenwerfer* („Liepsnosvaidis“) ir daug dėmesio skyrė plakatų, afišų ir skrajučių gamybai. Svarbiausios kalbos, daugiausia jo paties ir Hitlerio, buvo greitai išspausdinamos mažomis brošiūrėlėmis ir 1932 metais pirmą kartą išleistos kaip garso įrašai, kurie šalininkams galėjo būti siunčiami paštu. Gėbelsas susižavėjo naujų technologijų siūlomomis galimybėmis ir po pirmojo filmo apie partijos masinį mitingą 1927 metais sukūrimo jis dar kūrė trumpesnius, begarsius filmus. 1930 metų liepą *Völkischer Beobachter* paskelbė penkis tokius filmus:

1. Reicho partijos masinis mitingas 1927 metais. Trukmė apie 30 minučių.
2. Reicho partijos masinis mitingas 1929 metais. Trukmė apie 90 minučių.

3. Kova dėl Berlyno. Trukmė apie 50 minučių.
4. Vaizdingas nacionalsocialistų pranešimas su kadrais iš Horsto Veselio laidotuvių ir iš transliacijos Berlynas–Niurnbergas 1929 metais, iš bendruomeninių rinkimų Berlyne ir mūsų Reichstago deputatų nuotraukomis. Trukmė apie 10 minučių.
5. Vaizdingas nacionalsocialistų pranešimas. Kadrai iš SA slidininkų susirinkimo Ryzengebirgėje (dab. Krkonošiai / Karkonošiai – Sudetų kalnų masyvas – *red. past.*), iš SA motorizuoto šturmo ir Hitlerio susirinkimo Berlyno sporto rūmuose. Trukmė apie 15 minučių.[2]

Gėbelsas kūrė kelis iš šių filmų, trečias iš jų turi tokį patį pavadinimą kaip ir jo reguliariai rašoma skiltis *Der Angriff*. Jis stebėjo specialų visų trijų pirmųjų filmų seansą, surengtą partijos nariams Berlyne 1929 metų spalį, bet šie filmai jam netiko kaip propagandos priemonės dėl dviejų priežasčių.[3] Pirmiausia, Gėbelsas nebuvo filmų specialistas. Jis neturėjo nei operatoriaus, nei filmų kūrimo patirties, taigi galėjo tik už kadro daryti poveikį filmavimui ir redagavimui. Patys filmai buvo eksperimentiniai, neturėjo garso takelio, taip pat jiems trūko stipraus pasakojimo tono ir artistinio atlikimo, kad galėtų paveikti žiūrovą kaip vėlesni filmai. Antra, nors kaip Reicho propagandos vadovas Gėbelsas skatino šių filmų naudojimą, iki 1933 metų partija įvairiose vietose neturėjo įrangos jiems demonstruoti, taigi tik kelių susirinkimų dalyviai galėjo stebėti šiuos ankstyvuosius kino propagandos bandymus. Tie, kurie juos matė, buvo kupini entuziazmo. Svarbiau tai, kad partijai atliekant vis reikšmingesnį vaidmenį nacionalinėje politikoje, jos veikla buvo reklamuojama savaitiniuose kino žurnaluose, kuriuos rengė didžiausia Vokietijos filmų kompanija *UFA*. 1932 m. kovo 4 d. Gėbelsas pirmą kartą pamatė ir išgirdo save viešame kino teatre. „Visiškai svetimas, – rašė jis, – kitais atžvilgiais nuostabus.“[4]

Nors Gėbelsą vis dar nuolat slėgė finansiniai rūpesčiai, 1932 metais jo vykdomai propagandai buvo skirta daug lėšų. Iš dalies apsidrausdami stambieji verslininkai dabar skirdavo dideles sumas Hitleriui, o didžioji pinigų dalis plaukė iš partijos iždo Miunchene subsidijuoti propagandos priemonių ga-

mybą. Tikslūs šaltiniai ir nacių partijos finansavimo mastai lieka neaiškūs, bet Gėbelsui buvo skirtos didelės sumos, ir dabar jis iš tiesų galėjo kurti milijonus plakatų ir skrajučių, taip pat ir savo laikraščius. Kovo 6 d. jis išrašė 200 000 markių kvitą už propagandos priemones.[5] Jis galėjo mėgautis prabangiais automobiliais ir palaikė artimą draugystę su kai kuriais *Mercedes* kompanijos direktoriais. Įtaisęs kabrioletą Magdai (kuri taip pat kaip ir vyras mėgo automobilius), jis nupirko kelis naujus automobilius sau ir savo darbuotojams. Nors neapkentė daugumos verslininkų ir aristokratų, mėgavosi menininkų draugija, ir juodu su Magda – dabar gerbiama sutuoktinių pora – su džiaugsmu rengdavo vakarėlius muzikantams, aktoriams bei tapytojams.

Viešasis kalbėjimas tebebuvo visos Gėbelso propagandos centre. 1932 metų skirtingose rinkiminėse kampanijose jis išlaikė nepaprastai intensyvią pasirodymų darbotvarkę, keliaudamas automobiliu, traukiniu ir kartais net lėktuvu po visus Vokietijos kampelius, dažnai kalbėdamas net keliskart per dieną. Nors tai vargino, jis tapo priklausomas nuo tokios veiklos. Emocijos ir pritarimas, sukeltas miniai ar pavieniams asmenims, kuriuos sutikdavo prieš sakydamas kalbas ir pabaigęs, suteikė Gėbelsui naujos energijos ir motyvacijos. Kaip ir ankstesniais metais, jis mėgavosi priešiškos proletarų auditorijos atmosfera, ir dauguma stebėtojų – paprastai nepalankiai nusiteikę jo atžvilgiu – paliudijo jo drąsą tokiose situacijose ir jo gebėjimą palenkti į savo pusę iš pradžių priešišką auditoriją. Nėra priežasties abejoti nepaprastu Gėbelso pateiktos santraukos tikslumu, kalba buvo pasakyta Rytų Prūsijos Elbingo uoste 1932 metų balandį. Jis rašo: „Kalbėjau fabriko salėje klausant 10 000 proletarų. Buvau pasveikintas švilpimu, o išlydėtas su iškilmėmis.“[6] Jam reikėjo klausytojų reakcijos ir triukšmadarių, kad geriausiai parodytų savo piktą sarkazmą, kuris buvo jo vizitinė kortelė. Gėbelso ankstyvosios įrašytos kalbos, sakytos be auditorijos, yra keistai lėkštos, taigi jam reikėjo laiko pasipraktikuoti sakyti kalbas per radiją.[7]

Pažymėtina, kad 1932 metais Gėbelsą kaip oratorių labai rėmė Hitleris. Nelaimingas sutapimas, kad 1932 metais baigėsi Respublikos prezidento septynerių metų kadencija, ir sausio mėnesį Gėbelsas nusprendė, kad į šį postą turi balotiruotis Hitleris. Nors tai reiškė, kad reikės rungtis su senuoju fel-

dmaršalu Hindenburgu, atsirado proga pristatyti Hitlerį kaip tautos lyderį. Kaip įpratęs, Hitleris kelias savaites svyravo, bet vasario 22 d. leidęs Gėbelsui paskelbti jo kandidatūrą milžiniškai auditorijai Sporto rūmuose, jis pabudo iš ankstesniųjų metų letargo ir visa galva pasinėrė į tai, ką Keršou vadina „nuostabiu rinkimų kampanijos spektakliu, kokio Vokietijoje niekas anksčiau nebuvo matęs“[8]. Kai 1932 metais viena kampanija keitė kitą, Hitleris ėmė dažniau sakyti viešas kalbas, metų pabaigoje beveik susilygindamas su Gėbelsu, t. y. rėždamas kelias kalbas per dieną. Puikiai žinoma, kad jis įprato skraidyti iš miesto į miestą išsinuomotu lėktuvu, leisdamas Gėbelsui kurti tokius šūkius kaip „Fiureris virš Vokietijos“ ir sudarydamas sau progas nusileisti kaip dievas iš dangaus ir pasisakyti milžiniškoms klausytojų minioms. Balandžio 3–10 dienomis Hitleris pasakė 20 kalbų; o balandžio 16–24 d. – 25 kalbas.[9]

1932 m. vasario 23 d. Reichstagas susirinko nustatyti pirmąjį prezidento rinkimų balsavimą, ir Gėbelsui buvo leista kalbėti prieš sausakimšą pastatą. Savo dienoraštyje jis parašė, kad tai buvęs „didysis teatras“[10]. Raštu užrašyta jo kalba leidžia mums kiek išsamiau analizuoti jo kaip parlamentaro oratoriaus stilių ir metodus. Gėbelsas pradėjo, jo paties žodžiais tariant, „akademiškai“, arba, kaip tvirtina *The Times* korespondentas, „neįprastoje tyloje“, pristatydamas nacių sėkmę 1930 metų rinkimuose kaip „reikšmingiausią politinį įvykį“ nesenoje Vokietijos politinėje istorijoje. Gėbelsas taip pat naudojo vėlesnių rinkimų rezultatus, kad pavaizduotų nacių judėjimo iškilimą kaip tautos pabudimą, prieš Briuningo vyriausybės bankrotus ir neteisėtus veiksmus. Plėtodamas šią temą, Gėbelsas apžvelgė laikotarpį nuo 1918 metų, pavadindamas jį „duoklės ir nusiginklavimo“ laiku, kai buvo vykdoma „katastrofiška“ užsienio politika, buities „sunykimo“ ir „atsisakymo“ laikotarpiu. Jis pabrėžė didėjantį vyriausybės izoliuotumą ir tai, kaip ji naudojosi savo politinėmis galiomis norėdama uždrausti nacių judėjimą ir jų laikraščius. Gėbelsui kalbant toliau, jį dažnai nutraukdavo tiek šalininkai, tiek oponentai, ir Reichstago prezidentas turėjo pareikalauti laikytis tvarkos, nes atmosfera tapo vis sunkiau valdoma. Rūpestingai vengdamas asmeninio puolimo prieš Hindenburgą, Gėbelsas pašiepė „sistemą“, kuriai jis atstovavo, ir kritikavo vyriausybės pastangas atidėti prezidento rinkimus. Atmosferai vis kaistant, Gė-

belsas aršiai užsipuolė „asfalto spaudą“ ir sąmoningai perėjo prie kambaryje esančių socialdemokratų, pavadinęs juos „dezertyrų partija“. Kaip Gėbelsas ir siekė, tai sukėlė kerštо reikalavimų ir keiksmų laviną. Daug deputatų buvo įsiutę, SPD karo veteranas Kurtas Šumacheris (Kurt Schumacher) išrėkė, kad pats Gėbelsas nė dienos netarnavęs fronte; kiti ne taip diplomatiškai išvadino jį „bailiu šunimi“ ir „slunkiumi“. Prezidentas mėgino įtikinti Gėbelsą atsisakyti SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands,* arba Vokietijos socialdemokratų partijos) apibūdinimo kaip „dezertyrų partijos“, bet Gėbelsas, nepaisydamas pašaipų audros, vėl užsipuolė „žydišką asfalto spaudą“. Dabar daug SPD deputatų jau šaukė „Tu šunsnukis!“ ir „Mišrūnas“, o kiti sarkastiškai skandavo „frontininkas Gėbelsas“. Po kelių minučių tokio triukšmo pre-

17. Hitleris ir Gėbelsas Lustgartene, Berlyne, prieš antrąjį prezidento rinkimų turą 1932 metais. Nors pasirengimas atrodo improvizuotas, Gėbelsas savo dienoraštyje tvirtina, kad jis ir Hitleris kalbėję milžiniškai miniai: „Lustgartenas. 200 000. Aš kalbu pirmas. Tada kalba jis. Beribis entuziazmas.“ (*TBJG*, 1932 m. balandžio 5 d., TI, 2/II, p. 255.)

zidentas posėdį nutraukė. Būtent to Gėbelsas ir siekė. Po dviejų dienų posėdis buvo atnaujintas, ir Gėbelsui buvo leista pabaigti savo kalbą, kuri vėl dažnai buvo nutraukiama. Jis užbaigė pranašaudamas, kad prezidento rinkimai būsią atpildo diena.[11]

Apsvaigę nuo rinkiminių kampanijų ir nuo kalbėjimo didelėms auditorijoms, Gėbelsas ir Hitleris įsivaizdavo, kad jie gali laimėti prezidento rinkimus iš karto, bet rezultatai kovo 13 d. atnešė mirtiną nusivylimą. Hindenburgas surinko 18 mln. balsų, o Hitleris – 11 mln. Sukvietęs visus savo numylėtinius Miunchene, Hitleris pademonstravo galįs greitai atgauti savitvardą ir nusprendė kovoti antrajame ture, kuris buvo būtinas, nes Hindenburgui nepavyko surinkti absoliučios balsų daugumos. Po trumpos pertraukos rinkimų kampanija vėl prasidėjo, dabar naciai tikėjosi dalyvauti ir regioniniuose rinkimuose balandžio mėnesį, kuriuose balsuos tautos dauguma. Antrajame prezidento rinkimų ture Hitlerio surinktų balsų skaičius išaugo iki 13,4 mln. Nors Hindenburgas buvo aiškus nugalėtojas su 19 mln. balsų, Hitleris paskelbė, kad tai „nauja, didi pergalė“, ir leido už save balsavusiems žmonėms manyti, kad „jie neša tautinės laisvės ir tautinės ateities vėliavą“[12]. Prūsijos rinkimuose balandžio 24 d. naciai tapo didžiausia partija, surinkę 38,3 procento balsų. Gėbelsas pavadino tai „fenomenalia pergale“[13]. Nacių požiūris į parlamentinę Prūsijos vyriausybę buvo parodytas pirmame plenariniame posėdyje Landtage 1932 m. gegužės 25 d., kuris virto muštynėmis. Nacių deputatai „išstūmė komunistus ir kitas partijas iš patalpų“ ir tada sudainavo „Horsto Veselio dainą“ (*Horst-Vessel-Lied*). Gėbelsas rašo: „Tai buvo pavyzdinis įspėjimas. Jis sukuria pagarbą.“[14]

Gėbelsas dabar gyveno keistą gyvenimą, balansuodamas tarp šeimyninio respektabilumo, žinomumo visuomenėje ir nusikaltėlių pogrindžio. 1932 metų sausį jis sužinojo, kad Magda laukiasi. Gegužės mėnesį juodu su Magda išsinuomojo vasarnamį prie ežero Kapute, netoli Berlyno, ir šis vasarnamis tapo ir slaptaviete, ir politinių intrigų vieta. Per stebuklą Gėbelsas vis išvengdavo įkalinimo arba rimto sužeidimo, nors jo sveikatą alino tokios įtemptos kampanijos. Jam visoje Vokietijoje teismai dažnai skirdavo sumokėti baudas, kurias jis susimokėdavo be didesnio vargo. Vienos bylos, pradėtos prieš Gė-

belsą 1931 metų žiemą, detalės atskleidžia, kaip pastangos suvaržyti jį teisiniu keliu tapo visiškai absurdiškos. 1931 metų spalį Gėbelsas nubaustas 1500 markių bauda Berlyno Žemės teismo, taip pat jam liepta sumokėti 340 markių teismo išlaidų. Nors daugumai paprastų Vokietijos piliečių ši suma būtų buvusi pakankamai didelė, Gėbelsui ji atrodė nereikšminga. Vis dėlto kitus kelis mėnesius jis iš visų jėgų stengėsi išvengti netgi šios švelnios bausmės, ir jam padėjo lėtas teismo darbas. Gėbelso advokatas Otas Kamekė (Otto Kamecke) tvirtino, kad jo ginamajam būtų sunku sumokėti tokią didelę baudą iš karto, ir po trijų savaičių nuo nuosprendžio paskelbimo Gėbelsui buvo pranešta, kad jis galįs sumokėti trimis dalimis per ateinančius kelis mėnesius. Kamekė, veikdamas pagal Gėbelso instrukcijas, teigė, kad jo klientas negalės taip sumokėti, ir, matyt, teismas nusprendė labiau pasidomėti Gėbelso finansiniais reikalais. Tvirtindamas, kad Gėbelsas per mėnesį gaunąs 2000 markių pajamų, taip pat turįs specialų fondą baudoms sumokėti, teismas Kamekę informavo, kad 250 markių per mėnesį, pradedant nuo 1932 metų vasario, yra mažiausia jam priimtina suma.[15]

Gėbelsas, dabar vaizduodamas nusižeminusį prašytoją, liepė Kamekei informuoti teismą, jog tai klaida, jog jis neturįs specialaus fondo ir tegalįs per mėnesį sumokėti 100 markių. Kamekei buvo nurodyta užtikrinti teismą, kad ši suma bus mokama laiku. Gėbelso delsimo taktika suveikė puikiai, ir gerokai prieš sumokant baudą 1932 metų vasarą buvo paskelbta bendra amnestija. Vedamas to, kas dabar būtų laikoma atstumiančiu silpnumu, valstybės kaltintojas 1932 metų rugsėjį dar rašė Gėbelsui laišką prašydamas sumokėti bent teismo išlaidas, kurių ši amnestija nepanaikino. Galima tik įsivaizduoti, su kokia panieka Gėbelsas pakomentavo šį prašymą paraštėje įrašydamas: „Sumokėkite 100 markių!“[16] Nenuostabu, kad susidūręs su tokiu ryžtingumo trūkumu teisėsaugos sistemoje ir padedamas gana kompetentingų advokatų, Gėbelsas pradėjo manyti, jog yra nepažeidžiamas.

Gėbelso įsivėlimas į kitą žinomą bylą parodo, kaip jis manipuliuodavo teisingumu. Kol jis buvo susirūpinęs meilės trikampiu tarp savęs, Magdos ir Hitlerio 1931 metų rugsėjį, Berlyno SA surengė dar vieną smurtinę demonstraciją prieš žydus Kurfiurstendame, puldinėdami pavienius žydus gatvėje ir

nusiaubdami kavinę. Daug SA narių buvo suimti. „Greitajam teismui“ buvo pateikta kaltinimai įvairiais pažeidimais. Šie teismai buvo sukurti veikti greitai ir ryžtingai, kad nuslopintų augančius politinius neramumus, ir šiuo atveju pažėrė keletą ilgo įkalinimo nuosprendžių. Berlyno SA lyderis, Volfas Heinrichas Grafas fon Heldorfas (Wolf Heinrich Graf von Helldorff), kuris slapta sekė šiuos neramumus, taip pat buvo suimtas ir dabar galėjo susilaukti rimtos bausmės. Gėbelsas nebuvo Berlyne šių įvykių metu, taigi nebuvo tiesiogiai su jais siejamas. Tačiau jis buvo iškviestas į Reicho kanceliariją pasikalbėti apie tai su kancleriu Briuningu. Briuningas stengėsi neprovokuoti nacių prieš planuotą Prancūzijos ministro pirmininko Pjero Lavalio (Pierre Laval) ir užsienio reikalų ministro Aristido Briano (Aristide Briand) vizitą į Berlyną. Dviejuose atskiruose susitikimuose su Briuningu Gėbelsas labai skundėsi dėl SA riaušininkams paskelbtų nuosprendžių ir pareikalavo, kad Heldorfą teistų kitas teisėjas. Matyt, mainais jis pasiūlė nedrumsti prancūzų diplomatų vizito. Briuningas tiesiogiai įsikišo į teismo procesą norėdamas pakeisti vyriausiąjį teisėją ir atidėti Heldorfo bylos svarstymą. Savo trumpoje ataskaitoje jis tvirtino, kad tai buvo padaryta „nepažeidžiant teismo nuostatų“[17]. Lavalio ir Briano vizitas praėjo ramiai, ir Heldorfas 1932 metų vasarį galiausiai buvo nubaustas apgailėtina 100 markių bauda. Pažymėtina, kad šis lankstumo pademonstravimas iš Briuningo pusės tik sukėlė Gėbelso panieką.[18]

Kaip žinomas politikas, Gėbelsas dabar bendravo su visuomenės lyderiais ir visur, kur nukeliaudavo, jį vaišindavo vietiniai diplomatai ir atstovai. Jis pamatė, kad dauguma šių žmonių visa širdimi palaiko nacius. Kelios dienos po kovos Prūsijos *Landtage* Gėbelsas nuvyko į Horumersylį Vokietijos šiaurės vakarų lygumose ir ten susitiko su Hitleriu. Juodu kartu nuvyko į Vilhelmshafeną, tuo laiku labai sumažėjusio Vokietijos laivyno būstinę. Ten švartavosi du dideli laivai – senas šarvuotlaivis *Schlesien* ir naujesnis kreiseris *Köln*. Jie buvo pakviesti į *Köln* denį ir turėjo ekskursiją su gidu po, Gėbelso žodžiais tariant, „technologijų stebuklą“. Jis rašė:

> Karininkai ir įgula nuostabūs. Visi mus palaiko. Jie skaito tik *V. B.* ir *Der Angriff*. Mūsų apsilankymas jiems sukėlė džiaugsmą ir entuziaz-

mą. Ateina karininkas iš *Schlesien* ir kapitono vardu kviečia mane pietų <...> Valgėme su *Schlesien* karininkais ir leitenantais. Nuostabūs, aukšti, šviesiaplaukiai. Tikri paveiksliukai. Ir visi mus palaiko. Vargšė sistema.[19]

Nemažai aristokratų ir Vokietijos karališkųjų šeimų narių tuo laiku taip pat įsitraukė į nacių partijos veiklą, vienas iš jų buvo Šaumburgo-Lipės princas Frydrichas Kristianas. Jis buvo paskirtas Gėbelso adjutantu. Šaumburgas-Lipė (tai ir regiono pavadinimas, ir princo pavardė – *red. past.*) buvo vienas iš nedaugelio aristokratų, galėjęs pasigirti Gėbelso pasitikėjimu, jis išgyveno po 1945 metų, kad parašytų atsiminimus apie savo buvusį viršininką. Jo pirmojo susitikimo su Gėbelsu aprašymas leidžia mums pajusti kampanijų Berlyne skonį. Princas atvyko į Gėbelso štabą – „dvasinę revoliucijos vadavietę" – kaip tik tuo metu, kai Gėbelsas ruošėsi vykti į vieno iš Hitlerio jaunimo organizacijos narių, Herberto Norkuso (Herbert Norkus), kurį nužudė komunistai, laidotuves:

Lengvas, kiek nublukęs neperšlampamas apsiaustas jam puikiai tiko ir sudarė kuklaus, sumanaus bei sportiško žmogaus įspūdį, derantį prie jo gyvenimo tempo. Jis nemėgo dėvėti nieko, kas priminė uniformą. Šviesiai pilka fetro skrybėlė su plona juoda juostele visados buvo nepriekaištingai švari, užtraukta ant akių, kraštelis aukštai ant pakaušio. Elegantiška, pasiūta pagal užsakymą. Pabrėžė rusvą jo veido atspalvį. Skubėdamas (taip dažniausiai ir būdavo) jis šokinėjo mažais šuoliukais. Netiesa, kad jis bandė slėpti savo nesveiką kojį. Greičiau didžiavosi, kad gali būti toks pat vikrus ir greitas kaip kiti, demonstruodavo ir kalbėdavo apie tai. Jis pavertė privalumu savo fizinę negalią: „Mano pėda kartais sukelia man kliūčių, aš nedidelis ir nestiprus, bet gamta yra teisinga, ir ji kaip kompensaciją man davė protą, kurį turi tik nedaugelis".

Šaumburgas-Lipė nuskubėjo į mersedesą atviru stogu, kurio priekyje, kaip visada, sėdėjo Gėbelsas. Jie milžinišku greičiu nurūko į kapines, kur susirinko didelė priešiškai nusiteikusi minia. Jiems atvažiavus Gėbelsas tarė:

> Svarbu tik šios masės, Šaumburgai-Lipe, tik šios. Jeigu mes laimėsime jų simpatijas, jie bus Vokietijos ateitis. Jeigu ne – Vokietijai galas!

Matyt, buvo apniukusi, labai šalta diena, ir Gėbelsui teko rėkti, kad jo kalbą prie kapo žmonės girdėtų per komunistų šūkalojimus. Į kapines lėkė akmenys. Savo dienoraštyje Gėbelsas privačiai pažymėjo, kad ten buvo „daug padugnių“, taip pat dalyvavo Magda ir Haraldas.[20]

Heinricho Briuningo vyriausybė galutinai žlugo 1932 metų gegužę, o liepą buvo paskelbti nauji Reichstago rinkimai. Gėbelsas vykdė sekinančią kampaniją, kuri baigėsi kumštynėmis su komunistu lauke prie rinkiminės apylinkės, kai jis nuėjo balsuoti. Hitleris sakė kalbas 53 miestuose savo trečiajame „Skrydyje per Vokietiją“[21]. Gėbelsas ir Hitleris dabar suformulavo kreipimąsi be partijos, klasės, konfesijos ar religijos apibrėžimo naudodami šūkį „Vokiečių *tautos* ir Vokietijos Reicho vienybė“[22]. Liepos 9 d. Gėbelsas kreipėsi į milžinišką minią – jis suskaičiavo gerus 200 000 – Berlyno Lustgartene, o liepos 18 d. jo kalbą apie „nacionalinį charakterį kaip nacionalinės kultūros pagrindą“ transliavo visos Vokietijos radijos stotys.[23] Išvakarėse Gėbelsas pažymėjo suradęs „55 000 markių Berlyno regiono partijai (*Gau*)“[24]. Šią rinkiminę kampaniją lydėjo nuolatinis smurtas, ypač Hamburge liepos 18 d., kai 15 žmonių žuvo kovoje tarp komunistų ir nacių. Daugumai stebėtojų Vokietija atrodė stovinti ant pilietinio karo slenksčio. Liepos 25 d. Gėbelsas kalbėjo kito SA nario laidotuvėse, kuris žuvo viename iš daugelio tos vasaros incidentų. Pasak policijos raporto, jis sakė: „SA daugiau neaukos savo žmonių be atpildo. Akis už akį, dantis už dantį – nuo šiol toks SA šūkis.“[25] Liepos 31 d. rezultatai suteikė naciams 230 vietų Reichstage; jie tapo didžiausia partija, bet vis dar neturėjo užsitikrinę absoliučios daugumos. Komunistai taip pat pasiekė pastebimų laimėjimų, ir Gėbelsas užbaigė taip: „Dabar mes turime įgauti galių ir išrauti marksizmą su šaknimis. Vienaip ar kitaip! Kažkas turi įvykti. Opozicijos laikas pasibaigė.“ Iš tikrųjų juodu su Hitleriu buvo sukrėsti. Gėbelsas rašė: „Tokiu būdu mes negausime absoliučios daugumos. Taigi mes turime veikti kitais būdais. Mes susiduriame su sudėtingais padariniais.“[26]

Kitas dvi savaites naciai aptarinėjo savo tolesnius žingsnius. Partija pareikalavo, kad jos, kaip didžiausios Reichstago frakcijos, lyderis būtų paskirtas kancleriu ir formuotų vyriausybę. Gėbelsas turėjo lūkuriuoti Miunchene, kol Hitleris keliavo į Berlyną derėtis su generolu Šleicheriu (Kurt von Schleicher), kanclerio fon Papeno (von Papen) gynybos ministru. Grįžęs Hitleris su Gėbelsu Oberzalcberge aptarė savo ketinimus dėl to, ką juodu jau vadino *Machtergreifung*, „valdžios paėmimu“. Hitleris taptų kancleriu, o Gėbelsas būtų „tautos švietimo“ ministras, trumpai tariant, atsakingas už „mokyklas, universitetus, filmus, radiją, teatrą ir propagandą“[27]. Rugpjūčio 13 d. po tolesnių derybų Hitleris Berlyne susitiko su Šleicheriu ir Papenu, tačiau jam pasiūlytas tik vicekanclerio postas. Mieste tvyrojo karštligiška atmosfera, po pietų Hitleris buvo iškviestas susitikti su prezidentu Hindenburgu. Hitlerio

18. Būdingas Hanso Šveicerio 1932 m. plakatas, kuriame nacionalsocializmas vaizduojamas kaip „bendra tautos valia“. Šveiceris visada pasirašydavo savo plakatus Mjolniro slapyvardžiu (*Mjölnir*), senoviniu norvegų kalbos žodžiu, reiškiančiu dievo Toro kūjį.

atvykimą į Vilhelmštrasę stebėjo didelės minios, bet kai Hitleris patvirtino pasitenkinsiąs tik „valstybės vadovo postu“, jo audiencija pas prezidentą buvo greitai nutraukta.[28] „Vadinasi, opozicija“, – įvykį pakomentavo Gėbelsas.[29] Šis kartus nusivylimas tik sustiprino jo įsitikinimą, kad bet kokios koalicijos ir kompromisų reikia vengti. Šitaip kilo net vėlesnėje nacių istorijoje aprašoma „reikšminga krizė“[30].

Daug diskutuota, kad 1932 metais Hitleris ir naciai atsisakė savo antisemitizmo, idant įgytų platesnę visuomenės paramą; dauguma tvirtino, kad jis beveik dingo iš jų programos. Gėbelsas kurstė daugumos nacių šalininkų smurtinius išpuolius nuolat agituodamas SA narius, ir liudijo tokį viešą antisemitizmą, kuris galėjo paneigti šią švelnią nuomonę. 1932 metų rugpjūtį Papeno vyriausybė paskelbė politinės prievartos draudimą, bet neilgai trukus po to SA vyrai Silezijos Potempos kaimelyje nudūrė šachtininką Konradą Picuchą (Konrad Pietzuch). Tuo laiku tai buvo vienas atvejis iš daugelio, kai stengdamasis pademonstruoti pavyzdinį ryžtą, bylą svarstęs teismas nuteisė penkis žudikus myriop. Gėbelsas iškart parašė tulžingą, teismą puolantį straipsnį į *Der Angriff* pavadinimu „Kalti žydai!“ Straipsnyje jis pavaizdavo apkaltintuosius nacius kaip „vokiečius, išgyvenusius karą ir taiką“, kurie buvo „garbingai sužeisti“ kovose gindami Sileziją nuo „lenkų maištininkų“. Tada jis pavertė šį straipsnį viena iš aršiausių antisemitinių polemikų. Teismas, kuris pasmerkė žudikus nacius, ir „žydų laikraščiai“, kurie komentavo šį nuospren-dį, buvo dalis „sistemos“, susijusios su žudikais komunistais. Kartodamas frazę „Kalti žydai!“ Gėbelsas užbaigė taip:

> Mes pažadinsime *tautą*, kad ji nusimestų šį svetimšalių tironų jungą nuo savo pečių! Kad ir kas nutiktų, mes kovosime iki galo! <...> Tikri kaltininkai vis dar saugiai slepiasi už policijos užtvarų! Ateis valanda, kai valstybės kaltintojai turės kitų darbų, užuot gynę *tautos* išdavikus nuo *tautos* pykčio.
>
> Niekad to nepamirškit, draugai! Kartokite tai sau šimtą kartų per dieną, kol tai pradės jus persekioti net slapčiausiuose sapnuose: kalti žydai![31]

Pats Hitleris išsiuntė atvirą telegramą žudikams paremti tvirtindamas, kad yra „susietas su jumis begalinės ištikimybės saitais“[32]. Tuo laiku ir pašaliečiai pastebėdavo baisų jaunuolių sužvėrėjimą Vokietijoje. Čekų diplomatas Kamilis Hofmanas (Camill Hofmann) rašė savo dienoraštyje apie „puikią vasaros dieną“ 1932 metų rugpjūtį, kai jis išgirdo tris jaunus dviratininkus dainuojant: „Kai ateis kerštо valanda, mes būsime pasiruošę masinėms žudynėms.“[33]

Gėbelsas ruošėsi tapti tėvu. Sužinojęs, kad Magda laukiasi, jis visada labai norėjo berniuko. Kaip tik prieš vaikui gimstant rugsėjo 1 d. jis rašė: „Šiandien anksti Magdai prasidėjo sąrėmiai. Ji labai narsi. Važiavome tiesiai į ligoninę. Meldžiuosi, kad viskas praeitų gerai ir kad būtų berniukas. Šiek tiek nerimauju. Bet Likimas bus mums gailestingas.“[34] Kitą dieną jis rašo:

> Deja, tik mergaitė. Bet aš džiaugiuosi iš visos širdies. Jos vardas bus Helga. Viskas praėjo sklandžiai. Mergaitė gimė 14.30. Magda ir mažylė sveikos.
>
> Duok Dieve, kad šis kūdikis gyventų tik laisvoje Vokietijoje ir alsuotų tyru jos oru. Hitleris susijaudino, kai jam pranešiau šias naujienas. Jis visados pranašavo mergaitę. Kadangi aš labai tikėjausi berniuko, buvau tuo nusivylęs.

Rodos, kad kiti žmonės irgi persiėmė Gėbelso džiaugsmu. Jis rašė, kad tądien *Kaiserhof* viešbutyje visi buvo linksmi ir susijaudinę: „Tik, kaip visada, gėda, kad ne berniukas!“[35] Tėvystė labai nepakeitė Gėbelso dienotvarkės. Pasiturinčiam dirbančiam vyrui Veimaro Vokietijoje nebuvo įprasta dalytis kasdiene ruoša prižiūrint kūdikį, tad Magdai padėjo kelios tarnaitės. Gėbelso įtempta darbotvarkė tęsėsi be jokių trukdžių.

Naciai dabar jau siekė valdžios ne tik Vokietijoje. 1932 metų rugsėjį Gėbelsas ir Hitleris vienas po kito nuvyko į Vieną sustiprinti tenykštės nacių partijos ir visiškai aiškiai parodyti, kad į jų būsimojo Trečiojo Reicho viziją įtraukta sąjunga su Austrija. Gėbelsą Vienoje entuziastingai sutiko nacių šalininkai ir Geli Raubal motina. Jis dvi valandas kalbėjo didelei miniai „Sąjungos masiniame mitinge“ ir paskelbė: „Mes aiškiai parodėme pasauliui,

kad nepaisant sutartyje ratifikuotų sienų yra viena vokiečių tauta (*Deutschtum)* ir kad galima persekioti bei nutildyti šią vokiečių tautą, bet ji visada susirinks viename kelyje.“ Pasak pergalingos ataskaitos apie šį mitingą *Der Angriff*, šie žodžiai „masėms“ sukėlė „Reicho, didingos bendros Tėvynės troškimą“[36]. Po mitingo Gėbelsas nuvyko į Vienos operos teatrą pasiklausyti Mocarto (Mozart) „Užburtosios fleitos“ ir buvo pakerėtas. Jis žavėjosi Elizabet Šuman (Elisabeth Schumann), Helgės Rosvengės (Helge Roswaenge) ir Richardo Mairo (Richard Mayr) pasirodymu ir rašė: „Mocartas nepakartojamas. Visiškai autentiškas stilius.“ Gėbelsui didelį įspūdį paliko pastatas bei jo akustika, ir jis apmąstė, kaip Hitleris jaunystėje klausydavosi koncertų iš galerijos. Nors Gėbelsas jautėsi priverstas dėl savo asmeninės ištikimybės Hitleriui pareikšti šiek tiek simpatijų Austrijai, jos buvo visiškai nenuoširdžios. Gėbelsas laikė save šiaurės vokiečiu, prūsu, ir remiantis jo požiūriu į rasę, žmonės iš tolimųjų pietų atrodė – su nedidelėmis išimtimis – žemesnės kokybės bei vertės. Tai buvo viena iš priežasčių, kodėl jis visada nejaukiai jautėsi Miunchene, o austrų atžvilgiu buvo kur kas mažiau palankus: laikė juos per daug maišytos rasės. Dienoraščio įraše apie vizitą į Vieną jis tipiškai pažymėjo savo apsilankymą „Adolfo Hitlerio name“: „Viskas labai dailu. Bet austriška.“[37]

Gėbelsas, vykdamas į Austriją, iš tiesų labai sirgo, jo liga signalizavo, kaip ir paprastai nutikdavo gyvenime, didesnius politinius sunkumus. Po sėkmės metų nacių partija susidūrė su krize, kuri buvo dar didesnė, nes į ją buvo įsivėlęs didžiausias Gėbelso priešas Gregoras Štraseris. 1932 metų žiemą pasirodė ženklų, kad Vokietijos ekonominė situacija, jei ir negerėja, bent jau neblogėja. Tai buvo pirmieji atsigavimo požymiai. Tarptautiniu mastu situacija pagerėjo vien dėl to, kad 1932 metų liepą baigėsi reparacijų mokėjimai. Nacių partijos vienybė po 1932 metų rugsėjo kartkartėmis atrodė labai trapi. Partijos eiliniai nenustygo vietoje ir klausė, kodėl kalba apie revoliuciją nedavė praktinės naudos. Partijos viršūnėse buvo keletas asmenų, linkusių į kompromisą, ypač Gregoras Štraseris. Milžiniškos išlaidos rinkiminei kampanijai ir piniginiams partijos lyderių apdovanojimams ištuštino iždą. Stebėtina, bet 1932 metų rugsėjį Reichstagas vėl buvo paleistas, kai

naujasis jo prezidentas Gėringas nepalaikė kanclerio Papeno vykstant balsavimui dėl nepasitikėjimo, todėl lapkritį buvo paskelbti nauji rinkimai. Dar vienos kampanijos perspektyva naciams džiaugsmo nekėlė. Vis dėlto Hitleris, nepaisant jo neryžtingumo ankstesniais metais, dar turėjo energijos ir surengė ketvirtą „Skrydį virš Vokietijos“, lapkričio 4–11 d. jis sakė kalbas 49 miestuose.[38]

Gėbelsas jautėsi visiškai nusikamavęs, bet vis tiek rado energijos vėl užsukti savo propagandos mašiną, tik gavo mažiau naudos. 1932 m. lapkričio 7 d. suskaičiavus rinkimų balsus nacių rezultatas sumažėjo. Turėdami 196 deputatus jie vis dar išliko didžiausia Reichstago frakcija, bet buvo ramybės nedavė mintis, kad jie pasiekė savo aukščiausią tašką ir dabar krinta žemyn. Gėbelsas tai pavadino „sunkiai suvirškinamu dalyku“. Objektyviau jis parašė: „Mes patyrėme žiaurią nesėkmę.“[39] Dėl šių priežasčių partijos vadovybė patyrė grėsmingą krizę, kai iki jos prasismelkė gandai, kad Gregoras Štraseris sudarė sandėrį su generolu Šleicheriu, kuris jam suteiks vicekanclerio postą. Gėbelso baimės pasiekė viršūnę, jis su siaubu žiūrėjo, kaip Hitleris vėl nieko nedaro. Jau metų metus Gėbelsas įtarė Gregorą Štraserį ir skatino Hitlerį nutraukti su juo ryšius. Gėbelso viloje Kapute Hitleris valandų valandas vaikščiojo pirmyn ir atgal, o tada paskelbė, kad jeigu partija subyrėtų, jis nusišautų.[40]

Nors skamba melodramatiškai, Gėbelsas iš tikrųjų jautė, jog partija atsidūrė ant bedugnės krašto. Ne jis vienintelis tą jautė. Raportuodamas apie visuomenės nuotaikas Užsienio reikalų ministerijai Paryžiuje, prancūzų karo atašė Berlyne rašė, jog kai kurie numatė nacių partijos skilimą į tris grupuotes: „Viena ištikima Hitleriui, antroji bolševikinė – su Gėbelsu, o trečioji palaiko sindikalizmo tendencijas, jai vadovauja Gregoras Štraseris <...> aišku, kad Hitleris savo valandą praleido.“[41] Gėbelsas neketino suformuoti frakcijos, bet įsitikinimą dėl krizės, be abejonės, stiprino suvokimas, kad Gregoras Štraseris, prieš kurį kovojo nuo 1926 metų, rengiasi išvesti partiją iš kelio. Jeigu, kaip vėliau pasirodė, partija rinkimus laimėtų, Štraserio siekiamas kompromisas buvo viskas, ką įmanoma pasiekti. Žinojimas, kad visi komentatoriai aplink tvirtina, jog naciai dabar išsisėmę, tik dar padidino Gėbelso baimes.

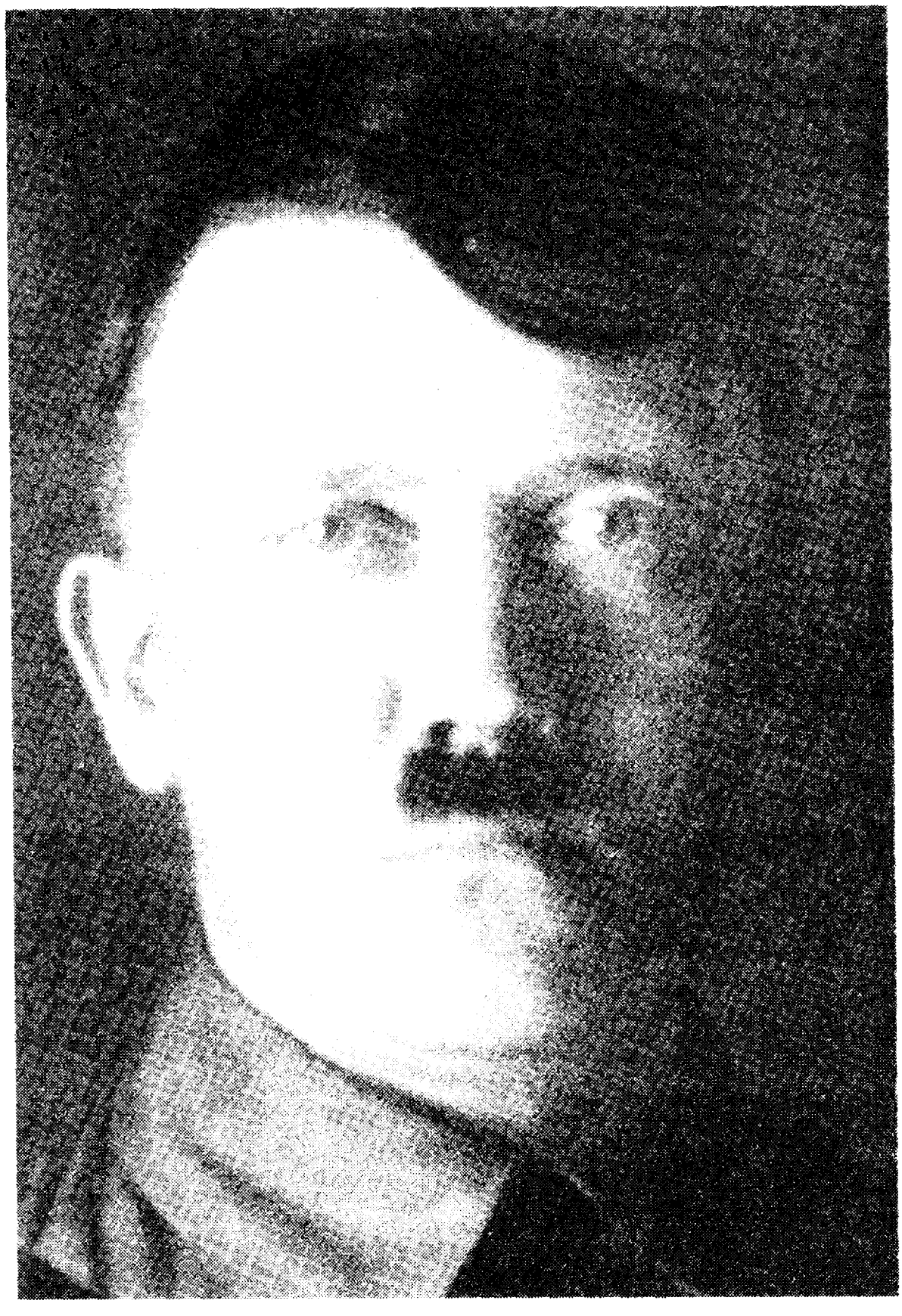

19. Adolfas Hitleris ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. Šis nebūdingai berniukiškas atvaizdas taip pat buvo naudojamas nacių rinkiminiuose plakatuose.

Galop krizė buvo sušvelninta, kai Štraseris, pagaliau susitikęs su Hitleriu gruodžio 8 d., atsisakė visų pareigų nacionalsocialistų partijoje. Pats Štraseris, rodos, buvo visiškai nepasirengęs šiai atomazgai. Buvęs kancleris Heinrichas Briuningas pasakoja, kaip sužinojęs, jog Štraseris „buvo išmestas iš *Kaiserhof* viešbučio be jokio plano ir vaikščiojo šen bei ten Vilhelmo aikštėje, kalbėdamasis su savimi“[42]. Kitą dieną Hitleris kalbėjo gauleiterių ir Reichstago deputatų susirinkime Berlyne. Gėbelsas susirūpinęs stebėjo, bet jį nudžiugino tai, ką išgirdo:

> Nuostabiai tikra. Sutriuškinimas Štraseriui ir dar labiau Federiui. Žmonės šaukė iš pykčio ir skausmo. Išties didi sėkmė Hitleriui. Ir pabaigo-

je – spontaniškas ištikimybės pasižadėjimas. Visi tiesia Hitleriui rankas. Štraseris atskirtas. Jis lavonas!

Aš šešerius metus dėl to kovojau.

Gėbelsas iki išnaktų kalbėjosi su Hitleriu ir grįžęs namo sužinojo, kad Magda nesveikuojanti.[43] Iš tiesų Gregoro Štraserio pasitraukimas, kaip ir jo brolio 1930 metais, sukėlė daugiau susijaudinimo partijos viduje negu išorėje. Štraseris nerengė kampanijų prieš nacius, bet išvyko poilsio. Hitleris perėmė jo partijos organizacijos lyderio postą ir netrukus buvo užtikrintas, kad didžioji dauguma partijos narių jį palaikys. Bet kokiu atveju, kaip nurodo Ričardas Evansas (Richard Evans), „Štraseris visiškai neatstovavo kitokiai ateities vizijai negu Hitleris“[44]. Nors Gregoras Štraseris po 1932 metų gruodžio nekėlė grėsmės Hitleriui ir Gėbelsui, jis nebuvo pamirštas, ir jam nebuvo atleista. Artėjant Kalėdoms, Gėbelso gyvenime įvyko keli padrąsinantys dalykai. Jis pardavė teises leisti nuotraukų albumą apie nacius Berlyne už 10 000 markių, o po kelių dienų, gruodžio 20-ąją, dienoraštyje parašė: „*Frau* fon Šrioder (von Schroeder) atneša man 2000 markių.“[45]

Namie gyvenimas buvo sudėtingas, kaip ir daugumai porų, auginančių naujagimį. Grįžęs iš Vienos Gėbelsas užrašė dienoraštyje susiginčijęs su Magda dėl to, kad ji priekaištavusi jam dėl nepakantumo mažajai Helgai.[46] Galima įsivaizduoti, kad su juo tuo laiku nebuvo lengva gyventi; netgi Magda ir mažylė jį retai matydavo. Nors būdama prastos sveikatos, žmona padėdavo Gėbelsui įveikti kalnus darbų, kuriuos reikėjo užbaigti iki Kalėdų: išrinkti dovanas SA nariams, lankytis kalėdiniuose vakarėliuose ir rengti susibūrimus namie. Per Kūčias Magda vėl susirgo, gydytojas liepė ją vežti į ligoninę. Nors Gėbelsas bandė susitvarkyti reikalus, lankė žmoną ligoninėje ir susitikdavo su įvairiais bičiuliais, jis pasijuto labai vienišas be Magdos. Jo komentaras per Kalėdas iškalbingas: „Visur taip trūksta džiaugsmo.“[47] Po kelių dienų įsitikinęs, kad Magda jaučiasi gana gerai, Gėbelsas išvyko į Miuncheną su Haraldu, bet vos jiems ten atsidūrus telefonu buvo pranešta, kad Magdai pablogėjo. Gėbelsas turėjo iškęsti Naujųjų metų šventimą su partijos vadovybe Miunchene jaudindamasis dėl žmonos. Jis rašė: „O dangau, meldžiu, palik ją su manimi. Aš

be jos esu niekas.“ Kitą dieną jis grįžo į Berlyną ir rašė: „Dieve, išsaugok man šią moterį. Aš negaliu be jos gyventi.“[48] Kitą dieną jis rado žmoną nusilpusią, bet blogiausia jau buvo praėję.

> Į kliniką. Magdai daug geriau. Karštis atslūgo. Ji tokia laiminga, kad aš atvažiavau. Mes daug kalbamės apie savo meilę ir kaip vienas kitą palaikysime, kai ji pasveiks.
>
> Aš taip suaugau su Magda, kad tikrai negalėčiau gyventi be jos.

Tik po kelių savaičių Magda tiek sustiprėjo, kad galėjo grįžti namo, ir Gėbelsui teko tvarkytis be jos. Juodu su Hitleriu nusprendė skirti visas pastangas kampanijai mažame Lipės regione, kur rinkimai turėjo įvykti 1933 m. sausio 15 d. Susirūpinęs tuo, Gėbelsas nedalyvavo sausio 4 d. Kelne vykusiame susitikime tarp Papeno, Hitlerio ir bankininko Kurto fon Šrėderio (Kurt von Schroeder), kur pirmą kartą atsivėrė galimybė Hitleriui tapti kancleriu mažumos vyriausybėje, Hitleris informavo Gėbelsą apie derybų eigą, kol vyko kampanija Lipėje. Gerėjanti Magdos sveikata ir palankūs rezultatai Lipėje sausio 15 d., rodės, pateisino jo nuolatines pastangas. Hitleriui tęsiant derybas, Gėbelsas planavo baigiamąjį propagandos spektaklį, „Horsto Veselio atminimo šventę“, su SA maršu Berlyno Bulovo aikštėje nuo komunistų partijos štabo iki Veselio kapo. Saugant ginkluotiems policininkams, tai vyko sausio 22 d. Minios įniršusių komunistų buvo sulaikytos šalutinėse gatvelėse. Gėbelso džiaugsmą temdė tik nesklandumai su Horsto Veselio motina, kuri visai suprantamai norėjo šiek tiek dėmesio savo sūnaus atminimo ceremonijoje. Gėbelsas rašė: „Ji be galo arogantiška. Mūsų mirusieji priklauso visai tautai.“[49]

Per kitas kelias dienas Gėbelsas karštligiškai tvarkė partijos reikalus, lankė Magdą ligoninėje ir kalbėjosi su Hitleriu. Rostoke, susitikime su nacių studentais, sausio 28 d. jis išgirdo, kad kancleris Šleicheris atsistatydino. Jis grįžo į Berlyną, ten Gėringas jam atskleidė sandėrį, kurį galiausiai Hitleris laimėjo:

> Hitleris kancleris, Papenas vicekancleris, Frikas Reicho vidaus reikalų ministras, Gėringas Prūsijos vidaus reikalų ministras, Hugenbergas nepaprastų situacijų ministras ir t. t. Šią akimirką aš vadovausiu rinkimų kovai iš išorės. Reichstagas bus paleistas. Paskutinį kartą. Mes turime situaciją savo rankose.[50]

Sausio 30 d. šie planai buvo patvirtinti Gėbelsui *Kaiserhof* viešbutyje. „Mūsų akyse ašaros. Mes spaudžiame Hitleriui ranką. Jis to nusipelnė. Didi šventė. Lauke minia šėlsta.“[51] *Der Angriff* buvo pirmasis laikraštis, paskelbęs naujienas tą vakarą su stambia antrašte „Hitleris – Reicho kancleris“[52]. Vėliau tą vakarą, aplankęs Magdą ligoninėje, Gėbelsas prisijungė prie Hitlerio ir naujųjų vyriausybės narių Vilhelmštrasėje; ten iš balkono jie stebėjo nacių rikiuočių ir šalininkų eitynes su deglais. Netrukus po dešimtos valandos vakaro Gėbelsas tiesiogiai kalbėjo per radiją, o fone girdėjosi šalininkų džiūgavimai:

> Galiu pasakyti tik kelis žodžius. Mes šiandien nuo penkių ryto ant kojų ir esame baisiai nusivarę. Man nuostabu matyti šiame mieste, kur pradėjome veiklą prieš šešerius metus vos su saujele žmonių, kad visa tauta pakilo, ir žmonės, žygiuojantys pro šalį apačioje, darbininkai ir vidurinės klasės, ūkininkai, studentai ir kareiviai – didi *tautos bendrystė* (*Volksgemeinschaft*) – kurioje daugiau neklausiama, ar žmogus buržua ar proletaras, katalikas ar protestantas, kurioje tik klausiama: kas tu esi, kieno dalis esi ir ar palaikai savo šalį? <...> Mes pradėjome kovoti dėl darbo ir duonos, dėl laisvės ir garbės, ir mes kovosime iki galo.[53]

1933 m. sausio 30 d. euforija buvo nuoširdi. Tai buvo sekinančio devynerių metų darbo pabaiga. Keista, kad kitas kelias dienas Gėbelsas nugrimzdo į gilią depresiją. Tuo metu, kai Hitleris, Gėringas ir Frikas lankėsi ministrų kabineto susirinkimuose ir susitikdavo su savo civiliais tarnautojais, Gėbelsas turėjo grįžti tiesiai prie savo įprastos darbotvarkės – susitikimų su vietiniais partijos pareigūnais ir *Der Angriff* kūrybine komanda, taip pat ruoštis dar vieniems rinkimams. Magda buvo išleista namo iš ligoninės tik vasario 2 d., bet dar jau-

tėsi silpna ir emociškai trapi. Pats Gėbelsas, kaip dažnai būdavo po ilgalaikio įtempto darbo, pradėjo karščiuoti ir jautėsi apleistas. Jis girdėjo gandus, kad bus paskirtas „radijo reichskomisaru“ ir „šleikštulį keliančią“ naujieną, kad Bernardas Rustas gaus aukštesnes pareigas negu jo – taps naujuoju kultūros ministru. Magda, kuri buvo labai ambicinga, „visą laiką verkė“, pirmąją savaitę po nacių „valdžios perėmimo“ Gėbelsas sirgdamas gulėjo lovoje. „Hitleris vargu ar man padeda. Aš netekau drąsos. Reakcija diktuoja taisykles. Trečiasis Reichas!“[54] Kelias dienas jis nepaliko nė vieno įrašo dienoraštyje ir vėl pakilęs iš patalo jautėsi netekęs drąsos. Vasario 15 d., nors ir susidomėjęs naujų automobilių paroda, jis rašė: „Aš pavargęs ir nusiminęs. Aš nebeturiu tikslo ir nebejaučiu džiaugsmo dirbdamas.“[55]

Gėbelso nusivylimas buvo visiškai suprantamas. Šventiniame buklete, kurį išleido nacių kultūrinė organizacija, vaizduojant „Hitlerio kabinetą“ buvo pateikiami liaupsinantys Hitlerio, Gėringo, Friko ir kabineto narių nenacių –

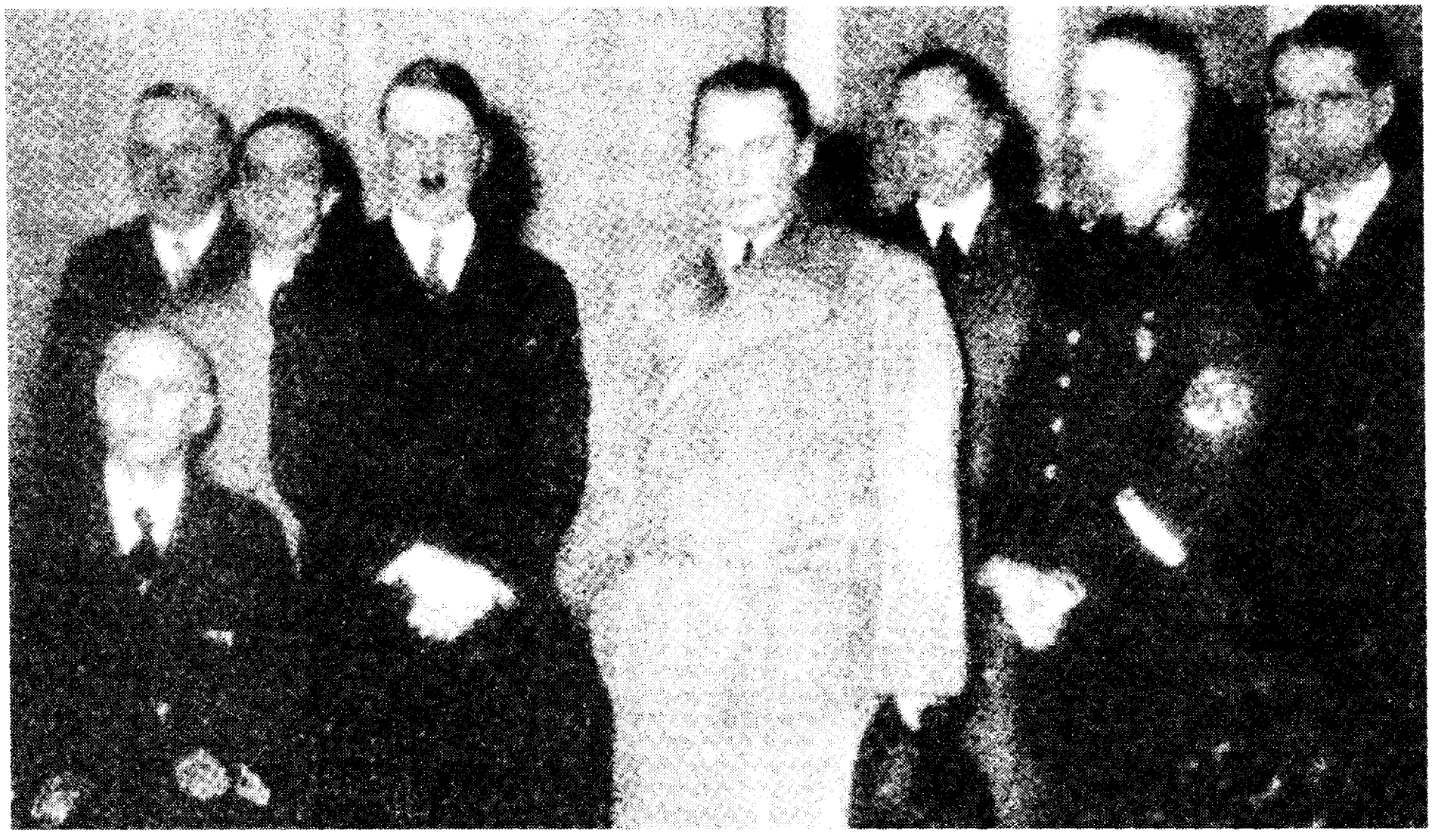

20. Hitleris su pasekėjais *Kaiserhof* viešbutyje 1933 m. sausio 30 d. – klausosi apie jo paskyrimą kancleriu. Tai buvo didelio susijaudinimo diena, bet visi nacių lyderiai nutaisė pakankamai orius veidus šiai nuotraukai. Gėbelsas neleido sau suabejoti, kad yra pačiame įvykių centre.

vicekanclerio Papeno, ekonomikos ministro Alfredo Hugenbergo (Alfred Hugenberg) ir Franco Zeltės (Franz Seldte), „Plieno šalmų“ organizacijos lyderio, dabar paskirto darbo ministru, – portretai. Ir nė karto nepaminėtas Gėbelsas. Supratimas, kad jį gali pakeisti tokia prasigėrusi vidutinybė kaip Bernardas Rustas, ėjęs antraeiles pareigas ministrų kabinete, pavadintas „Reicho komisaras Prūsijos kultūros ministerijai“, Gėbelsui akivaizdžiai kėlė ypač didelį apmaudą, bet tai buvo tik laikinas susitarimas.[56] Galima tik numanyti, kad Hitleris pirmiausia buvo pernelyg susirūpinęs savo naujomis pareigomis ir nė neįtarė, kaip šiomis savaitėmis jautėsi Gėbelsas; antra, jis turėjo Gėbelsui didesnių planų. Esamoje federalinėje respublikos struktūroje nebuvo Reicho kultūros arba švietimo ministerijos. Nebuvo nė vienų pareigų, kuriose būtų iki galo išnaudotas Gėbelso talentas.

Kaip įprasta, tik darbas gelbėjo Gėbelsą kitas kelias savaites. Hitleris buvo paskirtas koalicinės vyriausybės kancleriu ir turėjo daug nuveikti per ateinančius kelis mėnesius, kad išlaikytų nacių valdžią. Netgi turėdami mažumą vyriausybėje, naciai sugebėjo sustiprinti savo gniaužtus pakeisdami policijos viršininkus visoje Vokietijoje ir uždrausdami opozicijos laikraščius. Jų pačių rinkiminė propaganda dabar įgavo naują pagreitį, kadangi naciai turėjo tiesioginį priėjimą prie radijo, ir vasario 21 d. Gėbelsas pažymėjo gavęs ne mažiau kaip 3 mln. markių rinkiminei kampanijai.[57] Jų pasiruošimas karštligiškai pakeitė propagandos kryptį sulaukus telefono skambučio iš Hanfštenglo vasario 27-osios vakarą, kuris pranešė Gėbelsui, kad dega Reichstago pastatas. Juodu su Hitleriu nuskubėjo į vietą, ten jau rado Gėringą ir Papeną. Gėbelsas, kaip ir Hitleris, dėjosi, kad gaisrą sukėlė komunistai kaip įžangą į didesnį maištą. Šis gaisras taip pat suteikė dingstį drakoniškoms priemonėms prieš komunistus, visai kaip praeityje džiaugdamasis gatvės muštynėmis Gėbelsas svaigo nuo riaušių perspektyvos. Jis kiaurą naktį dirbo su Hitleriu prie *Der Angriff* ir *Völkischer Beobachter* vedamųjų, rengdamas nenumatytų situacijų potvarkį ir duodamas nurodymus vadovaujančių komunistų funkcionierių suėmimui.[58]

Šis potvarkis, panaikinęs civilines teises, kurias saugojo Veimaro Respublikos konstitucija, aprašomas kaip „Trečiojo Reicho chartija“[59]. Raštas iškilmin-

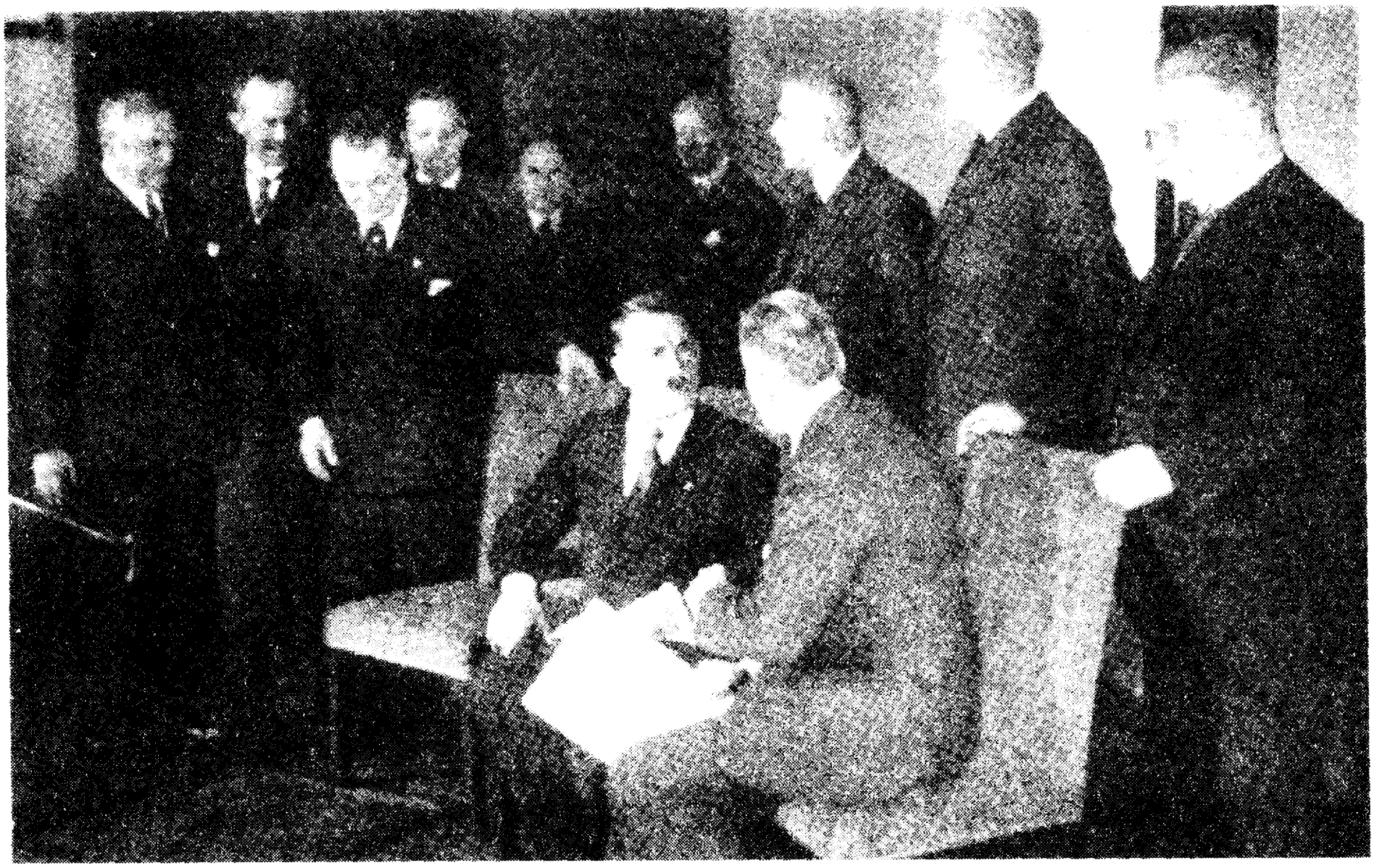

21. 1933 m. sausio 30 d. vyriausybė, kuriai Hitleris vadovavo kaip kancleris. Gėbelsas buvo „labai nusiminęs“, kad į kabinetą nepateko. (*TBJG*, 1933 m. vasario 6 d., TI, 2/III, p. 125.)

gai pradėjo teroro siautėjimą Vokietijoje, leisdamas laisvai reikštis SA agresyvumui ir sadistiniams instinktams, kurie taip ilgai buvo kontroliuojami. Tai buvo išties atpildo diena, kuria taip ilgai buvo grasinama. Dabartiniais apskaičiavimais teigiama, kad 1933 metų balandį 50 000 įtariamų nacių priešininkų buvo suimti ir laikomi vadinamosiose „griežtose“ koncentracijos stovyklose ir kitose pataisos institucijose visoje Vokietijoje.[60] Dauguma suimtųjų patyrė nepaprastą žiaurumą. Ši represijų banga nebuvo laikoma paslaptyje. Šimtų žmonių suėmimai ir įkalinimai būdavo skelbiami tarp pirmojo puslapio naujienų. Vasario 28 d. vakarinio *Der Angriff* numerio pirmame puslapyje buvo naujiena apie 130 komunistų suėmimą Berlyne ir dar 140 Hanoveryje.[61] Būsimasis rašytojas Heinrichas Biolas (Heinrich Böll) 1933 metais buvo moksleivis ir vėliau aprašė, kaip Kelne tais metais „socialdemokratai dingo, centro politikai, komunistai irgi, nebuvo jokios paslapties, kad barakuose aplink karinių pratybų zoną SA įrengė koncentracijos stovyklas“[62].

Gėbelsas žinojo apie smurtą artimuosiuose kvartaluose šiuo audringu laikotarpiu. Britų žurnalistas Seftonas Delmeris (Sefton Delmer) 1932 metais buvo pelnęs Hitlerio pasitikėjimą ir kartais keliaudavo drauge su juo ir jo palyda. Jis vėliau aprašė, kaip Gėbelsas juos visus „linksmino“ laukiant skrydžio Tempelhofo oro uoste:

> Gėbelsas smulkiai pasakojo apie vieno iš „savo SA (smogikų padalinio – *red. past.*) būrio jaunuolių“ „baisiai juokingą istoriją“, kurią išgirdo lankydamasis SA būrio rūsyje praėjusį vakarą.
>
> „Ten buvo jaunuolis, labai ryžtingai vyrukui kampe „davęs pylos, – kikeno Gėbelsas. – Jis nusijuosė diržą ir naudojo jį kaip rimbą. Ir ką,

22. Hermanas Gėringas 1933 metais. Kai 1927 metais Gėbelsas buvo pristatytas Gėringui, jis rašė: „Kapitonas Gėringas. Veidas kaip vaiko. Tai bent didvyris! Iš pradžių buvau neapsakomai nusivylęs. Vėliau jis labai pakilo mano akyse. Jis nevengia įžvalgių ir drąsių pastabų.“ (*TBJG*, 1927 m. gegužės 2 d., TI, 1/II, p. 216.)

jūs manote, aš išgirdau jį sakant tarp smūgių? Niekad neatspėsit. Tai iš tiesų labai juokinga, – ir Gėbelsas vėl sukikeno. – Jis sakė: „O dabar mes išmokysime jus, ateistus, melstis. *Jetzt werden wir euch Atheisten das beten beibringen*!“

Gėbelsas vis kartojo šią frazę mėgaudamasis kaip pikantišku skanėstu. Jį taip pralinksminęs dalykas – neminint sadizmo – buvo balsių sąskambis frazėje „jus, ateistus“ (*euch Atheisten*) ir priebalsių pasikartojimas „išmokysime melstis“ (*beten beibringen*). Gėbelsas mokėjo pasakoti.[63]

Po Reichstago gaisro Gėbelsas džiaugėsi piktų paskalų ir panikos atmosfera, kurią sukurstė jo propaganda. Jis jau planavo pagrindinį rinkiminės kampanijos renginį, „Bundančios tautos dieną“, kuri turėjo tapti pavyzdžiu daugybei panašių renginių ateityje. Gėbelsas reikalavo eitynių su deglais kiekviename mieste ir kaimelyje, o kiekviename lange, „kur gyveno vokiečiai“, turėjo būti pakabinta vėliava su svastika, kad žmonės galėtų pademonstruoti savo „tikėjimą Vokietijos ateitimi“ ir pasiryžimą „gyventi ir kovoti dėl Vokietijos, kad ir kas nutiktų“[64]. Kad sujungtų renginius skirtinguose šalies regionuose, Gėbelsas planavo išplėsti politinę kalbą, kurią jis ir Hitleris taip sėkmingai naudojo ankstesniais metais, ir naudojantis nacionaliniu transliuotoju pasakyti ją kur kas didesnei auditorijai. Jo rankose propaganda tapo ne vien meno rūšimi, bet surogatine religija su sava liturgija ir su nacių tikėjimu „vokiečių *tauta* pakeičiant krikščionių tikėjimo doktriną“.

„Bundančios tautos dienai“ 1933 metų kovo 5-ąją Gėbelsas suplanavo nacionalinę Hitlerio kalbos transliaciją iš istorinio Kenigsbergo, kuri, jo įsitikinimu, turėjo pasiekti 40 mln. klausytojų. Jis sukūrė metodą, kurį pats vadino „reportažu“: jame veikė kaip tiesioginis komentatorius, aptarė kalbos vietą ir laiką fone aidint džiaugsmo šūksniams ir triukšmui ir karštai pasveikino atvykusį Hitlerį. Taip jis per tiesioginę radijo transliaciją perteikė gyvą įspūdį apie regimąjį ir girdimąjį visos ceremonijos vaizdą. Mes galime daryti išvadą, kaip prie to vaizdo keliose vietose buvo pridėtas reportažas apie Hitlerio kalbą Kenigsberge, tą padarė komentatorius, kuris, nežinant Gėbelsui, prisiėmė at-

sakomybę registruoti faktus jo metodu. Viktoras Klempereris (Victor Klemperer) buvo žydų akademikas iš Dresdeno, jis 1933–1945 metais sąmoningai mėgino analizuoti, jo žodžiais tariant, „Trečiojo Reicho kalbą“. Vienoje iš savo pirmųjų pastabų Klempereris aprašė, kaip „Vokiečių pabudimo diena“ buvo pristatyta:

> <...> milžiniška judri minia stumdėsi priešais apšviestą viešbučio fasadą šalia pagrindinės Dresdeno geležinkelio stoties, iš kurios per garsiakalbį buvo transliuojama kalba, SA būrių nariai stovėjo balkonuose su didelėmis vėliavomis, ant kurių buvo pavaizduota svastika, o iš Bismarko aikštės artėjo eitynės su deglais. Pačios kalbos girdėjau tik nuotrupas, išties daugiau garsus negu sakinius. Bet jau tą akimirką patyriau tokį patį įspūdį, kuris vėliau kartojosi ir kartojosi iki pat pabaigos.[65]

Net jei Klempereris – ir tikriausiai daugelis kitų – tegirdėjo kalbos nuotrupas, tai buvo nesvarbu. Daug svarbiau buvo bendras efektas, galimai svaiginantis įspūdžių mišinys. Klempereris jį apibūdino kaip „absoliutų meno kūrinį, kuris vienu metu veikė ir akis, ir ausis: ausis iš tikrųjų dvigubai, kadangi minios riaumojimas, aplodismentai ir nepritarimas turėjo tokį patį poveikį atskiram klausytojui, kaip ir pati kalba“. Po kelių mėnesių išgirdęs pašiai pristatomą kalbą, Klempereris pažymėjo, kokiu būdu naciai savinosi krikščionybės ritualus ir simbolizmą: „Skiriamoji linija tarp šios aplinkos ir bažnytinės ceremonijos buvo ištrinta, senamadiškas kostiumas numestas, ir Kristaus legenda perkelta į čia ir dabar.“[66] Tai nebuvo sutapimas. Mes matėme Gėbelso susižavėjimą Kristaus kančios istorija, ir kiti tyrinėtojai pažymėjo, kad Hitleris panašiai laikė save figūra, primenančia Kristų, kuriam perduoti užuojautos ir atlaidumo atributai. 1933 metais, kai Gėbelsas surežisavo nacių pasistūmimą į priekį nuo dalyvavimo koalicinėje vyriausybėje iki diktatūros, jis dažnai koneveikdavo bažnyčias. 1933 metų rugsėjį, kai apimtas ekstazės aprašinėjo Niurnbergo masinio mitingo kulminacinę ceremoniją, jis parašė: „Tai kaip pamaldos. Mums daugiau nebereikia dvasininkų, kad jas laikytų.“[67]

Filmas apie šį mitingą, kurį režisavo Leni Rifenštal, buvo pavadintas „Tikėjimo pergalė“ (*Der Sieg des Glaubens*).

Po 1933 metų kovo mėnesio rinkimų, nors ir neturėdamas absoliučios daugumos balsų, Hitleris toliau plėtė savo diktatūrą ir tai, ką juodu su Gėbelsu vadino *Gleichschaltung,* vokiečių gyvenimo sričių „koordinavimą“. Kovo 13 d. Gėbelsas buvo paskirtas žmonių švietimo ir propagandos ministru.[68] Jis labai džiūgavo dėl to, kad yra vienas iš jauniausių visų laikų ministrų pasaulyje ir kad vadovauja visiškai naujai ministerijai. Žodis „propaganda“ mūsų kalboje jau seniai įgavo gana neigiamą reikšmę su manipuliacijos pėdsakais, o Gėbelsas ypač stengėsi tokią reikšmę sustiprinti, bet reikia turėti galvoje, kad Gėbelsui „propaganda“ nebuvo neigiamos reikšmės žodis, ir tai jis pabrėžė savo kalboje vokiečių radijo stočių direktoriams kovo 25 d.:

> Aš atmetu nuomonę, kad propaganda yra kažkas žemo, kadangi mes šiandien nebūtume ministrų postuose, jeigu nebūtume tapę didžiais propagandos menininkais. Ir mes nebūtume pralaimėję karo, jeigu būtume kiek geriau supratę propagandos meną. *Tai* yra propagandos paslaptis: žmogus, kurį propaganda turi paveikti, bus visiškai prisotintas jos idėjų pats to nesuvokdamas. Aišku, kad propaganda turi tikslą, tačiau šis tikslas būna taip išmintingai ir nekaltai paslėptas, kad tas žmogus, kurį tikslas turi įkvėpti, to neturi suprasti. Manau, tai akivaizdu, ir nereikia pabrėžti, kad ateityje radijas nebebus intelektinių asfalto eksperimentų vieta, kad žydų ir marksistų rašytojai neturi būti transliuojami per radiją, idant skleistų kitiems netinkamus savo liguisto proto kūrinius.

Kalbėdamas jis dažnai beldė į tribūną norėdamas pabrėžti savo žodžius.[69] Šiam žlugusiam menininkui, tariamam rašytojui arba teatro direktoriui iš tiesų buvo garbė vadovauti Vokietijos kultūriniam gyvenimui ir daryti toli siekiančią įtaką šalies žiniasklaidai. Magda irgi juo džiaugėsi.

Gėbelso ministro postas užtikrino jam vietą ministrų kabinete, ir 1933 metais jis naudojosi savo padėtimi ir asmenine įtaka Hitleriui, kad paveik-

tų naujosios vyriausybės platesnę politiką. Kaip ir anksčiau, Gėbelsas nuolat spaudė laikytis pačių radikaliausių nuostatų. Jis pavaizdavo nacių atėjimą į valdžią kaip „nacionalinę revoliuciją“[70] ir savo kalbose ją liaupsino kaip jaunystės pergalę prieš senąjį amžių. Pirmiausia, jis spaudė imtis veiksmų prieš žydus. Nėra vieno dokumento, kuris mums tiksliai pasakytų, ką Hitleris ar Gėbelsas ketino daryti su Vokietijos žydais, jeigu gautų valdyti valstybę. Nė vienas žmogus negalėjo numatyti tokių pakitusių aplinkybių, kokiomis teko gyventi po 1939 metų. Nacių vykdoma programa labiausiai atitiko 1920 metais išleistus „Dvidešimt penkis punktus“; keliuose iš šių „punktų“ buvo paminėti žydai, bet miglotai. Pavyzdžiui, 4 punkte buvo teigiama: „Tik tautos atstovai gali būti valstybės piliečiais. Tik vokiečių kraujo žmonės, kad ir koks jų tikėjimas, gali būti tautos atstovais. Taigi nė vienas žydas negali būti tautos atstovu.“[71] Gėbelsas turėjo ypatingų planų pašalinti žydus iš, jo žodžiais tariant, „vokiečių“ kultūrinio gyvenimo: meno ir žiniasklaidos. Buvo žydų, kuriuos sumušė ar nužudė 1933 metų vasarį ir kovą Vokietijoje nacių banditai, buvo tokių, kurie nusižudė patys, užuot susitaikę su gyvenimu valdant naciams. Dauguma žydų, kurie galėjo sau leisti išvykti į kitą šalį ar turėjo asmeninių ryšių, dėl kurių tai buvo įmanoma, nedelsdami emigravo. Tačiau šiuo laikotarpiu nebuvo realios perspektyvos, kad Vokietija galėtų kaip nors per trumpą laiką atsikratyti visos savo žydų populiacijos. Gėbelsas, kuris dabar turėjo teisę viešai kurstyti smurtą ir bauginimus prieš Vokietijos žydus, turėtų prisiimti pagrindinę atsakomybę, kad sukūrė ir skatino atmosferą, kurioje žydai jautėsi izoliuoti bei pasmerkti, o dauguma vokiečių laikė priimtinu dalyku nutraukti asmeninius ir ekonominius ryšius su miesto žydais, atleisti juos iš darbo ir netgi prieš juos atvirai smurtauti. Jis, be abejo, tikėjo, kad žydų pašalinimas iš tautos gyvenimo daugiausia bus pasiektas neformaliu spaudimu iš visų visuomenės sluoksnių.

Taigi Gėbelsas palaikė grasinimus garsiems žydų kompozitoriams ir dirigentams, pavyzdžiui, Brunui Valteriui (Bruno Walter) ir Otui Klempereriui (Otto Klemperer) (garsaus filologo ir dienoraščio autoriaus pusbroliui), kurie paliko Vokietiją dėl bauginimų, kad koncertai, kuriems jie diriguoja, bus nutraukti arba teatras bus sudegintas.[72] Netgi dar prieš Gėbelso paskyrimą

propagandos ministru, „Bethoveno vakaras“ per Vokietijos radiją, kur turėjo skambinti žydų pianistas Arturas Šnabelis (Artur Schnabel), buvo atšauktas.[73] Šnabelis buvo Austrijos pilietis. Valteris ir Klempereris buvo tarptautinį pripažinimą pelnę menininkai, kurie galėjo palikti Vokietiją ir tęsti savo karjerą užsienyje, bet ne visi, kurie jautė grėsmę, turėjo galimybę pasinaudoti šiuo variantu. Pamokomas mažiau žinomo vokiečių muzikanto likimas šioje siaubingoje situacijoje. Ernstas Hermanas Mejeris (Ernst Hermann Meyer) buvo jaunas muzikantas, neseniai gavęs daktaro laipsnį Heidelbergo universitete, kad ir kaip ironiška, klausęs kai kurių tų pačių profesorių paskaitų kaip ir Gėbelsas. Mejeris buvo žydas ir komunistas, paskutiniaisiais Veimaro Respublikos metais dirbęs komunistų laikraštyje *Die Rote Fahne* („Raudonoji vėliava“). 1933 m. sausio 30 d. jis sužinojo, kad yra pažymėtas. Vasarį su dauguma kitų Mejeris buvo trumpam areštuotas ir sulaikytas po policijos reido Karlo Lybknechto name (*Karl-Liebknecht-Haus*), komunistų partijos štabe Berlyne. Vėliau Mejeris išvažiavo iš Berlyno dviračiu ir ketino ieškoti prieglobsčio Heidelberge. Saugiausiai jis jautėsi kitas kelias savaites, kaip vėliau liudijo, važinėdamasis dviračiu po kaimus. Mejeris ir jo draugai vis persikraustydavo, idant išvengtų arešto, vienoje vietoje nepasilikdami ilgiau negu kelioms dienoms. Jo ateitis iš tiesų būtų miglota, jei jis nebūtų gavęs pakvietimo dalyvauti muzikologų konferencijoje Kembridžo universitete. Mejerio jaunesnysis brolis Klausas papasakojo šios knygos autoriui, kad 1933 metais vieną dieną į šeimos namus Berlyne nepranešęs užsuko Ernstas ir pareiškė tėvams, kad išvyksta iš šalies. Brolio teigimu, jis „tiesiog drebėjo iš baimės“. Mejeris išvyko per Paryžių į Angliją, kur vėliau atvyko ir jo brolis Klausas.[74]

Gėbelsas vadovavo viešai kampanijai prieš žydus ir spaudė boikotuoti šalyje visas žydų krautuves, tai įvyko 1933 m. balandžio 1 d., neva kaip protestas prieš „baisią propagandą“ užsienyje, ypač Didžiojoje Britanijoje ir JAV. Pavadinęs britų žurnalistus „beždžionėmis“, Gėbelsas skundėsi, kad jie „kalba daug nesąmonių ir mano galintys teisti Vokietiją“[75]. Kovo 27 d. jis rašė: „Aš rašau pakvietimą boikotuoti Vokietijos žydus. Šiomis priemonėmis mes netrukus sustabdysime neapykantą, sklindančią iš užsienio.“[76] Kovo 29 d. Hitleris telefono skambučiu patvirtino šio pareiškimo publikavimą, ir visoms

nacių partijos atšakoms visoje šalyje buvo duoti nurodymai, kaip veikti.[77] Gėbelsas pažymėjo, kad ministrų kabinete „visi kiti bijo boikoto“. Čia buvo sutarta, kad boikotas tęsis tik kelias dienas, o tada bus atšauktas (Gėbelso manymu, laikinai, iki atnaujinimo). Balandžio 1 d. Gėbelsas pranešė spaudai apie šį boikotą „mirtinoje tyloje“. Kitą dieną jis kalbėjo milžiniškam susibūrimui Berlyno Lustgartene, vėliau juodu su Hitleriu dalyvavo kino žvaigždžių vakarėlyje. Jis rašė, kad boikotas buvęs „didele moraline pergale“[78]. Nors laikraštyje *Der Angriff* Gėbelsas liaupsino „audringą Berlyno visuomenės dalyvavimą“ toje akcijoje, bet daugybė kitų stebėtojų, tarp jų ir Didžiosios Britanijos ambasadorius Berlyne Horacas Rumboldas (Horace Rumbold), pastebėjo daugumos žmonių visoje Vokietijoje abejingumą arba aktyvų nepritarimą šiam boikotui.[79]

Istorikai šiandien sutaria, kad šis boikotas nesusilaukė tokio visuotinio palaikymo, kurio tikėjosi naciai; Soulas Frydlenderis (Saul Friedländer) vadina jį „nesėkme“. Žinant, kad boikotas buvo atšauktas jau kitą dieną ir vėliau nebeatnaujintas, taip pat, kad jis nesustabdė Vokietijoje vykdomo antisemitizmo kritikos iš užsienio šalių, tai lyg ir suprantama, tačiau reikia atsižvelgti į platesnį kontekstą. Boikotas nesukėlė jokių masinių protestų Vokietijoje ir neatbaidė nacių nuo tolesnių veiksmų. Kaip pastebi Frydlenderis, suirzę dėl visuomenės abejingumo skelbiamam antisemitizmui, naciai nukreipė savo jėgas į teisines priemones prieš žydus.[80] Viešas vartotojų boikotas parduotuvėms balandžio 1 d. bet kokiu atveju buvo matomiausias vykstančios stambesnės kampanijos aspektas. Juk iš esmės buvo siekiama nutraukti ekonominius ryšius su žydų koncernais Vokietijoje, o tai vyko sparčiai. Pavyzdžiui, 1933 metų gegužę Vokietijos didžiausia įmonė „Imperijos geležinkeliai“ (*Deutsche Reichsbahn*) nurodė savo daugybei padalinių „nutraukti visus kontraktus su žydų firmomis ir vengti verslo reikalų su jomis ateityje“[81]. Jochenas Kleperis (Jochen Klepper), dievotas protestantų rašytojas ir Berlyno radijo darbuotojas, prieš balandžio 1 d. pažymėjo, kad viešas boikotas tik įteisino tai, ką jis vadino vykdomu žydų įmonių „tyliuoju boikotu“. Balandžio 5 d. rašydamas savo dienoraštyje, jog boikotas nebuvo atnaujintas, jis klausė, kuo tai padėjo, juk žydai gydytojai, teisininkai ir menininkai vis dar negali laisvai užsiimti savo profesija.[82] Pran-

cūzijos ambasadorius Andrė Fransua-Ponsė (André François-Poncet) padarė panašią pastabą savo pranešime Užsienio reikalų ministerijoje Paryžiuje. Jis pažymėjo, kad žydų parduotuvių boikotas buvo tik viena antisemitinės kovos forma, kuri buvo „pavojingiausia Vokietijos ekonomikai ir Reicho prestižui". Nors šios formos buvo atsisakyta po balandžio 1 d., bet „visose kitose srityse, – rašė Fransua-Ponsė, – antisemitinė kova „vykdoma nenumaldomai ir su didele neapykanta."[83]

Gėbelsas, nors nusivylęs visuomenės reakcija į boikotą, nesuglumo ir greitai ėmė dalyvauti garsiajame knygų deginime. Šią „akciją prieš nevokišką dvasią" iš tiesų organizavo studentų nacionalistų grupuotė, kuri planavo šalies mastu surinkti knygas, parašytas rasinių arba politinių oponentų, ir viešai jas sudeginti miestuose, kuriuose veikė universitetai.[84] 1933 m. gegužės 10 d. vakarą didžiausi sunkvežimiai knygų, iš viso apie 20 000 egzempliorių, buvo atvežta iš įvairių Berlyno bibliotekų ir studentų pasmerktos sudeginti laužе Operos aikštėje priešais universitetą. Nepaisant įkyraus lietaus, susirinko minios žmonių, iš anksto įspėtų apie įvykį. Kai ugnis įsiliepsnojo, pasak *Der Angriff*, kuris rašė apie šį įvykį esamuoju laiku ir kurį Gėbelsas perdavė per rankas, „visų akys nušvinta nekantriu laukimu <...> Liepsnos atspindžiai švyti daugybėje gretimų pastatų langų, o virš liepsnų lietus žiežirbų kyla stačiai į dangų." Gėbelsas kalbėjo miniai iš paskubomis surėstos tribūnos. Jis pradėjo savo trumpą kalbą paskelbdamas, kad „beribio žydų intelektualizmo amžius pagaliau baigėsi". Jis liaupsino būdą, kaip „jaunimas" imasi iniciatyvos, ir paskelbė: „Tai, kas sena, sudega liepsnose. Tai, kas nauja, pakils naujai iš mūsų širdžių liepsnos!"[85] Kitą dieną Gėbelsas rašė: „Aš buvau geriausios formos <...> Lauke šiandien prasideda nuostabi vasara."[86]

Šį ramų pasitenkinimą pakeitė Gėbelso suvokimas, kaip spauda reaguoja į jo elgesį. Jis pažymėjo, kad balandžio 1 d. boikoto nušvietimas Vokietijos spaudoje buvo „pasakiškas"[87], nepripažindamas, kad didžioji dalis spaudos jau meilikavo nacių judėjimui. Gėbelsas visiškai neįvertino užsienio reakcijos, kurios tiesiog negalėjo suprasti. Šis nesupratimas, taip pat pasireiškęs panieka, akivaizdžiai atsiskleidė platesniame Gėbelso požiūryje į užsienio politiką. 1933 metais jam du kartus buvo patikėtas visiškai naujas – kaip valstybės de-

legato užsienyje – vaidmuo. Pirmiausia gegužės pabaigoje, kai jis ir Magda vyko kaip garbės svečiai su Vokietijos delegacija į fašistinę Italiją. Jie buvo šiltai ir vaišingai priimti. Gėbelsas, perdėtai žavėjęsis Musoliniu, mėgavosi abipusio susižavėjimo atmosfera ir su didele pagarba rašė apie Italijos fašistų pasiekimus. Jį džiugino Magdai parodytas dėmesys, o sutikęs Musolinį buvo labai pamalonintas, kai tas pavadino jį „daktaru“ (it. *dottore*)[88].

1933 metų rugsėjį Gėbelsas trumpam nuvyko į Ženevą atstovauti Vokietijai Tautų Sąjungos nusiginklavimo konferencijoje. Jis bjaurėjosi šiuo reikalu, kurį apibūdino kaip „tautų parlamentarizmą“. Pats diplomatinis procesas jam kėlė priešiškas nuotaikas, darbą dėl kitų tautų atliekančius žmones jis laikė kvailiais. „Mums tai nieko nereiškia“, – rašė jis. Gėbelsui nepatiko ir Šveicarija. Klimatas, jo manymu, buvo „dusinantis ir švelnus, nepalankus Vakarų Vokietijos gyventojui“[89]. *The Times* Londone neįtikino Gėbelso nuoširdumas: laikraštis pažymėjo, kad jis vartojo per daug „gražių frazių“ bandydamas parodyti naujojo režimo Vokietijoje gerąją pusę ir taikius ketinimus.[90] Gėbelsas buvo laimingas sugrįžęs į Vokietijos žemę ir džiaugėsi, kad Hitleris 1933 metų spalį pasitraukė ir iš konferencijos, ir iš Tautų Sąjungos. Tai jis laikė gudriu propagandos žingsniu ir mėgavosi didesne izoliacija, kurios sulaukė nacių vyriausybė Vokietijoje. Gėbelsui kainavo per daug pastangų įtikinėti užsienio šalis ar jų atstovus, ir jis pasitraukė į nacių propagandos burbulą, kurį juodu su Hitleriu kūrė, dabar padedami kitų: Alberto Špėro, Leni Rifenštal ir ne itin noriai dirigento Vilhelmo Furtvenglerio (Wilhelm Furtwängler).

Nors Gėbelsas dažnai kivirčijosi su Magda, kaip ir pačioje draugystės pradžioje, tarp jų nekildavo nesutarimų dėl pagrindinių nacizmo principų, bet buvo viena išimtis: Magda pageidavo būti labiau įtraukta į partijos veiklą, negu buvo leidžiama bet kuriai moteriai. Ji jau artėjo prie idealios „Reicho motinos“ pozicijos, kurią vėliau užėmė. Magda netgi pasakė kalbą per radiją apie „vokiečių motiną“ 1933 metų gegužę, kurią Gėbelsas pripažino „formos požiūriu tobula“[91]. Be šito Magda apsiribojo reprezentaciniu vaidmeniu atlikdama oficialias pareigas ir neformaliu vaidmeniu padėdama atskiroms Vokietijos moterims spręsti asmenines problemas. Ji puikiai žinojo, kad yra visuomenės dėmesio centre, ir labai stengėsi neiti į konfrontaciją su savo vyru.

Pavyzdžiui, 1933 metų gegužę Berlyno žurnalistė Bela From (Bella Fromm) parašė trumpą apybraižą apie Magdą, bet prieš publikavimą Magdos sekretorė laišku jai pranešė, jog „*Frau* Reicho ministrienė nepageidauja viešinti fakto, kad ji domisi budizmu“[92].

23. Gėbelsas 1933 m. su žmona Magda, jųdviejų pirmąja dukra Helga, už jų stovi Haraldas Kvantas, Magdos sūnus iš pirmosios santuokos. Tik Haraldas išgyveno Trečiojo Reicho žlugimą.

Liepą Magda vėl pastojo. Visus šiuos mėnesius Gėbelsas, nors dabar daug laiko praleisdavo su užsienio spaudos bei žiniasklaidos atstovais, vis dar išliko partijos aktyvistas ir šį darbą labiausiai mėgo. Jam „socializmas“ partijos pavadinime nereiškė vien tik retorikos. Ekonominė situacija 1933 metais Vokietijoje iš lėto gerėjo, bet ji kilo iš labai žemo taško. Didžiuosius miestus slėgė skurdas, ir Gėbelsas labai stengėsi skatinti dvi naciams būdingas socialines

iniciatyvas: *Winterhilfe* („pagalba žiemos metu“) ir *Eintopfgericht* (dvisavaitinį „valgymą iš bendro puodo“, sugalvotą kaip kolektyvinio taupymo simbolį). Antroji iniciatyva nekėlė Gėbelsui didesnių sunkumų, nes jis per daug nesirūpino maistu bei gėrimu ir daug entuziastingiau už daugelį nacių lyderių gardžiavosi „valgymu iš vieno puodo“ 1933 m. spalio 1 d. Jis rašė, kad skonis buvęs „pasakiškas“[93]. Vėliau tą mėnesį, per savo gimtadienį, Gėbelsas skyrė 80 000 markių iš regiono partijos (*Gau*) biuro „pagalbai žiemos metu“. Jis nuvyko į Moabitą, vieną iš skurdžiausių Berlyno rajonų, į partijos susirinkimą. Moksleiviai jam dainavo liaudies dainas, o jis rašė buvęs „išties laimingas jausdamas visų žmonių meilę“. Jam buvo trisdešimt šešeri, vėliau tą vakarą jis užrašė savo mintis:

> Magda yra mano mieloji žmona ir draugė. Mano bendražygiai ir draugai man ištikimi. Hitleris yra mano vadas ir mano draugas. Aš turiu svarbų uždavinį, esu sveikas ir trokštu dirbti (*arbeitswütig*).[94]

1933 metų lapkritį vyko Reichstago rinkimai, kartu vyko ir referendumas dėl Hitlerio sprendimo išstoti iš Tautų Sąjungos. Dauguma užsienio stebėtojų laikė šį procesą farsu: tik nacių partija buvo renkama į Reichstagą, o žmonėms buvo daromas milžiniškas spaudimas referendume balsuoti „už“. Pradėdamas rinkiminę kampaniją Gėbelsas paskelbė, kad savo užsienio politikoje Vokietija visų pirma siekianti garbingo susitaikymo su Prancūzija.[95] Rinkimuose apie 90 procentų balsų palaikė nacius. Gėbelsas, organizavęs sudėtingą propagandos kampaniją ir prieš rinkimus sakęs kalbas keliuose didžiuosiuose miestuose, džiūgavo: „Pasiekta, – rašė jis. – Vokiečių tauta (*Volk*) suvienyta. Dabar mes galime sukilti prieš pasaulį.“[96] Netgi nacių kritikai buvo apstulbę dėl to, ką naujasis režimas įgyvendino nuo savo atėjimo į valdžią sausio mėnesį. Prancūzijos ambasadorius Berlyne rašė:

> Šioje revoliucijoje nuostabiausia tai, kaip sparčiai ji buvo vykdoma; taip pat lengvumas, su kuriuo ji įvyko, ir mažas pasipriešinimas, su kuriuo susidūrė.[97]

Viktoras Klempereris, referendume balsavęs „prieš“ ir parašęs „ne“ ant savo balsavimo biuletenio, vėliau rašė: „Aš jaučiausi pažemintas <...> Aš taip pat pradedu tikėti Hitlerio galiomis ir amžinumu. Tai siaubinga.“[98]

Gėbelsui tai buvo reto išsipildymo dienos. Prieš dešimt metų jis sėdėjo vienas šaltame miegamajame Reito provincijoje ir svajojo apie dramaturgo arba rašytojo sėkmę. Dabar jis buvo vedęs gražią moterį; turėjo mielą dukrytę ir tikėjosi po Naujųjų metų sulaukti sūnaus. Jis buvo pasiturintis žmogus, jo darbai buvo publikuojami. Tačiau pirmiausia jis buvo liaupsinama reprezentacinė figūra ir kur tik nuvykdavo Vokietijoje, susilaukdavo paprastų žmonių ovacijų. „Aš visiškai laimingas su *tauta*“, – rašė jis lapkričio 18 d. Po kelių dienų jis dalyvavo vokiečių chorinės muzikos iškilmėse Berlyno valstybinėje

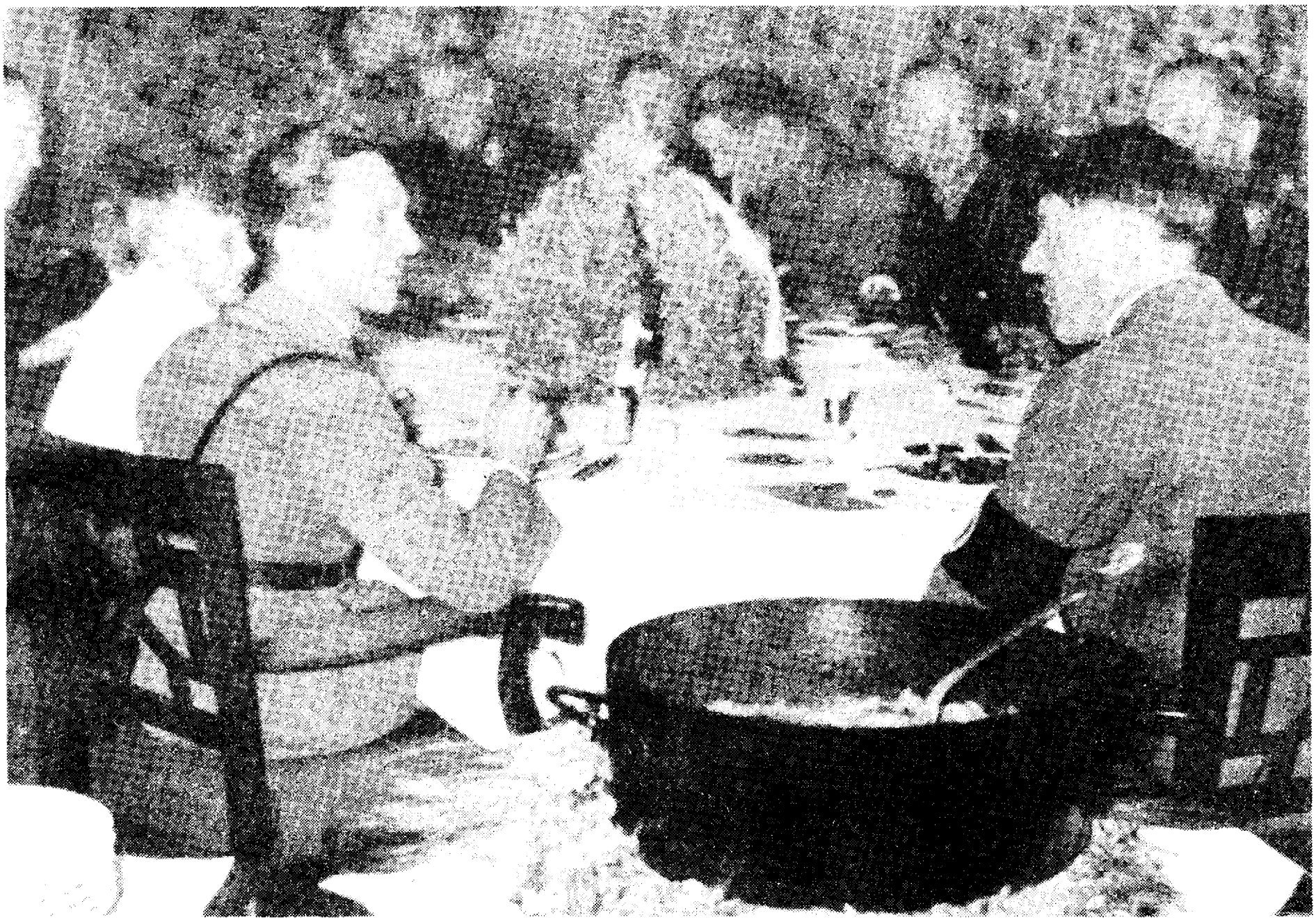

24. Gėbelsas iškilmingai pradeda „valgymą iš bendro puodo“ su Hitleriu 1933 metų spalį. Tai buvo taupyti mokanti priemonė, kurią visi tikri vokiečiai buvo skatinami suruošti kartą per dvi savaites. Gėbelsui, kuris mažai rūpinosi maistu ir gėrimu, tai buvo tikras malonumas. Dienoraštyje jis parašė, kad šio maisto iš vieno puodo skonis buvo „pasakiškas“. (*TBJG*, 1933 m. spalio 2 d., TI, 2/III, p. 282.)

operoje: „Nuostabu. Išbaigta. Išties didinga chorinė kultūra. Ir nuostabi muzika: Šubertas (Schubert), Bethovenas. Šokiai ir dainos.“[99]

Gėbelsas nepamiršo ir savo šalininkų. Magdai taip pat patiko vyro rūpinimasis SA narių šeimomis, ypač „tomis, kuriose buvo kritusiųjų“. Artėjant Kalėdoms, ji ir jos sekretorė išsiuntė kvietimus pagal sąrašą šioms moterims ir jų vaikams, kviesdamos švęsti Kalėdų. Magdos vairuotojas surinko svečius iš namų ir parvežė atgal į namus vargingesnėse Berlyno dalyse vakarėliui pasibaigus.[100] Gruodžio 17 d. Gėbelsas kalbėjo „žnaibant šalčiui“ senų kovotojų susibūrime memorialo SA nariui Kiutemejeriui prie Landvėro kanalo atidarymo proga.[101] „Paliktųjų“ vakarėlis įvyko gruodžio 20 d., ir jis pakomentavo: „Magda iš tiesų savo stichijoje.“[102] 1933 m. gruodžio 25 d. buvo, kaip rašė Gėbelsas, „mano pačios gražiausios Kalėdos“. Jis nuėjo pažiūrėti gatvės iškilmių Moabite, kur 1400 vaikų gavo dovanas iš SA narių:

> Jaudinanti šventė. Man atvykus kyla audringi plojimai. Aš kalbu trumpai ir iš širdies. Ir mano žodžiai pasiekia širdis. Dauguma motinų verkia priėjusios su vaikais pasiimti dovanų.[103]

7

„Mums netinka budelių vaidmuo“

> Galbūt artimiausias iš Hitlerio bičiulių yra daktaras Paulius Gėbelsas, propagandos ministras, <...> Kad šis išblyškęs smulkus vyrukas su įdubusiais skruostais ir luoša pėda susikūrė sau tokį svarbų postą Naujojoje Vokietijoje, kurios idealas buvo fizinis tobulumas, yra jo genijaus ir ryžto dovana, kadangi visi jį pažinojusieji paliudys jo proto aštrumą.
>
> Dž. Vordas Praisas (G. Ward Price),
> „Daily Mail“ korespondentas Berlyne[1]

Gėbelsas įeis į istoriją kaip Hitlerio propagandos ministras, ir dauguma jo darbo laiko po 1933 metų kovo buvo skirta šiam vaidmeniui atlikti. Su būdinga panieka persikėlęs į devynioliktojo amžiaus pastatą Vilhelmo aikštėje, kur turėjo imtis savo pareigų, jis pertvarkė interjerą pagal savo skonį. Prezidentas Hindenburgas, formaliai patvirtindamas jaunąjį Gėbelsą kaip propagandos ministrą, įtikinėjo jį naudotis postu kaip „vadovavimo partijai“ būdu[2], tačiau buvo beviltiškai naivu to tikėtis. Savo interviu *Der Angriff* Gėbelsas stačiokiškai paskelbė, kad pagrindinė naujosios ministerijos užduotis – „formuoti visuomenės nuomonę“. Konkrečiau paaiškino, kad tai, ką jis vadina „tautine propaganda“, yra ne banalios frazės, „o greičiau menas, kuriam reikalingas milžiniškas taktas ir tautos dvasios pažinimas (*Volksseele)*“[3]. Tarnyboje Gėbelsas skyrė visą savo energiją rengti ceremonijoms, kurios buvo skirtos garsinti nacių judėjimą, taip pat, kiek įmanoma, naudojo menus ir žiniasklaidą partijai paremti. Gėbelsas žavėjosi proga naudoti teatro efektus, muziką ir milžiniškas žmonių minias partijos ritualuose. Per kelis pirmuosius darbo ministerijoje mėnesius jis parengė pagrindinius milžiniškų nacių masinių

mitingų akcentus, kurie sukrėtė ir sužavėjo kitas pasaulio šalis ir kurie dabar buvo geriau suprantami pasitelkus radiją ir filmavimą.

Laidotuvės vis dar užėmė išskirtinę vietą Gėbelso repertuare, ir jis dabar naudojosi proga parodyti mirusius nacius kaip tautos ir jo judėjimo kankinius. Hitlerio paskyrimo kancleriu dienomis (apie 1933 m. sausio 30 d.) Gėbelsas suorganizavo SA nario ir policininko, žuvusių tą dieną, laidotuves kaip „valstybinės reikšmės įvykį“[4]. Metinis masinis partijos mitingas Niurnberge dabar taip pat buvo pristatomas kaip nacionalinės reikšmės įvykis, o ne vien kaip nacių partijos ceremonija. Albertas Špėras tvirtina pasiūlęs idėją naudoti dideles vėliavas su svastika kaip foną, o į dangų nukreiptais prožektoriais suformuoti „šviesos katedrą“ iš pradžių ceremonijoms Tempelhofo lauke 1933 m. gegužės 1 d., ši įranga vėliau tapo standartine Niurnberge.[5] Taip sustiprinęs vaizdinę spektaklio įtaigą, Gėbelsas pasamdė Leni Rifenštal, kad sukurtų dokumentinį filmą apie masinį mitingą 1933 metų rugsėjį, kuris turėjo vadintis „Tikėjimo pergalė“: šiame pavadinime buvo užkoduotas Hitlerio ir Gėbelso tikėjimas „idėjos“ svarba. Šiandien tas filmas atrodo gremėzdiškas, bandomasis egzempliorius vėlesniam filmui „Valios triumfas“ (*Triumph des Willens*), bet pristatant jį 1933 metų gruodį Gėbelsas buvo kupinas entuziazmo ir pavadino filmą „vaizdų simfonija“[6].

Hitleris ir Gėbelsas pakvietė britų, amerikiečių ir prancūzų ambasadorius, taip pat ir kitus užsienio svečius į partijos masinį mitingą, ir visiškai nesuprato, kad dauguma užsieniečių nacizmą vertino kaip grubų, kupiną smurto ir barbarišką judėjimą. Gėbelsas svaigo nuo milžiniško entuziazmo savo propagandos spektakliuose visoje Vokietijoje. Jis buvo vidury milžiniškos minios, dažnai šimtatūkstantinės, ir skleidė masinę, Europos istorijoje naują, isteriją. Jis manė, kad masinis partijos mitingas 1933 metais praėjo „kaip iš natų“, ir lyriškai svaičiojo apie neva religinį šio renginio pobūdį.[7] Juodu su Hitleriu jautė narcizišką susižavėjimą savo propaganda ir dažnai kartu ilsėdavosi žiūrėdami filmus apie savo kalbas arba klausydami savo kalbų įrašų. Žengę pirmuosius žingsnius rafinuotame tarptautinės diplomatijos pasaulyje, jie jautėsi visiškai nesuprasti ir naudojosi masiniu populiarumu Vokietijoje pateisinti savo veiksmams ir baisiausiems šalininkų išpuoliams. 1933 metų

rugsėjį Niurnbergo masiniame mitinge Gėbelsas apžvelgė, kaip vyriausybė sprendžia „žydų klausimą“, kuris, jo teigimu, esąs „nacionalinės revoliucijos“ centre. Jis pakartojo Richardo Vagnerio žodžius, kuriais „žydas“ apibūdinamas kaip „žlugimo demonas“, ir paskelbė: „Jo priešingybė yra arijų rasės žmogus kaip kūrėjo figūra.“ Jeigu kažkas dar laikė antisemitizmą kraštutiniu nacizmo aspektu, Gėbelsas pareiškė: „Mūsų *tautos* ateitis priklauso nuo šios problemos sprendimo.“ Jis tvirtino, kad balandį žydų parduotuvių boikotas įvyko be smurto ir kraujo praliejimo, ir tipiškai nuožmiai pareiškė, kad taip pat, kaip naciai nugalėjo vidinę opoziciją Veimaro Respublikos metais, dabar jie sukils prieš tarptautinį pasmerkimą.[8]

Gėbelsas dažnai vartojo šią eilutę bendraudamas su užsienio žurnalistais ir diplomatais 1933-aisiais. Ypač dėl milžiniškos reklamos, kurią pats Gėbelsas suteikė savo kalboms, jo pasisakymai buvo transliuojami išoriniam pasauliui, ir pasaulis netrukus pradėjo jį vertinti kaip pikčiausią ir labiausiai į kompromisus nesileidžiantį Hitlerio parankinį. Amerikos ambasadorius Viljamas Dodas (William Dodd), vos atvykęs į Vokietiją 1933 metais, paliko šį Gėbelso (jo vadinto „pirmuoju Hitlerio leitenantu“) aprašymą:

> Jis stengiasi kurstyti priešiškumą ir neapykantą, kur pasitaiko proga, taip pat jis sujungė visus laikraščius, radiją, publikacijas ir meną Vokietijoje į vieną milžinišką propagandos mašiną <...> Jis kur kas sumanesnis už Hitlerį, daug karingesnis ir, girdėjau, visada atsisako bendrauti su užsieniečiais.[9]

Kultūra buvo Hitlerio ir Gėbelso politinių pažiūrų centre, ir jie abu atvirai skelbė, kad esant nacionalsocialistų diktatūrai menas, kai bus išgelbėtas iš žydų nagų, turės tarnauti *tautai*. Knygų deginimas 1933 metų gegužę turėjo daugiau nei simbolinę reikšmę. Jį lydėję populiarūs fiziniai grasinimai susidoroti su žydų intelektualais ir menininkais buvo aiškiausia žinia visuomenei, kad žydai neturi teisės dalyvauti Vokietijos kultūriniame gyvenime. Tai įvyko išleidus profesionalios valstybės tarnybos atkūrimo įstatymą balandžio 7 d., kuris reikalavo nedelsiant „atsistatydinti nearijų kilmės valstybės tarnautojams“. Šis

įstatymas buvo pritaikytas aibei valstybės ir savivaldybių tarnautojų, įskaitant ir muzikantus, vėliau nustatytos panašios diskriminacinės priemonės kitoms profesijų grupėms. Gėbelsas iš karto balandį ėmėsi veiksmų, kad pašalintų žydus iš pareigų masinėje žiniasklaidoje. Jis priėmė Berlyno filharmonijos orkestro dirigento Vilhelmo Furtvenglerio mestą iššūkį, kuris atvirame laiške laikraštyje *Vossische Zeitung* balandžio 11 d. pareikalavo, kad žydai, kurie buvo „tikri menininkai <...> kaip Valteris (Walter), Klempereris ir Reinhartas (Reinhardt)“, galėtų kurti ir pasirodyti Vokietijoje. Jis tvirtino, kad vienintelis skirtumas, kurį reikia pripažinti, yra tarp „gerų ir prastų“ menininkų.

Gėbelsas, kaip ir daugybė kitų gerbėjų pasaulyje, labai žavėjosi Furtvenglerio dirigavimu. Kaip propagandos ministras, Gėbelsas dažnai lankėsi operoje bei koncertų salėse ir savo dienoraštyje, kaip įprato daryti nuo 1923 metų, dažnai komentuodavo atskirų muzikantų pasirodymus. Tapdamas išrankus, nes turėjo galimybę klausytis pasaulinio garso atlikėjų Berlyne, jis vis mažiau pakęsdavo provincijos koncertus ir netgi partijos grupuočių, tokių kaip Nacionalsocialistų simfoninis orkestras, pasirodymus. Vienintelį Furtvenglerį jis nuolatos liaupsindavo. Vis dėlto Gėbelsas mėgavosi proga, kurią suteikė Furtvenglerio reikalavimas, pagrįsti žydų išstūmimą iš menų. Jis atsakė atviru laišku, kuris buvo išspausdintas visuose pagrindiniuose Vokietijos laikraščiuose. „Negali būti meno absoliučia prasme, kaip jis suprantamas liberalų demokratijoje“, – pareiškė ir padėkojo Furtvengleriui už „daug valandų ištries formuojamo, didingo ir dažnai pribloškiančio meno“, kurį šis davęs „savo politiniams draugams ir šimtams tūkstančių gerųjų vokiečių“. Tiesiogiai neminėdamas žydų, Gėbelsas vartojo šifruotą Trečiojo Reicho kalbą pateisinti „savo šaknų nerandančių“ ir „griaunamąjį poveikį tautai darančių“ menininkų išstūmimui iš viešų pasirodymų erdvės Vokietijoje.[10]

Šis apsikeitimas laiškais sukėlė milžinišką susidomėjimą visame pasaulyje, ir dauguma jį klaidingai suprato kaip nuoširdų dialogą. Iš tikrųjų Gėbelsas lengvai pergudravo Furtvenglerį, kuris pats buvo karštas vokiečių nacionalistas ir jau neturėdamas vilties sutiko siekti tik šiokių tokių privilegijų išstumiant žydus iš daugelio vokiečių gyvenimo sričių. Jis buvo įviliotas į spąstus tarp „vokiškojo“ nacionalizmo ir „vokiškosios muzikos“ sąvokų, kurios iš da-

lies sutapo su paties Gėbelso vizija, ir buvo nuramintas, jog Gėbelsas laikinai sutinka, kad žydų muzikantai nuolat būtų Berlyno filharmonijos orkestre. Bet kokiu atveju orkestras buvo ant bankroto ribos ir netrukus po šio apsikeitimo laiškais sėkmingai perėjo valstybės nuosavybėn. Furtvengleris ir toliau diriguodavo orkestrui svarbiomis valstybinėmis progomis, o aplink jį toliau vyko žydų šalinimas.[11] Žydai muzikantai iš Berlyno filharmonijos buvo pašalinti iki 1935 metų, o Furtvenglerio žydė sekretorė Berta Geismar (Berta Geissmar) pabėgo į Didžiąją Britaniją.[12]

Gėbelsas džiaugėsi šia sėkme ir planavo skirti Furtvengleriui pagrindinį vaidmenį savo platesnėje Vokietijos menų reorganizacijoje. Gėbelsas perėmė iš fašistinės Italijos korporatistinę profesinių kabinetų sąvoką ir 1933 metų liepą užsitikrino Hitlerio pritarimą steigti „Reicho kultūros kabinetą“, kuris turėjo būti kontroliuojamas Propagandos ministerijos. Gėbelsas jame suplanavo septynis skirtingus kabinetus: Muzikos, Spaudos, Filmų, Teatro, Radijo, Vaizduojamųjų menų ir Literatūros. Jo nerealiausia viltis buvo įtikinti kiekvienos srities geriausius menininkus bendradarbiauti kaip „prezidentus“ ir „viceprezidentus“, taip pat dirbti žemesniuose postuose. Jam pasisekė įtikinti menininkus, ir žinomų kūrėjų kapituliacija prieš nacių režimą buvo sutelkta Reicho muzikos kabinete, kuris kėlė daugiau tarptautinio susidomėjimo negu kiti. Senasis kompozitorius Richardas Štrausas (Richard Strauss), gyvas vokiečių klasikinės tradicijos įsikūnijimas, sutiko būti Reicho muzikos kabineto prezidentu, o Furtvengleris – viceprezidentu. 1933 m. lapkričio 15 d. jie abu dalyvavo iškilmingame Reicho kultūros kabineto atidaryme. Jie sėdėjo pirmojoje eilėje kartu su Hitleriu bei jo ministrais, o Gėbelsas, kuris tapo visos organizacijos prezidentu, sakė įžanginę kalbą. Prieš ją nuskambėjo Bethoveno „Egmonto unvertiūra“ ir Štrauso „Šventinis preliudas“. Gėbelsas parašė, kad kalba vadinosi „Mano svajonė išsipildė“[13].

Šis ekstaziškas komentaras gali būti interpretuojamas keliais būdais. Viena vertus, Gėbelsas iš tiesų kalbėjo apie savo ilgai puoselėtas ambicijas tapti menininku. Jaunystėje jis svajojo dirbti teatre, galbūt kaip režisierius ar dramaturgas. Dabar jis darė neprilygstamą įtaką tautos meniniam gyvenimui. Kita vertus, Reicho kultūros kabinetas suteikė Gėbelsui įgaliojimus toje sri-

tyje, kurios kontrolei jis manė gavęs Hitlerio pritarimą, bet ji nuo 1933 metų sausio tapo kitų šalies ir partijos autoritetų ginčų objektu. Nepaisant šio gana neaiškaus perdavimo Propagandos ministerijai prižiūrėti menus, Gėbelsas pasijuto kovojąs dėl savo galių apibrėžimo prieš Vidaus reikalų ministeriją, kuriai vadovavo Vilhelmas Frikas (Wilhelm Frick), prieš Prūsijos kultūros ministeriją, kuriai vadovavo Bernardas Rustas (Bernhard Rust), o nuo 1933 metų liepos prieš Vokietijos darbo frontą, vadovaujamą Roberto Lėjaus (Robert Ley). Ši institucija pakeitė Vokietijos prekybines sąjungas, ir Lėjus siekė perimti profesionalių Vokietijos menininkų asociacijų kontrolę. Būtent tai paskatino Gėbelsą prašyti leidimo organizuoti Reicho kultūros kabinetą. Šalia šių institucijų veikė vadinamoji „Vokiečių kultūros kovotojų lyga“, kuriai nuo 1928 metų vadovavoAlfredas Rozenbergas. Ji rengdavo gatvės lygio revoliuci-

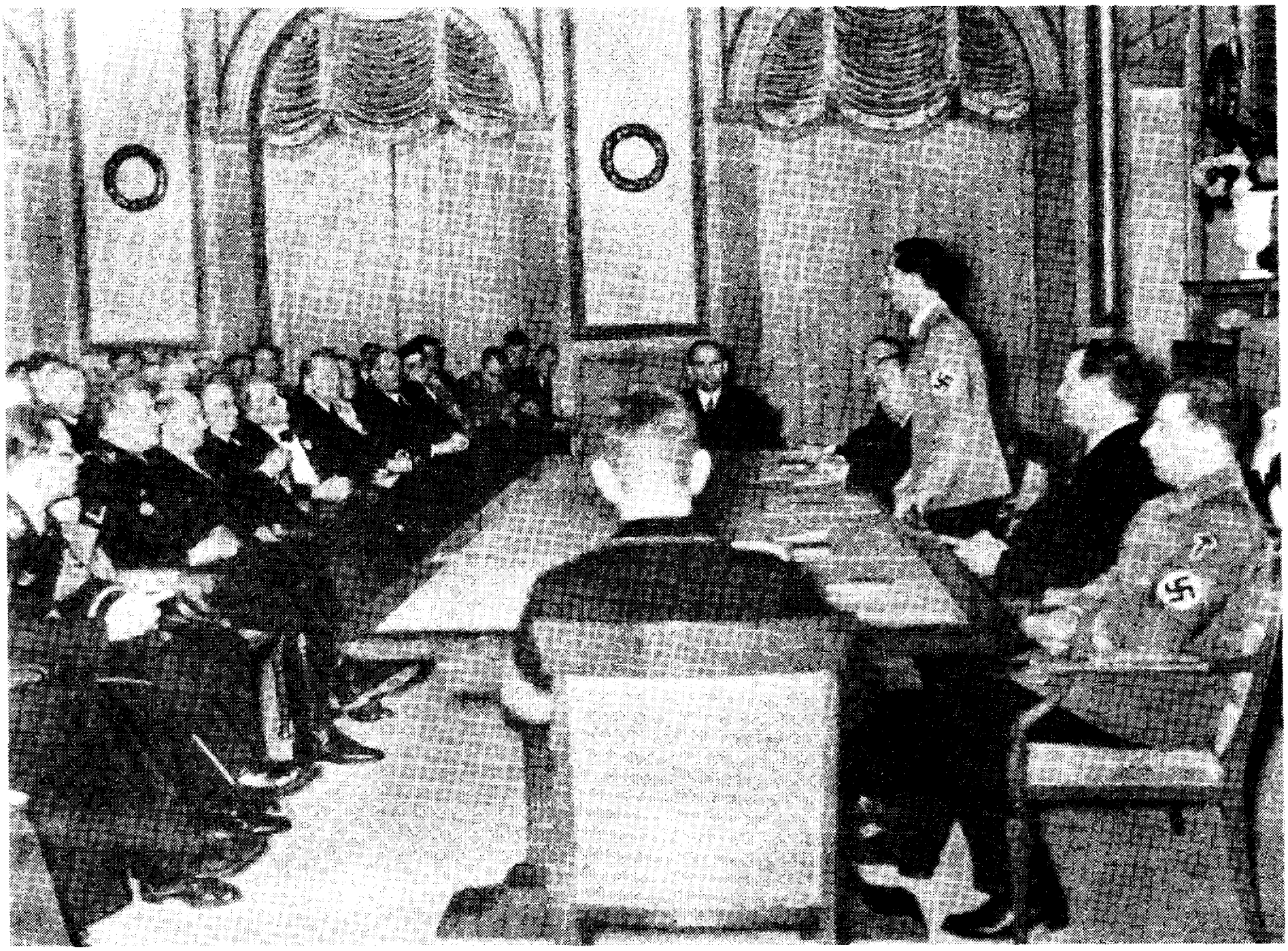

25. Reicho kultūros rūmų „senato“ susitikimas Propagandos ministerijos „sosto salėje“. Remdamasis šia institucija Gėbelsas tikėjosi atgaivinti ir kontroliuoti „Vokietijos kultūrą“.

nes agitacijas prieš, nacių žodžiais tariant, „kultūrinį bolševizmą“. Rozenbergo „Kovotojų lyga“, veikdama kartu su SA ir vietinėmis partijos grupuotėmis, pagarsėjo organizuodama vietines demonstracijas prieš žydų dirigentus ir muzikantus po 1933 metų sausio.[14]

Nuo 1933 metų lapkričio iki 1945 metų balandžio Reicho kultūros kabinetas buvo pagrindinė institucija, padėjusi Gėbelsui kontroliuoti menus Vokietijoje. Kultūros kabinetas greitai virto milžiniška organizacija, turinčia daugiau kaip 2000 darbuotojų ir šimtus tūkstančių narių iš kiekvienos meno srities, pradedant nuo tarptautinio masto garsenybių Štrauso ir Furtvenglerio ir baigiant kino pramonės laborantais ir teatro kostiumų dailininkais. Kalbant ideologiniais terminais, Gėbelsas reprezentavo Kultūros kabinetą kaip naują reiškinį, padėsiantį susieti kultūrą ir valstybę, kurio tikslas – pakeisti tradiciškai atskirą, nepriklausomą kūrybingo menininko vaidmenį paverčiant menininką didesnės *tautos bendrystės* (*Volksgemeinschaft*) dalimi. Tauta (*Volk*), kaip skelbė Gėbelsas savo įžanginėje kalboje, buvo „jo (menininko) produktyvumo šaltinis“. Kalbant praktiškiau, Gėbelsas dabar galėjo nukreipti lokalizuotą revoliucinę agitaciją prieš „kultūrinį bolševizmą“ įstatymų numatytais kanalais.[15]

Pasitelkęs Kultūros kabinetą Gėbelsas galėjo tiesiogiai kontroliuoti menus dviem būdais: pirma, remdamas ir skatindamas tam tikras meno rūšis ir, antra, reguliuodamas atskirų kabinetų narystę organizacijos viduje. Įstatymas, pagal kurį įsteigtas Reicho kultūros kabinetas, taip pat suteikė jam plačias cenzūros galias ir galimybę pašalinti menininkus iš atskirų kabinetų narių. Pašalintiesiems buvo draudžiama dirbti bet kokioje meno srityje. Svarbiausia, kad tai padėjo Gėbelsui vykdyti žydų išstūmimą iš to, ką jis įsivaizdavo esant „vokiečių kultūra“, dažnai taikant vis daugiau diskriminuojančių kriterijų, negu buvo įprasta kitose profesinėse srityse. Neperdėsime tvirtindami, kad įtarinėti žmones esant žydiškos kilmės ar palaikant ryšius su žydų šeimomis už Kultūros kabineto ribų tapo Gėbelso manija. Neišvengiamai reikėjo laiko sukurti tokio kabineto biurokratinę struktūrą, tik nuo 1934 metų pradžios Gėbelsas pradėjo šalinti žydus iš Kultūros kabineto. Nuo 1935 metų tai pradėta taikyti sistemingai.[16]

Žinant, kad daugybė tarptautinio pripažinimo sulaukusių muzikantų ir kitų menininkų bėgo iš Vokietijos nuo 1933 metų sausio, nacių režimui buvo nepaprastai naudinga turėti viešą garsenybių (Štrauso ir Furtvenglerio) paramą. Kita meno rūšis, itin dominusi Gėbelsą, buvo kinas. Jis jau pirmosiomis dienomis Berlyne su Šveiceriu vis labiau žavėjosi kinematografija ir jos augančiomis galimybėmis. Po 1933 metų naciams atsirado daugiau progų kurti filmus visuomenei ir galbūt įgyvendinti Gėbelso „nacionalsocialistų filmo" viziją, kuri galėjo sutaurinti propagandos pranešimus pritaikius nustatytą komercinio pilnametražio filmo modelį.

Taip pat atsirado galimybė gremėzdiškai pristatyti nacių mitologiją, bet Gėbelsas privengė, kad aukščiausi „judėjimo" idealai nebūtų nupiginti arba paslėpti prisitaikėlių. Neabejotinai todėl jis pirmiausia cenzūravo, o tada pastebimai pakeitė filmą „Horstas Veselis", 1933 metais sukurtą komandos, kurioje buvo Francas Vencleris (Franz Wenzler) ir Ernstas „Pucis" Hanfštenglas, dabar Hitlerio užsienio spaudos vadovas. Ironiška, kad filmas paremtas Hanso Heinco Everso (Hanns Heinz Ewers) parašyta Horsto Veselio biografija, kuria Gėbelsas labai žavėjosi perskaitęs 1932 metų lapkritį. Artėjant filmo premjerai, kuri numatyta per Horsto Veselio gimtadienį 1933 m. spalio 9 d., Gėbelsas buvo įprastai užsispyręs. Sukakties dieną Gėbelsas uždraudė bet kokį filmo demonstravimą ir susitarė dėl interviu, kuris turėjo būti paskelbtas laikraštyje *Der Angriff* ir įteisinti draudimą. Interviu Gėbelsas tvirtino, kad bet koks filmas, sukurtas apie „nacionalsocializmo idėją", turi būti „tik aukščiausios meninės vertės" ir kad filmas apie Horstą Veselį yra dar svarbesnis negu kiti filmai apie SA. Jo kankinystės nereikia sentimentalinti. Šia prasme, sakė Gėbelsas, filmo muzika buvo nuostabi, tačiau juostoje yra daug faktų, prieštaraujančių „istorinei tiesai". Filme sukurtas Horsto Veselio personažas nė kiek nepriminė šio vyro tikrovėje. Žurnalisto paklaustas, ar šis draudimas yra pasikėsinimas į menininko minties laisvę, Gėbelsas atsakė, kad kaip tik priešingai, ir tai turi būti suprantama visiems tikriems menininkams, nes iš jų reikalaujama aukštesnių standartų.[17] Hanfštenglas vėliau parašė, kad filmas buvęs cenzūruotas, kadangi „jo požiūris buvo per daug buržuazinis, per daug pabrėžta Horsto Veselio krikščionybė, trūko revoliucinės nacionalsocializmo

dvasios, viskas perdėm banalu – viskas blogai“[18]. Gėbelsas savoje aplinkoje rėžė trumpiau ir žiauriau: „Tai kvailiausias diletentizmas.“[19]

Buvo daug diskutuojama, kodėl „Horstas Veselis“ cenzūruotas, Deividas Velčas (David Welch) tvirtino, kad visų pirma tai buvo filmas, skirtas įrodyti, jog Gėbelsas kontroliuoja Vokietijos kinematografijos pramonę.[20] Verta pasigilinti į tai, ką Gėbelsas veikė tą dieną, kai filmas buvo cenzūruojamas – šis žingsnis jokiu būdu negarantavo jam populiarumo tarp partijos aktyvistų. Jo įsitraukimas į Horsto Veselio kultą buvo daugiau negu prisitaikėliškas poelgis, kaip dažnai bandoma parodyti. Štai paties Gėbelso įrašas apie tai, ką jis veikė dieną prieš premjerą:

> Po pietų Rifenštal ir Cemniceris (Cemnitzer) atėjo gerti kavos. Mes pervertėme *Der Angriff* laikraščius iš Horsto Veselio laikų. Palaimingi prisiminimai.
>
> Italijos operos gastrolės *Städtische* operos teatre. „Aida“. Išties didinga. Tie nuostabūs, stebuklingi balsai. Tai didžiausias muzikos grožis, kurį galima išgirsti.
>
> Vėliau namuose su mumis Leni Ri ir Vilis Fričas (Willi Fritsch). Kalbėjomės apie filmą.
>
> Horsto Veselio filmo uždraudimas kelia didelį susidomėjimą. Bet aš laikausi tvirtai.[21]

O sukaktuvių dieną:

> Aptariau savo reikalus su Funku (Funk). Mudu su Magda sergame. Gripas.
>
> Misteris Ebutas (Ebbutt) iš *The Times*. Aš kuriu naują įvaizdį su Berlyno užsienio korespondentais. Manau, suveiks. Užsienio politikoje prasti reikalai. Mes visiškai izoliuoti. Italija? Fui!
>
> Su vadu: „Veselio“ filmo uždraudimas. Hanfštenglas susijaudinęs. Man nepadės. Vadas ant jo siunta. Aš nepasiduosiu. Esu atsakingas už Veselio atminimą. Vadas sutinka. Spauda parengusi savo sensaciją.

> Į Frydrichshaino ligoninę. Kalbėjau liūtyje per Veselio gimtadienį. Paskelbiau palatą, kurioje jis mirė, atminimo palata. Vienas aplankiau kapą. Jo motina nepakenčiama.[22]

Savo kalboje ligoninės kieme Gėbelsas pareiškė: „Šiandien paprasta žengti žingsnį atgal ir piktnaudžiauti mirusiaisiais lėkštiems efektams pasiekti." Jis pavaizdavo Horsto Veselio pasekėjus kaip „priesaikos susaistytą bendruomenę", įsipareigojusią išsaugoti atminimą, kuris negali būti „suklastotas"[23]. Tik padarius daug sutrumpinimų ir iškirpus tiesiogines sąsajas su Veselio gyvenimo įvykiais filmas buvo pavadintas „Hansas Vestmaras" (*Hans Westmar*) ir naujai išleistas 1933 metų gruodį. Herojiškas asmeninis pasakojimas, laidotuvių ceremonijos ir jaudinančios muzikos sintezė, kurianti Horsto Veselio kultą, įkūnijo visus Gėbelso propagandai svarbiausius elementus: pasiaukojimo kultą, religinę potekstę ir mirties buvimą įvykių centre. Paveikslas buvo estetiškai apipintas žiemos scenomis, kurios Gėbelsui visada keldavo daugiausia emocijų. Nors Gėbelsas piktinosi kitų pastangomis uzurpuoti (arba, Veselio motinos atveju, dalytis) jo neginčijama valdžia reprezentuojant šį kultą, Venclerio ir Hanfštenglo reprezentacija jam pasirodė nepriimtinai lėkšta.

1934-ųjų pavasarį suėjo metai nuo nacių atėjimo į valdžią. Nors Hitleriui pavyko įtvirtinti diktatorišką vykdomąją valdžią ir sunaikinti daugelį galimų opozicijos centrų, partija artėjo prie lemtingos krizės. Priešingai 1933 metų pavasarį apėmusiai euforijai, visur Vokietijoje plito nepasitenkinimas – ne tik tarp žydų ir daugelio kitų, turėjusių tiesioginę priežastį nekęsti nacizmo, bet ir tarp partijos narių bei kitų dešiniųjų partijų. Gėbelsas netgi turėjo pradėti „kampaniją prieš kaltųjų ieškotojus ir bambeklius". Klempereris Dresdene perskaitė reportažą iš Gėbelso kalbos Sporto rūmuose, skirtos šiai kampanijai, ir kelias dalis apibendrino:

> Didžiulė minia šurmuliuoja ir teikiamas „paskutinis įspėjimas žydams". Baisus grasinimas pogromu, jeigu užsienio boikotas nesibaigs. Pažadama jiems nedaryti nieko blogo, „jeigu jie liks savo namuose" ir nesigirs esantys „visaverčiai arba lygūs vokiečiams". Europa 1934-aisiais, Vokie-

> tija! – už šių žodžių jaučiama neviltis, paskutinis bandymas nukreipti dėmesį. Darbas prie gyvenamųjų namų statybos projektų ir Reicho autostradų jau akivaizdžiai sulėtėjo.[24]

Pačiam Gėbelsui patiko šis įvykis, kurį jis apibūdino taip: „Kovingas susirinkimas kaip senais laikais. Prieš mekentojus ir kaltų ieškotojus."[25]

Kaip paprastai Gėbelsui pasitaikydavo, politinė krizė sutapo su svarbiais jo asmeninio gyvenimo pokyčiais. 1933 metų sausį Gėbelsas, kaip ir dauguma aukštus postus užėmusių nacių, tapo turtingas. Jo knygos, iš pradžių spausdintos nacių leidyklos Miunchene, Franco Eherio (Franz Eher), dabar buvo parduodamos tūkstančiais, užtikrino didelius autorinius honorarus, ir Gėbelsas gaudavo didelį atlyginimą kaip ministras. Herojiškas pasakojimas apie jo vadovavimą Berlyne pavadinimu *Kampf um Berlin* („Kova dėl Berlyno"), pirmą kartą išspausdintas 1932 metais, buvo kelis kartus perleistas, ir naujasis propagandos ministras 1933 metų balandį pardavė teises į šią knygą už 15 000 markių.[26] Jo perrašytas dienoraštis apie įvykius iki „valdžios paėmimo", išleistas Vokietijoje pavadinimu *Vom Kaiserhof zum Reichskanzlei* („Nuo kaizerio rūmų iki Reicho kanceliarijos") 1934 metais, o tas pats leidinys išverstas į anglų kalbą ir pavadintas „*My Part in Germany's Fight*" („Mano vaidmuo Vokietijos kovoje") pasirodė 1935 metais ir buvo parduotas dar brangiau.[27] Be to, Gėbelsas publikavo brošiūras ir savo kalbų rinkinius, taip pat išleido fotožurnalistinį bandymą *Das erwachende Berlin* („Bundantis Berlynas"). Kalbų rinkinio, pavadinto „Vokiečių revoliucija", 1934 metų sausį buvo parduota 10 000 egzempliorių, Gėbelsas uždirbo dar 1500 markių.[28] Gėbelso knygų pardavimą labai padidino vietinės partijos atšakos ir organizacijos, kurios pirkdavo knygas savo aktyvistams apdovanoti.

Gėbelsas nusipirko daug naujų automobilių sau ir Magdai, o 1934 metų pradžioje ėmė mokytis vairuoti pats. Pasak Šaumburgo-Lipės, Gėbelsas buvo nutrūktgalvis vairuotojas, turėjęs daugiau pasitikėjimo negu kompetencijos, ir rodos, kad jis dažniausiai išmintingai palikdavo šį darbą kitiems.[29] Juodu su Magda dabar nuomojosi namą prie ežero Kladove, Vanzėje, ir ten dažnai linksmindavosi su menininkais, muzikais, kino žvaigždėmis bei prodiuse-

riais. 1934 metais Gėbelsas nusipirko motorinę valtį norvegišku pavadinimu „Balduras“ (skandinavų šviesos, jaunystės ir pavasario dievas – *vert. past.*) ir dažnai plaukiodavo po Berlyno ir Potsdamo apylinkes. Jis turėjo aiškią viziją dėl ministro žmonos Trečiajame Reiche įvaizdžio, ir visomis prasmėmis tam labai tiko Magda. Visgi ji buvo tvirtos valios, ir kartkartėmis juodu aršiai kivirčydavosi. Kilo „didelis skandalas“, kai ji 1934 metais sutiko svečius Naujųjų Metų priėmime apsivilkusi peniuarą.[30] Magda laukėsi nuo 1933-ųjų liepos, tai buvo rimtas vedybinių santykių išbandymas. Gėbelsas rašė, kad jų antroji dukra gimė 1934 m. balandžio 13 d.: „Tai mergaitė, jos vardas Hildė. Pirmiausia ji atnešė nusivylimą, bet paskui džiaugsmą ir laimę.“[31] Šeimyninis gyvenimas su dviem mažomis dukrytėmis Gėbelsui nebuvo lengvas. Po kelių savaičių jis skundėsi esąs „be galo supančiotas“[32].

Gėbelsas seniai žinojo, kokius sunkumus patiria partija dėl SA. Ši organizacija 1933 metais labai išaugo, suteikdama naujų progų ir gerų atlyginimų saujelei lyderių, bet paliko daugumą to paties rango narių suirzusių ir dirbančių atsainiai. Dauguma SA narių ankstyvaisiais nacių „revoliucijos“ mėnesiais dalyvavo nežaboto smurto akcijose, bet 1934 metų pradžioje Hitleris pasistengė jas apriboti. Staigiai įrengti SA kankinimo rūsiai ir sulaikymo centrai davė pradžią koncentracijos stovyklų sistemai, kuriai vadovavo SS.[33] Viltys, kad SA virs tam tikra „tautos armija“, žlugo, ir Reicho gynyba (*Reichswehr*) aiškiai parodė Hitleriui, kad niekam neleis perimti savo vaidmens. Gėbelso vaidmuo šioje didėjančioje konfrontacijoje buvo sudėtingas. Gėbelsas labai solidarizavosi su SA, su jų socialistiniais siekiais, aktyvumu ir revoliucinių idealų įgyvendinimu. Antra vertus, jis jau ilgai bjaurėjosi kelių SA lyderių homoseksualumu, o kai 1934 metų birželio pabaigoje iškilo krizė, tai jį labai slėgė. Rodos, kad Gėbelsas iš anksto nežinojo apie Hitlerio sprendimą veikti negailestingai ir surengti kruviną susidorojimą su priešininkais birželio 30-osios naktį, bet propagandos ministras jau seniai buvo pasirinkęs Hitlerį. Kai įvykiai, kurie tapo žinomi kaip „Ilgųjų peilių naktis“ buvo paviešinti, jis nedvejodamas stojo Hitlerio pusėn.

Visą 1934 metų gegužę Gėbelsas nervinosi dėl SA ir jų lyderių. Gegužės 14 d. jis pažymėjo asmeninį pokalbį su Hitleriu apie Riomo „pasibjaurėtiną“

homoseksualumą.[34] Per kitas kelias savaites rašė, kad jam vis daugiau susirūpinimo kelia auganti įtampa tarp Riomo ir Hitlerio, taip pat tarp SA ir Reicho gynybos (*Reichswehr*). Birželį Hitleris išsiuntė visus SA narius mėnesiui atostogų. Visiškai kitas sluoksnis suformavo opozicijos nacizmui branduolį, telkdamas konservatyvius katalikiškus ratelius, kurie būrėsi aplink buvusį kanclerį, Hitlerio kabineto vicekanclerį fon Papeną. Įtampa Vokietijoje nežmoniškai padidėjo birželio 17 d., kai Papenas pasakė kalbą Marburgo universitete nedviprasmiškai kviesdamas sugrįžti prie atstovaujamosios, pliuralistinės vyriausybės ir kritikuodamas „pseudoreliginį materializmą“[35]. Tuo laiku Gėbelsas kaip tik grįžo iš vizito Vokietijos užsienio politikos tikslais į Lenkiją įtvirtinti „nepuolimo pakto“, kuris tarp abiejų šalių buvo pasirašytas 1934 metų sausį.

Gėbelsas iškart uždraudė publikuoti Papeno kalbą „Hitlerio nurodymu“[36], bet iki tol ji jau buvo išspausdinta rytiniame *Frankfurter Zeitung* numeryje ir per kitas dienas Papenas kelis kartus buvo viešai sveikinamas. Gandai apie alternatyvią Hindenburgo ir Papeno vyriausybę įgavo pagreitį. Šioje įtampos atmosferoje Gėbelsas smarkiai susikivirčijo su Magda. Prieš išvykdamas į Varšuvą jis rašė, kad „krizė“ su žmona tapo „beveik nevaldoma“. Jam grįžus, juodu dar aršiau susibarė, ir birželio 22 d. Gėbelsas rašė sužinojęs „siaubingą

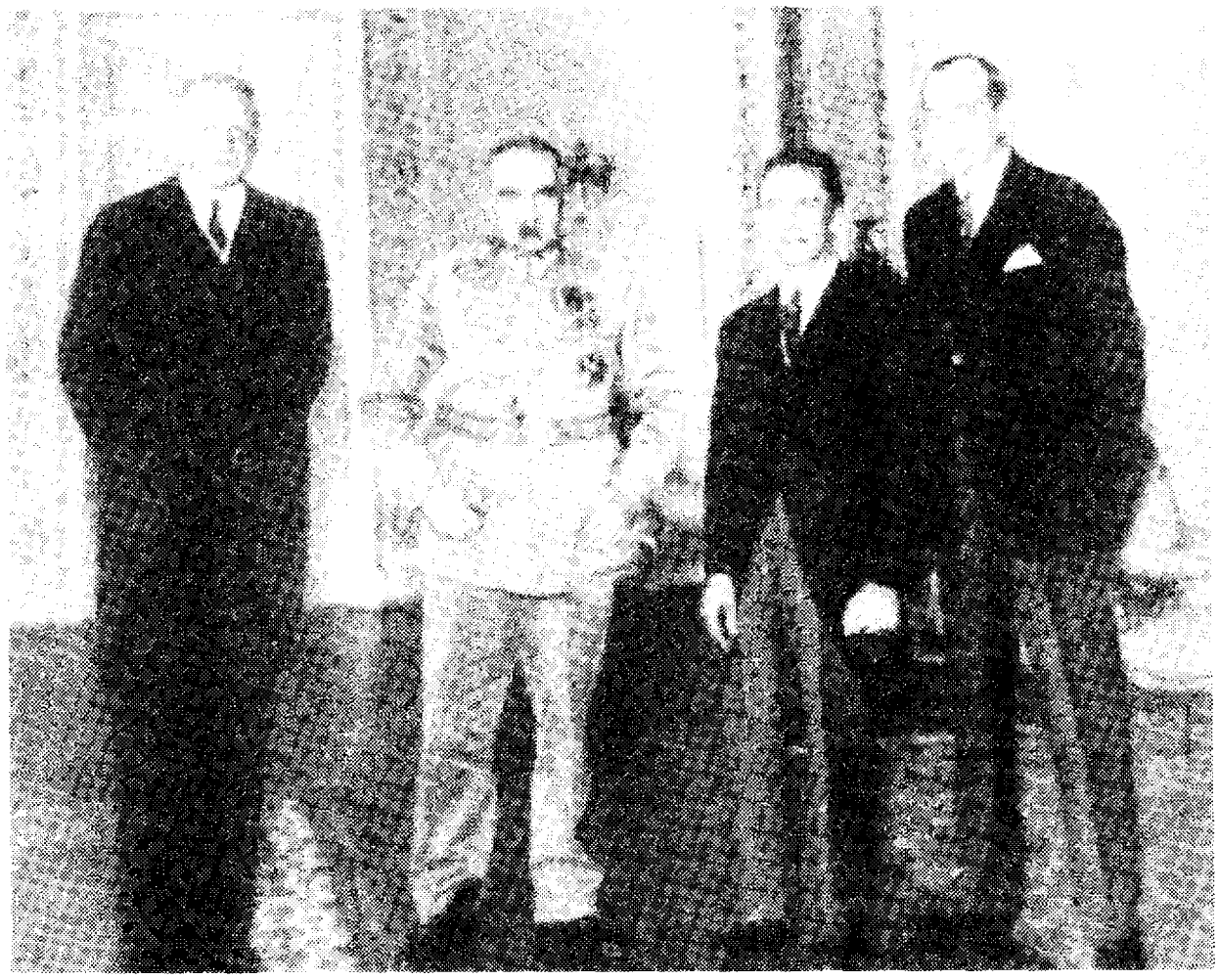

26. Gėbelsas su maršalu Pilsudskiu (Piłsudski) per valstybinį vizitą Lenkijoje 1934 m. birželio 14 d. Nors Gėbelsas dienoraštyje apibūdino Pilsudskį kaip „pusiau azijietį“ ir „despotą“, manė, kad tai „puikus žmogus ir atsidavęs lenkas <...> Jo pageidavimu mes kartu nusifotografavome.“ (*TBJG*, 1934 m. birželio 16 d., TI, 3/I, p. 63.)

dalyką iš Magdos“ ir pridūrė, kad vyko „baisios scenos“. Nežinia, ką Magda jam papasakojo, tačiau galime spėti, jog tai susiję su ankstesne arba esama neištikimybe – seksualine arba emocine. Po sunkios dienos ir susitikimų su daugybe susijaudinusių lankytojų, įskaitant ir Papeną, taip pat kalbos didelei miniai Berlyne Gėbelsas užrašė:

> Magda parvyksta iš Kladovo. Ašaros, scenos, tai nebevaldoma. Ji iš esmės teisi. Aš iš tiesų labai kaltas. Turiu už tai gauti atleidimą. Šiandien apniukę ir lyja. Mes užsidarę kiekvienas sau.[37]

Gėbelsas niekad anksčiau nebuvo užsiminęs apie savo santykių su Magda nesklandumus tokiais aštriais ir aiškiais žodžiais.

Jo santuokai grėsė pavojus, o Vokietijoje brendo dar didesnė krizė. Birželio 21 d. Hitleris buvo iškviestas susitikti su prezidentu jo rūmuose Prūsijoje. Čia jis susidūrė su Blombergu (Werner von Blomberg), Reicho gynybos (*Reichswehr*) vadu, kuris buvo ką tik kalbėjęsis su Hindenburgu ir dabar pagrasino įvesti karo padėtį, jeigu Hitleriui nepavyksią susitvarkyti su SA lyderiais.[38] Hitleris paskutinėmis birželio dienomis siuto, įtikinėdamas save, kad Riomas rengia valstybės perversmą kartu su Šleicheriu, prancūzų ambasadoriumi Fransua-Ponsė ir kitais disidentais. Lemiama buvo tai, kad Hitleris užsitikrino SS ir Reicho gynybos (*Reichswehr*) tarnybos paramą „slaptai ir labai svarbiai operacijai“, kitaip tariant, masinei Riomo, kitų SA lyderių ir kitų režimo priešininkų egzekucijai.[39] Paskutinėmis birželio dienomis grupės SS vyrų Berlyne ir Miunchene gavo sunkvežimių ir ginklų iš Reicho gynybos (*Reichswehr*). Birželio 29 d. Gėbelsas rašė:

> Šiandien ryte: skambutis nuo *fiurerio*: tuojau pat skrisk į Godesbergą. Taigi prasideda. Dievo vardu. Bet kas geriau negu šis baisus laukimas. Aš pasirengęs.[40]

Bad Godesberge Hitleris papasakojo Gėbelsui, kad Riomas rengia sąmokslą kartu su Šleicheriu, Fransua-Ponsė ir Gregoru Štraseriu. Antrą valandą

nakties Hitleris ir Gėbelsas išskrido į Miuncheną ir ten auštant nuvažiavo tiesiai į Bavarijos vidaus reikalų ministeriją. Gėbelsas aprašė, kaip Hitleris nuplėšė ženklelius nuo dviejų vietinių SA lyderių uniformų prieš jiems išvažiuojant į Bad Vyszę, maždaug 50 kilometrų nuo Miuncheno, kur Riomas ir kiti SA lyderiai buvo susirinkę neva į konferenciją. Gėbelsas aprašė, kas tada buvo:

> Chronologija: suėmimas Bad Vyszėje. Lyderiai labai narsūs. Vadas nuostabus. Heinesas katastrofiškas. Su meilužiu. Riomas išlaiko orumą. Viskas praėjo sklandžiai. Grįžtame į Miuncheną <...>
>
> Vidaus reikalų ministerija Miunchene. Jaudinančios žinios. Bet visi ramūs. *Fiureris* su Kilingeriu (Killinger). Pavyksta sklandžiai. Kalba klausant SA lyderiams. Nauji įstatymai partijai. Pasakiškas įspūdis. Užkandame. Tada „Kreipimasis į tautą“. Nė minutės nusnūsti. Iš Berlyno: Štraseris negyvas, Šleicheris negyvas, Bosė (Bose) negyvas, Klauzeneris (Klausener) negyvas. Septyni SA lyderiai Miunchene sušaudyti.

Apibendrindamas Gėbelsas parašė, kad nekilo jokių nesklandumų „išskyrus tai, kad *Frau* (ponia) Šleicher irgi žuvo. Gėda, bet nieko nebepakeisi.“[41]

„Ilgųjų peilių naktis“ buvo reikšmingas įvykis Gėbelsui: jis ne tik davė nurodymus ir stebėjo, kaip jie vykdomi, bet ir buvo su Hitleriu tuo metu, kai jis susitiko su Riomu, Heinesu ir kitais, kurie vėliau buvo nužudyti. Grįžę į Berlyną, Hitleris, „kiek išblyškęs nuo atsakomybės ir pykčio“, su Gėbelsu išgirdo apie vykstančias egzekucijas:

> Gėringas raportuoja: egzekucijos beveik baigtos. Dar kelios būtinos. Tai sudėtinga, bet būtina. Ernstas (Ernst), Štraseris, Zanderis (Sander), Detenas (Detten). Paskutinė derybų sesija, tada viskas bus baigta. Tai sudėtinga, tačiau neišvengiama. Ramybė turi tęstis 10 metų. Visą popietę praleidžiu su *fiureriu*. Negaliu palikti jo vieno. Jis labai kenčia, bet yra tvirtas. Mirties nuosprendžiai priimami su didžiausiu rimtumu. Iš viso apie 60.

Vėliau tą vakarą Gėbelsas su Magda vėl prisijungė prie Hitlerio:

> *Fiureris* labai malonus Magdai ir man. Taip pat Gėringas, kuris visą dieną kartu. Nuolat ateina nauji pranešimai. Ditrichas (Dietrich) raportuoja apie egzekucijas. Visas išblyškęs. Mums netinka budelių vaidmuo.[42]

Tai buvo išskirtinis Gėbelso ir Hitlerio draugystės momentas, juodu prisiėmė atsakomybę rengti masines žudynes arba, kaip apgailestaudamas pripažino Gėbelsas, atlikti „budelių vaidmenį“. Vėlesniais metais pagunda griebtis priešininkų žudymo tapo tokia stipri, kad jie visiškai prie jos įprato. Ypač svarbu, kad Magda šiomis dienomis praleido labai daug laiko su Hitleriu ir savo vyru. Ji neprotestavo dėl žudynių. Be abejonės, ji taip pat prisiėmė šiokią tokią atsakomybę, kuri paskutinėmis gyvenimo dienomis ją labai slėgė.

Gėringas pirmasis pasirodė išoriniam pasauliui, liepos 1 d. trečią valandą po pietų pateikdamas trumpą pranešimą spaudai. Gėbelsas tą patį vakarą plačiau pakomentavo įvykius per radiją. Netgi dabar nebuvo jokių pastangų paneigti, kad nemažai žmonių, įskaitant SA ir armijos karininkus, buvo šaltakraujiškai nužudyti. Riomas, dar gyvas, buvo apkaltintas rengęs sąmokslą su Šleicheriu ir užsienio valdžios atstovu. *Reuters* agentūra Londone pranešė, kad Šleicheris ir jo žmona buvo tarp nužudytųjų tariamai dėl to, kad priešinosi suimami.[43] Londono dienraštis *The Times* savo kandžiame vedamajame apibūdino Gėbelso kalbą per radiją kaip „perdėm išpūstą radijo pasakojimą <...> palaikant bendrą viduramžišką dvasią“[44]. Vokietijoje tvyrojo įtempta ramybė. Hindenburgas išsiuntė Hitleriui sveikinimo telegramą, kurioje sakoma: „Jūs išgelbėjote vokiečių *tautą* nuo rimtos grėsmės“[45], ir Reicho gynyba (*Reichswehr*) neprotestavo dėl Šleicherio ar jo žmonos nužudymo. Liepos 3 d. Hitleris pranešė apie įvykius savo ministrų kabinetui. Gėbelsas aprašė, kad atvyko „visiškai palūžęs“ Papenas ir maldavo atleisti jį iš pareigų. „Visi jo žmonės buvo sušaudyti, – rašė Gėbelsas. – Taip pat ir Edgaras Jungas (Edgar Jung). Jis to nusipelnė.“[46] Jungas buvo konservatyvių pažiūrų politikas, parengęs Papeno kalbą Marburge.

Kaip įprasta, Hitleris delsė prieš paskelbdamas visuomenei apie žudynes. Liepos 7 d. Gėbelsas taip pat tradiciškai dėl to nervinosi: „Jau pats laikas fiureriui kalbėti. O sušaudytų žmonių sąrašą ir šūsnį žinomos medžiagos gauti ir paviešinti.“[47] Kadangi Hitleris tylėjo, iniciatyvos ėmėsi Gėbelsas, bet gana netaktiškai. Jis nusprendė pasikalbėti su užsienio spaudos korespondentais Berlyne, bet užuot bandęs paaiškinti įvykdytas žudynes liepos 11 d., jis kreipėsi į savo klausytojus ir iškoneveikė juos. Nors tariami jo ketinimai buvo užmegzti draugystę su užsienio žurnalistais, Gėbelsas elgėsi su jais kaip ir su „asfalto spauda“ Veimaro Respublikos metais – degdamas neapykanta. Didžiąją dalį jo kalbos užėmė tarptautinės spaudos smerkimas, kurį sustiprino sarkastiškai cituojamos mažos klaidelės skirtingų laikraščių ir radijo stočių reportažuose nuo Maskvos iki Londono. Jis neaptarinėjo tikrų įvykių – Riomo šalininkų „valymo“, bet nuolat minėjo įprastus būdus, kuriais vokiečiai dabar tvarko kasdienius reikalus. Sukėlęs aplink save pasipiktinimo ir paniekos bangas, jis užbaigė kalbą atsiliepdamas į užsienio spaudos pranešimus „vokiečių tautos vardu“ fraze *Pfui-Teufel!*, kurią dažnai vartodavo savo dienoraštyje ir kurioje sutelktas pasibjaurėjimas bei panieka, lietuviškai geriausiai būtų verčiama kaip „tfu!“ arba „fui!“[48] Vėliau Gėbelsas davė Hitleriui paklausyti savo kalbos įrašą ir džiaugėsi jo entuziastinga reakcija. Kartu juodu aptarė, ką Hitleris galėtų sakyti Reichstagui.[49] Kaip žinoma, Hitleris ten liepos 13 d. paskelbė veikęs kaip „vokiečių tautos (*Deutschtum*) Aukščiausiasis Teismas“ ir buvęs priverstas neatidėliotinai įvykdyti teisingumą, kad išvengtų revoliucijos.[50] Vėliau buvo išleistas atgaline data taikomas įstatymas, įteisinantis šias žudynes. Vokiečių teisėsauga neprotestavo dėl šio įstatymo panaudojimo *post factum* žudynėms įteisinti.[51]

Birželio 30-osios ir vėlesnių dienų žudynės taip pat buvo svarbus momentas nacių judėjimo istorijoje. Vokietijos žmonėms ir išoriniam pasauliui partijos lyderiai pasirodė esą viską apskaičiuojantys žudikai. Pranešimai apie nužudytųjų skaičių įvairavo ir šiandien tebėra neaiškūs. Hitleris savo kalboje Reichstagui pripažino, kad nužudyti 77 žmonės; oficialiame nacių sudarytame nužudytųjų sąraše buvo 82 pavardės. Šiandien istorikai spėja, kad bendras nužudytųjų skaičius buvęs dvigubai didesnis.[52] Gėbelsas, idealizavęs SA, jautėsi

kaltesnis. Jo adjutantas Šaumburgas-Lipė vėliau rašė „kelis kartus“ pasakęs Gėbelsui, kad „1934 metų birželio 30-oji buvo mūsų revoliucijos išdavystės diena“. Gėbelsas neatsakęs, „tik jo veido išraiška rodė pritarimą“[53]. Iki 1934 metų birželio tai buvo žmogus, pripratęs prie smurto artimuose kvartaluose. Metų metus jis nešiojosi šaunamąjį ginklą, tad supykęs galėjo juo pasinaudoti. Jis dažnai dalyvaudavo muštynėse ir, be abejonės, matė, kaip SA įstaigose bei rūsiuose mušami priešininkai. Dabar tapo aišku, kad netgi jų pačių partijos nariai, kėlę grėsmę Hitlerio, Gėbelso, Gėringo ir Himlerio autoritetui, nebereikalingi ir gali tikėtis griežčiausios bausmės. Gėbelsas jautė didelę netektį: senoji SA, su kuria jis kovojo petys į petį, dabar nugrimzdo praeitin.

Niurnbergo masinis mitingas 1934 metų rugsėjį suteikė progą pademonstruoti nacių partiją po valymo. Dėl Leni Rifenštal „Valios triumfo“ kadrai iš šio mitingo tapo žinomiausi iš visų hitlerinės Vokietijos kadrų. Gėbelsas džiaugėsi sėkmingai sukurtu filmu, tačiau apie tikrą įvykį rašė taip: „Su SA. Dykaduonių kompanija. Nesiseka susitarti. Kai kurie susidomėję, taip pat keli suirzę. SA jau nebe tai, kas buvo.“[54] Nors jam vis dar sekėsi kalbėti SA susirinkimuose ir rinkti labdarą sužeistiems SA nariams ir „kritusiųjų šeimoms“, revoliucinis praėjusių dienų idealizmas buvo dingęs amžiams. Gėbelsas dažnai skųsdavosi, kad jo senas bendražygis iš Elberfeldo Viktoras Lucė, prisijungęs prie Hitlerio ir Gėbelso suimant SA lyderius Bad Vyszėje ir vėliau pakeitęs Riomą kaip SA lyderis, nemokėjo įkvėpti SA arba suformuoti smogikų padaliniui naujų užduočių, bet iš tiesų organizacija nebeteko reikšmingo vaidmens po 1933 metų. 1935 metų kovą Hitleris paskelbė apie privalomosios karinės tarnybos įvedimą Vokietijoje ir vėliau visas jėgas skyrė reguliariosios kariuomenės kūrimui.

Po 1934 metų birželio žudynių Hitleris ir Gėbelsas toliau stengėsi įtvirtinti savo valdžią Vokietijoje. Papenas, vos išnešęs sveiką kailį, buvo išsiųstas kaip ambasadorius į Vieną po Austrijos nacių įvykdyto kanclerio Dolfuso (Engelbert Dollfuss) nužudymo ir sužlugusio bandymo perimti ten valdžią 1934 metų liepą. Rugpjūtį mirė Hindenburgas, Gėbelsas, kuriam vėl padėjo Špėras, pavertė prezidento laidotuves niūriomis Prūsijos militarizmo iškilmėmis. Hindenburgas buvo palaidotas Tanenbergo memoriale Rytų Prūsijo-

je, o tvirtovę primenantis monumentas (pastatytas Pirmojo pasaulinio karo 1914 metų Vokietijos pergalėms įamžinti 1924–1927 metais – *red. past.*) buvo uždengtas juodu audeklu, kai ten paguldytas kūnas.[55] Buvo suorganizuotas specialus traukinys, kad atvežtų užsienio diplomatus ir aukštuosius valdininkus į laidotuves. Prezidento pareigos buvo sujungtos su kanclerio, išvengiant naujų prezidento rinkimų, ir ginkluotosios pajėgos prisiekė asmeninę ištikimybę Hitleriui. Nors nacių valdžia Vokietijoje dabar buvo saugi ir viešas *tautos bendrystės* kūrimas galėjo tęstis toliau akinamoje Gėbelso propagandos šviesoje, tik po daugelio mėnesių Gėbelsas atsikratė liūdesio, kurį sukėlė asmeninės ir viešos aplinkybės 1934 metais. Apžvelgdamas įvykius 1935 metų pradžioje, Gėbelsas rašė: „Senieji metai? Jie paliko mums krūvą rūpesčių. Šalin juos! Naujieji! Tikėsimės, jie atneš vien tik sėkmę, taip pat pergalę dirbant ir kovojant.“[56]

Šiam ryžtingam optimizmui nepadėjo Gėbelso įsitikinimas, kad dauguma jo partijos draugų turi trūkumų. Seniausias ir kai kuriais atžvilgiais artimiausias buvo Hansas Šveiceris, kuris baigęs piešti oponentų karikatūras *Der Angriff* nuo 1933 metų turėjo mažiau darbo ir paprastai tuo skųsdavosi, kai dabar sutikdavo Gėbelsą. 1935 metų vasarį Gėbelsas apkaltino santuoką, kuri Šveicerį sugadino, vartodamas didžiausią panieką reiškiančius žodžius: „Štai ką iš vyro gali padaryti miesčioniškos vedybos.“[57] Būdamas aukštesniame partijos poste, Gėbelsas labiausiai nerimavo dėl savo bičiulio egzekutoriaus Hermano Gėringo pasirinktos krypties. Naciams „paėmus valdžią“, Gėringas pajuto trauką pompastiškumui bei formalumui ir labai pamėgo absurdiškas uniformas – tai kėlė Gėbelsui didelį siaubą, nes jis nuoširdžiai žavėjosi asketišku paprastumu ir aiškiai suvokė, kad Gėringo prašmatnus gyvenimo būdas nesiderina su nacių judėjimo idealais. 1935 metų balandį Gėringas vedė Emi Soneman (Emmy Sonnemann) groteskiškai prabangioje ceremonijoje, kuri erzino Gėbelsą: „Tai neduoda man ramybės, – rašė jis. – Ar mes turime teisę skųstis dėl raudonųjų? Aš turiu tik išlikti paprastas ir neleisti šiai pompastiškai isterijai gadinti sau nervų.“[58]

Ernstas „Pucis“ Hanfštenglas, linksminęs Hitlerį ir Gėbelsą fortepijono muzika „kovos laikais“ ir kvailai įsivaizdavęs, jog gali padėti Hitleriui plačiau

žvelgti į užsienio politiką, rimtai priešinosi Gėbelsui dalyvaudamas kuriant nepavykusį „Horsto Veselio“ filmą 1933 metais. 1935 metų pradžioje Gėbelsas aprašo jį kaip „plagiatorių“, kuris yra „nepatogus“[59]. Hanfštenglas išvyko iš Vokietijos 1937 metų pradžioje. Gėbelsui daugiau rūpesčių kėlė sumanus naujo žmogaus, Martino Bormano (Martin Bormann), iškilimas partijos viduje. 1935 metų balandį, ilgai kalbėjęsis su juo Miunchene, Gėbelsas rašė: „Jis energingas vyrukas. Ir, žinoma, labai pavojingas priešas.“[60] Gėbelsas nuolat kritikuodavo kitus vyresniuosius nacius: Štreicherį, Friką, Rustą ir Lėjų. Visų labiausiai jį nuolat erzindavo Alfredas Rozenbergas, kuris įsivaizdavo esąs partijos filosofas ir kultūrinio vientisumo saugotojas. Labiau nei bet kas kitas, Rozenbergas nuolat grasino perimti reikalus, kuriuos Gėbelsas laikė savo nuosavybe: kultūrą, menus ir propagandą. Antipatija buvo abipusė. Rozenbergas, kuris buvo Hitlerio bičiulis Miunchene nuo 1919 metų, nepasitikėjo Gėbelsu ir baisėjosi jo atvira panieka užsienio spaudai po 1934 m. birželio 30 d. žudynių. Savo dienoraštyje Rozenbergas rašė, kad nuo pat 1914 metų nėra buvę kalbos, kurioje taip rimtai pažeidžiami Vokietijos interesai. Jis baisiai skundėsi Hitleriui dėl „katastrofiško įspūdžio“, kurį Gėbelso elgesys padarė užsienyje, ir kitus kelis mėnesius Rozenbergas su Gėbelsu siekė savo vado paramos tarpusavyje vis labiau konkuruodami.[61]

Nors Propagandos ministerijos ir Reicho kultūros kabineto įkūrimas 1933 metais įtvirtino Gėbelso autoritetą Vokietijos meno srityje, Rozenbergas be kovos nepasidavė. 1934 metų sausį Hitleris suteikė jam, Evanso žodžiais tariant, „pompastišką, bet iš esmės nieko nereiškiantį titulą“, kuris vadinosi „fiurerio atstovas bendram filosofiniam bei intelektualiniam lavinimui ir švietimui nacionalsocialistų partijoje“, tad Rozenbergas toliau kūrė daugiabriaunę ir puikiai sukomplektuotą savo organizaciją, kuri kišdavosi į kultūrinius reikalus.[62] Joje buvo atskiri skyriai: Mokymo, Filosofinio informavimo, Literatūros, Tyrimų, Priešistorės, Meno plėtros ir Spaudos.[63] Petropulas (Petropoulos) vadina ją „šešėline propagandos ministerija“[64]. Rozenbergo organizacija rengdavo meno parodas, publikuodavo užsakytas akademikų knygas ir vadovavo keliems pagrindiniams Vokietijos kultūros žurnalams: *Die Musik* („Muzika“) ir nuo 1938 metų *Die Kunst im Dritten*

Reich („Menas Trečiajame Reiche“). Rozenbergas sudarė vadinamąjį Kultūrinį politinį archyvą – visų Vokietijoje dirbančių menininkų kortelinį katalogą. 1935 metais Rozenbergas parėmė „karingą antikrikščionišką“ pjesę vokiečių žemaičių tarme, kurioje vaidino 650 aktorių; ji buvo skirta 40 000 žiūrovų iš karto.[65]

Konkurencija tarp Gėbelso ir Rozenbergo paprastai vaizduojama remiantis ideologiniais skirtumais arba kaip kovos dėl valdžios dalis. Rozenbergas vaizduojamas esąs dogmatikas, kurį vedė ideologija, Gėbelsas – pragmatikas oportunistas. Kai kurie biografai pažymėjo jų atitinkamą požiūrį į tam tikras meno kryptis, pavyzdžiui, Rozenbergas buvo griežtai nusistatęs prieš bet kokios formos modernizmą, o Gėbelsas – atviresnis, ypač vaizduojamųjų menų ekspresionizmui. Kiti biografai už jų skirtingų požiūrių į meną įžvelgė paprastą gudravimą kovojant dėl valdžios. Nors kai kuriuose iš šių portretų yra daugiau nei kruopelė tiesos – Rozenbergas buvo dogmatikas, Gėbelsas jaunystėje domėjosi ekspresionizmu – jie yra per daug supaprastinti, ignoruojami asmeniniai veiksniai, sudarę šių santykių pagrindą.[66] Gėbelsas niekad nebuvo artimas Rozenbergui; nors jis dažnai rašydavo laikraščiui *Völkischer Beobachter*, kurį formaliai redagavo Rozenbergas, tai nepadėjo jiems užmegzti jokios darbo draugystės. Taip pat jie niekada nepasirodydavo viešumoje kartu, kaip darydavo Gėbelsas su Gėringu. Gėbelsas, kuris didžiuodamasis laikė save prūsu, šiaurės vokiečiu, niekinamai atsiliepė apie Rozenbergo estišką kilmę ir vertino jį kaip autsaiderį, dažnai savo dienoraštyje minėdamas kaip „tą baltą“. Maža to, Gėbelsui Rozenbergas siejosi su Miunchenu ir su visu Hitlerio prielipų būriu, kurio jis neapkentė. Iki 1933 metų Rozenbergas retai atvykdavo į Berlyną, kuriame, Gėbelso manymu, vyko tikroji kova dėl valdžios. Tai buvo daugiau nei geografinės priekabės. Gėbelsas, nors ir didžiuodamasis savo intelektualinėmis ir kultūrinėmis kvalifikacijomis, vertino save kaip aktyvistą. Rozenbergas niekad nebuvo vienas iš partijos gatvės kovotojų, ir nors pasitaikė akimirkų, kai Gėbelsas žavėjosi juo kaip oratoriumi, jo darbas partijoje vyko tik prie darbo stalo. Rozenbergas niekada neskirdavo nei laiko, nei pasiaukojimo agitaciniams turams kaip Gėbelsas. Jis nedalyvaudavo kalėdinėje gatvės šventėje su vargšais arba minėjime prie Horsto Veselio

kapo vasario vėjyje ir lietuje. Negalėjo Rozenbergas prilygti Gėbelsui ir savo nuolatiniu sunkiu darbu. Gėbelsas niekino jo kaip politiko praktinius sugebėjimus.

Gėbelsas taip pat pavydėjo Rozenbergo draugystės su Hitleriu, kuri prasidėjo penkeriais metais anksčiau. Nors Hitleris savoje kompanijoje kandžiai atsiliepdavo apie miglotą „filosofiją“, dėstomą Rozenbergo knygoje „Dvidešimtojo amžiaus mitas“ (*Der Mythus des 20. Jahrhunderts*), jis išlaikė šiam žmogui tam tikrą lojalumą, kuris pasireiškė po 1933 metų neprieštaravimu leisti Rozenbergui kurti savo absurdiškai išpūstą organizaciją. Nuo 1925 metų Gėbelsas tapo artimesnis Hitleriui nei bet kuris nacių partijos senbuvis ir pasitikėjo šiuo artumu, tačiau žinojo, kad Rozenbergas dar priklauso Hitlerio aplinkai, ir nuolat niršdavo dėl to, ką manydavo esant Rozenbergo privirta koše. Svarbiausia, Gėbelsas, laikęs save ne tik žodžio, bet ir veiksmų meistru, manėsi esąs labiau kvalifikuotas tiek intelektine, tiek praktine prasme formuoti Trečiojo Reicho kultūrą. Jo dienoraštyje nuolat pažeriama kandžių nukrypimų apie „tą baltą“, jo mėgėjiškas pastangas, jo „puskvailius“ bendražygius ir jo intrigas. Gėbelsas mėgo apibūdinti Rozenbergą ir jo veiklą vartodamas vokišką daiktavardį *Stänkerer* arba veiksmažodį *stänkern*. Daiktavardį apytiksliai galima versti kaip „bambeklis“, bet veiksmažodis šiame kontekste greičiau reiškia „sukelti dvoką“. 1934 metais Gėbelsas savo dienoraštyje apie Rozenbergą paliko 50 atskirų įrašų. Tik vieną kartą atsiliepė teigiamai. Visi kiti įrašai kritiški ir įvairuoja nuo švelnesnių komentarų apie „susierzinimą“ ir „rūpesčius“ iki tokių teiginių kaip „Jis tikrai apkartina man gyvenimą“, kuris įrašytas 1934 m. gruodžio 11 d. Prieš dvi savaites Gėbelsas labiau atsipalaidavęs rašė, kad, pasak Hitlerio, Rozenbergas „yra kaip moteris, kuri moka gaminti valgyti, bet užuot gaminusi skambina pianinu“[67].

Be nuolatinio Rozenbergo maišymosi aplink, Gėbelsas stengdamasis formuoti menų plėtrą susidūrė su kitais nesklandumais, ir tai iliustruoja 1934 ir 1935 metais jo santykis su *Thingspiel* (šią sąvoką tiksliausiai galima išversti kaip „vaidinimą nuosprendžio vietoje“). Tai buvo teatro spektaklis, sujungęs muziką, kalbą ir judėjimą atvirose erdvėse, kurios turėjo priminti senųjų „germanų“ genčių susitikimo vietas. Paremtas iš dalies „proletarų

šventiniais vaidinimais“, vykdavusiais trečiajame dešimtmetyje, taip pat senesnėmis „gamtos teatro“ ir „tautos teatro“ tradicijomis, *Thingspiel* iškilo po 1933 metų kaip dramos rūšis, kurioje pateikiama Vokietijos peizažo, tautos bendruomenės ir politinės nacizmo žinios sintezė. Ši masinio meno atmaina pateikė alternatyvą „buržuaziniams“ klasikinio teatro suvažiavimams, kurie vyko didžiuosiuose miestuose ir įkūnijo klasių skirtumus bei atlikėjų atskyrimą nuo publikos.[68] 1931 metais buvo suformuota „Reicho lyga teatro po atviru dangumi teatro skatinimui“, ir 1933-aisiais ji susilaukė ypatingos Gėbelso paramos. Visoje Vokietijoje buvo suplanuota šimtai naujų vaidinimo vietų, dažnai nepaprasto grožio gamtoje, simbolinėse vietovėse, pavyzdžiui, ant Lorelėjaus uolos, iškilusios virš Reino upės, arba Anabergo kalno Silezijoje, kur „laisvasis korpusas“ (*Freikorps*) pasiekė garsią pergalę prieš lenkus 1921-aisiais. Miestuose vaidinimo vietos būdavo apsuptos medžių ir dažnai integruotos į esamus istorinius pastatus. Kai kurios buvo milžiniškos, kaip antai skirtoji 120 000 žmonių Anabergo viršūnėje.[69] Vaidinimo vietos buvo tipiškai modeliuojamos pagal graikų amfiteatrą, bet kai kuriose buvo nueita toliau siekiant simboliais įprasminti naująją *tautos bendrystę* (*Volksgemeinschaft*). Vaidinimo vieta, įrengta ant Šventojo kalno netoli Heidelbergo, buvo suprojektuota žmogaus liemens formos, kad parodytų simbolinę vienovę tarp atlikėjų ir publikos. Tikruosiuose čia atliekamuose vaidinimuose dalyvaudavo šimtai ar net tūkstančiai atlikėjų ir buvo siekiama parodyti daugiau charakterio tipus negu asmenybes, iš dalies panaudojant kalbantį chorą (*Sprechchor*), priemonę, kuri taip pat skanduodavo šūkius masiniuose partijos mitinguose. Vaidinimo kostiumai kartais būdavo padidinti, kad matytųsi iš labai toli. Gervinas Štroblas (Gerwin Strobl) atkreipė dėmesį į tai, kaip šiuose vaidinimuose vaizduojami prisikėlę Didžiojo karo kareiviai, jis rašė: „Išblyškę veidai, slepiami plieno šalmų, žuvusieji Didžiajame kare žygiuoja su visa bataliono jėga per naujojo Reicho arenas ir atviras scenas. *Tautos bendrystės* (*Volsgemeinschaft*) sąvoka buvo išplėsta, kad apimtų mirusius herojus, ir *Thingspiel* pagaliau įprasmino vokiečių žūtį Didžiajame kare.“[70] Virš Anabergo amfiteatro buvo iškilęs mauzoliejus „laisvojo korpuso“ (*Freikorps*) kariams, kurie ten žuvo 1921 metais.

Ypač 1934-aisiais, kai naujos vaidinimų vietos buvo įrengtos visoje Vokietijoje, *Thingspiel* tapo ypač populiarus, kaip tvirtina Štroblas, suteikdamas išraišką nacionalinės vienybės ilgesiui. 1935 metais judėjimo įtaka susilpnėjo. Gėbelsas buvo pakviestas į formalų vaidinimo vietos atidarymą netoli Heidelbergo 1935-ųjų vasarvidžio naktį. Jis lyriškai išreiškė savo entuziazmą dėl amfiteatro: „Stebuklas. Akmenyje iškaltas nacionalsocializmas. Mano planas toks. Vakare ten vyks iškilmingas atidarymas ir saulėgrįžos šventė. Aš pasakau trumpą kalbą, esu puikiausios formos.“ Jis buvo mažiau tikras dėl vaidinimo (*Thingspiel*), kuris vyko po šios kalbos, Kurto Heinikės (Kurt Heynicke) „Kelio į Trečiąjį Reichą“:

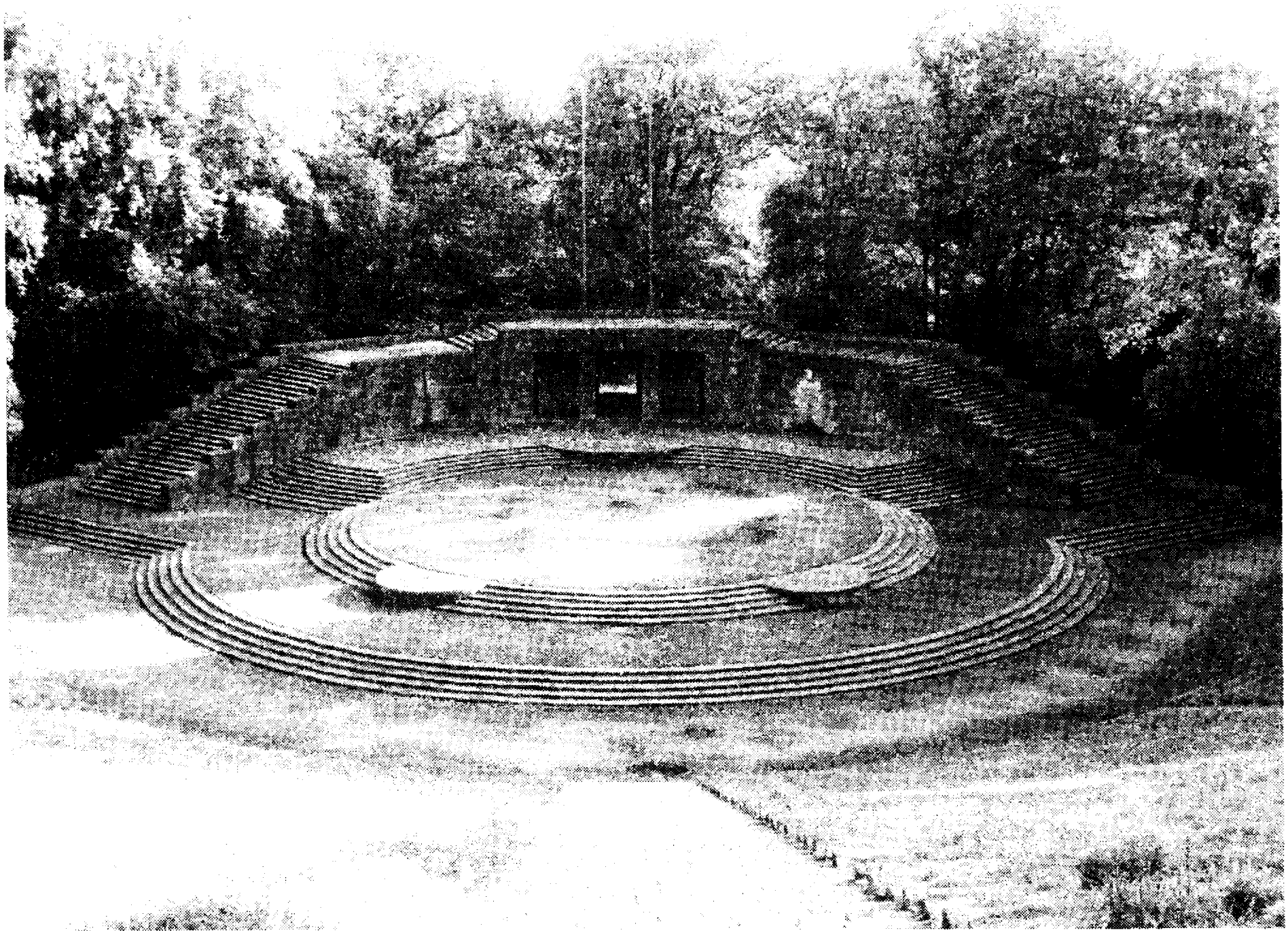

27. Vaidinimo vieta ant Heidelbergo Šventojo kalno, ten Gėbelsas atidarė vasaros saulėgrįžos šventę 1935 metais. Tai buvo teatras po atviru dangumi, įsivaizduojamas kaip organiška visuma, kuriai suteikta žmogaus liemens forma; jame buvo kuriami vaidinimai, kuriuose žiūrovai ir atlikėjai tapdavo bendra visuma. Gėbelsui tie vaidinimai kėlė abejonių, bet patiko pats amfiteatras. Jis rašė, kad tai „akmenyje iškaltas nacionalsocializmas“. (*TBJG*, 1935 m. birželio 24 d., TI, 3/I, p. 252.)

> Po to vykstantis *vaidinimas* dar kelia daug neaiškumų. Bet tai bent jau bandymas. Apskritai mes pasistengsime išbraukti žodį „kultinis“ iš savo kalbinės vartosenos. Tai įvyks savaime ir organiškai. Švelni birželio naktis virš Heidelbergo. Seni, ne visada itin linksmi prisiminimai.[71]

Vėlesnio vaidinimų (*Thingspiel*) atšaukimo priežastys buvo labai proziškos. Vienodų tipų akcentavimas ir paprasto deklamacinio balsinio pristatymo poreikis gerokai apribojo dramatines vaidinimo (*Thingspiel*) galimybes, ir naujiesiems amfiteatrams buvo parašyta per mažai pjesių. Kaskart pateikiamos pjesės darėsi vis banalesnės ir labiau nuspėjamos. Pernelyg mėgėjiški pasirodymai taip pat kenkė režimo pastangoms pavaizduoti save kaip aukštosios vokiečių kultūros sergėtoją. Gėbelsas atšaukė Propagandos ministerijos paramą *Thingspiel* vaidinimams 1935 metų rudenį ir pasinaudojo savo kalba propagandos pareigūnams Niurnberge tų metų rugsėjį viešai išreikšti savo anksčiau kilusias asmenines abejones. Pirmiausia jis pasišaipė iš vaidinimų šalininkų:

> Mes neturime demonstruoti scenoje kultinės šventės kas kartą, kai susirenka draugėn nacionalsocialistai <...> Taigi aš norėčiau tik tikėtis, kad mes nevartosime savo kalboje tokių žodžių kaip „kultas“, „vaidinimas“ arba „misticizmas“ mažiausiai dešimt metų.[72]

Otas Laubingeris (Otto Laubinger), Reicho teatro kabineto prezidentas ir aktyvus *Thingspiel* rėmėjas, mirė po kelių savaičių.

Gėbelsą, rodos, iš tiesų sukrėtė netikėta Laubingerio mirtis. Aukštesniuose partijos sluoksniuose Gėbelsas dabar liko vieniša figūra, kiti jo iš tiesų bijojo ir juo nepasitikėjo. Tačiau svarbiausia, jis buvo pelnęs Hitlerio pasitikėjimą ir draugystę, ir šiuo laiku ja puikiai naudojosi kivirčydamasis su vyresniaisiais karininkais. Šiais ankstyvaisiais nacių režimo metais Hitleris aptardavo visus svarbesnius klausimus – tiek vidaus, tiek užsienio politikos – su Gėbelsu. Juodu dažnai drauge žiūrėdavo filmus, lankėsi koncertuose ir kituose kultūriniuose renginiuose. Hitleris buvo nuolatinis svečias įvairiose Gėbelso rezi-

dencijose ir kelionėse valtimi. Jis mėgavosi Magdos ir, pasak Gėbelso, vaikų kompanija, kaip ir pačiam Gėbelsui, jam ypač patiko vyriausioji dukra Helga. Priešingai nei 1929–1931 metais, kai jį nuolat erzindavo Hitlerio neryžtingumas, Gėbelsas dabar pajuto beribį susižavėjimą Hitlerio politiniais sugebėjimais ir jo priimamais sprendimais, ypač užsienio politikos. Pastaraisiais metais istorikai sutaria, kad visus svarbiausius nacistinės Vokietijos sprendimus priimdavo pats Hitleris. Paprastai jis konsultuodavosi su Gėbelsu jau priėmęs sprendimą, kad gautų savo ankstesnės nuomonės patvirtinimą. Gėbelsas, apakintas Hitlerio didybės, su džiaugsmu ėmėsi šio vaidmens ir prisiėmė atsakomybę palengvinti Hitleriui tenkančią naštą. Tai labai aiškiai liudija 1935 ir 1936 metais priimti vidaus ir užsienio politikos sprendimai, kurie ateityje bus tokie reikšmingi.

1935 metų rugsėjį Niurnbergo masinio mitingo metu Hitleris kreipėsi į Vidaus reikalų ministerijos civilius tarnautojus, kad parengtų naujo Vokietijos pilietybės įstatymo projektą. Dirbdami gretimoje viloje, pareigūnai netrukus „pritrūko popieriaus ir pareikalavo senų meniu kortelių“ savo darbui.[73] Rugsėjo 15-osios vakarą Niurnberge buvo sušauktas specialus susirinkimas, ir Hitleris kreipėsi į susirinkusiuosius, kad perduotų tris tokiu būdu parengtus įstatymus, kuriuos perskaitė Gėringas. Reicho vėliavos įstatymas skelbė, kad juoda, raudona ir balta nuo šiol bus nacionalinės spalvos ir kad vėliava su svastika bus nacionalinė vėliava. Reicho pilietybės įstatymas skelbė, kad tik „vokiečiai arba panašios kilmės žmonės“ nuo šiol bus laikomi piliečiais. Kiti – daugiausia žydai – bus laikomi „subjektais“. Kraujo ir garbės gynimo įstatymas draudė santuoką ir lytinius santykius tarp vokiečių ir žydų, taip pat draudė įdarbinti žydes moteris, jaunesnes nei 45 metų, vokiečių namuose. Žydams buvo uždrausta naudoti nacionalinę vėliavą arba nacionalines spalvas. Šie įstatymai, kuriuos vėliau papildė daugybė „papildomų dekretų“, suteikė teisinį pagrindą būsimam Vokietijos žydų persekiojimui, ir buvo daug diskutuojama, ar jie buvo paskubomis improvizuotas atsakas į skubotą Hitlerio sprendimą, ar labiau apgalvotos programos dalis.[74]

Gėbelsas pirmą kartą paminėjo vadinamuosius „žydų įstatymus“ savo dienoraštyje 1935 m. rugsėjo 15 d.: jis rašė, kad išvakarėse jie aptarė siūlomą nau-

ją vėliavos įstatymą. Rugsėjo 14 d. Frikas, Hesas ir Gėbelsas apsvarstė naujus pilietybės įstatymus su Hitleriu. Rugsėjo 17 d. Gėbelsas rašė: „Žydija iš tikrųjų nuversta. Mes pirmieji per šimtmečius turėjome drąsos čiupti jautį už ragų.“[75] Vakarą prieš tai kalbėdamas „propagandos darbuotojams“ Gėbelsas apibūdino naujai priimtus įstatymus kaip „pagrindinius ir šimtmečio svarbos“[76]. Šios vėlyvos diskusijos su Hitleriu ir paskutinės minutės improvizacija, atlikta Vidaus reikalų ministerijos pareigūnų[77], iš pirmo žvilgsnio, rodos, patvirtina idėją, kad šie įstatymai priimti paskubomis, bet iš tiesų buvo daugybė ankstesnių priemonių ir konsultacijų, kurios leidžia manyti priešingai. Taip pat reikia turėti galvoje, kad ir 1920 metais parengti Hitlerio „Dvidešimt penki punktai“, ir 1925 metais nepavykusi Štraserio ir Gėbelso „programa“ reikalavo taip apibrėžti Vokietijos pilietybę, kad žydai negalėtų būti piliečiais. Savo ankstyvojoje publikacijoje, „Mažojoje nacionalsocialisto abėcėlėje“, Gėbelsas vartojo „vokiško kraujo“ sąvoką.[78] Nuo 1933 metų Gėbelsas padarė daugiau negu kiti ministrai, kad pašalintų žydus iš žiniasklaidos ir meno pasaulio, o kelis mėnesius prieš 1935 metų rugsėjį buvo ypač susirūpinęs tuo, ką jis vadino „žydų klausimu“.

1935 metų kovą Gėbelsas skundėsi, kad teatro ir kino sferoje vis dar per daug žydų.[79] Gegužę Gėbelsas parėmė sprendimą pašalinti žydus iš šauktinės kariuomenės. Jis rašė, kad tai „nacionalsocialistų įstatymas“[80]. Prieš kelias dienas, vaikštinėdamas su Magda Kurfiurstendame, Berlyno pagrindinėje parduotuvių gatvėje, jis įsiuto, kad šioje vietoje žydų dar akivaizdžiai per daug. Jis dar labiau niršo liepą gavęs pranešimų, kad buvo surengta „žydų demonstracija“, nukreipta prieš antisemitinį filmą, o jo dienoraščio įrašas apie tai leidžia spėti, kad Hitleris jau svarstė išleisti daugiau prieš žydus nukreiptų įstatymų.[81] Su kur kas didesniu pasitenkinimu liepos 19 d. Gėbelsas parašė, kad Kurfiurstendame kilo „riaušės“, kuriose žydai buvo „sumušti“[82]. Tai iš tiesų buvo vienas iš daugelio bruzdėjimų prieš žydus, vykusių Vokietijoje nuo 1935 metų kovo. Šalia pasikėsinimų į žydus ir jų turtą, daugelyje Vokietijos miestų žydai buvo metami lauk iš baseinų, kino teatrų ir varomi iš kitų viešų vietų. Klempereris Dresdene išgirdo, kaip Gėbelsas kviečia žmones „naikinti juos kaip blakes ir blusas!“[83] Nors Gėbelsas džiaugsmingai sutiko naujuosius

pilietybės įstatymus rugsėjo mėnesį, jis nė akimirką nepagalvojo, kad taip išsipildė nacių svajonė apie grynos rasės bendruomenę. Per kitus kelis mėnesius, kol teisininkai ir politikai nesutarė dėl tikslių apibrėžimų, kas yra „pusiau žydai“ ir „ketvirčiu žydai“, Gėbelsas vienareikšmiškai spaudė imtis pačių radikaliausių priemonių.

Suintensyvėjus kampanijai prieš žydus, Hitlerio pozicijos Vokietijoje labai sustiprėjo dėl daugybės užsienio politikos pergalių. 1935 metų sausį Saro plebiscitas absoliučia balsų dauguma priėmė sprendimą dėl provincijos (kurią nuo 1919 metų valdė Tautų Sąjunga) sugrąžinimo Vokietijos aukščiausiajai valdžiai. Per kampaniją, pasibaigusią šiuo plebiscitu, Gėbelsas nerimavo, kad vienintelė priežastis, dėl kurios naciai gali netekti balsų, yra Rozenbergo antiklerikalizmas – tai vargiai galėjo patikti gausiai Romos katalikų populiacijai. Po balsavimo Hitleris, dėstydamas taktiką, kuri turėjo atnešti jam sėkmę per ateinančius kelerius metus, skubėjo viešai paskelbti savo taikius ketinimus dėl Prancūzijos, o kovo 1 d. juodu su Gėbelsu kalbėjo iškilmingame mitinge Sarbriukene, šlovindami „provincijos atkovojimą“. Keliaudami traukiniu per Sarą, kur minios „šėlo ir šaukė“, jie klausėsi Vagnerio „Parsifalio“ ir „Tristano ir Izoldos“ įrašų per gramofoną.[84] Po kelių dienų buvo viešai pripažintas naujų Vokietijos oro pajėgų egzistavimas, ir kovo 16 d. Gėbelsas paskelbė, kad Vokietijoje vėl skelbiama mobilizacija, padėjusi sukurti 36 divizijų armiją.[85] Šį Versalio taikos sutarties nepripažinimą lydėjo derybos Londone, kurios baigėsi Anglijos ir Vokietijos laivyno sutarties pasirašymu 1935 metų birželį. „Fiureris išties laimingas, – rašė Gėbelsas. – Didi sėkmė Ribentropui (Joachim von Ribbentrop) ir mums visiems.“ Sekdamas Hitleriu, jis įsivaizdavo, jog draugiškų santykių atnaujinimas su Didžiąja Britanija leis Vokietijai laisvai valdyti Europą. Jis pridėjo: „Tikslas artėja. Draugystė su Anglija.“[86] Gėbelsui darė įspūdį šios pergalės, taip pat ir išskydęs bei neryžtingas tarptautinis atsakas į naują Vokietijos ginklavimąsi. Jis užaugo kupinas deginančio pasipiktinimo bei tautinio nevisavertiškumo jausmo ir, nors pats nebuvo kareivis, idealizavo karinę tarnybą. Apžvelgdamas vis sudėtingesnį Europos klimatą 1935 metų balandį, rašė: „Mūsų vienintelis išsigelbėjimas slypi stiprybėje <...> Per krizes ir pavojus eina kelias į mūsų laisvę.“[87] Gėbelsas taip pat žino-

jo, kokią riziką prisiima Hitleris, ir jo entuziazmą protarpiais apramindavo realistinės įžvalgos. Italams įsiveržus į Abisiniją 1935 metų spalį ir dėl to kilus krizei Tautų Sąjungoje, Gėbelsas patikėjo savo dienoraščiui nuogąstavimus, kad Musolinis sukels „katastrofą“[88].

Šis komentaras labai svarbus. Nors nuolat svaiginamas akivaizdaus Hitlerio meistriškumo vykdant užsienio politiką, Gėbelsas baisėjosi karo perspektyva. Jį džiugino Saro sugrįžimas ir pavaldumas Vokietijos aukščiausiajai valdžiai, ir jam buvo nesvetimas Hitlerio siekis „sugrąžinti į Reichą“ vokiečius, dar gyvenančius Austrijoje, Lenkijoje ir Čekoslovakijoje. Gėbelsas buvo visiškai atsidavęs *tautos bendrystės* (*Volksgemeinschaft*) kūrimui ir, jo žodžiais tariant, „vokiškosios kultūros“ atgimimui. Jis matė stiprią, modernią kariuomenę kaip pagrindinę sudėtinę dalį abiejų šių siekių ir neabejotinai pritarė visų Vokietijos jaunuolių karinei tarnybai. Gėbelsas šlovino „didžiosios valdžios“ statusą, kuris, jo manymu, buvo atgautas, kai Hitleris ėmėsi vadovauti persiginklavimui. Jis, priešingai nei Hitleris, neaukštino karo dėl karo idėjos, jį baugino perspektyva pirma laiko susikibti su Pirmojo pasaulinio karo nugalėtojais – tai galėjo sukelti pavojų visiems nacių pasiekimams.

Bloga Gėbelso nuojauta dar padidėjo žiemos mėnesiais, kol Hitleris mėgavosi Reino krašto remilitarizavimu. Nuo 1919 metų Vokietijai buvo uždrausta dislokuoti kariuomenę arba rengti karines stovyklas rytiniame Reino krante, ir Hitleris su Gėbelsu žinojo, jog šitaip pažeisdami Versalio taikos sutarties (ir Lokarno sutarties, kurią Vokietija taip pat pasirašė 1925 metais) sąlygas gali išprovokuoti karinį Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos atsaką. Jie taip pat jautė, jog šios dvi šalys yra silpnos, tad pasirinkusi tinkamą laiką Vokietija puikiai galėtų tuo pasinaudoti. Gėbelso dienoraštis iliustruoja šį sprendimo priėmimo procesą. 1936 metų vasario 19-ąją, trečiadienį, jis susitiko Hitlerį vidury dienos:

> Jis ilgai svarsto. Ar reikia remilitarizuoti Reino kraštą? Sudėtingas klausimas. Kas, jeigu Paryžius patvirtins paktą su rusais? Fiureris pasiruošęs pulti. Jis mąsto ir įsisvajoja, ir staiga pradeda veikti. Jis nuostabus. Situacija šią akimirką palanki. Prancūzija nieko nedarys. Anglija iš tie-

sų irgi nieko nedarys. Bet mes lauksime ir laikysimės mūsų taikos. Visi pasiruošimai vyks giliausioje paslaptyje.

Tą vakarą temos buvo išvengta. Hitleris atėjo į Gėbelso namus, kaip dažnai darydavo, pažiūrėti filmo ir kalbėjosi apie senas geras dienas iki trečios valandos nakties. Gėbelsas rašo: „Mano pareiga būti kuo arčiau jo priimant šiuos pačius sudėtingiausius sprendimus ir palengvinti jam gyvenimą."

Po dviejų dienų juodu toliau kūrė planą: „Vidurdienį su fiureriu. Jis mąsto ir įsisvajoja. Veikti ar neveikti? Galiausiai jis veiks."[89] Nepaisant čia demonstruojamo pasitikėjimo, per kitas kelias dienas Gėbelsas pradėjo nerimauti. Jis buvo iškviestas į Miuncheną ir kovo 1 d. ten kalbėjosi su Hitleriu: „Dabar jis

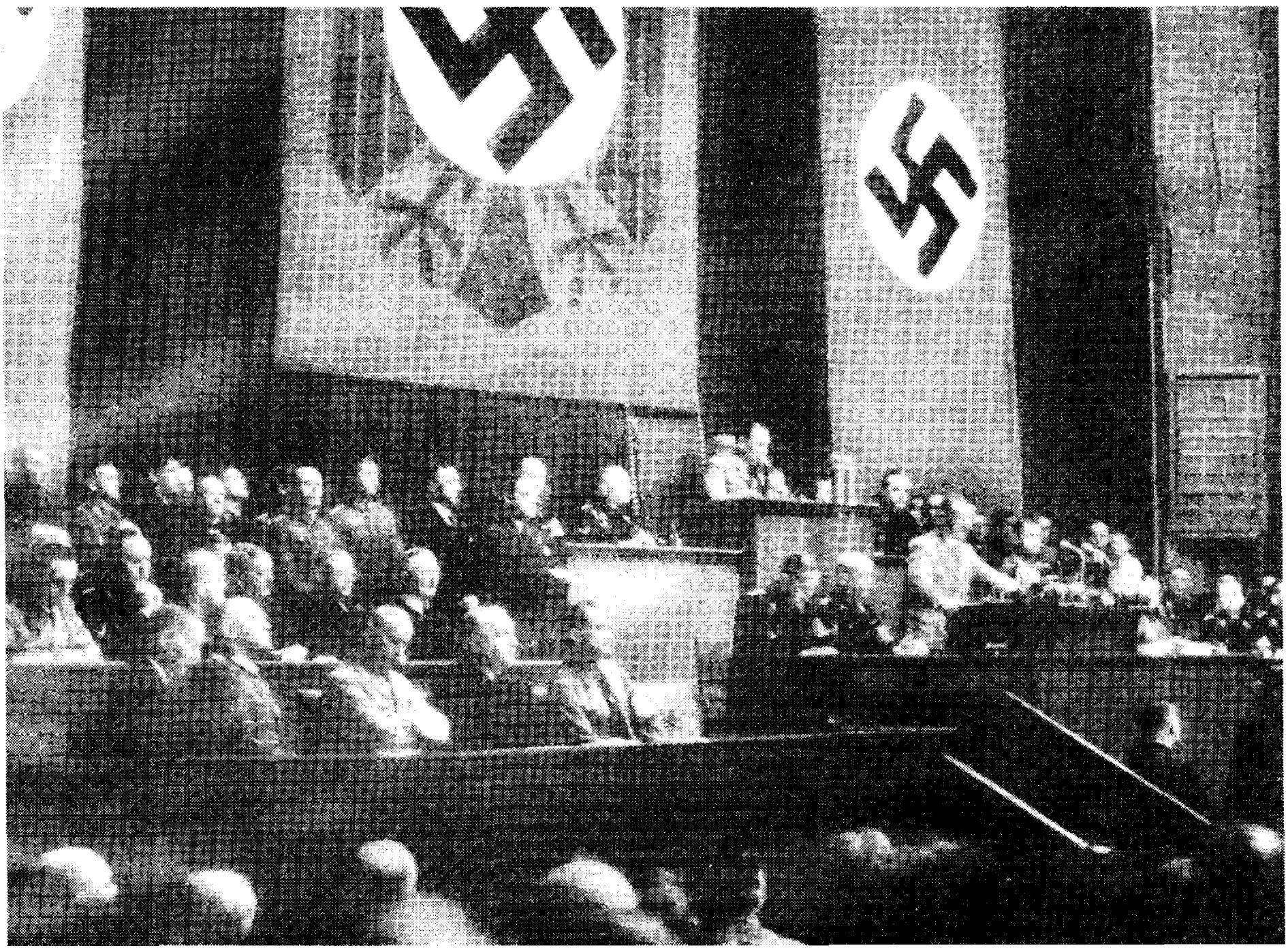

28. Hitleris paskelbia apie Reino krašto remilitarizaciją Reichstagui 1936 m. kovo 8 d. Gėbelsas pirmas iš kairės. Apie Hitlerio kalbą jis rašė taip: „Puikus išdėstymas; jaudinantis entuziazmas; kalbos pabaiga privertė ašaroti." (*TBJG*, 1936 m. kovo 8 d., TI, 3/II, p. 35.)

29. „Balsavimo sekmadienis“, 1936 m. kovo 29 d., pasibaigus referendumui dėl Reino krašto remilitarizavimo. Gėbelsas aprašė sceną Vilhelmo aikštėje: „Visa Vokietija džiūgauja. Ak, tas malonumas gyventi, dirbti, kurti.“ (*TBJG*, 1936 m. kovo 31 d., TI, 3/II, p. 52.)

tvirtai apsisprendęs. Veidas spinduliuoja ramybę ir pasiryžimą <...> Istorija bus kuriama iš naujo!“ Netrukus po to Gėbelsas turėjo keliauti į Leipcigą. Kovo 3 d. grįžo į Berlyną, čia Hitleris sušaukė susirinkimą Reicho kancelijarijoje: „Fiureris, Gėringas, Blombergas, Fričas (Werner von Fritsch), Rėderis, Ribentropas. Fiureris kalba. Sprendimas priimtas: sekmadienį – į Reichstagą.“ Tą naktį Gėbelsas „vargu ar miegojo“[90]. Kovo 6 d., penktadienį, Hitleris bendrais bruožais nusakė remilitarizacijos planą savo kabinetui „labai rimtai, su dideliu pasiryžimu. Visas kabinetas jį palaiko. Dabar nebėra kelio atgal.“[91] Amerikiečių žurnalistas Berlyne, Viljamas Šireris (William Shirer), buvo Reichstage kovo 8 d., sekmadienį, kai Hitleris paskelbė, jog Vokietijos kariuomenė žygiuoja į demilitarizuotą zoną:

> Jie pašoka ant kojų šaukdami ir rėkdami. Galerijose publika daro tą patį, išskyrus kelis diplomatus ir apie 50 mūsų korespondentų. Jų rankos pakeltos vergiškam saliutui, veidai iškreipti isterijos, burnos plačiai pražiotos, riksmai, šūksmai, jų akys, degančios fanatizmu, įsmeigtos į naująjį dievą, Mesiją.[92]

Hitleris ir Gėbelsas iš tiesų tiksliai numatė. Prancūzija ir Didžioji Britanija protestavo, bet daugiau nieko nedarė. Su didžiuliu palengvėjimu Gėbelsas rašė: „Su fiureriu. Puikūs atsiliepimai iš užsienio. Prancūzija nori sušaukti Sąjungos tarybą. Iš tiesų! Taigi nieko neįvyks. Tai svarbiausia.“ Kaip tikras „Reino krašto sūnus“, jis puikiai suvaidino pagrindinį vaidmenį vėl įtvirtinant Vokietijos aukščiausiąją valdžią šiame krašte. Jis kalbėjo „fiurerio vardu“ per radiją, išklausęs sveikinimų iš Kelno katedros aikštės, ir kartu su Hitleriu stebėjo žygį su fakelais pro Berlyno kanceliariją. Jis rašė, kad tai buvę „kaip ankstesniais metais“. Iškilmingą pasakojimą savo dienoraštyje jis užbaigė žodžiais: „mirusieji ne veltui žuvo“[93].

Per kitas dvi savaites Gėbelsas puoselėjo šį „ankstesnių laikų“ jausmą, vertindamas Hitlerio „rinkiminę kampaniją“ Reichstage kaip vieną iš 1933 metų kampanijų. Jis prižiūrėjo milžinišką propagandos kampaniją iš valstybės aparato Berlyne ir iš partijos Miunchene, ir maskavo tai tokia gausybe kalbų, kiek

30. Moterys dalyvauja civilinės gynybos pratybose Berlyne 1936 metais. Gėbelsas nesutiko su išmintingu Hitlerio sprendimu išduoti „žmonėms dujokaukes“, bijodamas, kad tai sukels „karinę psichozę“.

tik įstengė pasakyti. Jis kartojo 1932 metų Hitlerio strategiją skraidydamas lėktuvu iš vieno didžiojo Vokietijos miesto į kitą, kalbėdamas milžiniškoms minioms kasdien. Nors daugiausia vykdavo svaiginančios iškilmės, viena iš pirmųjų jo kampanijos kalbų Kylyje kovo 13 d. sekėsi prastai. Jis buvo „prastos formos“ ir aplink tvyrojo „siaubinga atmosfera“[94]. Viešai kalbėti Gėbelsui tapo sunku. Tos dienos, kai jis ginčydavosi su triukšmadariais priešais besipešančias minias, liko praeityje, jo kalbos dabar buvo sakomos dažnai iškilmingoje, kartais svaiginančioje atmosferoje, bet paprastai sutinkamos be pasipriešinimo. Gėbelsas užbaigė varginantį dviejų savaičių agitacinį turą pristatydamas Hitlerį 120 000 (taip jis tvirtino) Krupo darbininkų Esene ir apsilankydamas baigiamojoje ceremonijoje Kelne. Gėbelsas vertino kovo 29 d.

rinkimus, kuriuose Hitleris gavo didžiąją daugumą balsų dėl užsienio politikos, lyg tai būtų buvusios tikros varžybos, nors jis ciniškai įsikišo į Vidaus reikalų ministerijos darbą ir atmetė čia kilusią idėją, kad kai kuriuos balsus reikėtų laikyti „negaliojančiais“.

Šiuose „rinkimuose“ buvo prievartos ir manipuliacijų, bet daugelis užsienio stebėtojų patvirtino platų nuoširdžios paramos naciams mastą. *Tautos bendrystė* (*Volksgemeinschaft*), apie kurią Gėbelsas svajojo nuo trečiojo dešimtmečio pradžios, tapo tikrove, nors jo mintyse ši tikrovė maišėsi su kuriamomis iliuzijomis. Po ceremonijos Kelne Gėbelsas ir Hitleris važiavo traukiniu per tamsos apgaubtą žemę. Tai buvo

> propagandinės vizijos išsipildymas. Visame pasaulyje tik mes galėjome tai pasiekti. Visi iš tiesų laimingi. Tyloje mes keliaujame per Rūro regioną. Šviesos, liepsnos, švyturiai. Mūsų Vokietija. Mes sėdime su fiureriu tamsioje kupė ir nepraveriame burnos.[95]

8

„Nesuardoma lemties bendrystė“

> Šiandien kuriama nauja valstybė, kurios unikalus bruožas yra tas, kad jos pagrindu negalima laikyti nei krikščionybės, nei valstybės sąvokos; labiausiai šioje valstybėje vertinama savaiminė *tautos bendrystė* (*Volksgemeinschaft*).
>
> Hitlerio kalba *Ordensburge*, Sonthofene, 1937 m. lapkričio 23 d.[1]

Būdamas moksleivis, o vėliau studentas Pirmojo pasaulinio karo metais ir jam pasibaigus, Gėbelsas užaugo visuomenėje, kurioje daug kalbėta apie *tautos bendrystę* (*Volksgemeinschaft*), idealizuotą „tautos bendruomenę“, kurioje bendro priklausymo jausmas nustelbtų socialinius ir religinius skirtumus. Jam tapus aktyviu politiku trečiajame dešimtmetyje ši idėja buvo virtusi pagrindine nacių partijos siekiamybe, o po 1933 metų Gėbelsas turėjo progą atlikti pagrindinį vaidmenį kuriant šią *tautos bendrystę*. Nors jo formalios propagandos ministro pareigos verstų manyti, kad jis buvo tiesiogiai susijęs tik su viešosios nuomonės formavimu ir manipuliacijomis, Gėbelsas naudojosi savo postu, idant galėtų kuo daugiau kištis į politikos formavimą. Jis taip pat naudojosi savo unikaliu artimiausio Hitlerio patikėtinio statusu, kad aptartų su juo smulkiausias vidaus ir užsienio politikos detales. Kaip ministras ir tarptautinėje erdvėje pagarsėjęs viešas asmuo, Gėbelsas neišvengiamai turėjo pakeisti savo santykius su paprastais žmonėmis: jie nebebuvo tokie, kaip puoselėti „kovos metais“. Pačiam propagandos ministrui buvo nesvetimas didėjantis Hitlerio abejingumas, ir juodu kartu kūrė tokias iliuzijas apie savo priešus ir šalininkus, kurios dažnokai smarkiai prasilenkdavo su tikrove.

Gėbelso kaip didėjančios šeimos tėvo vaidmuo taip pat pristatė jį, Magdą ir judviejų vaikus kaip pavyzdinius *tautos bendrystės* atstovus. 1935 metų spa-

lį, praėjus kelioms savaitėms po Vokietijos pilietybės atėmimo iš žydų, Magda pagimdė sūnų, kuris buvo pavadintas Helmutu (Helmuth). Prireikus didesnio automobilio, Magda gavo „Mercedes-Benz 290“ kabrioletą, kurį nupirko vyras už 7400 markių. Neįprastai atrodantis šalia sodrios juodos spalvos oficialių automobilių, kurie buvo naudojami Trečiajame Reiche, šis prabangus rodsteris buvo mėlynos spalvos, su smėlinėmis odos sėdynėmis.[2] 1937 metų vasarį po komplikuoto nėštumo Magda pagimdė trečią dukterį, Holdę (Holde). Tuo laiku Magdai jau buvo priskirtas pusiau oficialus pavyzdinės Trečiojo Reicho motinos vaidmuo, tad jos sekretorė turėjo tvarkyti laiškus, siunčiamus iš visos Vokietijos, kuriuose buvo prašoma pagalbos ir paramos tvarkant buities reikalus, susijusius su namų ruoša ir vaikų priežiūra. Daug laiškų ateidavo iš motinų, kurios apibūdindavo save kaip „turinčias daug vaikų“ – visai kaip Magda. Prieš atsakydama, Magda visada pasitardavo su vietiniais partijos pareigūnais dėl politinės nuostatos ir to, kaip derėtų elgtis su konkrečiais prašytojais. Jeigu atsakymas būdavo teigiamas, Magda dažnai išsiųsdavo adresatei nedidelę sumą pinigų – paprastai 50 markių – su geriausiais linkėjimais. Jeigu vietinės partijos nuomonė būdavo neigiama, siųsdavo trumpą ir griežtą atsisakymą padėti. Magda dažnai turėdavo informuoti savo adresates negalinti kištis į teismo procesus. Magda ir jos vaikai būdavo pristatomi naujienų žurnaluose ir einamųjų įvykių apžvalgose, mados namai lenktyniavo tarpusavyje dėl jos užsakymų. 1937 metų pradžioje pasklidus gandams, kad Magda perkanti iš tiekėjo žydo, ji pati įsikišo ir paaiškino, jog taip nėra, parašydama Vokietijos darbininkų frontui: „Tai nemalonu ir mane piktina, jeigu žmonės mano, kad aš sau leidžiu rengtis žydų mados namuose.“[3] Gėbelsas su dideliu jauduliu sutiko Helmuto gimimą 1935 metais[4], tačiau po to mažyliu nedaug domėjosi. Tuo laiku jis labiausiai mylėjo vyriausiąją dukrą Helgą ir džiaugėsi, kad Hitleris, vis dar dažnai lankydamasis šeimos namuose, panašiai ją pamėgo.

Dauguma Gėbelso biografų be jokių svarių įrodymų kartojo nuomonę, kad jis buvęs nepasotinamas moterų gerbėjas, o po 1933 metų naudojęsis savo įtaka – ypač tarp siekiančių karjeros jaunų kino aktorių – reikalaudamas iš moterų seksualinių paslaugų. Netgi šiuolaikiniai istorikai rašo apie jo „nuo-

latinius meilės nuotykius, melus ir neištikimybę“[5] ir apibūdina jį kaip turėjusį „savo žinioje nemažai jaunų“ kino „žvaigždučių“[6]. Keli patys nykiausi pasakojimai apie Gėbelso nuotykius su moterimis pasirodė Leni Rifenštal autobiografijoje, pirmą kartą išleistoje 1987 metais. Pirmasis iš tokių pasakojimų datuojamas laisvai, „kelios dienos“ prieš 1932 metų Kalėdas, vos Štraseriui atsiskyrus nuo nacių partijos. Pasak Rifenštal, Gėbelsas tuo laiku skambindavo jai kasdien, kartais net po kelis sykius. Ji smulkiai pasakoja, kaip vieną popietę „jis stovėjo prie mano durų iš anksto nepranešęs, jog ateina“. Nenoriai jį įsileidusi, Rifenštal suprato, kad „dabar jis akivaizdžiai siekia manęs kaip moters“. Ji rašo, jog Gėbelsas paprašė jos pripažinti, kad mylinti Hitlerį, o kai ši mintis buvo paneigta, toliau viskas vyko taip:

> Dabar Gėbelsas neteko savitvardos. „Tu turi būti mano meilužė – be tavęs mano gyvenimas viena kančia! Aš taip seniai tave myliu!“ Jis net atsiklaupė priešais mane ir pradėjo kūkčioti. Tai buvo gryna beprotybė. Aš jaučiausi visiškai pritrenkta matydama Gėbelsą klūpantį, bet kai jis čiupo mane už kulkšnių, mano kantrybė trūko ir liepiau jam tučtuojau nešdintis iš mano buto <...> Panarinęs galvą ir į mane nežiūrėdamas jis išėjo.

Tada Rifenštal teigia, jog Gėbelsas vėl užsukęs pas ją per Kūčias, kad įteiktų dovaną ir pakartotų savo pasiūlymus, bet ji dar kartą jį atstūmė ir liepė grįžti pas žmoną.[7] Vėliau pateikiama dar viena neįtikėtina istorija, kuri datuojama 1933 metų vasaros pabaigoje. Matyt, pas ją vėl buvo užsukęs Gėbelsas, kad nereikėtų kviesti jo į vidų, kur linksminosi su draugais, Leni su atkakliu gerbėju pasislėpė nuo lietaus automobilyje. Kad niekas judviejų nepamatytų, Rifenštal nuvažiavo į Griunevaldą, miškelį į pietvakarius nuo Berlyno miesto centro. Kol ji vairavo, Gėbelsas išsiėmė revolverį „iš savo lietpalčio kišenės ir įkišo į pirštinių skyrelį“. Ji tęsia:

> Staiga Gėbelsas apkabino mane per juosmenį, mersedesas smarkiai trūktelėjo, variklis užgeso, išsigandau supratusi, kad automobilis pa-

linkęs pavojingu kampu. Mes nedrįsome nė pakrutėti, kad išties neapsiverstume. Gėbelsas išliko stulbinamai ramus, jis atsargiai išsiėmė revolverį iš pirštinių skyrelio ir įsikišo į lietpalčio kišenę. Tada pabandė atidaryti automobilio dureles ir, laimei, mums pavyko išlįsti lauk gyviems ir sveikiems. Dėl prasto matomumo įvažiavau į minkštos žemės krūvą. Galinė mersedeso dalis buvo įklimpusi purve iki pat kairiojo laiptelio, o priekiniai ratai kybojo ore. Mes niekaip neįstengėme ištraukti automobilio iš tos klampynės.

Matyt, Gėbelsas tada jai pasakė, kad juodu negali rodytis kartu, patarė jai išsikviesti taksi ir pranyko tamsoje pasikėlęs apsiausto apykaklę.[8] Rifenštal teigia, kad netrukus buvo iškviesta į Propagandos ministeriją ir Gėbelsas pasiūlęs jai kurti filmą apie spaudą, bet moteriai šią mintį atmetus

> Gėbelso veido išraiška pasikeitė. Švelniu balsu jis tarė: „Man patinka, kad tu galvoji savo galva. Esi nepaprasta moteris ir žinai, kad tavęs trokštu. Aš niekad nepaliausiu dėl tavęs kovoti."
>
> Ir tada jis padarė didžiausią klaidą, kokią gali padaryti vyras tokioje situacijoje. Jis pačiupo mane už krūtinės ir pabandė užgriūti ant manęs. Jėga išsilaisvinusi iš jo rankų puoliau prie durų, o Gėbelsas paskui. Nors ir įsiutęs, jis prispaudė mane prie sienos ir mėgino pabučiuoti. Jo vyzdžiai buvo išsiplėtę, o veidas visiškai persikreipęs. Iš visų jėgų priešinausi ir slinkdama palei sieną nugara paspaudžiau skambučio mygtuką. Gėbelsas iškart mane paleido ir rodėsi susitvardęs jau prieš įeinant tarnautojui.

Rifenštal pasakoja, kad vėliau buvo pakviesta į Reicho kanceliariją. Ji paskiria kelis atsiminimų puslapius Hitlerio pastangoms priversti ją filmuoti masinį partijos mitingą 1933 metų rugsėjį ir intrigoms tarp kelių vyresniųjų nacių aprašyti. Nufilmavusi mitingą, ji tvirtina vėl buvusi pakviesta į Propagandos ministeriją ir pabrėžia šio susitikimo datą, „1933 metų spalio 13-ąją, tą dieną daktaras Gėbelsas nuvyko į Nusiginklavimo konferenciją Ženevoje paskelbti

apie Vokietijos išstojimą iš Tautų Sąjungos“. Gėbelsas dabar įtarė, kad Rifenštal kritikuojanti jo personalą – ir netiesiogiai jį patį – tad liepė jai dingti iš akių.[9]

Dabartinė Rifenštal biografė Odri Salkeld (Audrey Salkeld) atpasakoja šiuos incidentus, tačiau pateikia ir įspėjimą:

> Rifenštal stengiasi pabrėžti savo gebėjimą prisiminti pokalbius pažodžiui, ypač susijusius su Hitleriu ir svarbiais jo aplinkos žmonėmis. Faktiškai ji pristato juos kaip kadrus iš nebyliojo filmo – veiksmai per-nelyg išpūsti, siekiant perteikti emocijas ir veikėjų dialogus. Žmonės mušasi į krūtinę ar daužo galvą kumščiais, plačiai mojuoja rankomis, yra purtomi raudos. Visai nestebina, kad jos atmintis šifruoja medžiagą tokiu būdu. Pagaliau tai buvo jos talento dalis <...>

Salkeld taip pat pažymi, kad Griunevaldo istorija dar kartą pasirodo Hanso Ertlo (Hans Ertl) atsiminimuose, tik ji pagražinta detalėmis, esą Gėbelsas ir Rifenštal drauge mėgavosi omaru, ikrais ir fazanu ramioje užeigoje prieš incidentą su automobiliu. Ertlas, kuris buvo Rifenštal meilužis, nukelia tą įvykį į 1935 metų vasarą.[10]

Ką mes galime spręsti iš Rifenštal pasakojimo? Jis buvo parašytas 1982–1987 metais aiškiai siekiant paneigti įtarimus, kad autorė buvusi nacių propagandininkė. Nors Rifenštal tvirtina naudojusis ankstesniais užrašais iš savo kvotų po 1945 metų, kurias atliko Amerikos ir Prancūzijos pareigūnai, nėra jokių dokumentinių įrodymų, galinčių paremti arba pateikti nuorodų į jos pasakojimą. Vienintelė jos minima tiksli data – 1933 m. spalio 13 d. – akivaizdžiai yra neteisinga. Gėbelsas išvyko iš Nusiginklavimo konferencijos Ženevoje rugsėjo 29 d. ir negrįžo. Spalio 13 d. jis dalyvavo Hitlerio kabineto susirinkime Berlyne, o vakare Operos teatre žiūrėjo „Toską“. Jis nemini Rifenštal savo dienos įvykių aprašyme.[11] Taigi Rifenštal pasakojimas apie santykius su Gėbelsu – tiek kaip filmo kūrėjos, tiek „kaip moters“ – yra sunkiai (jei išvis įmanoma tai padaryti) suderinamas su daugeliu jos nuorodų Gėbelso dienoraštyje. Čia nieko nėra, kas galėtų patvirtinti tokias istorijas ar netgi ma-

žiau tikėtiną Hanso Ertlo versiją. Net sutikdami su tuo, kad Gėbelsas galbūt nenorėjo dienoraštyje minėti savo meilės ir lytinio potraukio Leni Rifenštal, kad jis tikrai nebūtų rašęs apie žeminantį atstūmimą, turime pripažinti, jog dienoraštyje yra daug nuorodų, rodančių jų draugiškus ir kolegiškus santykius, o tai visiškai prieštarauja Rifenštal pasakojimui. Taip pat Gėbelso dienoraštyje yra nuorodų apie susitikimus su Rifenštal Berlyne, kurių ji nemini arba tvirtina buvusi kitur. Pavyzdžiui, Rifenštal teigia nebuvusi Berlyne, sukusi juostą Šveicarijos Alpėse šešis mėnesius po 1932 metų Kalėdų ir ničnieko negirdėjusi apie „knygų deginimus priešais universitetą gegužės mėnesį arba apie žydų persekiojimo pradžią su pirmuoju boikotu visuose didžiuosiuose miestuose“[12]. Gėbelsas tvirtina praleidęs gegužės 16-osios popietę (po knygų deginimo praėjus mažiau nei savaitei!) su Leni Rifenštal, iškląusęs jos planų ir pasiūlęs sukurti „filmą apie Hitlerį“, šią idėją ji priėmusi labai „entuziastingai“. Jis užfiksavęs, kad Rifenštal vakare kartu su juo ir Magda žiūrėjusi „Madam Baterflai“, o tai ji tikrai galėjo prisiminti. Šis ilgas susitikimas jos autobiografijoje nenurodomas.[13]

Nors įmanoma, kad Gėbelsas bandė suartėti su Leni Rifenštal, jos istorijos mažų mažiausiai atrodo smarkiai perdėtos, o platesniame melagysčių kontekste, kur pasakojama apie jos santykius su Hitleriu ir Gėbelsu, tas istorijas reikia vertinti labai skeptiškai. Įdomu, kad įtikimiausia detalė Rifenštal istorijoje pateikiama pasakojant apie tai, kaip Gėbelsas ją aplankė per 1932 metų Kūčias, – užsimenama, kad Magda buvo ligoninėje. Gėbelso žmona išties atsigulė į ligoninę gruodžio 23 d., ir jis, be abejo, jautėsi labai vienišas ir nusiminęs, kol jos nebuvo namie. Nors namuose liko Magdos sūnus Haraldas ir jo paties duktė Helga, Gėbelsas buvo kelis kartus išėjęs ir galėjo užsukti pas Leni Rifenštal. Jeigu iš tiesų užsuko, matyt, nieko pakankamai dramatiško neįvyko, ir juodu toliau draugiškai bendravo visus 1933 metus.

Net jei Gėbelso pomėgis flirtuoti yra gerokai perdėtas, nekyla jokių abejonių, jog jis mėgavosi jaunų gražių moterų draugija ir daugiausia spręsdavo apie moteris pagal jų išvaizdą. Be abejo, jis flirtuodavo su daugeliu ir palaikė rimtesnius, bet platoniškus santykius su keliomis: aktore Džene Jugo (Jenny Jugo) ir Magdos moša Elo Kvant (Ello Quandt). Gėbelso santykiai su Magda

tęsėsi taip, kaip ir prasidėjo – atsidavimą keitė nutolimas. Be pasikartojančių nėštumų, Magda dažnai jautėsi nekaip ir daug laiko praleisdavo sanatorijoje Dresdene. Gėbelso ilgos ir nereguliarios darbo valandos, taip pat nuolatinės kelionės dažnai jam neleisdavo pabūti namie su vaikais. Tad vargu ar stebina faktas, kad juodu su Magda kūrė skirtingus gyvenimo modelius netgi reprezentuodami idealią „daug vaikų turinčią“ šeimą, kuriai buvo būdinga *tautos bendrystė* (*Volksgemeinschaft*). Kaip ir 1934 metais, rimčiausi nesutarimai tarp jų kildavo atsiradus svarbiems viešojo gyvenimo pokyčiams.

1930 metais Berlyne susirinko Tarptautinis olimpinis komitetas ir priėmė čia pateiktą pasiūlymą 1936 metų olimpines žaidynes surengti Vokietijoje. Nepaisant plačios tarptautinės diskusijos, ar šis sprendimas išmintingas, kai į valdžią 1933 metais atėjo naciai, žaidynės buvo surengtos, o Hitleris ir Gėbelsas turėjo neprilygstamą progą pademonstruoti pasauliui priimtiną *tautos bendrystės* (*Volksgemeinschaft*) veidą. Žiemos olimpinės žaidynės Garmiše–Partenkirchene 1936 metų vasarį pasitarnavo kaip didesnių žaidynių, surengtų Berlyne 1936 metų rugpjūtį, generalinė repeticija, padėjusi suderinti administracinius ir techninius planus. Kaip ir manyta, naciai prisistatė esą tikri pirmųjų graikų olimpinių žaidynių paveldėtojai ir naudojosi kiekviena proga akcentuoti „arijų“ kilmės vokiečių atletų pergalę. Dažnai buvo rodomi kadrai iš Leni Rifenštal dviejų filmų apie žaidynes, o Hitlerio pyktis dėl juodaodžio amerikiečių sprinterio Džesio Ovenso (Jesse Owens) pergalių tapo kone vadovėlių kliše.

Gėbelsas buvo tiesiogiai įtrauktas į olimpinių žaidynių pristatymą ir lankėsi daugelyje su tuo susijusių viešų renginių, taip pat ir sporto varžybose. Jis džiaugėsi vokiečių atletų sėkme, bet jam buvo nelengva išlaikyti atsipalaidavusio ir žaidynėmis besimėgaujančio žmogaus įvaizdį priešais kameras. Ceremonijos išvakarėse, rugpjūčio 1 d., Gėbelsas susitiko su Rozenbergu ir vienintelį kartą užfiksavo pozityvų tarpusavio pokalbį. Aptarus kultūrinius klausimus, Rozenbergas papasakojo Gėbelsui, kad Magda užmezgė romaną su vienu iš Hitlerio patarėjų, Kurtu Liudeke (Kurt Lüdecke). Gėbelsas nedelsdamas pasikalbėjo apie tai su Magda, bet parašė, kad „reikalas kol kas neaiškus“[14]. Kitą rytą Gėbelsas su žmona vėl susibarė, tačiau ji nepripažino,

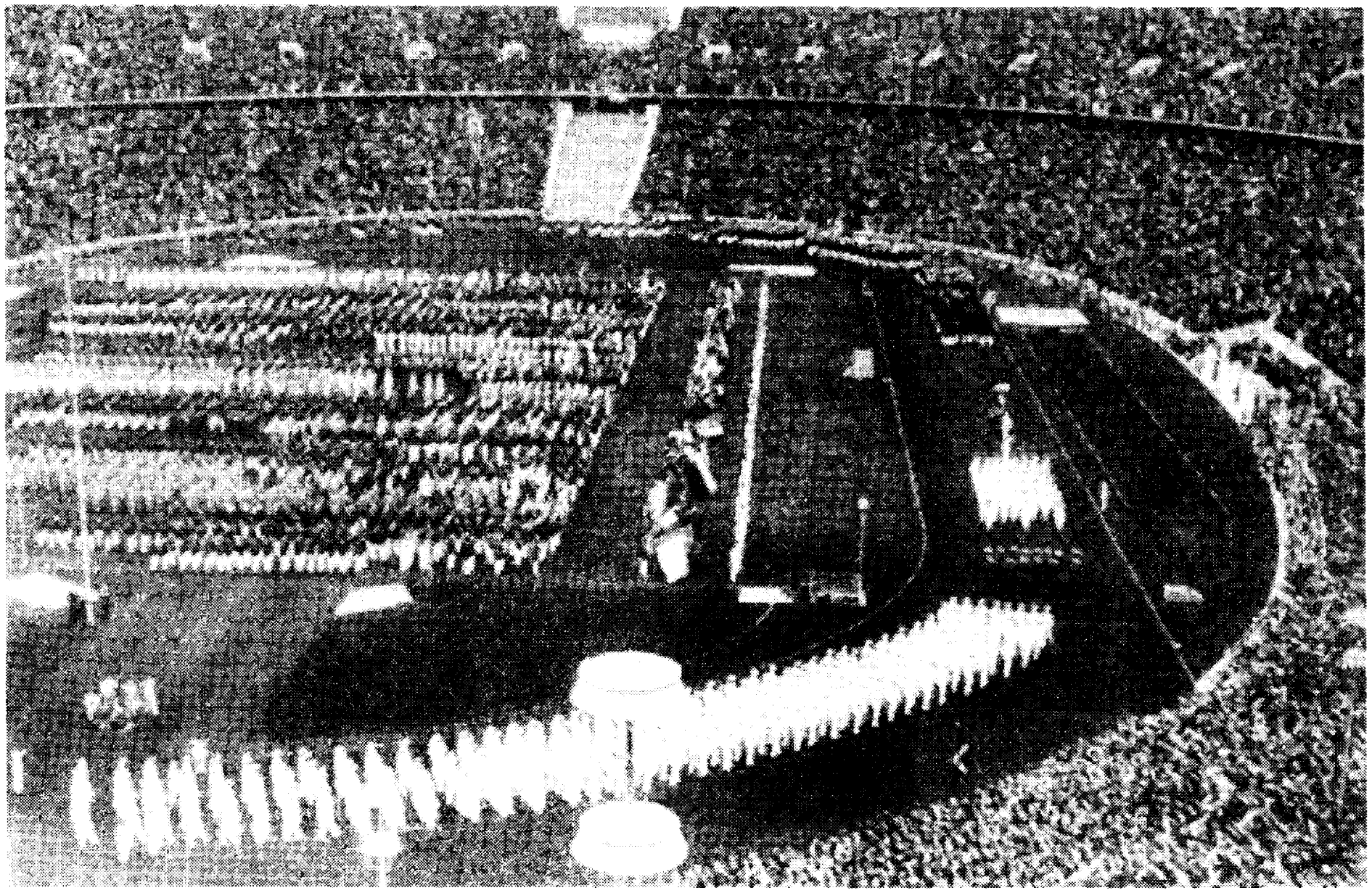

31. Valstybių prisistatymas Berlyno olimpinėse žaidynėse 1936 metais. Gėbelsas ne itin domėjosi sportu, o žaidynės sutapo su didele jo šeimyninio gyvenimo krize. Jis negalėjo sulaukti, kol baigsis visa ši painiava.

kad Rozenbergo mesti kaltinimai būtų pagrįsti. Jis bandė išmesti tai iš galvos žiūrėdamas, kaip tarptautinės komandos įžygiuoja į olimpinį stadioną. Pažymėjo, kad dauguma komandų buvo nuoširdžiai pasveikintos, tik britai sutikti „šaltai“. Gėbelsas išklausė Richardo Štrauso (Richard Strauss) sukurtą „Olimpinį himną“ bei Hendelio (Friedrich Händel) chorą „Aleliuja“ ir apibūdino visą ceremoniją kaip „vokiečių reikalo pergalę“. Tą vakarą namie Magda patvirtino įtarimus apie save ir Liudekę. Gėbelsas rašė: „Baisi pasitikėjimo išdavystė. Viskas taip siaubinga. Išgyventi galima tik priimant kompromisus.“[15] Kitas kelias dienas jam reikėjo viešai dalyvauti visose olimpiados iškilmėse, jis buvo įsitraukęs į sporto varžybas. Gėbelsas, kaip ir Hitleris, bjaurėjosi juodaodžių amerikiečių laimėtais aukso medaliais: „Negarbė. Baltoji žmonija turėtų gėdytis.“ Tačiau neėmė to giliai į širdį. Po kelių olimpiados dienų rašė: „Aš taip pavargau. Visą laiką galvoju apie Magdą. Šiandien darbas ir sportas. Kad pagaliau baigtųsi tos žaidynės!“[16]

Reino krašto krizei pasiekus piką 1936 metų kovo mėnesį Gėbelsai, gavę 100 000 markių iš nacių partijos leidėjo Makso Amano (Max Amann) ir 70 000 markių dovanų nuo Hitlerio, nusipirko vilą Švanenverderyje, pusiasalyje kitoje Vanzės pusėje nuo jų nuomojamo vasarnamio Kladove.[17] Gėbelsas jautėsi atitolęs nuo Magdos, ir šį jausmą dar labiau sustiprino spalio mėnesį gauta dovana nuo Berlyno miesto – atskira rąstų trobelė prie kito ežero, Bogenzės, netoli Lankės, maždaug už 25 kilometrų į šiaurę nuo miesto. Jis čia turėjo dar vieną mažą namelį, pastatytą miške svečiams, ir tai tapo jo prieglobsčiu nuo pasaulio. Čia Gėbelsas vaišino menininkus ir savo partijos darbuotojus, čia mėgavosi vienatve ir tyla. Kaip tik šiame namelyje prie Bogenzės Gėbelsas romantiškai susitikinėjo su čekų aktore Lida Barova (Lida Baarova), kurią jis pirmąsyk sutiko birželio mėnesį prieš olimpines žaidynes.[18] Dažnai pasakojama istorija, kaip Niurnbergo masiniame mitinge 1936 metų rugsėjį Gėbelsas slaptai bendravo su Barova, sėdėdamas pirmoje publikos eilėje ir šluostydamasis lūpas nosinaite.[19] Savo dienoraštyje jis parašė: „Ką tik įvyko stebuklas.“[20] Šaumburgas-Lipė vėliau rašė, kad Barova buvusi vienintelė moteris be žmonos, kurią Gėbelsas iš tiesų mylėjo.[21] Per kitus dvejus metus Gėbelso santykiai su Barova tapo vis labiau viešinami, dėl to kilo konfliktas tarp jo ir Magdos. Nors kartkartėmis juodu priartėdavo prie formalių skyrybų slenksčio, iki pat 1938 metų vasaros išlaikė nuoširdžius meilės kupinus santykius, ir Magda toliau gimdė jam vaikus.

Nacių *tautos bendrystė* (*Volksgemeinschaft*) buvo apibrėžiama priklausymu ir nepriklausymu, ir Gėbelsas pats rūpinosi visais šios sąvokos aspektais. Jis nepailsdamas stengėsi pašalinti žydus iš žiniasklaidos ir meno pasaulio, daugiausia naudodamasis Reicho kultūros kabineto mechanizmu. Kivirčai nacių partijos viduje ir Vidaus reikalų ministerijoje dėl to, kaip atskirti „pusiau žydus“ nuo „ketvirčiu žydų“, baigėsi 1935 metų lapkritį paskelbus „papildomus“ Reicho pilietybės įstatymo punktus, jie tapo žinomi Niurnberge rugsėjo mėnesį, atimant iš „pusiau žydų“ Vokietijos pilietybę. Gėbelsas pavargo nuo derybų ir nekentė tariamai mokslinio skirstymo į kategorijas. Jis reikalavo, kad „ketvirčiu žydai“ būtų pašalinti iš Reicho kultūros kabineto, ir skyrė tam daug energijos per ateinančius kelerius metus. 1937 metų vasarį jis rašė: „Reicho

32. Hitlerio jaunimas Niurnbergo masiniame mitinge 1936 metais. Gėbelsas rašė, kad tai buvusios „didingos iškilmės. Dainų stilius ir pats dainavimas šiek tiek nuobodus. Bet koks entuziazmas! Koks gyvybingumas! Nuostabu!“ (*TBJG*, 1936 m. rugsėjo 13 d., TI, 3/II, p. 181.)

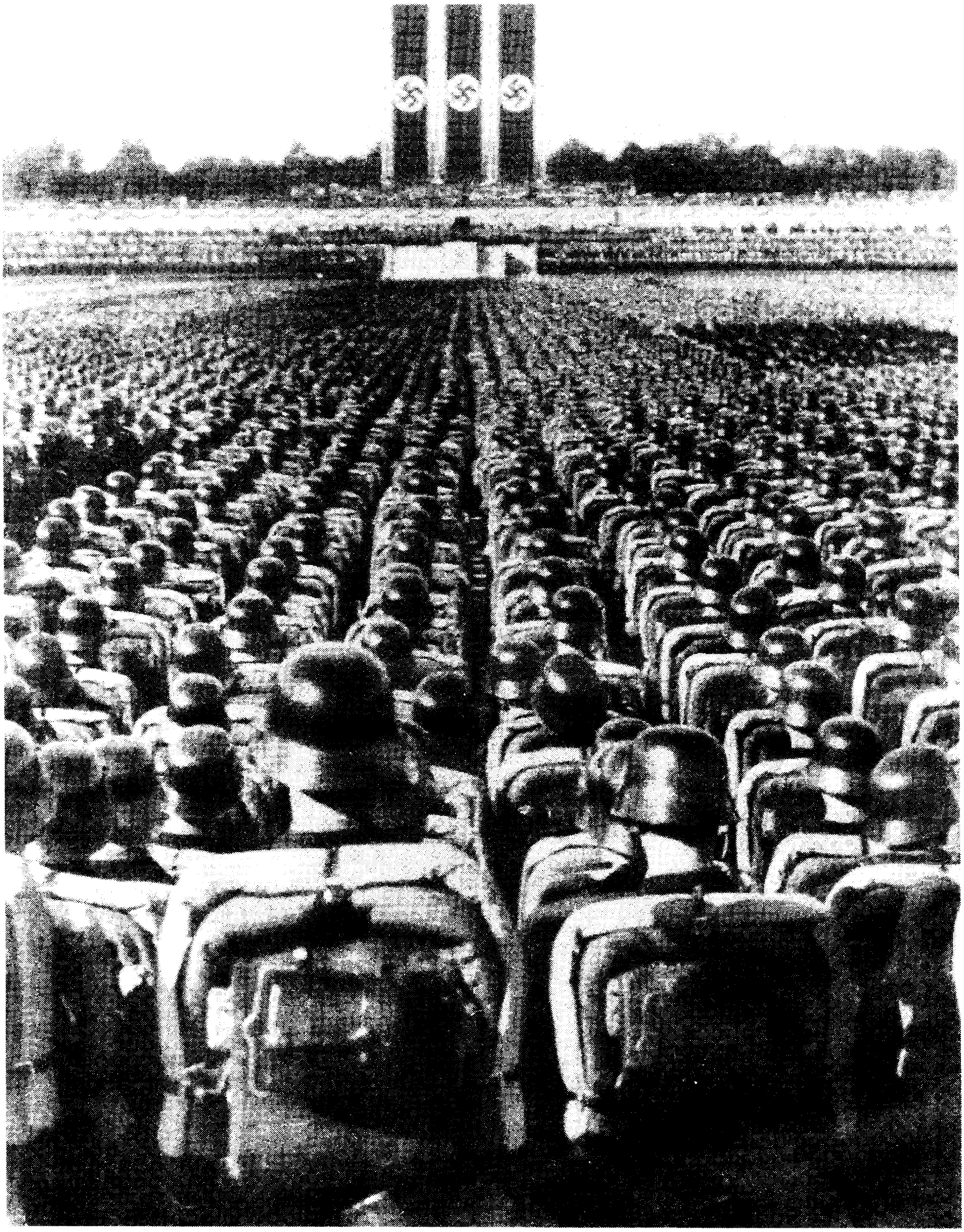

33. 1936 metais Himlerio SS tapo milžiniška organizacija. Originalus užrašas po šiuo SS paradu 1936 metų Niurnbergo masiniame mitinge skelbė: „Visi turi vieną įsitikinimą: amžina Vokietija.“ Gėbelsas buvo apimtas entuziazmo: „Patys gražiausi! SS. Disciplina, grynumas, veržlumas. Himleris savo vyrus puikiai paruošė.“ (*TBJG*, 1936 m. rugsėjo 13 d., TI, 3/II, p. 181.)

kultūros kabinetas dabar visiškai išvalytas nuo žydų. Tai grandiozinis pasiekimas, aš juo didžiuojuosi.“[22] Jochenas Kleperis (Jochen Klepper) užfiksavo savo dienoraštyje ištrauką iš vienos tuometinės Gėbelso kalbos, kurioje jis teigia, kad „Reicho kultūros kabinetas yra viena iš nedaugelio organizacijų už partijos ribų, kurioje nėra žydų, pusiau žydų ir narių, susijusių su žydais“. Pats Kleperis, nors teisiškai buvo arijas, bet turėjo žmoną žydę. Jis neteko narystės Reicho rašytojų kabinete po penkių savaičių.[23]

Netgi po šito Gėbelsas nuolat nervinosi, kad kultūriniame šalies gyvenime dalyvauja žmonės, kuriuos jis įtarė esant iš dalies žydų kilmės, arba kaip Kleperis, jo akimis vertinant, išdavė savo *tautą* susidėdamas su žydais. Labai retais atvejais jis padarydavo išimčių. 1937 metų liepą pasibaigus Bairoito festivaliui jis rašė su išskirtiniu atlaidumu apie Furtvenglerio reikalavimą išlaikyti kelis „pusiau žydus“ Berlyno filharmonijoje. Gėbelsui Furtvenglerio muzikalumas darė tokį įspūdį, jog jis buvo pasirengęs nusileisti ir dėl kitų klausimų, tarkim, kad kvaila versti smuikininkus „dirbti Reicho tarnyboje“ arba kad jaunų dainininkų balsams kyla grėsmė Hitlerio jaunimo organizacijoje. Gėbelsas sutiko su Furtvengleriu ir dėl to, kad radijas turėtų transliuoti daugiau „rimtos muzikos“[24].

Gėbelsas atidžiai stebėjo kitus pašalinimus iš *tautos bendrystės* (*Volksgemeinschaft*). 1935 metų birželį Reicho baudžiamojo kodekso 175 straipsnis, kuriame buvo kalbama apie vyrų homoseksualumą, buvo pataisytas taip, kad „kone kiekvienas įmanomas kontaktas tarp vyrų, kad ir koks nereikšmingas, būtų laikomas nusikalstamu“. Dabar vyrai galėjo būti įkalinti už bendrą masturbaciją arba bučinį, jeigu tai buvo laikoma „nusikalstamu nepadorumu“[25]. SS žurnalas *Das Schwarze Korps* („Juodasis korpusas“) jau reikalavo mirties bausmės homoseksualams. Gėbelsą ypač erzino homoseksualų buvimas – arba jo įsivaizduojamas buvimas – Vokietijos teatre. 1937 metais Bairoite juodu su Hitleriu svečiavosi Vagnerių šeimos namuose Vanfridos viloje: „Šnekėjomės apie 175 straipsnį. Fiureris dėl to visiškai nenusiteikęs eiti į kompromisus. Čia negali būti jokio atleidimo. Ne be pagrindo. Reikia ir teatrą išvalyti nuo šios nuodėmės.“[26] Gėbelsas palaikė artimą ryšį su Himleriu po 1934 metų, kai šis *sukūrė SS, ir nuo 1936 metų birželio, kai Himleris buvo paskirtas visų Vokie-*

tijos policijos pajėgų viršininku.[27] Hitleris ir Gėbelsas aptarė bendrą Himlerio veiklos įvertinimą po kelių savaičių.[28] Jie vienodai stipriai palaikė priemones prieš „asocialius asmenis“, kurios pradėtos taikyti po 1937 metų vasario, kai Himleris paskelbė, kad įtariamus „nepataisomus nusikaltėlius“ reikia uždaryti į kalėjimą „jų pačių labui“ be ankstesnių teisminių svarstymų.[29] Gėbelsas rašė, kad jis norėtų matyti „asocialius elementus“ apgyvendintus „prievartinio darbo stovyklose“ arba „netrukus“ išsiųstus į Vokietijos koloniją.[30]

Nacių vartojama „asocialaus elemento“ sąvoka buvo plati ir lanksti, ji taikyta kiekvienam netinkamam būti *tautos bendrystės* nariu, net jei rasiniai kriterijai atitikdavo. Sąvoka galėjo apimti nusikaltėlius, alkoholikus, laikytus seksualiniais iškrypėliais arba kitaip dvasiškai ar fiziškai netinkamus asmenis. Vienas iš ankstyvųjų 1933 metų nacių įstatymų skelbė, kad būtina priverstinė asmenų, kuriems diagnozuotos „paveldimosios ligos“, sterilizacija. Gėbelsas čia veikė nesivaržydamas ir visiškai palaikydamas teoriją, kad draudimas tokiems žmonėms daugintis pagerins bendrą *tautos bendrystės* sveikatą. Jis atidžiai stebėjo, kaip vykdomas šis įstatymas ir jo papildymas nuo 1935 metų birželio, pagal kurį buvo leidžiama sterilizuoti atrinktoms moterims atlikti abortus iki šešių nėštumo mėnesių. Kitais atvejais abortas buvo visiškai nelegalus.

Nacių kampanijos prieš žydus, homoseksualus, „sergančius paveldimomis ligomis“ ir turintiems „asocialaus elemento“ etiketę buvo masiškai palaikomos Gėbelso Propagandos ministerijos ir augančio policijos aparato pajėgų. Jos buvo vykdomos prieš asmenų grupes ar atskirus asmenis, kurie buvo labai izoliuoti ir negalėjo apsiginti, taigi Gėbelsas ir kiti naciai galėjo džiaugtis didele sėkme. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje Hitleris ir Gėbelsas bandė susitvarkyti su kita grupe, kuri galėjo gintis geriau, – dvasininkais. Nuo 1934 metų naciai valdė Vokietiją be jokio teisėto politinio pasipriešinimo. Netgi puikiai organizuotos komunistų ir socialdemokratų partijos pasitraukė į pogrindį arba tremtį. Daugiausia Gėbelso dėka žiniasklaida ir kultūra buvo vis labiau pavaldžios ir šlovindavo nacių idealus. Tačiau nepaisant visų pastangų Gėbelsas ir Hitleris negalėjo susidoroti su protestantų ir katalikų bažnyčiomis Vokietijoje arba su jų valdžios struktūromis. Jiems labiau pasisekė su atskilu-

siomis protestantų bažnyčios atšakomis, iš kurių viena – Vokietijos krikščionių tikėjimo grupė – buvo stipri nacių šalininkė. Šios organizacijos pagrindu 1933 metų liepą buvo sukurta nauja Reicho bažnyčia, o jos vadovas Liudvigas Miuleris (Ludwig Müller) rugsėjį buvo paskirtas Reicho vyskupu. Tai daugumai protestantų kėlė nerimą, todėl 1934 metų gegužę susikūrė vadinamoji Išpažinties bažnyčia, kuriai vadovavo Martinas Nymioleris (Martin Niemöller), buvęs povandeninio laivo vadas, ir teologas Dytrichas Bonhioferis (Dietrich Bonhöffer). Nymioleris narsiai paskelbė, kad Išpažinties bažnyčia yra teisėta Vokietijos protestantų bažnyčia, ir ši organizacija išliko tarsi rakštis nacių sėdimojoje ateinančius ketverius metus.[31]

Santykiai su katalikų bažnyčia tapo dar sudėtingesni, nes tai buvo tarptautinė organizacija su galios centru už Vokietijos ribų. 1933 metų liepą Hitleris pasirašė konkordatą su popiežiumi Pijumi XI, kuriame buvo garantuojama katalikų bažnyčios laisvė Vokietijoje, bet nuo to laiko ėmė taikyti aibę suvaržymų, kad susilpnintų šio dokumento galiojimą, pavyzdžiui, uždraudė daugybę katalikiškų laikraščių. Ištikimybė katalikų bažnyčiai, jos kunigams ir simboliams buvo giliai įsišaknijusi kai kuriose Vokietijos vietovėse, ir kai kurie katalikų vyskupai turėjo drąsos atvirai pasisakyti prieš nacizmą. Nors tai, be abejonės, erzino Hitlerį ir Gėbelsą, juodu nebūtinai galvojo apie šiuos dalykus 1935 metais pradėję tiesioginę kovą su katalikų bažnyčia. Juos abu apsėdo mintis, kad katalikų bažnyčia ir jos vienuolynai – homoseksualių santykių ir vaikų tvirkinimo židinys. Kas kartą susitikus, jų pokalbis pakrypdavo apie tai. 1936 m. gegužės 27 d. Gėbelsas nuvyko su Hitleriu į Kylį aplankyti augančio laivyno. Jis rašė: „Didelis moralinis pasmerkimas katalikų kunigams. Visi homoseksualai. Fiureris tiki, kad tai bendras visos katalikų bažnyčios bruožas.“[32] Po kelių savaičių juodu vėl susitiko traukinyje, šįkart keliaudami į Veimarą, ir nagrinėjo tą pačią temą: „Milžiniškas pasmerkimas katalikų bažnyčiai ir jos ordinams dėl homoseksualių santykių. Tai turi būti išdeginta ugnimi.“[33] 1935–1936 metais šimtai kunigų, daugiausia katalikų, Vokietijos teismuose buvo apkaltinti seksualiniu ir finansiniu priekabiavimu. Gėbelsas šias bylas kuo plačiausiai nušvietė spaudoje bei per radiją ir naudojosi jomis, kad parodytų bažnyčią iš kuo blogesnės pusės. Buvo kuriamos

karikatūros, kuriose vienuoliai ir vienuolės slepia pinigus savo abituose ir rengia sąmokslus su žydais bei laisvaisiais masonais. Paviešinus šias bylas, kai kurie vienuolių ordinai neteko licencijos vadovauti mokykloms, buvo uždrausta katalikiška labdara, kurios vietą vis dažniau užimdavo Gėbelso partijos organizuojamos labdaros akcijos – „Nacionalsocialistų gerovė“ ir „Pagalba žiemos metu“.

Kampanija prieš Romos katalikybę kilo iš kelių Gėbelso politinių ir asmeninių prietarų. Jis vertino ištikimybę popiežiui kaip *tautos* išdavystę; bjaurėjosi krikščionišku atlaidumu, kuris prieštaravo jo kur kas grubesniems įsitikinimams, kad su priešininkais reikia elgtis šiurkščiai; o Gėbelso įtarimas, kad visi katalikų kunigai yra homoseksualai ir pederastai, kilo iš giliai slepiamų įsitikinimų dėl seksualumo. Kyla pagunda spėlioti, iš kur atsirado Hitlerio ir Gėbelso manija dėl katalikų seksualinio amoralumo. Abu jie užaugo katalikiškoje aplinkoje: Hitleris lankė vienuolyno mokyklą, kurioje galbūt galėjo sklandyti gandai apie seksualinius santykius tarp suaugusiųjų ir berniukų, tačiau nėra jokių įrodymų, kad Gėbelsas būtų patyręs kokį nors seksualinį išnaudojimą ar kad jį vaikystėje ar paauglystėje būtų persekioję kitų išnaudojamųjų vaizdiniai. Vienintelė priežastis suaugusio Gėbelso pasipiktinimui galėjo būti kunigų dalyvavimas laidotuvėse. Dažnai aprašydamas nacių didvyrių laidotuves, kuriose jis dalyvaudavo ir vėliau pats organizuodavo, Gėbelsas keikėsi dėl kunigų dalyvavimo. Pažymėtina, kad 1935 metų lapkritį jis suorganizavo Oto Laubingerio (Otto Laubinger), buvusio Reicho teatro kabineto prezidento, laidotuves kaip „vokiečio laidotuvių apeigas be kunigų ir žvakių“. Jis rašė, kad tai buvo „labai nuoširdu ir jaudinama“[34].

1937 metais katalikų kunigų persekiojimas pagaliau sulaukė popiežiaus atsako. Kovo 14 d. Pijus XI paskelbė encikliką „Su didžiu susirūpinimu“ (*Mit brennender Sorge*) iš Vatikano „apie katalikų bažnyčios situaciją Vokietijoje“. Nors didžiuma enciklikos frazių buvo parašyta laikantis diplomatinio atsargumo, ji nedviprasmiškai pasmerkė nacius. Pirmojoje pastraipoje Pijus nurodė „laipsniškai didėjančią priespaudą“. Toliau jis piktinosi „atviru susitarimų pažeidimu“ ir „intrigomis, kurios iš pat pradžių nereiškė nieko kito, kaip tik naikinamąjį karą“. Atvirai užsipuldamas nacių partiją, popiežius pareiškė:

> Kiekvienas, kuris pakeičia rasę ar tautą, valstybę ar konstituciją, vykdomąją valdžią arba kitus pagrindinius žmonijos elementus <...> iš žemiškųjų dalykų skalės ir padaro juos pagrindine visų kitų dalykų norma – tokiu atveju netgi religinės dorybės praranda savo vertę, ir meta joms iššūkį stabmeldišku kultu, iškreipia ir falsifikuoja Dievo sukurtąją ir nustatytąją žemiškąją tvarką.

„Tik paviršutiniškas mąstymas, – tęsė jis, – gali įpulti į nuodėmę ir kalbėti apie tautos Dievą, tautos religiją.“ Popiežius tikriausiai tiesiogiai kalbėjo apie Gėbelsą pridėdamas tokius žodžius: „Tas, kuris nenori būti krikščioniu, turėtų bent jau išsižadėti troškimo turtinti savo netikėjimo žodyną krikščioniškųjų idėjų paveldu.“[35]

Ši nepaprastai aštri ataka pasiekė Gėbelsą tik po kelių dienų. Sekmadienis, kovo 21-oji, jam buvo visiškai įprasta diena. Jis keliavo iš centrinio Berlyno į savo prieglobstį Bogenzėje, pietavo su Hitleriu ir Magda. Popietę praleido vienas, užsiimdamas „įdomia veikla“, t. y. „muzikos ir filmų klausimais“. Vėliau jis grįžo į Berlyną ir praleido vakarą su Hitleriu bei keliais kitais naciais. Jie žiūrėjo filmą, kuriame vaidino jauna švedų aktorė Zara Leander (Zarah Leander), Gėbelsas buvo įsitikinęs, kad ši aktorė „smarkiai pervertinta“, ir filmas paskatino nuodugniau apsvarstyti nacionalinį identitetą. „Šis filmas – tipiškas mažos šalies produktas. Aš nenorėčiau būti švedas. Tik pasaulinės valdžios narys.“ Tada jo ramybę sudrumstė vienas iš Himlerio vyrų:

> Deja, vėlai vakare ateina Heidrichas (Heydrich) su popiežiaus ganytojišku laišku, kuriame griežčiausiai puolama Vokietija, o mes kaltinami pažeidę konkordatą bei kitus subtilius reikalus. Akiplėšiška arogancija, provokuojanti tamsioji jėga.

Gėbelsas nusprendė apsaugoti Hitlerį nuo šių nemalonių naujienų, užuot trukdęs jo poilsį. Jis nesutiko su Heidricho patarimu atsakyti „tuojau pat“ ir pagalvojo, kad geriau – bent iš pradžių – „tylėti kaip kapui“. Gėbelsas nuėjo gulti „įsiutęs ir kurdamas kerštо planus“[36].

Hitleris, išgirdęs apie encikliką, iš pradžių taip pat priėmė šį patarimą, bet Gėbelsas ilgai svarstė karingesnio atsako galimybę. Per kitas kelias savaites buvo pradėti dar keli teismo procesai prieš kunigus, ir Gėbelsas atidžiai stebėjo jų eigą. Jis kur įmanoma stengdavosi atrasti galimai inkriminuojamos medžiagos ir džiaugėsi, kai atsirado kunigas, norintis su priesaika liudyti prieš Tryro vyskupą. Gėbelsas padarė šio liudijimo garso įrašą ir atidėjo į šalį panaudoti ateityje.[37] Gegužės viduryje jis susitiko su Hitleriu ir kartu aptarė visą klausimą:

> Jis sveikina radikalų posūkį kunigų teismuose. Nenori, kad partija pavirstų religija. Arba matyti save aukštinamą kaip Dievą. Štai kodėl jis labai nesutaria su Himleriu. Mes turime palenkti bažnyčias į savo pusę ir priversti jas tarnauti mums. Celibatas taip pat turi būti panaikintas. Bažnyčios turtas bus nusavintas, ir nė vienas jaunuolis nestudijuos teologijos iki dvidešimt ketverių metų amžiaus. Tokiu būdu mes geriausiai išnaudosime ateinančią kartą. Vienuolių ordinai turi būti paleisti, o bažnyčios pašalintos iš švietimo priežiūros. Tik tokiu būdu jos bus pažemintos per kelis dešimtmečius. Tada jos valgys iš mūsų rankų.[38]

Gegužės 25 d. Gėbelsas aptarė savo būsimą kalbą prieš kunigus su Hitleriu, kuris davė jam „dar kelis patarimus“[39]. Gegužės 28 d. propagandos ministras dvi valandas kalbėjo milžiniškai auditorijai Vokietijos halėje (*Deutschlandhalle).* Ši kalba buvo transliuojama gyvai ir plačiai aptariama užsienyje, Gėbelsas nepaprastai džiaugėsi, kai Hitleris vėliau jam papasakojo buvęs toks susijaudinęs klausydamasis kalbos per radiją, kad per visą tą laiką negalėjęs nė akimirkai prisėsti. Be kita ko, Gėbelsas sakė:

> Daugybė katalikų klerikalų buvo teisiami už seksualinius nusikaltimus <...> Tai ne apgailėtinų atskirų paklydimų reikalas, bet bendras moralės nuosmukis, kokio pasaulis nėra matęs <...> Nė viena kita visuomenės klasė niekada nebuvo suteikusi prieglobsčio tokiam ištvirkimui <...> Mūsų civilizuotame pasaulyje nė viena kita visuomenės klasė nebuvo

> sumaniusi praktikuoti ištvirkimo ir mėgautis nešvankybėmis tokiu mastu, kokį pasiekė visų rangų vokiečių dvasininkija <...> Nėra jokios abejonės, kad net ir tūkstančiai į dienos šviesą iškilusių bylų parodo tik menką dalelę bendro moralinio sugedimo.

Gėbelsas taip pat atvirai pagrasino visiems kunigams, kurie galėjo praktikuoti homoseksualius santykius:

> Partija pateikė aiškų pavyzdį. 1934 metais daugiau nei šešiasdešimt narių, kurie leido sau mėgautis šia yda, buvo sušaudyti, ir partija šiai procedūrai suteikė didžiausią viešumą nacionaliniu mastu.[40]

Žinoma, pasitaikė keletas asmenų, turėję drąsos išreikšti protestą. Gėbelsas pažymėjo savo dienoraštyje, kad jam sutrukdė kalbėti triukšmadariai, bet tai buvęs „tikras susirinkimas, kaip senais laikais“[41].

Šįkart Gėbelsas kalbėjo subtiliai kaip mafijos bosas, o po kelių dienų pademonstravo savo labiau akademines pretenzijas visai kitokioje aplinkoje. Šalia Regensburgo, mirusiesiems skirtoje „Valhalos“ salėje, kuri 1842 metais buvo pastatyta ant Dunojaus krantų kaip „Šventykla vokiečių garbei“, atidengtas kompozitoriaus Antono Bruknerio (Anton Bruckner) biustas. Brukneris buvo pirmasis „didis vokietis“, kurio biustas ten pastatytas po nacių atėjimo į valdžią, Hitleris su Gėbelsu leido atlikti ceremoniją 1937 m. birželio 6 d. Brukneris paprastai buvo laikomas austrų kompozitoriumi, kurį palaikė nuoširdus katalikiškas dvasingumas, bet Gėbelsas kalbėjo šalia akmeninio kompozitoriaus atvaizdo ir nuginčijo tokias idėjas. Pasak jo, Brukneris buvo „didis vokiečių kompozicijos meistras“, įkūnijęs „produktyvią simfonijų kūrėjo ir choro vadovo sintezę“, bet jis negalėjo būti vertinamas vien kaip Vagnerio sekėjas:

> Kaip ir kiekvienas genijus, Brukneris turi kažką visiškai unikalaus ir asmeniškai pasiekto. Ir norėdami jį suprasti turime grįžti prie savo egzistencijos ištakų, prie esminių žmoniškumo galių, kurias suteikia kraujas ir rasė.

Sentimentalūs apibūdinimai „dieviškasis muzikos kūrėjas“ arba „mūsų Maloningosios Mergelės dainius“ turėjo būti atmesti. Gėbelsas tvirtino, kad Brukneris negalėjo visiškai atskleisti savo talento kaip bažnytinės muzikos kūrėjas, bet „ilgainiui nutraukė visus konfesinius saitus“ ir įleido šaknis „herojiškame vokiečių žmonijos jausmų pasaulyje“. Pasisukęs į Hitlerį, kuris irgi dalyvavo renginyje, ir kreipdamasis tiesiogiai į jį, Gėbelsas pareiškė, kad Brukneris, kaip „Austrijos žemės sūnus“, buvo pašauktas simbolizuoti „nesuardomą lemties bendrystę, kuri sieja visą mūsų vokiečių *tautą*“.[42] Ceremonijoje giedojo garsieji Regensburgo katedros „žvirbliukai“[43].

Kol Gėbelsas nagrinėjo Bruknerio kaip kompozitoriaus raidą ir svajojo apie susijungimą su Austrija, teismo procesai prieš kunigus ir vienuolių ordinų narius tęsėsi. Nepaisant milžiniško spaudimo, dauguma teismų dar dirbo nepaprastai sąžiningai, todėl stulbinama dalis apkaltintųjų buvo išteisinti. Remiantis 1937 metų lapkritį nacių ministro bažnyčios reikalams pateiktais skaičiais, 955 žmonės buvo apkaltinti ir 187 išteisinti.[44] Gėbelsas, kuris sekė daugumos bylų atskiras detales, su siaubu užrašinėdamas nepagrįstus liudijimus prieš kunigus, dėl šito suirzo ir pareikalavo, kad dirbtų „specialieji teismai“, greitai pateikdavę kaltinimus ir skirdavę griežtas bausmes.[45] Gėbelsas pavaizdavo šį didėjantį papildomų teisinių priemonių naudojimą kaip dalį savo bjaurėjimosi biurokratija ir žavėjimosi veiksmu. Šiandien žvelgiant į šį liūdną Vokietijos istorijos tarpsnį labiausiai stulbina tai, kiek mažai kampanija prieš bažnyčias pakeitė daugumos vokiečių krikščionių norą toliau remti nacių partiją arba išlaikyti savo tikėjimą. Nors atskiri teismo procesai tebevyko, po 1937 metų kampanija prieš bažnyčias susilpnėjo. 1938 metų sausį Hitleris pranešė Gėbelsui šiuo metu nebenorįs „didžiosios kovos prieš bažnyčias“[46].

Gėbelsas ir Hitleris padarė išimtį iš šios taisyklės protestanto Martino Nymiolerio atveju, kuris stojo prieš teismą 1938 metų vasarį. Nepaisydamas sprendimo silpninti kampaniją prieš bažnyčias, Gėbelsas skyrė ypatingą dėmesį Nymiolerio teismo procesui net ir tada, kai užsienyje įsibėgėjo Austrijos krizė. Dar 1937 metų liepą Gėbelsas paliko įrašą savo dienoraštyje, kad kai Nymioleris „pagaliau buvo suimtas“ ir laikomas Moabito policijos nuovadoje, juodu su Hitleriu nusprendė, jog Nymiolerio negalima paleisti tol, „kol jis bus

palaužtas“[47]. Prieš prasidedant teismui 1938 metų vasarį Gėbelsas išsikvietė į savo ministeriją teisininkus iš Saksonijos, įteikė jiems bylą ir pasakė, ko tikisi iš teismo proceso: „Kuo įmanoma trumpiau, griežta bausmė, jokio viešumo.“ Gėbelsas tikėjosi, kad byla bus baigta per tris dienas ir kad Nymioleris neturės „jokios progos agituoti“[48]. Nepaisant to, bylos svarstymas užtruko beveik mėnesį, ir Nymioleriui buvo leista ilgai kalbėti. Pirmąją teismo dieną jis per beveik tris valandas „jaudinančiai“ prisistatė kaip didžiulis patriotas karininkas, padaręs karjerą Imperijos laivyne; šis patriotas nesutiko atiduoti britams savo povandeninio laivo 1918 metų lapkritį ir vėliau kovėsi kaip „laisvojo korpuso“ savanoris „valant Vestfaliją nuo raudonosios mafijos“. Jis teigė nuo 1924 metų visada balsavęs už nacius ir tapęs kunigu, kad „prisidėtų prie Vokietijos atgimimo“. Du admirolai ir generolas paliudijo, kad neįtikima, jog jis buvęs Tėvynės išdavikas. Skirtinguose pranešimuose iš įvykio vietos sutinkama, kad visiems dalyvavusiems, taip pat teisėjui ir kaltintojui, jo laikysena paliko milžinišką įspūdį. Prokuroro apkaltintas, kad jo pamoksluose lankėsi žydai, Nymioleris patikino, jog „tie žydai buvo svetimšaliai ir jam nemalonūs“[49]. Nors Vokietijos visuomenė nieko nežinojo apie šį teismo posėdį, jis buvo atidžiai sekamas užsienyje.[50]

Gėbelsas kelis kartus įsikišo su Teisingumo ministerijos pareigūnais bandydamas sutrukdyti Nymioleriui pasiekti norimą viešumą ir buvo įsiutęs dėl to, ką laikė esant visišku skandalu. Vasario 22 d. Gėbelsas pasiskundė Hitleriui: „Jis siunta. Nymioleris taip lengvai neišsisuks.“[51] Gėbelsas toliau niršo teismui tęsiantis ir kovo 2 d. buvo baisiausiai įsižeidęs, kai Nymiolerį pagaliau nuteisė septyniems mėnesiams kalėti. Žinant, kad Nymioleris taip ilgai išbuvo uždarytas, jis jau turėjo būti paleistas, bet Gėbelsas sutvarkė taip, kad nekenčiamasis dvasininkas nedelsiant „būtų išsiųstas“ į koncentracijos stovyklą: „Užsienio žurnalistai laukia Nymiolerio prie teismo vartų, bet jis bus išvestas pro šonines duris ir nugabentas tiesiai į Oranienburgą. Ten galės tarnauti Dievui dirbdamas ir knaisiodamasis savyje. Jis daugiau nebebus paleistas į *tautą*.“ Gėbelsas su Hitleriu jau susitarė, kad toks „skandalas“ negali pasikartoti. Bent vienas geras dalykas buvo laimėtas iš šio teismo proceso, rašė Gėbelsas: „Teisėjai bus griežtai apvalyti.“[52] Kitą dieną Hitleris ir Gėbelsas vėl kalbėjosi: „Tai, kad prie-

šų spauda šlovina Nymiolerį, tik įrodo, jog jis mūsų priešas <...> Bendrai kalbant, gerai, kad Nymioleris laikomas koncentracijos stovykloje. Jis taip greitai neišeis. Ir šitaip bus elgiamasi su visais valstybės priešais. Kiekvienas, kuris gerąjį Hitlerį laiko silpnu, turės pažinti griežtąjį Hitlerį."[53] Hitleriui buvo išsiųsta Kenterberio arkivyskupo ir Švedijos, Graikijos, Prancūzijos bei Amerikos bažnyčių vadovų pasirašyta telegrama, kurioje protestuojama prieš Nymiolerio ilgalaikį suėmimą, bet ši telegrama jokių rezultatų nedavė.[54] Nymioleris tebebuvo Dachau, kai 1945 m. balandžio 29 d. amerikiečiai stovyklą išlaisvino.

Kodėl Gėbelsą buvo taip apsėdusios mintys apie Martiną Nymiolerį? Puikiai žinoma, kad Nymioleris palaikė nacius dar iki 1933 metų ir iš tiesų buvo susitikęs Hitlerį 1934-aisiais prieš nutraukdamas bendradarbiavimą ir prisiimdamas pagrindinį vaidmenį „Išpažinties bažnyčioje", bet šis krypties pakeitimas nepaaiškina Gėbelso jausmų gilumo. Taip galėjo atsitikti dėl to, kad Gėbelsui Nymioleris pasirodė nepaprastai panašus į jį patį. Nymioleris buvo aistringas vokiečių nacionalistas, kuris atlikęs išskirtinę tarnybą karo metais ir dalyvavęs „laisvojo korpuso" veikloje priėmė kunigystę. Sutapimas, kad jis taip pat buvo kilęs iš Elberfeldo ir kaip Gėbelsas persikėlė iš Rūro į Berlyną. Jis irgi buvo rašytojas ir išleido bestselerį – autobiografiją „Nuo povandeninio laivo iki sakyklos"; šis pavadinimas keistai priminė Gėbelso „Nuo imperatoriaus rūmų iki Reicho kanceliarijos"[55]. Iki 1939 metų Nymiolerio knygos buvo parduota beveik 100 000 egzempliorių, tai atnešė jam pripažinimą nacionaliniu ir tarptautiniu mastu. O svarbiausia, Nymioleris buvo galingas ir paveikus oratorius ir vartojo tą pačią uždegančią kalbą kaip ir Gėbelsas su atkakliais atsišaukimais į *tautą* ir išdidžia panieka nepalankioms aplinkybėms. Jam nebuvo svetimi ir kiti propagandos ministro įsitikinimai, pavyzdžiui, kad moterys turėtų auklėti vaikus ir palaikyti savo vyrus, arba giliai įsišaknijęs antisemitizmas. Kaip ir Gėbelsas, jis šaipėsi iš savo oponentų ir publikavo pamokslus pigiuose leidiniuose. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje Berlyne buvo išleista tęstinė serija Nymiolerio „Dahlemo pamokslų" su aiškiau nei bet kada išsakytu nepritarimu nacių pretenzijoms į aukščiausią autoritetą ir tvirtinimu, kad vokiečiai turi išpažinti savo pagrindinę ištikimybę Jėzui Kristui. 1933 metais Nymioleris paskelbė, kad nusigręžimas nuo šios tiesos užbaigs *tautos*

„istorinę egzistenciją“ ir kad tai bus ne natūrali mirtis, o „savižudybė“[56]. Per kitus ketverius metus jo vieša nacių nuodėmingumo kritika įgavo vis daugiau paniekos. Štai jo retorikos pavyzdys iš vieno paskutiniųjų pamokslų, sakytų prieš suėmimą:

> Bažnyčia skelbia Evangeliją vokiečių *tautai*, įsitikinusi, kad tik tai yra jos užduotis ir kad būtent to reikia vokiečių *tautai* – štai lemiamas veiksnys! <...>
>
> Mes šiais audringais laikais negalime nieko kito, tik nešti Dievo žodį į savo *tautos* gyvenimą. Dėl to esame kalti. Ir mes tai darysime iki paskutinio atodūsio.[57]

Nymiolerio pamokslai taip pat buvo publikuojami Šveicarijoje, jų vertimai – Didžiojoje Britanijoje ir Nyderlanduose. Gėbelsas neabejotinai vertino Nymiolerį – ir tai galėjo būti perdėtas vertinimas – kaip žmogų, galintį daryti panašią įtaką į jo.

1937 m. spalio 29 d. Gėbelsui sukako 40. Magda ir vaikai pasveikino jį su dovanomis, o vėliau jis turėjo atlaikyti iškilmes Propagandos ministerijoje. Ten buvo „kalnai dovanų, gėlių, laiškų, telegramų“. Tada aplankė Hitleris su dar viena dovana – Kelerio (Keller) paveikslu.[58] Gėbelsas nesidžiaugė pasiekęs šią pakopą. Savo gimimo dieną jis parašė: „Siaubingas jausmas. Tai, kas geriausia, jau baigėsi.“[59] Bėgantys metai ir užsitęsęs sunkus darbas pradėjo atsiliepti. Jis dažnai dirbdavo nuo 12 iki 16 valandų per dieną, spręsdamas daugybę problemų. Jis nuolat keliavo tarp savo biuro Berlyno centre, Švanenverderio, kur lankė Magdą ir vaikus, ir Lankės, kur dažniausiai būdavo vienas arba su Lida Barova. Kentė galvos ir dantų skausmus; dažnai turėjo lankytis pas dantistą. Nuolat jausdavosi pavargęs ir išliedavo apmaudą ant partijos bendražygių, taip pat ant įsivaizduojamų priešų žydų, bolševikų ir dvasininkų. Jis kasdien valandų valandas skaitydavo užsienio spaudos pranešimus (išverstus) ir duodavo nurodymus vietinei Vokietijos spaudai bei žiniasklaidos atstovams užsienyje. Jis kišdavosi į diskusijas, nepatenkančias į jo jurisdikcijos ribas, ir praleisdavo daug laiko bandydamas reguliuoti atskiras

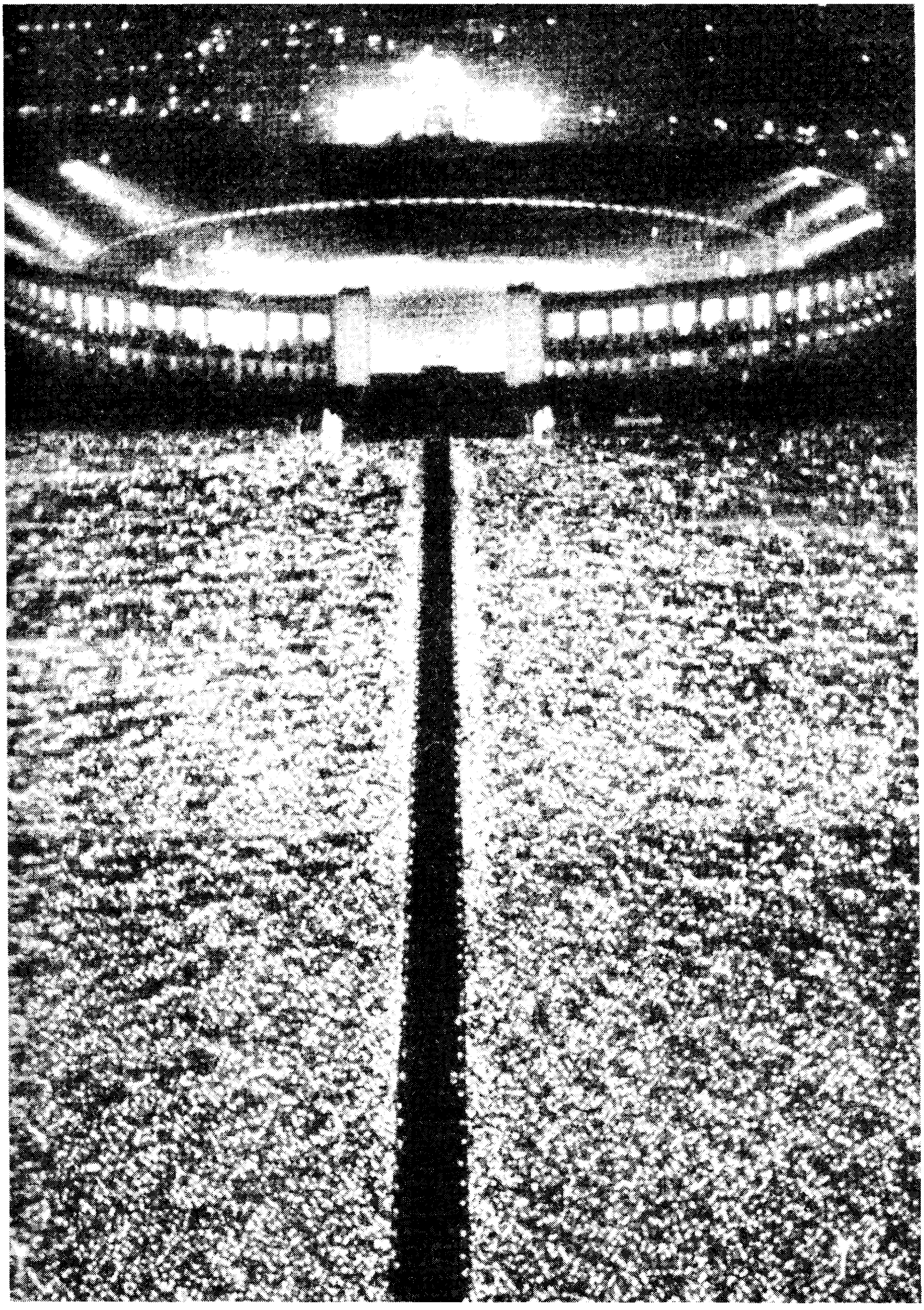

34. „Gegužės aikštė“ Berlyne per 1937 m. rugsėjo 28 d., mitingą, skirtą pažymėti valstybinį Musolinio vizitą į Vokietiją. Gėbelsas rašė: „Žodžiais neįmanoma šios scenos apsakyti. Musolinis labai sujaudintas. Aš pradedu mitingą. Sakydamas savo kalbą, Musolinis nuolat linksi į mano pusę.“ (*TBJG*, 1937 m. rugsėjo 29 d., TI, 4, p. 334.)

meno šakas. Jis taip įsitraukė į kino pramonę, kad apžvelgdavo ir reikalaudavo pakeitimų kone kiekvienam Vokietijoje kuriamam filmui, netgi perrašydavo atskirų filmų siužetą ir keisdavo dialogus.

Gėbelsas, daugiausia susijęs su spaudos reikalais, vis labiau domėjosi užsienio naujienomis. Jis apibendrino daugelio šalių politinius įvykius savo dienoraštyje ir susitikdavo su Hitleriu kas kelios dienos aptarti įvykių raidą. Po Reino krašto remilitarizacijos 1936 metų kovą Gėbelsas vis dažniau aklai pasitikėdavo Hitlerio sprendimais. Jis įprato matyti Hitlerį kaip „vieną iš nuostabiausių žmonių per pastarąjį tūkstantį metų“ ir vadovavosi jo Vokietijos ekspansijos ir užkariavimų vizija.[60] Hitleris nusprendė, kad visi vokiečiai, gyvenantys už esamų Reicho sienų, turi būti naujai suvienyti, o tolimesnės Europos žemės reikalingos *tautai*. Jis sutiko, jog dėl to gali kilti karas su Prancūzija ir Didžiąja Britanija, tačiau tikėjo, kad Vokietija bus pakankamai apsiginklavusi šiam karui laimėti iki 1943 metų.

Gėbelsas turėjo garbės susipažinti su trumpu Hitlerio vizijos išdėstymu prie keturių akių 1937 m. rugpjūčio 2 d.[61], netrukus po to, lapkritį, Hitleris pateikė ją savo ginkluotųjų pajėgų vadams[62]. Gėbelsas buvo mažiau nei Hitleris pasirengęs pritarti karo realijai, ypač jei karas kiltų, kai Vokietija dar nepasirengusi. Jis susirūpinęs stebėjo augančią įtampą Abisinijoje, pilietinį karą Ispanijoje ir vis stipresnį Vokietijos spaudimą Austrijai, Čekoslovakijai ir Lenkijai dėl vokiečių mažumos klausimo šiose šalyse. 1936 metų gruodį jis rašė: „Mes turime rūpintis tik tuo <...> kad nenumatytai neįsitrauktume į karą. Dabar tai būtų labiausiai jaudinamas dalykas.“ Tos dienos apsilankymas požeminio geležinkelio gaisravietėje Potsdamerio aikštėje, Berlyno centre, paskatino tolesnius apmąstymus: „Milžiniška griuvėsių krūva. Galima susidaryti įspūdį, kaip atrodytų būsimas ugnies, oro ir dujų karas. Siaubinga vizija!“[63] Jis pakankamai realiai vertino situaciją, kad suprastų, jog Hitlerio ir nacizmo populiarumas Vokietijoje nesukėlė tokio paties entuziazmo karui su Didžiąja Britanija, Prancūzija arba Sovietų Sąjunga. Pažymėtina, kad vienas iš nedaugelio tikrų prieštaravimų, kurie tuo laiku iškilo tarp Gėbelso ir Hitlerio, buvo „dujokaukių žmonėms“ išdavimas Vokietijoje. Kai ši idėja buvo iškelta pirmą kartą, Gėbelsas jai paprieštaravo remdamasis tuo, jog šis žingsnis

sukeltų „siaubingą karo psichozę“[64]. Jis palaikė savo poziciją, bet 1937 metų gruodį pažymėjo: „Fiureris nusprendė išdalyti dujokaukes. Gėda! Tai sukels tiek daug nesantaikos.“[65]

Šį nedidelį nuomonių išsiskyrimą netrukus nustelbė svarbesni įvykiai. Visai prieš pat 1937 metų Kalėdas Gėbelsas užrašė, kad feldmaršalas Blombergas, nuo 1935-ųjų ėjęs karo ministro pareigas, papasakojęs jam savo planą vesti „jauną merginą iš *tautos*“. Nors ir pripažindamas, jog tai gali kelti keblumų, Gėbelsas džiaugėsi ir jautė, kad Blombergas (kuris entuziastingai palaikė Hitlerį nuo 1933 metų) visiškai „užsitarnavo“ šią naują laimę.[66] Vestuvės įvyko 1938 m. sausio 12 d. Karo ministerijoje, Hitleris ir Gėringas buvo liudininkai, tačiau per dvi savaites paaiškėjo, kad jaunoji Blombergo žmona anksčiau buvo registruota prostitutė. Gėbelsas, pirmą kartą apie tai išgirdęs sausio 25 d., bandė Hitlerį pralinksminti, bet netrukus suprato, kad dėl to gali kilti didelis skandalas.[67] Kitą dieną jis parašė, kad Blombergas turįs atsistatydinti ir kad „garbingam vyrui telieka tik pistoletas“. Reikalai dar pablogėjo, kai vėliau, sausio 26 d., Gėbelsas išgirdo, jog Verneris Fričas apkaltintas esąs homoseksualus. Du tokie skandalai pareigūnų korpuse, turinčiame griežtą garbės kodeksą, paskatino, Gėbelso žodžiais tariant, „baisiausią krizę nuo 1934 metų“[68]. Kelias dienas Gėbelsas negalėjo užmigti; Hitleris buvo nervingas ir įsitempęs, nes bijojo, kad jo pasirodymas Blombergo vestuvėse gali kompromituoti. Gėbelsas, susidūręs su „pačiu sunkiausiu klausimu“, t. y. „ką sakyti *tautai*“, prieštaringai vertino abu skandalus. Jis niekad nepatikėjo, kad kaltinimai Fričui buvo įrodyti ir, matyt, jautė šiokią tokią simpatiją Blombergui. Tuo laiku jis pats buvo užmezgęs romaną su jaunesne moterimi, ir tas faktas, be abejonės, jį paveikė. Jis apgailestaudamas pripažino, kad abu vyrai turės atsistatydinti, ir patarė Hitleriui imtis vadovauti vermachtui.[69] Po šiokių tokių dvejonių Hitleris pasiūlymą priėmė.

Netgi šią krizę greitai privertė pamiršti įvykiai užsienyje. 1938 metų vasario 12 d. Austrijos kancleris Kurtas fon Šušnigas (Kurt von Scuschnigg) buvo priverstas patirti ilgalaikį ir teatrališką Hitlerio bauginimą Oberzalcberge. Keliomis savaitėmis vėliau Gėbelsas padėjo Hitleriui didinti spaudimą Austrijos vyriausybei, kad į ministrų kabinetą būtų įtraukti naciai, o prasikaltu-

siems naciams Austrijos kalėjimuose būtų suteikta amnestija. Už šio spaudimo slypėjo nuolatinė ginkluoto vokiečių įsiveržimo grėsmė. Kovo pradžioje Šušnigas pasidavė spaudimui ir buvo pakeistas Arturo Zeiso-Inkvarto (Artur Seyss-Inquart); šis netrukus sutiko parengti telegramą, kurioje prašoma Vokietijos paramos palaikant tvarką Austrijoje.[70] Perimdamas iniciatyvą, Hitleris nurodė vermachtui vykti į Austriją kovo 12 d., ir tą pačią dieną pats atvyko į šalį, kirsdamas sieną ties Braunau, kur buvo gimęs. Jo kelionė iš čia į Lincą ir paskui į Vieną virto triumfo procesija, ir jį audringai sveikino džiūgaujančios minios. Kovo 13 d. Hitleris pasirašė paskubomis parengtą „Austrijos prijungimo prie Vokietijos Reicho įstatymą“ ir paskelbė, kad balandžio 10 d. bus surengtas plebiscitas siekiant gauti vokiečių tautos paramą šiam reikalui.[71]

Gėbelsas nevyko į Vieną su Hitleriu, bet liko Berlyne, kad parengtų propagandinį „susijungimo“ pristatymą. Jis kelerius metus manipuliavo „užslėpta propaganda“ Austrijoje ir kampanijos Vokietijoje instrumentuote, kad austrai būtų pristatyti kaip dalis didesnės vokiečių *tautos*. Prieš vermachto kariams peržengiant sieną Gėbelsas aptarė su Hitleriu planus kontroliuoti Austrijos spaudą ir slopinti Austrijos radijo transliacijas. Krizei stiprėjant, jis artimai bendraudavo su Hitleriu, dažnai vėlyvais vakarais, ir buvo labai įsitraukęs į veiklą. Jis rašė, kad „vėl atėjo puikus laikas“. Kovo 12 d., Hitleriui keliaujant per Austriją, Gėbelsas perskaitė savo lyderio proklamaciją pirmiausia susirinkusiems užsienio korespondentams, tada vokiečių žurnalistams ir galiausiai per radiją. Tuo tarpu lauke, Vilhelmo aikštėje, „šėlo“ minios: Austrija, paskelbė jis, yra „dalis bendros rasės ir lemties su visais vokiečiais“. Savo dienoraštyje Gėbelsas iškilmingai pažymėjo naujieną, kad dauguma žydų bėga iš Vienos.[72] Gėbelsas pasinėrė į planus tuojau pat įkurti propagandos biurą Vienoje ir užvaldyti Austrijos kultūrinį gyvenimą. Kovo 20 d. juodu su Hitleriu aptarė planus atstatyti Vieną, „pašalinti iš jos žydus ir čekus <...> ir padaryti ją grynai vokišku miestu“[73].

Viešai ir privačiai džiaugiantis šia „didžia istorine valanda“[74], Gėbelso rūpesčiai atsinaujino. Jis vertino save kaip „šiaurės vokietį“, „prūsą“, ir tikėjo, kad bavarai bei kiti vokiečiai toliau iš pietų buvo žemesnės rasės. Mes jau įsitikinome, kaip jis nemėgo Miuncheno ir niekino tenykštę atmosferą. Jis dar labiau

nepasitikėjo austrais ir bjaurėjosi Viena kaip daugiarase kloaka. Iš šio rasistinio požiūrio Gėbelsas keistai padarė išimtį Aukštutinio Dunojaus sričiai – iš ten buvo kilusi Hitlerio šeima. Jis manė, kad ten yra izoliuota salelė, kurios gyventojai turį tokių bruožų, kuriuos jis laikė svarbiausiais šiaurės vokiečiams. Gėbelsas buvo ypač nepatenkintas dėl didelės Austrijos žydų mažumos įtraukimo į „didžiąją Vokietiją“. Iki 1938 metų kovo Vokietijoje žydų skaičius mažėjo, kadangi daug jų išvyko, o likusiųjų gimstamumas mažėjo. SS surinkta statistika nurodo, kad, be likusių 370 000 žydų Vokietijoje, Austrijos prijungimas sąlygojo, jog Reicho teritorijoje žydų dar maždaug 200 000 padaugėjo.[75] Dėl šios priežasties kampanija prieš žydus suintensyvėjo. Be to, Austrija buvo katalikiška šalis, o Gėbelsas nuo pat pradžių su tuo nesitaikstė. Kai Vienos arkivyskupas kardinolas Teodoras Iniceris (Theodor Innitzer) aplankė Hitlerį norėdamas jam pranešti savo pageidavimą, kad austrai „aktyviai įsitrauktų į Vokietijos atkūrimo darbą“[76], Gėbelso reakcija į tai – įrašas dienoraštyje, kur arkivyskupas apibūdintas kaip „bailys klerikalas hipokritas“[77]. Gėbelsas *anšliuso* metu su džiaugsmu liko Berlyne, bet per kitas dvi savaites jam dukart teko vykti į Vieną pasirodyti viešai. Atvykęs į miestą „Didžiojo Vokietijos Reicho dieną“ pasibaigus balsavimo kampanijai, jis buvo patenkintas matydamas Vieną išpuoštą nacių vėliavomis, bet parašė: „Vis dėlto negalima pradėti didžių darbų su čionykščiais žmonėmis. Jie per daug nerūpestingi [*gemütlich*].“[78]

Iš Vienos rotušės balkono Gėbelsas davė komandą koordinuotai vokiečių vienybės demonstracijai: Vienoje buvo paleista 30 000 balandžių, o visoje Vokietijoje eismas sustabdytas dviem minutėms. Buvo įjungtos garvežių ir fabrikų sirenos, virš galvų suko ratus oro pajėgų eskadrilės. Hitleris prisijungė prie Gėbelso balkone, kad priimtų „nenusakomą sveikinimų audrą“. Vos šiai ceremonijai pasibaigus, Gėbelsas planavo su Hitleriu – kuris turėjo asmeninių priežasčių nemėgti Austrijos sostinės – sumenkinti Vienos svarbą ir įsitikinti, kad ji neturi pretenzijų būti sostine. Jis jautėsi pamalonintas, kai minia vieniečių lauke pakvietė jį vėl pasirodyti, skanduodami: *Lieber Führer, ach ich bitt', bring doch unseren Doktor mit!* Frazę galima versti taip: „Brangus fiureri, prašome parodyti mūsų daktarą (turima omeny dr. Gėbelsą)!“ Po tą vakarą įvykusio masinio mitingo Gėbelsas ir Hitleris išvyko iš Vienos; traukinyje at-

gal į Berlyną juodu aptarė planus, kaip visus žydus išsiųsti iš Vokietijos galbūt į Madagaskarą arba buvusią pataisos koloniją. Hitleris svaičiojo apie austrų legitimizmo šalininkus, kuriuos Himleris jau pradėjo suiminėti, ir apie „visiškai internacionalizuotą“ austrų aristokratiją. Magda su vaikais pasveikino juos su gėlėmis Berlyno stoties perone, ir visi kartu nuėjo į Reicho kanceliariją išklausyti plebiscito rezultatų. Dauguma balsų buvo sąjungai palankūs, ir Gėbelsas tvirtino, kad išgirdęs Hitlerio atsaką apie tai apsiašarojo. Jis rašė: „Leipcigas balsavo labai nepalankiai. Berlynas ypač gerai. Tai man labiausiai patinka. O Viena išties ryžtingai. Aš to nesitikėjau.“[79]

Sėkmingas Austrijos prijungimas sustiprino Gėbelso pataikaujamą susižavėjimą Hitleriu ir jo nepakantumą kitų nuomonei. Grįžęs iš Vienos, Hitleris su Gėbelsu išstudijavo žemėlapį ir nusprendė: „Pirmiausia Čekoslovakija. Mes pasidalysime ją su lenkais ir Vengrija. Ir iš tiesų tiksliai veiksime kita proga. Taip pat norime užgrobti Mėmelį (dab. Klaipėdą – *red. past.*), jeigu Kovno (dab. Kaunas – *red. past.*) pradės konfliktą su Varšuva <...> Paskui Pabaltijo šalys, dalis Elzaso ir Lotaringijos. Prancūzija kaip niekad nugrims į krizę.“[80] Ta pačia nutrūktgalviška dvasia 1938 metų gegužę Gėbelsas aptarė „žydų klausimą“ su Volfu Heldorfu (Wolf Heinrich Graf von Helldorff), Berlyno policijos viršininku: „Mes norime pašalinti žydus iš ekonomikos bei kultūrinio gyvenimo ir bendrai iš viešojo gyvenimo. Kaip nors reikia tai pradėti.“[81] Po kelių dienų Hitleris pritarė Gėbelso planui, ir Heldorfui buvo duoti nurodymai.[82] Iš vėlesnių įvykių atrodo, kad Gėbelso „planas“ susidėjo iš kelių dalių. Trys šimtai žydų turėjo būti suimti ir įkalinti; žydų parduotuvės ir verslai, ypač populiariose Berlyno prekyviečių gatvėse, turėjo būti pažymėti, o jų savininkai ir klientai įbauginti. Tai parodė, kad atskirų žydų užpuolimai Berlyne tebuvo dalis didesnės programos, kuria dabar buvo siekiama atimti iš žydų jų turtą, neleisti jų įdarbinti ar jiems teikti viešas paslaugas. Taip buvo siekiama įbauginti žydus, kad emigruotų.

Iš pradžių Gėbelso planas neišdegė. Heldorfas suėmė 300 žydų, bet dauguma jų buvo tuojau pat paleisti.[83] Po šio įvykio Gėbelsas Berlyne asmeniškai pasikalbėjo su 300 susirinkusių policijos pareigūnų ir liepė jiems vengti bet kokio sentimentalumo: „Mūsų šūkis – ne įstatymas, o priekabiavimas.

Žydai turi dingti iš Berlyno.“ Jis pridėjo: „Policija padės tai sutvarkyti.“[84] Birželio 19 d. Gėbelsas pranešė: „Daug suėmimų <...> Policija suprato mano nurodymus.“[85] Įvykį savo akimis matę liudininkai teigia, kad paaugliai iš Hitlerjugendo (jaunimo organizacija, priklausiusi Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijai – *red. past.*) buvo tarp tų, kurie plėšė parduotuves ir priekabiavo prie pavienių žydų šios „akcijos“ metu.[86] Pats Gėbelsas rašė, kad „čigonai ir kiti neaiškūs elementai“ dalyvavo plėšime, ir įsakė, kad jie būtų išsiųsti tiesiai į koncentracijos stovyklas. Heldorfas tiesiogiai pažeidė jo įsakymus, kuriuose buvo nurodyta, kad „policija veikia su teisėtumo regimybe, partija parūpina stebėtojus“. Gėbelsas įsakė, kad visi neteisėti veiksmai būtų tuojau pat nutraukti, bet pažymėjo, kad „šis tautos teisingumas (*Volksjustiz)* taip pat turi savo teigiamų pusių“[87]. Po šios „akcijos“ Gėbelsas toliau aptarė reikalus: „Heldorfas nori Berlyne įkurti getą. Turtingi žydai turėtų patys už jį susimokėti. Tai teisinga. Aš jį šiuo požiūriu visiškai palaikau.“[88] Atrodo, kad Gėbelsą ir Heldorfą sulaikė Hitleris, galbūt susirūpinęs, kokį poveikį tai galėtų padaryti tarptautinei opinijai.

Šalia fizinio žydų bauginimo Berlyne vyko nuolatinis ideologinis šturmas prieš jų dalyvavimą kultūriniame gyvenime. Gėbelsas pritarė idėjai, kad 1938 metų gegužę Diuseldorfe būtų surengtas Reicho muzikos festivalis. Nors daugiausia buvo užsiėmęs užsienio reikalais, visgi nuvyko į šį renginį pasakyti programinę kalbą „visiems kūrybingiems Vokietijos muzikams“[89], kalbėdamas jis pareiškė:

> Žydai ir vokiečių muzika yra priešingybės, kurios pagal savo prigimtį sudaro absoliutų kontrastą. Taigi kova prieš žydus vokiečių muzikoje, kurią kartą visai savarankiškai pradėjo Richardas Vagneris, šiandien yra mūsų didysis istorinis uždavinys, kurio nevalia atsisakyti <...>[90]

Festivalį, kuriame dirigavo Richardas Štrausas (Richard Strauss), lydėjo akademinė konferencija „Muzika ir rasė“, taip pat buvo surengta liūdnai pagarsėjusi paroda „Degeneratų muzika“, kurios lankytojai galėjo pasiklausyti „žydiškos muzikos“ bei „negrų džiazo“ per ausines ir pamatyti baisius žydų

bei juodaodžių muzikantų atvaizdus. Gėbelsas iš esmės neigiamai vertino parodą, bet buvo susidomėjęs festivaliu. Netrukus po jo, liepos 25 d., prieš Vagnerio „Tristano ir Izoldos“ operą Bairoite Gėbelsas su Hitleriu aptarė „žydų klausimą“. Hitleris pritarė Berlyne vykdytoms priemonėms. Gėbelsas apibendrino jų diskusiją: „Svarbiausia, kad žydai pašalinti. Jie turi nepatekti į Vokietiją dešimt metų. Bet šiuo metu mes norime, kad turtingieji liktų čia kaip įkaitai.“[91]

Gėbelso atveju ši nacių vidaus ir užsienio politikos raida išorinio pasaulio „drebėjimo iš baimės negalint apsiginti“[92] akivaizdoje turėjo būti šiurkščiai sutrikdyta asmeninio gyvenimo peripetijų. Nuo pirmojo susitikimo su Lida Barova 1936 metų liepą Gėbelsas įprato dažniau su ja matytis viešai ir mažiau dėmesio skirdavo Magdai. Įsirengęs privatų namelį Bogenzėje, jis tapo tik svečias šeimos namuose Švanenverderyje; jo darbo reikalavimai buvo tokie, kad jis dar turėjo įrengtą butą Propagandos ministerijoje, ir po 1938 metų balandžio įprato pasilikti ten per naktį. Mūsų žinios apie Gėbelso santykius su Lida Barova yra kur kas labiau miglotos negu apie kitus jo gyvenimo aspektus, kadangi neskaitant atsitiktinių šifruotų nuorodų jis dienoraštyje apie ją nerašė. Rašydamas apie Magdą, nors dažnai minėjo susitikimus, ekskursijas ir kivirčus, jis vėl naudojosi užuominomis, taigi dažnai tiksliai neminėdavo, dėl ko juodu kivirčijosi. Vaizdingu ir melodramatišku stiliumi, primenančiu jo trečiojo dešimtmečio dienoraščius, 1938 metais Gėbelsas aprašė savo nuotaikų ir įspūdžių intensyvumą, tačiau retai paminėdavo atskirą atvejį. Dauguma informacijos apie sudėtingus Gėbelso santykius su Lida ir su Magda 1938 metais gaunama iš nuogirdų arba atsitiktinių pasakojimų, taigi jos tikrumas abejotinas.

Aišku, kad reikalai pasiekė kritinę ribą 1938 m. rugpjūčio 15 d., kai Magda nusprendė prašyti Hitlerio gelbėti jos santuoką. Hitleris tebejautė jai ypatingą simpatiją ir palaikė jos pusę ne vien todėl – kaip daugelis spėja – kad nenorėjo matyti tolesnių skandalų privačiame tokio svarbaus asmens kaip propagandos ministras gyvenime. Be abejonės, Hitleris nepritarė Gėbelso elgesiui su žmona ir tikriausiai nežinojo, kad Magda taip pat nėra santuokinės ištikimybės etalonas. Gėbelsas buvo iškviestas į Berlyną, ir Hitleris miglotai užsiminė jam, kad santykiai su Lida Barova turi nedelsiant baigtis. Magda, dabar kupina pasitikėjimo, buvo pasiruošusi taisyti santykius pagal Hitlerio nurodymus,

bet elgėsi šaltai ir neatleido Gėbelsui. Jis jautėsi netikėtai pažemintas tokio įvykių posūkio, nors tuojau pat nusprendė priimti Hitlerio patarimą nutraukti ryšius su Lida Barova. Gėbelsas išsprendė konfliktą paviršutiniškai, parašydamas, kad atsidavimas pareigai dabar bus jo vienintelė paguoda.[93] Gandai apie Gėbelsų negarbę, be abejo, sklandė viešoje aplinkoje. Britų ambasadorius Berlyne Nevilis Hendersonas (Nevile Henderson) pranešė Londonui apie tai, kaip Gėbelsas „neseniai prarado prestižą“[94].

Kitas aštuonias savaites Gėbelsas, nors kažkaip susitvarkė su darbo reikalais ir netgi pasakė nemažai kalbų, dėl didelės įtampos užsienio politikoje mažai matėsi su Magda ar Hitleriu, o būdamas vienas kentė stiprią dvasinę ir fizinę krizę. Jis kentė nuo nemigos ir užmigti galėjo tik išgėręs migdomųjų; prarado susidomėjimą darbu, jam buvo sunku susikaupti netgi skaitant ar klausantis muzikos. Rudeniški šiaurės Vokietijos orai, rūkas ir lietus jį dar labiau slėgė. Atsitiktiniai vaikų apsilankymai trumpam pakylėdavo jo dvasią, bet kartu primindavo apie šeimos gyvenimą, kurio neteko. Per pirmąsias kelias šios krizės savaites Gėbelsas dirbo nepaprastai efektyviai, kol Hitleris galiausiai prirėmė prie sienos čekų vyriausybę. Tačiau jis suprato, kad ši situacija skiriasi nuo Reino krašto remilitarizacijos arba nuo „sąjungos“ su Austrija. Rugpjūčio 1 d. Gėbelsas rašė apie Čekijos krizę pažiūrėjęs masinį gimnastų pasirodymą Breslau: „Mes čia turime reikalą ne su priešiška vyriausybe, bet su priešiška tauta.“[95] Tai buvo reikšmingas komentaras. Gėbelsas neabejotinai dalijosi su Hitleriu troškimu naujai suburti visus vokiečius į „didžiąją Vokietiją“, tačiau visiškai netroško į ją įtraukti tų, kuriuos vertino kaip „nevokiečius“. Taip pat jam buvo svetimas Hitlerio, Himlerio ir Rozenbergo susižavėjimas grandioziniais užkariavimų Rytuose planais. Maža to, Gėbelsas nebuvo karys ir nenorėjo, kad Vokietija veltųsi į dar vieną pasaulinį konfliktą. Jis buvo pasiruošęs pritarti griežtai apribotam karui, galbūt prieš Čekoslovakiją arba Lenkiją, bet mažiau tikėjo Vokietijos gebėjimu laimėti didesnį konfliktą. Nors niekino prancūzus, Gėbelsas susirūpinęs stebėjo britų persiginklavimą; tegul ir nežinodamas bei nesuprasdamas britų, jis suvokė, kad kažkuriame etape karas taps labai realus ir nebus paprastas. Čekijos krizei stiprėjant, jis kaip reta tiksliai užrašė, kad amerikiečiai taip pat kovos britų pusėje.[96]

Jam be galo palengvėjo, kai vėliau įsikišus Musoliniui ir pasiūlius keturių šalių konferenciją Miunchene Hitleris priėmė kompromisą ir susitarė su britais ir prancūzais, kad okupuos tik Sudetus, o ne visą Bohemiją, kaip siekė anksčiau. Nors viešai negalėjo rodyti džiaugsmo dėl šio naujo savo triumfo, širdyje Gėbelsas buvo apimtas sielvarto. Rugsėjo 2 d. jis parašė, kad nebegali kalbėtis su Magda ir apsisprendė jai net neskambinti.[97] Spalio 1 d., registruodamas dienoraštyje pokalbių tarp Hitlerio, Musolinio, Čemberleno (Neville Chamberlain) ir Daladjė (Édouard Daladier) rezultatus Miunchene (pats tenai nedalyvavo), jis pažymėjo, jog visai Europai tik lengviau, kad karo buvo išvengta, tačiau pridūrė: „Šiandien man asmeniškai buvo tragiška, skausminga diena.“[98] Nors per kitas kelias savaites Gėbelsas stebėjo ir komentavo Sudetų okupaciją, jis vis giliau pasinėrė į vienatvę, nemigą ir depresiją. Jis dabar galėjo bendrauti su Magda tik per tarpininkus, pavyzdžiui, savo valstybės sekretorių Karlą Hankę (Karl Hanke), ir pirmą kartą nuo 1925 metų prarado šiek tiek Hitlerio pasitikėjimo.[99]

Gėbelsas nebuvo pasiruošęs dingti iš viešojo gyvenimo ir po ilgų asmeninių apmąstymų nusprendė bandyti gintis prieš Hitlerį ir Magdą. Jis žengė precedento neturintį žingsnį ir paprašė pirmiausia Gėringo, o tada Heldorfo užtarti jį prieš Hitlerį. Spalio 23 d. Gėbelsas nuvyko į Berchtesgadeną susitikti su Hitleriu po kelių savaičių pertraukos ir ilgai su juo kalbėjosi. Tada buvo pakviesta Magda. Pareikalauta, kad pora susitaikytų per ateinančius tris mėnesius. Apie jų trijų santykius daug pasako faktas, jog Hitleris norėjo praleisti labai daug laiko gilindamasis į jų asmeninius reikalus, o Gėbelsas ir Magda laikė tinkamu dalyku, kad Hitlerio žodis sprendžiant jų šeimos reikalus būtų paskutinis. Po susitikimo, nors akivaizdu, kad Gėbelsas ir Magda dar nebuvo visiškai susitaikę, buvo atvesti jų vaikai, ir visa šeima pozavo spaudos fotografams.[100] Po savaitės Gėbelsas ir Magda kartu viešai pasirodė teatre, panaši poza buvo pademonstruota ir per Gėbelso gimtadienį spalio 29-ąją. Jis „kaip agoniją kentė“ įvairias formalias ceremonijas ir klausėsi šeimos, kolegų, menininkų, savivaldybės pareigūnų ir partijos narių sveikinimų. Reikšminga, kad Hitleris iškilmėse nedalyvavo ir atsiuntė tik „trumpą, šaltą telegramą“. Gėbelsas rašė: „Ar gali žmogus ištverti visa tai? Aš nebetenku jėgų.“[101]

9

„Reikia kariauti šį žmonių karą“

> Naujiena, kad Anglija paskelbė karą, rugsėjo 3 d. daugumai žmonių Vokietijoje ir Dancige (dab. Gdanskas, miestas Lenkijoje – *vert. past.*) buvo kaip perkūnas iš giedro dangaus. Visur galėjai matyti niūrius veidus ir tvyrojo tyla tarsi mirties akivaizdoje <...> Aš dieną naktį girdėjau kulkosvaidžių ugnį pasienyje vos už kelių mylių, kiekvieną minutę įsivaizduodama, kad ji slenka artyn.
>
> Sibilė Banister (Sybil Bannister), anglė,
> gyvenusi Dancige 1939 metais.[1]

Metai prieš Vokietijai 1939-ųjų rugsėjį įtraukiant į karą visą Europą Gėbelsui buvo labai paradoksalus laikas. Paskutinis laikotarpis, kada jo planai apie nacių *tautos bendrystę* galėjo būti laisvai įgyvendinami; tuo metu svarbiausios jo ambicijos siejosi su kultūrinio gyvenimo pertvarka. Jis galėjo išplėsti savo žiniasklaidos ir menų kontrolę visose srityse, dabar sujungtose į Didįjį Vokietijos Reichą, ir perorganizuoti reikšmingus kultūrinius renginius, tokius kaip Zalcburgo festivalis 1938 ir 1939 metų rugpjūtį. Tai buvo laikas, kada jo propagandiniai šūkiai *Ein Volk, ein Reich, ein Führer* („Viena tauta, viena valstybė, vienas fiureris“) ir *Heim ins Reich* („Namai Reiche“), rodos, atstovavo populiariems vokiečių jausmams ir atspindėjo kintančias politines realijas. Vis dar dažnai kalbėdamas publikai, jis buvo sutinkamas su audringu entuziazmu. Kartu Gėbelsas darėsi vis labiau atsiskyręs ir melancholiškas žmogus, o iškilmingas kalbų pompastiškumas vis mažiau atitiko jo nuoširdžius jausmus.

Jausdamas didelį Hitlerio spaudimą, Gėbelsas sutiko skelbti savo santuokos „paliaubas“ ir 1939 metų sausį pasirašė formalią vedybų sutartį su Mag-

da.[2] Kad ir koks donžuanas buvo anksčiau, dabar jau baigta. Magda emociškai nuo jo atitolo iš dalies dėl to, kad pati buvo užmezgusi romaną su vienu iš Gėbelso artimiausių patikėtinių, valstybės sekretoriumi Karlu Hanke. Gėbelsas didžiąją laiko dalį leido toli nuo savo penkių nepilnamečių vaikų ir matydavo juos retai. Jo asmeniniai reikalai buvo viešų apkalbų objektas ir plačiai komentuojami nacių partijos viduje. Jo senas priešas Rozenbergas 1939 metų vasarį po pokalbio su Himleriu parašė, kad Gėbelsas „šiandien yra pats nekenčiamiausias žmogus Vokietijoje“. Taip pat Rozenbergas pažymėjo, kad Hankė sudarė sąrašą moterų, iš kurių Gėbelsas tariamai reikalavęs seksualinių paslaugų, ir pateikė tą sąrašą Hitleriui pakišdamas kiaulę artimiems judviejų santykiams.[3] Hitlerio sekretorius 1938 metų gruodį gavo anoniminį laišką iš vieno piliečio, kuriame tvirtinta, jog aukščiausiuose partijos sluoksniuose gaunama nusiskundimų dėl Gėbelso elgesio.[4] Gėbelsas kentėjo nuo kelių psichosomatinių sutrikimų ir iš paskutiniųjų bandė pasinerti į darbą. Jis nuolat jautė miego trūkumą ir nė kiek nesijautė geriau, kad dažnų vidaus ir užsienio krizių metu būdavo priverstas tenkinti Hitlerio pomėgį dirbti ir kalbėtis vėlai vakare.

1938 metų Kalėdos Gėbelsui buvo liūdnos. Jis negalėjo dalyvauti įprastinėse iškilmėse su partijos darbuotojais, SA nariais ir Berlyno vargšais, kadangi nualpo ir buvo išvežtas į ligoninę dėl stiprių inkstų skausmų. Reikšminga, kad dvi savaites jis netgi neįstengė prisiversti rašyti dienoraščio, kuris, be abejonės, tuo laiku veikdavo kaip gydomoji priemonė. Nors Gėbelsas pasveiko nuo fizinio negalavimo, komentaras apie garsią Hitlerio kalbą Reichstage 1939 m. sausio 30 d. buvo tipiškas šiam jo gyvenimo tarpsniui: šalia entuziazmo dėl politinių įvykių jaučiama gili depresija. Hitleris pasinaudojo šešerių nacių valdžios metų paminėjimu, kad pateiktų platų pareiškimą apie užsienio ir vidaus politiką, ir „išpranašavo“, kad jeigu Europoje kiltų karas, jo metu „visoje Europoje būtų išnaikinta žydų rasė“[5]. Gėbelsas kruopščiai dirbo su Hitleriu rengdamas šią kalbą ir apibūdino ją kaip „tikrą šedevrą“. Paskui kartu su Hitleriu pažiūrėjo tradicinėmis tapusias partijos rikiuotės eitynes su deglais nuo Reicho kanceliarijos ir parašė: „Mąstau apie laiką prieš šešerius metus. Tada buvo puiku. Dabar viskas siaubinga.“[6]

1939 metų pavasarį ir vasarą Gėbelso asmeniniai reikalai kiek pasitaisė, daugiausia dėl to, kad jis pasinėrė į darbą; jis dažniau matydavo Hitlerį, kuriam – užsiėmusiam užsienio politikos reikalais – kaip niekad anksčiau reikėjo propagandos ministro. Tačiau su Magda juodu dar buvo susvetimėję, ir Gėbelsas po ginčų su žmona vis nugrimzdavo į liūdesį. Tik kelioms savaitėms likus iki karo pradžios lankydamasis Zalcburgo festivalyje Gėbelsas iš Magdos su visomis smulkmenomis išgirdo apie jos romaną su Hanke, ir jį apėmė neviltis. Pora kartu vyko į Bairoito festivalį, kuriame Magda kone viešai paskelbė jį paliekanti. „Kada mes rasime išeitį iš visos šios tragedijos?“ – klausė dienoraštyje Gėbelsas.[7] Iš esmės po pradinio sukrėtimo atskleistas Magdos romanas su Hanke sugrąžino šiek tiek pusiausvyros pavojuje atsidūrusiems jų santykiams, dabar Gėbelsas galėjo būti nukentėjusioji pusė ir prisiimti atleidžiančiojo vaidmenį, kuris aiškiai buvo malonesnis negu ankstesnė padėtis. Hankė buvo išsiųstas iš Propagandos ministerijos tarnauti vermachte.

Gėbelso asmeninio gyvenimo nesėkmės šiais lemiamais metais neabejotinai padėjo jam užsigrūdinti kovoje su priešais, jis atsainiau vertino valstybės vidaus ir užsienio reikalus. Nors stengėsi išlaikyti susidomėjimą darbo Propagandos ministerijoje smulkmenoms, daug lemiamų aplinkybių suteikė jam progą išlieti susikaupusią energiją. 1938 m. lapkričio 8 d., netrukus po Sudetų aneksijos, Gėbelsas Miunchene dalyvavo partijos surengtose 1923 metų pučo „kankinių“ atminimo iškilmėse ir čia pirmą kartą išgirdo naujieną, kad Vokietijos diplomatas Paryžiuje, Ernstas fom Rathas (Ernst vom Rath), buvo nušautas „lenkų žydo“ Heršelio Grynšpano (Herschel Grynszpan). Gėbelsas iškart griebėsi progos į tai atsakydamas užsipulti visą Vokietijos žydų bendruomenę: „Jeigu nors kartą *tautos* pyktis galėtų prasiveržti!“[8] Kitą vakarą Gėbelsas asmeniškai tarėsi su Hitleriu partijos lyderių priėmime:

> Aš visą reikalą išdėstau fiureriui. Jis sutinka: reikia pradėti demonstracijas. Policijai neleista veikti. Žydai vieną kartą turi pajusti *tautos* pyktį. Teisingai. Aš iškart duodu atitinkamus nurodymus policijai ir partijai. Tada pasakau trumpą kalbą partijos lyderiams. Audringi plojimai. Visi puola prie telefonų. Dabar veiks *tauta*.[9]

Gėbelsui grįžus į viešbutį, dangus virš Miuncheno buvo „kruvinai raudonas“: liepsnojo sinagogos. Per naktį iš visos Vokietijos pasipylė pranešimai, kad puolami žydai ir jų nuosavybė. Lapkričio 11 d. Gėbelsas grįžo į Berlyną prižiūrėti situacijos, ir „veiksmai“ buvo atšaukti; Gėbelso manymu, žydai už tai turėjo jaustis jam dėkingi.[10] Tuo laiku jau per 1000 sinagogų Vokietijoje buvo sudeginta; 100 žydų buvo užmušta, daug daugiau sužeista, o maždaug 30 000 suimta ir išvežta į koncentracijos stovyklas.[11]

Lapkričio 12-ąją ir vėlesnėmis dienomis vokiečių ir užsienio spaudoje Gėbelsas komentavo šį pogromą kaip teisingą atsakomąjį veiksmą iš bendruomenės, kuri pati buvo užpulta. Britų ambasados Berlyne laikinasis reikalų patikėtinis Džordžas Ogilvis-Forbsas (George Ogilvie-Forbes) pranešė, kad Gėbelsas „savo viešais pasisakymais toleravo tai, kas buvo padaryta“[12]. Remiantis propagandos ministro aiškinimu, patiems žydams buvo įsakyta išsrėbti prisivirtą košę ir joks draudimas nesumokėjo jiems už patirtą žalą. Priešingai, iš žydų bendruomenės buvo išieškota 1 milijardo markių bauda. Per kitas kelias savaites buvo imtasi naujų teisinių priemonių, žydams uždrausta lankyti koncertus, spektaklius ir kino filmus, jų laikraščiai buvo uždaryti. Visos žydų įmonės iki 1939 m. sausio 1 d. turėjo būti uždarytos, o visi žydų vaikai pašalinti iš Vokietijos mokyklų. Žydams buvo uždrausta vairuoti automobilius ir reikėjo atiduoti savo vairuotojo pažymėjimus.[13] Ogilvis-Forbsas buvo vienas stebėtojų, matęs visų šių priemonių vykdymą. Jis rašė Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrui:

> Negaliu atrasti tinkamų žodžių, kad pasmerkčiau tokį bjaurų elgesį su tokiu kiekiu nekaltų žmonių, o civilizuotas pasaulis susidurs su pasibaisėtinu vaizdu, kaip 500 000 žmonių gęsta iš bado.[14]

1938 m. lapkričio 9–10 d. pogromo pagrindiniai principai tapo taip gerai žinomi, kad nesunku įvertinti, kaip siaubingai jis paveikė Vokietijos žydus. Daugelis tų, kurie jau buvo liūdnai susitaikę su teisine diskriminacija, pirmą kartą patyrė tiesioginį fizinį smurtą. Kai kurių jautriausių stebėtojų, pavyzdžiui, Viktoro Klempererio, dienoraščiuose jaučiama tikra baimė, kadangi jie

pirmą kartą susidūrė su labai realiu pavojumi po „šios katastrofos“[15]. Po pogromo kilo nauja žydų emigracijos iš Vokietijos banga. Ką tikėjosi Gėbelsas laimėti iš pogromo, su kuriuo tiesiogiai buvo siejamas?[16] Nėra jokių abejonių, kad jis buvo nepatenkintas ankstesne situacija, kuri dar leido daugybei žydų gyventi šalia „vokiečių“ ir dalytis daugybe kasdienių reikalų viešojoje sferoje. Gėbelsas pasinaudojo šiuo pogromu, kad pasiruoštų kur kas didesniam žydų atskyrimui nuo vokiečių tautos. Taip pat jis norėjo tiesiog įvaryti žydams baimės. Frydlenderis (Friedländer) puikiai paaiškina situaciją: „Iš esmės Vokietijoje žydų gyvenimas turėjo tapti toks nepakenčiamas, kad jie bet kokiomis priemonėmis dėtų visas pastangas išvykti.“[17] Nors po lapkričio 11-osios pabrėžė, kad Vokietija atsakys į Ratho mirtį teisinėmis priemonėmis, Gėbelsas su džiaugsmu ragino griebtis minios smurto arba to, ką jis vadino „*tautos* pykčiu“, panašūs neteisėti veiksmai buvo taikomi Berlyne iki 1933-ųjų. Pažymėtina, kad duodamas interviu užsienio spaudos korespondentams po pogromo, Gėbelsas tvirtino, jog žydų ir jų nuosavybės užpuolimai buvo ne organizuoti, o spontaniški.[18] Lapkričio 13 d. kalboje Gėbelsas taip pat užsiminė, kad bus imtasi ir daugiau priemonių, savo liūdnai pagarsėjusia maniera paskelbė, kad „žydų klausimas pagaliau bus išspręstas“[19].

Gėbelsas niekad neišreiškė žmogiškosios simpatijos žydams, kurie taip baisiai kentėjo dėl jo veiksmų. Šiam žmogui aiškiai nebuvo svetimi švelnesni jausmai: jis švelniai rūpinosi savo vaikais, ir jo empatija „kankiniams“, tokiems kaip Horstas Veselis, buvo nuoširdi. Jo reakcija į literatūrą, muziką ir gamtą rodo, kad tai buvo jautrus žmogus. Nors veikė be skrupulų ir buvo ciniškas, jam netrūko sąžinės. Jo rasinė pasaulėžiūra žydus laikė žemesnės rasės; Gėbelsas manė juos, kaip visumą be išimčių, esant tokius klastingus ir baisius, kad jie nebuvo verti jokios užuojautos. Nors Himleris vėliau pareikalavo iš savo SS egzekutorių garbingumo ir tinkamo elgesio, Gėbelsui nedavė ramybės mintis apie „nemalonius ekscesus“ prieš žydus, kurie, jis pažymėjo, vyko Brėmene per pogromą, kuriam jis davęs leidimą, 1938 m. lapkričio 9 d.[20] Anksčiau tais metais, po „akcijos“, kurią juodu su Heldorfu suorganizavo Berlyne, Gėbelsas paskelbė nepritariąs „bjauriems dalykams“, kurie atsitiko žydams, suimtiems ir uždarytiems koncentracijos stovykloje Sachsenhause-

ne.[21] Tai kilo dėl jo nuolatinio rūpinimosi „tvarka“ ir nerimo, kad vokiečiai tokiais veiksmais žemina save, o ne dėl simpatijos patiems žydams. Taip pat Gėbelsas nekreipė dėmesio į akivaizdų faktą, kad jo kalbos ir proklamacijos skatino visišką abejingumą, žiaurumą bei sadizmą ir padėjo sukurti situaciją, kurioje turėjo kilti „ekscesų“.

Jis pademonstravo šio moralinio aklumo pavyzdį kalbėdamas Reichenberge (dab. Liberecas, miestas Čekijos šiaurėje – *red. past.*), naujai paskelbtoje aneksuotų Sudetų „sostinėje“, tik dešimt dienų po Krištolinės nakties (*Kristallnacht*). Milžiniškai entuziazmu degančiai miniai Gėbelsas kalbėjo apie tai, kad pasaulis su siaubu stebi žydų patiriamą smurtą Vokietijoje. Sakydamas tai, jis juokėsi: „Pasaulis ilgainiui nurims dėl žydų klausimo. Aš tuo tikiu, aš to tikiuosi. Aš to tikiuosi pirmiausia dėl Vokietijoje liekančių žydų interesų.“[22] Kelias savaites po lapkričio pogromo Gėbelsas buvo trumpam atsigavęs nuo depresijos, nuolat pasirinkdamas pačią radikaliausią kryptį diskusijose su nacių lyderiais, kad reikia sustiprinti priemones prieš žydus. Gėbelso dalyvavimas lapkričio pogrome ir kurstymas SA imtis smurto prieš žydus paprastai aiškinamas oportunizmu.[23] Dauguma tyrinėtojų tvirtina, kad jis vertino Ratho nužudymą Paryžiuje kaip pretekstą gauti Hitlerio pritarimą ir pakurstyti atsakomąjį pogromą prieš žydus, bet tokiu atveju neįvertinamas jo giliai įsišaknijęs priešiškumas žydams ir tai, kad jis iš tiesų nervinosi, jog žydai vis dar gyvena Vokietijoje. Toks požiūris taip pat neįvertina „akcijų“, kurioms pro-pagandos ministras vadovavo su Heldorfu Berlyne tik prieš kelis mėnesius. Gėbelsas jau seniai norėjo imtis priemonių, kad žydai būtų visiškai pašalinti iš Vokietijos.

Gėbelsą iš depresijos kur kas geriau pažadino vis spartėjantis Vokietijos plėtimasis 1939 metų pavasarį. Nuo Miuncheno susitarimo laikų Gėbelsui buvo aišku, kad Sudetų aneksija – tik laikina priemonė, o tai, kas liko iš „mirusios šalies“, Čekoslovakijos, turės išnykti. Jis sveiko nuo dar vieno inkstų priepuolio, kai kovo 10 d. vidinė įtampa tarp čekų ir slovakų suteikė taip ilgai nacių lauktą pretekstą. Hitleris išsikvietė Gėbelsą, Ribentropą ir Keitelį (Keitel) ir informavo juos, kad kovo 15 d. vokiečių kariuomenė įsiverš į Čekoslovakiją. Savo pranešime apie vėliau tądien įvykusį susitikimą Gėbelsas nė trupu-

čio nesistengė paslėpti konspiracinės elgsenos, kuri dabar palaikė Vokietijos užsienio politiką: „Vėlyvą popietę vėl su fiureriu. Mes apmetame pranešimą, kad Tiso (Jozef Tiso) vyriausybė vėl kreipėsi į Vokietijos vyriausybę nota prieš suėmimą. Vėliau esant reikalui mes galime atsiųsti tikslų turinį. Fiureris teisingai sako, kad istorija negali būti kuriama su teisininkais." Gėbelsas pasiūlė Hitleriui pasirodyti teatre, o vėliau nueiti į menininkų klubą Berlyne, kurį įkūręs pats propagandos ministras. „Čia labai gražu ir linksma, mes turime alibi. Kalbamės apie daug dalykų. Aš vėl puikiai jaučiuosi."[24]

Jį pradžiugino čekų kapituliacija, Hitlerio atvykimas į Prahą kovo 15 d. ir paskelbimas, kad Bohemijos ir Moravijos provincijos nuo šiol yra Vokietijos protektoratas, taip pat ir bejėgiška Didžiosios Britanijos bei Prancūzijos reakcija. Jis rašė: „Vakare fiureris atvyksta į Prahą ir išsinuomoja butą Hradčine. Tai skamba kaip pasaka, bet iš tikrųjų yra tiesa, džiaugsminga tiesa. Kokiais puikiais laikais mes gyvename! Ir kokia palaima tokiais laikais dirbti!"[25] Gėbelso įsitikinimas, kad Paryžiuje ir Londone išreikštas pasipiktinimas tebuvo „tik spektaklis"[26], sustiprėjo, kai kelios dienos po įsiveržimo į Čekoslovakiją Lietuva atidavė Vokietijai Klaipėdą. „Apgailėtina demokratija, – rašė Gėbelsas, – tavo vardas – bailumas!"[27] Gėbelsui nepadarė įspūdžio britų ministro pirmininko Nevilio Čemberleno (Neville Chamberlain) kalba Birmingame kovo 17 d., kurioje jis sureagavo apgalvotomis, bet nedviprasmiškomis frazėmis į Bohemijos užgrobimą, ir įspėjo Hitlerį, kad „negalima padaryti didesnės klaidos", negu įsivaizduoti, kad Britanija nepasipriešins bandymui „užvaldyti pasaulį jėga". Komentuodamas šią kalbą savo dienoraštyje, Gėbelsas parašė: „Šis geras seniokas [frazė buvo parašyta sarkastiškai ir neįprastai anglų kalba] pažvalėjo taip, kaip moka tik anglai." Viešai jis pasišaipė iš „Anglijos kaip senos moralizuojančios Europos tetulės, sėdinčios ant pliušinės savo imperijos sofos"[28]. Tuo metu, kai Čemberlenas kovo 31 d. paskelbė Bendruomenių rūmams, kad Didžioji Britanija padės Lenkijai, jeigu ši šalis bus užpulta, Gėbelsas išvyko iš Vokietijos atostogų į Vidužemio jūros šalis. Po kelių dienų perskaitęs apie Čemberleno pasižadėjimą padėti Lenkijai, jis vėl nevertino to rimtai.[29]

Tuo metu Gėbelsas ilsėjosi italų kontroliuojamoje Rodo saloje mąstydamas apie praeities kultūras ir čia matomą skirtingų žmonių mišinį. Jis buvo

įsitikinęs, kad didžioji dalis padorios Rodo architektūros buvo italų fašizmo kūrinys, ir pasibaisėjo, keliaudamas per Rodo žydų kvartalą arklių traukiama karieta. Gėbelsas apibūdino šį kvartalą kaip „apgailėtiną ir dvokiantį atmatomis bei purvu“. Turkų kvartalas jam „nepasirodė geresnis“, bet ramino mintis, kad visada yra „valdančiosios rasės“, kurios padaro ir kitas rases naudingas.[30] Gėbelsas netgi padarė trumpą ekskursiją lėktuvu į Kairą, ten aplankė piramides ir sfinksą. Vaizdai jam padarė milžinišką įspūdį, ir jis suprato, kad čia „tikrovė pranoksta vaizduotę“[31]. Grįžęs į Rodą, propagandos ministras išgirdo, jog lenkai pasirašė atsakomąjį susitarimą su Didžiąja Britanija, bet mestelėjo tik kelis žodžius, kad lenkai „tikriausiai turės brangiai už tai sumokėti“[32].

Kitus kelis mėnesius Hitleris manė, kad britai ir prancūzai, kurie taip pat žadėjo padėti Lenkijai, blefuoja. Susirūpinęs skaitydamas visuomenės nuomonės ataskaitas per vasarą Gėbelsas dar kartą įsitikino, kad nuotaikos pradėti karą Vokietijoje buvo ryžtingos, jeigu ne entuziastingos. Kai Hitlerio dėmesys nukrypo į „laisvąjį miestą“ Dancigą ir į Lenkiją, juodu su Gėbelsu vėl įsitikino, kad svarbiausia tinkamai pasirinkti laiką. Jeigu jie puls tinkamą akimirką, Britanija pasitrauks. Dancigas, senovinis Hanzos miestas, kurio gyventojų absoliučią daugumą sudarė vokiečiai, buvo paskelbtas „laisvuoju miestu“ po Pirmojo pasaulinio karo, ir jį prižiūrėjo Tautų Sąjungos vyriausiasis komisaras. Ypač svarbu, kad miestas buvo Lenkijos muitinės teritorijoje, taigi lenkai turėjo teisę naudotis jo uostu ir vandens keliais. Lenkai taip pat kontroliavo miesto paštą ir telefono paslaugas; po 1920 metų jiems buvo leista pasistatyti karinę bazę Vesterplatės pusiasalyje, kuri prižiūrėjo uosto prieigą. Dancige aktyviai veikė nacių judėjimas, kuriam nuo 1930 metų vadovavo Albertas Forsteris (Albert Forster). Dabar Hitleris reikalavo, kad miestas ir jo aplinkinė teritorija grįžtų Vokietijos aukščiausion valdžion.[33] Lenkai, pagrįstai bijodami, kad čia ne paskutinis Hitlerio reikalavimas, galintis paveikti jų suverenumą, buvo pasiryžę nepasiduoti. Birželio 17 d. Gėbelsas nuskrido į Dancigą pasakyti, britų generalinio konsulo žodžiais tariant, „karingos kalbos“[34]. Gėbelsas „žmonių jūrai“ (kaip parašė dienoraštyje), susirinkusiai prie Valstybinio operos teatro, paskelbė:

> Aš atvykau iš Reicho perduoti jums linkėjimus nuo fiurerio ir nuo vokiečių *tautos*. Aš stoviu čia, ant vokiečių miesto žemės, priešais mane dešimtys tūkstančių vokiečių, o visur aplink begalybė vokiečių kultūros, vokiečių tradicijų, vokiško stiliaus ženklų ir vokiškos architektūros.

Vėliau savo kalboje Gėbelsas pakartojo neseniai Reichstage Hitlerio ištartus žodžius: „Dancigas yra vokiečių miestas ir nori būti Vokietijos dalimi.“[35] Per kitas kelias savaites britų generalinis konsulas informavo Britanijos vyriausybę apie įvairius vokiečių karinius pasiruošimus Dancige ir Rytų Prūsijoje, o liepos 10 d. Nevilis Čemberlenas Bendruomenių rūmuose paskelbė, kad Britanija bet kokį vokiečių bandymą pakeisti Dancigo statusą vertins kaip bandymą „pakenkti lenkų tautos gyvavimui ir nepriklausomybei“. Jis priminė Bendruomenių rūmams pasižadėjimą, kuris jau duotas Lenkijai, ir pareiškė: „Mes esame tvirtai apsisprendę įvykdyti šį pasižadėjimą.“ Keista, bet Gėbelsas pagalvojo, kad šis pareiškimas „ne toks griežtas“ kaip ankstesnieji, ir vylėsi, kad Londonas ir Paryžius vis dėlto „duos mums kelią, jeigu mes pastatysime jiems aukso tiltą“[36].

Tomis paskutinėmis rugpjūčio dienomis, kai vokiečių kariuomenė telkėsi prie Lenkijos sienos, o Gėbelsas rengė savo ministeriją karui, Berlyne tvyrojo sekinantis karštis. Kurį laiką Gėbelsas buvo informuojamas apie Hitlerio ketinimus siekti nepuolimo pakto su Stalinu ir – bent išoriškai – džiaugėsi tokio pakto paskelbimu 1939 m. rugpjūčio 24 d.[37] Kitą dieną jį nuoširdžiai nuliūdino naujiena, kad Italija nėra pasirengusi kariauti greta Vokietijos. Gėbelsas daug metų nepaprastai žavėjosi Musoliniu ir tuo, ką jis laikė Italijos fašizmo pasiekimais. Dabar jis buvo priverstas sau pripažinti visada bijojęs, jog italai juos nuvils. Vis dėlto Gėbelsas buvo lemtingai atsidavęs Hitlerio puolimo planams ir vis dar tikėjosi rasti „išeitį iš šios velniškos situacijos“[38].

Neįmanoma nė kiek tikriau sužinoti, ką Gėbelsas galvojo apie karo su Britanija ir Prancūzija riziką. Panašu, kad jis nemanė, kaip Hitleris ir Ribentropas, kad Britanija ir Prancūzija vėl liks nuošalyje, jeigu Vokietija užpuls Lenkiją ir atsiims Dancigą. Gėbelsas laikė tai įmanomu dalyku, bet nebuvo dėl to tikras; taip pat jautė, kad karas su Britanija gali trukti ilgai. Tačiau tuo laiku

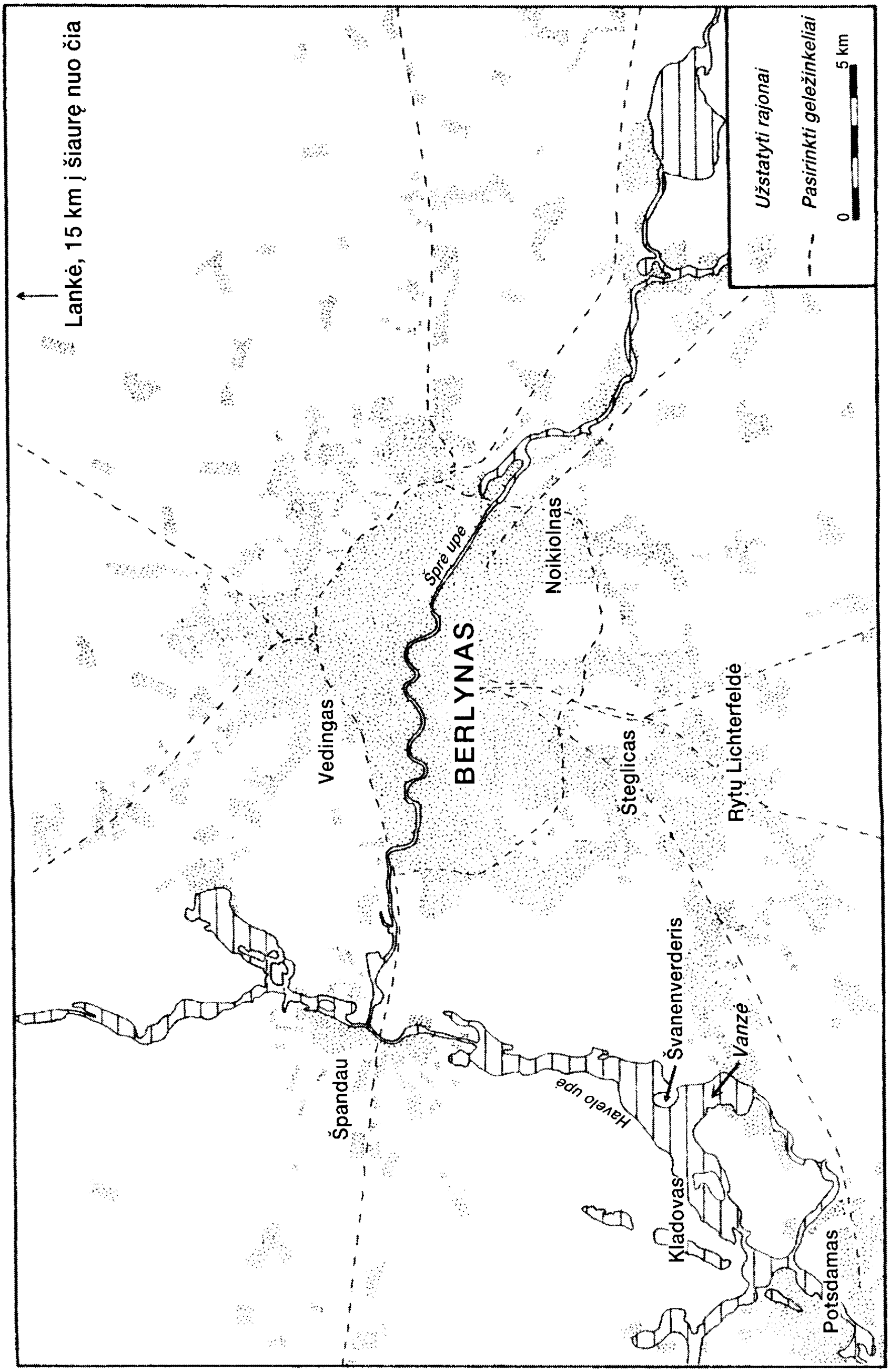

35. Berlyno ir jo apylinkių žemėlapis 1939 metais.

propagandos ministras buvo taip apsvaigęs nuo Hitlerio pergalių užsienio politikoje ir akivaizdžiai patikimo laiko pasirinkimo, kad jam nepavyko Hitlerio sulaikyti. Asmeninės priklausomybės nuo Hitlerio ir atsidavimo Hitleriui jausmas taip pat galėjo neleisti Gėbelsui išsakyti visa, ką galvoja. Įdomu, kad britų ambasadorius Londone rugpjūčio 24 d. pranešė Londonui apie pokalbį su savo amerikiečiu kolega, kuris papasakojęs jam, kad Gėbelsas „neseniai patarė Hitleriui nestoti į karą, kadangi dabar prezidentas ponas Ruzveltas, ir labai įmanoma, kad tokiu būdu stos į karą ir Jungtinės Amerikos Valstijos, ir kariaus Didžiosios Britanijos bei Prancūzijos pusėje, tačiau akivaizdžiai šiuo patarimu niekas nepasinaudojo“[39]. Labai skyrėsi Hitlerio ir Bėgelso požiūriai 1939 metų liepą, kaip rašė britų žurnalistas Leonardas Moslis (Leonard Mosley). „Nebus karo, – pasakė Hitleris Mosliui. – Nebuvo karo dėl Sudetų, nei dėl Čekoslovakijos. Nebus karo ir dėl Dancigo.“ Mosliui nesutikus, Hitleris pakartojo: „Nebuvo karo dėl Sudetų! Nebus ir dėl Lenkijos! Sąlygos visiškai tokios pačios, ir jūsų veiksmai bus tokie patys.“[40] Gėbelsas niekad neišreiškė tokio įsitikinimo savo dienoraštyje. Kai Musolinis neteko drąsos, o Hitleris toliau kūrė planus pulti Lenkiją, Gėbelsas savo dienoraštyje nutylėjo visus tikrus nuogąstavimus, kuriuos galėjo turėti, ir ėmėsi eufemizmų kupinos kalbos, kuri jau buvo sukurta siekiant užmaskuoti grėsmingiausius nacių planus. Rugpjūčio 31 d. Hitleris jam pranešė, kad duotas įsakymas kitą rytą 5.00 pulti Lenkiją. Gėbelsas rašo:

> Gėringas vis dar nusiteikęs skeptiškai. Fiureris taip pat netiki, kad Anglija puls. Šiuo momentu niekas negali to tiksliai numatyti. SS gaus specialius nurodymus šiai nakčiai.

Neaišku, ką Gėbelsas turėjo galvoje rašydamas apie „specialius nurodymus“. Galbūt planus suimti ir nužudyti lenkų inteligentus bei kunigus prieš įžengiant vokiečių kariuomenei, bet greičiausiai jis nurodė planą panaudoti išžudytos koncentracijos stovyklos kalinius ir taip imituoti, kad lenkai pasikėsinę į vokiečių radijo siųstuvą Gleivice rugsėjo 1-osios rytą. Vėliau tame pačiame dienoraščio įraše matome, kad jis tarsi patvirtina įvykusį faktą: „Lenkai pasi-

kėsina į Gleivico siųstuvą. Mes tuo puikiai pasinaudosime.“[41] Kitą rytą anksti atsikėlęs Gėbelsas dalyvavo „istoriniame posėdyje“ Reichstage rugsėjo 1 d., kuriame Hitleris paskelbė, kad tą rytą nuo 5.45 Vokietijos kariuomenė „atsilygindama apšaudo“ lenkus.[42]

Kelias valandas vokiečių kariuomenė iš tikrųjų skverbėsi į Lenkijos teritoriją. Grupė lenkų muitinės pareigūnų ir geležinkelio darbininkų netoli Dancigo buvo nužudyta, o lenkų pastatai mieste užimti. Lenkų įgula Vesterplatėje buvo bombarduojama.[43] Berlyne praėjo dvi nerimo kupinos dienos, kai Gėbelsas sekė pranešimus iš Lenkijos ir laukė britų bei prancūzų atsako. Užsimenama, kad Gėbelsas, kaip ir daugelis kitų Hitlerio aplinkos žmonių, buvo priblokšti ir nuliūdę, kad Didžioji Britanija ir po jos Prancūzija paskelbė Vokietijai karą rugsėjo 3 d., Gėbelsas buvo pakankamai objektyvus asmeniškai reaguodamas į tai ir parašė dienoraštyje: „Ar Londonas iš tiesų pasiryžęs eiti taip toli?“ Matyt, jis vis dar tikėjosi, kad varginančios konfrontacijos pavyks išvengti. Propagandos ministrui daugiau nerimo kėlė naujiena, gauta tądien vėliau, kad Čerčilis (Winston Churchill) įsitraukė į Čemberleno kabineto veiklą. Tai paskatino nesutikti su Hitlerio nuomone, kad karas Vakaruose būsiąs tik „bulvės karas“. Tačiau, rašė jis, „mes kovosime ir stengsimės vienu ar kitu būdu eiti iki pergalės“[44].

Nors karas buvo laikomas tikriausiu nacizmo pasireiškimu[45], jis visiškai nebuvo malonus Gėbelsui. Propagandos ministras džiaugėsi nepaprastais vokiečių kariuomenės laimėjimais per pirmuosius devynis karo mėnesius ir tuo, kad pats prie jų prisidėjo. Jis save laikė – ir šią frazę dažnai kartodavo dienoraštyje – „visados civiliu“ ir nejautė ypatingo susidomėjimo grynai kariniais dalykais bei jų pakankamai neišmanė. Jis nesistengė kištis į karo strategiją. Nemėgo dėvėti uniformos ir išlaikė panieką kariškių kastos siauraprotiškumui. Artėjantis karas neišvengiamai turėjo pakeisti jo vaidmenį ir santykius su Hitleriu, kuris rugsėjo 1 d. simboliškai apsivilko pilka karine uniforma ir netrukus išvyko į frontą. Nuo 1925 metų Gėbelsas kalbėdamas apie politiką gynė požiūrį „viskas arba nieko“, tvirtindamas, kad yra atsidavęs nacizmui „iki mirties“, ir visiškai palaikė grubų Hitlerio darvinizmą, pagal kurį karas vertinamas kaip būtina gyvenimo sąlyga. Juodu su Hitleriu taip pat buvo įti-

kėję idėja, kad Vokietijos pralaimėjimas Pirmajame pasauliniame kare buvo ne karinės nesėkmės rezultatas: esą jį salygojo stipresnė sąjungininkų propaganda ir šalies viduje užsimaskavusių priešų įtaka. Taigi juodu vertino propagandą ir viešosios nuomonės formavimą Vokietijoje ne kaip mažai susijusius dalykus, o kaip savo svarba prilygstančius pačiam karo organizavimui.

Gėbelsas, kuriam darbas visada buvo vertybė, dabar skyrė visas jėgas karinei propagandai nusprendęs, kad šį kartą *tauta* kariuomenės nenuvils. Jis iškart užsitikrino Hitlerio pritarimą įstatymui, pagal kurį užsienio radijo transliacijų klausymasis buvo baudžiamas mirtimi.[46] Jis pats kaip galėdamas sekė, ką apie karą praneša užjūrio laikraščiai ir radijo stotys, ir iš karto reaguodavo arba bandydavo užbėgti už akių kitų šalių (pirmiausia Didžiosios Britanijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų) propagandai. Jis kasdien 11.00 rengdavo „ministerijos pasitarimą“ Propagandos ministerijoje Radijo, Filmų ir Spaudos departamentų vadovams, taip pat kitų ministerijų atstovams ir vermachtui. Pasitarime Gėbelsas pateikdavo kasdienius tarptautinės ir šalies vidaus situacijos pranešimus ir siekė nustatyti plačius propagandos mastus visoms įmanomoms sritims.[47] Jis atkakliai kovojo, kad išlaikytų savo įtakos sferą šioje pakitusioje situacijoje, ypač domėjosi nauja figūra – Ribentropu, kuriam Hitleris leido plėsti savo įtaką, nes jo vadovaujamos derybos su Sovietų Sąjunga fiureriui laikinai padarė įspūdį. Netgi gavus pranešimus apie pirmąsias didžiules pergales Lenkijoje ir Gėbelsui pradėjus, jo paties žodžiais tariant, asmenines dvikovas su Čerčiliu – dėl nuskendusio keleivinio lainerio „Athenia“ – jis turėjo įgristi Hitleriui vienu iš disputų apie demarkaciją, būdingu visam nacizmui.[48] Rugsėjo 7 d. propagandos ministras buvo nuskraidintas bombonešiu į Hitlerio lauko štabą šarvuotame traukinyje; prieš aptardami Gėbelso propagandinį darbą juodu aptarė santykius su Ribentropu. Gėbelsas rašė: „Gėda, kad reikia tai daryti karo lauke.“ Kitą dieną Hitleris padiktavo naują „dekretą“, kuriame bendrais bruožais nubrėžė „demarkacinę liniją“ tarp savo dviejų pavaldinių.[49] Būdingai supainiotame potvarkyje Ribentropui teko atsakomybė už „bendrą politiką“ „užsienio politikos propagandos sferoje“[50]. Gėbelsas turėjo pakęsti savo ministerijoje Ribentropo vyrus, todėl jo panieka Užsienio reikalų ministerijai karo metais tik didėjo.

Pažymėtina, kad Gėbelsas pats nesakė jokių kalbų Lenkijos kampanijos metu, tai pastebėjo Klempereris Dresdene ir uždavė retorinį klausimą: „Kur Gėbelsas?“[51] Matyt, Hitleris, planuotą Gėbelso kalbą per radiją rugsėjo 17 d. atidėjęs vėlesniam laikui[52], bijojo, kad Gėbelsas gali sukliudyti pasiekti palankią taiką su britais ir prancūzais po Lenkijos kampanijos pasakydamas pernelyg ugningą kalbą. Ir tik spalio pabaigoje Gėbelsas pasisakė per radiją; toje kalboje buvo nesantūriai užsipuolamas Čerčilis. Kol kas propagandos ministras slėpė savo nusivylimą susitelkdamas į kitas propagandos rūšis. Kaip ir užsienio žiniasklaida, jis susirūpinęs nagrinėjo viešosios nuomonės pranešimus iš viso Vokietijos Reicho, juos nuo karo pradžios kas savaitę surinkdavo saugumo policija (SD). Jis klausinėdavo kiekvieną sutiktąjį, kuris buvo fronte arba bet kurioje Vokietijos dalyje, apie ten tvyrančias nuotaikas. Jis greitai atsiėmė iš Ribentropo ir kariškių prarastas pozicijas, kai jo kariniai kino žurnalai ir iš dalies radijo transliacijos pasiekė milžinišką sėkmę.

Metų metus Gėbelsas ypač domėjosi kino žurnalais ir su didesniu entuziazmu negu kitus kino žanrus ėmėsi juos plėtoti kaip propagandos įrankį. Žaibiškas karas (*Blitzkrieg*) Lenkijoje suteikė jam progą pakelti karinius kino žurnalus į naują lygmenį. Jo propagandos kompanijos, žygiuojančios su vermachto būriais, pateikdavo filmuotą veiksmų medžiagą neprilygstama sparta; jis – padedamas technikų ir filmų režisierių, pavyzdžiui, Frico Hiplerio (Fritz Hippler) – tą medžiagą redaguodavo, pridėdavo žodinius komentarus ir parinkdavo muziką. Gauti filmai apie vokiečių tankus, kurie riedėdavo pro liepsnojančius namus, apie pikiruojančius bombonešius, kurie skeveldromis pavertė Varšuvą, ir apie žygiuojančios kariuomenės kolonas buvo labai populiarūs tarp daugumos vokiečių. Filmų žiūrovų skaičius įspūdingai didėjo, ir nuomonė apie Vokietijos nenugalimumą buvo plačiai skleidžiama užsienyje. Gėbelsas taip pat išplėtė savo programą transliacijomis užsienio kalba. Prieš karą jis pradėjo „slaptas transliacijas“ Sovietų Sąjungai ir rėmė milžinišką Vokietijos transliacijų plėtrą. Dabar propagandos ministras to siekė energingiau, ir esamos radijo stotys turėjo atsisakyti programų vokiečių kalba, o vietoj jų transliuoti programas 19 užsienio kalbų[53], tarp jų ir anglų kalba, kurias pristatydavo liūdnai pagarsėjęs Viljamas Džoisas (William Joyce) – Ponas Kvatoklis.

Nors Gėbelso propaganda nepaprastai sėkmingai perteikdavo grėsmės ir karinio neįveikiamumo įspūdį, jai kur kas sunkiau sekėsi pelnyti paramą nacizmui arba įgyti pasitikėjimą nuoširdumu. Gėbelsas nepaprastai lanksčiai vertindavo bet kokią „tiesą“ savo propagandoje ir tikėjo, kad galų gale pasiteisina visos priemonės. 1940 metų sausį jis apibendrino savo kredo dienoraštyje, aprašydamas pokalbį su pagrindiniu padėjėju Hansu Friče (Hans Fritzsche): „Jis neteisingai supranta kartojimo vertę propagandai. Reikia nuolat sakyti tą patį tik nuolat kintančiomis formomis. *Tauta* iš esmės yra labai konservatyvi. Ji turi būti visiškai įkvėpta mūsų požiūrio nuolat jį kartojant.“[54]

Greita Vokietijos kariuomenės pergalė Lenkijoje ir nepaprastas britų bei prancūzų neveiklumas leido Gėbelsui tikėtis, kad taika gali įsivyrauti netrukus. Jis nebuvo vienintelis. Užsienio korespondentai ir diplomatai pažymėjo akivaizdžiai blogą vokiečių visuomenės nuojautą, kai buvo įsiveržta į Lenkiją (britų ambasadorius Nevilis Hendersonas (Nevile Henderson) nuotaiką Berlyne apibūdino kaip „visišką nusiminimą ir depresiją“[55]), o spalio 6 d. Hitleris pasakė „taikos kalbą“ Reichstage, siūlydamasis dalyvauti tarptautinėje konferencijoje, kuri turės pripažinti, jog Lenkijos padalijimas tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos neatšaukiamas. Po kelių dienų Vokietijoje pasklido gandai, kad britų vyriausybė atsistatydino, Jurgis VI atsižadėjo sosto ir kad ruošiamos paliaubos. SD pranešė, kad įvyko streikų, nes žmonės metė darbus norėdami sužinoti daugiau ir susijaudinę buriasi gatvėse. Žinia pasklido po visą Berlyną ir buvo formaliai paskelbta universiteto studentams. Traukiniu važiuojantiems kareiviams buvo džiaugsmingai pranešta, kad „karas jau baigėsi“[56]. Gėbelsas pats matė, kaip „žmonės gatvėse glebėsčiuojasi“, ir tuojau pat per radiją paneigė šį gandą, tai, jo pripažinimu, sukėlė „didelį nusivylimą“[57].

Po tokio beprotiško jaudulio 1939 metų rugsėjį dabar Gėbelsas turėjo ištverti „apgaulingo karo“ nežinią. Po spalio 10 dienos gandų apie taiką jis guodėsi tuo, jog, kaip anksčiau Briuningas ir Šleicheris, Čemberlenas ir Daladjė bus nugalėti. „Jeigu patys nepagadinsime reikalo, mes turime laimėti. Ir mes laimėsim.“[58] Jis slėpė savo nusivylimą tuo, ką vertino kaip britų užsispyrimą, vis beatodairiškesne filosofija. Kalbėdamiesi su Hitleriu 1940 metų sausį juodu sutarė, kad žmonės būna drąsiausi tada, kai sudegina sau už nugaros tiltus,

ir kad taip visada reikėtų daryti, „kai tenka priimti sudėtingus sprendimus“. Matyt, Hitleris sustiprino šį teiginį išsamiais istoriniais pavyzdžiais – ypač Frydricho Didžiojo – ir kartu nurodė Lenkijos kampaniją bei „dabartinę situaciją“, tad Gėbelsas pareiškė: „Mes tiesiog turime nepralaimėti karo.“[59] Netgi šiame ankstyvajame karo etape Gėbelsas, rodos, suprato, jog Hitleris užsimojęs per plačiai, ir jo slaptas abejones tik sustiprino nuolatiniai protestai.

Šių privačių pokalbių metu Gėbelsas ir Hitleris taip pat suformulavo savo rasinius įsitikinimus ir ambicijas, kad Vokietijos Reichas plėstųsi. Nuo 1939 metų kovo jie kontroliavo ne tik maždaug 90 milijonų „vokiečių“ populiaciją, bet vis daugiau kitų tautų. Karas nė kiek nesumažino šiurkštaus stereotipinio skirstymo, kuriuo rėmėsi Gėbelso požiūris į šias skirtingas „rases“, ir nesušvelnino jo itin brutalių nuostatų kitos rasės atžvilgiu. Lenkijos kampanijai baigiantis, rugsėjo 29 d., Hitleris papasakojo Gėbelsui apie savo planą padalyti Lenkiją į tris teritorijas: vakarinė bus „germanizuota“, antroje liks „gerieji lenkai“, o trečioje, į rytus nuo Vyslos upės, jie suvarysią „bloguosius lenkus ir žydus, taip pat ir iš Reicho“[60]. Po savaitės juodu vėl kalbėjosi apie Lenkiją, Hitleris pasakojo apie įspūdžius iš kampanijos. Lenkai kėlė „stepių pavojus iki pat Europos ribų“; o žydai „netgi nebuvo žmonės“. Jie turėjo „būti nukenksminti“[61]. Gėbelsas jau anksčiau buvo pradėjęs dirbti prie vadinamojo „geto filmo“ su Fricu Hipleriu (Fritz Hippler), antisemitiniam kūriniui buvo naudojama filmuota medžiaga apie Lenkijos žydus. Tai turėjo būti „pati aštriausia antisemitinė propaganda, kokią galima įsivaizduoti“[62]. Nors Gėbelsas iš pradžių tikėjosi, jog filmas bus paruoštas demonstravimui per tris ar keturias savaites, darbas užtruko daug ilgiau ir tapo jam tarsi manija. Hipleris su filmo kūrėjų komanda keliavo į Lodzę ir Varšuvą, vertė žydus tradiciškai skersti gyvulius ir skaityti iš Toros prieš kameras, filmavo pačias ryškiausias skurdo ir bjaurumo apraiškas, kokias tik galėjo rasti.[63] Kitais metais juodu su Gėbelsu sudėjo šią medžiagą į filmą, kurį pavadino *Der ewige Jude* („Amžinas žydas“). Ritualinio skerdimo scenos kėlė Gėbelsui ypatingą susižavėjimą, pirmą kartą jas išvydęs parašė: „Šie žydai turi būti išnaikinti.“ Anksčiau tądien jis aptarė filmą su Hitleriu, kuris buvo „labai susidomėjęs“[64]. Pirmą kartą Gėbelsas taip kalbėjo apie žydus. Ši pastaba žymi radikalų jo požiūrio sustiprė-

jimą. Po dviejų savaičių Gėbelsas parodė tas pačias filmo scenas Hitleriui ir jo palydai.[65]

Visad mėgdamas viską pamatyti pats, Gėbelsas spalio 31 d. išskrido į Lenkiją trumpai ekskursijai po Lodzę ir Varšuvą. Jis pasibaisėjo tuo, ką išvydo Lodzės žydų kvartale: „To neįmanoma apsakyti. Tai nebe žmonės, o gyvuliai. Taigi mūsų užduotis ne humanitarinė, tik klinikinė.“ Ne ką geresnį įspūdį jam paliko „lenkų gatvės“: „Tai jau Azija.“ Jis pasikalbėjo su savo personalu mieste, ir šie sutiko imtis „radikalių priemonių prieš lenkus“. Apie Varšuvą: „Tai pragaras. Sugriautas miestas <...> Žmonės ropoja gatvėmis kaip vabzdžiai.“ Jis džiaugėsi galėdamas išvykti.[66] Ką Gėbelsas vadino „radikaliomis“ priemonėmis, galima spręsti iš komentaro, kurį jis paliko dienoraštyje prieš kelias dienas, kai aptardamas pranešimus iš Poznanės paminėjo, jog „inteligentijos likę nedaug“[67]. Šiurpinamai skubiai Gėbelsas prisidėjo prie Hitlerio ir Himlerio plano dėl stambių populiacijos perkėlimų, kuris buvo įvardijamas kaip Rytų Europos rasinio pertvarkymo dalis. Jis kalbėjo apie šiuos perkėlimus – dauguma turėjo būti vykdomi prievarta – perdėm stačiokiškai. Vis dėlto Gėbelsas apibrėžė teritorijos, kuri turėjo būti įtraukta į Vokietijos Reichą, ribas. Jis šiurpo nuo idėjos paversti Lodzę, kuri šiuo metu buvo „karo zonoje“, Vokietijos miestu ir pareiškė: „Mes taip gerai būtume panaudoję šį miestą kaip sąvartyną (*Abladerplatz*).“[68]

Gėbelsas nerodė didelio entuziazmo ir čekų atžvilgiu Bohemijos bei Moravijos „protektorate“. Vis dėlto išgirdęs, kaip Hitleris giria Lenkijoje perimtą čekų amuniciją, Gėbelsas buvo pasirengęs pripažinti, jog šie žmonės turi techninių gabumų, tačiau laikė juos žemesne rase, kuri turi būti sutramdyta. Siuto dėl pirmosiomis karo savaitėmis akivaizdžiai demonstruojamo protektorato Prancūzijai ir Didžiajai Britanijai palaikymo ir po studentų demonstracijų Prahoje su džiaugsmu uždarė universitetus trejiems metams; džiaugėsi, kai atvyko SS kariuomenė iš Graco atkurti tvarką, ir rašė dienoraštyje: „Karas su valstybės priešais turi būti vykdomas pasitelkus jėgą, o ne formalumus.“[69]

Taip primityviai tikėdamas, kad jėga yra dorybė ir kad bet kokia simpatija okupuotoms tautoms yra netinkama, Gėbelsas nesuprato, kodėl už Vokietijos ribų 1939 ir 1940 metais nacizmas buvo vertinamas taip nepalankiai. „Ap-

gaulingojo karo“ metu jis daugiausia užsipuldavo „plutokratus“, susibūrusius prieš Vokietiją (ši formulė būdavo taikoma po pakto su Maskva), ir rėmė Hitlerį. Kai tapo aišku, jog Didžioji Britanija ir Prancūzija nesiderės Hitlerio sąlygomis, Gėbelsui vėl buvo leista kalbėti viešai, ir tas jam, kaip visada, kėlė tikrą malonumą. 1939 metų gruodį propagandos ministras keliavo į Dancigą, Poznanę, Brombergą (dab. Bydgoščius, miestas Lenkijos šiaurėje – *red. past.*) ir Torunę, kurie visi dabar buvo atstatyti kaip vokiečių miestai, ir mėgavosi čia matoma vokiška architektūra. Jis atskyrė šiuos miestus, kuriuos dabar laikė iš esmės „vokiškais“, nuo Lodzės, kurios nelaikė tokia net tada, kai miesto pavadinimas buvo pakeistas į Licmanštatą, Pirmojo pasaulinio karo vokiečių generolui pagerbti. Vėliau Gėbelsas nuvyko į Acheną ir Tryrą netoli Vakarų fronto ir kalbėjosi su kareiviais. Grįžęs į Berlyną, jis susitiko su Vokietijos merginų sąjungos lyderėmis. Per Naujuosius metus Gėbelsas keliavo spaudžiant „Sibiro šalčiams“ į Poznanę ir ten sakė kalbą „20 000 vokiečių“. Šis masinis mitingas buvo suorganizuotas „vokiečiams (*Volksdeutsche*) iš karo zonos, Pabaltijo šalių ir Voluinės“, pastarųjų grupių etniniai vokiečiai buvo repatrijuojami iš Vokietijos užribio pagal pakto, pasirašyto su Stalinu 1939 metais, sąlygas. Gėbelsas tuo nepaprastai mėgavosi, rašė, kad tai buvęs „tikrai kovingas mitingas kaip senais gerais laikais“[70]. 20 minučių kalbos pabaigos įrašas išliko; iš jo mes galime suprasti, kokias retorines strategijas Gėbelsas taikė šiame dar neaiškiame karo etape. Dauguma jo klausytojų anksčiau nebuvo Vokietijos piliečiai, o jis ilgai kalbėjo apie *tautą*, kurios dalimi jie dabar tapo. Jis pareiškė savo klausytojams, kad „reikia kariauti šį žmonių karą (*Volkskrieg*)“ ir kad jeigu jie karo nelaimės, jų kaip tautos teisė gyvuoti bus prarasta. Pasitikėjimas fiureriu jiems padės iki galo. Baigdamas savo gražbylystes, Gėbelsas pakvietė klausytojus „žvelgti į fiurerį su pasitikėjimu, ir gerais, ir blogais laikais jam tarti: „Tu įsakyk, o mes vykdysime!“[71] Grįžęs į Berlyną, propagandos ministras atgaivino tradiciją, kaip kasmet, aplankyti Horsto Veselio kapą 1940 metų vasarį ir čia pasakė trumpą kalbą susirinkusiems partijos veteranams.[72]

Šie mėnesiai Vokietijai buvo sunkūs. 1939–1940 metų žiema buvo nepaprastai šalta, tad užšalusios upės ir kanalai trukdė įprastinį anglies pristatymą. Berlyne dėl ilgalaikio anglies stygiaus teko uždaryti daug viešųjų pastatų, ir

Gėbelsas baiminosi, kokią įtaką tai turės žmonių nuotaikai. Suirzęs dėl menkų karinių veiksmų, Gėbelsas stengėsi išlaikyti tikrovišką įvykių vertinimą. Jo propaganda galėjo sėkmingai pristatyti tikras vokiečių pergales, pavyzdžiui, kad vokiečių povandeninis laivas nuskandino šarvuotlaivį *Royal Oak* („Karališkasis ąžuolas“ – *vert. past.*) Skapos įlankoje 1939 metų spalį, bet jis apsiskaičiavo pranešdamas apie laivų susidūrimą La Platos upėje gruodžio mėnesį. Mūšis tarp nedidelio šarvuotlaivio *Admiral Graf Spee* ir trijų mažesnių britų kreiserių iš pradžių Vokietijoje buvo pristatomas kaip pergalė, bet Gėbelsas buvo priverstas gėdingai trauktis, kai vėliau *Admiral Graf Spee* buvo paskandintas. Propagandos ministras davė nurodymus, kad tik nuogi faktai gali būti paviešinti spaudai.[73] Gėbelsas atrodė dar labiau nutolęs nuo realybės, kai pranešė apie vokiečių vykdytą oro ataką prieš britų laivyno bazę Skapos įlankoje 1940 metų kovą. Rodos, jis čia giežė apmaudą ant Čerčilio dienoraštyje rašydamas: „Jis patyrė didžiausią šio karo pralaimėjimą Skapos įlankoje.“[74] Iš tikrųjų vokiečių ataka sugadino tik vieną britų laivą, ir Čerčilis buvo patenkintas gavęs pretekstą pulti Vokietiją bombomis, užuot mėtęs propagandos lapelius.[75] Kilo ilga propagandinė kova dėl vėlesnio britų atsakomojo reido Zilto saloje. Vykdydamas ją Berlyne Gėbelsas rašė: „Jaučiuosi savo stichijoje.“[76]

Jam buvo pateikta daug dramatiškesnės medžiagos 1940 metų balandį, kai „apgaulingas karas“ baigėsi netikėtu Hitlerio smūgiu Danijai ir Norvegijai. Šias atakas lydėjo gegužės mėnesį įvykęs silpnųjų šalių ir Prancūzijos užpuolimas. Per kelias savaites politinė ir karinė situacija Europoje visiškai pasikeitė dėl neįtikėtinos Vokietijos ginkluotųjų pajėgų sėkmės. Gėbelso propagandos vaidmuo visais atžvilgiais buvo pripažįstamas. Jam buvo plačiai priskiriami tokie nuopelnai: pakirto prancūzų tikėjimą savo jėgomis ir padėjo įbauginti mažesnes šalis, Nyderlandus ir Belgiją, kurios mažai priešinosi liuftvafės ir vermachto antpuoliams. Vokietijos kino teatruose būrėsi minios žmonių norėdami pamatyti dramatiškus kino žurnalus, kuriamus kiekvieną savaitę. Prancūzijos kampanijos įkarštyje Gėbelsas rašė, kad kassavaitiniai kino žurnalai „savo tikroviškomis karo scenomis sukėlė ne palengvėjimą, bet tik pyktį ir pasitenkinimą“[77]. SD pranešimuose buvo kalbama apie visuotinę Vokietijos

žiūrovų „nuostabą“ dėl kino žurnalų techninės kokybės ir spartos, su kuria kadrai iš fronto linijos pasiekdavo visuomenės akis.[78]

Gėbelsas taip pat planavo grįžti prie žurnalistikos. Vokietijai plečiantis jis naudojosi proga įsteigti laikraščius vokiečių kalba okupuotose teritorijose ir ypač daug dėmesio skyrė kurdamas naują savaitinį laikraštį, kuris būtų skirtas Vokietijos bei užsienio skaitytojams ir kuriam pats galėtų reguliariai rašyti. Tai buvo *Das Reich* („Imperija“), laikraštis viename dideliame popieriaus lape, pirmą kartą išleistas 1940 m. gegužės 26 d. ir nuo tada pasirodydavęs kiekvieną sekmadienį iki paskutinių karo dienų 1945 metais. Gėbelsas kiekvienam numeriui parašydavo vedamąjį straipsnį, publikuojamą pirmajame puslapyje; straipsnyje paprastai būdavo komentuojami karo veiksmai ir Vokietijos vidaus reikalai, taip pat bendriau išdėstomas autoriaus požiūris į kultūrą, menus ir istoriją. Iš pradžių *Das Reich* buvo leidžiamas 100 000 egzempliorių tiražu, bet netrukus tiražas padidėjo iki 1,4 milijono, kadangi dėmesys buvo nukreiptas į publikacijas, kurias rėmė nacių partija.[79] Karo laikų Vokietijoje kilo nepasotinamas poreikis gauti naujienų ir informacijos, ir netgi nacių priešininkai, pavyzdžiui, Viktoras Klempereris, buvo aistringi *Das Reich* skaitytojai.

Gėbelsas, kaip ir didžioji dalis vokiečių, jautė palengvėjimą ir triumfavo iš karo pasitraukus Prancūzijai; tai įvyko 1940 m. birželio 22 d., kai Kompjene buvo pasirašytas ugnies nutraukimas tarp Prancūzijos ir Vokietijos, tame pačiame geležinkelio vagone kaip ir 1918 metų lapkričio paliaubos. Kol Gėbelso operatoriai filmavo ceremoniją Kompjene kino žiūrovams, pats Gėbelsas Švanenverderyje susirūpinęs laukė naujienų. Hitleris paskambino jam pranešti apie sėkmingai pasibaigusias Vokietijos ir Prancūzijos derybas, ir Gėbelsas dienoraštyje parašė: „Viskas nuostabu <...> Didi, šlovinga Vokietija!“[80] Keturiasdešimt aštuonias valandas reikėjo įtemptai laukti prancūzų ir italų karo formalios pabaigos; italai paskutinę akimirką stojo Vokietijos pusėn. Paskutinėmis valandomis Gėbelsas surinko „nedidelį būrelį bendražygių“, Magdą ir jos brolienę Elą (Ello) prie ežero Lankėje „nepaprastai giedrą naktį“[81]. Pasak Šaumburgo-Lipės, kuris irgi dalyvavo, kai ugnies nutraukimas buvo paskelbtas per radiją, Gėbelsas pasielgė labai neįprastai ir užsakė šampano. Jam

aiškiai buvo sunku kalbėti, ir jis tik pasakė: „Ponai, beveik visiškai aišku, jog karas baigėsi.“[82]

Per kitas kelias dienas Gėbelsas, kaip ir dauguma žmonių, tikėjosi, jog Britanija daugiau nebekariaus. Liepos 7 d. jis surengė milžinišką ceremoniją pasveikinti Hitleriui, sugrįžusiam į Berlyną iš fronto, ir vos atsiplėšę nuo minios juodu aptarė „situaciją“. Hitleris akivaizdžiai nebuvo apsisprendęs, kaip geriausia elgtis su britais: „Jis vis dar nežino, ar reikia dar kartą apeliuoti į Angliją.“[83] Hitleris išvyko į Oberzalcbergą toliau apmąstyti šio klausimo, o Gėbelsui po kelių dienų buvo pranešta apie planą rengti kampaniją prieš britus: „Pagrindinį darbą atliks liuftvafė. Mes smogsime staiga ir stipriai. Ponai anglai (*Die Herren Engländer*) negalės ilgai atsilaikyti.“[84] Gėbelsas ilgėjosi taikos ir galimybės, kad naciai valdys didžiąją dalį Europos. Po ilgos ir gražios Lankėje praleistos vasaros dienos jis ilgesingai rašė: „Ką mes pirmiausia galėsime pradėti, kai stos taika.“[85] Nėra jokios abejonės, kad 1940 metų vasarą Gėbelsas – priešingai nei Hitleris – tikėjosi ankstyvos karo pabaigos.

Hitleris nusprendė kreiptis į Didžiąją Britaniją prieš pradėdamas oro ataką ir 1940 m. liepos 19 d. sušaukė Reichstago posėdį, kad apibendrintų priežastis kariauti ir paskelbtų, jog nemato „įtikinamos priežasties, dėl kurios karas turėtų tęstis“[86]. Savo kalbos santraukoje Gėbelsas atvirai rašo: „Kreipiamės į Londoną su stipriais dramatiniais akcentais. Bet išsamiau neparodome karo tikslų. Psichologiškai padarome didžiulį poveikį. Kreipiamės į protą. Mes norėjome šito karo.“ Dienoraštyje jis pesimistiškai užbaigia tos dienos įrašą: „Didžioji valanda jau praėjo. Dabar kalba pasieks visą pasaulį per mūsų siųstuvus. Metas kalbėti Londonui. Aš netikiu taika. Pirmiausia karas!“[87] Kaip žinoma, BBC Vokietijos tarnyba transliuoja skubų bet kokios taikos atsisakymą, o Čerčilis visiškai nesureagavo į Hitlerio kalbą, pakomentuodamas tik savo kolegoms, kad su Hitleriu nesiderės.[88] Gėbelsas rašo: „Vakar: anglų reakcija – visiškai neigiama. Kuo griežčiausias ir visiškai ciniškas atmetimas. Jokio oficialaus pasisakymo, nors jaučiama Čerčilio ranka. Taip pat labai šalta reakcija iš JAV.“[89]

Neperdėsime sakydami, kad kitus šešis mėnesius Gėbelsas buvo nepaprastai užsiėmęs karo su Britanija reikalais. Pirmiausia jis laikėsi nuomonės,

kad Čerčilis Didžiojoje Britanijoje turėjo tik ribotą visuomenės paramą, bet ilgainiui suprato, jog taip nėra. Jis laikė Čerčilį melagiu ir buvo nuoširdžiai pasipiktinęs iš Didžiosios Britanijos sklindančia propaganda, nukreipta prieš Vokietiją. Gėbelsas jau pripažino, kad Čerčilis turi tam tikrų savybių, o jo neapykantą vis dažniau keisdavo nenoromis kylanti pagarba. Jau 1940 metų balandį komentuodamas vieną iš Čerčilio kalbų propagandos ministras rašė: „Čerčilis gerai jaučia stilių. Šis žmogus turi didelę Dievo dovaną, bet neturi identiteto ir svarbos.“[90] Gėbelsas nedaug tebuvo artimai susijęs su oro ataka prieš Didžiąją Britaniją arba su pasiruošimais užgrobti šalį, jį vis labiau erzindavo žemas lygis informacijos, kuri pasiekdavo Vokietiją iš Didžiosios Britanijos. Jis be galo nervinosi, kad liuftvafė turėjo atidėti taikinių Didžiojoje Britanijoje puolimą 1940 metų rugpjūtį, ir nuolat oro sąlygomis teisindavo tai, kad liuftvafei nesisekė užvaldyti pietinės Britanijos oro erdvės. Rugpjūčio 23 d. Gėbelsas pasinaudojo savo ministerijos posėdžiu ir papasakojo pavaldiniams, jog reikia paruošti visuomenę galimybei, kad karas tęsis visą žiemą.[91] Propagandos ministras džiaugėsi, kai 1940 metų rugsėjį bombardavimai iš oro uostų bei karinių taikinių persikėlė į Londono civilių rajonus ir, kaip vėliau britų strategai, jis iš pradžių manė, kad oro atakos prieš civilius privers priešus baigti karą. Hitleris jau 1940 m. rugsėjo 23 d. jam paaiškino, jog Didžiosios Britanijos užgrobimas neįmanomas[92], tačiau Gėbelsas vis kartodavo mintį, jog Britanija nesugebės atsilaikyti, jog kelios savaitės gero oro ir dar kelios oro atakos leis užbaigti karą. Jis nuolat pranešdavo gandus iš Didžiosios Britanijos apie paniką, pralaimėjimo politiką ir socialinius nesutarimus. Kai liuftvafė perėjo prie naktinių bombardavimų, jis kasdien registruodavo dienoraštyje, kiek bombų išmesta britų miestuose, džiaugdamasis kiekvienam miestui padarytais nuostoliais. Iki pat lapkričio 18 d., mąstydamas, kaip Vokietijos žmonės turės pasiruošti antrajai karo žiemai, Gėbelsas rašė, kad jeigu porą savaičių išsilaikytų geri orai, „Anglijos klausimas galų gale būtų išspręstas“[93]. Jis pabaigė savo dienoraščio tomą lapkričio 20 d. Miuncheno viešbutyje, užrašytas klausimas skamba kiek nervingai: „Kada Čerčilio *tvarinys* pagaliau kapituliuos?“[94]

Kiti veiksniai prisidėjo prie to, ką Gėbelsas pripažino esant „nedidele dvasine krize“ 1940 metų spalio vidury; be abejo, ši krizė buvo būdinga dauge-

liui Vokietijos žmonių.[95] Karas tiesiogiai palietė Vokietiją, ypač Berlyną, 1940 metų rugpjūtį prasidėjus pirmosioms bombų atakoms iš Didžiosios Britanijos. Daugumoje istorijų apie britų vykdytus bombardavimus Antrojo pasaulinio karo metais pabrėžiami sunkumai ir sąlygiškai silpnos atakos prieš Vokietijos miestus. 1940 metais britai turėjo nedaug lėktuvų, ir tik nedidelės bombų atsargos galėjo būti nuskraidintos tokiu atstumu iki Berlyno.[96] Netgi atrasti miestą visiškoje nakties tamsoje skrendant tarp debesų buvo sudėtinga. Dar labiau stebina tai, kokį poveikį britų atakos padarė Berlynui; čia, nors oro pavojaus aliarmas nuskardėjo jau antrąją karo dieną, nė vieno priešų lėktuvo nepastebėta iki pat 1940 metų rugpjūčio, išskyrus vieną atsitiktinai užklydusį prancūzų lėktuvą. Gėbelsas išgirdo pirmuosius britų bombonešius, kurie atskrido rugpjūčio 25-osios vakarą. Už miesto ribų jis stebėjo „didingą zenitinės artilerijos parodą“ ir dienoraštyje pažymėjo miegojęs tik kelias valandas.[97] Kai spalio mėnesį netoli Lankės buvo pašautas britų bombonešis, Gėbelsas nuvyko apžiūrėti lėktuvo nuolaužų: „Geležies ir plieno krūva, tarp nuolaužų apanglėjusios trijų negyvėlių kūno dalys. Šiurpus vaizdas. Bet visada geriau anglai negu mes.“[98]

Gėbelsas dėl šių ankstyvų puolimų taip pat buvo priverstas, kaip ir kiti Berlyno žmonės, praleisti ilgas valandas bombų slėptuvėse. Jo vakaro pašnekesiai su Hitleriu ir bendras filmų žiūrėjimas netikėtai baigėsi. Gruodžio 20 d. juodu pasislėpė požemyje ir laukdami pavojaus atšaukimo aptarė kelias temas, taip pat ir Martino Nymiolerio malonės prašymą. Matyt, nė vienas nenorėjo būti gailestingas, nes Gėbelsas šio pokalbio santrauką pateikia taip: „Negali būti nė kalbos. Jis gauna gerai pavalgyti, storėja, taigi niekas nebepainios jo su kankiniu. Bet jis nebus vėl išleistas į žmones. Jam reikėjo anksčiau apie tai pagalvoti.“[99] Nors Karališkojo oro laivyno bombardavimai Vokietijoje tą žiemą pareikalavo gana nedaug aukų ir padarė mažai materialinės žalos, jie nepaprastai psichologiškai paveikė daug Vokietijos miestų; tai pažymėjo Viljamas Šireris (William Shirer), reikia pripažinti, šališkas stebėtojas. Jis rašė: „Berlyno dvasinė būklė pastebimai smuko britams mus lankant kone kiekvieną vakarą.“[100] Milijonai žmonių naktimis negalėjo užmigti, ir jau 1940 metų rugsėjį Gėbelsas turėjo aptarti su Hitleriu planus evakuoti iš Berlyno

vaikus.[101] Šrapneliai iš zenitinės artilerijos užtveriamosios ugnies, nukreiptos į britų lėktuvus, buvo pavojingi, ir Gėbelsas skundėsi, jog nesprogę vokiečių artilerijos sviediniai kelia daugiau bėdos negu numestos bombos.[102] Spalį pra-

36. Gėbelsas daug dėmesio skyrė „žaibiškai atakai" prieš Didžiąją Britaniją 1940–1941 m. žiemą. Apie šią ataką Šefilde 1940 m. gruodžio 12 d. jis rašė: „Šefilde numesta 500 000 kg. Mūsų lakūnai praneša, kad čia buvo blogiau nei Koventryje." (*TBJG*, 1940 m. gruodžio 14 d., TI, 9, p. 51.)

sidėjo oro pavojaus slėptuvių statyba visuose Vokietijos miestuose. Nei Gėbelsas, nei vokiečių visuomenė nežinojo, kokia baisi ateitis jų laukia.

Gėbelso penktoji dukra Heidė (Heide) gimė 1940 m. spalio 29 d., per jo keturiasdešimt trečiąjį gimtadienį. Prasidėjus karui, jo santykiai su Magda pastebimai pagerėjo, be abejonės, tam įtakos turėjo tai, kad šalia nebuvo Karlo Hankės ar Lidos Barovos. Iš tiesų, karui prasidėjus Gėbelsas mažai matėsi su šeima, nes visą laiką turėjo dirbti. Magda taip pat daug laiko būdavo išvykusi, sirgdavo arba sveikdavo Dresdene. Jie vis dar ambicingai planavo pirkti naujus namus, ir galų gale Heidės gimimo dieną Gėbelsas persikėlė į vieną

37. Kompozitorius Richardas Vagneris darė didelę įtaką Hitleriui ir kiek mažesnę – Gėbelsui. Abu vyrai aptarė Arno Brekerio (Arno Breker) sukurtą kompozitoriaus biustą 1940 metais ir žavėjosi, kad šis biustas Vagnerį pavaizduoja ne kaip asmenybę, o kaip rasės atstovą. Gėbelsas rašė, kad Hitleris „labai giria Brekerio sukurtą Vagnerio biustą. Tai skulptūros meno kūrinys, vaizduojantis tai, kas tipiška, ir tai, kas amžina, ne vien fotografija ar tiesiog fantazija.“ (*TBJG*, 1940 m. balandžio 6 d., TI, 8, p. 37.)

iš tokių namų Hermano Gėringo gatvėje, Berlyno centre. Šio namo interjero apdaila ir apstatymas buvo baigti svaigiomis Prancūzijos kampanijos dienomis ir atspindėjo dideles to meto ambicijas. Nors buvo sudėtinga gauti tam tikrų medžiagų, ypač metalo, kuris buvo reikalingas karo reikmėms, Gėbelsas su žmona skirdavo daug laiko, energijos ir pinigų kruopščiam smulkių de-

talių, kilimų ir skulptūrų naujame name ir gretimais esančioje Propagandos ministerijoje parinkimui. Buvo sudaryti atskiri sąrašai rudos, pilkos ir baltos uniforminės medžiagos, kurios reikėjo Gėbelsui, taip pat kasdienės aprangos įskaitant 27 kostiumus ir 89 kaklaraiščius. Žymiausi menininkai ir skulptoriai, pavyzdžiui, profesoriai Klimšas (Klimsch), Kampfas (Kampf), Vakerlė (Wackerle), Gradlis (Gradl), Šmitas-Ėmenas (Schmidt-Ehmen) ir Arnas Brekeris (Arno Breker) buvo pasamdyti sukurti tinkamas statulas namui ir sodui.[103]

Kiti nacių lyderiai karo priedangoje plėtojo asmenines idėjas ir projektus. Rozenbergas – nors anksčiau Gėbelsas visais įmanomais būdais stengėsi pakirpti jam sparnus – kūrė grandiozinius planus apie universitetą (*Hohe Schule*) ir, kaip atskirą padalinį – „Institutą žydų klausimo studijoms“[104]. 1940 metų liepą jis subūrė grupę akademikų, kurie buvo įpareigoti saugoti „medžiagą politiniams tyrimams“, kitaip tariant, grobti iš okupuotų šalių kultūrinius artefaktus.[105] Gėringas panašiai turtino savo privačią meno kolekciją, o Hitleris svarstė apie būsimą vegetarizmu paremtą religiją, kuri galėtų pakeisti krikščionybę. Jis taip pat planavo pastatyti laivyno bazę, didesnę nei Singapūras, Drontheime, Norvegijoje, ir autostradą (*Autobahn*), kuri sujungtų šią bazę su Gracu kitame Vokietijos Reicho gale. Gėbelsas prisidėdavo prie diskusijų apie šiuos projektus ir aktyviai dalyvavo keliuose iš jų. Jis padėjo sudaryti meno kūrinių, kurie turėjo būti konfiskuoti Prancūzijoje ir Belgijoje, sąrašus. Jis akivaizdžiai susižavėjęs klausėsi Hitlerio minčių apie rūkymą ir dietą, nors būdamas užkietėjęs rūkalius ir mėsėdis Gėbelsas negalėjo įgyvendinti fiurerio šlovinamų aukštųjų idealų. Taip pat Gėbelsas prisidėjo prie grėsmingesnio įvykio – psichinių ligonių masinių žudynių. 1940 m. gegužės 1 d. jis dienoraštyje užrašė pokalbį su Hitleriu ir Filipu Bouleriu (Philipp Bouhler), asmeninės Hitlerio kanceliarijos vadovu:

> Bouleris praneša apie pamišėlių likvidacijos eigą; tai dabar būtina ir bus vykdoma. Vis dar slaptai. Reikalas kelia daug nepatogumų.[106]

Gėbelsas toliau šio reikalo nekomentavo, tad nežinia, ką jis turėjo omenyje sakydamas „nepatogumų“. Šiuo momentu eutanazijos programa, kurią

1939 metų spalį sankcionavo Hitleris, buvo rimtai vykdoma, ir buvo sukurta veiksminga procedūra siekiant nunuodyti psichinius ligonius anglies monoksido dujomis parinktose ligoninėse, o jų artimiesiems melagingai pranešti, kad jie mirė „natūralia mirtimi“. Žinant, kad Gėbelsas laikė šias žudynes „būtinomis“, panašu, jog „nepatogumai“ šiuo atveju galėjo reikšti viešąją nuomonę Vokietijoje. 1941 metų sausį jis aprašė dar vieną pokalbį šia tema:

> Aptarėme psichinių ligonių tyliosios likvidacijos klausimą su Bouleriu. 40 000 jau mirė, 60 000 dar turi mirti. Tai sunkus, bet būtinas darbas. Ir jį reikia atlikti dabar. Bouleris puikiai tam tinka.[107]

Iš šio šifruoto aprašymo ir to, kad dabar žudymas buvo apibūdinamas ne kaip „slaptas“, o kaip „tylus“, aiškėja, kad Gėbelsas žinojo apie augančią įtampą ir daugybę skundų dėl eutanazijos programos iš skirtingų visuomenės sluoksnių. Diplomatas Ulrichas fon Haselis (Ulrich von Hassell) buvo vienas iš tų, kurie aprašė susirūpinimą dėl „sistemingo, bet nekontroliuojamo vadinamųjų „nepagydomų psichinių ligonių“ žudymo savo dienoraštyje 1940 metų lapkritį, o 1941-ųjų sausį jis rašė apie „nusikalstamą nerūpestingumą“, pasireiškusį tai darant. Jis aprašė, kaip psichiškai nesveiką dukterį tėvai atsiėmė iš ligoninės, kai buvo pranešta, jog ją žadama perkelti į „kitą ligoninę“. Vėliau tėvai gavo apgailestaujamą pranešimą, kad jų dukra mirė, nors tuo metu buvo namuose su jais.[108] Protestantas rašytojas ir dienoraščio autorius Jochenas Kleperis (Jochen Klepper) jau 1940 metų gegužę pateikė tikslią santrauką apie procedūrą, kuri buvo taikoma eutanazijos programai; jis apie tai išgirdo iš „didelės krikščionių institucijos“ vadovo. 1940 metų rugpjūtį jis aprašė kalbėjęsis su „vidinės misijos (didelės protestantų misionierių įstaigos) vadovu“, kuris dalyvavo konferencijoje Hanoveryje, kur buvo svarstomas „nevertais gyventi“ laikytų žmonių, t. y. „nusikaltėlių, luošių ir pamišėlių“, išnaikinimas. Jis rašė, kad „15 000 jau nužudyta“. Kleperis, kuris buvo „arijas“, gyvenantis su žyde žmona ir podukra kaip niekad sudėtingomis aplinkybėmis, ir puikiai žinojo šio vykdomo žingsnio moralinį siaubingumą, pakomentavo taip: „Blyksinti liepsna užgesinta, nukentėjęs nendrynas išlaužytas.“[109]

Gandai išplito už Vokietijos ribų, ir 1941 m. balandžio 29 d. Gėbelsas jautėsi priverstas kasdieniame ministerijos posėdyje aptarti britų pranešimus, kad paveldimomis bei psichinėmis ligomis sergančių nelaimingųjų priverstinės sterilizacijos ir žudymo programa Vokietijoje po karo bus pritaikyta sužalotiems kareiviams. Spauda buvo įspėta, kad „eutanazijos tema jokiomis aplinkybėmis neturi būti nagrinėjama“ ir kad reikia akcentuoti karo sužeistųjų gydymą.[110] Gėbelsas aiškiai jautėsi priverstas imtis veiksmingesnių priemonių visuomenės įtampai įveikti ir per dvi savaites po antrojo pokalbio su Bouleriu ėmėsi kurti „filmą apie eutanaziją“ su režisieriumi Volfgangu Lybeneineriu (Wolfgang Liebeneiner), jis davė nurodymus kūrimui.[111] Šis filmas vėliau buvo išleistas pavadinimu *Ich klage an* („Aš kaltinu“), jame naudojami pripažinti metodai – teismo salės drama ir meilės istorija – kuriant subtilią eutanazijos reklamą. Jis buvo, pasak Maiklo Burlėjaus (Michael Burleigh), „galingai nušviestas, sklandžiai ir dailiai nufilmuotas“. Galiausiai filmą karo laikų Vokietijoje pamatė daugiau kaip 15 milijonų žiūrovų, ir bendrąja prasme jis buvo puikiai priimtas.[112] Bendras požiūris į filmą „Aš kaltinu“ ir vengimas jame naudoti akivaizdžią propagandą leidžia spėti, kad Gėbelsas greitai mokėsi iš savo ankstesnių, prieš žydus nukreiptų, filmų patirties.

1941 metų vasarį prieš žydus nukreipti filmai, kuriuos Gėbelsas ėmėsi kurti karui prasidėjus, buvo rodomi daugybei žiūrovų visoje Vokietijoje ir kitur Europoje. „Dokumentiniai“ kadrai, nufilmuoti Lenkijoje 1939 metais, po daugelio perdirbimų pagaliau buvo pristatyti kaip *Der ewige Jude* („Amžinas žydas“) 1940 metų lapkritį. Prieš tai keli pilnametražiai meniniai filmai su antisemitine žinia buvo rodomi didelėse salėse, iš jų garsiausias *Jud Süß* („Mielasis žydas“), istorinis žydų niekšiškumo pavaizdavimas, sulaukęs milžiniškos sėkmės ne vien tarp Vokietijos žiūrovų. Gėbelsas su džiaugsmu pasakojo, kaip jis sukėlė antisemitinius neramumus Vengrijoje.[113] SD pranešė, kad daugumoje Vokietijos vietovių šis filmas išprovokavo „atviras demonstracijas prieš žydus“. Taip pat SD pranešė, kad visuomenės reakcija į „Amžiną žydą“ buvusi kur kas prieštaringesnė ir kad dauguma paprasčiausiai nenorėjo veltis – tuo laiku, kai kino salės lūžo nuo žiūrovų.[114] Tai vyko nepaisant Gėbelso ankstesnio pripažinimo, jog filmas per daug baisus, ir iš to kylančio dviejų skirtingų

filmų sukūrimo (visas filmas partijos aktyvistams ir švelnesnė versija, kurioje pačios baisiausios žudynių scenos iškirptos, visuomenei).[115] Klempereris Dresdene pasakojo, kad „Amžinas žydas“ buvo atšauktas „mažiau nei po savaitės“[116]. Gėbelsas nepasakojo savo dienoraštyje apie tai, kaip visuomenė priėmė filmą; galima spėti, jog jį prislėgė didelis nusivylimas. Ši tyla visiškai prieštarauja iki tol dažniems pasakojimams apie filmų kūrimą.

Nepaisant „Amžino žydo“ nepopuliarumo, Gėbelsas vis dar buvo pasiryžęs pašalinti visus žydus iš Berlyno. 1940 m. rugsėjo 6 d. jo padėjėjas Hansas Hinkelis (Hans Hinkel) pranešė ministerijos posėdyje apie planus perkelti didžiąją dalį Berlyne likusių 71 800 žydų „į Rytus“ per kitas keturias savaites.[117] Rugsėjo 17 d. Hinkelis trumpai išdėstė posėdyje rimtesnį planą deportuoti apie 3,5 milijono žydų iš Vokietijos ir jos okupuotų teritorijų į Madagaskarą – prancūzų koloniją.[118] Šis nerealus projektas nebuvo įvykdytas, bet 1941 metų kovą Gėbelsas vėl aptarė visą šį reikalą su Hitleriu ir Hansu Franku (Hans Frank), okupuotos Lenkijos teritorijos, nuo 1940 metų liepos vadinamos generaline provincija, gubernatoriumi. Išgirdęs, kad žydai nebuvo deportuoti iš Vienos į generalinę provinciją, Gėbelsas rašė: „O dabar Berlynas veiks sutartinai.“[119] Nors žydai generalinėje provincijoje dar nebuvo sistemingai naikinami, Gėbelsas žinojo, kad daug jų žūsta prievartinių deportacijų metu. Kitą dieną viešėdamas Poznanėje jis rašė, kad „daug čia buvo sunaikinta, pirmiausia žydų, kurie elgėsi netinkamai“[120]. Po dviejų dienų jis parašė uždraudžiąs „mūsų žmonėms žiūrėti, kaip žudomi žydai“[121].

Negali būti jokių abejonių, kad Gėbelsas smulkiai viską žinojo ir visiškai pritarė vykdytoms psichinių ligonių masinėms žudynėms Vokietijoje ir stiprėjančiam žydų persekiojimui. Tačiau 1941 metų viduryje trumpam jo pagrindinis dėmesys buvo nukreiptas kitur. Po priešpiečių su Hitleriu 1941 m. kovo 28 d. Gėbelsas įrašė dienoraštyje karinės situacijos analizę: „Balandžio 4 d. turi prasidėti ilgai rengta operacija prieš Graikiją.“ Aptaręs tai, jis pridūrė: „Didžioji operacija bus vėliau: prieš R. ji turi būti kruopščiai užmaskuota, tik vienas kitas apie tai žino.“ Pripažindamas, kad tai „Napoleono lygio“ karinė operacija, Gėbelsas pridėjo: „Psichologine prasme šis reikalas kelia šiek tiek sunkumų.“[122]

10

„Žūtbūtinė kova“

> Ši tauta keliauja didžio ir išlaisvinančio silpnėjimo keliu, kuris išlaisvins ją nuo bjaurumo ir išmokys, galbūt didžiulės kančios kaina, tikėti kitais dievais negu Boleno fon Krupo (Bohlen fon Krupp), Riochlingo (Hermann Röchling) ir pigaus radijo nešventoji Trejybė.
>
> Frydrichas Rekas-Malečevenas (Friedrich Reck-Malleczewen), išgirdęs, kad Gėbelsas paskelbė per radiją, jog Vokietija įsiveržė į Sovietų Sąjungą.[1]

Mes tiksliai nežinome, kada Gėbelsas pirmą kartą išgirdo apie Hitlerio planus pulti Sovietų Sąjungą. Nuo 1936 metų atsirado aiškus modelis, pagal kurį Hitleris priimdavo svarbius užsienio politikos sprendimus, tada pranešdavo juos Gėbelsui ir nurodydavo imtis atitinkamų propagandos priemonių. Nors Gėbelsas asmeniškai dienoraštyje žymėdavosi nesutinkąs su Hitleriu dėl mažiau svarbių reikalų, tarkim, dujokaukių išdavimo visuomenei prieš prasidedant karui arba 1941 metų pradžioje dėl privalomojo vokiečių moterų įdarbinimo[2], jis nereiškė nepritarimo užsienio politikos pagrindams. Taigi 1939 metų rugpjūtį jis nepaliko dienoraštyje jokių abejonių dėl pakto, pasirašyto su Maskva, arba dėl vėlesnio sprendimo pulti Lenkiją ir rizikuoti pradėti karą su Didžiąja Britanija bei Prancūzija. Per kitus aštuoniolika mėnesių Gėbelsas dažnai rašydavo nerimaująs dėl bendradarbiavimo su Sovietų Sąjunga, bet priėmė tai kaip praktinę būtinybę, didžiosios Hitlerio vizijos tolesnį įrodymą. Gėbelsas niekino Ribentropo susidomėjimą sovietais ir mintį, jog tai kas kita negu laikinas ir nieko nereiškiantis bendradarbiavimas. Kai Ribentropas 1939 metų spalį grįžo iš Maskvos ir paskelbė tarp bolševikų jautęsis taip pat gerai, kaip tarp senų nacių partijos draugų, Gėbelso panieka jam, ko gero,

vienintelį kartą suvienijo propagandos ministrą su taip nekenčiamu Rozenbergu.[3] Kaip ir dauguma vokiečių, Gėbelsas jautė nerimą dėl to, kad 1939 metais Suomijoje sovietai užpuolė jų „rasės draugus“, o 1940 metais Sovietų Sąjunga okupavo Pabaltijį. Su kur kas pragmatiškesniu susirūpinimu jis pažymėjo sovietų įsibrovimą į Rumuniją 1940 metų birželį: tada jie pavojingai priartėjo prie pagrindinio vokiečių žaliavinės naftos šaltinio – Ploješčio naftos perdirbimo įmonės.[4]

Gėbelsas iš tiesų labai nutolo nuo savo trečiojo dešimtmečio pradžios rusų tautos herojiškosios vizijos. Kyla klausimas, ar jis kada nors prisiminė, kaip 1925 metais keliavo po Vokietiją šlovindamas rusų valstietiją kaip „kupiną tikėjimo, religingumo, fanatizmo ir misticizmo“ ir skelbdamas, jog „jeigu Rusija atsibus, pasaulis išvys stebuklą“.[5] 1926 metais persikėlęs į Berlyną jis niekada nenukrypdavo nuo įsivaizdavimo, jog bolševizmas tėra žydų bandymas įsitvirtinti ir užvaldyti Europą, sunaikinti jos kultūrą ir sukurti pačias baisiausias žiaurybes. Šis požiūris tik sustiprėjo stebint pilietinį karą Ispanijoje arba parodomuosius teismo procesus Maskvoje 1937 metais ir sovietų elgesį pasirašius paktą su Vokietija 1939 metų rugpjūtį. 1940 metų lapkritį, kai Stalino užsienio reikalų ministras Molotovas lankėsi Berlyne, Gėbelso požiūris į sovietų bolševizmą buvo visiškai neigiamas. Jis atvirai aprašė savo įspūdžius po „pusryčių“ su Molotovu ir sovietų delegacijos nariais:

> Molotovas daro sumanaus ir pikta linkinčio žmogaus įspūdį <...> Molotovo palyda – blogiau nei vidutiniška. Nė vienos reikšmingos figūros. Lyg jie norėtų visiškai patvirtinti mūsų teorines įžvalgas į bolševikų masinės ideologijos veikimą. Nė su vienu iš jų negalima protingai pasikalbėti. Jų veiduose žymu tai, kad jie bijo vienas kito ir yra kamuojami nevisavertiškumo komplekso. Netgi nekaltas pokalbis yra pasmerktas žlugti. GPU (Sovietų slaptoji policija) stebi. Tai siaubinga. Šiame pasaulyje neverta gyventi. Reikalai su Maskva ateityje turi būti sąlygoti grynai praktinių sumetimų. Kuo artimesni esame politiškai, tuo svetimesni tampame savo dvasia ir pasaulėžiūra.[6]

Mes žinome, kad Hitleris nuo 1940 metų liepos svarstė apie Sovietų Sąjungos užpuolimą, jau tada buvo pradėti kariniai pasiruošimai. Molotovo vizitas 1940 metų lapkritį padėjo sustiprinti apsisprendimą pulti 1941 metais.[7] 1940 m. gruodžio 18 d. Hitleris išleido „Direktyvą nr. 21“ ginkluotosioms pajėgoms, nurodydamas „palaužti Sovietų Rusiją skubios kampanijos metu“[8]. Tuo laiku visoje Vokietijoje sklandė gandai apie karą su Sovietų Sąjunga, ir Gėbelsas, suprantama, apie juos žinojo. Nors ir nebuvo susipažinęs su detaliais Hitlerio planais iki pat 1941 metų kovo, jis tiksliai žinojo apie fiurerio maksimalų tikslą susiremti su Sovietų Sąjunga – tai pažymėjo dienoraštyje jau 1940 metų rugpjūtį.[9] Vis dėlto visą 1940–1941 metų žiemą Gėbelsas daugiausia dėmesio skyrė karui su Didžiąja Britanija.

Nors Hitlerio apsisprendimas išplėsti karą iki Sovietų Sąjungos šiandien atrodo beveik nesuprantamas, tam buvo ir loginis pagrindas, kurį Gėbelsas tuo laiku visiškai priėmė ir kuris buvo įtrauktas į „Direktyvą nr. 21“. Hitleris numatė Sovietų Sąjungos užpuolimą kaip skubų prevencinį karą, po kurio Vokietija galėtų užsitikrinti *Lebensraum* – arba gyvenamąjį plotą – Rytuose. Tai, kaip įtikinamai tvirtino Adamas Tūzas (Adam Tooze), suteiktų ekonominį pamatą sėkmingam karui prieš Didžiąją Britaniją ir jos rėmėjus Amerikoje.[10]

1941 m. gegužės 7 d. Gėbelsas rašė apie kampaniją prieš Sovietų Sąjungą: „Jeigu šis smūgis pavyks, o jis turi pavykti, tada mes pirmą kartą būsime saugūs. Kokiu tikslu tada Anglija turėtų kovoti?“[11] Hitlerio ir Gėbelso požiūris į karą su Sovietų Sąjunga iš esmės buvo paremtas apsiskaičiavimu. Juodu rimtai nuvertino Raudonosios armijos galimybes. Jau 1939 metų rugsėjį Gėbelsas pažymėjo gandus, kad Rytų Lenkijoje Raudonoji armija netinkamai ginkluota ir prastai kaunasi, o 1940-ųjų žiemą pakartotinai šią temą plėtojo. Kino kronikos apie tai, kad sovietai užpuolė Suomiją, sustiprino jo rasinį prietaringumą: jis nusprendė, kad rusų valstiečiai nemoka naudotis šiuolaikine amunicija ir kad Stalinas mirtinai suklydo pašalindamas „vokiečių“ karininkų korpusą iš Raudonosios armijos.[12] 1941 metų birželį Gėbelsas tarėsi su Hitleriu, išdėsčiusiu karinius būsimosios kampanijos planus gerokai išsamiau. Hitlerio įvertinimu, reikėtų keturių mėnesių šiai kampanijai sėkmingai užbaigti, bet

Gėbelsas nusprendė, kad laiko reikia „kur kas mažiau“, ir rašė taip: „Bolševizmas sugrius kaip kortų namelis.“ Propagandos ministras taip pat pripažino Hitlerio nuomonę, jog sunaikinus Raudonąją armiją tereikės tik okupuoti europinę Rusijos dalį ir kontroliuoti ją palyginti nedidelėmis karinėmis pajėgomis, dienoraštyje jis pažymėjo: „Napoleono pavyzdys nepasikartos.“ Gėbelsas taip pat žinojo, jog Hitleris nesiekia tiesmukiško karinio susidūrimo su Sovietų Sąjunga vien teritorijai atsikovoti, tai esąs ideologinis ir rasinis karas su naikinamaisiais padariniais:

> Bolševikų nuodai turi dingti iš Europos <...> Rusijoje carizmas nebus atkurtas, bet grynasis socializmas bus vykdomas kaip atsvara žydų bolševizmui. Patyręs tai, kiekvienas senas nacis pajus nuoširdų pasitenkinimą. Susitarimas su Rusija iš tiesų buvo mūsų gėdos dėmė. Dabar ji bus nuplauta. Tai, su kuo mes kovojome visą gyvenimą, dabar taip pat bus sunaikinta. Sakau tai fiureriui, ir jis visiškai su manimi sutinka.[13]

Ką Gėbelsas turėjo omenyje sakydamas: „Tai, su kuo mes kovojome visą gyvenimą“? Pateiktos ištraukos kontekste tai gali reikšti tik žydus, ir čia juntama aiški užuomina, jog Gėbelsas patarinėjo Hitleriui reikalaudamas, kad jie „būtų išnaikinti“ vykstant kampanijai Sovietų Sąjungoje.

Panašiai kaip sovietų galimybes, Hitleris su Gėbelsui nepakankamai vertino ir Ameriką. Gėbelsas puikiai žinojo apie čia vykstančius debatus tarp Franklino Ruzvelto (Franklin D. Roosevelt), jo patarėjų ir izoliacionistų, kuriems atstovavo aviatorius Čarlzas Lindbergas (Charles Lindbergh), taip pat žinojo, jog Vokietija artėja prie karo su Amerika. 1941 m. gegužės 8 d. jis aptarė šią galimybę su Hitleriu, ir juodu stulbinamai sutiko, kad Amerika negali pralenkti Vokietijos ginklų gamybos srityje.[14] Brendo lemtingas nusiraminimas. Analogiškas Vokietijos karinių galimybių pervertinimas sustiprėjo po sėkmingų kampanijų prieš Jugoslaviją, Graikiją ir Kretą, vykusių prieš užpuolant Sovietų Sąjungą. Hitleris jau išsiuntė vokiečių kareivius užsitikrinti naftos tiekimą iš Rumunijos, o nepavykusi Italijos ataka prieš Albaniją ir Graikiją 1940 metų spalį sustiprino jo pasiryžimą įtvirtinti savo pozicijas Pietryčių

Europoje, ar bent jau neleisti britams, kurie išsilaipino Graikijoje 1941 metų kovą, ten įsigalėti. Trumpos ir pragaištingos kampanijos metu balandį jugoslavų ir graikų armijos buvo sutriuškintos, britai vėl buvo priversti evakuoti savo kariuomenę iš Europos žemyninės dalies. Gegužę vokiečių desantininkai suvaidino lemtingą vaidmenį užkariaudami Kretos salą, o liuftvafė britų laivynui padarė rimtų nuostolių. Gėbelsas dar kartą pasižymėjo kurdamas kino žurnalus, kuriuose buvo vaizduojama tariamai neįveikiama vokiškų ginklų pažanga ir priešininkų sumišimas.

Gėbelsas buvo laikinai priblokštas Rudolfo Heso sprendimo 1941 metų gegužę išskristi į Didžiąją Britaniją ir asmeninėmis pastangomis keistai siekti taikos. Propagandos ministras nelabai vertino Hesą, bet realiai niekada anksčiau nebuvo jo kritikavęs taip, kaip kitus vyresniuosius nacius – Rozenbergą ar Ribentropą. Niekad neabejojo Heso lojalumu ir buvo nuoširdžiai apstulbintas jo skrydžio į Škotiją. Kelias dienas po Heso išvykimo Gėbelsas su siaubu svarstė, kad „šitoks kvailys“ buvo Hitlerio įpėdinis.[15] Keista, bet vertindamas žmones tarp blaivaus realizmo ir fantazijų Gėbelsas niekad šios kritikos netaikydavo pačiam Hitleriui: rodos, jis nekėlė klausimo, kaip Hitleris savo artimųjų rate gali toleruoti vyrus su tokiais akį rėžiančiais trūkumais. Užuot tai daręs, Gėbelsas kaltino Hesą užsiimant okultizmu, o jo žmoną ir padėjėjus tuo, kad jį skatina. Ankstyvaisiais karo mėnesiais[16] pats Gėbelsas domėjosi astrologija ir Nostradamo raštais, tad galbūt jautėsi kiek sutrikęs, kai daugiau sužinojo, jog Hesas irgi mąsto apie panašius dalykus. 1941 metų birželio 13-ąją, kelios dienos prieš vis dar slaptą Sovietų Sąjungos užpuolimą, Gėbelsas pažymėjo, jog „visi astrologai, magnetopatai, antroposofai ir t. t.“ buvo suimti. „Gana keista, – rašė jis, – kad nė vienas aiškiaregys nenumatė būsiąs suimtas.“[17]

Gėbelsą iš pradžių gąsdino galimi netikėti Heso skrydžio į Škotiją padariniai, bet iš tikrųjų mažai kas dėl to pasikeitė. Kelias dienas Gėbelso ministerijos posėdžiuose vyravo ilgi Heso poelgio svarstymai. Gegužės 14 d. Gėbelsas pabrėžė, kad Hesas neteko proto ir yra motyvuojamas troškimo pasiekti taiką. Jis tvirtino, kad Hesas visiškai įsitikinęs neabejotina Vokietijos pergale ir nori išvengti tolesnio nebūtino kraujo praliejimo.[18] Kitą dieną Gėbelsas ilgame

pareiškime išdėstė mintį, kuri vėliau turėjo tapti viena iš jo mėgstamiausių retorinių strategijų. Jis prilygino nesklandumus su Hesu partijos krizei 1932 metų lapkritį: taip pat sėkmingai, kaip partija triumfavo tada, ji įveiks sunkumus dabar.[19] Gėbelso nuostabai ir palengvėjimui, britai Hesą paprasčiausiai įkalino ir atmetė bet kokią galimybę derėtis. Kur kas ilgiau trukusi (jeigu apskritai išsprendžiama) bėda buvo nuolatinis britų aviacijos bombordavimas, užklupęs Vokietijos miestus ir pramoninius taikinius. 1941 metų kovą Gėbelso vaikai laikinai buvo perkelti į Bišofsvyzeno slėptuvę netoli Berchtesgadeno, o paskui, gegužę – į pastovesnes patalpas Bad Auszėje, netoli Zalcburgo, kur britų bombonešiai negalėjo pasiekti. Gėbelsas pažymėjo dienoraštyje, kad tą pačią dieną, kai jo vaikai pasiekė Bad Auszę, apie 100 žmonių Hamburge žuvo nuo britų atakos.[20] Prieš kelias savaites Valstybinis operos teatras Berlyne, kur Gėbelsas praleido „tiek daug nuostabių valandų“, buvo visiškai sunaikintas paleistos bombos.[21] Propagandos ministrui ypač daug rūpesčių kėlė britų taktika: jie pakartotinai atakuodavo atskirus miestus, tarkim, prieš Kylį 1941 metų balandį buvo surengta ne mažiau kaip 900 oro atakų.[22] Gėbelsas pranešė, kad dėl šios priežasties kas vakarą „tūkstančiai žmonių persikeldavo į aplinkinius miškus“, o jis turėjo leisti evakuoti iš miesto moteris ir vaikus.[23] Keliomis savaitėmis anksčiau jis ėmėsi atsargumo priemonių ir perkėlė visus savo dienoraščio rankraščius, „dvidešimt storų tomų“, į Valstybinio banko (*Reichsbank*) požemines saugyklas. Nors kartą jis tiksliai numatė ateitį rašydamas, kad būsimosioms kartoms jo dienoraščiai gali būti įdomūs.[24]

Kol tęsėsi pasiruošimai pulti Sovietų Sąjungą, Gėbelsas gyveno nežinioje. Jis susirūpinęs sekė pasaulio žiniasklaidą ieškodamas užuominų, jog sovietai žino apie gresiantį antpuolį, ir visiškai kontroliavo dezinformacijos skleidimą Vokietijoje. Jis stebėjo ir padėjo skleisti baisius gandus, kurie ypač paplito 1941 metų birželį, „milžiniškoje skalėje, nuo taikos iki karo, kad kiekvienas galėtų iš jų išsirinkti tai, ko nori“, ir mėgino slopinti savo susirūpinimą intensyviu darbu. Paskutinėmis valandomis prieš vokiečiams užpuolant Sovietų Sąjungą 1941 m. birželio 22 d. vis dar eksperimentavo klausydamas skirtingų fanfarų, kurios turėjo pristatyti radijo biuletenius, skelbiančius būsimas pergales Sovietų Sąjungoje. Juodu su Hitleriu sutarė dėl vieno signalo, paremto

Listo (Ferenc Liszt) „Vengriškąja rapsodija“, ir kito, kuriame naudojamas motyvas iš „Horsto Veselio dainos“ (*Horst-Vessel-Lied*). Jie išsiskyrė pusę keturių ryto, Gėbelsas grįžo į Propagandos ministeriją Vilhelmo aikštėje. Negalėdamas užmigti jis parašė, kad „istorijos kvėpavimas jau girdisi“. Auštant buvo transliuojama naujoji fanfara, o Gėbelsas per radiją perskaitė Hitlerio proklamaciją, kad pradedamas vykdyti „Barbarosos“ planas. Pasak Hitlerio, vokiečių kariuomenė veržėsi į Sovietų Sąjungą siekdama užtikrinti „europietišką-ją kultūrą ir civilizaciją“, kuriai iškilo grėsmė dėl „žydų bei anglosaksų karo kurstytojų ir bolševikų štabui Maskvoje vadovaujančių žydų konspiracijos“[25]. Tai buvo Gėbelso „triumfo akimirka“. Vėliau jis grįžo į Švanenverderį, kur čiulbėjo paukščiai, jausdamas nepaprastą palengvėjimą. Vėliau rašė: „Jaučiuosi visiškai laisvas.“[26]

Karas su Sovietų Sąjunga suteikė Gėbelso gyvenimui pastebimų pokyčių. Nors Vokietija jau kariavo beveik dvejus metus, jos vykdytos didesniųjų žemių užgrobimo kampanijos buvo išsprendžiamos per kelias dienas arba daugiausia per kelias savaites. Nė viena operacija nesukėlė didesnių bėdų. Karas jūroje ir ore buvo vykdomas daugiausia toli nuo Vokietijos teritorijos, ir Gėbelsas nepakankamai įvertino žlugusių oro atakų prieš Didžiąją Britaniją 1940 ir 1941 metais padarinius. Tik gana nedidelėms pajėgoms buvo patikėta remti italus Šiaurės Afrikoje, ir meistriškai vadovaujant Romeliui (Erwin Rommel) jos darė didelę pažangą. Kai po 1941 metų birželio 22-osios vokiečių armija įžengė į rytinę Lenkijos dalį, buvusias Pabaltijo šalis ir dideles atviras Baltarusijos bei Ukrainos teritorijas, netrukus tapo akivaizdu, kad ji dabar dalyvauja kitokio tipo susidūrime. Iš pradžių juos lydėjo didelė sėkmė, ir Hitlerio planai sumalti į miltus Raudonąją armiją „triuškinamose kovose“ beveik išsipildė. Milžiniškos pergalės, negirdėti karo belaisvių skaičiai ir perimtos ginkluotės kiekis buvo skelbiamas per Vokietijos radiją dvylikoje „specialių pranešimų“ birželio 29 d. Liepos 3 d. SD raportavo, kad visuomenėje „plačiai paplitę gandai“, jog vokiečių kariuomenė artėja prie Maskvos; o liepos 7 d. – kad „pergalingas žygiavimas į priekį“ yra „tiesiog tai, ko tikisi tauta, pripratusi prie karinių pergalių“[27]. Kitą dieną Gėbelsas išskrido aplankyti Hitlerio jo naujame lauko štabe netoli Rastenburgo (dab. Kentšynas, šiaurės Lenkijos miestas –

red. past.) Rytų Prūsijoje, bunkerių komplekse Mozūrijos miške, kuris buvo žinomas „Vilko irštvos“ pavadinimu (*Wolfsschanze*).

Tai buvo pirmas iš daugelio apsilankymų keistoje ir dirbtinoje aplinkoje, kurioje Hitleris su nuolat didėjančia palyda ir vis didesniuose bunkeriuose praleis didžiąją laiko dalį ateinančius trejus metus.[28] Nors Gėbelsui padarė įspūdį čia tvyranti tyla ir ramybė, jis iš karto pažymėjo, jog visoje teritorijoje knibždėjo spiečiai uodų. Priešingai nei kiti vyresnieji naciai – Gėringas, Ribentropas, Totas (Fritz Todt) ir vėliau Špėras (Albert Speer) – Gėbelsas neįsitvirtino Rastenburge ir neįrengė sau bunkerio; jis niekad ten neužtrukdavo ilgiau nei būtina sutvarkyti svarbius reikalus su Hitleriu. Savo pirmojo apsilankymo metu šiek tiek skeptiškai pažymėjo, kad Otas Dytrichas (Otto Dietrich), Hitlerio spaudos vadovas, subūrė „akivaizdžiai didelį spaudos aparatą milžiniškame „Vilko irštvos“ bunkeryje. Didžioji dalis apsilankymo laiko praėjo diskutuojant su Hitleriu, kuris „stebėtinai teigiamai“ vertino karinę situaciją. Rastenburge iš esmės buvo tikima, jog karas jau laimėtas. Degdamas bendru entuziazmu Gėbelsas pažymėjo, kad Napoleonas įsiveržė į Rusiją – taip pat birželio 22 d. – tik su pėstininkais, o jie dabar naudojantys „motorizuotus tankus“, su kuriais daug lengviau įveikti didelius atstumus.[29]

Per kitas kelias savaites apniko graužiančios abejonės. Jau liepos 26 d. Gėbelsas pažymėjo savo susirūpinimą dėl partizanų veiksmų dideliuose plotuose vokiečių sustiprintų priešakinių būrių užnugaryje; buvęs policijos viršininkas Berlyne Heldorfas grįžo iš Rytų fronto po kelių dienų ir pranešė, kad vermachtas ten kariauja kitokį karą. Tą pačią dieną vermachto vyriausioji vadovybė (OKW) pripažino nepakankamai įvertinusi sovietų kareivių kovos dvasią.[30] Rugpjūtį, vokiečiams judant į priekį, Gėbelsas turėjo pripažinti, kad jų išankstinė informacija apie sovietų ginkluotę nebuvo tiksli. „Pirmiausia, – rašė jis, – mes beveik nieko nežinojome apie sunkiuosius tankus.“[31] Jo augančiam susirūpinimui nepadėjo ir naujiena iš Miunsterio Vestfalijoje, kurį keturis kartus sėkmingai atakavo britų bombonešiai. 1941 m. rugpjūčio 3 d. Miunsterio katalikų vyskupas Klemensas fon Galenas (Klemens von Galen) pasakė pamokslą, kuriame pasmerkė psichinių ligonių žudymą ir iškėlė prielaidą, jog „sužeistus kareivius, jeigu jie nebebus tinkami praktiniam darbui,

mes taip pat nužudysime“. Pažymėdamas, jog tuo, be abejo, naudosis priešų propagandininkai, Gėbelsas rašė, kad Galeno pamokslas yra „dūris į nugarą kovojančiam frontui“[32]. Iš tiesų tai buvo jau trečias labai kritiškas pamokslas – Galenas juos sakė vieną po kito; tai buvo paradoksali figūra: kritikuodamas atskirus nacių vykdomos politikos aspektus, Galenas išliko aršus nacionalistas ir bolševikų priešininkas.[33]

Rugpjūčio 18 d. Gėbelsas nuvyko aplankyti Hitlerį Rastenburge po šešių savaičių pertraukos. Rado jį „kiek įsitempusį ir nesveikai atrodantį“; nieko keisto, nes fiureris vargu ar buvo išėjęs iš savo bunkerio nuo paskutinio Gėbelso apsilankymo. Ilgoje diskusijoje Gėbelsas ir Hitleris aptarė esamą situaciją. Hitleris iškalbingai pripažino smarkiai neįvertinęs sovietų karinės galios, pirmiausia jų tankų bei aviacijos, dėl šios priežasties Vokietija dabar „patiria rimtą krizę“. Vis dėlto jis pateikė optimistinę prognozę: vermachtas apsupsiąs Kijevą ir Leningradą (dab. Sankt Peterburgą, šiaurės vakarų Rusijos miestą – *red. past.*), ir šių miestų žmonės bus priversti badauti. Maskva būsianti užimta prieš prasidedant žiemai, o likusį sovietų pasipriešinimą Uralo kalnuose būsią galima įveikti vėliau, jei prireiks – panaudoti aviaciją. Hitleris vis dar jautė, kad Stalinas gali norėti pasirašyti atskirą taikos sutartį su Vokietija palankiomis sąlygomis. Jis išreiškė nuomonę, jog Japonija netrukus pulsianti Sovietų Sąjungą, ir vylėsi, jog Čerčilis gali pasitraukti iš valdžios arba būti pakeistas poste. Tuo remdamasis, Gėbelsas paskatino Hitlerį dar kartą kreiptis į Vokietijos visuomenę ir gavo leidimą organizuoti susirinkimą Sporto rūmuose. Abu vyrai daug laiko aptarinėjo savo mėgstamas temas: katalikų bažnyčią, žydus ir homoseksualus. Juodu sutiko, kad geriausia atidėlioti vyskupo Galeno reikalą tol, kol visuomenės jausmų protrūkis leis jam stoti prieš tautos teismą, kuris skirsiąs „griežtą bausmę“[34].

Antra vertus, bendražygiai jautė, kad pribrendo laikas imtis tolesnių priemonių prieš žydus. Nuo 1941 metų balandžio Gėbelsas tvirtino, kad Vokietijos žydai turėtų viešai nešioti skiriamąjį ženklą[35], šią idėją paviešino Heidrichas po 1938 metų lapkričio pogromo. Tik kelios dienos prieš rugpjūčio 18 dienos vizitą Rastenburge Gėbelsas sušaukė susirinkimą Propagandos ministerijoje Berlyne, kad nuodugniai apsvarstytų pasiūlymą, kurį jis pateiks

Hitleriui, ir iš susirinkime dalyvavusio Vidaus reikalų ministerijos atstovo užrašų aiškėja, jog įsakymas žydams nešioti skiriamuosius ženklus yra įžanga į kitas priemones. Gėbelsas pats nedalyvavo susirinkime, bet jam atstovavo jo valstybės sekretorius Leopoldas Gutereris (Leopold Gutterer), paaiškinęs, jog Gėbelsas gavęs daug nusiskundimų iš fronto karių bei karininkų, kad Berlyne vis dar pastebimi žydai, taigi Propagandos ministerija įsitikinusi, jog reikalingos „neatidėliotinos priemonės“. Patikrinęs galimų priemonių sąrašą, kuriame buvo paminėtas Berlyno žydų iškeldinimas iš butų, kad juose galėtų apsigyventi „arijai“, ir perkėlimas į barakus, Gutereris paminėjo, jog tik 19 000 iš 70 000 Berlyne gyvenančių žydų produktyviai dirba. Propagandos ministerija maloningai „iššukuosianti“ iš bedarbių gretų galinčius dirbti. Visi kiti būsią „per prievartą išgabenti į Rusiją“; Gutereris teigė, kad „geriausia vis dėlto būtų juos nužudyti“. Jis užbaigė savo kalbą teiginiu, jog priversti žydus nešioti skiriamuosius ženklus yra būtina pradinė sąlyga norint įvykdyti visas šias priemones.[36]

Iš Gėbelso pasakojimo apie pokalbius su Hitleriu Rastenburge rugpjūčio 18 d. aiškėja, kad visas šias idėjas jis priskyrė Hitleriui. Fiureris sutiko, kad visi Vokietijos žydai viešose vietose turi nešioti skiriamąjį ženklą, ir pritarė, kad Berlyno žydai būtų deportuoti „į Rytus kuo greičiau, kada tik atsiras galimybė juos pergabenti“. Ten jie bus „priversti dirbti atšiauresnio klimato sąlygomis“. Vėliau pokalbyje Hitleris teigė, kad jo pranašystė apie žydų sunaikinimą dabar patvirtinama, ir Gėbelsas parašė: „Aš nenurimsiu ir nesustosiu, kol mes žydų atžvilgiu nepasieksime galutinių rezultatų.“ Kyla neabejotinas įspūdis, kad abu vyrai turėjo tų pačių žudikiškų kėslų, bet šį kartą Gėbelsas spaudė Hitlerį eiti toliau, negu šis buvo pasirengęs *šią akimirką* „žydų klausimui“ išspręsti, ypač turint galvoje Berlyno žydus. Prieš išsiskirdami juodu prisiminė senus laikus ir sutarė, jog taip pat, kaip ir anksčiau, ras išeitį iš esamos krizės. Gėbelsas grįžo į „svečių bunkerį“ antrą valandą nakties jausdamas, kad viskas „jau išsisprendė arba bent paaiškėjo“[37].

Šis apibūdinimas buvo reikšmingas. Nors Gėbelsas grįžo į Berlyną sutvirtėjęs ir nusiteikęs optimistiškai, jis daugiau netikėjo artėjančia pergale Rytuose arba tuo, kad karas greitai baigsis. Net 1941 metų rugsėjį vykdant antrąjį

„Barbarosos“ plano etapą, kai didžiulės apsuptys lėmė tolesnes pergales, Gėbelsas pripažino, jog bolševikai yra kur kas sunkiau įveikiami priešai, negu jis galvojęs anksčiau. Šį pokytį atspindi jo dienoraščio rašymo stilius. Padėjęs ankstesnius dienoraščio rankraščius Valstybinio banko saugykloje, jis ėmė diktuoti dienoraščio tekstus stenografistei ir nuo 1941 m. liepos 10 d. kiekvienos dienos įrašą pradėdavo „karinės situacijos“ apžvalga, kurią gaudavo iš ginkluotųjų pajėgų vyriausiosios vadovybės. Propagandos ministras nusprendė, kad jo dienoraštis pasitarnaus kaip istorinis dokumentas, taigi daug dėmesio skyrė tiksliam visų karo ir politinių įvykių, kuriuos laikė reikšmingais, apra-

šymui. Gėbelsas jau suvokė, kad jo dienoraštis bus nepaprastas istorinis dokumentas, ir puoselėjo tuščias viltis kada nors ateityje perdirbti jį tolesniam publikavimui aukodamas valandų valandas kiekvienos dienos įrašui. Jis jau kūrė planus perkelti rankraštinius ir padiktuotus įrašus į mikrofilmą.[38]

Gėbelsas dabar mažai matydavo Magdą ir faktiškai nieko nežinojo apie savo vaikus netgi tada, kai jie grįžo iš Švanenverderio rugpjūčio pabaigoje. Dienoraštyje atsispindi jo augantis vienišumas ir įsitikinimas, jog asmeninės pramogos dabar visiškai neįmanomos. Nors kas dieną įrašai vis ilgėjo, mažiau vietos buvo skiriama aplinkiniams žmonėms, matomiems peizažams ir muzikai bei literatūrai, kuria žavėjosi. Užtat kiekviename įraše pateikiamas karinis komunikatas, po kurio eina propagandos situacijos konspektas. Atrodė, tarsi Gėbelsas kariautų lygiagrečiame kare, kurį jis vertino taip pat rimtai, kaip ir tikrąjį karą tik kitame, tolimame fronte. Jis žymėjosi kiekvieną smulkmeną pateikdamas karo naujienas iš Londono, Maskvos, Vašingtono ir Tokijo, taip pat likusios Europos dalies ir pačios Vokietijos. Rengdamas posėdžius savo ministerijoje kiekvieną rytą vienuoliktą valandą, jis mėgino sukliudyti, atremti arba priešintis kiekvienam karinių ir politinių įvykių pateikimo vingiui. 1941 metų vasarą ir rudenį Gėbelsas su nerimu žymėjosi, kad daugėja pasipriešinimo atvejų okupuotose teritorijose, ir nervinosi dėl to, ką laikė silpnu ir nepakankamu atsaku į šiuos pasipriešinimus. Jis visą laiką siūlė taikyti griežtas kolektyvines bausmes, kad atgrasintų nuo pasipriešinimo, o apibendrindamas savo požiūrį rugsėjo mėnesio įraše apie įvykius Norvegijoje užsirašė: „Egzekucijos išties yra labai įtikinamas argumentas.“[39] Jis buvo labai susirū-

pinęs dėl kylančio pasipriešinimo Serbijoje, kuris netrukus pareikalavo ištisų karinių dalinių įsikišimo, ir visiškai nesuprato, kad šių smurtinių represijų politika gali sukelti nuolatinius konfliktus. Spalio mėnesį savo „karinės situacijos“ apžvalgoje propagandos ministras rašė, lyg tai būtų visų svarbiausia, kad „Serbijoje sušaudyta 1700 vyrų ir 10 moterų“ ir kad „Graikijoje sudeginti du kaimai bei sušaudyti 202 žmonės“.[40]

Gėbelsas tokį patį dėmesį skyrė viešajai nuomonei Vokietijoje, ypač kai Rusijoje artėjo žiema. Paplitusi nuomonė apie šį žmogų kaip apie nesuvaldomą melagį ir ciniką sukėlė daug nesusipratimų dėl jo karo metų propagandos. Jis iš tiesų nejautė sąžinės priekaištų dėl sąmoningo melo, bet jo propaganda buvo kur kas geriau apgalvota ir sudėtingesnė, negu dažnai įsivaizduojama. Karo metais jis nuolat tvirtino, kad vokiečių žmonėms reikia pranešti kuo daugiau informacijos nesiveliant į kompromisus dėl karinio saugumo, o svarbiausia – neapgalvotais spėjimais apie pergalę nekelti tuščių vilčių. Propagandos ministras buvo labai susinervinęs, kai spalio 9 d., po didžiulės sėkmės Viazmoje, Otas Dytrichas (Otto Dietrich) paskelbė Vokietijos spaudai Berlyne, kad „kampanijos Rytuose baigtis jau aiški“. Tai sukėlė didžiulių vilčių visoje Vokietijoje, jog Sovietų Sąjunga jau kapituliavo. Frankas (Francisco Franco) iš Ispanijos išsiuntė Hitleriui telegramą sveikindamas jį su „šlovingos Vokietijos armijos galutine ir neabejotina sėkme prieš civilizacijos priešus“[41]. Rumunijos laikraščiai sumirgo antraštėmis „Sprendimas jau priimtas“ ir „Rusijos kampanija baigėsi“.[42] Gėbelso reakcija buvo ne tokia optimistinė, jis pažymėjo: „Tikiuosi, Dievas duos, kad karinės operacijos vyktų be psichologinių nesėkmių.“ Parašęs, jog Hitleris taip pat nusiteikęs „visiškai optimistiškai“, vėliau propagandos ministras pripažino, kad paskutiniai trys mėnesiai jam kainavo kaip niekad daug įtemptų nervų.[43] Tai ne paskutinis jo prieštaravimas Dytrichui.

Susirūpinęs dėl fantastiškų vilčių, kurias kėlė Dytricho pranešimas, Gėbelsas taip pat nervinosi dėl maisto ir drabužių tiekimo šalyje, ypač kai dažnėjančios geležinkelių diversijos siunčiant maistą į Sovietų Sąjungą paliko vokiečių bulvių derlių sušalti laukuose. Jis nerimavo dėl alaus bei tabako trūkumo ir praleisdavo pernelyg daug laiko svarstydamas, kaip geriausia normuoti šiuos

produktus. 1941 metų lapkritį Gėbelsas buvo priverstas perduoti šiuos klausimus spręsti Hitleriui, kuris patarė skiesti alų visuomenei to nežinant. Gėbelsas pažymėjo, kad kaip „asmuo, negeriantis alaus“, Hitleris klysta ir būtų geriau visiems pasakyti teisybę. Kai Hitleris panašiai pasiūlė mažinti cigarečių kokybę, kad būtų galima daugiau pagaminti, Gėbelsas turėjo jį informuoti, jog ir dabar gaminamos cigaretės yra tokios prastos, kad prastesnių pagaminti neįmanoma.[44] Gėbelsas buvo baisus rūkalius ir jau turėjo abejonių dėl tam tikrų partijos ir valstybės sluoksnių vykdomų priemonių prieš rūkymą. Jis buvo įsitikinęs, kad vykstant karui kur kas svarbiau padaryti tabaką laisvai prieinamą vokiečių visuomenei ir fronto kareiviams. Skaudžiai suvokė, jog tabako suvartojimas nuo karo pradžios labai padidėjo, bet nuo 1941 metų gegužės jo gamyba pastebimai smuko. 1941 metų rudenį ketvirtis bendro pagaminto kiekio tiesiogiai buvo siunčiamas kariuomenei, o ilgos eilės prie tabako krautuvių nusidriekė per visą Vokietiją.[45] Hitleris sutiko su Gėbelsu, kad klausimai, kurie nėra gyvybiškai svarbūs vykstant karui (pavyzdžiui, kampanija prieš rūkymą ir dar svarbiau – ankstesnė kampanija prieš bažnyčias), turi būti atidėti vėlesniam svarstymui. Nors Gėbelsas privačioje aplinkoje dažnai reikšdavo savo pyktį dėl vyskupo Galeno, jis sutiko, jog dabar ne laikas toliau kovoti su katalikybe.

Šioje situacijoje buvo viena akivaizdi išimtis. Gėbelsas grįžo iš susitikimo su Hitleriu rugpjūčio mėnesį įgaliotas sustiprinti kampaniją prieš žydus. Be abejonės, vokiečių neprieštaravimas arba abejingumas žydų persekiojimui paskatino Hitlerio ir Gėbelso įsitikinimą, jog dabar pats laikas įgyvendinti savo antisemitines idėjas. Vos grįžęs iš Rastenburgo rugpjūčio 19 d., Gėbelsas nurodė savo valstybės sekretoriui Gutereriui įgyvendinti nutarimą, kad žydai būtų priversti nešioti skiriamąjį ženklą „pasiruošiant visoms tolimesnėms priemonėms“[46]. 1941 m. rugsėjo 5 d. visi Vokietijos žydai, vyresni nei šešerių metų amžiaus, turėjo prie savo drabužių prisisegti geltoną Dovydo žvaigždę, jeigu eidavo į viešumą, ir netrukus po šio nutarimo visame Reiche pradėta taikyti sisteminga deportacijų „į Rytus“ programa. SD pranešė, jog priverstinį geltonos žvaigždės dėvėjimą „didžioji visuomenės dauguma sutiko palankiai ir su pasitenkinimu“[47]. Yra nemažai įrodymų, kad dauguma vokiečių širdies

gilumoje buvo sukrėsti dėl geltonosios žvaigždės įvedimo, bet vėliau prasidėjusios žydų deportacijos iš Vokietijos miestų nesusilaukė žymesnių protestų ar visuomenės pasipiktinimo.[48]

Mažai šiuolaikinės istorijos sričių yra taip intensyviai tiriamos ir aptarinėjamos kaip „lemtingi mėnesiai" 1941 metų rudenį, kada Hitleris priėmė sprendimą masiškai iššudyti visus Europos žydus. Rimti istorikai dabar išvien tvirtina, kad rugpjūčio pabaigoje Hitleris vis dar atidėliojo žydų deportaciją iš Berlyno ir Vokietijos „į Rytus", bet rugsėjo 17 d. jis apsigalvojo ir nurodė nedelsiant pradėti masines deportacijas. 1941 metų spalį prasidėjo deportacijos iš Vokietijos, ir tuo pačiu laiku buvo uždrausta visiems žydams emigruoti iš Europos. Buvo pradėti pirmieji bandymai skirtingomis nuodingosiomis dujomis išnuodyti dideles žydų grupes, o Chelmne, Vartelande ir Belžece – „Generalinėje provincijoje" – pradėtos kurti naikinimo stovyklos. Šie siaubingi įvykiai buvo siejami su sėkmingu Vokietijos karinių veiksmų posūkiu Rusijoje rugsėjį bei spalio pradžioje ir su tuo, jog Hitlerį spaudė kiti pareigūnai iš visos Vokietijos ir okupuotos Europos.[49]

Be abejo, Gėbelsas buvo vienas įtakingiausių – jei ne pats įtakingiausias – iš šių pareigūnų. Kaip Berlyno gauleiteris, jis ypač spaudė Hitlerį deportuoti žydus iš Vokietijos sostinės. Dažnų, reguliarių ir ilgų pokalbių su Hitleriu metu jis aptarė išnaikinimą „tų, su kuriais kovojome visą savo gyvenimą" prieš Sovietų Sąjungos užpuolimą, nors tada dar nebuvo visiškai aišku, kada ir kaip tai bus padaryta. Rugpjūčio 18 d. Hitleris patikino Gėbelsą, kad jo pranašystė apie žydų išnaikinimą jau pildosi, o Gėbelsas paskatino jį greičiau užbaigti tą reikalą. Rugsėjo 23 d. Gėbelsas vėl apsilankė „Vilko irštvoje" kartu su Himleriu ir Heidrichu ir išsamiai aptarė stiprėjantį žydų persekiojimą. Ką tik gauta naujiena apie milžiniškas pergales iš fronto. Gėbelsas Berlyno žydų deportacijas padedant Heidrichui prieš susitikimą aptarė asmeniškai su Hitleriu ir paliko tokį įrašą: „Fiureris laikosi nuomonės, kad žingsnis po žingsnio žydus reikia pašalinti iš visos Vokietijos. Pirmieji miestai, kuriuos reikia išlaisvinti nuo žydų, yra Berlynas, Viena ir Praha. Berlynas pirmiausia, ir aš turiu vilties, kad mes galėsime pergabenti didžiąją dalį Berlyno žydų į Rytus per šiuos metus."[50]

Gėbelsas buvo išsamiai susipažinęs su vykdant Vokietijos žydų deportacijas susidariusia situacija. 1941 m. rugpjūčio 11 d. jis pažymėjo, kad Pabaltijo šalyse vyksta „masinės“ žydų žudynės gatvėse. Rugsėjo 5 d. užfiksavo, kad „dideliuose plotuose, pirmiausia Besarabijoje“ žydai buvo šaudomi. Spalio 19 d. užsirašė, kad „nepaprastai daug žydų sušaudyta Ukrainoje“[51]. Gėbelsas išgirdo šiuos pranešimus iš žmonių, grįžtančių iš Rytų fronto, o lapkričio pradžioje pats apsilankė Vilniaus gete; ten, rašė jis, tūkstančiai žydų jau buvo sušaudyti. Likusieji, nusprendė Gėbelsas, turi būti „sunaikinti be pasigailėjimo“[52]. Jis žinojo, kad Vokietijos žydai, deportuoti į getus Rytuose, turėjo neabejotinai mirti iš bado, nuo ligų arba būti nužudyti. Pirmasis traukinys su Berlyno žydais pajudėjo į Lodzę 1941 m. spalio 18 d., vėliau pajudėjo kiti – spalio 24 d., spalio 27 d. ir lapkričio 1 d. Dar šeši „transportiniai traukiniai“ išvežė Berlyno žydus į Minską, Kauną ir Rygą iki 1942 metų sausio pabaigos. Lapkričio 30 d. į Rygą atvykę žydai buvo sušaudyti vietoje, taip pat kai kurie atvykusieji į Kauną.[53]

Kaip ir anksčiau, 1933 metų balandį vykusio žydų parduotuvių boikoto metu ir 1938 metų lapkričio pogromo metu, Gėbelsas norėjo į šį reikalą įtraukti visą vokiečių tautą. Kaip nepaprastai atvirą pareiškimą, 1941 m. lapkričio 16 d. jis parašė vedamąjį straipsnį laikraščiui *Das Reich*, grįždamas prie antraštės „Kalti žydai!“, kurią pirmą kartą pavartojo 1932 metais. Priminęs skaitytojams 1939 metų Hitlerio pranašystę, kad jeigu kiltų karas, Europos žydai būtų išnaikinti, Gėbelsas teigė: „Mes dabar susiduriame kaip tik su šios pranašystės išsipildymu, taigi ant žydų krito lemtis, kuri iš tiesų yra žiauri, bet daugiau nei užsitarnauta.“ Kad neatsirastų skaitytojų, kurie jį ne taip supras, Gėbelsas pakartojo: „Prasidėjus šiam karui, pasaulio žydai visiškai neįvertino savo jėgų ir dabar kenčia laipsnišką naikinimo procesą, kurį įvykdyti lemta mums.“[54] Laikraštis *Das Reich* tuo metu buvo platinamas beveik 1 milijono egzempliorių tiražu; šis straipsnis kito penktadienio vakarą buvo perskaitytas ir per nacionalinį radiją. Kitą dieną po šio straipsnio paskelbimo Gėbelsas su Heidrichu vėl aptarė žydų deportaciją iš Reicho.

Gėbelsas buvo tvirtai įsitikinęs, kad antižydiška politika turi būti perduodama visuomenei be jokių kompromisų, netgi vartojant sunkiai suvokiamus

DAS REICH

DEUTSCHE WOCHENZEITUNG

ENGLAND UNTER FREUNDESDRUCK

AUS DEM INHALT

Die Juden sind schuld!

Von Reichsminister Dr. Goebbels

Schaposchnikow

WACHSENDE FORDERUNGEN

38. Nuo 1940 metų gegužės Gėbelso rašytas vedamasis pasirodydavo kiekvieną savaitę dešinėje pirmojo puslapio pusėje sekmadienio laikraštyje *Das Reich*. Šiame liūdnai pagarsėjusiame vedamajame „Kalti žydai!“ Gėbelsas atvirai pareiškė, kad Hitlerio ankstesnė „pranašystė“, jog karas pasibaigs „visų Europos žydų išnaikinimu“, dabar pildosi.

terminus. 1941 m. gruodžio 1 d. jis kalbėjo vokiečių inteligentijos atstovams iškilmingoje Vokietijos akademijos asamblėjoje Berlyne. Dalyvavo diplomatai, žurnalistai, civiliai tarnautojai, pareigūnai, menininkai, mokslininkai ir kiti „kruopščiai atrinkti“ įvairių „visuomenės organizacijų“ nariai, ir Gėbelsas nusprendė surengti, jo žodžiais tariant, „absoliučiai faktinį situacijos pristatymą, bent jau siekiant šias visuomenines organizacijas tvirčiau susieti su valstybe ir suteikti jiems didesnį tikėjimą karu, negu jie tikėjo anksčiau“. Vokietijos akademijos paskelbtoje ataskaitoje apie šį „faktinį pristatymą“ buvo ir toks teiginys:

> Daktaras Gėbelsas ypač pabrėžė faktą, kad galutinis žydų klausimo išsprendimas bus lemiamas veiksnys.[55]

Žinant ankstesnius viešus Gėbelso pareiškimus ir gandų apie masines žudynes Rytuose paplitimą Vokietijoje, įdomu, apie ką, mokytųjų klausytojų manymu, kalbėjo propagandos ministras ir ar jie vėliau bandė išsiaiškinti, ką tiksliai jis vadino „galutiniu žydų klausimo sprendimu“.

Po 1945 metų dauguma vokiečių tvirtino nežinoję apie masines žydų žudynes, o kai kurie šią temą tyrę istorikai teikė mažai reikšmės itin viešiems Gėbelso pareiškimams šiuo klausimu.[56] Patartina pasklaidyti amžininkų, kurie buvo labiausiai paveikti žydų atpažinimo ir deportacijų Vokietijoje bei visoje Europoje, įrašus. Rumunijoje žydų rašytojas Michailas Sebastianas (Mihail Sebastian) 1941 metų rugsėjį pažymėjo, kaip jis jautėsi „apnuodytas“ turėdamas segėti „šešiakampę žvaigždę“ viešumoje, o lapkritį paliko atskirą įrašą apie Gėbelso straipsnį „Kalti žydai!“ Sebastianas aiškiai susiejo šiuos įvykius su nesenomis „deportacijomis ir žudynėmis“[57]. Berlyne Jochenas Kleperis (Jochen Klepper), baisiai susirūpinęs dėl žydei žmonai ir podukrai gresiančio pavojaus, panašiai perskaitė, jo žodžiais tariant, „siaubingą Gėbelso straipsnį“, o lapkričio 20 d. pasikalbėjo su karininku iš savo buvusio armijos dalinio. Šis karininkas pasakė Kleperiui, kad „po didžiojo Gėbelso straipsnio laikraštyje *Das Reich* iš tiesų negalima tikėtis nieko kito, tik žydų išnaikinimo“. Buvęs Kleperio kovų draugas atkreipė jo dėmesį, kad Gėbelsas

straipsnyje nurodė keletą senų žydų tautybės moterų ir žydų kūdikių, kuriems krinta kaltė dėl kiekvieno vokiečių kareivio mirties – iš to turėjo būti aišku, kaip tokį teiginį suprasti pažodžiui. Prieš kelias dienas, mąstydamas apie deportuojamųjų likimą, Kleperis rašė, kad jie gali tikėtis priverstinių darbų, bado, šalčio ir dauguma jų būsią sušaudyti. Kaip dauguma kitų žydų Vokietijoje, Kleperis ir jo šeima apsvarstė savižudybę kaip priimtiną alternatyvą tokiam likimui.[58]

Jeigu Gėbelsas pripažino, kad šie klausimai reikšmingi visuomenei, jis taip pat turėjo gerai žinoti, kad širdies gilumoje vokiečių tauta trokšta taikos ir tikisi, kad karas baigsis iki Kalėdų. Jis aiškiai suvokė, kokį pavojų kelia kylantys nerealūs lūkesčiai dėl neapgalvotų pareiškimų apie pergalę, ir tvirtino, kad geriausia laikytis taip arti tiesos, kaip įmanoma, ragino Hitlerį, pavyzdžiui, visuomenei paskelbti vokiečių, žuvusių Sovietų Sąjungoje, skaičių. Skaitydamas SD pranešimus apie visuomenės nuomonę, jis pastebėjo vokiečių polinkį svyruoti tarp nevaldomo optimizmo ir beribio pesimizmo ir laikė savo pareiga atrasti vidurio kelią tarp šių kraštutinumų. Jis puikiai suvokė, kad Rusijoje artėja žiema, ir matė, kad vermachto jėgos Maskvos fronte silpsta. Spalio 28 d. Berlyne iškrito pirmas sniegas; tuo metu Gėbelsas lankė Horsto Veselio kapą su senais Berlyno partijos bendražygiais, ir šis sniegas paskatino jį galvoti, ką turi patirti kareiviai Rytų fronte.[59] Jis patyrė būdingą tuo metu nuotykį, kai lapkritį buvo pakviestas prie fronto linijos: lėktuvas negalėjo nusileisti Smolenske dėl rūko, ir propagandos ministras dvi dienas buvo įkalintas Vilniuje dėl prasto oro. Jis pasibaisėjo milžiniškomis Rusijos platybėmis ir tuo, kaip sunku rasti bet kokį transportą žiemos metu. Savo priverstinio vizito metu lankydamas Vilniaus getą, Gėbelsas tik dar labiau įsitikino žydų primityvumu, ir jam pasidarė gaila čia esančių vokiečių kareivių. Džiaugėsi galiausiai ištrūkęs iš „šios Dievo pamirštos skylės“ ir grįžęs į Berlyną, kurį rado padengtą sniegu.[60]

Nors dabar tiksliai žinojo, jog karas iki žiemos nebus laimėtas, Gėbelsas dar nenumanė apie gresiančią katastrofą. Net pasikalbėjęs su generolo Guderiano armijos kadrų karininku lapkričio 14 d. jis nepažymėjo savo „karinės situacijos“ pranešimuose, jog lapkričio 17 d. iš Sibiro atvyko nauji sovietų daliniai,

kurie susirėmė su Guderiano pajėgomis netoli Maskvos, arba kad išvydę šiuos pastiprinimus ir tankus T-34 kai kurie Guderiano vyrai „panikos apimti“ atsitraukė.[61] Kai po viso šito vokiečių armija slinko į priekį per sniego laukus, vis dar raginama Hitlerio, Gėbelsas negalėjo susikaupti tvarkydamas kasdienius reikalus. Gruodžio 4 d. jam reikėjo vykti į Vieną paminėti 150-ųjų Mocarto (Mozart) mirties metinių, ir propagandos ministras kankinosi jausdamas įtampą tarp iškilmių ir nerimą keliančių pranešimų iš fronto. Sakydamas kalbą Valstybiniame operos teatre Gėbelsas pareiškė, kad Mocarto muzika yra vienas iš dalykų, kuriuos „mūsų kareiviai gina nuo nežaboto barbarų puolimo iš Rytų“[62]. Jis turėjo iškęsti „dvasinę kančią“ visą vakarą šnekučiuodamasis su „siaubinga“ Richardo Štrauso žmona[63], kai tuo metu sovietai perėjo į puolimą centriniame fronte ties Maskvos ribomis.

Kitos dienos popietę, vis dar nežinodamas apie krizės mastą, Gėbelsas pirmą kartą išgirdo Mocarto *Requiem* klausydamasis Furtvenglerio repeticijos su Vienos filharmonijos orkestru ir Operos teatro choru. Jis užsirašė, jog tai buvo „unikalus muzikinis įspūdis; poveikis neapsakomas“. Vis dėlto Gėbelsas uždraudė transliuoti šį koncertą: „Dabar mums reikia laidotuvių muzikos, kuri yra herojiška, bet ne krikščioniška ar juo labiau ne katalikiška.“[64] Per kitas kelias savaites Gėbelsas daugiau sužinojo apie pavojingą situaciją prie Maskvos, kur buvo tik per plauką išvengta Napoleono masto sutriuškinimo. Jis turėjo pristatyti šią krizę visuomenei, taip pat perduoti naujieną, jog Hitleris perėmė tiesioginį komandavimą vermachtui ir atleido aukščiausius karininkus Rytų fronte. Dabar mes žinome, jog tai buvo lemiamas Antrojo pasaulinio karo momentas, kai galimybė pasiekti visišką pergalę amžiams išsprūdo Hitleriui iš rankų, bet jį aplinkinių akyse keistai nustelbė per milžinišką atstumą nuo faktinės kovos vietos gruodžio 7 d. įvykęs japonų surengtas Perl Harboro užpuolimas.

Mėnesiai prieš Perl Harboro ataką Gėbelsui buvo nepaprastai sunkūs. Jis iš tiesų žvelgė į prarają suvokdamas, jog nesėkmė bandant palaužti Sovietų Sąjungą galiausiai Trečiajam Reichui taps lemtinga. Praėjusį rudenį jis buvo sunerimęs, kai Didžioji Britanija atsisakė nusileisti, bet tuo laiku dar neatrodė įmanoma, kad viena Didžioji Britanija galėtų kelti didelę grėsmę Vokietijai.

Dabar dviejų frontų karo šmėkla įgavo grėsmingą pavidalą, ir Gėbelsui buvo sudėtinga pranešti apie tai vokiečių tautai. Jis su siaubu suvokė, jog mintys apie trumpą „prevencinį karą“ prieš Sovietų Sąjungą išsisklaidė ir dabar ši operacija iš lėto virsta geriausiu atveju sekinančiu karu, o blogiausiu – pralaimėjimo perspektyva. Stulbina tai, kad Gėbelsas nerimavo, ypač ankstyvaisiais karo metais, dėl vokiečių tautos nuotaikų, jeigu jie įsitrauktų į ilgalaikį karą. Kasmet jis baiminosi dėl sunkumų, kuriuos atneš dar viena „karo žiema“, ir ši idėja įgavo naujų psichologinių aspektų, kai Vokietijos armija įklimpo Rusijoje. Už visų šių rūpesčių slypėjo pripažinimas, jog viskas, dėl ko jis dirbo ir ko siekė, dabar pakibo ant plauko. Gėbelsas žinojo, kad jei Vokietija karą pralaimės, tokiems kaip jis nebus lemta patogiai atsitraukti; juodu su Hitleriu jau seniai buvo susitepę krauju.

Taigi apėmė didelis palengvėjimas išgirdus, jog japonai užpuolė Amerikos flotilę Perl Harbore. Gėbelsas apibūdino karo pradžią tarp Japonijos ir Amerikos kaip „nepaprastai palankų posūkį mums“ ir pasinaudojo dramatiškais įvykiais Ramiajame vandenyne, kad paslėptų blogas naujienas, jog visi bandymai pulti Rytuose buvo atšaukti.[65] Tikintis, kad Japonija paskelbs karą ir Sovietų Sąjungai, Gėbelsui ir Hitleriui nieko nereiškė iš anksto paskelbti karą Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Hitleris grįžo į Berlyną gruodžio 11 d. pranešti apie tai Reichstagui. Jeigu galima tikėti SD viešosios nuomonės apžvalgomis, šis tolesnis karo išsiplėtimas vokiečių visuomenės taip pat buvo sutiktas palankiai. „Tik prasčiokų rate“ buvo išreikštas susirūpinimas dėl tolesnio konflikto plitimo. Likusi visuomenės dalis akivaizdžiai tikėjo – kaip iš tiesų tikėjo ir Gėbelsas, – kad šios dvi šalys dėl praktinių sumetimų jau kariauja.[66] Gėbelsas taip pat buvo įsitikinęs – ir teisingai darė, kad Amerika nekelia tiesioginės karinės grėsmės Vokietijai, bet klaidingai nuvertino Amerikos ginklų gamybos pramonės galimybes. Per kitas kelias savaites, kai sovietai spaudė vokiečių kariuomenę prie Maskvos sienų, Gėbelsas leido sau žavėtis, jo žodžiais tariant, „Rytų prūsų“ pergale Ramiajame vandenyne[67] ir džiaugtis Didžiosios Britanijos bei Jungtinių Valstijų nesėkmėmis, idant kompensuotų savo turimą informaciją apie sunkėjančią vermachto padėtį Sovietų Sąjungoje.

Kitus kelis mėnesius Gėbelsas su pertraukomis reguliariai kalbėdavosi su Hitleriu ir girdėjo jį kreipiantis į rinktines grupes, tokias kaip partijos gauleiteriai. Kiekvieną kartą Gėbelsą paveikdavo Hitlerio oratorystė, ir jis neabejotinai be jokių klausimų priėmė fiurerio ateities viziją: Vokietija pavasarį persigrupuosianti, ir atnaujintas puolimas pribaigsiąs Sovietų Sąjungą. Užimtas žemes Rytuose apgyvensią vokiečių naujakuriai, Uralo kalnų linija bus ginama begaliniame kare, kuris nekelsiąs grėsmės Vokietijai, o būsiąs kaip geros pratybos jaunuoliams. Mes galime tik spėlioti, ką iš tiesų Gėbelsas galvojo apie šią idėją – ji gerokai skyrėsi nuo trumpo, prevencinio karo, judviejų su Hitleriu aptarto prieš kelis mėnesius. Idėja aiškiai pritiko Hitlerio kariniam mąstymui ir jo „kovos“ filosofijai, bet privačioje aplinkoje Gėbelsas leisdavo sau – beje, vis rečiau – pasvajoti apie „taiką“. Dabar jis buvo per daug atsidavęs Hitleriui, kad abejotų jo vizija. Hitleris užtikrino savo propagandos ministrą, jog „naujoji tvarka“ Europoje yra per daug stipri, kad jai keltų rimtą grėsmę britai ar amerikiečiai, kuriuos susilpnino japonų pergalė Ramiajame vandenyne. Savo dienoraštyje Gėbelsas apraudojo „baltųjų imperiją“ žlugimą Tolimuosiuose Rytuose, bet jautė, kad kaip tik to korumpuotos plutokratijos prisiprašė.

Įsivaizduodami esą saugūs nuo atakų iš išorės, Hitleris ir Gėbelsas nusprendė tęsti žydų naikinimą Europoje. 1941 m. gruodžio 13 d. Gėbelsas pranešė apie nedviprasmišką Hitlerio pareiškimą Berlyne susirinkusiems gauleiteriams:

> Dėl žydų klausimo – fiureris nusprendė visiškai jų atsikratyti. Jis išpranašavo žydams, kad jeigu jie vėl sukelsią pasaulinį karą, tokiu atveju patirsią sunaikinimą. Tai nebuvo tuščia frazė. Pasaulinis karas jau vyksta, žydų išnaikinimas turi būti neišvengiamas jo padarinys <...> Jei vokiečių tauta paaukojo dar 160 000 žuvusiųjų kampanijoje Rytuose, šio kruvino konflikto sumanytojai turi už tai sumokėti savo gyvybe.[68]

Kalbėdamas susirinkime ginklų pramonės darbininkams, slaugėms ir sužeistiems kareiviams Berlyno sporto rūmuose 1942 m. sausio 30 d., Hitleris taip

pat aiškiai paskelbė, kad „karo pasekmė bus žydų išnaikinimas“[69]. 1942 m. sausio 20 d. Vanzės viloje įvyko susirinkimas, pradžioje numatytas 1941 metų gruodžio 9-ajai; susirinkimą sušaukė Heidrichas, ir jame buvo pateiktas proceso, sušvelnintai vadinamo „galutiniu sprendimu“, planas. Gėbelsas dar kartą pavartojo šį terminą, kai pranešė skaitęs „memorandumą“ apie šį susirinkimą.[70] Kovo 27 d. jis padiktavo tokį įrašą į savo dienoraštį; vėliau šis įrašas buvo dažnai cituojamas:

> Pradedant nuo Liublino, žydai dabar yra deportuojami iš Generalinės provincijos į Rytus. Taikoma procedūra yra gana barbariška ir negali būti aprašoma išsamiau. Nebedaug telieka iš pačių žydų.

Su jaučiamu pasibaisėjimu Gėbelsas tęsė:

> Pranašystė, kurią fiureris paskelbė jiems, jeigu jie sukels naują pasaulinį karą, pradeda pildytis pačiu siaubingiausiu būdu.

Po svarstymų, kaip karas atvėrė „aibę naujų galimybių, kurios nebuvo mums prieinamos taikos metais“, Gėbelsas tęsė toliau:

> Dabar atsilaisvinantys Generalinės provincijos getai, bus užpildyti iš Reicho deportuotų žydų, ir po kurio laiko tas pats procesas pasikartos.[71]

Gėbelsas čia aiškiai kalba apie „Reinhardo operaciją“ – Lenkijos žydų išnaikinimą. Jo nutylėjimas dienoraštyje apie šį reikalą yra visiškai priešingas ankstesniam atvirumui kalbant apie „masinius šaudymus“, ir nekyla jokių abejonių, jog propagandos ministras labai specifiniu būdu nurodo žydų išnuodijimą dujomis, kuris prasidėjo vos prieš kelias dienas Belžeco naikinimo stovykloje netoli Liublino.[72] Žinant, koks slaptumas gaubė „Reinhardo operaciją“, galima spėti, jog Gėbelsui apie ją papasakojo Himleris, Heidrichas arba Hitleris. Daugelyje pranešimų visuomenei 1942 metais nacių lyderiai ir nacių

publikacijos pranešdavo apie „žydų naikinimą“, bet ne apie būdus, kaip tai buvo atliekama.

Gėbelsas reguliariai aptardavo su Hitleriu ir su kitais visos Europos žydų žudymą. 1942 metų gegužę jis pažymėjo, jog yra pasibaisėjęs žydų daroma įtaka Prancūzijoje, ir guodžiasi tuo, kad „žydai turi sumokėti už savo nusikaltimus“[73]. Propagandos ministrą kankino mintis, jog Berlyne vis dar likę apie 40 000 žydų, jis nervinosi negalėdamas tų žydų deportuoti kaip dirbančių ginklų pramonės srityje. Nepaisydamas fakto, kad dauguma iš likusių žydų buvo vyresnio amžiaus, Gėbelsas buvo įsitikinęs, jog jie yra galimo ir faktinio pasipriešinimo nacių režimui ir jų kariavimui šaltinis. Kai antisovietinę parodą Berlyne nuniokojo tyčinis padegimas, Gėbelsas organizavo kelių žydų suėmimą kaip to įrodymą: „Šiuo atveju aiškėja, kokia teisinga mūsų žydų politika ir kaip būtina palaikyti senąją kryptį kuo radikalesnę.“ Jis tęsė, jog Berlyne likę 40 000 žydų „iš tikrųjų yra sunkūs nusikaltėliai, paleisti į laisvę, kurie nebeturi ką prarasti“. Jie turėtų būti arba „uždaryti į koncentracijos stovyklas, arba deportuoti kaip įmanoma greičiau. Akivaizdu, jog geriausia būtų juos likviduoti.“[74]

Vinstonas Čerčilis, apžvelgdamas pasaulinio karo situaciją Bendruomenių rūmuose netrukus po japonų organizuotos Perl Harboro atakos, kalbėjo apie „liūdną pasaulio panoramą“[75], bet jis dar nežinojo taip išsamiai kaip Gėbelsas apie kai kurias pačias baisiausias žiaurybes, kurios vyko po karo priedanga Europoje. Turėdamas prieigą prie Vokietijos ir užsienio žinių tarnybų, taip pat prie visų nacių agentūrų aukščiausių sluoksnių, Gėbelsas puikiai žinojo apie didėjančius nuostolius, kuriuos patiria kareiviai ir civiliai visame žemyne. Priešingai nei Hitleris, kuris nesilankė subombarduotuose miestuose ir nematė sužeistųjų ligoninėse, jau nekalbant apie jo ideologijos aukas koncentracijos stovyklose, Gėbelsas mėgo viskuo įsitikinti pats. Jau kampanijos prieš Sovietų Sąjungą pradžioje jis aprašė žinąs, kad dauguma sovietų karo belaisvių bus palikti badauti, taip pat ir didžiųjų miestų gyventojai Sovietų Sąjungoje. Šaltą 1941–1942 metų žiemą jis pažymėjo pavėluotą sprendimą mėginti išgelbėti kuo daugiau sovietų karo belaisvių ir panaudoti juos kaip darbo jėgą, bet taip pat pripažino, kad šis pakeitimas pradėtas taikyti tik tada, kai dauguma

belaisvių – Gėbelsas nurodė 900 000 – buvo jau mirę arba bemirštą iš bado.[76] Jau 1941 metų rugpjūtį propagandos ministras kelias valandas lankėsi sovietų karo belaisvių stovykloje netoli Ryzos, Saksonijoje, ir užrašė savo įspūdžius:

> Karo belaisvių stovykloje kraupus vaizdas. Kai kurie bolševikai turi miegoti ant plikos žemės. Pila lietus. Kai kurie iš jų neturi stogo virš galvos; visa, ką jie turi – tai stoginės be sienų. Trumpai tariant, vaizdas visai nekoks. Šie tipai visai nėra tokie blogi, kaip aš įsivaizdavau. Tarp bolševikų galima rasti daug žvalių, geraširdiškų jaunų valstiečių.[77]

Kaip suprasti faktą, kad Gėbelsui atrodė priimtinas nacių žiaurumas ir barbariškumas? Kaip galėjo šis dievobaimingų katalikų šeimos narys ir humanistinio švietimo absolventas taikstytis su tokiu žiaurumu? Turime atsižvelgti į kelis veiksnius. Visų kitų tautų kančios jam atrodė menkniekis palyginus su vokiečių kančiomis Rytų fronte ir tada, kai juos bombardavo britų lėktuvai. Jis reguliariai užsirašydavo tikslų aukų skaičių ir jau 1942 metų pradžioje žinojo, kad Rytų fronte žuvo ir buvo sužeista daugiau kaip milijonas vokiečių. Jis kalbėjo su fronte buvusiais karininkais bei kareiviais ir gaudavo daug laiškų – dažnai nepasirašytų – apie siaubingas tenykštes sąlygas. 1941 metų Kalėdų išvakarėse propagandos ministras aplankė sužeistus kareivius Berlyno ligoninėje.[78] 1942 metų sausį Hitlerio štabe Rastenburge išgirdęs, kad nušalę vokiečių kareiviai turėjo būti parvežti iš fronto atviruose krovininiuose vagonuose, jis buvo šokiruotas.[79] Kasdien užsirašydavo žuvusiųjų ir sužeistųjų per britų bombardavimo antpuolius skaičių – tuo laiku jis dar buvo gana nedidelis. Gėbelsas organizavo bendražygių Ernsto Udeto (Ernst Udet) ir Frico Toto (Fritz Todt) valstybines laidotuves.[80] Tuo laiku jis jau buvo įsitikinęs, kad Vokietija kariauja ginamąjį karą, o visą košę užvirė žydai, britai, amerikiečiai ir bolševikai.

Taip pat Gėbelsas nuo 1934 metų birželio pripažino, kad šio smurto, kurį jis gynė ir kurį nuolat taikė, neįmanoma atsisakyti. Hitleris, kalbėdamas vietiniams gauleiteriams 1941 metų gruodį, pažymėjo, kad jie privalą laimėti karą, „nes kitaip kaip asmenybės ir kaip tauta mes būsime sunaikinti“. Pažymėti-

na, kad Gėbelsas pakartojo tokią pačią ar panašią formuluotę naujamečiame straipsnyje, publikuotame tik keliomis savaitėmis vėliau, 1942 m. sausio 4 d.: „Mes žinome, kad kovojame už tautos gyvybę, taip pat daugeliu atvejų už savo gyvybes.“[81] Gėbelsas, žinodamas apie jau įvykdytus nusikaltimus ir apie tuos, kurie dar bus įvykdyti, 1942 metais nematė kitos alternatyvos, tik kaip niekad brutaliai kariauti toliau. Jis baiminosi ne tik dėl įsivaizduojamų priešų, kokiais laikė žydus, bet ir dėl tų vokiečių, kurie nebuvo visiškai atsidavę karui. Jis siuto dėl to, kaip elgiasi turtingos moterys, kurios akivaizdžiai daugiau neturėjo ką veikti, tik sėdėti ir rūkyti kavinėse, kai šalyje trūko tabako, arba užsisakyti vietas traukiniuose atostogoms, kai iš fronto grįžtantys kareiviai turėjo stovėti koridoriuose. Gėbelsas netaikė šios kritikos Magdai, kuri buvo užkietėjusi rūkalė ir praleisdavo didžiąją dalį laiko „sveikdama“ Dresdeno mineralinių vandenų kurorte.

Be abejo, propagandos ministras žinojo ir apie kylančio pasipriešinimo problemą plačiose okupuotose teritorijose, bet nesusiejo to su savigynos politika saugantis nuo dar žiauresnių represijų, kurias jis palaikė. Susirūpinęs Gėbelsas rašė apie vis dažnėjančius vokiečių kareivių užpuolimus visoje Europoje ir kaip didėjančią problemą nurodė „partizanų gaujas“, kurios veikia pogrindyje Rytuose. Jis buvo įsiutęs ir nusiminęs dėl Heidricho nužudymo Prahoje 1942 metų gegužę, kaltino dėl to žydus ir britų slaptąsias tarnybas. Gėbelsas artimai bendradarbiavo su Heidrichu vykdant „galutinį sprendimą“, vertino jo atsidavimą ir kompetenciją, laikė jo brutalų protektorato valdymą pavyzdiniu. Po Heidricho užpuolimo propagandos ministras nurodė suimti ir sušaudyti daug žydų Berlyne; paaiškino savo sprendimą taip: „Kuo daugiau šio purvo pašalinsime, tuo saugesnis bus Reichas.“[82] Jis visiškai sutiko su Hitlerio sprendimu „padaryti atsakomojo veiksmo pavyzdį“ Lidicėje: „Šios gyvenvietės vyrai bus sušaudyti, moterys išvežtos į koncentracijos stovyklas, o vaikai atiduoti į ugdymo institucijas; tada gyvenvietė bus sudeginta ir sulyginta su žeme.“ Gėbelsas pripažino, kad britai susikraus iš šio reikalo propagandinį kapitalą, bet laikė šią procedūrą būtina „Vokietijos Reicho ir vokiečių *tautos* gyvybiniams interesams“[83]. Kalbėdamasis su Hitleriu Heidricho laidotuvėse, dėl kurių fiureris atvyko į Berlyną, Gėbelsas sutiko, kad jie kovoja

„žūtbūtinę kovą <...> Mes neturime ką prarasti." Hitleris taip pat išreiškė savo liūdesį, kad dabar faktiškai partijos lyderiai susirinkdavo draugėn vieninteliu atveju – į valstybines laidotuves.[84]

Ši žiemos krizė smarkiai atsiliepė Gėbelso dvasinei ir fizinei sveikatai. Šalti orai užsitęsė iki 1942 metų kovo, o visoje Vokietijoje ėmė labai trūkti maisto, anglių ir tabako. Visi to meto stebėtojai aptarė nekokybiškus kasdienio naudojimo dalykus – drabužius ir netgi popierių. Nors Gėbelsas norėjo perimti Hitlerio tikėjimą, kad planinis puolimas vasarą „pribaigs bolševikus", jis, kaip ir Hitleris, buvo apsėstas rūpesčių dėl būsimos žiemos. Balandžio 19 d. propagandos ministras sakė kalbą Berlyne, Filharmonijos salėje, dideliam susirinkimui Hitlerio 53-iojo gimtadienio proga – pats fiureris liko Rastenburge – ir kalbėjo apie praėjusios žiemos negandas bei kaip vienas Hitleris prisiėmė tautos lemties naštą ant savo pečių. Italijos užsienio reikalų ministras Galeacas Čianas (Galeazzo Ciano) išgirdo šios „keistos kalbos" transliaciją ir pažymėjo, jog Gėbelsas „dar kartą patvirtino tikįs galutine pergale gana liūdnais žodžiais". Hitleris trumpam atvyko į Berlyną kalbėti Reichstagui balandžio 26 d., ir Čianas pažymėjo, kad jis ilgokai kalbėjo apie pasiruošimus „ateinančiai žiemai"[85]. Akivaizdu, kad dauguma klausytojų vokiečių, klausiusių kalbos, irgi buvo dėl to sukrėsti, ne mažiau ir Gėbelsas.[86]

Pirmaisiais 1942 metų mėnesiais Gėbelsas susirūpinęs laukė geresnio oro ir puolamųjų operacijų atnaujinimo. Nors turėjo nuolatinių rūpesčių, laipsniškas karinės situacijos gerėjimas Rytų fronte ir nepaprastos japonų pergalės Tolimuosiuose Rytuose suteikė jam pagrindą į viską žvelgti optimistiškai. Kovo mėnesį propagandos ministras nerimavo dėl britų oro atakų Liubeke bei Rostoke ir dėl pirmojo „tūkstančio bombonešių reido" Kelne gegužės 31 d., bet jis teisingai nusprendė, jog britai negalės ilgai tęsti tokio masto atakų. Gėbelsas sekė naujienas apie tolimus laivyno mūšius Koralų jūroje ir netoli Midvėjaus salų birželio mėnesį, bet nepripažino jų svarbos. Dienoms ilgėjant jautėsi padrąsintas Romelio pergalių Šiaurės Afrikoje, Sevastopolio paėmimo Kryme ir vokiškų povandeninių laivų sėkmės. Savo džiaugsmą jis išsakė daugybe „specialių pareiškimų" per radiją. Gėbelsas manė, jog britų imperija dabar atsidūrė ant žlugimo ribos, o birželio mėnesį džiūgavo išgirdęs

panikos kupinus pranešimus iš Aleksandrijos, kai Romelio kariuomenė artėjo prie miesto.[87]

Gėbelsas ir Hitleris netgi rado laiko aptarti kultūrinius įvykius Vokietijoje. Gėbelsas džiaugėsi didele savo remiamų filmų sėkme, pavyzdžiui, filmu „Didysis karalius“ (*Der groβe König*), kuriame atkurtas Frydricho Didžiojo gyvenimas, ir Vokietijoje leidžiamų knygų skaičiumi. 1942 metų birželį Hitleris pranešė savo nuomonę apie naujus magnetinių juostų įrašus iš geriausių Vokietijos orkestrų koncertų, kuriuos Gėbelsas jam nusiuntė. Juodu sutiko, kad Berlyno filharmonijos orkestras buvo geresnis nei Vienos, tikriausiai dėl to, kad Berlyno styginių instrumentų virtuozai buvo jaunesni.[88] Po kelių dienų Gėbelsas padiktavo tokį įrašą: „Niekad Vokietijos kultūrinis gyvenimas taip nežydėjo kaip dabar, trečiaisiais karo metais.“ Jis buvo tikras, kad tai „vienas labiausiai džiuginančių vokiečių tautos vidinės būklės požymių“[89]. Birželio 23 d. Gėbelsas ilgai ir raminamai kalbėjosi su Hitleriu, Bormanu ir Lėjumi: „Koks nuostabus oras! Mes sėdime sode visą popietę, susidaro pačios tikriausios taikos įspūdis. Fiureris puikiai nusiteikęs ir, dėkui Dievui, šią akimirką yra puikiausios sveikatos.“ Vėliau tą vakarą Gėbelsas valandėlę pailsėjo vienas „terasoje, mėnesienoje“. Jis mąstė: „Kaip būtų nuostabu, jeigu baigtųsi karas! Deja, kol kas tai nerealus troškimas. Jis neišsipildys vien ilgintis, o tik dirbant ir kovojant.“[90] Gėbelsas vadovavo vokiečių meno parodos atidarymui liepos 4 d. ir pasinaudojo proga Miunchene sužinoti, kokie grandioziniai planai kuriami dėl kelių Vokietijos miestų atstatymo. Taip pat apsilankė nacių partijos mokykloje netoli Feldafingo ir nusprendė, jog norėtų atsiųsti čia savo sūnų Helmutą, kai tas pakankamai užaugs.[91]

Antroji priežastis gerai Gėbelso nuotaikai tomis vasaros dienomis buvo atnaujinto vokiečių puolimo sėkmė Sovietų Sąjungos pietinėje dalyje. 1942 metų liepą ir rugpjūtį milžiniška vokiečių kariuomenė traukė į priekį, dažniausiai sutikdama mažai pasipriešinimo, Kaukazo naftos telkinių link. Gėbelsas džiaugėsi naujienomis apie naujų teritorijų užkariavimus ir su malonumu vaizdavo pergales savaitiniuose kino žurnaluose. Pranešimas, kad kalnuose esanti kariuomenė iškėlė Reicho karo vėliavą Elbruso kalno viršūnėje, aukščiausiame Kaukazo taške, buvo propagandos manevras, padėjęs sužadinti vi-

suomenės viltis, jog karo pabaiga jau nebetoli.[92] Hitleris turėjo plačių ambicijų ir tikėjosi ne vien užsitikrinti sau Kaukazo naftos gręžinius, bet ir pasiekti Volgą kur kas toliau į šiaurę bei sutrukdyti vykdomą upių eismą. Gėbelsas taip pat pasidavė tam reiškiniui, kurį Alanas Klarkas (Alan Clark) apibūdina kaip „keistą magnetizmą" pramoninio miesto, pavadinto Stalino garbei, ant Volgos krantų.[93] 1942 m. rugpjūčio 8 d. Gėbelsas padiktavo: „Mūšis dėl Stalingrado prasidėjo."[94]

Iš pat pradžių Gėbelsas suprato Stalingrado reikšmę ir žinojo, kad sovietai gins jį kaip galėdami. Buvo įsitikinęs, jog miesto paėmimas ir sunaikinimas reikš daugiau nei simbolinį smūgį Sovietų Sąjungos viltims tęsti karą. Kai 6-oji armija kovojo Stalingrado pramoniniuose rajonuose ir vis daugiau Vokietijos puolimo pajėgų buvo įtraukta į tą kovą, Gėbelsas pradėjo vertinti šį reikalą kur kas labiau negu mūšį dėl vieno miesto. Tai buvo kovos, kuriai jis vadovavo Berlyne iki 1933 metų, pratęsimas ir kulminacija: „Konfliktai tarp SA ir Raudonojo fronto, kurie prasidėjo tada seniai tamsiose metropolio gatvėse, dabar įgavo pasaulinio masto formas."[95] Kadangi mūšis dėl Stalingrado nusitęsė į rudenį, Gėbelsas nerimavo dėl perdėto vokiečių visuomenės optimizmo. Rugpjūčio 23 d. jis davė nurodymus Vokietijos spaudai, kad „Stalingrado miesto negalima minėti", kol nebus gautas pranešimas apie „lemiamus įvykius" tame mieste iš armijos vyriausiosios vadovybės; rugsėjo viduryje uždraudė spausdinti bet kokius spėjimus apie ankstyvą miesto paėmimą.[96] Nors Gėbelsas neturėjo jokių pretenzijų karo strategams, rugsėjį jis asmeniškai pažymėjo, kad Dono frontas į šiaurę nuo Stalingrado yra pažeidžiamas; jame daugiausia rumunų kariuomenės.[97] Būdamas tikras, jog Stalingradas anksčiau ar vėliau bus paimtas, Gėbelsas tuo laiku jau suprato, kad karas iki žiemos nesibaigs. Rugsėjo 20 d. jo vedamasis straipsnis laikraštyje *Das Reich* buvo pavadintas „Status laiptelis", skaitytojai buvo įspėjami, kad neįmanoma tiksliai atsakyti į klausimą, kiek dar tęsis karas. Stengdamasis išsamiau apžvelgti karo eigą ir jo būsimą plėtimąsi, Gėbelsas tvirtino, kad laikas Vokietijai palankus, ir rašė taip: „Kas turėtų mus priversti situaciją vertinti palankiau, negu ji yra palanki? Mes jau dabar turime visus šansus laimėti. Tačiau pergalė iš mūsų pareikalaus dar daug aukų ir pastangų."[98]

Gėbelso trapiam optimizmui teko išbandymas lapkritį, kai jį laipsniškai pasiekė naujienos apie britų pergalės mastą El Alameine, Šiaurės Afrikoje. Gėbelsas buvo perdėtai geros nuomonės apie Romelį: laikė jį puikiu strategu, tikru naciu, turinčiu talentą vadovauti ir improvizuoti. Grįžęs į Berlyną 1942 metų rugsėjį, Romelis keletą dienų gyveno Gėbelso namuose, ir abu vyrai puikiai sutarė. Gėbelsas turėjo savo ryšininką Afrikos kariuomenėje (*Afrikakorps*) ir šiek tiek išsamiau žinojo apie tiekimo trūkumus, kurie neleido Romeliui toliau įžengti į Egiptą rugpjūčio mėnesį. Vis dėlto propagandos ministras įsivaizdavo, kad Romelis pasižymi beveik antžmogišku sumanumu, ir buvo priblokštas, kai išgirdo pranešimą iš Kairo lapkričio 5 d., kad Ašies kariuomenė Egipte skubiai traukiasi.[99] Lapkričio 8 d. Gėbelsas buvo Miunchene, metiniame partijos surengtame 1923 metų lapkričio „kankinių" paminėjime, kai išgirdo žinią apie anglų ir amerikiečių jungtinės kariuomenės išsilaipinimą prancūzams priklausančioje Šiaurės Afrikoje; ši naujiena pasklido Vokietijoje žaibo greitumu, nors buvo uždrausta klausytis užsienio radijo stočių.[100] Hitleris tądien atvyko vėliau, ir per kitas dvi savaites juodu su Gėbelsu skyrė daugiausia dėmesio pataisyti sparčiai prastėjančiai situacijai Šiaurės Afrikoje. Vokiečių kariuomenė nuskubėjo užimti Viši (Vichy) režimo valdomos Prancūzijos ir užsitikrinti placdarmą Tunise.

Tuo laiku, kai Gėbelsas išvyko į anksčiau suplanuotą vizitą po Reino kraštą lapkričio 17 d., jis jautė, kad didžiausias pavojus jau praeityje. Tą popietę jis sakė kalbą Elberfelde audringai ir entuziazmu degančiai publikai. Propagandos ministras tvirtino susirinkusiems, jog „nuoširdžiai džiaugiasi galėdamas vėl kalbėti šiame mieste po dešimties metų". Suprantama, kalbėdamas be užrašų, Gėbelsas susijaudinęs paskelbė, jog tai „tautos karas, šventas karas" dėl aiškiai apibrėžtų tikslų – žemės ūkio ir mineralinių išteklių Ukrainoje ir Kaukaze. Negali būti jokio „tingaus kompromiso": tai „karas tarp dviejų pasaulinių principų, kurie negali gyvuoti vienas šalia kito, taigi vienas iš jų turi triumfuoti ir sunaikinti antrąjį". Gėbelsas pavaizdavo nesenus įvykius Šiaurės Afrikoje kaip laikinas nesėkmes ir palygino dabartinę situaciją su ta, kuri buvo prieš naciams ateinant į valdžią: „žydų laikraščiai 1933 m. sausio 29 d. Berlyne" pavadino Hitlerį „didžiu vakarykščiu žmogumi", bet „po 24 valan-

dų tie žydai sėdėjo naktiniuose traukiniuose į Berną ir Bazelį“. Dabar žydai grasino „deportuoti vokiečių vaikus arba užsiundyti ant mūsų *Superversalį*“. Aiškiai nurodydamas vykstančias deportacijas Gėbelsas tvirtino: „Aš tikiu, kad žydai, kurie anksčiau mums tuo grasino, kol kas daugiausia patys patyrė šį likimą.“ Jis baigė Nyčės (Friedrich Nietzsche) citata: „Tebūnie pagarbintas, kas mus užgrūdina!“[101]

Po kalbos Gėbelsas trumpam užsuko į Reitą, kur apsistojo vietinės partijos štabe, atnaujintoje pilyje. Kitą dieną po pietų jis žiūrėjo specialų Berlyno Šilerio teatro pasirodymą ir svajojo įkurti teatro mokyklą savo gimtajame mieste. Propagandos ministras džiaugėsi, jog kalba Elberfelde susilaukė pakankamo dėmesio užsienyje, ir padiktavo, kad „atėjo momentas, kai prireikė aiškių žodžių“. Kitą dieną Gėbelsas paliko tokį įrašą savo pranešime apie karinę situaciją:

> Vakar: <...> stipresnes priešo atakas atrėmė rumunai Dono fronte. Šiandien anksti ryte taip pat buvo stipresnių atakų geriau pasiruošus artilerijai. Galima numanyti, jog tai yra ilgai laukto puolimo pradžia; tačiau ši nuomonė dar nepatvirtinta.[102]

11

„Mes pasielgėme teisingai“

Pastarosios savaitės atnešė pačią baisiausią krizę, iki šiol patirtą šiame kare, iš tiesų pirmą tikrą krizę, deja, ne tik vadovams ir sistemai, bet ir visai Vokietijai. Ją simbolizuoja Stalingrado pavadinimas.

Iš Ulricho fon Haselio (Ulrich von Hassell) dienoraščio,
1943 m. vasario 14 d.[1]

Praėjus trims dienoms po rumunų pozicijų užpuolimo prie Dono sovietų kariuomenė Stalingrade visiškai apsupo beveik 250 000 vokiečių kareivių. Visos pastangos sulaukti pagalbos buvo bergždžios, paskutiniai vokiečių kariuomenės likučiai pasidavė 1943 m. vasario 2 d. Tuo metu bendra vokiečių padėtis Kaukaze tapo beviltiška, ir armija, kuri įžengė į kalnus link naftos telkinių, buvo priversta kuo greičiau trauktis, palikdama didelį kiekį amunicijos. Tokio karinio sutriuškinimo anksčiau Vokietijos istorijoje nėra buvę. Tuo pačiu laiku Romelio Afrikos korpusas (*Afrikakorps*) buvo priverstas palikti Tripolį ir užimti gynybos pozicijas Tunise. Sausio 27 d. Vokietijoje įvykdytas pirmasis dieninis amerikiečių surengtas bombardavimo reidas, o kiekvieną naktį į šalies miestus taikėsi britų bombonešiai. Šias karines nesėkmes lydėjo reikšmingi diplomatiniai žingsniai. 1942 m. gruodžio 17 d. Londone, Vašingtone ir Maskvoje paskelbta Jungtinių Tautų deklaracija. Didžiosios Britanijos Užsienio reikalų ministerijos sekretorius Antonis Edenas (Anthony Eden) perskaitė deklaracijos tekstą Bendruomenių rūmuose, įterpdamas ir tokį pareiškimą:

Vokiečių valdžia <...> dabar pradeda vykdyti dažnai Hitlerio kartotą siekį išnaikinti Europoje žydus. Iš visų okupuotų šalių žydai išvežami pasibaisėtinomis brutalumo sąlygomis į Rytų Europą <...> Anksčiau

> minėtos vyriausybės ir Prancūzijos nacionalinis komitetas baisiausiais įmanomais žodžiais pasmerkia šią žvėrišką šaltakraujiško naikinimo politiką.

Turėdamas galvoje Gėbelsą, Edenas tęsė:

> Jie dar kartą patvirtina savo iškilmingą pasiryžimą užtikrinti, kad asmenys, atsakingi už šiuos nusikaltimus, neišvengtų pelnytos bausmės, ir imtis būtinų praktinių priemonių tam pasiekti.[2]

1943 metų sausį Čerčilis ir Ruzveltas susitiko Kasablankoje ir paskelbė sieksią priversti Vokietiją besąlygiškai kapituliuoti.[3]

Gėbelsas buvo pačiame Vokietijoje besiskleidžiančios krizės centre. Nors bandė slėpti nuo Vokietijos žmonių naujieną apie kariuomenės apsuptį Stalingrade, jis buvo kaip niekad gerai informuotas apie tenykščius įvykius ir nuo 1943 metų pradžios jau žinojo, kad ten įstrigusios kariuomenės nebeatgaus. Propagandos ministras suprato, kaip sudėtinga aprūpinti kariuomenę Tunise, ir girdėjo protingų patarimų, kad reikia visiškai pasitraukti iš Šiaurės Afrikos. Pranešimuose iš okupuotų teritorijų ir iš neutralių šalių buvo skelbiama apie antivokiškų nuotaikų antplūdį. Gėbelsas pripažino pasikeitusios karinės situacijos sudėtingumą ir tai, kaip sunku ją pristatyti karo nuvargintai ir skeptiškai nusiteikusiai vokiečių tautai. Jis reagavo, kaip įprasta, energingai ir dėjo visas viltis, kad būtinas „totalinis karas“. Iki pat sausio 16 d. vokiečių armijos reguliarieji oficialieji pranešimai nė neužsimindavo apie kariuomenės apsuptį Stalingrade; ir tik sausio 27 d. Gėbelsas davė nurodymus Vokietijos spaudai, kaip ruošti visuomenę naujienai, kad kova toje vietoje jau baigiasi.[4] 1943 m. sausio 30 d. jam teko sudėtinga užduotis pasirodyti vokiečių visuomenei nacių „valdžios užgrobimo“ dešimtmečio minėjime. Hitleris, kaip visada, atsisakė vykti į Berlyną ir greitosiomis parengė proklamaciją – paprašė Gėbelso ją perskaityti masiniame susirinkime Sporto rūmuose. Susirinkimas paskutinę akimirką valandai buvo atidėtas siekiant, kad jo nenutrauktų britų oro pajėgos, bet Gėbelsas puikiai susidorojo su situacija ir pasakė uždegan-

čią kalbą prieš perskaitydamas nuobodų Hitlerio kreipimąsi. Tai aiškiai buvo daug emocijų kėlęs įvykis, ir visi jame dalyvavusieji neabejotinai pripažino, kad Vokietijos istorija pasiekė reikšmingą tašką. Tarp kitų senbuvių nacių, dalyvavusių susitikime, buvo ir Himleris, Rozenbergas bei Lėjus. Gėbelso kalbą dažnai nutraukdavo palaikomieji šūksniai iš publikos, ir jis jautėsi esąs „entuziazmo jūroje“. Pagalvojo, kad tai primena „geriausius kovos laikus (*Kampfzeit*)“. Skaitant Hitlerio proklamaciją sugaudė oro pavojaus sirenos, lauke aiškiai girdėjosi priešlėktuvinių pabūklų šūviai, bet Gėbelsas ryžosi tęsti kalbą, lyg nieko nebūtų atsitikę. „Niekas, – vėliau rašė dienoraštyje, – nepakilo iš savo vietos ir neparodė nė mažiausio nerimo ar nervingumo.“ Tą vakarą Hitleris paskambino iš Rastenburgo pasveikinti propagandos ministrą ir šiek tiek pasišnekučiavo su Magda.[5]

Per kitas kelias dienas buvo gauta žinia, kad visi vokiečių pasipriešinimo židiniai Stalingrade kartu su feldmaršalu Frydrichu Paulusu (Freidrich Paulus) ir dvidešimt keturiais generolais pasiduoda. Gėbelsas su Hitleriu jautė didžiulį nusivylimą, kad Paulusas, užuot nusižudęs, pasidavė, bet dabar reikėjo perduoti žinias apie šią lygių neturinčią katastrofą vokiečių visuomenei. Gėbelsas, pripratęs prie laidotuvių ceremonijų, nusprendė, kad iš Stalingrado reikalo Vokietija gavo „nacionalinę politinę pamoką“; todėl „specialus pranešimas“ per radiją turi būti „labai tikroviškas, labai ramus ir visiškai be patoso“; visa lengvoji muzika bus uždrausta trims dienoms. „*Tauta*, – diktavo Gėbelsas, – nori ne lengvos pramogos, o rimtumo ir objektyvumo.“ Visi teatrai, kinai ir šokių salės taip pat buvo uždarytos trims dienoms dėl nacionalinio gedulo. Vasario 3 d. popietę buvo transliuojamas „specialus pranešimas“. Vermachto komunikatas paskelbė: „Kova Stalingrade baigėsi.“[6] Netgi Gėbelso kritikai pripažįsta, kad jis susidorojo su šia užduotimi. Michailas Sebastianas Bukarešte rašė, kad „visi laikraščiai parašyti iškilmingu, didingu tonu kaip laidotuvių himnas. Tam tikras tragiškas didingumas, galbūt laikantis nurodymų, slepia klausimus ir abejones dėl politinių ir karinių įvykių.“[7]

Gerokai prieš kapituliaciją Stalingrade Gėbelsas nusprendė, kad tik, jo žodžiais tariant, „totalinis karas“ dabar gali atnešti vokiečiams pergalę; alternatyva būtų visos vokiečių tautos išnaikinimas. Propagandos ministras pasiryžo

naudotis krize kaip proga išpešti Hitlerio palaikymą šiai vizijai tikėdamasis visuomenės daugumos palaikymo. Gėbelsas šiuo laiku taip pat vaizduojamas kaip „sąmokslininkas“, siekęs mesti iššūkį vadovaujančioms struktūroms Hitlerio aplinkoje ir pasinaudojęs krize, idant sustiprintų asmeninį autoritetą bei suteiktų daugiau racionalumo ir apibrėžtumo Vokietijos pastangoms kariauti. Šios idėjos autorius – Albertas Špėras, buvęs artimiausias Gėbelso bičiulis kampanijoje už „totalinį karą“. Savo pokario metų prisiminimuose Špėras rašė:

> Visose Gėbelso kalbose buvo justi standartinis fanatizmas, bet būtų klaidinga galvoti apie jį kaip apie karštakošį, nevaldantį temperamento. Gėbelsas buvo labai darbštus ir šiek tiek pedantas, kai reikėjo vertinti, kokiu būdu įgyvendinamos jo idėjos. Tačiau jis niekad neleisdavo smulkmenoms užgožti bendro situacijos vaizdo. Jis turėjo dovaną taip ištraukti problemas iš jas supančių aplinkybių, kad, kaip man tada atrodė, būtų galima priimti objektyvius sprendimus. Man darė įspūdį jo cinizmas ir logiškas idėjų išdėstymas, kuris liudijo universitetinį išsilavinimą <...> 1942 metų gruodį pražūtingas įvykių posūkis paskatino jį dažniau matytis su trimis savo bendražygiais: Valteriu Funku (Walther Funk), Robertu Lėjumi ir manimi.

Tolesnėje ištraukoje Špėras pridūrė: „Buvau sužavėtas jo nuostabaus draugiškumo ir puikių manierų, taip pat ir jo šaltos logikos.“[8] Vėlesniuose interviu Špėras tvirtina, kad Gėbelsas jam 1943 metų vasarį pareiškęs: „Mes dabar turime ne vadovybę, o *vadovybės* krizę.“[9] Pasakojimas, pagarsintas Špėro, o vėliau išplėtotas kitų, parodo Gėbelsą tuo laiku buvus aiškiai mąstantį realistą, kuris norėjo atgaivinti Hitlerio vadovavimą įkurdamas komitetą; komiteto vadovas oficialiai būtų Gėringas, bet dalyvautų Gėbelsas, Špėras ir Lėjus; šis komitetas galėtų perimti reikalų tvarkymą iš Hitlerio ir jį supančių palaižūnų, ypač Bormano, Lamerso (Hans Lammers) ir Keitelio (Wilhelm Keitel).[10] Tokia teorija atspindi dalį tiesos, bet reikia atsižvelgti ir į kitus aspektus.

Pirma, nors ir suirzęs dėl kai kurių Hitlerio veiklos aspektų, Gėbelsas nė minties neturėjo mesti jam iššūkį arba pakeisti jį kitu žmogumi ar komitetu.

39. Po pralaimėjimo Stalingrade Albertas Špėras ir Robertas Lėjus tapo artimiausiais Gėbelso rėmėjais kampanijoje dėl „totalinio karo“. Čia Špėras ir Lėjus pasirodo su Gėbelsu piliečių, apdovanotų Riterio kryžiumi, susirinkime Berlyne 1943 metais.

Privačioje savo štabo aplinkoje jis dažnai kritikuodavo Hitlerio nusišalinimą ir nenorą kreiptis į vokiečių tautą ar būti kino žurnalų herojumi. Apgailestavo, kad Hitlerio Berlyne nėra ir kad iš to kyla, jo žodžiais tariant, „centralizuoto politinio vadovavimo“ trūkumas šiame mieste.[11] Propagandos ministras žinojo, jog Hitleris beveik visą savo laiką skiria kariniams, o ne civiliniams reikalams spręsti, ir buvo įsiutęs dėl karo metais Vokietijoje suklestėjusio biurokratizmo. Jis tikėjo, kad karo patarėjai blogai patarinėja Hitleriui. Nesuprato, kaip kai kurie maištininkai iš karininkų korpuso, kad problema kyla dėl paties Hitlerio charakterio. Gėbelsas nekritikavo Hitlerio strateginių idėjų dėl karo vykdymo ir laikėsi to paties maniakiško požiūrio, kad Vokietija kovoja su pasauliniu žydų sąmokslu, kuris manipuliuoja skirtingomis politinėmis sistemomis Didžiojoje Britanijoje, Amerikoje bei Sovietų Sąjungoje ir kelia grėsmę pačiame Berlyne.

Antra, nors Špėrui priderėjo tvirtinti, kad Gėbelsas buvęs logiškai ir aiškiai mąstantis, išsamiau panagrinėjus paaiškėja visai kas kita. Tuo laiku Gėbelsą

buvo visiškai užvaldžiusios emocijos. Jis įsivaizdavo vargšus vokiečių kareivius, įkalintus Stalingrado požemiuose, kaip herojiškus idealistus, stojusius prieš bolševikų gaujas, kurios grasina išsiveržti iš stepių ir sunaikinti Europos kultūrą; tai buvo daugiau negu propagandos poza. Gėbelsas nuoširdžiai užjautė šiuos vyrus dėl jų keblios padėties, lygiai kaip ir anksčiau SA narius, kurie žuvo susidūrimuose su komunistais iki 1933 metų. Taip pat jis neturėjo racionalios alternatyvos Hitlerio planui tęsti karą iki pergalės arba sunaikinimo. Jo „totalinio karo" planas, į kurį šalia miglotų *tautinių* idėjų buvo įtraukta ir praktiškų aspektų (pavyzdžiui, padaugės darbo Vokietijos moterims, bus užverbuoti civiliai tarnautojai, uždaryti barai, restoranai ir kitos civilinės įstaigos, kurios laikomos nereikalingomis karo metu), buvo nenaujas. Gėbelsas vartodavo frazę „totalinis karas" jau nuo 1939-ųjų ir seniai propagavo kur kas radikalesnę vokiečių jėgos mobilizaciją. Jo „totalinio karo" vizija labai priminė knygą šiuo pavadinimu, kurią 1935 metais publikavo Liudendorfas, pristatęs savo viziją – karo, paremto „*tautos* dvasine vienybe". Liudendorfas tvirtino, kad ši vienybė yra paremta „rasiniu paveldu ir tikėjimu"[12]. Dabar plačiai pripažįstama, kad Gėbelso kvietimas į „totalinį karą" 1943 metais buvo praktiškai neįgyvendinamas, o jo reikšmė buvusi daugiau psichologinė negu praktinė. Iš tiesų, kur bepasisukdavo, Gėbelsas dėl visko suirzdavo: Hitleris asmeniškai pareikalavo, kad visi teatrai, operos pastatai ir kultūrinės institucijos veiktų kaip anksčiau; Gėringas – kad jo paties mėgstamiausias Horcherio restoranas (*Horchers)* būtų paliktas ramybėje; kiekviena institucija, taip pat ir milžiniška Vokietijos geležinkelių sistema, tvirtino daugiau žmonių išleisti į kariuomenę nebegalinti; netgi gauleiteriai, kuriuos Gėbelsas idealizavo kaip geriausius Vokietijoje, toliau ėjo savo keliais, dažnai užsiimdami atskirais statybų projektais, kultūriniais planais arba tiesiog gyvendami palaidą gyvenimą visiškai priešingai Hitlerio ir Gėbelso pageidavimams.

Ar būtų pastebimas skirtumas, jeigu Gėbelso vizija apie „mūsų karo vadovybės radikalizavimą ir suvisuotinimą" būtų sėkmingiau įgyvendinta? Jis dabar pripažino, kad Sovietų Sąjungos karinis pajėgumas iš esmės buvo neįvertintas, ir dažnai rašydavo savo dienoraštyje, kad jų žmonių ir technikos rezervai atrodė neišsemiami. Jis žavėjosi britais dėl savybės, kurią laikė jų pri-

gimtiniu atkaklumu, bet vis dar nepripažino tos griaunamosios galios, kuria pasižymėjo britų bombonešiai, vadovaujami Arturo Hariso (Arthur Harris). Jis absoliučiai niekino amerikiečius, dabar pirmą kartą susidūrusius su Vokietijos sausumos pajėgomis Tunise. Jis gaudavo pranešimus, kad amerikiečių daliniai Tunise buvo sudaryti daugiausia iš nusikaltėlių ir kalinių, kurie „vengė kovoti ir bijojo mirties“. Gėbelsas komentavo: „Taigi ir britai turi savo italus.“[13] Kol kas Gėbelsas negalėjo realiai įvertinti Amerikos karinės galios. Jis svyravo tarp savo seno įsitikinimo, kad propaganda ir ištartas žodis yra galingiausi ginklai, ir tikroviško vertinimo, kad dvidešimtojo amžiaus viduryje karų baigtį lemdavo kareiviai, ginklai ir resursai. Kai jo požiūris tapo realistiškesnis, propagandos ministras vis labiau tikėjo naujų ginklų, pavyzdžiui, tuo metu gamintų „Tiger“ tankų ar dar mažiau tikėtinomis „He.177“ bombonešių galimybėmis.[14]

Apžvelgęs psichologinius karo aspektus, Gėbelsas panašiai ėmė svyruoti tarp tikrovės ir fantazijos. Jis jau seniai žinojo apie pražūtingus vokiečių rasinės puikybės padarinius okupuotose Sovietų Sąjungos teritorijose, kur Rozenbergo strategija baigėsi ekonominiu žlugimu ir vietinių žmonių priešiškumu. Gėbelsas aiškiai suvokė, kad šiems vargšams žmonėms reikia pasiūlyti daugiau negu egzistavimą gaunant pragyvenimo minimumą, patiriant despotišką smurtą ir deportacijas. Gėbelso propaganda skyrė daug laiko paskelbti „naujai tvarkai“ Europoje, bet patenkintų ir sveikų darbininkų vaizdai nacių filmuose ir žurnaluose niekad negalėjo atsverti priverstinio darbo, ekonominių sunkumų ir politinio pavergimo. Gėbelsas niekad iš tiesų nesprendė šių problemų kitaip kaip smurtu, kaip ir pačioje Vokietijoje. 1943 metų vasarį jis kūrė planus, kad Berlyno SA turėtų veikti kaip kritinių atvejų pajėgos ir numalšinti bet kokį kilusį šiame mieste gyvenančių šimtų tūkstančių užsieniečių darbininkų maištą.[15]

Galiausiai tiems, kurie linksta įsivaizduoti Gėbelsą kaip „blaiviausiai mąstantį ir patį išmintingiausią“[16] iš nacių lyderių 1943 metų pradžioje, verta apsvarstyti, ką, jo manymu, reiškė karas. Gėbelsas tvirtai tikėjo, kad šį karą Vokietijai primetė tarptautinis „žydų, bolševikų ir plutokratų“ sąmokslas. Taip pat, kaip trečiajame dešimtmetyje, jis pastebėdavo žydų daromą įtaką kiekvie-

noje knygoje ar muzikos kūrinyje, kuris jam nepatiko, dabar jis matė žydų įsikišimą į Londono, Vašingtono ir Maskvos reikalus. Kai britų Bendruomenių rūmai išgirdę Jungtinių Tautų deklaraciją 1942 metų gruodį tylos minute pagerbė persekiojamus Europos žydus, Gėbelso atsakas buvo toks: „Šis parlamentas iš tiesų yra tam tikra fondų birža. Anglai iš tikro yra žydai tarp arijų. Šis išsikvėpinęs anglų užsienio reikalų ministras taip pat puikiai tinka tarp sinagogos lankytojų. Visą jo išsilavinimą ir išvaizdą galima apibūdinti kaip absoliučiai žydišką.“[17] Tais retais atvejais, kai Gėbelsas susitikdavo su Hitleriu Rastenburge žiemos krizės metu, juodu visad rasdavo laiko apsvarstyti ypatingą pavojų, kurį kelia niekingas ir įbaugintas Berlyno žydų bendruomenės likutis. Dalis Gėbelso „totalinio karo“ vizijos buvo tęsiamos žydų deportacijos į mirties stovyklas Lenkijoje.[18] Ši paranojiška žydų sąmokslo vizija nebuvo vien privatus reikalas. Garsioje savo kalboje apie „totalinį karą“ Berlyno Sporto rūmuose 1943 metų vasario 18 d. propagandos ministras perėjo – kaip visada – prie šios problemos ištraukoje, kurios dauguma komentatorių nepastebėjo: „Žydija čia vėl pasirodo kaip blogio įsikūnijimas, lankstus irimo demonas ir tarptautinio kultūrą griaunančio chaoso nešėjas <...> Vokietija jokiu būdu neketina pasiduoti žydų grėsmei, greičiau siekia laiku jai pasipriešinti ir, jeigu būtina, pačiu puikiausiu ir radikaliausiu naikinimu – žydijos išnaikinimu.“ Nėra aišku, ar Gėbelso dvejojimas ir pasitaisymas šioje vietoje, iš vokiško žodžio *Ausrottung* (naikinimas) į *Ausschaltung* (išnaikinimas), buvo iš anksto apgalvotas ar spontaniškas. Jo komentarai buvo pasveikinti plojimais, laukiniais šūksniais ir juoku. Gėbelsas buvo ypač patenkintas, kad kartu su Magda šiame susirinkime dalyvavo ir dvi vyresniosios jo dukros – Helga ir Hildė: „Aš laimingas, kad mūsų vaikai jau susipažįsta su politika būdami tokie maži.“[19]

Gėbelsas labai atsakingai ruošėsi šiai pačiai žinomiausiai iš savo kalbų. Kiekviena detalė – žodžiai, gestai, kalbėjimo eiga ir laukiama publikos reakcija – buvo apgalvota iš anksto. Filme apie šį įvykį sąmoningai buvo rodomi rimti sužeistų kareivių, paprastų darbininkų ir čia dalyvavusių pagrindinių nacių veikėjų Alberto Špėro ir Roberto Lėjaus veidai. Nacių vadinamieji „skandavimo chorai“ laiku skanduodavo tokius šūkius kaip „Vokiečiai – prie šautuvų, vokietės – prie darbo!“ ir „Fiureri, komanduok, o mes klausysime!“ Radijo

transliacija buvo pailginta net dvidešimt minučių, kad būtų išgirstas susijaudinusių klausytojų atsakas. Šios kalbos pagrindas buvo dešimt klausimų, kuriuos Gėbelsas užduodavo savo klausytojams, ir į visus klausimus buvo girdėti entuziazmo kupini šūksniai „Taip!“ Buvo pateiktas ir garsusis klausimas „Ar jūs norite totalinio karo?“[20] Po kalbos Gėbelsas pavaišino grupę partijos veikėjų savo namuose ir prabloškė Špėrą ramiai analizuodamas, kokia paveiki buvusi jo sakyta kalba.[21] Vis dėlto šiandien klausantis garso įrašo nekyla abejonių, kad emocijos, kurias Gėbelsas sukeldavo savo kalbomis ir kuriomis vėliau manipuliuodavo, buvo tikros; netgi po šešiasdešimties metų jaučiama nepaprasta įtampa, kai jis pateikia klausimus savo gausiai ir audringai nusiteikusiai auditorijai. Propagandos ministras buvo pagrįstai patenkintas auditorijos reakcija.[22]

Nors dauguma istorikų nepastebėjo antisemitinio kalbos apie „totalinį karą“ turinio, dalis visgi atkreipė į tai dėmesį. Gėbelsas įsakė propagandos skyriams visoje Vokietijoje kuo greičiau pranešti jam apie visuomenės reakciją į pasakytą kalbą, ir preliminariame pranešime, kuris pasiekė jau kitą dieną, jo „žydų klausimo nagrinėjimas“ buvo išliaupsintas. Iš Bochumo Rūre buvo pranešta, kad vieno rajono gauleiteriai reikalauja „nedelsiant deportuoti“ žydus.[23] Jie neliko nusivylę. Vasario 27 d. imtasi veiksmų išvežti žydus, kurie vis dar dirbo Vokietijos pramonėje. Saulas Frydlenderis (Saul Friedländer) pažymi, kad „po kelių dienų apie 7000 žydų buvo deportuota iš sostinės ir 10 948 iš viso Reicho“[24]. Suintensyvėjęs persekiojimas tapo akivaizdus. Vienas Berlyno dienoraščio autorius kovo 6 d. rašė: „Per šias savaites buvo išgyvendinta daug žydų.“[25]

Tuo metu, kai Gėbelsas stengėsi atkurti vokiečių nuotaiką tėvynėje, Rytų fronte padėtis laipsniškai stabilizavosi, o 1943 metų kovą čia įsitvirtinui Vokietijos kariuomenė pastebimai atsigavo. Visiškai atsitiktinai Gėbelsą tada pasiekė galbūt pati svarbiausia karo propagandos galimybė – žinia apie tai, kad balandžio pradžioje Vokietijos kariuomenė, įspėta vietinių, atrado tūkstančių lenkų karininkų kūnus masiniuose kapuose Katynės miške, netoli Smolensko. Kaltės įrodymai ir liudininkų pasakojimai greitai padėjo nustatyti, kad lenkus nužudė NKVD 1940 metų balandį ir gegužę. Po pralaimėjimo Stalingrade Gėbelsas atskleidė pasauliui perspektyvą, kad ateityje Europą užvaldys „bol-

ševikų gaujos“, o intelektualai ir disidentai bus negailestingai sunaikinti. Taip pat jis pažymėjo augančią įtampą tarp sovietų ir lenkų vyriausybės tremtyje Londone. Dabar propagandos ministrui buvo pateiktas pats akivaizdžiausias įrodymas, kad sovietai masiškai iššudė kitos tautos elitą. Jis greitai užsitikrino Hitlerio leidimą kuo plačiau išnaudoti Katynės žudynes ir sutvarkė taip, kad grupės lenkų ir užsienio žurnalistų būtų nuvežtos į įvykio vietą.[26] Nors Tarptautinis Raudonasis Kryžius atmetė Gėbelso kvietimą dalyvauti teismo ekspertizėje, vokiečiams pavyko surinkti tarptautinę gydytojų ir kriminologų grupę, kuri apsilankė Katynės miške ir pradėjo plataus masto ekshumacijas. Grupės pranešimas buvo publikuojamas Vokietijoje, o išsamios darbo santraukos kartu su daugybe nuotraukų pasklido po visą Europą.[27] Filmas apie ekshumacijas buvo rodomas vokiečių kino žurnale okupuotoms ir neutralioms šalims. Visą 1943 metų balandį ir gegužę Gėbelso kasdieniuose ministerijos posėdžiuose daugiausia buvo aptarinėjama antibolševikinė kritika, pakurstyta Katynės žudynių detalėmis.

Gėbelsas puoselėjo nemenkų vilčių, kad iš tiesų šokiruojančios Katynės žudynių detalės sukels rimtą nesantaiką tarp sąjungininkų ir sustiprins antibolševikines nuotaikas visoje Europoje. Lenkų pareigūnų likimas Katynėje – jie buvo surišti ir užkimštomis burnomis, o tada sušaudyti į nugarą ties kaklu – Gėbelso tvirtinimu, galėjo ištikti Vokietijos vidurinę klasę ir intelektualus, jeigu sovietai triumfuos Rytuose. Balandžio 27 d. jis rašė, kad įvyko „visiška sensacija“, kai sovietai nutraukė diplomatinius santykius su lenkų vyriausybe tremtyje, taip pat pažymėjo, kad buvo rasta daugiau masinių kapaviečių netoli Odesos, kuriuose buvo „apie 6000 kūnų – GPU aukos“[28]. Tačiau, kaip ir visada, propagandos ministras apsiskaičiavo galvodamas, kad Katynės tragedijos išryškinimas sukels rimtesnę krizę sąjungininkų santykiuose, ir tai lėmė keletas veiksnių.

Suprantama, buvo kilęs pačios Vokietijos patikimumo klausimas, kurį Gėbelsas pripažino. Balandžio 25 d. savo ministerijos posėdyje jis įspėjo vokiečių leidėjus ir žurnalistus sumažinti naujienas apie masines kapavietes prie Odesos, aiškiai susirūpinęs, kad tai iš tiesų nebūtų vokiečių arba rumunų žudikų darbas.[29] Savo dienoraštyje jis pažymėjo, jog rumunų jau ir pėdos

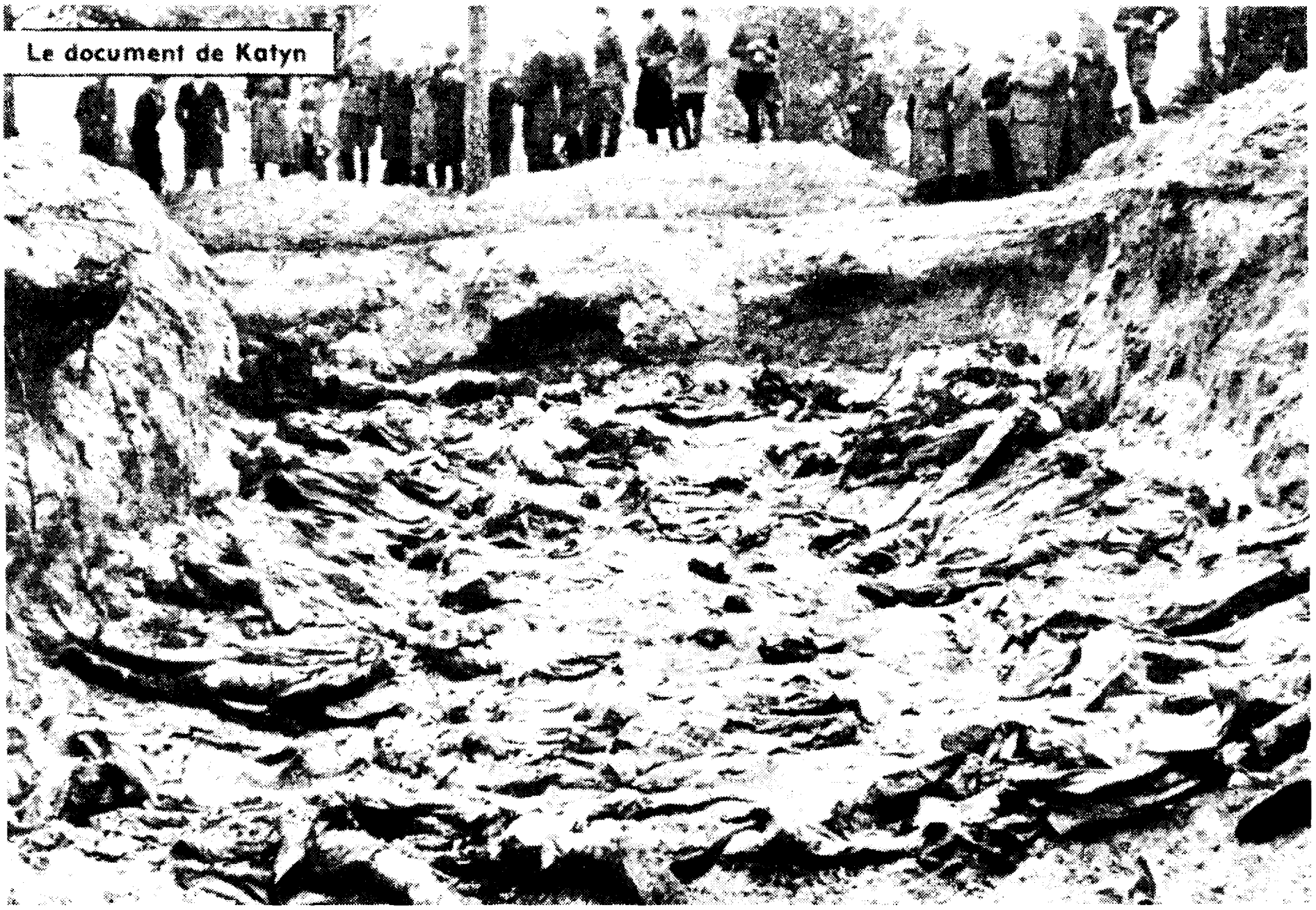

40. Masinė lenkų pareigūnų, sušaudytų NKVD 1940 metais Katynės miške, kapavietė, kurią vokiečiai atrado 1943 metų balandį. Plačiai publikuodamas panašias nuotraukas, Gėbelsas siekė įtikinti europiečius, kad toks pats siaubingas likimas lauks ir jų, jeigu Vokietija pralaimės karą.

ataušo ir jie nenori, kad visas masinių žudynių prie Odesos reikalas iškiltų viešumon.[30] Maža to, Gėbelsas pripažino, kad šiurpios sovietų įvykdytų žudynių detalės kelia didelį nerimą daugeliui vokiečių šeimų, kurių giminaičiai atsidūrė sovietų nelaisvėje. Supainiodamas visą reikalą, Hitleris vertino Katynės tragediją kaip žydų, o ne sovietų veiklos įrodymą, ir Gėbelsas su tuo sutiko. Balandžio 16 d. savo ministerijos posėdyje jis pareiškė: „Mes čia susiduriame su sistema, vykdančia aukščiausio laipsnio rasinį karą su pačiu brutaliausiu nesiskaitymu.“[31] Katynės tragedija Gėbelsui buvo pats aiškiausias įrodymas, paremiantis teiginį, kurtą metų metus, kad žydai išnaikins savo priešus, jeigu vokiečiai nesuskubs išnaikinti jų. Propagandos ministras vėl pateikė šį įsitikinimą Vokietijos visuomenei nedviprasmiškais žodžiais gegužės 9 d. laikraščio *Das Reich* vedamajame straipsnyje tvirtindamas, kad jei

Vokietija pralaimės karą, „milijonai žmonių mūsų šalyje ir kitose Europos šalyse <...> negalėdami apsiginti susidurs su šios velniškos rasės neapykanta ir troškimu naikintti“. Jis dar kartą priminė savo skaitytojams 1939 metų Hitlerio pranašystę:

> Fiurerio pranašystės išsipildymas, iš kurio 1939-aisiais juokėsi visi pasaulio žydai, priklauso nuo mūsų veiksmų. Net Vokietijoje žydai juokėsi, kai mes pirmą kartą sukilome prieš juos. Dabar tas juokas nugrimzdo į praeitį. Jie pasirinko kariauti prieš mus. Bet dabar žydai supranta, kad karas atsisuko prieš juos.[32]

Pirmiausia Gėbelsas nepakankamai įvertino britų ir amerikiečių siekį palaikyti gerus santykius su Sovietų Sąjunga. Netgi šiandien stulbina, kokiu būdu britų ir amerikiečių vyriausybės priėmė sovietų melą, kad jie neturi nieko bendra su Katynės tragedija ir kad tikrieji žudikai – vokiečiai.

Nors Gėbelsas kelias savaites ir bandė naudotis Katynės tragedija, kad atitrauktų dėmesį nuo karo įvykių, tie įvykiai jį greit užklupo. Balandžio mėnesį Ašies padėtis Tunise smarkiai pablogėjo, ir, kaip visada, Hitleris uždraudė tvarkingai trauktis. Gėbelsas guodėsi žinodamas, kad dauguma Šiaurės Afrikoje prarastų kareivių buvo paimti į nelaisvę, o ne nužudyti, bet pripažino, jog tai rimta nesėkmė:

> Kartais kyla jausmas, jog mums trūksta būtinos karo iniciatyvos kare. Pastaruosius penkis mėnesius priešas beveik visur pirmauja. Jis sumuša mus ore, jis padarė mums rimtų žaizdų Rytuose, sumuša mus Šiaurės Afrikoje, o ir povandeninių laivų kampanija neduoda tokių rezultatų, kokių tikėjomės. Labai svarbu, kad dabar mes – to tikrai reikia tikėtis – pasiektume apčiuopiamos naudos Rytuose. Tai pasiekus, mums savaime nušvistų visa situacija.[33]

Stulbina tai, kad Gėbelsas pradėjo šią trumpą santrauką minėdamas oro atakas. 1943 metų pavasarį ir vasarą Karališkojo oro laivyno bombonešių ko-

manda negailestingai puolė Vokietijos miestus, daugiausia Rūro srityje. Arturas Harisas savo žinioje dabar turėjo 851 sunkųjį bombonešį[34] ir interpretavo „direktyvą“ iš Kasablankos jungtinės vadovybės kaip leidimą vykdyti „plataus masto bombardavimo“ operacijas.[35] Vis dėlto daugybė atsitiktinių veiksnių, pirmiausia oro sąlygos, galėjo pastebimai sumažinti atskirų atakų efektyvumą, bet kelis kartus per šį laiką Hariso pajėgos sėkmingai sukėlė didelių materialinių nuostolių atskiriems Vokietijos miestams, kuriuose taip pat žuvo daug žmonių. Gėbelsas iš tiesų reagavo su tam tikru pasitenkinimu, kai pirmą kartą po daugelio mėnesių 1943 m. sausio 16 d. buvo bombarduojamas Berlynas, ne tik dėl to, kad buvo nedaug aukų ir mažai materialinės žalos. Jam patiko, kad sostinės gyventojai vėl turės tiesiogiai patirti karą.[36]

Jam mažiau patiko, kai miesto gynyba buvo sutriuškinta per pirmąją išties rimtą ataką 1943 m. kovo 1 d., po kurios rasta per 600 žuvusiųjų; nuo tada propagandos ministras nebesijautė saugus rengdamas viešas ceremonijas – Didvyrių dieną, kovo 21-ąją, Hitlerio gimtadienį balandžio 20-ąją ir nacionalines gegužės 1-osios iškilmes sostinėje – bijojo, kad tokios iškilmės gali prišaukti oro atakas. Kai Hitleris, pastaruoju metu retai besirodantis viešumoje, atvyko į Berlyną Didvyrių dienos iškilmėms, Gėbelsas pažymėjo fiurerį kalbėjus „kiek daugiau negu dešimt minučių“, o prieš Hitlerio kalbą esą nuskambėjo tik pirmoji Bruknerio (Bruckner) 7-osios simfonijos dalis.[37] Kai vėliau kalba buvo transliuojama, Vokietijoje plačiai paplito nuomonė, jog Hitleris perskaitęs šią nepaprastai trumpą kalbą kaip įmanoma greičiau, kad ji nebūtų nutraukta oro atakos.[38]

Dauguma stipriausių Karališkojo oro laivyno atakų tuo laiku kliuvo Rūrui, miestams, kuriuos Gėbelsas puikiai pažinojo. 1943 m. balandžio 9 d. jis aplankė Eseną po atakos, kuri sukėlė milžiniškus nuostolius ir pavertė daugumą miesto gatvių nepereinamomis: „Šis vaizdas man kelia beveik fizinę kančią, kadangi puikiai pažįstu Eseno miestą iš savo jaunystės ir galiu palyginti, koks jis atrodė tada ir koks atrodo šiandien.“[39] Netrukus po to Gėbelsas patyrė ir asmeninį smūgį, kai jo senas bičiulis iš Reino krašto laikų, Viktoras Lucė, žuvo atsitiktinėje automobilio avarijoje. Lucė, kuriam kliuvo nedėkingas uždavinys vadovauti SA po 1934 metų liepos, neužsitarnavo Gėbelso pagyrų

dėl savo vadovavimo stiliaus. Metų metus Gėbelsas savo dienoraštyje dažnai skųsdavosi dėl Lucės, bet jį nuoširdžiai sujaudino šio seno bičiulio netektis. Šaumburgas-Lipė rašė, kad tą vienintelį kartą jis matė Gėbelsą verkiantį.[40] Aplankęs Lucės žmoną Paulą ir sūnų, kuris avarijos metu vairavo automobilį, Gėbelsas rašė, kad Lucė buvo „vienas iš garsiausių nacių, kuriuos aš ilgiausiai pažinojau“. Tada propagandos ministras nuvyko į Potsdamo ligoninę apžiūrėti Lucės kūno ir, nesąmoningai atkurdamas savo paauglystės laikų eilėraštį, aprašė, kaip jis stovėjo „nuoširdžiai susijaudinęs“ prie „vieno iš geriausių ir ištikimiausių savo draugų“ karsto.[41]

Tuo metu nepaliaujamai tęsėsi karo žiaurumai. Gegužės 14 d. Gėbelsas pažymėjo „nepaprastai galingą ataką prieš Duisburgą“; po kelių dienų užfiksavo „tūkstančius žuvusiųjų“ ir nesuskaičiuojamą nuostolį karo pramonei po sėkmingo britų antpuolio prieš keletą užtvankų Rūre. Keista, bet Gėbelsas manė, jog planą „užtvankų griovėjų“ surengtam antpuoliui britams bus pasiūlę žydų emigrantai: „Taigi matome, kokie pavojingi yra žydai ir kaip teisingai mes pasielgėme juos perkėlę į geresnę priežiūrą.“ Gegužės 25 d. jis niūriai pažymėjo, kad Dortmundas „akivaizdžiai patyrė stipriausią antpuolį, surengtą prieš Vokietijos miestą“: čia kilo „600 didelių gaisrų, 1300 vidutinių ir apie 4000 smulkesnių gaisrų“. Vien šis antpuolis 80 000–100 000 žmonių paliko be pastogės.[42] Gėbelsas blaiviai vertino oro karo padarinius, kai kuriais atvejais geriau negu Arturas Harisas, kuris buvo patenkintas „daugybe nelaimių“, dabar ištikusių Vokietiją.[43] Gėbelsas pradėjo suprasti, kad pramonė stulbinamai greitai atsigavo po oro antpuolių. Iš tikrųjų veikdama pagal Špėro nurodymus Vokietijos ginklų gamyba nepaliaujamai augo. Gėbelsas pripažino, kad civilių gyvenimo suardymas ir moralinė žala yra kur kas pavojingesni dalykai, tačiau jam darė įspūdį Vokietijos miestiečių parodytas gebėjimas greitai atgauti jėgas. Pranešimas Gėbelsui apie „užtvankų griovėjų“ antpuolį pabrėžiant milžinišką žalą, padarytą pramonei ir žemės ūkiui, baigėsi šia optimistine gaida: „Pievos ir vėl žaliuoja, laukai plačiai dirbami iš naujo, gyvenamieji namai ir pramonės fabrikai atstatomi arba rekonstruojami.“[44] Po antpuolio prieš Dortmundą gegužės mėnesį Gėbelsas iškalbingai pažymėjo:

> Tu turi šalį užkariauti, jeigu nori tapti jos savininku; nebent žmonės prarastų savo dvasią ir nepaprastai spaudžiami savo noru pasiduotų į priešo rankas. Taip mes padarėme 1918-aisiais; 1943-iaisiais tai nepasikartos.[45]

Birželio 25 d. Karališkasis oro laivynas išmetė beveik 2000 tonų bombų ant Elberfeldo, nuniokodamas 870 akrų miesto centre ir palikdamas 100 000 žmonių be pastogės; Gėbelsas rašė, jog tai privertė jį kentėti „iš pačių sielos gelmių“[46]. Šio britų puolimo kulminacija vyko 1943 metų naktį iš birželio 27-osios į 28-ąją, kai daugiau nei 700 bombonešių puolė Hamburgą. Oficialiojoje britų istorijoje cituojamas Hamburgo policijos viršininko generolo majoro Kerlo (Kehrl) pranešimas:

> Greičiau nei per pusę valandos rajonai, kuriems kliuvo visa puolimo jėga ir kurie sudarė dalį tankiai gyvenamo prieplaukos ir uosto ploto, kur siaurose gatvelėse ir kiemuose knibžda žmonės, virto ugnies jūra; ši jūra užėmė dvidešimt dviejų kvadratinių kilometrų plotą. Oro temperatūra kartkartėmis pasiekdavo 1000 laipsnių Celsijaus. Dėl milžiniškos siurbiamosios jėgos oras „veržėsi gatvėmis kaip uraganas nešdamasis kibirkštis, sienojus ir stogo sijas; taip gaisras plėtėsi vis toliau ir toliau, kol virto taifūnu, niekad anksčiau neregėtu, prieš kurį visi žmonės buvo bejėgiai“. Trijų pėdų storio medžiai buvo nulaužti arba išversti su šaknimis, žmonės buvo prispausti prie žemės arba gyvi atsidūrė liepsnose, nes vėjo greitis siekė 150 mylių per valandą. Panikos apimti piliečiai nebežinojo kur dėtis. Liepsnos išvijo juos iš slėptuvių, bet sprogstančios bombos privertė skubėti atgal. Viduje jie užtroško nuo smalkių, o jų kūnai virto pelenais tarsi sudeginti krematoriume, kuriuo dabar tapo kiekviena slėptuvė.[47]

Kai Gėbelsas išgirdo pirmuosius pranešimus apie šią katastrofą iš savo seno bičiulio Karlo Kaufmano, dabar Hamburgo gauleiterio, jis galėjo manyti, kad Kaufmanas pridėjo į kelnes ir viską perdeda.[48] Iš Hamburgo po šalį pasklido

nemažai suluošintų katastrofą išgyvenusių žmonių, pasakojusių istorijas apie apanglėjusius kūnus gatvėse ir kalbėjusių, kad žuvo 100 000 gyventojų.[49] Frydrichas Rekas-Malečevenas (Friedrich Reck-Malleczewen) užrašė, kaip 40 ar 50 pabėgėlių iš Hamburgo grupė pasiekė geležinkelio stotį už šimtų mylių, Bavarijoje; grumiantis dėl vietos traukinyje vienas iš lagaminų nukritęs atsidarė perone, ir iš jo iškrito „suanglėjęs vaiko kūnelis, susitraukęs iki mumijos dydžio“[50]. Net prieš aplankydamas nelaimės ištiktą miestą ir savo akimis apžvelgdamas šimtus akrų apdegusių griuvėsių, Gėbelsas žinojo, kad vokiečių dvasia palaužta: „Abejonės, skepticizmas, visiška neviltis aplink.“[51]

Hamburgas nebuvo pavienė katastrofa. Liepos 10 d. sąjungininkų pajėgos išsilaipino Sicilijoje, atverdamos naują frontą, kuris išprovokavo Musolinio vyriausybės žlugimą ir jo suėmimą. Rugpjūčio pradžioje taip pat tapo aišku, kad Hitlerio puolimas Kurske nepavyko, ir pirmą kartą jo kariuomenė Rytuose buvo priversta gintis vasaros mėnesiais. Stipriai spaudžiant sovietams, jie turėjo pasitraukti toliau, ypač į Ukrainą. Hitleris, užsidaręs savo lauko štabe, atsisakė kalbėti savo žmonėms. Viešosios nuomonės pranešimai, po Musolinio suėmimo pasiekę Gėbelso ausis, citavo tokius „įprastus“ viešus teiginius: „Tai galas. Visos karo aukos perniek.“; „Po Stalingrado vienas smūgis po kito. Nebetikiu, kad mes laimėsime karą.“[52] Naktį iš rugpjūčio 30-osios į 31-ąją daugiau nei 600 britų bombonešių puolė Reitą, visiškai sugriovė miesto centrą ir dvi buvusias Gėbelso mokyklas, taip pat nuniokojo kapines, kuriose buvo palaidotas jo tėvas. Tėvų namai, „kaip per stebuklą“, išliko nepaliesti. Gėbelsas rašė, kad dabar be galo reikalinga Hitlerio kalba, ir vėl pakomentavo, kad plačiosiose masėse vyrauja „skepticizmas, jei ne beviltiškumas“[53]. Po kelių dienų amerikiečiai ir britai nusileido Italijos žemyninėje dalyje, o rugsėjo 8 d. naujoji Italijos vyriausybė besąlygiškai pasidavė sąjungininkams.

Gėbelsas pripažino tokios krizės mastą. Kalbėdamasis su savo padėjėjais ir savo dienoraštyje jis patvirtino, kad Vokietija negalės laimėti karo dviejuose frontuose. Propagandos ministras pareiškė apie tai Hitleriui Rastenburge ir paklausė, ar fiureris manąs, kad derėtis su Stalinu pavyktų. Ši galimybė Gėbelsui patiko labiau, bet Hitleris tvirtino, kad britai bus nusiteikę derėtis, kai tik užims Siciliją, Sardiniją ir Korsiką. Bent šį kartą Gėbelsas suorganizavo

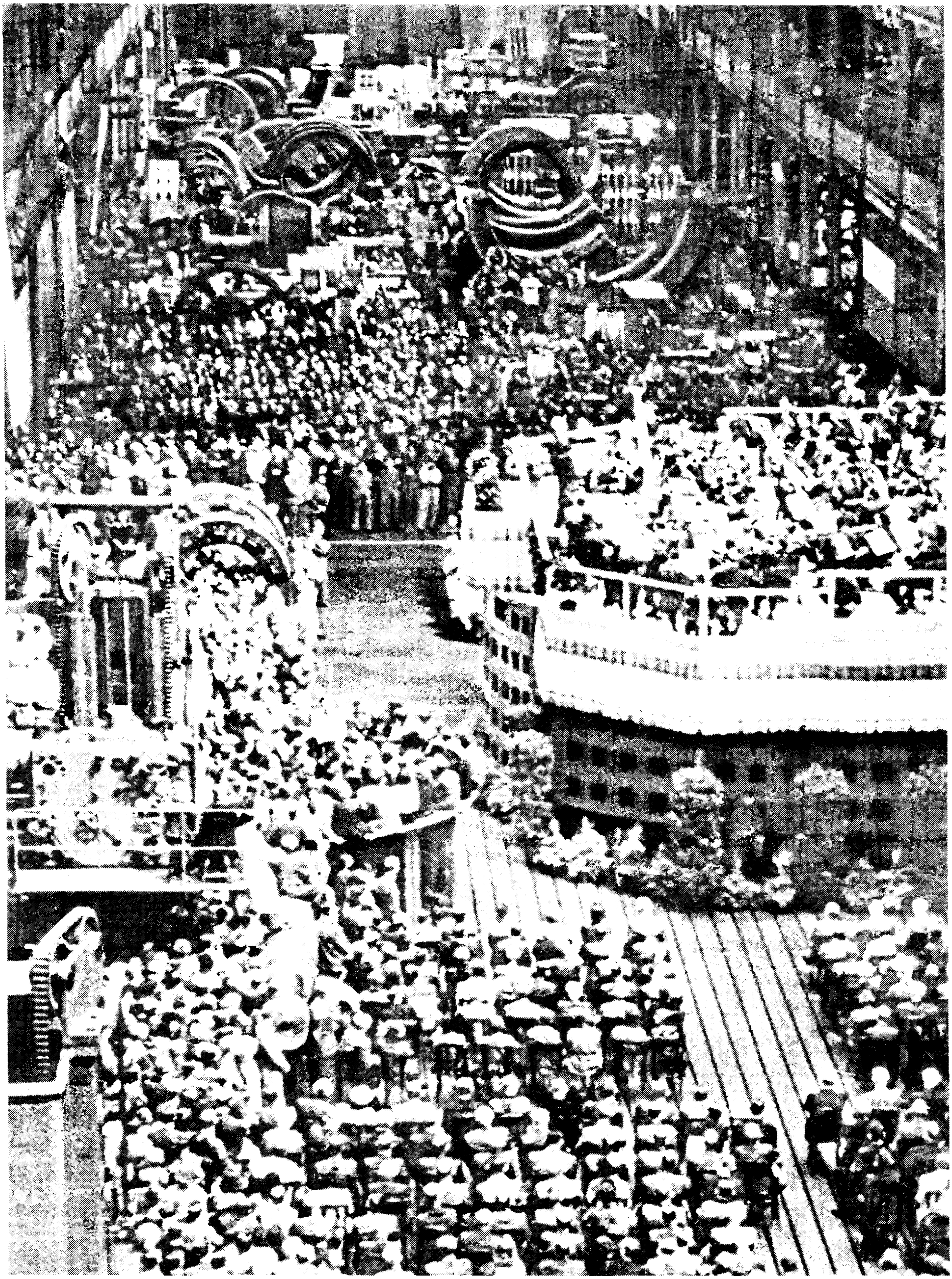

41. Vilhelmas Furtvengleris buvo mėgstamiausias Gėbelso dirigentas. Nors Furtvengleris nesutiko su žydų muzikų išstūmimu iš Vokietijos kultūrinio gyvenimo, jis buvo pasirengęs rodytis daugelyje nacių iškilmių; čia jis diriguoja Vienos filharmonijos orkestrui ginklų fabrike per „totalinio karo“ kampaniją 1943 metais.

Hitlerio kalbos įrašą, kurį vėliau transliavo per radiją.[54] Po šešių savaičių, kai situacija Rytų fronte tapo beviltiška, Gėbelsas grįžo į Rastenburgą ir vėl aptarinėjo, jo žodžiais tariant, „svarbiausią klausimą: kaip mums pavyks užbaigti dviejų frontų karą, ir ar geriau mums derintis prie Anglijos, ar prie Sovietų Sąjungos?“ Jei iš pradžių šiose diskusijose ir buvo kruopelytė tikroviškumo, ji išnyko, kai abu vyrai pradėjo aptarinėti smulkesnes detales. Juodu tarėsi, kaip skirtingos vokiečių tebekontroliuojamos teritorijos Rytų Europoje, Balkanuose ir Skandinavijoje gali būti panaudotos vietoj derybų stalo su viena ar kita puse. Gėbelsas šiuo atveju tvirtino, jog britai gali siekti susitarimo dėl Vakarų, leisdami vokiečiams užsitikrinti būtiną gyvenamąją zoną Rytuose.[55] Jis laikėsi klaidingos idėjos, kad susidūrę su pasirinkimu Europoje britai savo kaimynais geriau norės matyti nacionalsocialistus, o ne komunistinę hegemoniją.

Tuo pačiu metu, kai Hitleris su Gėbelsu varinėjo iliuzijų kupinus pokalbių debesis Rytų Prūsijoje, Maskvoje susitiko Didžiosios Britanijos, Amerikos ir Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministrai, ir lapkričio 1 d. paskelbtas komunikatas su jų derybų išvadomis paryškino atotrūkį tarp Gėbelso vilčių ir tikrųjų sąjungininkų siekių. Maskvos deklaracijoje buvo atnaujintas jungtinis pasižadėjimas priversti Vokietiją besąlygiškai kapituliuoti; jis papildytas siekiu „atkurti Austrijos nepriklausomybę“ ir nubausti „tuos vokiečių karininkus ir vyrus, ir nacių partijos narius, kurie nors kiek susiję su žiaurumais ir egzekucijomis vokiečių kariuomenės užgrobtose šalyse“[56]. Bet kokia Gėbelso mintis, kad galima derėtis su sąjungininkais – atskirai ar kolektyviai, – buvo visiškai netinkama, ir Hitleris tikriausiai tai aiškiau suprato. Vis dėlto abu vyrai tebesilaikė idėjos, kad karo aplinkybės dar gali pakrypti jiems palankia linkme. Hitleris dėjo daug vilčių į naujai kuriamus „kerštо ginklus“ – savaeiges bombas bei raketas, ir Gėbelsas buvo įsitikinęs, kad jos sukels tokią sumaištį Londone, pagaliau net Niujorke, jog britai susivoks ir nutrauks atakas prieš Vokietijos miestus.[57] Rugsėjo mėnesį vokiečių organizuotas Italijos užėmimas, Musolinio išlaisvinimas ir laikina pergalė prieš sąjungininkų pakrantės placdarmą Salerne pasitarnavo vokiečių iliuzijai, kad jų šalis dar gali pasiekti karinę sėkmę ir turi vietos manevrams.

Gėbelsas taip pat labai stengėsi išoriškai atrodyti ramus ir ryžtingas. Mes turime labai atvirą ir galbūt kritišką įrašą apie jį iš naujojo atstovo spaudai Vilfredo fon Ofeno (Wilfred von Oven), kuris prisijungė prie Gėbelso komandos 1943 metų liepą. Ofenui darė milžinišką įspūdį Gėbelso pedantiškas rūpinimasis savo išvaizda, jo smulkmeniškas punktualumas, nesenkanti energija ir preciziškumas iki smulkiausių darbo detalių. Ofenas aprašo, kaip Gėbelsas laikydavosi savo dienotvarkės netgi keliaudamas: jo asmeninis traukinys buvo aprūpintas visais patogumais jam bei jo komandai ir galėjo prisijungti prie telefono linijos kiekvienoje stotyje, kad propagandos ministras galėtų sužinoti paskutines naujienas. Skirtingos Gėbelso rezidencijos Berlyne, Švanenverderyje ir Lankėje buvo įrengtos panašiai, kad jis su kuklia palyda galėtų dirbti kur panorėjęs. Gėbelsas dabar perkėlė savo šeimą į Lankę, kurioje buvo mažiausia rizikos nukristi atsitiktinėms bomboms, gabenamoms į Berlyną, ir kurioje buvo įrengtas didelis požeminis bunkeris. Jo vaikai dabar

42. Gėbelsas labai žavėjosi norvegų rašytoju Knutu Hamsunu (Knut Hamsun). Rašytojas dalyvavo Nacionalinių žurnalistų asociacijų kongrese, nacių surengtame Vienoje 1943 m. birželio 22–25 d. Visai prieš kongresą Hamsunas apsilankė Gėbelso namuose Berlyne, ir Gėbelsas parašė: „Jo veide įrašyta išmintis, kuri atsiranda su amžiumi <...> Jo tikėjimas Vokietijos pergale absoliučiai nepalaužiamas.“ (*TBJG*, 1943 m. gegužės 19 d., TII, 8, p. 327.)

lankė vietines mokyklas, be to, jis dar čia pasikvietė kelis kitus šeimos narius – motiną ir seserį.

Gėbelso santykiai su Magda pasitaisė, moteris toliau vaidino jai priskirtą vaidmenį visuomenėje, taip pat kiek padirbėjo fabrike norėdama prisidėti prie „totalinio karo". Magda buvo atsidavusi nacistė ir drauge su savo vyru viešai tikėjo galutine pergale; asmeniniame gyvenime ji, kaip ir vyras, tikriausiai buvo susirūpinusi dėl įvykių eigos ir galimų padarinių visai šeimai. Matyt, Gėbelsas pirmas pripažino Ofenui 1943 m. rugpjūčio 27 d., kad karas gali būti pralaimėtas, ir logiškai paaiškino pasekmes: „Aš mielai atsisakysiu gyvybės, jeigu reikės paklusti mūsų priešams. Arba mes įveiksime šią krizę – ir aš skirsiu visas jėgas tokiai baigčiai, – arba dar kartą žemai nusilenksiu anglų dvasiai ir suvarysiu kulką sau į smilkinį."[58] Nors Gėbelsas dabar turėjo mažiau laiko lankytis kultūriniuose renginiuose, jam vis dar teikė paguodos menas. 1943 metų gegužę jam netgi pavyko susitikti vieną iš savo labiausiai gerbiamų kultūros atstovų – aštuoniasdešimt ketverių metų norvegų rašytoją Knutą Hamsuną. Pirmą kartą Gėbelsas skaitė Hamsuno kūrybą vaikystėje, o ketvirtajame dešimtmetyje dažnai dar kartą peržiūrinėdavo jo knygas. Hamsunas atvirai pripažino „nepalaužiamai" tikįs Vokietijos pergale, bet kalbėtis buvo sudėtinga, nes jis buvo visiškai kurčias. Vis dėlto Gėbelsas paskelbė, jog tai „vienas iš vertingiausių susitikimų mano gyvenime", ir pažymėjo, jog Magda taip pat „nuoširdžiai susižavėjusi" tokia pažintimi.[59]

Vokiečių propaganda vėliau sureikšmino Hamsuno sūnaus Arhildo apsisprendimą tarnauti SS[60], ir Gėbelsas suprato, kad juodu su Magda ne vienintelia žavisi senuoju norvegu. Po daugelio metų apsimestinio uždarumo Gėbelsas pagaliau pripažino, kad egzistuoja „*Fräulein* (panelė) Eva Braun". Pirmą kartą paminėjo ją savo dienoraštyje 1943 m. birželio 25 d.; matyt, ji irgi buvo Hamsuno gerbėja.[61] Sudėtinga paaiškinti Gėbelso nenorą kalbėti apie Evą Braun savo dienoraštyje, ypač dėl to, kad jis dažnai – o karo metais vis dažniau – čia reiškė savo susirūpinimą dėl Hitlerio akivaizdaus atsiskyrimo nuo žmonių ir vienišumo. Iki 1943 metų, kai Gėbelsas pirmą kartą paminėjo Evą Braun savo dienoraštyje, ji palaikė artimus santykius su Hitleriu jau daugelį metų; netgi po šio pirmojo įrašo Gėbelsas minėdavo ją nedažnai ir

niekad apie ją nerašydavo daug. Jis daugiau rašydavo apie Hitlerio šunį Blondi ir tai, kiek daug augintinis reiškia Hitleriui. Galime atmesti dirbtinį drovumą arba atvirą pavydą. Trumpuose įrašuose apie Evą Braun Gėbelso dienoraštyje nerasime jokių užuominų apie nepritarimą, asmeninę antipatiją arba pavydą. Mes žinome, kad 1943 metų vasarį feldmaršalui Blombergui vedus daug jaunesnę moterį iš žemesnės socialinės klasės Gėbelsas šiai santuokai pritarė, nors ji kėlė daugelio pasipiktinimą. Kai paaiškėjo, kad naujoji Blombergo žmona anksčiau buvo prostitutė, Gėbelsas susirūpino tik dėl to, kaip šią naujieną vertins visuomenė.

Taip pat galime atmesti tikimybę, jog Gėbelsas mažai žinojo apie Hitlerio ir Evos Braun santykius. Nors ji buvo kruopščiai slepiama nuo visuomenės akių ir nuo daugelio Hitlerio lankytojų, Gėbelsas savo pirmuosiuose įrašuose apie ją nesako, kad buvo ką tik supažindintas; žinant jo ilgalaikę ir artimą bičiulystę su Hitleriu tai būtų visiškai neįmanoma. Gėbelsas tikriausiai norėjo parodyti gerbiąs Hitlerio troškimą, kad jo santykiai su Eva Braun liktų visiškai privatus reikalas. Antrą kartą ją paminėdamas 1943 metų rugpjūtį, Gėbelsas rašo, kad ji „inteligentiška mergina, daug reiškianti fiureriui“[62]. Taip pat įmanoma, jog Gėbelsas laikė ją ne kuo kitu, o tik pramoga Hitleriui. Propagandos ministras visad rašė apie ją pritariamu, bet globėjišku tonu, tad galėjo manyti, jog ji tik padeda Hitleriui atsipalaiduoti, kai nereikia priimti svarbių sprendimų. Matyti ryškus kontrastas tarp to, kaip Gėbelsas apibūdina Evą Braun („merginą“), ir to, kaip rašo apie Magdą.

1943 metais Gėbelsas vis dar rasdavo laiko filmams ir muzikai. Visai prieš susitikdamas su Hamsunu, propagandos ministras aptarė su Veitu Harlanu (Veit Harlan) ir Karlu Lybeneineriu (Karl Liebeneiner) planus kurti pavyzdinį filmą apie bombarduojamus Vokietijos miestus. Filme būtų vaizduojamas narsus Prūsijos Kolbergo miesto pasipriešinimas Napoleono armijai, jo premjerą tikimasi paruošti Kalėdoms.[63] Netgi tada, kai vieną po kito Vokietijos miestus skeveldromis vertė britų Karališkasis oro laivynas, Gėbelsas rasdavo nusiraminimą klausydamas muzikos. Birželio 2 d., Vupertaliui patyrus triuškinančią ataką, Gėbelsas vaišino šveicarų poetę Margaretą Knittel (Margaret Knittel) ir kelis muzikantus Lankėje:

Vakare ateina Alfieris (Alfieri), profesorius Raucheizenas (Raucheisen), tenoras Andersas (Anders) iš Valstybinio operos teatro bei keli kiti dainininkai ir atlieka nuostabių muzikos kūrinių. Knitelio (Knittel) dukra groja Bachą ir Bethoveną, profesorius Raucheizenas – Šopeną (Chopin), dainuojamos Šuberto, Šumano ir Volfo (Wolf) *dainos* (*Lied*). Aš laimingas galėdamas šiek tiek pasimėgauti muzika. Tai šiandien taip retai daroma, kad tokia išimtis suteikia visišką dvasinę palaimą.[64]

Po kelių dienų Gėbelsas su garsiausiais ginklų gamintojais iškeliavo į Hilerslėbeną pažiūrėti Špėro surengtos naujų ginklų parodos. Gėbelsui paliko įspūdį ne tik patys ginklai, bet ir pramonininkų laikysena parodoje; pramonininkus jis apibūdino kaip „šaltus ir energingus aistruolius“. Taip pat pažymėjo, kad dauguma jų puoselėja menines pretenzijas ir kad „kaip visada, diena baigiasi profesoriaus Kempfo (Kempff) atliekamu koncertu fortepijonu; jis groja Bethoveną ir Šopeną“[65].

Gėbelso dvasią taip pat pakėlė 1943 metais jo paties naujai susikurtas „Berlyno gynėjo“ ir atsako į britų oro atakas koordinatoriaus vaidmuo. Jis visada įtemptoje situacijoje turėdavo daugiausia energijos, ir dabar atėjo jo laikas, kadangi Hitleris pasislėpė nuo visuomenės akių, o kiti vyresnieji naciai paskendo malonumuose arba kūrė asmeninius planus. Po Hamburgo nuniokojimo Gėbelsas buvo įsitikinęs, kad britai mėgins surengti panašų puolimą prieš Berlyną, ir ėmėsi veiksmų išvengti katastrofos pasikartojimo Vokietijos sostinėje. Jis nedelsiant pareikalavo evakuoti iš Berlyno beveik milijoną moterų ir vaikų, nors šis žingsnis buvo labai nepopuliarus.[66] Jis pasinaudojo vietiniu partijos aparatu ir proklamacijų platinimo kampanija norėdamas užsitikrinti, kad būtų po ranka visos priemonės – kiek įmanoma – išvengti didesnių gaisrų plitimo. Savo ministerijoje Gėbelsas organizavo „gynybinę kuopą“, ginkluotą kulkosvaidžiais, kuri turėjo ginti pastatą neramumų atveju. Tuo laiku Berlynas jau buvo apjuostas vienas po kito einančiais prožektorių bei priešlėktuvinių kulkosvaidžių žiedais ir tapo geriausiai ginamu iš visų Vokietijos miestų. Gilus bunkeris po Vilhelmo aikšte puolimo metu virsdavo

Eye-witness reports

Front soldiers visit Reich Minister Dr. Goebbels

43. Pluoštas propagandinių nuotraukų, vaizduojančių kareivius, 1943 m. vidury besilankančius Gėbelso šeimoje. Pirmojoje matome atkovojusius Charkovą karius, kurie poilsiauja su Magda ir keturiomis jos dukterimis, tarp kurių yra ir jauniausioji Heidė; kairėje apačioje – feldmaršalas Romelis drauge su keturiomis vyresnėmis dukterimis. Kitose dviejose nuotraukose – Gėbelsas kalba su Kryžiaus ordino laureatais.

Gėbelso štabu, ir iš čia jis bandė koordinuoti atsakomąją ugnį bei gelbėjimo darbus asmeniškai pasirodydamas labiausiai nukentėjusiuose rajonuose vos tik tapdavo saugu.

Naktimis po Hamburgo bombardavimo Gėbelsas susirūpinęs laukė žinios, kad didelis britų lėktuvų būrys artinasi prie Berlyno. Arturas Harisas iš tiesų nusprendė surengti seriją atakų prieš Berlyną, bet laukė palankaus oro. Pirmoji ataka surengta rugpjūčio 24-ąją: apie 200 britų bombonešių giedrą naktį skrido virš Berlyno ir susikibo su daugiau kaip 200 vokiečių lėktuvų. Gėbelsui padarė įspūdį prožektorių ir naktinių naikintuvų komandinis darbas; jis žiūrėjo, kaip penki bombonešiai buvo numušti juos apšvietus prožektoriams.[67] Vos nuaidėjus oro pavojaus atšaukimui Gėbelsas ėmėsi koordinuoti atsakomuosius veiksmus, pirmiausia priemones išvengti milžiniškų jungtinių gaisrų plitimo. Žuvo daugiau kaip 800 civilių, ir tūkstančiai pastatų buvo apgadinti arba sugriauti. Britai grįžo rugsėjo 1 dieną ir rugsėjo 3 dieną, bet šie antpuoliai padarė mažiau žalos. Tada septynioms savaitėms Harisas nukreipė savo bombonešius į kitus taikinius, ypač Hanoverį ir Kaselį. Gėbelsas nuvyko į abu tuos miestus prižiūrėti atsakomųjų veiksmų ir sakyti dvasią pakylėjančių kalbų. Kaip ir kovos laikais (*Kampfzeit*), jo viešos kalbos vėl uždegė tiek jį patį, tiek ir klausytojus. Šiuo laiku propagandos ministras dažnai kalbėjo rinktinėms partijos darbininkų ir kariuomenės atstovų grupėms, dideliuose viešuose susirinkimuose ir grupėms žmonių, kurie apsupdavo jį gatvėse. Gėbelsas sužinojo, kad, visai kaip Didžiojoje Britanijoje 1940 ir 1941 metais, patirtis oro pavojaus akivaizdoje kartais žmones suvienija, o bendra kančia pakelia išgyvenusiųjų dvasią.

Gėbelsas kalbėjo partijos bendražygiams Kaselyje lapkričio 5 d., šiame mieste dideliame gaisre po bombardavimo žuvus per 5000 žmonių. Jiems buvo pasakyta, kad jų miestą bei namus buvo verta paaukoti, o šiuos griuvėsius reikia vertinti kaip „užstatą ir pergalės garantiją“. Asmeniškai Gėbelsas buvo įsiutęs, kad vietinis gauleiteris Karlas Veinrichas (Karl Weinrich) tinkamai nepasiruošė šiam antpuoliui ir neskyrė pakankamai dėmesio atsakomiesiems veiksmams. Veinrichas buvo atleistas iš pareigų. Nuvykęs į Hanoverį, kuris patyrė keturis intensyvius antpuolius, Gėbelsas kur kas labiau žavėjosi

gauleiterio Lauterbacherio (Lauterbacher) energija ir stropumu. Tūkstančiai žmonių susirinko prie miesto rotušės klausytis Gėbelso kalbos, ir ją dažnai nutraukdavo plojimai – pavyzdžiui, tada, kai propagandos ministras pareiškė: „Mes tikime, jog šis karas su visomis savo kančiomis yra geriau negu taika, kurią mums primeta priešai.“[68]

Grįžęs į Berlyną, Gėbelsas ėmėsi spręsti daugybę problemų, kurių sukėlė ankstesni antpuoliai, ypač daugelio tūkstančių benamiais likusių savo piliečių

44. Rytas po britų bombardavimo atakos viename iš Reino krašto miestų 1943 m. rugpjūtį. Gėbelsas buvo pasibaisėjęs sustiprinta britų gynyba ir jos poveikiu masių nuotaikoms. Jis rašė: „Tik dėl Britanijos oro pajėgų sukelto siaubo daugybėje Vokietijos sluoksnių išplito skepticizmas dėl pergalės.“ (*TBJG*, 1943 m. rugsėjo 1 d., TII, 9, p. 399.)

aprūpinimo klausimą. Kas vakarą jis tikrindavo orų prognozes Anglijoje ir laukė naujienų apie būsimus antskrydžius iš Vakarų. Lapkričio 22 d. jis buvo Šteglice, jau sugriautame Berlyno pietiniame rajone, ir sakė kalbą vietiniams partijos nariams. Dvidešimtąją kalbos minutę sukaukė oro pavojaus sirenos, ir dar po dešimties minučių visas susirinkimas turėjo trauktis į oro pavojaus slėptuvę.[69] Berlynas turėjo patirti „didžiausią išbandymą bombardavimu šiame kare“[70], trijų koncentruotų antpuolių seriją, per kurią tūkstančiai žmonių žuvo, šimtai tūkstančių liko be pastogės, buvo labai nuniokoti vyriausybiniai pastatai ir pramonės fabrikai. Pirmojo antpuolio metu smarkiai nukentėjo senoji miesto dalis, ir paties Gėbelso namas Hermano Gėringo gatvėje gerokai apdegė. Per antrąjį antpuolį ypač kliuvo vyriausybiniam kvartalui: Propagandos ministerijoje kilo du gaisrai, o *Kaiserhof* viešbutis, kur partijos lyderiai susirinkdavo iki „valdžios paėmimo“, buvo visiškai sunaikintas. Trečiasis antpuolis daug žalos padarė Alketo ir Borsigo fabrikams, kurie gamino didžiąją dalį Vokietijos savaeigių kulkosvaidžių ir artilerijos pabūklų. Pakartotiniai smūgiai zoologijos sodui pribaigė daugiau kaip 700 gyvūnų, ir kilo gandai, kad iš sodo pabėgę liūtai klaidžioja aplink kaizerio Vilhelmo memorialinę bažnyčią miesto centre. Vėliau kai kurie miesto gyventojai gavo buivolų, antilopių ir krokodilų mėsos; lokių mėsa, matyt, buvo ypač vertinga.[71]

Gėbelsą visa ši patirtis svaigino. Kai bunkeris po Vilhelmo aikšte drebėjo nuo milžiniškų bombų smūgių, jis jautė, kad „mes iš tiesų gyvename karo sūkuryje“. Nors buvo pritrenktas ir nusiminęs dėl gaisrų Berlyne masto, jam didelį įspūdį darė tautos sugebėjimas greitai atsigauti ir dvasinė galia. Kai automobilis patyrė avariją propagandos ministrui bandant kontroliuoti gelbėjimo darbus, žmonės priėjo, „paplojo jam per petį“ ir palinkėjo sėkmės. Po trečiojo antpuolio Gėbelsas aplankė darbininkų gyvenamo Vedingo kvartalo griuvėsius ir turėjo sakyti improvizuotą kalbą stovėdamas ant dėžės. Moterys jį glebėsčiavo. Vis dar tebediktuodamas kasdieninius savo dienoraščio įrašus, Gėbelsas prisipažino, jog buvo „tikras džiaugsmas pulti į bėdų jūrą ir plaukiant pasiekti išganingą krantą“[72].

Nors Gėbelsas, suprantama, rūpinosi oro antpuoliu prieš Vokietiją ir reakcijos į tai koordinavimu, jis taip pat žinojo apie rimtą grėsmę, kylančią Rytų

fronte, kur rudens ir žiemos mėnesiais Raudonoji armija išlaikė nemažėjantį spaudimą, labiausiai Ukrainoje. Vis labiau demoralizuojama vokiečių kariuomenė buvo stumiama atgal ir turėjo atsisakyti teritorijos, kurią laikė užėmusi dvejus metus. Lapkričio pradžioje Kijevas buvo išlaisvintas, ir netrukus po to sovietų kariuomenė pasiekė Juodosios jūros pakrantę, izoliuodama Kryme likusius vokiečius ir rumunus. 1944 metų sausį stiprus sovietų puolimas – pirmasis iš tų, kuriuos Stalinas pavadino „dešimčia triuškinamų smūgių" tais metais – buvo surengtas prie Leningrado priverčiant vokiečius trauktis iš pozicijų, kurias jie buvo užėmę nuo 1941 metų. Pavasarį karo įkarštis vėl persimetė į pietus, kur vokiečiai buvo nustumti iki pat Rumunijos sienos; 1944 metų balandį ir gegužę Krymas buvo išlaisvintas. Gėbelsas sekė šiuos įvykius diena iš dienos, pažymėdamas kaip niekad dideles Raudonosios armijos ginklų ir kareivių atsargas. Buvo įsiutęs dėl silpnavalio, kaip jis įsivaizdavo, vadovavimo vermachtui ir iš daugybės vietinių liudininkų sužinojo apie vis didėjančią vokiečių fronto kareivių demoralizaciją.

Gėbelsas dabar puikiai suvokė augantį sąjungininkų materialinį pranašumą visuose frontuose. Jis vis skeptiškiau vertino nuomones, kad Stalinas metė į kovą paskutinius rezervus, ir žinojo, jog britai su amerikiečiais telkia milžinišką kariuomenę ir rengiasi įsiveržimui kažkur šiaurės vakarų Europoje. Pats galėjo puikiai matyti ir girdėti milžiniškas lėktuvų eskadriles, kurios riaumodamos virš vokiečių žemės sėjo mirtį. 1944 metų kovą propagandos ministras iš Lankės stebėjo, kaip pirmieji amerikiečių bombonešiai puolė Berlyną vidury dienos, ir kasdien užsirašydavo didėjantį antpuolių skaičių, dabar iš lėktuvų Italijoje ir Didžiojoje Britanijoje. Nors Gėbelsas džiaugėsi atsitiktine vokiečių gynybos sėkme, buvo labai susinervinęs dėl to, ką vertino kaip netinkamą vadovavimą liuftvafei. 1944 metų balandį užrašė, kad jo stalas nukrautas tokiomis krūvomis pranešimų apie oro antpuolius, jog beveik nėra kada jų visų perskaityti.[73]

Po dešimties metų, per kuriuos propagandos ministro vaidmuo Gėbelsui daugiausia teikė džiaugsmo, jo atlikti tapo nebeįmanoma. Retrospektyviai vertinant kalbą apie „totalinį karą" 1943 metų vasarį galima apibūdinti kaip paskutinį atvejį, kai Gėbelsas labai sėkmingai panaudojo savo išbandytus ir

patikrintus propagandos metodus. Nors toliau dirbo su būdinga energija ir taip pat ryžtingai, po ištikusių nemalonumų jis pasijuto plaukiąs prieš srovę. Gėbelsas tebekontroliavo propagandos skyrių tinklą visoje Vokietijoje ir okupuotoje Europoje, kurie stengėsi įgyvendinti jo direktyvas vis priešiškesnėje aplinkoje. Okupuotose teritorijose situacija buvo beviltiška. Vokiečių okupacijos metai daugumai tautų atnešė politinį pavergimą, jaunuolių deportaciją priverstiniams darbams, negailestingą ekonominių resursų išnaudojimą ir visišką skurdą. Įsivaizduojamą naudą iš priklausymo vokiečių „naujajai valstybei“ užgožė kasdieniai siaubai. Jau 1944 metų pradžioje perspektyva būti išlaisvintiems sąjungininkų daugumai šių tautų tapo beveik ranka pasiekiama.

Mes galime atidžiau pažvelgti į Gėbelso propagandos skurdumą šiuo vėlyvuoju karo laikotarpiu stebėdami atskirus „veiksmus“ zonoje, kuri paprastai pražiūrima, – Didžiojoje Liuksemburgo grafystėje. Ši maža nepriklausoma valstybė su vos daugiau nei 300 000 gyventojų po okupacijos 1940 metų gegužę buvo inkorporuota į „Didįjį Vokietijos Reichą“, o 1942 metais tapo Mozelando rajono dalimi, valdoma iš Koblenco. Vadovaujant gauleiteriui Gustavui Simonui (Gustav Simon) buvo vykdoma brutali ir kompromisų nepripažįstanti „germanizacijos“ programa, pagal kurią turėjo būti išnaikinti bet kokie prancūziškosios, arba vietinės, kultūros pėdsakai. Liuksemburgo žydai buvo deportuoti, į jų namus įkeldinti vokiečių naujakuriai. 1944 metų pradžioje, matydamas smunkančią tautos dvasią, rajono propagandos biuras suorganizavo „Naujųjų metų akciją“ ir pranešė apie ją Gėbelsui. Šalia įprastinių metodų – susirinkimų, filmų demonstravimo ir nacistinių kalbų pristatymo, biuras surengė „viešą išpažintį partijos viduje“, kuria buvo planuojama atkurti smunkantį pasitikėjimą. Šešių punktų programa buvo išplatinta visiems partijos nariams ir „vokiečių tautos judėjimui“ Liuksemburge. Ji reikalavo, kad „visur ir visada“ būtų nešiojamos partijos emblemos; taip pat, kad „visur ir visada būtų vartojamas vokiškas pasisveikinimas „Heil Hitler“ ir jis būtų taisyklingai ištariamas“. Partijos nariai turėjo „kiekviename asmeniniame ir privačiame pokalbyje reikšti pasitikėjimą ir tikėjimą pergale“. Iš visų buvo reikalaujama per kovo mėnesį parašyti bent vieną laišką savo pažįstamiems „fronte“. Kiekvienas partijos narys turėjo „asmeniškai kovoti prieš liežuvavimą ir nepateisina-

mus politinius juokelius bičiulių rate“. Galiausiai propagandos biuras priminė visiems partijos nariams: „Prieš tikrai piktavalius defetistus reikia nedelsiant panaudoti kumštį, kaip geriausiai išbandytą ir patikrintą metodą.“[74]

Kad ir kokie buvo panašių vietinių iniciatyvų padariniai – abejotina, kad daug širdžių ir protų būtų galima užvaldyti tokiais „išbandytais ir patikrintais“ metodais – jie negalėjo pakeisti karo eigos. Gėbelsas dabar susiejo savo tikėjimą su perspektyva nublokšti britų ir amerikiečių įsibrovėlius, – kai jie atvyks, – atgal į jūrą. Tikėjosi, kad tik toks žingsnis priversiąs juos derėtis. Kai Rytų frontą apgaubė klaiki ramybė ir dauguma amerikiečių bei britų oro pajėgų buvo nukreipta prieš taikinius Prancūzijoje ir Žemutines šalis, Gėbelsas susirūpinęs sekė naujus pranešimus, kur ir kada gali nusileisti sąjungininkų lėktuvai. 1944 metų Velykas su šeima praleido Lankėje, bet Ofenas pažymi, jog Gėbelsas negalėjęs susikaupti prie šeimos reikalų, kadangi jam kilusi idėja, jog tinkamos sąlygos nusileisti Prancūzijoje.[75] Gėbelsas bandė nusiraminti klausydamas muzikos, kiekvieną sekmadienį mėgaudamasis „vokiečių muzikos vakarų“ transliacijomis. Didvyrių dieną, kovo 12-ąją*, buvo atliekamas „nuostabus Bacho koncertas“. Velykų sekmadienį ministras klausėsi Mocarto koncerto – „didingas malonumas“, – o kitą savaitę Hendelio programos, nors, jo manymu, buvo „per daug barokiška“[76]. Jis džiaugėsi „vieno iš savo mylimų kūdikių“ – Reicho Briuknerio orkestro – daroma pažanga Lince.[77] Hitleriui pritarus, šis orkestras buvo įkurtas 1943 metais, iš dalies siekiant iškelti Lincą kaip kultūrinį centrą, priešingai Vienai, o ypač sukurti aukščiausios klasės orkestrą radijo transliacijoms.[78] Niekas negalėjo iš tiesų atitraukti Gėbelso minčių nuo karo. Jis rašė, galbūt nesąmoningai kartodamas savo ankstesnius grasinimus, kad mintis apie žydus persekiosianti vokiečius net sapnuose, kad dabar baimė, jog kitas Vokietijos miestas bus užpultas ir nusiaubtas, „neleidžia jam ramiai miegoti“[79].

Pastaruosius ketverius metus Gėbelsas išgyveno „dvasinės įtampos bei nusivylimo laikotarpį“[80] ir dabar iš tiesų bijojo ateities. Jis turėjo suvokti sąmoningai ir pasąmoningai, jog karas pralaimėtas, nes Vokietija negalėsianti atsilaikyti prieš sąjungininkų koaliciją. Keista, bet dingo ankstesnė baimė, kad

* 343 psl. autorius rašo, kad Didvyrių diena minima kovo 21-ąją (*red. past.*).

namų fronte karinė dvasia žlugs, ir Gėbelsas matė, jog vokiečių tauta stulbinamai greitai atgauna jėgas po ilgalaikių puldinėjimų. Sistemingas plėšikavimas okupuotoje Europoje ir žydų bendruomenių iškraustymas padėjo išlaikyti pakankamai aukštą pragyvenimo lygį pačioje Vokietijoje. Iš žydų atimti namai, butai, baldai ir drabužiai buvo tiesiogiai naudojami palengvinti didžiausiam žmonių skurdui, kai jie liko be pastogės dėl britų ir amerikiečių vykdyto bombardavimo. Visgi aviacinis karas Gėbelsui buvo arčiausiai širdies, ir jis dažnai tiesiogiai siejamas su tokiomis operacijomis. Propagandos ministras matė, jog, nepaisant milžiniškų investicijų į priešlėktuvinius kulkosvaidžius, naktinius naikintuvus, prožektorius bei išankstinio perspėjimo apie pavojų sistemas, vokiečių gynyba prieš britų organizuotus naktinius bombardavimus ir amerikiečių atakas dienos metu buvo bejėgė. Fronto linija Sovietų Sąjungoje vis dar buvo toli nuo Vokietijos sienos, ir, rodos, tai apsaugojo Gėbelsą nuo aiškaus suvokimo, jog vokiečių kariuomenei ten gresia didžiulis pavojus. Fronto linija Italijoje stabilizavosi, tad Gėbelsas laikėsi idėjos, kad vokiečių armija yra stipresnė už bet kokias sausumos pajėgas, kurias britai ir amerikiečiai galėtų surinkti.

Gėbelsui nekilo abejonių dėl savo ateities sąjungininkų pergalės atveju. Jis atidžiai sekė tiek formalius sąjungininkų pareiškimus, jog nacių lyderiai turės atsakyti už karo metais vykdytas žiaurybes, tiek žurnalistų pasisakymus sąjungininkų šalyse, kurie reikalavo dar didesnių bausmių. Metų metus propagandos ministras skelbė filosofiją, pagal kurią prisiimdavo riziką ir sunaikindavo galimybę atsitraukti. Be abejo, Magda žinojo apie daugelį nacių įvykdytų nusikaltimų, galbūt ne taip išsamiai kaip vyras, bet ji taip pat jautėsi atsakinga. Gėbelsas praeityje labai kritiškai vertino vyresniuosius nacius, kurie užsitraukę nešlovę arba sąjungininkų paimti į nelaisvę nenusižudė, ir nė kiek neabejojo, jog savižudybė būtų jam vienintelė išeitis, jei Vokietija patirtų pralaimėjimą. Iš kitų liudijimų atrodo, kad tokiu atveju jis planavo nužudyti ir savo vaikus.[81] Šis pasirengimas sutikti mirtį leido Gėbelsui viešumoje lengviau išlaikyti neabejotiną tikėjimą Vokietijos pergale.

Kamuojamas abejonių ir rūpesčių, Gėbelsas vis dar išlaikė kone vaikišką žavėjimąsi Hitleriu, bet netgi šis tikėjimas dabar tapo ginčytinas. 1944

metų pavasarį ir vasarą Hitleris daugiausia laiko praleisdavo ne frontuose, bet Oberzalcberge, ir Gėbelsas buvo kviečiamas čia jo aplankyti kas kelias savaites. Kas kartą jam įspūdį darydavo Hitlerio „begalinė ramybė“ ir akivaizdžiai neblėstantis optimizmas. Tačiau propagandos ministras negalėjo sutikti su visomis Hitlerio nuomonėmis ir širdyje jautė kylantį susierzinimą. Vasarį jis padiktavo tokį įrašą: „Fiureris iki šiol nepagerbė savo apsilankymu nė vieno miesto, nukentėjusio nuo oro antpuolių. Taip ilgai tęstis negali.“[82] 1944-ųjų kovą Hitleris paaiškino Gėbelsui, kaip didėjantis „Panther“ ir „Tiger“ tankų skaičius atkurs Vokietijos karinį pranašumą. Gėbelsas pažymėjo: „Norėčiau pamatyti, kaip ši fiurerio prognozė išsipildys. Pastaruoju metu taip dažnai nusiviliama, kad širdyje jaučiamas didėjantis skepticizmas.“ Kartu juodu su Hitleriu koneveikdavo savo „bjaurius“ generolus ir padarė išvadą, kad Stalinas buvo teisus sušaudęs savo generolą tinkamu laiku. Juodu sutarė „žydų klausimu“ – jų manymu, šioje vienintelėje srityje jie vykdė visiškai radikalią politiką. Vėliau Gėbelsas padiktavo: „Žydai nebegali daugiau mums pakenkti.“[83] Gėbelsas buvo taip susirūpinęs įsivaizduojamu savo generolų defetizmu, kad suorganizavo įmantrią apgaulę siekdamas pademonstruoti jų ištikimybę Hitleriui. Jis slapčiomis parašė „besąlygiškos ištikimybės pareiškimą“ ir įtikino Hitlerio adjutantą generolą Šmuntą (Schmundt) perskristi visą Europą ir surinkti ant šio dokumento visų feldmaršalų parašus. Kai reikalas buvo baigtas, pareiškimą Hitleriui kovo 19 dieną formaliai įteikė Gerdas fon Rundštetas (Gerd von Rundstedt) – taip, tarsi nuo feldmaršalų.[84] Kai Hitleris papasakojo Gėbelsui apie ceremoniją, šis pažymėjo: „Esu labai patenkintas, kad aš šito pareiškimo autorius, ir fiureris to nesužinojo.“[85] Įdomu, ar Hitleris žinojo, ar ne; taip pat įdomu, kas, Gėbelso manymu, turėjo būti pasiekta šiuo manevru. Kelios dienos iki įvykio Gėbelsas aprašė nerimą keliančius Hitlerio fizinio išsekimo ženklus: kaip drebėjo jo ranka pasirašant dokumentą, kaip jis lipdavo laiptais ir leisdavosi žemyn tik labai lėtai.[86]

Hitleris puoselėjo dideles viltis dėl naujų ginklų, ir tai buvo nuolatinė jo pokalbių su Gėbelsu tema. 1944 metų gegužę Gėbelsas išklausė išsamų Pramonės ir ginkluotės ministerijos pranešimą, kuriame paaiškinama, kodėl „A-4“ raketos (vėliau pervadintos „V2“) dar du ar tris mėnesius nebus parengtos.

Informacija taip skyrėsi nuo Hitlerio pasakojimo, kad buvo galima daryti išvadą, jog Hitleris „neteisingai informuotas“[87]. Gėbelsas jau žinojo, kad neįvertinimas daugelio grėsmių, kurias sukėlė atsakomieji veiksmai prieš britus nuo 1943 metų vasaros, stipriai pakirto pasitikėjimą nacių vadovais Vokietijos visuomenės akyse. Išties raketų „A-4“ programa dar turėjo įveikti daug plėtros problemų, ir raketos nebus parengtos dar keturis mėnesius.[88] Šis netikrumo jausmas sustiprėjo Gėbelsui dar kartą nuvykus į Oberzalcbergą aplankyti Hitlerio 1944 m. birželio 5 d. Jis čia rado didelį būrį žmonių, turėjusių susitaikyti, be kitų įvykių, su Romos praradimu – ji atiteko britams ir amerikiečiams. Be kitų plataus masto planų, Hitleris paaiškino Gėbelsui tikįs, kad „Anglija jau žlugo“, todėl jis nusprendęs suduoti Anglijai „mirtiną smūgį“. Gėbelsas, kuris pats buvo linkęs tikėti visomis žiniomis apie britų dvasinį nuosmukį, pakomentavo taip: „Kaip jis išties tą padarys, man kol kas neaišku.“ Kaip visada, abu vyrai aptarė kitų vyresniųjų nacių elgesį, ir Gėbelsas aršiai kritikavo Ribentropą, kuriam nepavyko sukurti konstruktyvios užsienio politikos. Hitleris, dar palankiai vertinęs Ribentropą, pareiškė galvojąs jį pakeisti Alfredu Rozenbergu. Gėbelsas, kuris įsivaizdavo esąs vienintelis įmanomas kandidatas į Ribentropo postą, rašė dėl to „baiminąsis“ ir aiškiai davė suprasti, jog yra nuoširdžiai įsižeidęs, kad Hitleris toks nejautrus jo nuomonei.

Po šito Gėbelsas ilgai kalbėjosi su Špėru, kuris taip pat turėjo namą Oberzalcberge. Špėras išdėstė teoriją, jog amerikiečiai ir britai bandys sunaikinti tiltus per Reiną, kad vokiečių kariuomenė Prancūzijoje patektų į spąstus, o tada surengs prasiveržimą kažkur netoli Hamburgo, šiaurinėje Vokietijos pakrantėje. Vėliau tą vakarą Gėbelsas sėdėjo su Hitleriu prie židinio ir, kaip visada, klausėsi kovos laikų (*Kampfzeit*) juokelių. Apyaušriu Gėbelsas grįžo į savo viešbutį Berchtesgadene ir rado pranešimų, patvirtinančių, jog sąjungininkai nusileidę Prancūzijoje. „Taigi, – rašė jis, – išaušo lemiama karo diena.“[89]

12

„Koks tolimas ir svetimas atrodo šis gražus pasaulis“

Stipriausias dvasinis veiksnys šioje būsimoje pergalėje yra pats fiureris! (Šūksniai „Valio“ (*Bravo*) ir „Tegyvuoja“ (*Heil*), plojimai.) Jau dvidešimt metų aš esu su juo. Mes kartu džiaugėmės ir kentėjome, dalijomės pergale, pralaimėjimu ir krize. Galiu pasakyti tik tiek: per šiuos dvidešimt metų mes patyrėme daugiau nerimo kupinų negu laimingų dienų ir daugiau krizių negu pergalių. Bet mes vis dėlto įveikėme kiekvieną krizę! Kartais jos atrodo neįveikiamos, tačiau galiausiai būna išsprendžiamos. Dangus gali būti tamsus, taip dažnai nutinka; ir netikėtai tai vienur, tai kitur prasimuša melsvos arba baltos properšos. Ir neilgai trukus [virš minios galvų praskrenda lėktuvas] visas horizontas pragiedrėja, ir dar kartą mums virš galvų nušvinta saulė. Taip bus ir šiandien.

Gėbelso kalba Niurnberge, 1944 m. birželio 4 d.[1]

Gėbelsas pritarė įsiveržimui į Normandiją. Jis vertino tai kaip progą smogti lemiamą smūgį Vakarų sąjungininkams ir šitaip užbaigti Vokietijos karą dviejuose frontuose. Vis dar labai pasitikėjo Romeliu, kuris vadovavo kariuomenei netoli sąjungininkų pakrantės placdarmo, ir tikėjosi, jog per dvi arba tris dienas tas išskleis pakankamai ginkluotų rezervų, kurie nustumtų sąjungininkus atgal į jūrą. Netrukus propagandos ministrui teko nusivilti. Triuškinamas sąjungininkų aviacijos pranašumas praktiškai neleido Romeliui judinti savo rezervų arba efektyviai pulti pasinaudojus turimais vietoje. Panašiai Gėbelsas buvo nusivylęs ir dėl ilgai atidėliojamo „atpildo ginklų“ panaudojimo. Lėktuvai-sviediniai (netrukus pavadinti V1, *Vergeltungswaffe* (atpildo ginklas) –

Gėbelso pasiūlymas) birželio 15 d. buvo paleisti į Londoną, ir kitas kelias savaites buvo nuolat puolama britų sostinė. Gėbelsas išsakė Vokietijos spaudai didelius lūkesčius dėl poveikio, kurį gali turėti „atpildo ginklai“, ir buvo labai suirzęs, jog britai nepraneša apie padarytus nuostolius. Trūkstant išsamios informacijos, Gėbelsas galėjo tik nuspėti, daugiausia remdamasis gandais, ir netrukus suprato: kad ir kokius nuostolius V1 padarė Londonui, tai neprivers britų pasiduoti. Jau birželio 18 d. jis sušvelnino „kartais groteskiškai“ išpūstą pasakojimą apie juos Vokietijos spaudoje. Kartu propagandos ministras pripažino, kad vokiečiai Normandijoje negalės surengti kontrpuolimo dėl sąjunginkų aviacinio pranašumo.[2]

Šiuos rūpesčius netrukus užgožė laipsniškas suvokimas, kokį pavojų kelia atsinaujinęs sovietų puolimas Rytų fronto centre. Nors šio ilgai planuoto puolimo pradžia turėjo sutapti su „Barbarosos“ operacijos sukaktimi birželio 22 d., reikėjo keleto dienų norint pulti visa jėga ir Berlyne paviešinti puolimo sėkmę. Birželio 26 d. Gėbelsas padiktavo, jog „kaip perkūnas iš giedro dangaus kirto naujiena, kad bolševikai prasiveržė labai įspūdingai“[3]. Iš tiesų situacija buvo daug blogesnė, nei jis įsivaizdavo. Vokiečių armijos grupuotės centras visiškai sutriuškintas; ištisi daliniai ir jų vadai pasidavė; miesteliuose pompastiškai įsivaizduojama, kaip „tvirtovės“ apleidžiamos ir vokiečių okupacijos aparatas subyra. Visi, kurie galėjo, pabėgo naudodamiesi bet kokia transporto priemone ir nešdamiesi prisiplėštą grobį, bet palikdami didelį kiekį amunicijos ir atsargų. Kitas šešias savaites sovietų ginkluoti daliniai ir motorizuoti pėstininkai skubiai veržėsi į priekį per Baltarusiją į buvusią rytinę Lenkiją. Liepos viduryje pabėgėliai plūdo į Rytų Prūsiją, o sovietų kariuomenė priartėjo prie Baltijos pakrantės, grasindama atkirsti šiaurinę vokiečių armijos grupuotę. Pasak dabartinio istoriko, tai buvo „labiausiai triuškinamas atskiras pralaimėjimas vokiečių armijos istorijoje“[4].

Gėbelsas dabar suprato situacijos beviltiškumą; jis padiktavo, jog tai buvusi „mūsų istorinės kovos už Reichą baigiamoji fazė“[5]. Tačiau jautė stoviniavimą vietoje ir defetizmą visuose Vokietijos valdžios sluoksniuose. Liepos pradžioje pirmą kartą savo dienoraštyje jis pavartojo frazę „jeigu aš būčiau fiureris“[6], sutelkęs joje visą numanomą Hitlerio kritiką. Jis niekinamai atsiliepė apie Gė-

ringą ir visišką liuftvafės nesėkmę, bjaurėjosi generolų ir vyresniųjų karininkų noru sudėti ginklus. Niekas nesiutino jo labiau už suimtuosius karininkus, kurie prisidėjo prie sovietų remiamo Nacionalinio Vokietijos išlaisvinimo komiteto ir dabar per sovietų radiją kviečia vokiečių kareivius nutraukti nelygią kovą.[7] Liepos 20 d. Gėbelsas buvo Propagandos ministerijoje su Špėru ir Funku, kai per pietus sulaukė telefono skambučio, jog Rastenburge nesėkmingai pasikėsinta į Hitlerio gyvybę.

Gėbelsas nepadiktavo liepos 20 d. įrašo, taip pat ir kitos dienos įrašo savo dienoraščiui, bet mes turime Špėro ir Ofeno pasakojimus – šie žmonės buvo su juo tą lemtingą dieną, o liepos 26-osios transliacijoje propagandos ministras pateikė savo parengtą įvykių santrauką.[8] Nors Keršou užsimena, kad iš pradžių Gėbelsas delsė norėdamas „apsidrausti“[9], jis ėmėsi veiksmų su būdinga energija ir ryžtu, nes žinojo, jog pasikėsinimas nužudyti Hitlerį buvo dalis didesnio plano pakeisti nacių vyriausybę. Gėbelso reakcija pasirodo dar svarbesnė sugretinus su Bendlerštrasėje susirinkusių sąmokslininkų neryžtingumu – jiems nepavyko nei suimti propagandos ministro, nei nupjauti telefono laidų. Gėbelsas sugebėjo įtikinti majorą Rėmerį (Otto-Ernst Remer), gvardijos bataliono, sąmokslininkų atsiųsto apsupti vyriausybiniam kvartalui (įskaitant ir Propagandos ministeriją), vadą, kad Hitleris gyvas: Gėbelsas leido Rėmeriui pasikalbėti telefonu su Hitleriu, o tada išrėžė trumpą, bet paveikią kalbą Rėmerio vyrams savo sode. Propagandos ministras jau buvo bendrais bruožais paskelbęs tautai apie pasikėsinimą nužudyti Hitlerį, bet pirmiausia siekė visus įtikinti, jog fiureris gyvas, ir vėl ėmėsi darbo.[10] Sąmokslininkai buvo suimti ir keli sušaudyti tą patį vakarą. Per visą naktį Gėbelsas koordinavo sąmokslininkų areštus Berlyne, ir iš tiesų buvo kiek pateisinama, kad ketvirtą valandą ryto jis išėjo iš savo kabineto šypsodamasis bei kupinas jėgų ir paskelbė savo tarnautojams: „Ponai, *pučas* baigtas.“[11] Viena dažnai praleidžiama detalė iš liepos 20-osios pasakojimų yra ta, kad Gėbelsas tik prieš keturias savaites susitiko Rėmerį, kuris buvo paskirtas į postą Berlyne, ir užmezgė stiprų asmeninį kontaktą su juo.[12] Be abejo, tai padėjo pelnyti Rėmerio prielankumą liepos 20-ąją. Jeigu pagrindinė sąmokslo žlugimo priežastis buvo ta, kad Hitleris išgyveno per bombos sprogimą, antrasis svarbiausias veiksnys – nepa-

vykęs Gėbelso areštas. Tvirtinama, kad sąmokslas turėjo mažai šansų net tuo atveju, jeigu Hitleris būtų žuvęs, kadangi arba Himleris, arba Gėringas galėjo įsikišti ir sukliudyti sąmokslui Berlyne. Tačiau tai tik spėjimas.[13] Gėbelsas iš tiesų įsikišo.

Liepos 22 d., įsitikinęs, kad sąmokslas jau praeityje, ir patenkintas savo vaidmeniu jį malšinant, Gėbelsas nuvyko į Rastenburgą. Jis buvo pasiryžęs naudotis proga ir išreklamuoti savo „totalinio karo" kampaniją Hitleriui, bet prieš kalbėdamasis su fiureriu susitiko su kitais – Lamersu, Bormanu ir Keiteliu, – kurie anksčiau jam trukdė. Dabar šie vyrukai mielai sutiko paremti Gėbelso planus, Hitleris taip pat pritarė. Jis išleido dekretą paskelbdamas Gėbelsą „įgaliotuoju atstovu totalinio karo reikalams" ir iš principo sutiko su gausybe priemonių „atrinkti" vyrus į kariuomenę ir pažaboti nebūtinų prabangos dalykų gamybą.[14] Gėbelsas buvo susijaudinęs matydamas Hitlerį gyvą ir greitai nusičiupo mintį, kad fiurerio išgyvenimas įrodo dieviškos kilmės įsikišimą. Hitleris dabar jam atrodė kaip „žmogus, kuris dirbo vedamas Dievo rankos"[15]; tai buvo patvirtinimas, jog būtent Hitleris išves vokiečius iš krizės. Šią sąmokslo interpretaciją išpopuliarino Hitleris, galop pasirodęs publikai vėlų liepos 20-osios vakarą, o Gėbelsas – savo kalboje per radiją liepos 26 dieną. Juodu su Hitleriu taip pat vertino šį sąmokslą, ypač toliau tyrinėjant, kaip pasiteisinimą, kodėl nepasitiki karininkų korpusu, aristokratija ir partijai nepriklausančia buržuazija. Nuo šios akimirkos jie kaip niekad anksčiau vertino partiją ir SS kaip vienintelius patikimus ramsčius savo žlungančiame pasaulyje.

Artimiausioje ateityje liepos 20 d. sąmokslas suteikė Gėbelsui naują viltį. Grįžęs į Berlyną liepos 24 dieną jis susitiko su eiliniais kareiviais, kurie „visi entuziastingai ir pirmą kartą" pasveikino jį Hitlerio pasveikinimu, dabar įvestu kariuomenėje vietoj tradicinio karinio pasisveikinimo. Skaitydamas viešosios nuomonės pranešimus, propagandos ministras padiktavo: „Susidaro įspūdis, jog mes laimėjome didžią pergalę." Rugpjūčio 4 dieną jis nuvyko į Poznanę kreiptis į gauleiterius, kuriuos visada laikė Vokietijos elitiniu vadovų korpusu, ir nusprendė, kad šis senų kovotojų susibūrimas buvo „geriausias, kokį aš kada nors mačiau"[16]. Magda tuo laiku grįžo iš Dresdeno po sėkmingos užspausto nervo operacijos, ir tai buvo dar maloniau. Vėliau išgavus infor-

maciją iš gyvų likusių sąmokslo dalyvių, Gėbelsas pasijuto priblokštas, kai sužinojo, jog jo senas draugas iš Berlyno Volfas Heldorfas ir jo herojus Romelis taip pat buvo įsipainioję. Propagandos ministras neleido, kad asmeninės simpatijos sukliudytų įvykdyti jiems griežtą nuosprendį, be išlygų paskelbė Hitlerio įsakymą, jog Heldorfas turi stebėti savo trijų bičiulių sąmokslininkų egzekuciją, o vėliau būti pakartas. Tedas Harisonas (Ted Harrison), tyrinėjęs Heldorfo vaidmenį šiame sąmoksle, pažymi, kad „asmeninė ištikimybė buvo nerašytas nacionalsocializmo įstatymas“, ir pasakoja, kaip vienas iš Heldorfo sūnų bandė susitikti su Gėbelsu tikėdamasis, jog galės užtarti savo tėvą, bet nežinojo, kad nuosprendis jau įvykdytas. Gėbelsas atsisakė jį priimti ir nepranešė jam apie tėvo mirtį.[17] Šiek tiek paguodos Gėbelsui suteikė mintis, jog Propagandos ministerija – vienintelė vyriausybinė institucija, kurioje nesislepia nė vienas sąmokslininkas.

Jis dirbo su nauju užsidegimu stengdamasis įgyvendinti savo „totalinio karo“ viziją, mėgindamas surinkti šimtus tūkstančių naujų kareivių ir netgi užsitikrindamas Hitlerio leidimą uždaryti visus teatrus ir išformuoti daugumą Vokietijos orkestrų. Nepaisant visų pastangų pažaboti biurokratiją, Gėbelsas turėjo sukurti naujas agentūras, skirtas atsikratyti civilių tarnautojų, šiuo atveju Planavimo komitetą ir Vykdomąjį komitetą. Jis užtikrino visas Reicho civilines įstaigas, jog šie komitetai įdarbins ne daugiau kaip 20 žmonių, ir pareikalavo, kad įstaigos ne tik stengtųsi atleisti po kelis žmones, bet ir imtųsi reikšmingų struktūrinių pokyčių. Norėdamas parodyti gerą pavyzdį, Gėbelsas paskelbė uždaręs 75 procentus provincijos skyrių savo Propagandos ministerijoje, o vėliau dar 30 procentų centrinės administracijos skyrių.[18] Iš tiesų Gėbelsas, kaip ir kiti, atleisdavo nuo karinės tarnybos žmones iš savo veiklos sferos. Rugpjūčio pabaigoje jis paskelbė sąrašą, kuriame buvo keli šimtai „Dievo išrinktųjų“ menininkų, atleistų nuo karinės tarnybos. Taip pat išlaikė kelis pagrindinius orkestrus, kurie daugiausia turėjo groti muziką per radiją.

Visa ši veikla suteikė Gėbelsui progą išlieti energiją, bet jis skausmingai suvokė, jog karo baigtis sprendžiama kovojančiuose frontuose. Rugpjūčio 18 d. puolanti sovietų kariuomenė kirto Vokietijos sieną Širvintose, Rytų Prūsijoje, bet buvo priversta atsitraukti. Gauleiteris Kochas (Koch) improvizavo

gynybos sistemą mobilizuodamas civilius, koncentracijos stovyklų kalinius bei sprunkančius armijos grupuotės centro likučius, ir paskutinėmis rugpjūčio dienomis sovietų potvynis lėtai atslūgo.[19] Tačiau Vakaruose amerikiečiai prasiveržė netgi tada, kai Hitleris ir Gėbelsas džiūgavo dėl nesėkmingai pasibaigusio sąmokslo prieš fiurerį, ir rugpjūčio mėnesį vokiečiai visiškai prarado savo pozicijas Normandijoje. Kaip ir Rytuose, tai buvo neorganizuotas atsitraukimas, kai fronto daliniai, užfrontės ešelonai ir kolaborantai spruko gelbėdami savo gyvybę; šiuo atveju jiems labai trukdė ankstesnis transporto tinklo sugadinimas. Vos per kelias savaites iš esmės visa Prancūzija ir Belgija buvo išlaisvinta, o rugsėjo viduryje pirmieji amerikiečių daliniai kirto Vokietijos sieną netoli Acheno. Tuo metu Rumunija, Bulgarija ir Suomija taip pat susitaikė su sovietais, šitaip priversdamos vokiečių kariuomenę visiškai pasitraukti iš Balkanų. Arčiau namų atsitiktinė bomba, paleista iš britų „Mosquito“, nukrito Gėbelso sode – kad ir kaip ironiškai atrodytų, ten pat, kur propagandos ministras vos prieš kelias savaites postringavo Rėmerio vyrams, – nuplėšė stogą, paleido šipuliais kelis gražius senus medžius ir privertė Gėbelsą kelioms savaitėms persikraustyti į Lankę, kol keli kambariai buvo sutvarkyti ir vėl tiko gyventi. Vos prieš kelias dienas Gėbelsas išgirdo, kad Magdos sūnus Haraldas be žinios dingo Italijoje. Nusprendė slėpti informaciją nuo žmonos, kol daugiau sužinos apie jo likimą.[20]

Vokiečių pozicijų praradimas, pirmiausia Vakaruose, sąlygojo pasitikėjimo krizę. Užsitęsusių oro antpuolių ir gandų apie neorganizuotą sprukimą iš Prancūzijos mišinys Vokietijos vakarinėje dalyje sukėlė visuotinę susitaikymo ir beviltiškumo nuotaiką, o Gėbelsas buvo nusivylęs, kad Hitleris nenori nei tiesiogiai pasirodyti vokiečių tautai, nei dalyvauti transliacijoje. Rugsėjo 12 d. Gėbelsas privačioje aplinkoje pripažino, jog tai „nepaprasta gėda“. Propagandos ministrui didelį įtarimą kėlė Hitlerio palyda, ir jis liūdnai pareiškė, kad „fiureris dabar atrodo visiškai vienas“. Kalbėdamasis su kitais naciais, kurie iškilo po liepos 20 d., Gėbelsas visą kaltę vertė Ribentropui. Rugsėjo 18 d. savo dienoraštyje pripažino: „Jeigu aš vadovaučiau Vokietijos užsienio politikai, turėtų būti įmanoma išspręsti konfliktą ir susitarti su viena arba kita puse“; tai nebuvo tik jo paties norai. Iš Hitlerio štabo Gėbelsas išgirdo, kad

Himleris, Bormanas ir Guderianas nori Ribentropą nušalinti ir į tą vietą skirti jį.[21] Gėbelsas dienų dienas kankinosi svarstydamas, kaip geriausia perduoti informaciją Hitleriui, ir galop nusprendė parašyti. Valandų valandas kūrė ilgą memorandumą ir pasielgė neįprastai viską padiktuodamas pažodžiui į savo dienoraštį. Keršou teigia taip atsitikus dėl to, kad „Gėbelsas akivaizdžiai buvo labai patenkintas savo kūriniu“, bet kur kas labiau tikėtina, kad propagandos ministras laikė tai svarbiu dokumentu, kurį norėjo užfiksuoti.[22] Jis rašė:

> Mano *Fiureri*,
> pastarųjų mėnesių karo eiga, kai priešas priartėjo prie Reicho sienų ir netgi jas peržengė Rytuose ir Vakaruose, verčia mane išreikšti savo mintis apie mūsų karo politiką Jums tokia tvarka.

Nors Gėbelsas nuolat stengėsi Hitlerį pamaloninti įmantriais komplimentais, šį kartą jis kalbėjo tiesiai šviesiai:

> Mes esame paties baisiausio dviejų frontų karo akivaizdoje; to stengėmės bet kokiomis aplinkybėmis išvengti karui prasidėjus. Mes niekad per savo šalies istoriją nesame laimėję karo dviem frontais, šiandien taip pat nebus įmanoma to padaryti žinant jėgų santykį.

Gėbelsas išplėtojo paralelę, kurią dažnai vartodavo kalbėdamas su Hitleriu ir kreipdamasis į vokiečių tautą, jis palygino dabartinę karo situaciją su politine krize, kuri buvo užklupusi nacių partiją 1932 metų lapkritį, kai juos puolė jų rango ir įtakingesni priešai. Propagandos ministras tęsė:

> Čia iškyla klausimas, ar kuri nors pusė yra linkusi su mumis derėtis, jei taip – kuri pusė.

Tada Gėbelsas tvirtino, kad padedant japonų diplomatams būtų įmanoma derėtis su Sovietų Sąjunga; tokiu atveju amerikiečiai ir britai vieni negalėtų tęsti karo.

> Tai, ką mes galime pasiekti, nebus pergalė, apie kurią svajojome 1941 metais, bet vis tiek tai bus didžiausia pergalė Vokietijos istorijoje.

Pereidamas prie tokių derybų rengimo, Gėbelsas vėl kalbėjo labai atvirai:

> Nemanau, kad mūsų užsienio reikalų ministras būtų tinkamas žmogus tokiam svarbiam procesui inicijuoti.

Gėbelsas teigė rašęs tokiais žodžiais todėl, kad jaučia „savo kaip nacionalsocialisto pareigą“. Jis atvirai nesiūlė savo kandidatūros į Ribentropo postą, bet aiškiai davė suprasti, kad yra žmogus, turintis reikiamą viziją. Propagandos ministras baigė laišką pareikšdamas savo ištikimybę Hitleriui, išsiuntė jį per kurjerį į Rastenburgą ir nekantriai laukė, kaip sureaguos Hitleris.[23] Rugsėjo 25 d. Gėbelsas išgirdo, jog Hitleris laišką perskaitė netardamas nė žodžio dalyvaujant adjutantui Julijui Šaubui (Julius Schaub) ir įsidėjo į portfelį su skaitiniais prieš miegą. Gėbelsas pažymėjo, kad Hitleris kviečiąs jį į Rastenburgą, tikriausiai norįs aptarti laišką.[24]

Iš tiesų Hitleris niekad neaptarė šio laiško su Gėbelsu. Jis nuėjo gulti, o numatytas vizitas buvo atšauktas. Hitlerio negalavimas tikriausiai buvo daugiau nei psichosomatinis, arba būdas išvengti Gėbelso ir kitų, kurie kreipėsi į jį pateikdami sudėtingus reikalavimus. Jis vis dar kentė bombos sprogimo liepos 20 d. padarinius. Gėbelsas vėl nuvyko į Rastenburgą tik po kelių savaičių, o jam atvykus Hitleris dėstė savo planus puolimui Vakaruose.[25] Gėbelso viltis derėtis su Sovietų Sąjunga tuo laiku buvo tokia pat nereali, kaip liepos 20-osios sąmokslininkų viltis tartis su Didžiąja Britanija ir Amerika, jei Hitleris būtų pašalintas. Kad ir kaip būtų, Hitleris nesutiko su Gėbelso nuomone, kad karo laimėti neįmanoma, ir nebuvo pasirengęs derėtis nė su viena puse. Nors Gėbelsas realistiškai vertino situaciją, kad pergalė kare neįmanoma, ir laikė Ribentropo veiklą visiška nesėkme, jis praleido vieną svarbų momentą: 1944 metų rugsėjį nebuvo nė menkiausios galimybės, kad Sovietų Sąjunga, Didžioji Britanija ar Amerika vestų derybas su Gėbelsu kaip Vokietijos užsienio reikalų ministru. Išskyrus patį Hitlerį ir galbūt Himlerį, nebuvo nė vieno

nacių lyderio, kuris būtų kėlęs didesnį nepasitikėjimą ir labiau nekenčiamas už Vokietijos ribų negu Gėbelsas.

Jeigu Gėbelsas įsižeidė ar nusivylė, kad Hitleris atsisako priimti jo idėjas, šito neparodė. Vienaip ar kitaip, jį vėl įtraukė įvykių sūkurys. Paskutinėmis rugsėjo savaitėmis ir spalio pradžioje vokiečių karinės pozicijos sustiprėjo dėl sąjungininkų jėgų išsekimo ir tiekimo nesklandumų. Netgi tuo metu, kol Gėbelsas laukė Hitlerio atsakymo į savo laišką, ambicingos sąjungininkų pastangos forsuoti persikėlimą per Reiną naudojant desantininkus Arnheme buvo atremtos, ir Vakaruose stabilizavosi nauja gynybos linija. Sovietai, kurie turėjo panašiai ištampytas tiekimo linijas po savo didelių žygių liepą ir rugpjūtį, mėgino įsiveržti į Rytų Prūsiją, bet buvo sulaikyti. Gėbelsas tikėjo, kad jo, kaip įgaliotojo atstovo totaliniam karui, pastangos, kai į kariaujančius frontus buvo išsiųsta papildomai 500 000 žmonių, ir nuolatinės propagandos kampanijos daugiausia prisidėjo prie sąjungininkų nesėkmių. Jis vaizdavosi britus ir amerikiečius, kurie galiausiai užėmė Acheno griuvėsius spalio pradžioje, kaip užkariautojus, siekiančius pavergti vokiečių tautą ir grąžinti į viduramžių vergiją. Gėbelsas džiaugsmingai sutiko žinią apie Morgentau (Hans Joachim Morgenthau) planą, kuris nustatė bausmę Vokietijos karo nusikaltėliams ir sužlugdė Vokietijos pramonę po Kvebeko konferencijos, taip patvirtindamas veikimo būdą, anksčiau skatintą propagandos ministro. Jis pasinaudojo masiniu vokiečių moterų prievartavimu, vykusiu Raudonosios armijos kareiviams įsiveržus į Nemersdorfo kaimą Rytų Prūsijoje 1944 metų spalį, ir nusiuntė kino kronikų komandas nufotografuoti sovietų brutalumo įrodymų toje vietoje.

1944 metų rugsėjį Gėbelsas taip pat dėjo dideles viltis į organizaciją *Volkssturm* („Tautos šturmas“). Tai buvo atsargos būriai, sudaryti iš vyrų, kurie buvo per seni arba per jauni stoti į reguliariąją kariuomenę, apginkluoti viskuo, kas papuolė po ranka, ir išsiųsti į frontą bemaž be parengties. Hitlerio dekrete apie *Volkssturm* suformavimą tvirtinama, kad tai būtinas atsakas į „žinomą visuotinį norą išnaikinti mūsų tarptautinius priešus žydus“[26]. Šiandien sutariama, kad *Volkssturm* daliniai karine prasme buvo nereikšmingi, o jų patirtos didelės aukos buvo kone visiškai beprasmės. Gėbelsas vertino *Volkssturm* or-

ganizaciją kaip revoliucinės tradicijos, kurią idealizavo trečiajame dešimtmetyje, įsikūnijimą, ir paskutiniais karo mėnesiais ši organizacija atrodė pajėgi konkrečiai įkūnyti jo „valios“ ir „pasiaukojimo“ idealus. Tuo laiku propagandos ministras buvo taip nusivylęs reguliariąja kariuomene, kad jam labiau patiko idėja surinkti atskirus naujokų dalinius, užuot siuntus juos kaip esamų formuočių pastiprinimą. Kai 1944 metų rugsėjo pradžioje buvo pirmą kartą aptarta ši mobilizacija, Gėbelsas jautė, kad Himleris yra „vienintelis“ kandidatas vadovauti šioms naujoms pajėgoms. Po kelių savaičių fantazavo, kad jis pats Berlyne galėtų surinkti 150 000 savanorių.[27] Kelis kartus jis ruošėsi užfiksuoti dienoraštyje atvejus, kai reguliarioji kariuomenė atsitraukė dengiama *Volkssturm* dalinių, jiems prisiartinus prie priešo linijos, bet tai buvo iliuzijos, Gėbelso akyse vis dažniau paslėpdavusios tikrą karo situaciją.

Lapkričio 12 d. *Volkssturm* daliniai buvo formaliai prisaikdinti visoje Vokietijoje. Gėbelsas užsirašė, kad vien Berlyne 100 000 vyrų prisiekė ištikimybę: „Už fiurerį, už Reicho laisvę ir mūsų tautos socialinę ateitį.“ Ūkanotą rytą *Volkssturm* naujokų kolonos iš visų pusių įžygiavo į Vilhelmo aikštę; kai jie ten susirinko, dainuodami seną nacių dainą „Mes žygiuojame per didįjį Berlyną“, Gėbelsas pasirodė Propagandos ministerijos balkone. Priėmęs priesaiką jis išrėžė trumpą kalbą ir buvo sužavėtas vyrų elgesio; kai kurie iš jų „jau buvo apsiginklavę“. Japonų ambasadorius Berlyne Ošima taip pat dalyvavo ceremonijoje ir buvo, pasak Gėbelso, „labai susidomėjęs“. Ovenas, kuris irgi klausėsi kalbos, manė, kad galima „tik verkti arba juoktis“ girdint Gėbelso samprotavimus, jog *Volkssturm* būriai turės uždengti fronto linijoje atsivėrusias skyles. Tą popietę Lankėje Gėbelsas klausėsi Vagnerio „Valkirijos“ pirmojo veiksmo, kurį atliko Dresdeno valstybinio operos teatro orkestras, transliacijos. Jo manymu, tai buvo „meistriškas pasiekimas“[28].

Kai kurie įrašai apie *Volkssturm* batalioną, suformuotą iš propagandos ministerijos darbo jėgos, išliko, ir verta juos panagrinėti atidžiau. Viena kuopa buvo suformuota iš radijo darbuotojų. Vyriausiam iš jų buvo penkiasdešimt devyneri, jauniausiam – trisdešimt metų; daugumai buvo per keturiasdešimt, kaip ir Gėbelsui. Jie buvo apsiginklavę šautuvais, kulkosvaidžiais, automatais ir portatyviniais prieštankiniais pabūklais „Panzerfaust“[29]. Šiems vyrams buvo

45. Žemėlapis, vaizduojantis Vokietijos kontroliuojamą teritoriją 1944 metų spalį.

paruošta treniruočių programa spalio–lapkričio mėnesiais, parodytas filmas, kaip pulti sovietų tankus. Kuopos vadui buvo įsakyta skirti ypatingą dėmesį vyrų „politiniam aktyvumui“, ir jiems buvo nurodyta išmokti svarbiausių dainų žodžius.[30] Kai kuriuose dokumentuose teigiama, kad šie kareiviai turėję ribotą kovos parengtį. Kuopos vadui gruodžio mėnesį buvo pranešta, kad iš

200 jo vyrų tik 104 turi tikrus ginklus, nes nėra šaudmenų pistoletams bei automatams, o daugumai ginklų trūksta dalių.[31] Mintis, kad šie nelaimėliai galėtų sudaryti rimtą pasipriešinimą reguliariai kariuomenei, naudojančiai tankus ir sunkiąją artileriją, šiandien atrodo akivaizdžiai absurdiška. Įdomu, kiek jų išgyveno vėlesnėse kovose Berlyne.

Kai Vokietijoje prasidėjo šeštoji karo žiema, Gėbelsas mėgino išlaikyti normalaus gyvenimo įspūdį. Išskyrus nedidelį plotą aplink Acheną šalies vakaruose, Reicho teritorija vis dar priklausė Vokietijai; Norvegija, Danija, Kroatija, Slovakija, taip pat kai kurie Nyderlandų, Italijos, Lenkijos ir Vengrijos rajonai dar buvo kontroliuojami vokiečių. Ginklų gamyba buvo pasiekusi nepaprastai aukštą lygį; buvo kuriami nauji ginklai. Kultūrinis gyvenimas tęsėsi: Gėbelsas prižiūrėjo Veito Harlano (Veit Harlan) filmo „Kolbergas“ kūrimą ir rado laiko su Furtvengleriu aptarti nesklandumus, kylančius muzikos įrašų radijo transliacijose. Lankėje tebebuvo ramu, tęsėsi šeimos gyvenimas; visi apsidžiaugė lapkričio viduryje išgirdę, jog Haraldas gyvas ir yra britų nelaisvėje. Gėbelsas netgi rado laiko „labai rimtai pasikalbėti su Helga“, kuriai dabar buvo trylika; tėvas dėl jos nerimavo, nes Helga „mokykloje tinginiavo ir šiaip apsileido“[32].

Įdomu, kiek stipriai Helgą buvo paveikusi Lankėje tvyranti neurotiška nuotaika. Pagal visus pasakojimus, Magda vis labiau grimzdo į depresiją, kadangi ji, kaip ir Gėbelsas, mąstė apie baisią ateitį. Viešai Magda vis dar rėmė karo žygius, pavyzdžiui, skirdama 100 markių, kaip ir ankstesniais metais, fondui, leidžiančiam Brailio kalendorių kareiviams, netekusiems regėjimo. Lapkričio pradžioje ji išsiuntė 3000 cigarečių sužeistiems Berlyno policijos pareigūnams. Bet veikla strigo. Kalendorius akliesiems 1944 metais negalėjo būti išleistas dėl oro antpuolių padarytos žalos, o planas jį išleisti 1945-aisiais taip pat žlugo, kad ir kaip ironiška, dėl to, jog Propagandos ministerija neskyrė šiam reikalui popieriaus. O dėl savo dovanos Magda gavo anoniminį vieno iš sužeistųjų kareivių laišką, kuriame skundžiamasi, jog jiems skirtas cigaretes pasisavino pareigūnai, turėję jas pristatyti.[33]

Nors kasdien stebėdamas augančią nesantaiką tarp sąjungininkų ir žavėdamasis herojišku vokiečių karių pasipriešinimu – jie dabar suprato jo naują šūkį „Kiekvienas namas yra tvirtovė“, jos vyras per daug gerai suvokė ateityje

laukiančias problemas ir aiškiai mąstė apie savižudybę. Pažymėtina, jog Bresto „tvirtovės“ vadui pasidavus, Gėbelsas niūriai pažymėjo: „Yra labai nedaug žmonių, kuriems nemirtingumas svarbiau už jų pačių gyvenimą.“[34] Spalio mėnesį, pasiklausęs per radiją Bethoveno koncerto, jis rašė: „Koks tolimas ir iš tiesų svetimas atrodo šis gražus pasaulis. Mano dvasia jau visiškai jį paliko.“[35] Reikia pasakyti, jog 1944 metų lapkritį Gėbelsas davė nurodymus nukopijuoti jo sukauptus dienoraščius naudojant mikrofilmų technologiją, neseniai sukurtą – kad ir kaip keista – daktaro Jozefo Gėbelio (Joseph Goebel). Gėbelso bute Hermano Gėringo gatvėje buvo parengtas specialus kambarys šiam darbui atlikti, specialiai užsakyta kamera ir skirti du sekretoriai asistentai, kuriuos prižiūrėjo Gėbelso asmeninis stenografistas Richardas Otė (Richard Otte).[36] Labiausiai Gėbelsą slėgė didėjanti oro antpuolių jėga; lapkričio pradžioje jis savo dienoraštyje pažymėjo, jog žmonės, ypač vakarinėje Vokietijos dalyje, nori taikos bet kokia kaina ir netgi vietinę partiją apėmusi susitaikymo nuotaika. 1944 metų rudenį Gėbelsas labai retai matydavo Hitlerį, o gruodžio 1 d. pažymėjo, jog nors neutralūs reporteriai kalba apie pasipriešinimo „stebuklą“, Vokietijos viduje tarpsta „pasitikėjimo partijos lyderiais, netgi pačiu fiureriu, krizė“. Apie Hitlerį sklandė baisūs gandai, netgi buvo teigiama, kad jis negyvas.[37]

Iš tikrųjų, Hitleris grįžo į Berlyną, nes prie jo štabo Rastenburge dabar pavojingai priartėjo sovietų fronto linija. Gruodžio 1 d. Gėbelsas buvo iškviestas į Reicho kanceliariją ir ten rado savo vadą „žvalesnį ir optimistiškiau nusiteikusį“, negu matė ilgą laiką prieš tai. Hitleris detaliai išdėstė Gėbelsui savo planus apie artėjantį puolimą Ardėnuose, kuris atskirtų sąjungininkus vienus nuo kitų, pradedant kanadiečiais. Vėliau tą vakarą Gėbelsas buvo dar kartą iškviestas, ir abu vyrai kalbėjosi iki pusės šešių ryto. Hitleris paaiškino, kaip jo puolimas pasieksiąs Antverpeną per dešimt dienų ir atkirsiąs visą šiaurinę sąjungininkų fronto dalį: „Ten bus neįsivaizduojamo masto antikos laikų mūšis.“ Kai Lamanšo pakrantė bus atkovota, bus atnaujintas Londono puolimas lėktuvais-sviediniais ir raketomis. Gėbelsas pamanė, jog šis planas „sumanytas genialiai paprastai ir suteikia progų visiškai sunaikinti priešo pajėgas“. Apimti entuziazmo, abu vyrai vaikščiojo šen bei ten po kambarį galiausiai keisdamiesi „senais prisiminimais“ ir buvo laimingi, kad „širdyje

nepasikeitė“[38]. Po kelių dienų Hitleris netgi priėmė Magdos kvietimą atvykti į Lankę arbatos. Gėbelsas džiaugėsi jį matydamas po ketverių metų pertraukos atsipalaidavusį ir besišnekučiuojantį su šeimyna. Drauge jie apgailestavo dėl sąjungininkų vykdytų oro antpuolių, o Hitleris „pabrėžė viską padaręs, kad būtų išvengta tokio karo“. Gėbelsas buvo taip apimtas susižavėjimo, kad tęsė tokiais žodžiais: „Tai visiškai atitinka faktus. Jis bandė visomis įmanomomis priemonėmis pasiekti, kad karas vyktų humaniškai.“[39]

Ardėnų puolimas prasidėjo ankstyvą gruodžio 16 dienos rytą ir sukėlė aiškią nuostabą. Kurį laiką Gėbelsas net galėjo mėgautis sėkmės iliuzija: „Žemėlapyje dabar aiškiai matyti mėlynos strėlytės, kurių mes jau seniai nematėme.“[40] Nors skeptikai, pavyzdžiui, Guderianas, teigia per kelias dienas supratę, jog puolimas žlugo[41], Gėbelsas visai prieš Naujuosius metus tvirtai laikėsi nuomonės, kad šis puolimas bent jau išmušė amerikiečius ir britus iš vėžių ir atgaivino vokiečių iniciatyvą Vakarų fronte. Kalėdos ir Naujieji metai neišvengiamai buvo liūdni, bet pastebėta ir šiek tiek naujo optimizmo. Magda išsiuntinėjo atvirukus ir dovanas, kaip darydavo seniau; pavyzdžiui, ji nusiuntė 100 markių – tą darė per kiekvienas Kalėdas nuo 1933 metų – Hanso Hofmano, Hitlerjugendo organizacijos nario, kuris žuvo per gatvės muštynes 1931-aisiais, motinai. Ji pridėjo palinkėjimą: „Vilties, kad ateinantys metai atneš pergalingą taiką, kuri bus iškovota taip sunkiai ir taip garbingai.“[42]

Per Naujųjų metų sutikimą Gėbelsas galiausiai suorganizavo tai, ką laikė savo paskutine didžiojo propagandos rinkinio dalimi. Jis įtikino Hitlerį po ilgos tylos kreiptis į vokiečių tautą ir šį kreipimąsi kruopščiai įterpė į didesnę radijo programą. Visai prieš pat vidurnaktį Naujųjų metų išvakarėse aktorius Heinrichas Georgė (Heinrich George) per radiją skaitė Klausevico (Clausewitz) „Politinį testamentą“. Lygiai dvyliktą valandą suskambėjus varpams ir sugrojus Badenveilerio (Badenweiler) maršą, kreipėsi Hitleris. Tada Gėbelsas pasakė jau tradicine tapusią Naujųjų metų kalbą. Propagandos ministerija Berlyne nurodė savo biurams visame apsiaustame Reiche nedelsiant pranešti apie žmonių reakciją į visą transliaciją su atskirais komentarais apie Hitlerio ir Gėbelso kalbas, ir pranešimų pluoštas jau kitą vakarą gulėjo ant Gėbelso stalo. Žinant, kad šiuos pranešimus parengė partijos aktyvistai ir kad jie buvo skirti

propagandos ministrui, juos reikia interpretuoti atsargiai, tačiau keli dalykai yra visiškai aiškūs. Pirma, transliacija vyko didelei auditorijai – jos sunerimę klausėsi milijonai žmonių. Antra, buvo išreikštas visuotinis dėkingumas ir palengvėjimas, kai Hitleris vėl kreipėsi į tautą. Daugumą klausytojų sujaudino kalbos pateikimas didesnėje transliacijoje. Pranešime iš Poznanės girdėti herojiška gaida:

> Gruodžio 31-osios diena ir vakaras buvo kupini kalbos laukimo, kai tuoj po vidurnakčio nuskambėjo Badenveilerio maršas, visa *tauta* pasijuto beveik kūniškai susieta su savo fiureriu, ant kurio pečių šiais naujai prasidedančiais metais gula Reicho ir viso žemyno likimas.[43]

Su panašiu entuziazmu buvo atsiliepiama ir apie Gėbelso kalbą, jis pasibraukė pieštuku tokią ištrauką:

> Reicho ministro kalba dažniausiai apibūdinama kaip šedevras, aplenkęs visas nesenų laikų ministrų kalbas, taip pat ir kalėdinę, savo raiškos jėga, žodyno turtingumu ir šiluma. Jis dar kartą kalbėjo tautos širdims, kaip iš tiesų tik daktaras moka.[44]

Šis pataikaujantis tonas slėpė kur kas daugiau. Iš Kelno, vieno labiausiai bombarduojamų Vokietijos miestų, buvo pranešta, kad Gėbelso kalba daugiausia suprasta kaip „tikro vyro kalba tinkamu metu“. Jo bandymas pavaizduoti Vokietiją kaip pasaulio kultūros centrą ir „praktiniai pavyzdžiai“, kas lauktų Vokietijos, jeigu sąjungininkai triumfuotų, – kitaip tariant, „girtų negrų“ ir „plepių anglų bei amerikiečių agitatorių“ viešpatavimas, – buvo priimtas itin palankiai.[45] Šiaurinės Vokietijos Šverino apylinkėse moterys akivaizdžiai buvo „ypač dėkingos“ Gėbelsui už jo kalbą. Apie panašų entuziazmą buvo pranešama iš bombų nuniokoto Brėmeno ir Vilhelmshaveno.[46]

Tačiau tarp visų šių meilikavimų bei nacių hiperbolių buvo ir ženklų, jog ne viskas taip puiku. Keliose vietose, pavyzdžiui, Osle, klausytojai negalėjo klausyti transliuojamų kalbų dėl oro pavojaus signalų. Reikia pasakyti, kad iš

Zalcburgo, kurio karas beveik nepalietė, gauta pranešimų, jog klausytojai nusivylę: Hitlerio kalboje apie naujus ginklus arba naujus puolimus, kurie galėtų pakreipti karo eigą kita linkme, trūko konkrečių pavyzdžių. Iš Klagenfurto, daug arčiau fronto linijos, panašūs nusiskundimai buvo susiję su tuo, kad vietos gyventojai jautėsi visiškai bejėgiai prieš oro antpuolius.[47] Net iš Poznanės, to menamo ištikimybės bastiono, pranešta, kad gyventojų mažuma tikėjosi iš Hitlerio „sensacingo aktualaus pareiškimo“ ir „buvo nusivylusi bendru kalbos pobūdžiu“. Tarsi atsiprašydamas už šią pasiruošimo spragą, Gėbelso pareigūnas Poznanėje pridūrė, kad iš tiesų buvę labai sunku sekti kalbą dėl prasto transliacijos priėmimo.[48]

Netgi Gėbelsas panašiai svyravo tarp optimizmo ir nusiminimo. Jis rašė tikėjęsis, jog Hitlerio kalba sukels „neregėtą efektą ne tik vokiečių tautai, tačiau ir neutralioms, ir netgi priešiškoms užsienio valstybėms“. Jis padiktavo ir šį komentarą: „Metams baigiantis, mintys nuklysta į praėjusius metus. Jie buvo baisiausi per visą mano gyvenimą. Tai, kokius rūpesčius ir naštą mes turėjome įveikti šiemet, dabar atrodo kaip baisiausias prisiminimas. Tikiuosi, jog lemtis apsaugos mus nuo dar vienų tokių metų.“[49]

Bet kokios likusios iliuzijos žlugo sausio viduryje, kai po kelių mėnesių ramybės sovietai puolė iš savo placdarmų forsuodami Vyslą ir pasukdami tiesiai link rytinės Vokietijos sienos. Gėbelsas jau seniai tikėjosi šio puolimo, tačiau stebinamai galvojo, kad vokiečių kariuomenė toje vietoje gali išlaikyti liniją, nustatytą 1944-ųjų rugpjūtį. Iš tiesų, kariuomenė, negavusi pastiprinimo ir naujų ginklų, kuriuos Hitleris planavo savo brangiam Ardėnų puolimui, niekaip negalėjo pasipriešinti kruopščiai parengtam sovietų puolimui. Pradėję 1945 m. sausio 12 d. ir įsiamžinę istorijoje, sovietai nušlavė vokiečių gynybą Lenkijoje ir, pasinaudodami įšalusia žeme bei užšalusiomis upėmis, skubiai patraukė link Berlyno. Milijonai įbaugintų vokiečių civilių pabėgo į vakarus naudodamiesi visomis prieinamomis transporto priemonėmis. Likusieji patyrė baisius žiaurumus; daugelis nusižudė nenorėdami susidurti su Raudonąja armija.

Gėbelsas Berlyne ir vėl neskubėjo suvokti katastrofos masto. Tik sausio 16 d. jis pripažino, kad sovietai iš tiesų įsiveržė į šalį; sausio 21 d. jis užrašė,

kad 2–3 milijonai civilių pasitraukė į šalies gilumą, dabar suprasdamas, kad dideli Prūsijos centrinės dalies plotai jau prarasti. Šis įsiveržimas į Vokietiją sukėlė pokyčių vertinant karo pobūdį iš Gėbelso perspektyvos. Reguliarioji kariuomenė vėl patyrė nesėkmę, ir dabar jis prisiminė savo senus draugus gauleiterius tikėdamasis, kad jie vadovaus pasipriešinimui ir padės susitvarkyti civiliams tuose rajonuose, kuriems grasina sovietai. Jo senas tikėjimas „valia“ bei „pasiaukojimu“ iškilo viešumon, ir Gėbelsas dabar visiškai sutiko su Hitlerio nuomone, jog kiekvienas Vokietijos miestas turi būti ginamas kaip „tvirtovė“ iki paskutinio gyvojo ir paskutinės kulkos. Paprastai istorikai tokį požiūrį vertina kaip visiškai iliuzinį ir betikslį, tačiau reikia turėti omenyje, kad veržđamiesi į priekį sovietai turėjo apsupti daug Vokietijos miestų, kuriuose improvizuotos vermachto ir SS grupuotės, priešlėktuvinės gynybos kuopos ir *Volkssturm* daliniai aršiai priešinosi; kai kuriais atvejais gynyba tęsdavosi kelis mėnesius – to ankstesnių puolimų metu nėra buvę. 1945 metų sausį ar vasarį nė vienas didelis Vokietijos miestas nepasidavė be kovos. Tomis lemtingomis dienomis Gėbelsas nuolat palaikė ryšį telefonu su „tvirtovių“ gauleiteriais, ragindamas juos imtis visų įmanomų priemonių ir toliau kovoti. Jis niekino Arturą Greizerį (Arthur Greiser), Vartelando (aneksuota vakarų Lenkijos teritorija Trečiajame Reiche – *red. past.*) gauleiterį, kuris su dauguma savo žmonių pasitraukė iš Poznanės likus kelioms dienoms iki sovietų pasirodymo, palikdamas savo pavaduotoją nuožmiai gintis kelias savaites. O savo seną bendražygį Karlą Hankę, kuris paruošė Vroclavą mėnesius trukusiai apsiausčiai uždegančiomis kalbomis, prieš kurias įvykdyta vieša miesto mero egzekucija apkaltinus „defetizmu“[50], liaupsino gražiausiais žodžiais.

Sausio 22 d. Gėbelsas susitiko Hitlerį, dabar grįžusį iš laikinojo štabo Vakaruose. Prieš aptardami situaciją, jie peržiūrėjo vėliausias kino kronikas, kuriose daugiausia buvo rodomas raketų „V2“ paleidimas prieš Didžiąją Britaniją. Neseniai perskaitęs pranešimą, kuriame nepagrįstai tvirtinama, jog didžioji dalis Londono buvo evakuota ir „ištisi miesto rajonai buvo apleisti“[51], Gėbelsas, be abejo, dėl to apsidžiaugė. Jis pritarė Hitlerio planui perkelti geriausias turimas pajėgas iš Ardėnų ne į žlungančius frontus Prūsijoje ir Silezi-

joje, bet naujam puolimui, siekiant užsitikrinti Vengrijos naftos baseinus. Gėbelsas taip pat pritarė keistam Hitlerio sprendimui skirti Himlerį vadovauti įsivaizduojamai „Vyslos armijos grupuotei“ Rytų fronto centre, idant sustabdytų sovietų veržimąsi į priekį. Abu nė kiek neabejojo, kad patyręs partijos kovotojas yra geriau tam pasirengęs negu reguliariosios armijos generolas. Gėbelsas netgi norėjo skirti Himlerį visos kariuomenės vyriausiuoju vadu.[52] Sausio 24 d. juodu vėl susitiko ir aptarė milžiniškus pabėgėlių srautus, kurie veržėsi per pašalusią žemę puolančių sovietų priešakyje. Gėbelso pateikta šio pokalbio santrauka skamba beširdiškai: „Mes darome, ką galime, o visa kita yra lemtis.“[53]

Iš daugelio šaltinių žinome, kad Hitleris liko abejingas nelaimingų civilių likimui kaip ir tų, kuriuos bombardavo Vakaruose. Gėbelsas buvo nuoširdžiai sukrėstas vokiečių patiriamų kančių vaizdo ir iš tiesų nuolat stengėsi bent kažkiek padėti pabėgėliams. Sausio 27 d. Gėbelsas kalbėjosi su Gėringu, kuris nepritarė Hitlerio idėjai organizuoti puolimą Vengrijoje, ir maldavo Gėbelsą priversti Hitlerį derėtis su britais pasinaudojus Gėringo kontaktais Švedijoje. Nors Gėbelsas laikė Gėringą „beveik defetistu“, jis aptarė šią idėją su Hitleriu, bet nesėkmingai. Netrukus po šio pokalbio su Hitleriu Gėbelsą aplankė Magda ir trys vyresnieji vaikai. Jie matė pabėgėlius iš Rytų netoli Vandlico ir buvo akivaizdžiai nusiminę. Tą naktį Gėbelsas paslaptingai užrašė dienoraštyje: „Gerokai po vidurnakčio užsitęsė mano ilgi pokalbiai su Magda. Galima tik įsivaizduoti, kokie rūpesčiai mūsų laukia.“[54] Galima spėlioti apie šio pokalbio turinį, bet būtų protinga manyti, kad juodu kalbėjosi apie tai, ką daryti su savo vaikais, jeigu karas bus pralaimėtas. Pasak generolo Guderiano, Gėbelsas jau 1943 metų liepą jam papasakojo manąs, kad „rusai pasieks Berlyną, o mes turėsime nunuodyti savo žmonas ir vaikus, kad jie nepakliūtų į šio žiauraus priešo rankas“[55].

Tai buvo nevilties laikas. Kariniai komunikatai nespėdavo pasivyti į priekį žygiuojančių sovietų, sklandė gandai, jog sovietai vis labiau artėja prie Berlyno. Gėbelso adjutantas pažymėjo, kad Magda sausio 29 d. atėjo į jo kambarį susijaudinusi ir paklausė, ar tiesa, kaip sakęs jos vyras, jog sovietai yra tik per 100 kilometrų nuo Berlyno. Kai Ovenas pasakė, jog tai iš tiesų įmanoma, ji

„nebesivaldydama“ apsiverkė. Pasak jo, Magda dar nebuvo nusprendusi, ką daryti su vaikais.[56] Berlyno gyventojai buvo priblokšti sausio 31 d. išgirdę, kad sovietų tankai pervažiavo Oderio upę ties Kynice ir juos tik dvi valandos skiria nuo miesto centro. Jokia didesnė vokiečių kariuomenė nestojo tarp jų ir savo sostinės. Berlynas buvo neginamas, neturėjo įtvirtinimų; dauguma jo priešlėktuvinių kulkosvaidžių ir *Volkssturm* dalinių jau buvo išsiųsta į frontą. Pasklido gandai, kad sovietų tankus jau matė miesto pakraštyje.

Gėbelsas buvo neabejotinai priblokštas ir išsigandęs, kaip ir kiti berlyniečiai. Jis nedelsdamas ėmėsi koordinuoti gynybą, iškviesdamas skirtingus pareigūnus ir bendražygius ir duodamas jiems tikslias užduotis. Jis rekvizavo 25 000 prieštankinių pabūklų „Panzerfaust“ siuntą iš Leipcigo ir surado apie 150 įvairios būklės tankų ir šarvuočių skirtingose Berlyno vietose. Jis ištraukė gripu sergantį Špėrą iš lovos ir liepė jam surankioti visus įmanomus ginklus fabrikuose bei laukiantį transportą Berlyne paskubomis renkamiems daliniams. Buvo surinktos benzino ir maisto atsargos. Miesto gatvėse iškilo prieštankiniai barjerai. Apie Gėbelso baimę galima spręsti iš jo plano tą dieną siųsti savo ministerijos automobilį paimti Magdos ir vaikų bei kitų šeimos narių iš Lankės ir atvežti juos į pusiau sugriautą namą Hermano Gėringo gatvėje. Gėbelsas buvo iš tiesų pasiryžęs herojiškai priešintis sostinėje, ir iš tiesų jokie kiti veiksmai nebūtų suderinami su viskuo, ką jis kalbėjo nuo savo politinės karjeros pradžios. Kaip jis galėtų šlovinti SA vyrus, žuvusius gatvės mūšynėse, arba įtikinėti savo gauleiterius ir partijos darbuotojus kautis iki mirties Kenigsberge, Dancige ir Vroclave, jeigu nebūtų pats pasirengęs ginti Reicho sostinę? Tą vakarą Gėbelsas kalbėjosi su Hitleriu Reicho kanceliarijoje. Vėl spaudė siekti susitarimo per derybas. Pasakė Hitleriui nepaliksiąs Berlyno, kol bus likęs nors vienas namas, kurį galima apginti, Magda taip pat pasiliksianti ir vaikai iš miesto išsiųsti nebūsią. Potekstė buvo aiški. Jeigu reikės, jie visi čia mirs. Hitleris atsakė manęs, jog Magda klysta, tačiau pridėjo, kad Eva Braun taip pat priėmusi panašų sprendimą.[57]

Sovietai nesiveržė gilyn į Berlyną ir vėl padarė pauzę, kad sustiprintų savo pozicijas. Po sausio 31 dienos panikos Berlynui buvo suteikta nesmagi pertrauka, ir maždaug dešimčiai savaičių gyvenimas tarsi grįžo į įprastas vėžes.

Tačiau nusiraminti nepavyko, nes vasario 3 dieną milžiniškas amerikiečių bombonešių antpuolis padarė daug nuostolių, ir dienų dienas mieste liepsnojo gaisrai. Vandens, dujų ir elektros tiekimas negalėjo būti atnaujintas didelėse miesto dalyse, o vyriausybiniai reikalai buvo tvarkomi pastatuose, kurių langai neturėjo stiklų. Kalbėdamasis su Hitleriu vasario 5 dieną Gėbelsas sutiko, kad jie niekada nepasiduos. Jis padiktavo: „Širdyje aš daugiau nebeturiu jokių asmeninių ryšių su vadinamuoju privačiu gyvenimu.“[58] Pasak Oveno, Gėbelsas vėl liepęs Magdai išsivežti vaikus į Vakarus tokiais žodžiais: „Jūs ten būsite saugūs. Britai nieko jums nedarys.“ Ji atsisakė. Gėbelsas pasakojo Ovenui, kad Magda turinti vaikams nuodų, bet nenaudosianti jų iki paskutinės minutės. Atskirai pasakė, jog naciai visiems laikams turės siaubūnų bei nusikaltėlių etiketę, o jis nėra pasirengęs leisti sau, savo žmonai ar vaikams gyventi matant „mūsų žlugimą“[59]. Vasario 11 dieną Gėbelsas asmeniškai užrašė savo susirūpinimą dėl šeimos ir vaikų: „Galima tik įsivaizduoti, kokią psichologinę naštą mudu su Magda jaučiame dėl jų.“ Vis dėlto kovo 4 d. vėl pasakė Hitleriui, kad Magda ir vaikai liks su juo Berlyne „bet kokiomis aplinkybėmis“[60].

Nuo 1945 metų sausio iki balandžio Gėbelsas tebetęsė savo viešąjį gyvenimą, kiek tik galėjo pastaruosius kelerius metus. Jis vis dar rašė ginkluotųjų pajėgų komunikatą savo dienoraštyje, nors jo žinias dažnai pasendindavo greita pažanga viename ar kitame fronte. Propagandos ministras smulkiai aprašinėdavo didėjantį vokiečių kariuomenės išsekimą, civilių dvasios žlugimą ir ypač skausmingą dalyką – partijos irimą. Pats Gėbelsas irgi buvo beprarandąs viltį. Išgirdęs, jog Himleris skrajutėje paskelbė, esą Dievas neapleis „savo narsios vokiečių tautos“, jis pakomentavo: „Kad ir kaip būtų, mano nuomone, Viešpats Dievas iš tiesų yra kietaširdis.“ Išgirdęs, kad sąjungininkų lyderiai Jaltoje susitarė panaikinti Vokietijos generalinį štabą, jis niūriai pareiškė: jeigu tai vienintelis priešų reikalavimas, tam reikalavimui su džiaugsmu reikia pritarti.[61] Gėbelso informacija iš tiesų buvo kiek klaidinga: Himlerio skrajutė užtikrino vokiečius, kad „Viešpats Dievas“ atneš jiems pergalę.[62] Gėbelsas laikėsi vis mažėjančios vilties, kad įmanomas sąjungininkų susiskaidymas, ir koneveikė baisų likimą, laukiantį Europos, padalytos tarp „bolševikų“ ir „plu-

tokratų“. Nors viešai dar skelbdavo savo tvirtą tikėjimą Hitleriu bei pergale, tačiau suprato, kad Hitleris neatleis Gėringo arba Ribentropo ir kad jo požiūris į karinę situaciją pernelyg optimistinis. Propagandos ministras paniekinamai pažymėjo, kad Rozenbergas vis dar atsisako paleisti savo ministeriją okupuotų Rytų reikalams spręsti, norėdamas dabar ją pavaizduoti kaip „ministeriją Rytų reikalams“. Jis šaipėsi, jog Rozenbergas gali taip pat sėkmingai sukurti „ministeriją Vakarų reikalams“ arba „ministeriją Pietų reikalams“.[63] Galbūt labiausiai Gėbelsui kėlė apmaudą faktas, kad tuo metu, kai Reichas buvo triuškinamas iš oro, okupuotas ir iš Rytų, ir iš Vakarų, Hitleris atsisakė viešai kalbėti. Gėbelsas tebetikėjo sakytinio žodžio galia, kuri, jo manymu, padėjo jiems su Hitleriu pasiekti pergalę iki 1933 metų, taip pat, jo tvirtinimu, Čerčiliui 1940 metais ir Stalinui 1941-aisiais.

Paskutinė Hitlerio kalba iš tiesų buvo transliuojama sausio 30 dieną, per jo atėjimo į valdžią metines, Gėbelso maldavimai jo neveikė. Gėbelsas pats dalyvavo transliacijoje savo tautos likučiams sausio 28-osios vakarą. Jis ir dabar kalbėjo taip pat aistringai kaip anksčiau, bet jo argumentų skurdumas paaiškėjo iš teiginio, kad politiniai lyderiai turi „vertinti ne faktus, o galimybes ir šansus“. Jis ir vėl koneveikė „tarptautinę žydiją“ ir, be abejonės, susilaukė kai kurių klausytojų pritarimo kalbėdamas su įtūžiu apie „priešų oro antpuolius“ ir „neapsakomus bolševikų žiaurumus“. Gėbelsas paskelbė: „Mes greičiau mirsime, negu pasiduosime“ ir šiurpą keliančiu tonu išreiškė panieką idėjai gyventi „su baime ir priklausomiems“. Jis tvirtino, kad tokiomis aplinkybėmis netausos nei savo, nei savo vaikų gyvybės. Jis „savo noru ir su džiaugsmu atsisakys tokio gyvenimo“. Jo noras mirti daugumą klausytojų paveikė mažiau; tuo laiku tapo aišku, kad visoje Vokietijoje žmonės buvo labiau linkę pasiduoti, negu mirti. Gėbelso adjutantas buvo priblokštas, jo žodžiais tariant, „kalbos prie kapo“[64]. Ne vienintelis. Viktoras Klempereris, kuris per stebuklą išgyveno baisų britų antpuolį Dresdene vasario 13–14 dienomis, girdėjo kai kurias šios kalbos dalis ir vėliau rašė:

> Gėbelsas kalbėjo kitaip nei visada. Jis daugiausia apsiėjo be retoriško tono bei struktūros ir verčiau leido atskiriems žodžiams sklisti labai lė-

> tai, vienodai juos pabrėždamas kaip kūjo dūžius, darydamas pauzes po kiekvieno dūžio. Visa kalba buvo persunkta absoliutaus nusivylimo.[65]

Vakaruose amerikiečiai ir britai buvo sveikinami su baltomis vėliavomis, ir paskutiniai Gėbelsą pasiekę viešosios nuomonės pranešimai neleido abejoti, kad žmonės nebetiki pergalės galimybe. Hitleris, nors nesiteikė kalbėti, vasario 24 d. išleido proklamaciją, kurioje pranašavo pergalę, bet paskutinis išlikęs viešosios nuomonės pranešimas Propagandos ministerijai rodo, kad ši proklamacija sutikta pernelyg skeptiškai. Buvo cituojama visuomenės atstovo komentaras: „Fiureris visą laiką pranašavo pergalę“ ir „amžinai ta pati sena plokštelė“.[66]

1945 m. kovo 8 d. Gėbelsas paskutinį kartą mėgavosi „senomis geromis dienomis“, kurių prisiminimai jį palaikė nuo 1933-ųjų. Jis išvažiavo iš Berlyno automobiliu aplankyti fronto liniją Silezijoje, kur generolo Šernerio (Schörner) vadovaujama kariuomenė atsiėmė Laubaną (dab. Lubanas, miestas pietų Lenkijoje – *red. past.*). Buvo giedra ir šalta diena, iš fronto girdėjosi pabūklų ugnis. Laubano turgaus aikštėje, apsupti liepsnojančių sovietų tankų, Šerneris ir Gėbelsas sakė kalbas. Gėbelsas nepaprastai išliaupsino Šernerį vien dėl jo žiaurių sprendimų pakarti dezertyrus ir palikti jų kūnus matomoje vietoje. Toliau Gėbelsas nukeliavo į Gerlicą, ten kalbėjo „sausakimšoje miesto rotušėje kareiviams ir *Volkssturm* nariams“, o vėliau su kai kuriais iš jų pavakarieniavo. Vėliau padiktavo: „Aš ir vėl matau, kad tarp šių vyrų paplitęs tvirtas tikėjimas pergale ir fiureriu <...> Tai nuostabios akimirkos, puikiai gydančios sielą.“ Gėbelsą lydėjo filmavimo komanda, ir šio vizito kadrai vėliau buvo parodyti viename iš jo paskutinių kino žurnalų. Buvo parodyta, kaip Gėbelsas Laubane kalbasi su šešiolikmečiu Hitlerjugendo nariu, kuriam buvo įteiktas „Geležinio kryžiaus“ apdovanojimas. Filme apie tai, kaip propagandos ministras kreipiasi į minią Gerlice, kamera ilgiau rodo vienuolės su abitu veidą tuo metu, kai Gėbelsas kalba apie „iššudytus vaikus ir garbę praradusias moteris“ kaip sovietų antplūdžio palikimą.[67]

Tomis paskutinėmis savaitėmis Gėbelso propagandos aparato likučiai dar veikė, bet jaučiamas netikrumas dėl kai kurių iš paskutinių išlikusių pusiau

sugriautos Propagandos ministerijos dokumentų. Ši organizacija, stebinusi pasaulį milžiniškų partijos masinių mitingų organizavimu ir teatrališkomis valstybinėmis laidotuvėmis, dabar pasitenkino apgailėtinomis improvizacijomis. 1945 metų kovo viduryje ji laikėsi strategijos, kad „geriausias ir pigiausias būdas perduoti priešui mūsų propagandinę medžiagą“ yra paprasčiausiai palikti šią „medžiagą“ apleistuose rajonuose Rytuose ir Vakaruose.[68] Patarimas vis tiek buvo išsiuntinėtas regioniniams propagandos biurams. Linco biuras pateikė dviejų skrajučių pavyzdžius, kurie buvo paruošti vermachtui, ir iki kovo pabaigos turėjo padaryti juos – ir būsimą „propagandinę medžiagą“ – glaustesnius ir atspausdinti tekstą stambesniu šriftu.[69] Reicho kultūros kabinetas vis dar veikė iš savo pagrindinio biuro Berlyne, Šliuterštrasėje, ir bandė reguliuoti tai, kas dar buvo likę iš Vokietijos kultūrinio gyvenimo. Dirigentas Eugenas Jochumas (Eugen Jochum) – vienas iš „Dievo apdovanotųjų“ menininkų, kurie buvo atleisti nuo karinės tarnybos – reikalavo, kad jam mokėtų 2000 markių už pasirodymą, tiek pat, kiek ir kitiems garsiems dirigentams – Klemensui Krausui (Clemens Krauss), Hansui Knapertsbuchui (Hans Knappertsbusch) ir Karlui Biomui (Karl Böhm). Jis aiškino pateikęs šį reikalavimą ne dėl asmeninių interesų, bet dėl to, kad Hamburgo filharmonijos orkestras, kuriam jis atstovavo, būtų laikomas tokio pat lygio kaip Miuncheno ir Vienos orkestrai. 1945 metų balandį Jochumui siūloma suma beveik padvigubėjo. Galiausiai Kultūros kabinetas parašė Jochumui patvirtinimą, kad jam bus sumokėta 4000 markių už pasirodymą 1945 m. balandžio 17 d.; tuo laiku Viena jau buvo Raudonosios armijos gniaužtuose. Britų ir amerikiečių daliniai sparčiai artėjo prie Hamburgo ir Miuncheno; abu šie miestai, kad ir kaip ironiška, norėjo, kad Jochumas diriguotų jų orkestrams.[70]

Gėbelsas vis dar domėjosi politikos detalėmis. Paskutinį kartą mėgindamas koordinuoti darbo jėgą jis išleido nurodymą visiems civiliams pabėgėliams ir kareiviams, atsiskyrusiems nuo savo dalinių, registruotis policijoje arba armijoje tuose rajonuose, į kuriuos jie pabėgo. Šis įsakymas ypač buvo taikomas visiems vyrams nuo 15 iki 60 metų amžiaus.[71] Po triuškinamo oro antpuolio Dresdene vasario mėnesį Gėbelsas pareikalavo, kad Vokietija atsisakytų laikytis Ženevos konvencijos ir įvykdytų mirties bausmę tokiam pa-

čiam skaičiui karo belaisvių britų ir amerikiečių, kiek vokiečių žuvo per šį oro antpuolį.[72] Gėbelsas taip teigdamas turėjo kitų sumetimų negu kerštas. Jis norėjo išprovokuoti amerikiečius ir britus pasielgti dar baisiau okupuotoje Vokietijoje, kad tauta jų bijotų ir priešintųsi kaip sovietams. Bet Hitleris atmetė tokią mintį, kaip ir daugelį Gėbelso pasiūlymų paskutiniais karo mėnesiais. 1945 metų kovą ir balandį Gėbelso požiūris į Hitlerį aiškiai pasikeitė: jis pradėjo suprasti, kad Hitleris niekad nesiims esminių pokyčių, ypač kaip vadovas, ir kad dėl to nėra vilties susitarti dėl derybų ar kaip nors pakeisti susiklosčiusią karo situaciją. Kiekvienas, su kuriuo kalbėjosi Gėbelsas, patvirtindavo jo neabejotiną panieką Gėringui ir Ribentropui ir meldė jį susitarti su Hitleriu, kad juos atleistų. Kovo 11 d. Hitleris su Gėbelsu netgi nusigręžė nuo savo seno draugo Himlerio, kuris, pasak Hitlerio, „tiesiogiai nepaklusdamas“ nevykdė jo įsakymų su savo Vyslos armijos grupuote pulti sovietus Pomeranijoje. Gėbelsas, vos prieš kelias savaites manęs, jog Himleriui turi būti suteiktas visos kariuomenės vyriausiojo vado titulas, dabar pridėjo nemanąs, kad būtų išmintinga Himleriui patikėti vadovavimą armijos grupuotei. Kovo 15 d. Hitleris pasakė Gėbelsui, kad išrėžęs Himleriui „nepaprastai energingą papeikimą“ ir palyginęs jo nesėkmes su tų kareivių, kurie leidę amerikiečiams užimti nepaliestą vieną iš tiltų per Reiną Remagene. Keturi iš šių vyrų jau buvo nuteisti ir sušaudyti.[73]

Gėbelsas tikriausiai jautė savotišką piktdžiugą (*Schadenfreude*), kad tiek daug jo buvusių bendražygių neteko Hitlerio malonės, o štai jį fiureris vis dar mėgo, bet širdyje visgi jautėsi nusivylęs. Dabar propagandos ministras beveik kas vakarą kalbėjosi su Hitleriu ir nuolat spaudė jį atsikratyti Gėringo ir Ribentropo. Po vieno iš tokių pokalbių kovo 21 d., kuris, kaip ir daugelis tuometinių pokalbių, vyko oro pavojaus slėptuvėje, britų „Mosquito“ mėtant bombas jiems virš galvos, Gėbelsas grįžo į savo namą:

> Man grįžus visas namas skendi tamsoje. Apšvietimo kabelis vėl nutrauktas. Niūrus ir kiek melancholiškas vakaras. Magda išvyko į Dresdeną aplankyti ponios fon Arent (Herta von Arendt). Galima pasijusti prislėgtam tokią valandą, ypač tada, kai užduodu sau šį klausimą:

ką man daryti, kad galėčiau atlikti tai, ką reikia atlikti? Širdyje jaučiu didelę moralinę ir nacionalinę atsakomybę vokiečių tautai (*Volk*), nes esu vienas iš nedaugelio, kuriuos fiureris dar išklauso. Tokią galimybę reikia išnaudoti visais įmanomais būdais. Bet iš tiesų negaliu daugiau padaryti, negu dabar darau.

Šiandien ir vėl išdėsčiau atvirą nuomonę fiureriui tokiu būdu, kaip retai kada gyvenime esu su juo kalbėjęs. Bet, kaip ir sakiau, sėkmė kol kas nenusišypsojo.[74]

Kitą dieną Gėbelsas padiktavo:

> Laiškuose man taip pat reiškiama visiška apatija ir susitaikymas. Čia taip pat visur atvirai kalbama apie vadovavimo krizę. Gėringas, Lėjus ir Ribentropas mėgaujasi kalbomis nepritardami visiems laiškų autoriams. Liūdna, bet fiureris irgi vis dažniau minimas kritinėmis akimirkomis <...> Aš taip pat tikiu, kad mano darbas šiandien visiškai nebeveiksmingas. Man atrodo pražūtinga, kad dabar kritikai nebeapsiriboja fiurerio asmeniu arba nacionalsocialistine idėja ir nacionalsocialistų judėjimu. Dauguma partijos bendražygių taip pat pradeda dvejoti.[75]

Net Gėbelsui diktuojant savo dienoraščio įrašą britų, kanadiečių ir amerikiečių kariuomenės plito iš savo placdarmų rytiniame Reino krante į Rūro slėnio šiaurę bei pietus ir link Berlyno. Skaitydamas visuomenės atstovų laiškus, pasiekusius jį per kitas kelias dienas, Gėbelsas pastebėjo, kad dauguma laiškų autorių dabar kelia klausimą, „kaip jie galėtų geriausiu ir garbingiausiu būdu atsisveikinti su šiuo siaubingu gyvenimu“[76].

Reichas žlugo: Vakaruose buvo apsuptas Rūras; Rytuose Kenigsbergo gynėjai pasidavė balandžio 10 dieną. Diena anksčiau Magda išsiuntė laišką apsiausto Vroclavo gynėjams, kurie dar tebesilaikė vadovaujami jos buvusio meilužio Karlo Hankės. Jos žodžiai leidžia spėti, jog ji žinanti, kad galas netoli. Ji išliaupsino paskutinę „nuostabią transliaciją“ iš šio miesto, kurią apibūdi-

no kaip „paskutinę dovaną man iš Vroclavo“[77]. Gėbelsas buvo ypač sunerimęs dėl, jo akimis žiūrint, bailių mėginimo apginti Vieną, kurią paėmė sovietai po vos kelias dienas trukusios kovos. Po daugelio metų santūrumo jis atskleidė savo tikruosius jausmus vieniečiams viename iš savo paskutinių išlikusių dienoraščio įrašų: „Jie yra bjauri minia, sudaryta iš lenkų, čekų, žydų ir vokiečių mišinio.“[78] Gėbelsas labai stengėsi visus savo dienoraščius, paties rašytus ir padiktuotus, perkelti į mikrofilmus stiklo plokštelėse, bet jokių įrašų po balandžio 10 dienos neišliko. Šios stiklo plokštelės buvo kruopščiai supakuotos į aliuminio dėžes ir užkastos netoli Potsdamo. Originalūs rankraščių sąsiuviniai ir spausdinti įrašai nuo 1941 metų buvo panašiai supakuoti ir perkelti į Reicho kanceliariją.[79] Balandžio 16 d. prasidėjo paskutinis sovietų puolimas prieš Berlyną, ir po kelių dienų paskutinė gynyba prie miesto vartų buvo pralaužta. Gėbelsas svajojo apie herojišką pasipriešinimą viename iš milžiniškų zenitinės artilerijos bokštų miesto centre, optimistiškai įsivaizduodamas, kad miestas gali atsilaikyti ištisas savaites ar netgi mėnesius, bet šiuo atveju neliko nei tankų, nei kulkosvaidžių, nei kareivių.

Balandžio 18-osios vakarą Gėbelsas, padedamas savo adjutanto Ofeno, praleido kelias valandas degindamas asmeninius dokumentus ir nuotraukas. Akivaizdu, kad jis stabtelėjo prieš sudegindamas Lidos Barovos nuotrauką ir pasakė: „Tik pažiūrėk. Tobulai graži moteris.“[80] Kitą vakarą Gėbelsas pasakė savo paskutinę kalbą, kuri buvo transliuojama Hitlerio 56-ojo gimtadienio išvakarėse. Jis pripažino, kad tai „tikriausiai paskutinis kartas“, kai atlieka šį savo tradicinį veiksmą, ir didžiąją dalį kalbos paskyrė Hitlerio bei jo pasiekimų liaupsinimui, supriešindamas juos su siaubinga dalia, dabar tekusia Europai: „Nuostabiausia kultūra, kokią ši Žemė kada nors yra mačiusi, dabar skęsta griuvėsiuose ir palieka tik prisiminimą apie didingumą amžiaus, kurį šios šėtoniškos jėgos griauna.“ Pagautas fantazijos, Gėbelsas paskelbė, jog „tvarka, taika ir klestėjimas“ visada buvo Hitlerio siekiai. Jis tęsė:

> Jeigu priešo galioms bus duota laisvė, žmonija paskęs kraujo bei ašarų jūroje <...> Jeigu mes tęsime savo pradėtus darbus, tada socialinė pertvarka, pradėta Vokietijoje 1933-aisiais ir taip staiga nutraukta 1939-ai-

siais, bus atnaujinta su didesnėmis jėgomis. Kitos tautos prisijungs – ne mūsų priverstos, bet savo pačių laisva valia, kadangi nebėra kitos išeities iš šios pasaulinės krizės.

Gėbelsas užbaigė įžūlia gaida:

> Mūsų nelaimė pasendino mus, bet neatėmė mūsų charakterio. Vokietija vis dar yra ir amžinai bus ištikima šalis. Pavojuje ji švęs savo didžiausią triumfą. Istorija niekad negalės pasakyti, kad tauta apleido savo lyderį arba kad lyderis apleido savo tautą. Tai pergalė. Tai, apie ką mes taip dažnai su džiaugsmu klausinėjome fiurerio dėl šio vakaro, šiandien skęsta liūdesyje ir pavojuje, kad mes dar kartą kuo nuoširdžiau kreiptumėmės į jį. Jis mums liks tas žmogus, koks visada buvo, – mūsų Hitleris.[81]

Balandžio 20 d., kai sovietų priešakiniai būriai artinosi prie Berlyno, Reicho kanceliarijoje buvo švenčiamas Hitlerio gimtadienis. Jo vyresnieji patarėjai, taip pat ir Gėbelsas, paskutinį kartą susirinko išsakyti savo sveikinimus. Buvo padaryta nuotraukų, kaip fiureris stebi SS vyrus ir Hitlerjugendo narius po atviru dangumi. Keli Hitlerio aplinkos žmonės įtikinėjo jį naudotis paskutine proga ir bėgti iš Berlyno, bet jis pareiškė liksiąs. Nepaisant visos ištikimybės retorikos, išsakytos Gėbelso paskutinėje transliacijoje, tai buvo akimirka, kada keli artimiausi Hitlerio patarėjai – Gėringas, Himleris, Špė-ras, Dėnicas (Karl Dönitz) ir Ribentropas nusprendė palikti Berlyną ir gelbėti savo kailį.

Kitą rytą 11 valandą Gėbelsas surengė paskutinį savo ministerijos posėdį Propagandos ministerijos kino salėje, ir netrukus po to pirmieji rusų sviediniai pradėjo kristi į vyriausybinį kvartalą. Tą vakarą Ofenas prisimena ilgai kalbėjęsis su Magda Gėbels, kuri buvo „rami ir apsisprendusi. Jos sprendimas nužudyti vaikus tvirtas. Ji daugiau nebeverkė.“[82] Magda buvo rami, tačiau Hitleris – ne. Balandžio 22 d., kai priešo sviedinių krito vis daugiau, jis pastebėjo, kad jo planai surengti kontrpuolimą prieš rusus nebuvo įgyvendinti, ir

galiausiai pasitikėjimo savimi fasadas subyrėjo. Trevoras-Roperis (H. Trevor-Roper) taip aprašė šią sceną:

> Hitleris įsiuto. Rėkė, kad visi jį apleidę; koneveikė armiją; pasmerkė visus išdavikus; kalbėjo apie visuotinę išdavystę, žlugimą, korupciją ir melą; tada išvargęs paskelbė, jog atėjo galas. Pagaliau pirmą kartą jis neturėjo vilties savo misijoje. Viskas buvo baigta; Trečiasis Reichas patyrė nesėkmę, ir jo autoriui nebeliko nieko kita, tik mirti.[83]

Ironiška, kad tuo metu, kai Hitleris buvo netekęs vilties, paskutinis Gėbelso rašytas paraginimas vokiečių visuomenei pasiekė kai kuriuos eilinius piliečius. Paskutinis laikraščio *Das Reich* numeris išėjo sekmadienį, balandžio 22 d., kaip visada nuo pat pirmojo numerio 1940 metais, su vedamuoju straipsniu, parašytu „Reicho ministro daktaro Gėbelso“ pirmajame puslapyje. Šalia nuotraukos, vaizduojančios, kaip Hitleris priima gimtadienio sveikinimus iš Himlerio ir Keitelio, buvo Gėbelso vedamasis straipsnis, pavadintas „Pasipriešinimas bet kokia kaina“. Jis skelbė:

> Šis karas pasiekė tokį etapą, kai tik visiškas tautos ir kiekvieno individo įsitraukimas gali atnešti išsigelbėjimą. Mūsų *tautos* laisvės gynimas yra nebe vien kariuomenės reikalas, jis turi būti prisiimtas kaip atsakomybė su neprilygstamu fanatizmu kiekvieno vyro ir moters, berniuko ir mergaitės civilių visuomenėje.

Pereidamas prie revoliucingos ankstesniųjų metų retorikos, Gėbelsas tęsė:

> Mūsų visa karo vadovybė turi būti atnaujinta. Ankstesniųjų amžių karo taisyklės yra atgyvenusios ir tapo visiškai nenaudingos mūsų tikslams. Mūsų amžius – tai tautos karo amžius. Ir kadangi tolesniam ištisų tautų egzistavimui iškilo grėsmė, visos tautos turi sukilti ir ginti savo tolesnę egzistenciją <...> Nedaug šiame kare galima pasiekti vien riteriškumu.

Propagandos ministras užbaigė atitinkamai, vėl grįždamas prie pasiaukojimo temos, kuri buvo populiari jo viešose kalbose ir raštuose nuo 1923 metų:

> 1918-aisiais mes paskutinę minutę atsisakėme pergalės dėl savo pačių silpnybių. Taip neatsitiks 1945 metais. Mes visi turime tuo pasirūpinti. Tai būtina sąlyga mūsų paskutinei sėkmei. Tai šiandien gali skambėti fantastiškai, bet taip yra! Galutinės pergalės valanda laukia mūsų. Ji bus pasiekta per ašaras ir kraują, bet pateisins visas mūsų aukas.[84]

DAS REICH

Nr. 16 JAHR 1945 — DEUTSCHE WOCHENZEITUNG — BERLIN 22 APRIL

IN NATIONALER NOTWEHR

AUS DEM INHALT

Franz Bäke

Widerstand um jeden Preis

Von Reichsminister Dr. Goebbels

46. Paskutiniai Gėbelso žodžiai vokiečių tautai: „Pasipriešinimas bet kokia kaina“ laikraštyje *Das Reich*, 1945 m. balandžio 22 d. Laikraštis buvo išspausdintas, bet tik labai nedaug egzempliorių galėjo būti išplatinta, ir šiandien jį sunku gauti, taigi reprodukcijos kokybė prasta.

Ši kalba apie „tautos karą“ ir kovą dabar buvo visiškai nereikalinga, tačiau ne pasiaukojimo retorika. Remiantis ataskaita, kurią vėliau sudėliojo sovietų žvalgyba, po dramatiško posėdžio balandžio 22 d. Gėbelsas buvo telefonu iškviestas į bunkerį po Reicho kanceliarija. Hitleris asmeniškai kalbėjosi su juo kelias minutes savo darbo kambaryje, ir kai Gėbelsas vėl pasirodė, jis buvo „apipultas Bormano, Keitelio, Dėnico ir Jodlio (Alfred Jodl)“. Gėbelsas „informavo juos, kad Hitleris mano, jog padėtis beviltiška, ir padarė išvadą, jog karas pralaimėtas <...> Gėbelsas pripažino išsigandęs, kadangi telefonu Hitleris iškvietė jį virpančiu balsu ir prašė nedelsiant atvykti pas jį į bunkerį kartu su žmona ir vaikais, nes viskam atėjo galas.“[85]

Dar kartą pasikalbėjęs su Hitleriu tą sekmadienį 6 valandą vakaro, Gėbelsas nusprendė persikelti su Magda ir vaikais į bunkerį po Reicho kanceliarija. Buvo iškviesti du automobiliai ir išvežė ministrą su šeima ir keliais asmeniniais daiktais trumpuoju keliu nuo Propagandos ministerijos iki jų paskutinių namų po žeme. Tai nebuvo vien simbolinis pasilaidojimas; Gėbelsas ir Magda žinojo, kad nebepasirodys gyvi, ir nenorėjo, kad jų vaikams kliūtų toks likimas. Nors Gėbelsas neturėjo laiko paskutinį kartą atsisveikinti su savo ištikimuoju adjutantu, Magda paspaudė Ofenui ranką ir pasakė: „Mes vykstame į Reicho kanceliariją. Visi turime nusinuodyti.“[86]

„Paskutines dienas“ Hitlerio bunkeryje daug kartų skaičiavo ir perskaičiavo išgyvenusieji, istorikai ir filmų kūrėjai. Jas išsamiai tyrinėjo sąjunginininkų žvalgyba. Iš liudininkų pasakojimų ir išlikusių dokumentų, sukurtų bunkeryje, galime atkurti paskutiniąsias Gėbelso gyvenimo dienas. Jis akivaizdžiai dalyvavo diskusijose ir posėdžiuose, kurie dar buvo rengiami, ir atliko pagrindinį vaidmenį visose baigiamosios dramos scenose. Špėras prisimena, kad jis buvo „pakiliai herojiškai nusiteikęs“, ir šį įspūdį patvirtina išlikę bunkeryje surašyti dokumentai. Gėbelsas neabejotinai buvo nuliūdęs dėl žinios, kad pirmiausia Gėringas, o tada Himleris išdavė Hitlerį bandydami uzurpuoti jo autoritetą ir pradėti derybas su sąjungininkais. Magda, nepaisant jos akivaizdaus ankstesnio ramumo, buvo, pasak Špėro, „visiškai palūžusi“[87] ir paskutinėmis dienomis didžiąją dalį laiko praleisdavo gulėdama lovoje savo kambaryje. Lakūnė bandytoja Hana Reič (Hanna Reitsch), kuri atvyko į bunkerį balandžio 26 d.,

vėliau pateikė prieštaringą pasakojimą tvirtindama, kad per tris dienas, kurias praleido bunkeryje, kiekvieną kartą sutikusi Magdą Gėbels rasdavo ją „pavyzdingai susitvardžiusią“[88]. Gėbelsų vaikai akivaizdžiai buvo laimingi ir įnešė į savo naują niūrią aplinką būtino žmoniškumo. Hitlerio sekretorė Traudl Jungė (Traudl Junge) rašė:

> Penkios mažos mergaitės ir berniukas buvo linksmi ir laimingi. Jiems patiko gyventi su „dėde Hitleriu“, ir netrukus jie užpildė bunkerį savo žaidimais. Tai buvo žavūs, gerai išauklėti, paprastai besielgiantys vaikai. Jie nežinojo, kas jų laukia, ir suaugusieji iš visų jėgų bandė juos nuo to žinojimo apsaugoti. Nusivedžiau juos į sandėlį, kur buvo laikomos Hitlerio gimtadienio dovanos. Tarp jų buvo vaikiškų žaislų ir drabužėlių, ir vaikai išsirinko, kas jiems patiko.[89]

Traudl Jungė sutinka, kad Magda Gėbels atrodė baisiai, bet užsimena, kad ir pačiam Gėbelsui pečius prislėgė jo našta. Ji taip pat paneigė savo ankstesnį tvirtinimą sakydama, kad ne visi vaikai buvo tokie atviraširdžiai:

> Vakare ji (Hana Reič) paguldė vaikus miegoti. Jų motina dabar vargiai galėjo ramiai žvelgti vaikams į akis. Kiekvienas susitikimas su jais vertė jaustis taip siaubingai, kad vėliau ji apsipildavo ašaromis. Iš abiejų su vyru tebuvo likę tik šešėliai, jau pasmerkti mirti.
>
> Eidama pro vaikų kambario duris išgirdau šešis tyrus vaikiškus balselius dainuojant. Įėjau į vidų. Jie sėdėjo trijuose gultuose delnais užsidengę ausis, lyg nenorėtų sugadinti trijų balsų dainos, kurią dainavo. Tada jie linksmai palinkėjo vienas kitam labos nakties ir galiausiai užmigo. Tik vyriausiosios Helgos didelėse rudose akyse kartais pasirodydavo liūdna, lemtį nujaučianti išraiška. Helga buvo visų tyliausia, ir kartais su siaubu pagalvoju: širdyje mergaitė jautė, jog suaugusieji apsimetinėja.
>
> Išėjau iš vaikų kambario stebėdamasi, kaip koks nors žmogus gali norėti, kad šie nekalti kūdikėliai mirtų dėl jo. Kalbėjau su frau Gėbels

> apie tai. Neliko nei klasių, nei rangų skirtumų, dabar mus visus susiejo likimas. Frau Gėbels kentėjo labiau nei kuris kitas iš mūsų. Jos laukė šešios mirtys, o kitų – tik viena. „Geriau leisiu savo vaikams mirti, negu gyventi nešlovėje, būti pajuokiamiems. Mūsų vaikams nebėra vietos tokioje Vokietijoje, kokia bus po karo.[90]

Pasak Anjos Klabundės (Anja Klabunde), Helga „žinojo, kad jie visi pasmerkti mirti, ir vis maldavo, kad jai leistų išeiti iš bunkerio, sakydama, jog nenori mirti“[91]. Hana Reič patvirtino mokiusi vaikus sutartinių ir sekusi jiems pasakas, bet nesigilinusi į Helgos baimes.[92]

Gėbelsas toliau tęsė savo herojiškus raginimus iš bunkerio, siųsdamas „pareiškimus“ likusiai Vokietijos spaudai po balandžio 22 ir 23 d. Pirmajame jis patvirtino, kad „aš ir mano bendražygiai, be abejo, liekame Berlyne; mano žmona ir vaikai yra čia ir pasilieka čia.“ Antrajame jis kitaip suformulavo dažnai naudotą propagandos temą, tvirtindamas, kad tai ne tik Hitlerio ar jo paties gyvybės klausimas: „Mes susiduriame su pačiu svarbiausiu sprendimu ne tik mums, bet ir visai Europai.“[93] Iš tiesų Gėbelsas ir Hitleris amžiams prarado galią daryti įtaką likusiai pasaulio daliai, nors laikėsi įsikibę tokio išorinio įvaizdžio rengdami susirinkimus, priimdami sprendimus ir diktuodami dokumentus. Balandžio 28 d. Gėbelsas parašė laišką Magdos sūnui Haraldui su viskam pasiryžusio herojaus gaidele, duodamas suprasti, kad laiškas gali būti paskleistas ir platesnei publikai. „Mano brangus Haraldai“, – rašė jis:

> Mes dabar įkalinti fiurerio bunkeryje, Reicho kanceliarijoje, ir kovojame už savo gyvybę ir savo garbę. Tik Dievas žino, kuo baigsis šis mūšis. Tačiau aš žinau, jog mes išeisime, gyvi ar mirę, tik garbingai ir šlovingai. Nemanau, kad dar kada pasimatysime. Taigi gali būti, jog tai paskutinis laiškas, kurį gausi iš manęs. Jeigu išgyvensi šį karą, tikiuosi, kad visada gerbsi savo motiną ir mane. Nebūtina mums likti gyviems, kad galėtume daryti įtaką savo tautai. Tau vieninteliam gali tekti tęsti mūsų šeimos tradiciją <...> Gali didžiuotis turėdamas tokią motiną. Vakar fiureris įteikė jai auksinį partijos ženkliuką, kurį metų metus

> nešiojo ant savo palaidinės; ji to nusipelnė <...> Sudie, mano brangus Haraldai. Pasimatysime dievų draugijoje. O jei nepasimatysime, gali visad didžiuotis, kad priklausei šeimai, kuri ir nelaimės akivaizdoje iki paskutinės akimirkos liko ištikima fiureriui ir jo tyram šventam reikalui.[94]

Balandžio 29 d. Hitleris paprašė Gėbelso rasti žmogų, kuris galėtų jį sutuokti su Eva Braun. Gėbelsas iškvietė Valterį Vagnerį (Walter Wagner), Berlyno tarnautoją, kuris apsivilko savo *Volkssturm* uniformą ir atliko trumpą ceremoniją bunkerio posėdžių kambaryje. Gėbelsas buvo pirmasis liudininkas, pasirašęs santuokos liudijimą.[95] Po ceremonijos surengtos nedidelės vaišės, kuriose akivaizdžiai buvo maloniai prisimintos Gėbelso vestuvės 1931 metais. Tačiau artėjo galas, ir Hitleris pasišalino nuo vaišių stalo norėdamas padiktuoti savo politinį ir asmeninį testamentą sekretorei Traudl Jungei. Savo „politiniame testamente“ jis paskyrė Gėbelsą Reicho kancleriu po savo mirties, galbūt nustebindamas visus. Dėnicą įvardijo kaip „Reicho prezidentą“. Gėbelsas pirmasis iš keturių liudininkų pasirašė šį dokumentą. „Asmeninis testamentas“ buvo trumpesnis dokumentas, kuriame Hitleris išreiškė norą, kad jo ir Evos Braun kūnai tuoj po mirties būtų sudeginti. Martiną Bormaną paskyrė testamento vykdytoju, neįprastai apibūdindamas jį kaip „ištikimiausią partijos draugą“[96]. Gėbelsas, kuris irgi pasirašė šį testamentą, turėjo viską perskaityti; galima tik spėlioti, kokia buvo jo reakcija į tokį nedėkingumą.

Tada Hitleris, matyt, įsakė Gėbelsui palikti Berlyną ir prisijungti prie Dėnico Šiaurės Vokietijoje. Traudl Jungė prisimena:

> Staiga Gėbelsas pratrūksta. Žiūriu į jo sunerimusį veidą, baltą kaip kreida. Jo skruostais rieda ašaros <...> Jo paprastai skardų balsą nuslopina ašaros ir drebulys. „Fiureris nori, kad aš išvykčiau iš Berlyno, *frau* Junge. Turiu užimti svarbiausią postą naujojoje vyriausybėje. Bet aš negaliu palikti Berlyno, negaliu apleisti fiurerio! Aš – Berlyno gauleiteris, ir mano vieta čia. Jeigu fiureris mirs, mano gyvenimas bus beprasmis.[97]

Tada Gėbelsas padiktavo trumpą „Priedą“ prie Hitlerio asmeninio testamento, kuriame plačiau paaiškino, kodėl negalįs vykdyti Hitlerio įsakymo:

> Pirmą kartą gyvenime turiu kategoriškai atsisakyti paklusti fiurerio įsakymui. Mano žmona ir vaikai palaiko šį atsisakymą. Pirma, mes niekad negalėtume savo širdyse, remdamiesi žmogiškaisiais sumetimais ir asmeninės ištikimybės sumetimais, apleisti fiurerio šią sunkiausią valandą; antra, aš savo likusį gyvenimą būčiau laikomas negarbingu išdaviku ir paprastu niekšu, praradusiu savigarbą ir savo *tautos* pagarbą. Tikiu, kad tokiu būdu geriau pasitarnausiu vokiečių tautos (*Volk*) ateičiai, kai sudėtingose situacijose pavyzdžiai bus svarbesni negu žmonės. Dėl šių priežasčių išreiškiu nepakeičiamą savo ir žmonos sprendimą nepalikti Reicho sostinės ir geriau atiduoti gyvybę, kuri man nebeteko jokios vertės, šalia fiurerio, jeigu nebegaliu panaudoti jos tarnaudamas fiureriui ir būdamas kartu su juo.[98]

Tada iš bunkerio buvo išsiųstos trys Hitlerio testamentų kopijos, viena su Gėbelso rašytu priedu. Kitą dieną, balandžio 30-osios vidurdienį, Hitleris ir Eva Braun pasišalino nuo visų, likusių bunkeryje. Pasakojimai apie paskutines Hitlerio gyvenimo akimirkas nevienodi. Pasak Oto Giunšės (Otto Günsche), vieno iš Hitlerio padėjėjų, kuris buvo prie jų kambario, Magda Gėbels atskubėjo koridoriumi ir puolė į Hitlerio kambarį. Jai buvo šiurkščiai liepta pasišalinti, ir ji nubėgo kūkčiodama. Iš kambario pasigirdo šūvis, tada Gėbelsas ir Arturas Aksmanas (Artur Axmann), Hitlerjugendo organizacijos vadovas, įėję į kambarį rado Hitlerį su Eva Braun ant žemės nebegyvus. Jie ten pastovėjo tyliai kelias minutes, o tada abu kūnus du adjutantai užnešė laiptais į kanceliarijos sodą. Pasak sovietų ataskaitos, paremtos ankstesniais po karo vykusiais Giunšės ir Lingės (Heinz Linge) tardymais, Hitleris išėjo iš Magdos Gėbels kambario, kai ji galutinai atmetė maldavimus išvykti iš Berlyno. Lingė ir Bormanas pirmieji užėjo į Hitlerio kambarį ir rado juos su Eva Braun abu negyvus.[99] Visi sutinka, kad Hitlerio ir jo žmonos palaikai buvo įdėti į sviedinio išraustą duobę ir panardinti į benziną, o tada padegti. Gėbelsas, kartu su

Bormanu ir kitais Hitlerio asmeniniais padėjėjais, atidavė paskutinę pagarbą iš slėptuvės šalia įėjimo į bunkerį degantiems palaikams. Sovietų raportas nepagrįstai tvirtina, kad stebėtojai buvo priversti uždaryti duris į bunkerį ir pasitraukti į vidų dėl liepsnų, vos tik benzinas įsidegė.[100] Toks buvo niekingas ir gėdingas prievartos kupino gyvenimo galas. Galime tik spėlioti, ką Gėbelsas galvojo apie šią pasigailėtiną, improvizuotą kremaciją, kuri buvo toks kontrastas grandiozinėms laidotuvių ceremonijoms, kurias jis organizuodavo nuo 1920 metų.

Tada maždaug 24 valandas truko panikos periodas, kai Gėbelsas ir Magda desperatiškai bandė nuspręsti, ką daryti. Būtų keista, jei jų apsisprendimas nusižudyti kartu su vaikais nebūtų susvyravęs. Pasak Heinco Lingės, Gėbelsas kalbėjosi su juo kitą rytą po Hitlerio savižudybės ir pasakė:

> Ką tik praleidau siaubingą naktį. Aš irgi nusprendžiau atimti sau gyvybę; tačiau tai labai sudėtinga akimirka. Amžinai ginčijuosi pats su savimi, bet man stinga drąsos.[101]

Kiti bunkerio gyventojai, taip pat ir Bormanas, buvo pasiryžę gelbėtis. Gegužės 1-osios popietę Gėbelsas išsiuntė telegramą Dėnicui, pranešdamas apie Hitlerio mirtį ir jo naująsias pareigas. Propagandos ministras taip pat nusprendė padaryti tai, ko jis maldavo Hitlerį mėnesių mėnesius, – derėtis su Sovietų Sąjunga. Naktį iš balandžio 30-osios į gegužės 1-ąją Gėbelsui pavyko išsiųsti generolą Krebsą, kuris buvo paskutinis Hitlerio generalinio štabo vadas, į generolo Vasilijaus Čiuikovo, sovietų aštuntosios gvardijos armijos vado, štabą su nurodymais derėtis dėl pasidavimo Berlyne, kad būtų leista saugiai išeiti iš bunkerio visiems ten likusiems. Čiuikovas paliko išsamią ataskaitą apie savo derybas su Krebsu – kalbėjusiu rusiškai – vėlesniuose atsiminimuose, ir iš jos mes galime bandyti atsekti Gėbelso siekius. Krebsas atvyko į Čiuikovo vadovaujamą postą gegužės 1-osios 3 valandą 50 minučių ryto ir pasiliko čia maždaug dvylika valandų. Jis turėjo keletą dokumentų, taip pat ir žinutę nuo Gėbelso:

> Sutinkamai su velionio fiurerio testamentu, mes įgaliojame generolą Krebsą šitaip:
>
> Informuojame sovietų tautos lyderį, kad šiandien 15 valandą 30 minučių fiureris savo noru pasitraukė iš gyvenimo. Remiantis jo juridine teise, fiureris savo testamentu perdavė visas savo galias Dėnicui, man ir Bormanui. Aš esu Bormano įgaliotas užmegzti kontaktą su sovietų tautos lyderiu. Šis kontaktas yra nepaprastai svarbus taikos deryboms tarp jėgų, kurios patyrė didžiausius nuostolius. Gėbelsas.

Įdomu, kodėl Gėbelsas jautėsi turįs pranešti, kad yra „įgaliotas Bormano“, kadangi tolesnėse derybose Krebsas kelis kartus davė suprasti, jog dabar Gėbelsas užėmė „Hitlerio vietą“. Gėbelsas per Krebsą prašė sovietų leisti naujajai vokiečių vyriausybei su jais susitikti, kad būtų pasiektas palankus taikingas susitarimas tarp dviejų šalių, bet iš esmės prašė per daug. Sovietams nebuvo reikalo daryti paslaugas jokiai vyriausybei, kuri buvo likusi Vokietijoje, ir Čiuikovas – vadovaudamasis vadovybės nurodymais – pareikalavo besąlygiškai pasiduoti. Krebsas galiausiai paliko Čiuikovo postą ir grįžo į bunkerį tartis su Gėbelsu maždaug gegužės 1-osios vidurdienį.[102] Ar Gėbelsas vis dar tikėjosi galėsiąs vadovauti Vokietijos vyriausybei derantis su Sovietų Sąjunga, ar buvo pasiryžęs su šeima nusižudyti, net jeigu sovietai sutiktų derėtis? Niekad nebesužinosime.

Krebsui grįžus Gėbelsas žinojo, jog derybų nebus. Jeigu jis ar Magda dar buvo susvyravę dėl to, ar verta nusižudyti, dabar nusprendė, jog laikas atėjo. Paskutines jų gyvenimo akimirkas aprašo Rochusas Mišas (Rochus Misch), bunkerio telefono operatorius:

> Tuoj po 5 valandos popiet pro mane praėjo frau Gėbels, jai iš paskos sekė vaikai. Visi su baltais naktiniais marškiniais. Motina nusivedė juos už gretimų durų; atėjo pasiuntinys, nešinas padėklu su šešiais puodeliais ir ąsočiu karšto šokolado. Vėliau kažkas pasakė, kad ten pripilta migdomųjų. Mačiau, kaip ji kelis vaikus apkabino, kitus paglostė, kol jie gėrė. Nemanau, kad vaikai žinojo apie dėdės Adolfo mirtį; jie juokėsi

ir šnekučiavosi kaip visada. Kiek vėliau jie praėjo pro mane ir užlipo laiptais. Heidė atsisuko. Aš jai pamojavau, ji pamojavo man viena rankele ir, prapliupdama savo džiaugsmingu skardžiu juoku, padeklamavo trumpą eilėraštuką, kaip visada mane pamačiusi: „Mišai, Mišai, vaikštai *klišas.*“ Motina apkabino ją per pečius ir švelniai stumtelėjo laiptais, bet mergaitė vis kartojo šiuos žodžius.

Tada Magda Gėbels nusivedė į vaikų kambarį daktarą Štumpfegerį (Ludwig Stumpfegger) ir vėl pasirodė „maždaug po valandos“:

Ji verkė. Atsisėdo prie ilgojo stalo posėdžių kambaryje ir dėliojo pasjansą. Gėbelsas atėjo ir išėjo, bet aš nemačiau jų kalbantis.[103]

Akivaizdu, kad vaikai gavo po cianido kapsulę, prieš tai apsvaiginti morfinu. Atrodo, jog Helga priešinosi. Netrukus po to Gėbelsas su Magda užlipo laiptais į kanceliarijos sodą. Juodu perkando cianido kapsules, o Gėbelsas tikriausiai dar nusišovė. Jų adjutantas Švegermanas (Schwägermann) bandė sudeginti kūnus, bet turėjo per mažai benzino, o galbūt buvo per daug pavojinga po atviru dangumi viską tinkamai atlikti. Kitą dieną sovietų kariuomenė įžengė į apleistą bunkerį ir ten rado daugelio pareigūnų (taip pat ir Krebso) bei šešių vaikų kūnus. Pusiau sudegę Gėbelso ir jo žmonos palaikai buvo tame pačiame kambaryje, ant grindų. Majoras Borisas Polevojus vienas iš pirmųjų įėjo į kambarį. „Abu kūnai buvo sudegę, – pasakojo jis, – tik Jozefo Gėbelso veidą buvo galima atpažinti.“[104]

Epilogas

Kai šiandien pranešiau keliems žmonėms apie Hitlerio mirtį, jie reagavo panašiai: „Iš tikrųjų? Pagaliau! Gaila, per vėlai.“ Tada visi grįžo prie kasdienių darbų <...> Čionykščiams žmonėms nesvarbu, ar Hitleris, kadaise kaip Dievas garbintas fiureris, dar gyvas, ar jau miręs. Jis suvaidino savo vaidmenį.

Ursula fon Kardorf (Ursula von Kardorff),
įrašas dienoraštyje, 1945 m. gegužės 2 d.[1]

Gėbelsas neturėjo gerų spaudos darbuotojų. Jo viltis paskutinėmis Trečiojo Reicho dienomis palikti pavyzdį, kuris įkvėptų būsimas kartas, iki šiol neišsipildė. Tik keli kraštutiniai dešinieji fanatikai nebuvo priblokšti, kad propagandos ministras bunkeryje nužudė šešis savo vaikus, ir šią atsakomybę jam teko dalytis su Magda. Jis neturi nei kapo, nei paminklo. Tyliuose miškuose dabartinio Kentšino apylinkėse, šiaurinėje Lenkijoje, tankūs sluoksniai samanų ir kerpių uždengė sugriuvusius bunkerius, kuriuose Hitleris su Gėbelsu susitarė išžudyti Europos žydus. Nacių partija, tapusi Gėbelsui religijos pakaitalu, buvo „visiškai ir galutinai panaikinta“ sąjungininkų Kontrolės tarybos 1945 metų rugsėjį[2]; vyriausybė, kuriai jis taip energingai dirbo, taip pat ir Propagandos ministerija, jau buvo išsisklaidžiusi tarp padalyto Berlyno griuvėsių. Šiandien dalis pastato yra išlikusi, bet jo požeminis bunkeris yra uždengtas maždaug 2711 betoninių žvaigždžių, iš kurių suformuotas milžiniškas viešas memorialas žuvusiems Europos žydams. Reicho kultūros kabinetas – Gėbelso svajonė – buvo viena iš daugiau kaip šešiasdešimties nacių organizacijų, kurias 1945 metais sąjungininkų Kontrolės taryba taip pat panaikino[3]; jo štabo pastatas Berlyne dabar virto viešbučiu. Centrinę menų ir žiniasklaidos kontrolę Vokietijoje, kurią prižiūrėjo Gėbelsas, pakeitė laisvos regioninės pliuralistinės struktūros, Vokietijos Federacinėje Respublikoje vis dar nėra Kultūros ministerijos ar jokios panašios institucijos. Žinoma, Gėbelsas daugiausia nusipelnė,

kad žodis „propaganda“ įgautų neigiamą prasmę, būtų amžiams susietas su kontrole, manipuliacijomis ir apgaule. Jis neatšaukiamai susietas su masine Trečiojo Reicho isterija ir siaubingiausiais aktais. Nepaisant visos triukšmingos neonacių veiklos pačioje Vokietijoje ir kitose pasaulio dalyse šiandien, *tautinis* nacionalsocializmas, kurį Gėbelsas propagavo su tokia neblėstančia energija, niekad nebuvo atkurtas kaip rimta politinė ideologija. Namas su terasa, kur Gėbelsas praleido daugiausia laiko pirmuosius dvidešimt penkerius savo gyvenimo metus, Reite dar tebestovi, bet yra visiškai nežinomas. Įdomu, kiek įvairių tautybių žmonių, kurie dabar praeina ar pravažiuoja pro jį, numano apie istorinę jo reikšmę.

Per gyvenimą Gėbelsas nebuvo tas žmogus, į kurį būtų galima nekreipti dėmesio. Iš bičiulių nacių jis sulaukdavo meilikavimų ir švelnių jausmų. Ypač per paskutiniuosius trejus karo metus, kai Vokietija buvo intensyviai bombarduojama, jis buvo iš tiesų populiarus plačiuose visuomenės sluoksniuose. Kiti jo nemėgo ir netgi juo bjaurėjosi – ne tik politiniai oponentai arba vienu ar kitu būdu nukentėjusieji nuo jo veiksmų. Visą darbingą gyvenimą Gėbelsas buvo nuolat šmeižiamas, dažnai tų, kurie artimai jį pažinojo, ir kelios pagrindinės temos, nagrinėtos stebėtojų 1925–1945 metais, tapo daugiau ar mažiau abejonių keliančiu istorikų tyrinėjimo objektu.

Vienas iš ankstyviausių išlikusių Gėbelso įvertinimų uždavė toną. Susirinkime 1925 metų rugsėjį, kai Gregoras Štraseris ir Gėbelsas įkūrė šiaurinės ir vakarinės Vokietijos *Gau* darbininkų bendriją, dalyvavo vienas aktyvistas iš partijos Getingeno atšakos, Hermanas Fobkė (Hermann Fobke). Jis nusiuntė pranešimą apie susirinkimo eigą partijos štabui Miunchene ir jame apibūdino jaunąjį Štraserio padėjėją iš Elberfeldo kaip

> aštraus proto, būtina nuodugniai ištirti jo charakterį, kadangi iš pirmo žvilgsnio neatrodo besąlygiškai patikimas.[4]

Kaip matėme, nuo pirmosios savo dienos nacių partijoje Reino krašte ir Rūre Gėbelsas įsigijo priešų netgi tarp bendražygių, su kuriais jam reikėjo ilgai palaikyti ryšius. Maksas Amanas (Max Amann), partijos leidėjas, kuris už-

sitikrino naudingus sandėrius su Gėbelsu publikuodamas įvairius jo raštus 1925–1945 metais, buvo cituojamas britų antinacistinėje spaudoje 1934 metais; jis apibūdino Gėbelsą taip:

> partijos Mefistofelis, nesugyvenamas žmogus, tamsiu bolševiko žvilgsniu, kurį Viešpats Dievas pažymėjo skelta kanopa.[5]

Otas Štraseris buvo žmogus, turėjęs rimtą priežastį nekęsti Gėbelso, arba „mažojo luošio“, kaip jį vadino. Štraseris išgelbėjo savo gyvybę tik pabėgdamas iš Vokietijos iki 1933 metų. Savo 1940-ųjų memuaruose rašė, kad „Gėbelsas buvo pretenzingas, prisitaikėlis ir melagis“[6]. Ernstas „Pucis“ Hanfštenglas buvo dar vienas nacis, susipykęs su Gėbelsu ir turėjęs palikti Vokietiją baimindamasis dėl savo gyvybės. Jis ypač šiurkščiai apibūdino Gėbelsą: „Tas pašaipus, pavydus, pagiežingas, šėtono apdovanotas neūžauga.“ Pasak Hanfštenglo, Gėbelsas buvo „ne tik šizofrenikas, bet *šizopedikas*“[7]. Vargu ar stebina, kad antinaciai, pavyzdžiui, Karlas fon Osieckis (Karl von Ossietzky) pakartojo šiuos apibūdinimus, kuriuose buvo sumišęs charakterio vertinimas su išvaizda ir luošumu. Kritikos žurnale *Weltbühne* Osieckis, kalbėdamas apie sėkmingą Gėbelso kampaniją prieš filmą „Vakarų fronte nieko naujo“ 1930 metais, pavadino jį „luošu psichopatu“[8]. Visuomeninės skilties redaktorė Bela From 1931 m. vasario 10 d. buvo Reichstago viešojoje galerijoje ir stebėjo, kaip „įniršęs neūžauga“ (jos žodžiais tariant) kandžiai užsipuolė kanclerį Briuningą. Ji rašė:

> Jis yra nacių partijos deputatas ir labai siekia valdžios. „Daktaras“, kaip jį vadina, beveik neūžauga, nušlubčiojo prie kalbėtojo tribūnos. Bet prieš tai komunistai mėgavosi paleidę jam iš paskos tikrą keiksmų laviną. Akivaizdu, jog tai buvo reikalinga, kad jis kalbą pradėtų tinkamai. Daro įspūdį jo vokiečių kalbos vartosena, nesvarbu, ar tas žmogus tau patinka, ar ne. Kažkokia Mefistofelio ir Savonarolos kombinacija, grėsminga ir pašėlusi, intriguojanti ir fanatiškai užsidegusi. Jis taip smarkiai mosuoja rankomis, kad Ivona (Yvonne) pažymi: „Juokingas kalbėjimo

būdas grynakraujam arijui.“ Balsas pakankamai švelnus, ir jis žino, kaip veiksmingiausiai tuo balsu pasinaudoti.[9]

Luisas Lochneris (Louis Lochner) buvo amerikiečių žurnalistas, pirmą kartą pamatęs ir išgirdęs Gėbelsą 1932 metais, ir pažymėjęs tuos pačius būdingus bruožus:

Jo balsas, labai skambus, rodės, virpėjo nuo tramdomų jausmų. Judesiai atrodė kupini aistros. Visas elgesys buvo kaip žmogaus, taip užsidegusio savo idėja, kad laikas nieko nereiškė ją perduodant kitiems.

Tačiau pastebėjau dar šį tą: jo nepaprastai švelnios rankos judėjo galingais mostais be mažiausio virptelėjimo ir darė nepastebimą balso virpėjimą. Judesiai, nors iš pirmo žvilgsnio spontaniški, rodė, kad yra kruopščiai suplanuoti, nes jis visada atsistodavo tam tikra poza norėdamas atlikti ypatingą mostą gerokai anksčiau laiko <...>.

Trumpai tariant, tai buvo fokusininkas, puikiai žinojęs, ką daro <...>.

Jaučiu, kad Gėbelsas būtų gynęs komunizmą, monarchiją ar netgi demokratiją su tokiu pačiu patosu ir jausmingumu, taip, netgi su tokiu pačiu fanatizmu, jeigu jo stabas Hitleris būtų pasirinkęs vieną iš šių krypčių.[10]

Lochnerio žodžiai atitiko glaustesnius dviejų britų diplomatų pateiktus apibūdinimus. Ambasadorius Berlyne 1933 metais, Horacas Rumboldas (Horace Rumbold), informuodamas apie Propagandos ministerijos formavimą šiame mieste, rašė, kad naujasis propagandos ministras yra „sumanus ir be skrupulų veikiantis demagogas“[11]. Po penkerių metų Džordžas Ogilvis-Forbsas (George Ogilvie-Forbes), rašydamas apie 1938 metų lapkričio pogromą, gerokai jausmingiau apibūdino Gėbelsą: „Tas bjaurus ir amoralus demagogas.“[12]

Netgi tie naciai, kurie mėgo Gėbelsą ir žavėjosi juo, įžvelgė jo charakteryje kažką demoniška. Reinhardas Špicis (Reinhard Spitzy) buvo užsienio

reikalų ministro Ribentropo patarėjas ir žinojo apie panieką, kurią Gėbelsas jautė tiek Ribentropui, tiek ir institucijai, kuriai tas vadovavo. Vis dėlto Špicis rašė:

> Aš žavėjausi Gėbelsu, kuris buvo pats protingiausias iš viso to rato. Geniali, bet vis dėlto demoniška asmenybė.[13]

Nacių partijai nepriklausę žmonės – ir vokiečiai, ir nevokiečiai – pripažino šią proto ir ekstremizmo kombinaciją. Viktoras Klempereris pateikia subalansuotą įvertinimą, kuris apibendrina daug tokių apibūdinimų. 1936 m. liepos 30 d. jis paprasčiausiai parašė savo dienoraštyje, kad Gėbelsas buvo „pats piktčiausias ir didžiausias melagis iš visų nacių“[14].

Po 1945 metų rašę istorikai, biografai ir žurnalistai plėtojo kelias iš šių temų. Viljamas Šireris (William Shirer), kurio 1959 metų nacizmo istorija vis dar spausdinama, apibūdino Gėbelsą šitaip:

> Šis tamsaus gymio žemaūgis jaunuolis luoša pėda, lanksčiu protu ir neurotiška asmenybe.[15]

Tik nedaugelis rašiusių apie Gėbelsą atsispyrė pagundai apie jį kalbėdami vartoti tokias klišes kaip „piktas neūžauga“ arba apibūdindami jo judesius nevartojo žodžių „šlubuodavo“ arba „kėblindavo“. Odri Salkeld (Audrey Salkeld) vadina jį „mažuoju daktarėliu“, o Fredas Prybergas (Fred Prieberg) kalba apie „žemaūgį ministrą“[16]. Dauguma pripažino jo proto energiją, bet kone visi pasigavo idėją, kad jis buvo melagis, prisitaikėlis ir aktorius, kurį motyvavo tik galios, pinigų ir sekso godulys. Kai kurie suprato, kad Gėbelso atsidavimas Hitleriui buvo jo brandaus gyvenimo varomoji jėga, bet laikė jį pernelyg cinišku ir lanksčiu, norėjusiu padaryti viską, kas, jo manymu, pelnytų Hitlerio palankumą. Jo kaip propagandisto sugebėjimai – prie to dar grįšime – dažnai siejami su požiūriu į Gėbelsą kaip į aktorių, kurio gyvenime galėjai matyti potekstę, kad propagandos žiniose buvo išnaudojama viskas, kas tuo momentu jam pačiam atrodė vertinga. Kurtas Rysas (Curt Riess), pirmasis parengęs

Gėbelso biografiją anglų kalba, pabrėžė kelias iš tokių tendencijų. 1949 metais parengtos Gėbelso biografijos pratarmėje jis rašė:

> Vien tai jau yra nepaprastas fenomenas apmąstymams: propagandos vadovas, niekinęs daugumą dalykų, apie kuriuos skleidė propagandą, ir nesigėdijęs savo paniekos – ir vis dėlto puikiai pasirodęs savo darbe. Luošys kaip pagrindinis aukščiausiosios rasės teorijos pavyzdys![17]

Po trisdešimties metų labiau pripažintas istorikas Hju Trevoras-Roperis (Hugh Trevor-Roper) atkartojo tas pačias idėjas savo „paskutinių Gėbelso dienoraščio įrašų" vertimo į anglų kalbą įvade:

> <...> tai buvo pozos, o ne idėjų ar įsitikinimų žmogus. Tačiau jis turėjo ir dar vieną jam gerai pasitarnavusį bruožą – oportunizmą. Visiškai neslegiamas įsitikinimų ir pasižymėdamas nepaprasta proto energija jis galėjo iš anksto numatyti įvykius ir pakeisti jų eigą su didžiu sumanumu, pateisindamas pokyčius lanksčiais argumentais.

Įsikarščiavęs Trevoras-Roperis tęsė:

> Žinoma, iš tikrųjų Gėbelsas nebuvo išsilavinęs žmogus. Jis neturėjo estetinių interesų. Jis degino vokiečių klasiką ir sunaikino „dekadentinį" meną. Karo metais jis uždarė Berlyno teatrus. Jis buvo abejingas valstybinei operai. Jis niekad nesilankydavo koncertuose. Jo meninis skonis buvo toks pats banalus ir lėkštas, kaip ir paties Hitlerio.[18]

Tai tebėra plačiausiai skaitomas Gėbelso dienoraščių leidimas angliškai kalbančiose šalyse. Trevoro-Roperio teiginiai, jog Gėbelsas neturėjo jokių įsitikinimų, „niekad nesilankydavo koncertuose" ir „buvo abejingas valstybinei operai", yra taip toli nuo tiesos, kad galime jas priimti tik kaip asmeninį priešiškumą, o ne empirinius istorinius pastebėjimus. Nuo tada viso Gėbelso dienoraščio paskelbimas suteikė istorikams tvirtesnį pagrindą kovoti su šiomis

dažnai atkartojamomis mintimis. Vis dėlto klišės išlieka. Nesenoje labai didelės apimties knygoje apie Berlyno istoriją (joje Gėbelsas 1926–1945 metais atlieka itin svarbų vaidmenį) skaitome štai ką:

> Nepaisant komunistų puldinėjimo, Gėbelsas labai rimtai nevertino rasinių teorijų arba partijos vykdomos antisemitizmo politikos <...>. Jo motyvai buvo grynai savanaudiški.[19]

Šis požiūris į Gėbelsą taip pat įgavo patikimumo dėl jo piktnaudžiavimo savo beletristiniais rašiniais. Helmutas Heiberis (Helmuth Heiber), redagavęs Gėbelso kalbas, 1962 metais paskelbė biografiją, kurioje pacitavo dabar žinomą eilutę iš Gėbelso romano „Michaelio Formano gyvenimas“ ir tvirtino, jog tai buvo sumanyta kaip autobiografinis aprašymas:

> Ne tiek svarbu, *kuo* mes tikime, svarbu, *kad* mes tikime. Tai Gėbelso *par excellence*, šis sakinys – raktas į jo gyvenimą.[20]

Kiti rašytojai pasigavo šią frazę ir nė nepripažino, kad ji paimta iš romano. Taigi Klausas Fišeris (Klaus Fischer) plačiai pripažintoje, 1995 metais paskelbtoje nacistinės Vokietijos „naujojoje istorijoje“ rašė:

> Atsimetęs nuo savojo katalikų tikėjimo (tai kėlė didelį nerimą dievobaimingiems tėvams), jis [Gėbelsas] desperatiškai ieškojo naujo – nes „tai beveik nematerialu, – pripažino jis, – tai, kuo mes tikime, jei tik kuo nors tikime“. Kai ilgainiui atrado kuo tikėti, tai buvo žmogus, Adolfas Hitleris, o ne doktrina; bet prekiavimas tokiu asmeniniu tikėjimu dabar tapo šventa gyvenimo misija.[21]

Nei Heiberis, nei Fišeris nežinojo, kad iš tikrųjų Gėbelsas buvo parašęs šį sakinį savo dienoraštyje 1923 metais, o to konteksto jie visiškai nesuprato. Tik per pastaruosius kelerius metus, kai vis daugiau Gėbelso dienoraščio dalių tapo paviešinta, keli autoriai suabejojo šiomis giliai įsišaknijusiomis idėjo-

mis. Iki 1995 metų Joachimas Festas (Joachim Fest) tvirtino, kad „įprastas kompensacijos poreikis“ buvo „pagrindinis raktas į Gėbelso charakterį“ ir kad „niekad nedingstantis nevisavertiškumo jausmas“ buvo varomoji jo poelgių jėga. Festo surinktoje „motyvų puokštėje“, kuri privertė Gėbelsą įsitraukti į nacių judėjimą 1924-aisiais, išvardijamas „pasipiktinimas tam tikrų klasių atstovais“, „prisitaikėliškumas“, „ambicijos“ ir „troškimas kam nors priklausyti“. Festas taip pat tvirtino, kad Gėbelsas buvęs vienas iš daugelio, galėjusių priklausyti, bet dėl „biografinių sutapimų“ rado savo ideologinį prieglobstį kairėje arba dešinėje, arba iš tiesų pereidavo iš vienos pusės į kitą pagal situaciją.[22] Klausas-Ekehardas Bėršas (Claus-Ekkehard Bärsch), daugiausia remdamasis Froido „narcisistinio asmenybės sutrikimo“ modeliu, pateikė išsamią „jaunojo Gėbelso“ brėstančių įsitikinimų studiją, kurioje ypač nuodugniai tiriamas jo religinės kalbos ir religinių idėjų pasisavinimas ir nutolstama nuo labiau paviršutiniškų teiginių apie „jo prisitaikėliškumą“. Nors Bėršas neturėjo galimybės susipažinti su svarbiausiais pirmųjų devynių mėnesių Gėbelso dienoraščiais, jis pripažino būsimajam propagandos mininstrui būdingą ankstyvą visa griaunančio antisemitizmo pasireiškimą, susijusį su „atpildo“ troškimu.[23] Tą mintį toliau nagrinėjo Kristianas Bartas (Christian Barth) savo darbe „Gėbelsas ir žydai“. Bartas pripažino, kad Gėbelso antisemitizmas nebuvo taktinis manevras ir kad jo dalyvavimas lemiamuose Holokausto etapuose nebuvo motyvuotas tuščio prisitaikėliškumo, bet jo dėmesys šiam vienam Gėbelso asmenybės aspektui, be abejo, tik iš dalies parodo propagandos ministro paveikslą.[24] Džefris Herfas (Jeffrey Herf) taip pat pripažino, kad Gėbelsas nebuvo prisitaikėlis, savo pateiktoje Gėbelso karo metų propagandos analizėje pažymėdamas „jo fanatizmo tęstinumą ir pastovumą“. Minėdamas Gėbelso milžinišką literatūrinį produktyvumą 1923–1945 metais, Herfas akcentuoja „nekintamą jo „ekstazės kupinų kalbų“ pobūdį“[25].

Dar labiau ginčytinai Richardas Šteigmanas-Galas (Richard Steigmann-Gall) nagrinėja Gėbelso religinių vaizdinių naudojimą ir jo žavėjimąsi Kristaus asmeniu. Labai kruopščiai atrinktomis citatomis iš atskirų Gėbelso dienoraščio dalių ir iš spausdinto romano „Michaelis“ leidimo jis tvirtina, kad

Gėbelso požiūris į religiją buvo „daugiau nei paprastas deizmas, atskirtas nuo krikščioniško turinio“. Vėl pripažindamas, jog Gėbelsas buvo „atsidavęs ir nuoseklus ideologas“, Šteigmanas tvirtina, kad šis žmogus „nevertino bažnyčių, bet labai gerbė krikščionybę“. Šteigmanas nepateikia išsamios analizės, kaip Gėbelsas suprato religiją, ir visiškai klaidingai aiškina kai kuriuos savo cituojamus Gėbelso teiginius. Nors pradžioje pripažįsta, kad Gėbelsas buvo „formaliai katalikas“, vėliau savo knygoje tiesiog mini jį kaip „kataliką“ ir neturėdamas jokių įrodymų kalba apie „jo religinius įsitikinimus“[26]. Manau, kad šis autorius visiškai nesupranta Gėbelso, kuris buvo susižavėjęs Kristumi kaip istorine dramatiško likimo asmenybe ir vartojo daugybę sąvokų bei terminų, paimtų iš krikščionybės, bet atskyrė juos nuo būdingo krikščioniško turinio ir perkėlė į kvazireliginį tautinės ideologijos misticizmą.

Labai svarbu šioms skirtingoms, bet įsigalėjusioms ir klaidingoms Gėbelso gyvenimo interpretacijoms mesti iššūkį. Pirmiausia sutikime, kad šis žmogus išties buvo aktorius. Neįmanoma sakant tūkstančius viešų kalbų, 189 per metus ir kartais po kelias kalbas tą pačią dieną, visą laiką kreiptis į auditoriją su vienodu nuoširdumu ar įsitikinimu; žinoma, pasitaikė dienų, kai jis buvo pavargęs, atbukęs ar kamuojamas kitų rūpesčių, kai turėjo imituoti reikiamas emocijas priešais publiką. Bet tai nereiškia, kad pagrindinės idėjos, kurias jis aiškino viešai kalbėdamas 20 metų, buvo visiškai nenuoširdžios ar apsimestinės. Aišku, kad Gėbelsui rūpėjo amžininkams daromas įspūdis ir poveikis, kurį jis gali padaryti ateinančioms kartoms. Jis pedantiškai rūpinosi savo išvaizda, net iki tuštybės. Jis stipriai jautė savo kuriamą įvaizdį bet kokioje situacijoje ir puikiai žinojo tapsiąs istorikų analizės objektu po 1945 metų. Šis suvokimas sąlygojo jo veiksmus. Bet tai nereiškia, kad jis netikėjo tuo, ką sakė, ar kad buvo tiesiog chameleonas.

Antra, suprantama, kad Gėbelsas atitinkamose situacijose griebdavosi melo. Nuo pirmųjų savo kaip rašytojo dienų jaunuolis stengėsi falsifikuoti pateikiamą gyvenimo aprašymą, kad sukurtų mitologiją. Nemažas kiekis jo sąmoningų iškraipymų buvo priimta kaip tikras faktas; stulbinama, kad ir dabar autoriai juos priima, nors visur pilna juos paneigiančių įrodymų. Vienas iš tokių – tai požiūris, kurį Gėbelsas išdėstė savo neabejotinai autobiografinia-

me romane „Michaelis“, iš pagrindų perdirbtame prieš publikuojant su nacių partijos palaiminimu 1929 metais. Šio romano *peržiūrėtame* leidime Gėbelsas sukūrė įspūdį, kad 1922 metais Miunchene, būdamas jaunuolis, jis išvydo kalbantį nacionalistų lyderį, ir tai paskatinę jį prisijungti prie to lyderio organizacijos – nacių partijos.[27] Kurtas Rysas (Curt Riess) padailino šį pasakojimą 1949 metų biografijoje, pabaigdamas istoriją šitaip:

> Štai kodėl Gėbelsas priėjo prie stalo netoli išėjimo ir pasielgė taip, kaip buvo parašyta ten esančiame užraše: „Čia galima užpildyti prašymą narystei Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijoje.“ Jis užpildė prašymo blanką ir gavo nario numerį 8762.
>
> Po akimirkos jis išėjo iš pastato tuo pat metu, kai Hitleris sėdo į automobilį ir išvažiavo.[28]

Ankstyviesiems nacizmo istorikams, pavyzdžiui, Šireriui, kurie kartojo šią istoriją, nors ir be Ryso išpūstos žurnalistikos, galima atleisti. Tačiau kelia nerimą, kad ta pati istorija pateikiama dvidešimt pirmojo amžiaus pradžioje. Anja Klabundė rašo apie Gėbelsą 1922 metais taip:

> Vos atvykęs į miestą, Jozefas Gėbelsas nuėjo į susirinkimą, kurį sušaukė viena iš daugelio nacionalistų partijų. Milžiniški plakatai visuose Bavarijos sostinės kampeliuose patraukė jo dėmesį <...> Gėbelsas buvo girdėjęs apie kalbėtoją, kurio vardas matėsi plakate, Adolfą Hitlerį, ir jo retorinius sugebėjimus, tad dabar buvo įdomu paklausyti, kaip jis kalba.

Tada ji cituoja Gėbelso paliktą šio tariamo susirinkimo aprašymą – iš jo romano – prieš paminėdama čia pateiktą Kurto Ryso pasakojimą, kaip Gėbelsas užpildė dokumentus narystei nacių partijoje.[29]

Pats Gėbelsas, be abejonės, būtų skaniai prisijuokęs žinodamas, kad jo pramanai bus priimami už gryną pinigą praėjus dešimtmečiams po jo mirties, bet verta išsamiau panagrinėti, kaip jis perdirbo istoriją apie savo pirmą-

jį susitikimą su Hitleriu. Iš Gėbelso dienoraščio visiškai aišku, kad jis pirmą kartą asmeniškai susitiko Hitlerį tik 1925 m. liepos 12 d. Veimare. Jo dienoraštyje Hitleris pirmą kartą paminėtas, kaip rašoma šios knygos 2 skyriuje, tik 1924-ųjų kovo 13 d. Gėbelsas galėjo būti anksčiau girdėjęs apie Hitlerį, bet aiškiai nemanė, kad verta apie tai minėti savo dienoraštyje. Tai duoda Gėbelsui šiokį tokį minusą palyginti su kai kuriais kitais Hitlerio bičiuliais, pavyzdžiui, Rozenbergu, dirbusiu su Hitleriu jau nuo 1920 metų. Gėbelsas iš vėlesnių jo manipuliacijų tai jautė ir siekė įrodyti laikęs Hitlerį Vokietijos ateities viltimi jau 1922 metais. Jis turėjo atsakyti į klausimą, kodėl studijuodamas Miunchene 1919–1920 metų žiemą (1922 metais jo Miunchene nebuvo!) neprisijungė prie nacių partijos ir nė nepaminėjo Hitlerio.

Jau 1924-ųjų vasarą – prieš susitikdamas su Hitleriu – Gėbelsas siekė tam užbėgti už akių. Tada jis slapčia parašė savo „Erinnerungsblätter“ („Prisiminimų puslapius“) apie vaikystę, paauglystę ir jaunystę iki tų laikų, kai formaliai pradėjo rašyti dienoraštį. Šiam dokumentui naudojo glaustą stilių, kurį perėmė iš savo dienoraščio – daug trumpų sakinių ir numanomą, jei ir ne visada reguliarią esamojo laiko vartoseną. Gėbelsas netgi pavadino šiuos atsiminimus „dienoraščiu“, nors tai nebuvo tikras dienoraštis. Perkurdamas 1923 metų vasaros įspūdžius, kai dirbo Kelno Dresdnerio banke, Gėbelsas rašė:

> Opera. Klempereris diriguoja. Žydų klausimas meno formoje. Gundolfas. Dvasinis nuskaidrėjimas. Bavarija. Hitleris.[30]

Ši ištrauka leidžia manyti, kad Gėbelsas tuo laiku, 1923 metų liepą ir rugpjūtį, buvo susirūpinęs muzikos ir meno reiškiniais, žydų dalyvavimu meno pasaulyje ir kad jis pradėjo naujai visą tą suvokti. Vėliau leidžiama spėti, kad jis pastebėjo įvykius Bavarijoje ir ypač Hitlerį. Tai gali būti ir nesufabrikuota. Visiškai įmanoma, jog Gėbelsas pastebėjo Hitlerį 1923-aisiais, tačiau mes žinome neabejotiną faktą, kad pirmuosius šešis mėnesius rašydamas savo tikrąjį dienoraštį jis nelaikė Hitlerio pakankamai svarbiu ir neminėjo jo dienoraštyje, netgi po 1923 metų lapkričio 9-osios žlugusio Miuncheno pučo.

Minėtoje savo „Prisiminimų“ ištraukoje įterpdamas vienintelį žodį „Hitleris“, Gėbelsas siekė šį faktą perkurti. Galime rasti dar vieną pavyzdį, kad Gėbelsas buvo susirūpinęs dėl gana vėlyvo įsitraukimo į nacių partijos veiklą jau daug vėliau savo karjeroje, 1940 metais sakydamas kalbą naujai aneksuotame Pozeno mieste.

Gėbelsas aplankė Pozeną, anksčiau buvusį – ir vėl tapusį – Poznane, Lenkijoje 1940 metų sausį, „netikrojo karo“ žiemą, ir kalbėjo specialiame susirinkime naujai atvykusiems „vokiečių“ naujakuriams iš Pabaltijo šalių ir Voluinės. Pozenas buvo paskelbtas naujai sukurto *Gau*, pavadinto Vartelandu, sostine, aneksuotas iš Lenkijos po trumpos kampanijos 1939 metų rugsėjį ir jau tapęs „germanizacijos“ taikiniu. Tūkstančiai žydų ir lenkų buvo deportuojami arba žudomi, o jų žemė ir turtas atiduodamas šiems naujakuriams. Tai buvo Hitlerio planuojamos rasinės pertvarkos programos Rytuose, kurią Gėbelsas visomis jėgomis palaikė, fronto linija. Nacių spauda pranešė, kad Gėbelso kalbos 1940 metų sausį ten klausėsi 15 000 susirinkimo dalyvių, ir nežinia, ar Gėbelsas žinojo, kiek iš šių dalyvių buvo neseniai atvykę naujakuriai. Rodos, jis manė, kad dauguma klausytojų – buvę Lenkijos piliečiai. Gėbelsas pagrįstai galėjo manyti, kad nedaugelis iš jų yra išsamiai susipažinę su jo ankstyvąja politine veikla, tad kalbėjo apie praeitį:

> Tikiu, kad mes, nacionalsocialistai nuo pirmosios valandos, per pastaruosius penkiolika ar dvidešimt metų patyrėme daug istorinės reikšmės įspūdžių. Jie pralėkė pro mūsų akis tokiu žaibo greitumu, kad mes vargiai galime juos teisingai sudėlioti. Kokioje daugybėje kritinių situacijų mes, stovintys šalia fiurerio, matėme savo judėjimą ir patį savo fiurerį? Kaip dažnai vienas iš mūsų pasakydavo: taip, dabar viskas baigta. Kaip dažnai mes pagalvodavome: dabar nebėra jokios išeities! Pavyzdžiui, kiek iš mūsų po 1923-ųjų lapkričio 9-osios manė: taip, dabar viskas žuvo. Ir nepaisant tokių minčių, išeitis visada būdavo.[31]

Ši užuomina, kad naciai praeityje įveikė iš pirmo žvilgsnio neįveikiamas kliūtis, buvo mėgstama Gėbelso retorikos dalis, kurią jis vis dažniau naudodavo

karui užsitęsus, bet čia įdomu tai, kad jis apibūdino save kaip „nacionalsocialistą nuo pirmosios valandos“. Nurodydamas – ir pasitaisydamas – „pastaruosius penkiolika ar dvidešimt metų“ jis galėjo išvengti kaltinimo, kad tiesiog meluoja. Tuo laiku jis jau buvo partijos narys penkiolika metų. Jis iš tikrųjų nebuvo „nacionalsocialistas nuo pirmosios valandos“, taip pat nedalyvavo 1923 metų lapkričio 9-osios įvykiuose, kaip aiškiai leido numanyti šioje kalboje. Įdomu, ar jis būtų taip kalbėjęs klausytojams Vokietijoje iki 1939-ųjų rugsėjo.

Gėbelsas mokėjo ir visai begėdiškai meluoti, ypač nurodydamas įvykius, nesusijusius su asmeniniu gyvenimu, tiek savo dienoraštyje, tiek viešojoje propagandoje. Keli pavyzdžiai cituojami šioje knygoje, pavyzdžiui, 1939 metų rugsėjo 1-osios įrašas jo dienoraštyje, kad „lenkai užpuolė“ vokiečių radijo stotį Gleivice.[32] Gėbelsas tiksliai žinojo, kad šis „užpuolimas“ buvo surežisuotas, kaip ir dauguma kitų pretekstų vokiečių invazijai.[33] Kitas pavyzdys – pareiškimas klausytojams Niurnbergo masiniame mitinge 1933 metais, vėliau publikuotas spaudoje, kad per 1933 m. balandžio 1 d. vykdytą žydų parduotuvių boikotą „nė vienas plaukas nenukrito“ nuo žydų galvos. Iš tikrųjų, kaip pažymi Robertas Gelatelis (Robert Gellately), „buvo smurtauta, keli žydai nužudyti ir keli sulaikyti“[34]. Gėbelsas, savo pasekėjus kurstęs smurtauti prieš žydus nuo pirmo pasirodymo Berlyne 1926 metais, puikiai žinojo, kad visos administracinės priemonės, kurių buvo imtasi prieš žydus kelios savaitės po 1933 m. sausio 30 d., taikytos paplitusių bauginimų fiziniu susidorojimu ir brutalumo fone. Gėbelsas, dažnai kartodavęs mėgstamas frazes, pavartojo tiksliai tą pačią formuluotę, netgi labiau neįtikėtinai, kalbėdamas su užsienio spaudos korespondentais Berlyne po 1938 metų lapkričio 9-osios pogromo. Luisas Lochneris girdėjo jį skelbiant, kad „visi pasakojimai apie tariamą žydų turto grobstymą ir sunaikinimą yra šlykštus melas. Nuo žydų galvos nė vienas plaukas nenukrito.“ Ši formuluotė buvo kartojama laikraščiuose, nors daug žydų nužudyta ir net 20 000 be priežasties sulaikyti.[35]

Iš tiesų Gėbelsas taip priprato prie melagingų tvirtinimų, kad mums įdomu, ar jis suprato, kokie absurdiški buvo kai kurie jo teiginiai. Trevoras-Roperis teigė, kad „iki pat galo jis [Gėbelsas] galėjo atskirti objektyvią tiesą nuo

savo propagandos“[36], bet šią nuomonę sudėtinga palaikyti. Pavyzdžiui, ką mes galime manyti apie pareiškimą Gėbelso dienoraštyje 1944 m. gruodžio 4 d., kalbant apie britų oro antpuolius, kad Hitleris „padarė viską norėdamas išvengti tokio karo“? Gėbelsas tęsė: „Tai visiškai atitinka faktus. Jis bandė visais įmanomais būdais leisti karui vykti humaniškai.“[37] Gėbelsas puikiai žinojo, kad 1939 metų rugsėjį vokiečių oro pajėgos bombardavo Varšuvą; jis apsilankė sugriautame mieste ir aprašė matytus vaizdus: „Varšuva: tikras pragaras. Sunaikintas miestas. Mūsų bombos ir sviediniai puikiai pasidarbavo.“[38] Jis panašiai buvo informuotas apie oro antpuolį Roterdame 1940 metų balandį, o 1940–1941 metų žiemą kasdien džiaugėsi oro antpuoliais prieš britų miestus. O kalbant apie leidimą karui „vykti humaniškai“, Gėbelsas žinojo pakankamai išsamiai apie, tarkime, sovietų karo belaisvių badavimą 1941 metais ir brutalias vokiečių represijas prieš civilius gyventojus visoje okupuotoje Europoje. Kaip matėme, jis palaikydavo Hitlerio siūlomas žiaurias kolektyvines bausmes kiekviena įmanoma proga. Atrodo, kad tą akimirką, kai galvodavo ar rašydavo apie Hitlerį, Gėbelso gebėjimas atskirti tai, ką Trevoras-Roperis pavadino „objektyvia tiesa“, nuo savo paties propagandos dažnai jį apleisdavo.

Tai, kad Gėbelsas dažnai meluodavo savo viešose kalbose ir asmeniniuose įvykių aprašymuose, nereiškia, kad jis visada meluodavo arba visiškai nemokėjo atskirti fantazijų nuo tikrovės. Karo metais jis nuolat įrodinėjo, kad propaganda turi būti paremta tikslumu ir tikrais faktais, ir kur kas geriau už daugumą savo bendražygių suvokė, kokį pavojų kelia situacijos išpūtimas ir nuslėpimas. Jis nuoširdžiai niekino tokių šalių kaip Didžioji Britanija ir Sovietų Sąjunga propagandą, kurioje kvailai aukštintos šių šalių pergalės ir sumenkinami patiriamo karo sunkumai. Gėbelso kaip propagandisto įgūdžius, žinoma, daugelis autorių pripažįsta ir iš tiesų pervertina. Po 1945 metų buvo nesudėtinga ir daugumai žmonių patogu tvirtinti, kad būtent Gėbelso propaganda ir jo neprilygstamas manipuliavimas žiniasklaidos priemonėmis paruošė dirvą Hitlerio sėkmei, užtikrino Vokietijos žmonių nacizmo palaikymą 1933–1939 metais ir pastūmėjo juos kovoti už Hitlerį iki pat liūdno galo. Kurtas Rysas dar kartą tai pabrėžė rašydamas:

> Jis [Gėbelsas] gavo nurodymą palaikyti tautos dvasią ir tai darė. Kova Vokietijoje tęsėsi tol, kol neliko nė mažiausio plotelio žemės, kuriame dar būtų galima kautis. Kalbant apie tai, Gėbelsas, ko gero, buvo vienintelis nenugalėtas Antrojo pasaulinio karo generolas.[39]

Rysas rašė netrukus po Niurnbergo teismo, kuriame išlikę „didžiausi nacių nusikaltėliai" buvo apkaltinti nusikaltimais prieš žmoniją ir stojo prieš Tarptautinį karo tribunolą. Gėbelsas, nusižudęs iš dalies dėl to, kad jam netektų patirti panašaus teismo, svarstymų metu minėtas dažnai. Keli kaltinamieji, labai norėję sumenkinti savo veiklą Trečiajame Reiche, buvo pasiruošę perkelti atsakomybę kitiems, o velionis propagandistas buvo labai tam tinkamas atpirkimo ožys. Hermanas Gėringas, teismo metu davęs interviu amerikiečių psichologui Leonui Goldensonui (Leon Goldensohn), atvirai kaltino Gėbelsą, apibūdindamas jį kaip „luošą fanatiką", „vagį" ir „prisitaikėlį", teigė, kad jis buvo „energingiausias antisemitizmo atstovas" ir kad jis „įkalbėjo Hitlerį tapti didesniu antisemitu, negu tas anksčiau buvo".[40] Albertas Špėras savo paskutinėje kalboje tribunolui ypač akcentavo propagandą:

> Hitlerio diktatūra nuo visų jo pirmtakų diktatūros skyrėsi vienu pagrindiniu punktu. Tai buvo pirmoji diktatūra dabartiniu moderniosios technikos raidos laikotarpiu, diktatūra, deramai išnaudojusia visas technines priemones, siekdama užvaldyti savo tautą.
>
> Techninėmis priemonėmis, tokiomis kaip radijas ir garsiakalbiai, iš 80 milijonų žmonių buvo atimta minties laisvė. Taigi tapo įmanoma pajungti juos vieno žmogaus valiai.[41]

Špėras, po 1945-ųjų stengęsis sumenkinti savo labai artimą ir harmoningą bendradarbiavimą su Gėbelsu, ypač kampanijoje dėl „totalinio karo" 1943 ir 1944 metais, turėjo savų priežasčių iškelti šią nuomonę apie išskirtinę propagandos reikšmę, bet amerikiečių kaltintojai buvo užsiminę beveik apie tą patį viso teismo proceso pradžioje:

> Naudodamiesi šiuo milžinišku propagandos aparato tinklu, nacių sąmokslininkai visiškai kontroliavo minčių reiškimą ir perdavimą, kultūrinę veiklą ir informacijos skleidimą Reicho teritorijoje. Niekas nebuvo ir negalėjo būti publikuojama Vokietijoje be išsakyto ar numanomo partijos ir struktūros pritarimo.[42]

Tai savaime buvo pačios Propagandos ministerijos pompastiškų pareiškimų atkartojimas. Karo metų straipsnis, pasirodęs iliustruotame masiniame žurnale *Signal*, skirtame visos Europos skaitytojams, turėjo tokį jaudinantį pareiškimą:

> Per visus šiuos metus Propagandos ministerija tapo gigantiška politinės kontrolės institucija, apėmusia visas viešojo gyvenimo sferas ir, suinteresuoto asmens laimei, net asmeninį gyvenimą.[43]

Kiti kaltinamieji Niurnberge, artimai bendradarbiavę su Gėbelsu, palaikė šias idėjas, bet vėlgi sumenkino savo vaidmenį jas įgyvendinant. Valteris Funkas (Walther Funk), dirbęs valstybės sekretoriumi Propagandos ministerijoje 1933–1938 metais, o vėliau tapęs Reicho Valstybinio banko prezidentu, buvo vienas iš nedaugelio senųjų nacių, kurie išvengė kritikos iš Gėbelso lūpų. Iš tiesų Gėbelsas dažnai girdavo Funką, ypač ketvirtajame dešimtmetyje, kaip išskirtinai darbštų ir kompetentingą bendražygį. Niurnberge Funkas pasakė:

> Visas tautos kultūrinis gyvenimas buvo persisunkęs šios propagandos, propaganda vaidino fundamentalią reikšmę, teisėtai priskiriamą jai nacionalsocialistinėje valstybėje.

Vis dėlto Funkas paneigė turėjęs reikalų su „politine Propagandos ministerijos kryptimi – arba su tikruoju propagandiniu darbu“, leisdamas suprasti, kad visa propaganda buvo sutelkta Gėbelso rankose.[44] Hansas Fričė, vyriausias Gėbelso radijo komentatorius nuo 1937-ųjų ir Propagandos ministerijos radijo skyriaus direktorius nuo 1942-ųjų, taip pat buvo teisiamas Niurnberge.

Jis teigė, peržengdamas savo patikimumo ribas, kad nežinojo apie masines žydų žudynes arba apie tas prastas sąlygas, kuriomis belaisviai juodadarbiai buvo verčiami dirbti Vokietijoje. Jo paties darbas Propagandos ministerijoje buvo skirtas tik „siekti savanoriško bendradarbiavimo, ypač turint galvoje okupuotas teritorijas, kovoje dėl Reicho“. Jis pareiškė teismui, kad propagandos politika visiškai priklausė Dytricho, atsakingo už spaudą, Amano, atsakingo už publikacijas, ir Gėbelso, atsakingo už Propagandos ministeriją, kompetencijai. Fričė taip pat pareiškė:

> Klaidinga manyti, jog Propagandos ministerijoje buvo slapčia puoselėjami tūkstančiai nekaltų melų. Kalbant konkrečiau, mes dirbome labai švariai ir sąžiningai, technine prasme netgi tobulai. Jeigu būtume melavę tūkstančiais nereikšmingų atvejų, priešas mus būtų daug lengviau sudorojęs.[45]

Fričei Niurnberge buvo panaikinti visi kaltinimai, ir vėliau vykusiame „denacifikacijos“ procese prieš Vokietijos tribunolą jis vėl stengėsi parodyti buvęs Gėbelso „išnaudojamas“.[46]

Požiūris į Gėbelsą kaip į propagandos meistrą, mefistofeliškąjį manipuliatorių tautos protu, buvo įamžintas tuzinuose istorijų ir giliai įsiskverbė į populiarią Trečiojo Reicho sampratą. Tokia samprata buvo artimai susijusi su visu „Hitlerio mito“ fenomenu, tariamai nekritišku Hitlerio liaupsinimu, tapusiu vokiečių tautos ilgalaikės paramos nacių režimui pagrindu. Taigi Viktorui Reimanui, parašiusiam vieną iš geresnių Gėbelso biografijų 1971 metais, Gėbelsas buvo „žmogus, sukūręs Hitlerį“. Ralfas-Georgas Roitas (Ralf-Georg Reuth), rašęs dvidešimčia metų vėliau, turėjo po ranka daug daugiau pirminių šaltinių, bet savo baigiamojoje išvadoje vėlgi atkartojo šį požiūrį:

> Lemtingas Gėbelso pasiekimas buvo Hitlerio transformavimas į „fiurerį“. Jis jau anksčiau buvo paskelbęs Hitlerį „išgelbėtoju“, „naujuoju Mesiju“, pirmiausia nedideliam pasekėjų būreliui, tada šimtams tūks-

tančių ir galiausiai, padedamas visa apimančio propagandos aparato, visai imliai savo tautai.[47]

Tokį požiūrį reikia paneigti. Suprantama, Gėbelsas nesukūrė Hitlerio ar nepaprastos jo charizmos. Taip pat neperdavė nė vienos iš pagrindinių jo idėjų. Iki jiems susitinkant, Hitleris jau buvo aktyvus nacių partijos lyderis beveik šešerius metus. Partijos programa jau buvo nusistovėjusi penkerius su puse metų. Partijos veiklos pagrindiniai principai – neapykanta žydams, Versalio taikos sutarties išsižadėjimas, ekspansinė užsienio politika ir rasine prasme orientuotos *tautos bendrystės* (*Volksgemeinschaft*) sukūrimas – buvo griežtai nustatyti. Mes matėme, kad Gėbelsas, įstojęs į partiją, negalėjo pakeisti esminės Hitlerio užsienio politikos orientacijos – palankumo Italijai bei Didžiajai Britanijai ir priešiškumo Sovietų Sąjungai – arba įtikinti jį radikaliau vertinti privačios nuosavybės klausimą. Hitlerio išskirtiniai sugebėjimai kalbėti viešai ir neabejotinas gebėjimas įtikinti asmeniškai kalbantis taip pat nebuvo Gėbelso darbo rezultatas. Tai iš tiesų buvo kaip tik tos savybės, paskatinusios Gėbelsą sekti Hitlerį, kaip jau buvo patraukusios daugelį kitų sekėjų. Taip pat kvaila būtų sakyti (kaip darė Konradas Heidenas (Konrad Heiden), kad Gėbelsas savo viešose kalbose tiesiog kopijavo Hitlerį[48], kadangi jis panašiai plėtojo savo karjerą kaip nacizmo demagogas ištisus metus prieš išgirsdamas Hitlerio kalbą auditorijai.

Nenorime paneigti, kad Gėbelsui teko reikšmingas vaidmuo vėliau didinant Hitlerio populiarumą, jo rinkiminę kampaniją ir kuriant mitologiją, kurią jis skleidė aplink save. Taip pat nenorime parodyti, kad po 1926 metų Hitleris su Gėbelsu vienas iš kito nesimokė palaikydami vis artimesnius santykius ir bendradarbiaudami kuriant rinkiminę kampaniją nacių partijai. Tačiau nėra jokių pastebimų didesnių pokyčių kiekvieno iš jų viešojoje retorikoje, kai juodu perprato vienas kito stilių. Rašydamas apie Hitlerį, J. P. Šternas (J. P. Stern) nuėjo dar toliau pažymėdamas, „kiek nedaug skiriasi [Hitlerio kalbos] sakytos iki 1933 metų vasario siekiant užsitikrinti balsus tariamai demokratinėse rinkimų kampanijose ir kalbos, sakytos jau įgavus valdžią siekiant užsitikrinti visuomenės palaikymą savo vykdomai politikai“[49].

Tikrai įžvalgūs stebėtojai pastebėjo šių dviejų didžių įtikinėtojų viešosios retorikos stiliaus skirtumus, taip pat ir daug panašumų. Keletas pažymėjo labai skirtingus jų balsus: Hitlerio „gergždžiantį balsą“, kuris „baisiai rėžė ausį ir dažnai užlūždavo kalbėtojui pasiekus egzaltaciją“[50], ir Gėbelso skambesnį baritoną, taip pat judviejų skirtingą kalbos vartoseną. Ar jie pasitelkdavo kokias nors technologijas? Abu pradėjo lavinti retorinius įgūdžius tokiu laiku ir tokioje aplinkoje, kai nebuvo galima pasitikėti techninėmis priemonėmis. Abu atskirai įsisavino savo profesiją be viešo kreipimosi sistemų. Kaip matėme, tai vyko daug metų iki kol nacių partija galėjo sau leisti naujai kuriamas technologijas – radijo programą ir filmą su garso takeliu. Rodos, kad ir Hitleris, ir Gėbelsas vienodai gerai suvokė, kokias galimybes suteikia tokios technologijos, ir nors Gėbelsas, kaip Reicho propagandos vadovas nuo 1930 metų bei propagandos ministras nuo 1933 metų, dažniau buvo tiesiogiai susijęs su praktiniu jų panaudojimu, Hitleris anksčiau buvo dirbęs su juo kuriant pirmąjį partijos filmą ir greitai perprasdavo transliacijos teikiamas galimybes. Jeigu nuodugniau paanalizuotume kino techniką, kurią naudojo naciai sustiprindami savo propagandą ir vaizduodami Hitlerį kaip sudievintą asmenybę, taptų aišku, kad atsakomybė už atskiras technikas ir stulbinamas vaizdines inovacijas tenka daugiau jo bendradarbiams Leni Rifenštal ir Albertui Špėrui, o ne Gėbelsui, atlikusiam tik padėjėjo vaidmenį. Jei pereitume prie proziškesnės, tačiau veiksmingos propagandos technikos, pavyzdžiui, lėktuvų panaudojimo 1932 metų rinkiminėse kampanijose, nežinia, ar ją sukūrė Hitleris, ar Gėbelsas, ar pradžioje pasiūlė kažkas kitas.[51]

Taigi Gėbelsas nesukūrė nei Hitlerio, nei „Hitlerio mito“. Bet mes nenorime nuvertinti jo svarbos kuriant paramą Hitleriui ir nacių partijai, ypač po 1925 metų. Galime išskirti keturias sritis, kuriose Gėbelso vaidmuo buvo lemiamas. Pirmiausia 1924–1927 metais Gėbelsas sukūrė galios bazę nacizmui Rūre ir sustiprino jo įvaizdį už Miuncheno ir Bavarijos ribų tuo laiku, kai Hitleriui buvo uždrausta viešai kalbėti daugelyje Vokietijos sričių. Čia Gėbelsas pirmą kartą pademonstravo savo neprilygstamą sugebėjimą dirbti ilgalaikį darbą ir siekti savo tikslų nepalankiomis sąlygomis. Antra – tai paties Gėbelso

stipriai mitologizuotas vaidmuo kaip Berlyno gauleiterio nuo 1926 metų lapkričio iki 1933 metų sausio. Šiuo atveju, šalia jo puikiai žinomo pasiekimo, kai anksčiau pagarsėjusiame kaip kairiųjų citadelė mieste buvo sukurta parama nacizmui, reikia pabrėžti jo vaidmenį plėtojant kur kas populiaresnę nacių žurnalistiką ir išskirtinę vaizdinę agitaciją. Tai 1933–1939 metų laikotarpis, kada, pasak kai kurių autorių, Gėbelsas manėsi neturįs jokio vaidmens. Hansas-Otas Meisneris (Hans-Otto Meissner) rašė:

> Jis jautėsi esąs viešųjų ryšių agentas, kuriam reikėjo reklamuoti jau parduotas prekes. Dešimt ilgų metų Gėbelsas grėsmingai užsipuldavo vyriausybę ir valstybę. Dabar jis pats tapo vyriausybės nariu, o Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija valstybėje buvo galingiausia su Adolfu Hitleriu priešakyje. <...> Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos pergalė pasmerkė Gėbelsą daugiausia administracinėms pareigoms, geriausiu atveju kaip žmogų, atsakingą už spaudą, filmus, radiją, literatūrą ir taip toliau.[52]

Nekreipiant dėmesio į „dešimties ilgų metų“ netikslumą šiame teiginyje, Gėbelsui iš tiesų sekėsi atlikti šias „administracines pareigas“. 1933–1939 metais Hitlerio režimas tapo vienu iš populiariausių visoje Europoje vykdant nenutrūkstamą seriją užsienio politikos pergalių nuostabaus ekonomikos pakilimo fone, kurį taip pat lydėjo plačiai taikomos socialinės pertvarkos priemonės. Už šių populiarių įvykių fasado vyko kelių visuomenės grupių, pripažintų rasine prasme netinkamomis, t. y. žydų, arba keliančiomis pavojų *tautai* – kunigų, homoseksualų, fiziškai bei psichiškai neįgalių ir kitų, pažymėtų „asocialiųjų“ etikete, atskyrimas ir persekiojimas. Gėbelsas atliko lemiamą vaidmenį kuriant, įgyvendinant ir pristatant visuomenei visas šias priemones. Jo propaganda buvo svarbi ruošiant dirvą sėkmingam plebiscitui Sare, Reino krašto remilitarizacijai ir ypač Austrijos *anšliusui*. Ne mažiau svarbi jo propaganda buvo siekiant užsitikrinti visuotinę paramą žydų bei kitų, laikytų netinkamais *tautos bendrystei*, paskelbimui už įstatymo ribų ir išgarsinimui socialinės pertvarkos sėkmės, kuri taip glaudžiai susijusi su šiais persekiojimais. Karo me-

tais Vokietijoje palaikytas socialinis susitelkimas būtų buvęs neįmanomas be šių ankstesnio jėgų kaupimo metų.

Ketvirta, reikia apsvarstyti Gėbelso kaip karo metų propagandisto vaidmenį. Tai vėl buvo laikas, kada jis galėjo būti nušalintas, kadangi šautuvai, tankai, laivai ir lėktuvai perėmė vaidmenį, anksčiau tekusį žodžiams. Mes matėme, kaip Hitleris pasitraukė į vienumą savo kariniame štabe, kurią Gėbelsas pavadino „tuo amžinu gyvenimu bunkeryje“, ir ilgainiui vis labiau nutolo nuo vokiečių tautos; tai atitiko Gėringo pasitraukimą mėgautis asmeniniu gyvenimu ir kitų senųjų nacių, tokių kaip Hesas, mirtį arba dingimą iš eterio. Gėbelsas su keliais kitais naciais, pavyzdžiui, Lėjumi, atsisakė kraustytis į bunkerį – iki paskutinių dienų – ir iš tikrųjų sustiprino savo kontaktą su eiliniais piliečiais, ypač suintensyvėjus britų ir amerikiečių vykdytiems bombardavimams Vokietijoje 1943 metais. Pačiomis sunkiausiomis akimirkomis, pavyzdžiui, 1943-ųjų vasarį po Stalingrado kampanijos arba miestuose, ką tik patyrusiuose išbandymą ugnimi, Gėbelsas buvo pasirengęs žvelgti vokiečiams į akis ir skatinti juos tęsti vis dažniau nelygią kovą. Nėra abejonės, kad jo propaganda paveikė daug vokiečių, kad ir keturiolikmetę mergaitę, kuri 1944 metų rugpjūtį rašė savo dienoraštyje:

> Reikalai vis prastėja <...> Daktaras Gėbelsas dabar išplatino kvietimą „totaliniam karui“. Mes ir mūsų mokyklos dabar taip pat turėsime imtis bet kokio darbo. Tai irgi teisinga, nes mes turime laimėti!!! Geriau dabar imtis bet kokių priemonių, negu baigti gyvenimą Sibire.

Jauna banko darbuotoja savo dienoraštyje įvykius fiksavo panašiu stiliumi:

> „Totaliniam karui“ reikalingos griežtos priemonės. Visko, kas nėra besąlygiškai reikalinga karui, teks atsisakyti. Daug įmonių bus uždaryta. Popierių, anglį, elektrą ir viską reikia taupyti. Daktaras Gėbelsas savo iškilmingoje kalboje pakvietė visas moteris prisidėti prie darbo karo labui.[53]

Šios dvi dienoraščių autorės nebuvo vienintelės, sąmoningai ar nesąmoningai atkartojusios paties Gėbelso frazes. Klempereris savo dienoraštyje citavo daug pavyzdžių, kaip eiliniai vokiečiai atkartodavo šūkius ar idėjas iš Gėbelso propagandinių pasisakymų paskutinėmis karo savaitėmis. Niekas labiau nestebina Antrojo pasaulinio karo europinės dalies istorijoje negu užsitęsęs vokiečių pasipriešinimas metų metus, nors bet kokiais racionaliais apskaičiavimais būtų paaiškėję, jog jie kovoja pralaimėtojų pusėje, ir, be jokios abejonės, Gėbelso vaidmuo čia buvo itin svarbus.

Pateikiant bet kokį Gėbelso kaip propagandisto vertinimą negalima paaiškinti, kokia buvo propagandos prigimtis ir įtaka Trečiajame Reiche. Du pagrindiniai aspektai vadinamosios poniurnberginės propagandos sampratos nacistinėje Vokietijoje dabar susilaukė rimtų mokslininkų tyrinėjimų. Pirmas aspektas – tai nuomonė, kad 1933–1945 metais „niekas nebuvo ir negalėjo būti publikuojama Vokietijoje be išreikšto ar numanomo partijos ir struktūros pritarimo“; antrasis – tai idėja, kad ši propaganda buvo viską persmelkianti ir kad faktiškai visa tauta pateko jos įtakon. Abi nuomonės buvo ir tebėra be galo daug aptarinėjamos, bet rimtesnės analizės nevertos.

Įsitikinimą, kad viską draudžia publikuoti ar netiesiogiai viešai aptarinėti be Propagandos ministerijos leidimo, nesunku paneigti remiantis daugybe reiškinių, kurie ypač nervino Gėbelsą. Mes jau žinome, kad ketvirtajame dešimtmetyje jį nuolat siutino Martino Nymiolerio pamokslai. Nymioleris ne tik reguliariai kalbėdavo viešumoje klausytojams nuo 1933 iki 1937 metų liepos – jo pamokslai tuo pačiu metu buvo ir spausdinami, netgi su pakartotiniais leidimais, visoje Vokietijoje. Jo biografija, daug prisidėjusi prie jo reikšmingumo visuomenėje ir pagarbos, su kuria jis būdavo priimamas, spausdinta Vokietijoje iki 1941-ųjų, parduota tūkstančiais egzempliorių. Būta daug kitų protestantiškų ir katalikiškų publikacijų, kurių Gėbelsas būtų mielu noru atsikratęs, bet negalėjo. Kitas dvasininkas, siutinęs Gėbelsą, kai Nymioleris buvo uždarytas, – katalikų vyskupas Galenas. Jo kalba, nukreipta prieš eutanaziją, 1941 metų rugpjūtį sakyta Miunsteryje, buvo turbūt daugiausia žalos atnešusi kritika nacizmo politikai Vokietijoje 1933–1945 metais. Galenui nebuvo uždrausta sakyti pamokslą, ir jis netgi nebuvo už tai

nubaustas. Kaip Gėbelsas ir baiminosi, šis pamokslas buvo plačiai aptarinėjamas Vokietijoje ir panaudotas sąjungininkų propagandai; vėliau tūkstančius šios kalbos egzempliorių Karališkųjų oro pajėgų bombonešiai išmėtė virš Vokietijos. Hitleriui ir Gėbelsui pasisekė, kad nei Galenas, nei kiti klerikalai, drąsiai pasmerkę eutanazijos programą, panašiai neparėmė Vokietijos žydų.

Pagaliau yra daug pavyzdžių medžiagos, publikuotos ir išplatintos Trečiajame Reiche iš nacių partijos vidaus, kuriai Gėbelsas nepritarė, pavyzdžiui, Oto Dytricho 1941 metų rugsėjo mėnesio pareiškimas, kad karo baigtis Sovietų Sąjungoje jau aiški. Iki pat paskutinių karo savaičių Gėbelsas buvo suirzęs dėl kai kurių savo bendražygių veiklos, bet negalėjo jų sukontroliuoti. Pavyzdys – straipsniai, kuriuos publikavo jo senas bendražygis Robertas Lėjus kaip Vokietijos darbininkų fronto lyderis ne kokiame kitame dienraštyje, o Gėbelso pamėgtame *Der Angriff*. 1945 metų kovą Lėjus paskelbė kelis straipsnius, kuriuose nihilistine dvasia šlovinamas Vokietijos kultūrinio paveldo sunaikinimas sąjungininkų oro antpuolių metu daugiausia tam, kad suerzintų Gėbelsą. 1945 m. kovo 10 d. Gėbelsas padiktavo, jog to „ilgiau nebeįmanoma iškęsti“. Vis dėlto po dviejų savaičių Lėjus pareiškė laikraštyje *Der Angriff*, kad įvykiai vakarinėje Vokietijos dalyje gali būti vertinami kaip „sveikatos pataisymas“; iki kovo 29 d. Gėbelsas rašė, kad vėlesni Lėjaus straipsniai „apie frontą ir oro karą“ buvo suformuluoti su tokiu „nerūpestingu cinizmu, kad nuo jų apima drebulys“; kovo 31 d. Gėbelsas pasiskundė pačiam Hitleriui sakydamas, kad Lėjaus straipsniai daro „siaubingą poveikį viešajai nuomonei“, bet Hitleris „šypsodamasis“ prisipažino neskaitęs tų įžeidžiančių straipsnių. Balandžio 8 d., pasiskundęs dėl kito Lėjaus straipsnio, Gėbelsas aprašė savo pasibjaurėjimą straipsniu SS žurnale *Das Schwarze Korps*[54]. Iš tikrųjų spaudos industrija Vokietijoje 1933 metais buvo tokia milžiniška ir tokia įvairi, kad visos uolios ir skirtingos nacių pastangos centralizuoti ir kontroliuoti šalies spaudą negalėjo sukurti vientisos ir pastovios kontrolės, kurią įsivaizdavo kaltintojai Niurnberge arba nerūpestingi istorikai vėliau.

Antroji nuomonė, kad visa tauta buvo paveikta nacių propagandos ir nesipriešindama pakluso nacių partijos diktatui, sumanesnių ir racionaliau mąs-

tančių istorikų jau kurį laiką yra atmesta. Deividas Bankeris (David Bankier), rašydamas 1992 metais, daugiausia dėmesio skyrė tokioms svarbiausioms sritims, kaip Gėbelso pastangos manipuliuoti žmonėmis bei jo antisemitinė propaganda, ir padarė tokią išvadą:

> Tai, kad partija estetizavo politiką, jos dinamiškumas, ritualai ir simbolių kultas, be abejo, patraukė visuomenės dėmesį. Tačiau neilgai trukus šie išoriniai atributai nebegalėjo sužavėti publikos. Taigi nacių politika įgavo apeigų pavidalą, o gyventojai politikos persisotino. Nors partija manė, kad nuolatiniai masiniai mitingai, „bombardavimas“ informacija iš garsiakalbių ir įkyri propaganda gali radikaliai pakeisti visuomenės esminę nuomonę, tradiciniai mąstymo šablonai išliko žemiau išorinių prisiderinimo ženklų. Didelės visuomenės grupės ir toliau tvirtai laikėsi nepriklausomos pozicijos nepaisydamos partijos vykdomos propagandos, teroro ir represijų.[55]

Nuo dešimtojo dešimtmečio pradžios plačiai įsivyravo bendra nuomonė, jog visiškai nieko stebėtino, kad nacių propaganda geriausiai pavyko, kai buvo kuriama remiantis pastebimomis realijomis, o vis nesėkmingesnė tapo tada, kai nuo jų nutolo. Taigi nepaprastai sėkmingai propaganda veikė taikos metais, 1933–1939-aisiais, kai šlovino nedarbo mažėjimą, socialinės pertvarkos programas ir nacistinio režimo užsienio politikos sėkmę. Antisemitinės priemonės, kurių naciai tuo metu ėmėsi siekdami išgrūsti žydus iš Vokietijos kultūrinio ir profesinio gyvenimo, apriboti jų daromą įtaką ekonomikai ir panaikinti jų piliečio statusą, taip pat buvo labai palankiai visuomenės priimamos. Gėbelso propaganda negalėjo sutelkti plačiosios visuomenės palaikymo karui prieš Lenkiją 1939 metais (šis karas sutiktas su dideliu nerimu visuose visuomenės sluoksniuose), bet ypač sėkminga karo agitacija pavyko 1940 ir 1941 metais, kai buvo šlovinamos neprilygstamos vokiečių kariuomenės pergalės Skandinavijoje, Vakarų Europoje ir Balkanuose. Nepaprastai dramatiškos kino kronikos apie kampanijas Prancūzijoje ir Žemutinėse Provincijose (dab. Nyderlandai – *red. past.*) nebuvo nei falsifikuotos, nei perdėtai išpūstos.

Didžiosios vokiečių tautos dalies entuziastingas atsakas į šias neprilygstamas karines pergales buvo sumišęs su palengvėjimu tikintis, kad Pirmojo pasaulinio karo metu patirti nualinimai nepasikartos.

Deividas Bankeris pažymėjo, kad pati aršiausia Gėbelso antisemitinė propaganda susilaukė pritarimo iš tų vokiečių, kurie laikė žydus visų savo nelaimių šaltiniu. Siaubingos žydų skurdo ir kančių scenos, kurias keitė kanalizacijos žiurkių vaizdai, – visa tai Gėbelsas ir jo sėbrai pateikė filme „Amžinas žydas“, – puikiai sustiprino įsitikinimus tų vokiečių, kurie, kaip ir pats Gėbelsas, tikėjo, kad žydai visada buvo ištvirkę, naikinantys ir pavojingi; suprantama, kad šie filmo kadrai vertė šlykštėtis ir daugelį kitų žmonių, kurių nuomonė apie žydus nebuvo pernelyg neigiama. Reakcija į priverstinį geltonos žvaigždės nešiojimą, kurį Gėbelsas padėjo suorganizuoti visiems Vokietijos žydams 1941 metų rugsėjį, irgi buvo nevienoda. Gėbelsas, ilgai tvirtinęs, kad žydai viešojoje erdvėje turi būti pažymėti, jautė, kad tai gali būti naudinga propagandos priemonė, parodanti „arijų“ kilmės vokiečiams, kiek daug žydų gyvena tarp jų, ir nustatyti, ar, tarkime, žydai platina defetistinius gandus. Iš dabar surinktų įrodymų gausos aišku, kad tokiems antisemitams kaip propagandos ministras ši priemonė buvo priimtina, bet daugybė vokiečių buvo pasibaisėję manydami, kad šitaip grįžtama prie viduramžių barbariškumo. Neatrodo, kad geltonosios žvaigždės įvedimas, kaip propagandos priemonė, padarė vokiečių tautą priešiškesnę žydams, negu ji buvo iš pradžių.

Maždaug nuo 1941 metų spalio Gėbelsas turėjo nuolat pranešti apie vis sunkėjančią karinę padėtį Vokietijos visuomenei, kai tapo aišku, jog Sovietų Sąjungos iki artėjančios žiemos nugalėti nepavyks. Nuo tada, o ypač nuo 1943 metų pradžios, jam teko kažkokiu būdu pranešinėti apie vis didesnius katastrofiškus pralaimėjimus, kuriuos vargiai galėjo atsverti atsitiktinės ir santykinai nereikšmingos pergalės. Kai britų ir amerikiečių oro antpuoliai prieš Vokietiją suintensyvėjo, karo nebebuvo galima išlaikyti komfortabiliu atstumu nuo daugelio vokiečių šeimų. Bankeris rašo, kad „visuomenė nusigręžė nuo propagandos, kadangi ji nebepateikdavo patikimos informacijos apie šiuos įvykius ar jų reikšmės. Iki tada daugelis tikėjo, kad Vokietija

pasieks taiką palankiomis sąlygomis, bet dabar jokios retorinės įmantrybės nebegalėjo išsklaidyti žiaurios tikrovės keliamo liūdesio.“[56] Iš tikro, viena pagrindinių Gėbelso strategijų po 1942 metų buvo išpūsti galimas Vokietijos pralaimėjimo pasekmes, taip viliantis įtikinti visuomenę, jog nėra kito pasirinkimo, tik tęsti vis labiau nelygią kovą. Gėbelso propagandos sėkmė opozicijos metais iki 1933-ųjų, taikos metais 1933–1939-aisiais, pirmaisiais karo metais ir nesėkmė po to negali būti paaiškinama vien artistiškumu ir protu, kurie buvo panaudoti jai kurti, arba kiekiais, kuriais ji buvo kuriama.

Naujausioje įžvalgioje analizėje Pėteris Fričė tvirtino, kad plačios vokiečių visuomenės masės iki 1945 metų niekad nepriėmė kai kurių radikaliausių nacizmo ideologijos implikacijų, tokių kaip masinės žydų žudynės, nors priėmė pasakojimus, padėjusius suvokti nacių vykdomą politiką taikiais 1933–1939-aisiais, ir laikėsi jų ištikimai iki režimo griūties paskutiniosiomis karo dienomis 1945 metais. Tarp tokių pasakojimų buvo menama *tautos bendrystė* Pirmajame pasauliniame kare, gavusi „dūrį į nugarą“, ir tvirtinimas, jog nevokiška politinė demokratija, primesta šiai šaliai atėjūnų, pasibaigė „visišku moraliniu ir politiniu chaosu, kolektyvinio tautinio gyvenimo pabaiga“. Šis suvokimas paruošė dirvą plačiam politinių represijų bei rasinės diskriminacijos priėmimui po 1933 metų sausio ir nuoširdžią paramą nacių šlovinamiems *tautos bendrystės* idealams. Naudodamasis dienoraščiais, kuriuos paliko skirtingų politinių įsitikinimų ir skirtingą socialinį statusą turėję vokiečiai, Fričė analizavo, kaip buvo formuojamas bendras pasakojimas, kuriame karas prieš Lenkiją 1939 metais buvo parodytas kaip teisėtas naujas vokiečių suvereniteto ir kultūrinio pranašumo patvirtinimas. Po įsiveržimo į Sovietų Sąjungą 1941 metais vis daugiau vokiečių režimo buvo susaistyti nusikaltimais prieš žydus ir kitus piliečius bei patys juose dalyvaudami. Po 1941 metų, nors pergalė atrodė toli kaip niekad, o po Stalingrado – visai nepasiekiama, šis siaubingas žinojimas ir negebėjimas įsivaizduoti Vokietijai jokios kitos ateities, tik nacionalsocialistinę, vertė vis labiau nusikamavusius žmones kovoti su nežmoniška energija.[57]

Fričės dokumentuoti ir tyrinėti pasakojimai stulbinamai atspindi tuos, kuriuos Gėbelsas kūrė jaunystės rašiniuose, o vėliau propagavo viešojoje erdvėje

kaip nacių aktyvistas ir vyriausybės ministras. Žvelgiant iš šios perspektyvos reikia daryti išvadą, kad jo vizija ne tik dėl rasiškai grynos *tautos bendrystės*, bet ir teisėto karo dėl tautos išlikimo po 1939 metų susilaukė didžiosios vokiečių tautos dalies nuoširdaus pritarimo. Gėbelso įsitikinimas, kad vokiečiai turi kovoti su dar didesniu atsidavimu nebeturėdami kelio atgal, po 1940 metų taip pat atrodo pateisinamas, ir sąmoningas mėginimas paskatinti žmones kariauti informuojant juos – kad ir kaip netiksliai, – apie masines žydų žudynes turi būti vertinamas kaip pergalė. Reikia nuodugniau patyrinėti ryšį tarp propagandos ir tikrovės, o kad tinkamai suprastume Gėbelsą, turime atrasti jo santykį su pagrindinėmis propaguotomis idėjomis.

Gėbelso brandžiame gyvenime ir propagandoje vyravo keturios pagrindinės idėjos, ir būtų visiškai klaidinga manyti, jog šis žmogus jas propagavo tik taktiniais sumetimais. Pirma idėja – tai aistringas vokiečio nacionalizmas, artimai susijęs su tuo, kaip Gėbelsas suvokė vokiečių kultūrą, ir puoselėtas Pirmojo pasaulinio karo metais, kai Gėbelsų šeima patyrė daug tokių pačių sunkumų, kaip ir kitos šeimos. Antroji – neapykanta žydams laikant juos Vokietijos ir vokiečių kultūros priešais. Negalime tiksliai pasakyti, kada ar kodėl Gėbelsas ėmė justi šią neapykantą, bet ji aiškiai užėmė centrinę poziciją jo pasaulėžiūroje dar jaunystės metais, tuojau po karo, gerokai anksčiau, nei jis susipažino su Hitleriu. Vėlesnė nacių politiko karjera ir persikėlimas į Berlyną, taip pat ir Trečiojo Reicho propagandos ministro patirtis tik sustiprino Gėbelso antisemitizmą. Trečioji idėja – Gėbelso tikėjimas „socializmu“, kuris radosi jam draugaujant su Richardu Flisgesu 1919–1923 metais ir ypač sustiprėjo ankstyvaisiais nacių politiko karjeros metais. Galiausiai jo didelė pagarba Hitleriui, tokia didelė ir besąlygiška, kad gerokai pranoko asmenį, kuriam buvo skirta. Šis jausmas ypač sustiprėja pradiniame ir galutiniame Gėbelso draugystės su Hitleriu etape. Nuo 1924 metų kovo iki 1925 metų liepos Gėbelsas pradėjo nepaprastai žavėtis žmogumi, kurio niekad nebuvo matęs, daugiausia remdamasis tik pranešimais apie jo sakomas kalbas ir kitų žmonių sakytiniais ar rašytiniais pasakojimais apie jį. Šis herojaus garbinimas, jau turėjęs tariamai religinį matmenį, rodos, patenkino esminį anksčiau nepatenkintą Gėbelso poreikį, ir pažvelgę į jų draugystės pabaigą 1945 metais ma-

tome, kad jis tik sustiprėjo. Paskutiniais karo mėnesiais Gėbelsui buvo visiškai aišku, kad Hitleris kaip lyderis patyrė nesėkmę ir kad jo žlugimas tiesiogiai susijęs su artėjančiu Vokietijos pralaimėjimu. Dienoraštyje Gėbelsas atvirai kritikavo Hitlerio nenorą pakeisti svarbiausius savo aplinkos asmenis, tokius kaip Gėringas ir Ribentropas, kurių akivaizdus kompetencijos trūkumas, Gėbelso manymu, labai prisidėjo prie Vokietijos beviltiškos karinės ir diplomatinės situacijos. Taip pat Gėbelsas paskutinėmis savaitėmis nedalyvavo vykdant mažiau svarbius Hitlerio sprendimus, pavyzdžiui, aikštingą reikalavimą, kad Zepo Dytricho (Sepp Dietrich) SS kariams būtų nuplėšti garbės ženklai po nepavykusio galutinio puolimo Vengrijoje 1945 metų kovą. Galime tik spėlioti, ar giliai širdyje Gėbelsas nepritarė svarbesniems Hitlerio sprendimams, kad ir invazijai į Lenkiją 1939-aisiais, kuri akivaizdžiai didino riziką pradėti karą su Didžiąja Britanija ir Prancūzija, arba dar svarbesniam sprendimui – Rusijos puolimui. Pirmą kartą apie tai sužinojęs, Gėbelsas turėjo prisiminti skaitytą Dostojevskį ir savo ankstesnę simpatiją Rusijos žmonėms, tačiau jis niekad neužsiminė apie abejones nei savo dienoraštyje, nei jokiame viešame pasisakyme.

Paskutinėmis karo savaitėmis tapo aišku, kad Gėbelsas, nors ir rengdavo po senovei savo ministerijos posėdžius bei išoriškai demonstravo priimąs sprendimus kartu su Hitleriu, nebetikėjo, kad Hitleris geba ką nors spręsti ir tebeturi politinę nuovoką, kurią anksčiau taip palankiai vertindavo. Tai, kad Gėbelsas nuolat viešai liaupsindavo Hitlerį ir asmeniškai nusprendė nusižudyti bunkeryje kartu su fiureriu bei nužudyti savo vaikus, galima suprasti daugiausia kaip atsidavimą idealui, Kristų primenančiai figūrai, kurią jis įsivaizduodavo 1924 metais prieš susitikdamas su pačiu asmeniu, simboliui, didesniam, tobulesniam ir turinčiam mažiau trūkumų, negu bet kuris tikras žmogus galėtų būti. Iš Gėbelso ankstyvųjų rašinių apie Hitlerį išties aiškėja, kad Hitleris buvo suvokiamas kaip anksčiau įsivaizduoto „fiurerio“ įsikūnijimas. Tai svarbiausias momentas, kurį pripažino ir išsamiau tyrinėjo Klausas-Ekehardas Bėršas (Claus-Ekkehard Bärsch), pažymintis, kad „fiurerio“ ilgesys – jis specialiai atskiria šią sąvoką nuo proziškesnės „lyderio“ sąvokos – buvo ypač paplitęs Vokietijoje iki 1914 metų. 1926 metais, aiškiai nurodyda-

mas savo pirmąjį susitikimą su Hitleriu, Gėbelsas rašė: „Prieš teismą Miunchene tu iškilai priešais mus tobulu *fiurerio* pavidalu.“[58] Nepaprasta Gėbelso sėkmė viešojo kalbėjimo, žurnalistikos ir propagandos srityse turi būti siejama su tuo įsitikinimu, su kuriuo jis palaikė šias keturias svarbiausias idėjas, su atgarsiu, kurį jos sukėlė plačiojoje visuomenėje, ir su sėkme, kurios lydimas Gėbelsas ir jo pasekėjai įgyvendino šias idėjas, taip pat ir su paprastesniais veiksniais – propagandos ministro energija, protu ir sugebėjimu išnaudoti naujas technologijas.

Aistringas Gėbelso nacionalizmas gali būti aiškiau suvokiamas įvertinus vėlyvosios Vilhelmo imperijos, Pirmojo pasaulinio karo ir po jo buvusių „rūsčių, nuodėmingų laikų“ kontekstą. Pompastiškas Gėbelso nacionalizmo trapumas ir jo kategoriškas kankinystės jausmas po 1919 metų buvo plačiai paplitęs. Neatrodo keista, kad Gėbelsas savo kalbose ir rašiniuose mažiau apsistodavo ties tariamu fiziniu vokiečių pranašumu (mes matėme, kad asmeniškai jis buvo dėl to nusiteikęs skeptiškai), o daugiau – ties savo aistringu įsitikinimu, kad ši tauta pranašesnė kultūrine prasme. Jo susidomėjimas literatūra, muzika ir teatru buvo nuoširdus, ir jo nuolatinės viešos užuominos apie kanonizuotus įsivaizduojamos „vokiečių“ kultūrinės tradicijos herojus visada sukeldavo audringą atsaką tarp žmonių, kurie seniai buvo pripratę apie save galvoti kaip apie „kultūringą tautą“, „poetų ir mąstytojų žemę“. Prisistatydamas publikai kaip rašytojas ir didesnės kultūros žmogus, Gėbelsas susilaukdavo nuoširdaus pritarimo. Jis susiejo nacių judėjimą su puikiai žinomais „vokiečių kultūros“ simboliais – literatūriniu, muzikiniu, architektūriniu ir vaizdiniu, ir tai patiko ne vien turtingesniems bei geriau išsilavinusiems klausytojams. Dažnai propagandos ministras susiedavo šiuos elementus norėdamas sukelti publikai mistišką bendros nuosavybės ir bendruomenės jausmą. 1936 metais kalbėdamas Reicho teatrų festivalio atidaryme Heidelberge, Gėbelsas pareiškė: „Heidelberge idealiai įkūnyta tikro Vokietijos peizažo, gyvos istorijos ir turtingo vokiečių meno trejybė.“[59] Nacizmo kaip judėjimo, kuris išlaisvino „vokiečių kultūrą“, grąžino ją jos teisėtiems savininkams ir padėjo platinti jos didžiausius lobius tautai, pristatymas buvo galingas propagandos įrankis kaip tik todėl, kad šiuo atveju žodžiai buvo paremiami darbais. Šim-

tams tūkstančių žmonių, dirbančių skirtingose muzikos industrijos srityse, kino, teatro ir vizualiųjų menų srityse, Trečiasis Reichas pasiūlė puikias finansines ir karjeros galimybes iki paskutiniųjų karo metų iš dalies dėl to, kad visi, pripažinti žydais, po 1933 metų buvo negailestingai iš šių sričių pašalinti. Panašiai Gėbelsas džiaugėsi su dauguma kitų vokiečių didelėmis užsienio politikos pergalėmis, pasiektomis 1939–1941 metais, kurios rodėsi atkūrusios teisėtą pasididžiavimo savo šalimi jausmą ir suvokimą, kokia iš tikrųjų Vokietijos vieta pasaulyje.

Gėbelso neapykantą žydams šiandien paaiškinti sunkiau, ir dar kebliau jam buvo sukelti šį jausmą jo klausiusiems vokiečiams. Nuo savo pirmo susidūrimo su politika 1924 metais iki paskutinių dienų 1945-aisiais ši neapykanta buvo nuolatinė tema Gėbelso asmeniniame ir viešajame gyvenime. Kitaip nei Hitleris, kuris kruopščiai moduliuodavo savo antisemitizmą viešojoje erdvėje suprasdamas tiek vietinę, tiek tarptautinę nuomonę, Gėbelsas nuolat kalbėdavo ir rašydavo apie savo neapykantą tokiais radikaliais žodžiais, kurie atrodytų neįtikėtini net ir šiandien. Jis dalyvaudavo ir siedavo save su pačiomis radikaliausiomis viešomis priemonėmis, nukreiptomis prieš žydus, tarkime, žydų parduotuvių boikotu 1933-ųjų balandį, knygų deginimu 1933-ųjų gegužę, 1938-ųjų lapkričio pogromu, taip pat geltonosios žvaigždės įvedimu ir Vokietijos žydų deportacija „į Rytus“ 1941 metų lapkritį. Kaip matėme, jis spaudoje ir savo kalbose šlovino Hitlerio 1939 metų „pranašystės išsipildymą“, kad žydai bus „išnaikinti“ arba „pašalinti su šaknimis“. Jis dažniau vartodavo šią nedviprasmišką formuluotę negu eufemizmą „galutinis sprendimas“, kurį mėgo kiti. Ši frazė jo dienoraščiuose ar kalbose pasirodo labai retai. Hitleris savo kalbose tiesiogiai neminėdavo žydų ir ilgą laiką apie tai tylėdavo, o Gėbelsas beveik be išimties keldavo šią temą kalbėdamas viešai.

Iš kur atsirado ši neapykanta? Mes matėme, kaip Gėbelsas savo užsitęsusios tapatybės krizės, arba „antrojo gimimo“, laiku 1917–1924 metais pradėjo vertinti „tarptautinę žydiją“ kaip savo ir visos Vokietijos bėdų šaltinį, pirmiausia toje srityje, su kuria jis dažniausiai save siedavo, – kultūros ir menų. Ši knyga nėra psichoanalitinė studija, ir autorius nesiima spėlioti, ar Gėbelso

neapykanta kilo iš ankstesnių jo gyvenimo tarpsnių, ypač iš vaikystės *prieš* nepavykusią pėdos operaciją 1907 metais. Jo nuolat pateikiamas idealizuotas motinos paveikslas, ypač po tėvo mirties 1929 metais, yra tiek akivaizdžiai išpūstas, kad galima spėlioti, jog Gėbelso santykiai su motina buvo kur kas sudėtingesni ir reikalaujantys daugiau pastangų. Nors vėliau Gėbelsas panašiai pateikė absurdiškai idealizuotą savo tėvo paveikslą, iš jo dienoraščio ir likusių susirašinėjimų su tėvu mes žinome, kad šie santykiai taip pat buvo nelengvi.[60] Gali būti, jog sunkiais paauglystės metais Gėbelsas perkėlė anksti įgytą nevisavertiškumo jausmą įsivaizduojamiems priešams. Kai kuriose tulžingiausiose šios neapykantos išraiškose (jas citavau savo knygoje), be abejo, galima pajusti psichozės apraiškų.

Ronas Rozenbaumas (Ron Rosenbaum), analizuodamas Hitlerio blogio ištakas, buvo sukrėstas Liusės Davidovič (Lucy Dawidowicz) dėmesio, kuris skiriamas Hitlerio dažnai kartojamiems pareiškimams, jog žydams gana juoktis, kadangi po 1939-ųjų buvo paviešinta jų naikinimo programa. Rozenbaumas tyrinėjo tą klausimą nuodugniau, norėdamas paremti savo išvadą, kad Hitleris nė kiek nesvyravo, neabejojo ir nemėgino atsiprašyti dėl masinių žydų žudynių, taip pat pažymėjo, kad Hitleris su Gėbelsu dažnai kartu juokdavosi iš savo priešininkų sumišimo.[61] Rozenbaumas neminėjo, kad Gėbelsas užrašinėdamas savo pokalbius su Hitleriu nuolat kartodavo idėją, jog žydams nebėra iš ko juoktis. Tai, be abejonės, buvo bendras pasipūtimas, ir aš manau, kad Rozenbaumo išvados apie Hitlerį tinka ir Gėbelsui. Kiekviename žodyje, kurį Gėbelsas rašė ar sakė apie žydus, niekad nebuvo nė mažiausios kruopelytės būgštavimo, abejojimo ar sąžinės graužimo. Kai jis paslaptingai užsiminė apie žydų išnuodijimą dujomis 1942 metais Lenkijoje, galima justi šiokį tokį siaubą jo dienoraščio įraše, bet tik dėl taikytų priemonių – kurias jis pripažino „labai barbariškomis“, – o ne dėl siekiamo rezultato.[62]

Mums nepakanka įrodymų išmatuoti ir išreikšti skaičiais, kiek Gėbelso antisemitinė propaganda paveikė plačiąją Vokietijos visuomenę. Iš atskirų pasakojimų aiškėja, kad daug žmonių tokią propagandą atstūmė, ir toks pats kiekis žmonių ją priėmė palankiai. Kai kurių istorikų tvirtinimu, Gėbelsui galėjo nepavykti įtikinti daugybės vokiečių, jog žydus būtina žudyti, bet nėra

jokių abejonių, kad nuolat kartodamas pagrindines idėjas, jau puikiai nusistovėjusias viešajame diskurse, jis padėjo vokiečiams palankiau priimti plėtojamą žydų pašalinimo programą, kuri pasibaigė milijonų žmonių mirtimi. Kiek vokiečių po 1945 metų rašė arba sakė nieko nežinoję apie žydų žudynes ir jų nepalaikę? Vis dėlto jų manymu, žydai turėjo per didelę įtaką menų, žurnalistikos bei finansų srityse, tad priemonės siekiant ją apriboti buvo pateisinamos. Leiskime paskutinį šios slegiančios temos žodį tarti pačiam įžvalgiausiam stebėtojui – amžininkui Viktorui Klempereriui. Išgyvenęs britų surengtą oro antpuolį savo gimtajame mieste Dresdene (kuris atsitiktinai išgelbėjo jį nuo deportacijos), Klempereris, dabar vaizduodamasis esąs „arijas“, vieną 1945-ųjų kovo vakarą kalbėjosi su jauna moterimi. Jai buvo kilę daug abejonių dėl karo eigos ir dėl nacių režimo. Bet ji pasakė: „Aš tikrai nekenčiu žydų, manau, mane šiek tiek paveikė“[63].

Novatoriškas Holokausto istorikas Raulis Hilbergas (Raul Hilberg) vertino šį Gėbelso vaidmenį 1985 metais. Analizuodamas situaciją po 1938-ųjų lapkričio pogromo, jis rašė:

> Nuo šio momento mes nedaug tegalime pasakyti apie Gėbelsą. Nors jis mėgino kelis kartus sugrįžti į sceną, jo vaidmuo žydų naikinime niekad nebebuvo pirmaeilės svarbos. Kaip Berlyno gauleiteris, jis galėjo tarti žodį, kad žydai būtų deportuoti iš sostinės; kaip propagandos ministras ir partijos Propagandos skyriaus vadovas, jis liko pagrindinis dalijantis nurodymus, tačiau net ir šią funkciją turėjo dalytis su kitais.[64]

Vienu aspektu Hilbergas buvo teisus. Gėbelsas nebuvo tiesiogiai susijęs su vykdytojų grupių (*Einsatzgruppen*), kurios sušaudė šimtus tūkstančių žydų Lenkijoje bei Sovietų Sąjungoje, administracija, taip pat getų bei koncentracijos stovyklų, kuriose milijonai žydų iš visos Europos žuvo po 1941 metų liepos, veikla. Tačiau naikinant žydus jo vaidmuo buvo pagrindinis, ne vien kaip propagandos ministro, bet kaip Hitlerio artimiausio bendražygio ir patikėtinio. Kiekvieną kartą, kai šie vyrai susitikdavo ilgesniam laikui nei dviem minutėms – su retomis išimtimis, – jie kalbėdavosi apie vadinamąjį

„žydų klausimą“. Mes niekad tiksliai nesužinosime, kas inicijuodavo šiuos pokalbius, kuris iš dviejų pirmasis pasiūlydavo idėjas ir kuris atlikdavo rėmėjo vaidmenį. Mes žinome, kad Gėbelsas nuolat propaguodavo radikalias priemones. Iki 1939 metų jis tikėjosi pamatyti Berlyne įkurtą getą, bet idėja niekad nebuvo įgyvendinta. Jis spaudė Hitlerį priversti Vokietijos žydus dėvėti skiriamąjį ženklą dar įgyvendinant naikinimo politiką 1941 metų rugsėjį. Nuo karo pradžios 1939-aisiais Gėbelsas privačioje aplinkoje tvirtindavo, kad žydai turi būti išnaikinti, o nuo 1941-ųjų lapkričio perkėlė šią idėją į viešąją sferą, naudodamasis laikraščiais ir radiju. Visai prieš invaziją į Sovietų Sąjungą 1941 metų birželį Gėbelsas užrašė savo pokalbį su Hitleriu, kuriame įtikinėjo naudotis proga ir išnaikinti „tai, prieš ką mes kovojome visą savo gyvenimą“[65].

Paskutinėmis karo savaitėmis stebėdami vis prastėjančią situaciją Gėbelsas ir Hitleris guodėsi tik mintimi, kad bent jau susitvarkė su žydais. Taip pat stulbina Gėbelso artimas ryšys su pačiais lemtingiausiais įvykiais eskaluojant masines žydų žudynes. Kelias savaites po vokiečių invazijos į Lenkiją jis viešėjo Lodzėje, lankydamas vietą, kuri greitai bus paskelbta getu, galutiniu kelionės tašku daugybei vėliau deportuotų Vokietijos žydų ir dar didesnei daugybei Lenkijos žydų. 1941-ųjų vasaros pabaigoje ir rudenį Gėbelsas buvo išsamiai ir tiksliai informuotas apie masinius žydų sušaudymus okupuotuose buvusios Sovietų Sąjungos rajonuose. Vos po kelių dienų 1942 metų kovą, kai Belžece pradėjo veikti dujų kameros, Gėbelsas jau detaliai žinojo, kas ten vyksta. Reikšminga, kad jo užmaskuotas šių įvykių aprašymas dienoraštyje yra vienintelė akimirka, kai jis atrodo šokiruotas tų žiaurumų, kuriuos pats padėjo įvykdyti. Mažiau nei mėnesiui praėjus po žydų deportacijos iš Varšuvos geto į mirties vietas Treblinkoje 1942 metų liepą Gėbelsas lankėsi Varšuvoje ir išklausė SS viršininko, atsakingo už egzekucijas, raportą. Jis rašė: „Akivaizdu, kad susitvarkoma puikiai. Čia žydų klausimas sprendžiamas teisingai, be sentimentų ir be didelių svarstymų. Tik šiuo būdu žydų klausimas gali būti išspręstas.“[66] 1944-ųjų kovą, kai Hitleris ir Gėbelsas svarstė perimti valdžią Vengrijoje, tos šalies žydai užėmė didžiąją judviejų minčių dalį. Gėbelsas dienoraštyje pažymėjo: „Vengrijoje gyvena 700 000 žydų. Mes

pasirūpinsime, kad jie neprasprūstų mums pro pirštus.“[67] Šimtai tūkstančių Vengrijos žydų buvo nužudyti per kelis mėnesius po šio Gėbelso komentaro. 1945 metų kovą, sąjungininkams veržiantis į Vokietiją, Gėbelsas rašė: „Šie žydai turi būti išnaikinti kaip žiurkės, kai tik atsiras jėgų tą padaryti. Vokietijoje, ačiū Dievui, mes jau tuo nuoširdžiai pasirūpinome. Tikiu, kad pasaulis paims iš mūsų pavyzdį.“[68] Paskutinės žydų deportacijos iš Berlyno įvyko 1945 metų kovą, o iš Vienos – balandį, likus kelioms dienoms iki Raudonosios armijos pasirodymo.[69] Dauguma kitų senųjų nacių stengėsi, daugiau ar mažiau tikėtinai, nusišalinti tiek nuo sprendimų priėmimo vykdant šiuos nusikaltimus, tiek nuo faktinio jų vykdymo. Gėbelsas buvo viso šio proceso centrinė figūra, ir jam tenka milžiniška atsakomybė.

Ilgai tvyrojo sumaištis ir nesutarimai dėl Gėbelso atsidavimo „socializmui“; šis žodis sudarė dalį oficialaus nacių partijos pavadinimo. Sumaištis daugiausia kyla iš idėjos, kad politinės karjeros pradžioje Gėbelsas žaidė su bolševizmu, arba iš idėjos, kad jis neturėjo pastovių įsitikinimų. Mums turi būti aišku, kad Gėbelsas, vos pradėjęs praktiškai užsiimti politika 1924 metais, tvirtai laikėsi pastovios „socializmo“ vizijos, kuri susilaukė nuoširdžios daugelio jo tautiečių reakcijos. Jis visiškai atmetė marksizmo internacionalizmą ir jo ekonominį determinizmą, bet turėjo aiškią „socialisto“ arba „socialistinės“ visuomenės viziją, žinoma, apribotą „vokiško kraujo“ piliečiais. Užaugęs tikro asketizmo sąlygomis ir jaunystėje patyręs daug pažeminimų dėl pinigų, jis buvo nuoširdžiai atsidavęs komunos solidarumo idealui ir aktyviai siekė įgyvendinti tą idealą kaip partijos aktyvistas iki 1933-ųjų, taikos metais, o vėliau vis sudėtingesnėmis karo sąlygomis. Tai buvo milžiniško populiarumo, kurio Gėbelsas susilaukė iš didžiosios visuomenės dalies iki paskutinių režimo dienų, pagrindas. Tai buvo lemtinga zona, kurioje Gėbelso propaganda rodėsi atitinkanti pastebimas realijas.

Dar svarbiau, kad atsidavimas „socializmui“ buvo gyvybiškai svarbus pagrindas tikram nacių režimo populiarumui 1933–1939 metais bei karo metais. Giocas Ali (Götz Aly) visai neseniai pripažino tą idėją savo knygoje „Hitlerio paveldėtojai“, kurioje nagrinėjama, kaip karo laiku okupuotos Europos teritorijos ir labiausiai tų teritorijų bei pačios Vokietijos žydai buvo

sistemingai išnaudojami siekiant išlaikyti ar net pagerinti gyvenimo sąlygas Vokietijoje iki paskutinių karo mėnesių.[70] Gėbelsas ir čia suvaidino aiškų vaidmenį naudodamasis mėgstamais nacių labdaros renginiais – nacionalsocialistiniu tautos aprūpinimu žiemą – kaip kanalu perduoti žydų drabužius ir turtą Vokietijos „arijams“, o karui užsitęsus daugiausia tam, kad palengvintų bombardavimų aukų kančias. Šių santykių atvirumas gali būti suprantamas viename iš daugelio tuzinų laiškų, kuriuos piliečiai parašė Magdai Gėbels 1942 metų sausį. Laiškas, parašytas po keturių dienų nuo Vanzės konferencijos, atėjo iš moters, kurios netenkino jos dabartinis būstas. Ji mandagiai paprašė Magdos pagalbos pasikeisti butą į didesnį, kuriame galbūt anksčiau gyvenę žydai.[71] Nuo pat pradžių 1933 metais Gėbelsas atidžiai sekė žiemos pagalbos likimą; jis kasmet kalbėdavo viešame susirinkime, kur buvo aukštinami šio renginio pasiekimai, ir entuziastingai vertindavo materialinę naudą, kurią šis renginys atnešdavo vargingiausiems *tautos bendrystės* nariams. Gėbelsas galėjo konkrečiai nežinoti apie skundą iš žiemos pagalbos organizatorių Poznanėje 1943 metų sausį, kad dauguma drabužių, kuriuos perdavė Lodzės geto administracija, buvo netinkami – purvini, su kraujo dėmėmis ir užsilikusiomis prisegtomis geltonomis žvaigždėmis, tačiau jis žinojo, kaip ir skundo autoriai, kad šie drabužiai paimti iš nužudytų žydų.[72] Karo metais, kai įtampa tarp Vokietijos žmonių sustiprėjo, Gėbelsas dažnai pažymėdavo vadinamuosius skirtingus sąsajos tarp „socialinės“ vokiečių *tautos bendrystės* lygius ir atitinkamus lygius priešiškose šalyse, tokiose kaip Didžioji Britanija, arba draugiškose šalyse, tokiose kaip Vengrija. Jam nekilo jokių abejonių, kad nacistinės Vokietijos „socialinė“ organizacija labai daug prisidėjo prie šios šalies galimybės tęsti karą.

Ketvirtasis iš pagrindinių Gėbelso įsitikinimų, jo tikėjimas Hitleriu, taip pat susilaukė didelio vokiečių pritarimo. Galima pamanyti, kad Hitleris pakeitė tėvą, kurį Gėbelsas taip skaudžiai nuvylė ir su kuriuo nebegalėjo bendrauti, bet tokia mintis per daug skubota. Kai kada Hitleris Gėbelsui būdavo kaip tėvas, bet jų amžiaus skirtumas nesiekė nė dešimties metų, tad kur kas dažniau juodu susitikdavo ir bendraudavo kaip bendražygiai ir draugai, nors šis ryšys niekada nebuvo lygiavertis. Jie aiškiai konkuravo dėl Magdos dė-

mesio, ypač 1931 metais, kai pirmą kartą ją susitiko. Tada, triumfo akimirką (užsitikrinęs Magdos sutikimą tuoktis), Gėbelsas rašė:

> Vargšas mielasis Hitleri! Aš visad liksiu tau ištikimas! Jis taip pat ieško tinkamos moters, kurią vėliau ves. Aš radau Magdą. Laimės kūdikis. Mes visi trys būsime geri vienas kitam.[73]

Nors tokį įrašą galima atmesti kaip pernelyg sentimentalų, yra įrodymų, kad jie trise labai vertino šį savo pasižadėjimą. Jie palaikė vienas kitą ir prisiėmė bendrą atsakomybę po priešų nužudymo per „Ilgųjų peilių naktį“ 1934 metais, taip pat užsitęsusios Gėbelso vedybinės krizės metu 1938 ir 1939 metais. Jozefo ir Magdos Gėbelsų sprendimas, priimtas ir atskirai, ir kartu, perkelti savo vaikus į bunkerį pas Hitlerį paskutinėmis karo dienomis ir visiems kartu ten nusižudyti nebuvo pavienis ar stebinantis poelgis, jis visiškai atitiko jų elgesį per ankstesnius keturiolika metų ir iš esmės liudijo jų bendrą atsakomybę su Hitleriu už tuo laikotarpiu padarytus darbus.

Jozefo Gėbelso atveju tai taip pat visiškai derinosi su jo brandžiu gyvenimu. „Lemties“ ir „pasiaukojimo“ gijos lydėjo jį nuo paauglystės, netgi prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Būdamas penkiolikmetis, jis rašė poeziją savo „mirusiam draugui“ ir mąstė palikti šį pasaulį „su visais jo džiaugsmais“. Prieš sutikdamas Hitlerį ar įstodamas į nacių partiją mitologizavo Richardo Flisgeso mirtį ir sveikino jį „Mirusiųjų karalystėje“. Jo pirmasis straipsnis nacių partijos laikraštyje vadinosi „Idėja ir pasiaukojimas“, o 1926 metų liepą kalbėdamas Miunchene jis apibūdino veiklą nacių partijoje kaip „kovą dėl gyvybės ar mirties“. 1926 metais jis parašė būdingu bibliniu stiliumi persunktą fragmentą, skirtą „brangiam, gerbiamam Adolfui Hitleriui“:

> Ratas aplink Tave stovi vieningas, mato Tavyje įsikūnijimą idėjos, kuri mintimi ir forma susieja mus iki neapsakomos pabaigos: Ateities Legionas, kuris pasiryžęs per abejones ir kančias žengti siaubingu keliu iki pat pabaigos. Tada gali ateiti diena, kai viskas žlugs. Mes nežlugsime. Tada gali ateiti valanda, kai minia šėls aplink Tave, šauks ir reikalaus:

> „Nukryžiuok jį!“ Mes stovėsime tvirti kaip plienas, šūkausime ir giedosime „Osana!“ Tada Paskutiniųjų Falanga, kuri nebijo mirties, stos tavęs ginti.[74]

Gėbelso sukurtas „nežinomo SA vyro“ kultas ir tokių „kankinių“ kaip Horstas Veselis laidotuvių išaukštinimas iki svarbiausių partijos apeigų nebuvo tiesiog propagandos demonstravimas. Gimus pirmajai dukrai 1932 metais Gėbelsas rašė: „Dieve, duok, kad šis vaikas gyventų ir kvėpuotų tik laisvoje Vokietijoje.“[75] Su jo „laisvos“ Vokietijos idėja ne visi sutiko, tačiau tai nebuvo tuščia retorika.

Gėbelsas sugebėjo, kaip tik nedaugelis sugeba, perkelti savo asmeninio gyvenimo dramą į didesnę istorijos sceną. Dėl ryšių su Hitleriu ir su nacių partija jis galėjo perkelti savo neišspręstus asmeninius konfliktus į platesnį kontekstą – pirmiausia Vokietijos, o vėliau ir tarptautinę politiką. Tai dalis didesnės dvidešimtojo amžiaus pirmosios pusės tragedijos, kad toks akivaizdžiai sutrikęs, bet talentingas asmuo galėjo išvysti savo asmenines problemas atsispindinčias didesniame politikos bei tarptautinių santykių žvaigždyne, turėjo progą ir galią spręsti jas viešojoje erdvėje, sukeldamas lemtingų padarinių ne tik sau ir savo artimiausiems žmonėms, bet ir begalei kitų.

Paaiškinimai

ĮVADAS

1. Žr. Wilfried Bade, *Joseph Goebbels* (Lübeck: Charles Coleman, 1933); Max Jungnickel, *Goebbels* (Leipzig: Kittler, 1933); Rudolf Semmler, *Goebbels: The Man Next to Hitler* (London: Westhouse, 1947); Boris Borresholm, Karena Nichoff (red.), *Dr. Goebbels. Nach Aufzeitnungen aus seiner Umgebung* (Berlin: Journal, 1949); Stephan Werner, *Joseph Goebbels. Dämon einer Diktatur* (Stuttgart: Union deutsche Verlagsgesellschaft, 1949); Prinz Christian zu Schaumburg-Lippe, *Dr. G. Ein Porträt des Propagandaministers* (Wiesbaden: Limes Verlag, 1963); Wilfred von Oven, *Finale Furioso. Mit Goebbels bis zum Ende* ([1949/50] Tübingen: Grabert Verlag, 1974).
2. Curt Riess, *Joseph Goebbels* (London: Hollis and Carter, 1949); Roger Manvell, Heinrich Fraenkel, *Doctor Goebbels: His Life and Death* (London: Heinemann, 1960).
3. Helmut Heiber, *Joseph Goebbels* (Berlin: Colloquium Verlag, 1962); taip pat žr. Helmut Heiber (red.), *Goebbels-Reden, Band 1: 1932–1939* (Düsseldorf: Droste Verlag, 1971); *Goebbels-Reden, Band 2: 1939–1945* (Düsseldorf: Droste Verlag, 1972).
4. Viktor Reimann, *The Man who Created Hitler* (vert. Wendt, London: William Kimber, 1977).
5. Žr. kitais atžvilgiais kruopščiai nuorodas pateikiančias mokslines studijas: p. 147, Hennig Eichberg, „The Nazi *Thingspiel*: Theater for the Masses in Fascism and Proletarian Culture“ // *New German Critique*, 11 (1977 m. pavasaris), p. 133–150; arba p. 184, Reinhard Bollmus, „Alfred Rosenberg: National Socialism's „Chief Ideologue“? // Ronald Smelser, Rainer Zitelmann (red.), *The Nazi Elite* (London: Macmillan, 1993), p. 183–193; arba iš naujesnių knygų nenurodyta citata p. 544 iš Adam Tooze, *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy* (London: Penguin, 2007). Žinoma, tai gali būti atskiri neapsižiūrėjimai, tačiau toks šablonas populiaresnėse istorijose gerokai išpūstas.
6. Louis Lochner (red.), *The Goebbels Diaries* (London: Hamish Hamilton, 1948); Helmut Heiber (red.), *The Early Goebbels Diaries: The Journal of Joseph*

Goebbels from 1925–1926 (vert. Watson, London: Weidenfeld and Nicholson, 1962); H. R. Trevor-Roper (red.), *The Goebbels Diaries: The Last Days* (vert. Barry, London: Book Club Associates, 1978).

7. Elke Fröhlich (red.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Sämtliche Fragmente* (München: Saur, 1987); Ralf Georg Reuth (red.), *Joseph Goebbels. Tagebücher 1924–1945* (München: Piper, 1992).
8. Elke Fröhlich (red.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels: Teil I, Aufzeichnungen 1923–1941* (München: Saur, 1998–2006), 14 tomų; Elke Fröhlich (red.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels: Teil II, Diktate 1941–1945* (München: Saur, 1993–1998), 15 tomų (nuo čia *TBJG*, TI arba *TBJG*, TII).
9. Ralf Georg Reuth, *Goebbels* (vert. Winston, London: Harcourt Brace, 1993). Trumpa apybraiža – Elke Fröhlich, „Joseph Goebbels: The Propagandist“ // Ronald Smelser, Rainer Zitelmann (red.), *The Nazi Elite* (London: Macmillan, 1993), p. 48–61, vokiečių kalba išleista 1987 metais, pilna netikslumų. Taip pat žr. Joachim Fest „Joseph Goebbels: Eine Porträtskizze“ knygoje *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte,* 43:4 (1995), p. 565–580; Thomas Altstedt, *Joseph Goebbels. Eine Biographie in Bildern* (Berg: Druffel, 1999); Christian Barth, *Goebbels und die Juden* (Paderborn: Schöningh, 2003); Claus-Ekkerhard Bärsch, *Der junge Goebbels. Erlösung und Vernichtung* (München: Fink, 2004).
10. Apie Gėbelso žurnalistiką žr. Carin Kessemier, *Der Leitartikler Goebbels in den NS-Organen „Der Angriff“ und „Das Reich“* (München: Fahle, 1967); Russell Lemmons, *Goebbels and Der Angriff* (Lexington: University Press of Kentucky, 1994).
11. Ankstyvąsias politines publikacijas žr. Joseph Goebbels, *Das kleine abc des Nationalsozialisten* (Elberfeld: Verlag der Nationalsozialistischen Briefe, data nenurodyta [1925]); Joseph Goebbels, *Die zweite Revolution. Briefe an Zeitgenossen* (Cvikau: Streiter-Verlag, 1926); Joseph Goebbels, *Wege ins Dritte Reich* (München: Eher Verlag, 1927). Ankstyvųjų kalbų rinkinius žr. Joseph Goebbels, *Revolution der Deutschen. 14 Jahre Nationalsozialismus* (Oldenburg: Stalling, 1933); Joseph Goebbels, *„Goebbels spricht“. Reden aus Kampf und Sieg* (Oldenburg: Stalling, 1933); Joseph Goebbels, *Signale der neuen Zeit; 25 ausgewählte Reden* (München: Franz Eher, 1934); iš karo metų Joseph Goebbels, *Die Zeit ohne Beispiel. Reden und Aufsätze aus den Jahren 1939/40/41* (München: Franz Eher, 1941); Joseph Goebbels, *Das eherne Herz. Reden und Auf-*

sätze aus den Jahren 1941/42 (München: Franz Eher, 1943); Joseph Goebbels, *Dreißig Kriegsartikel für das deutsche Volk* (München: Franz Eher, 1943); Joseph Goebbels, *Der steile Aufstieg. Reden und Aufsätze aus den Jahren 1942/43* (München: Franz Eher, 1943). Ankstyvosios žurnalistikos rinkinių žr. Joseph Goebbels, *Der Angriff* (München: Franz Eher, 1946); Joseph Goebbels, *Wetterleuchten: Zweiter Band „Der Angriff"* (München: Franz Eher, 1949). Išsamesnio Gėbelso publikacijų sąrašo ieškokite bibliografijoje.

12. Apie Gėbelso ankstyvuosius rašinius žr. Kai Michel, *Vom Poeten zum Demagogen: Die schriftstellerischen Versuche Joseph Goebbels* (Wien: Böhlau, 1999); Lovis Maxim Wambach, *„Es ist gleichgültiG, woran wir glauben, nur dass wir glauben". Bemerkungen zu Joseph Goebbels Drama „Judas Iscariot" und zu seinen „Michael-Romanen"* (Bremen: Raphael-Lemkin-Institut für Xenophobie- und Genozidforschung, 1996); David Barnett, „Joseph Goebbels: Expressionist Dramatist as Nazi Minister of Culture" // *New Theatre Quarterly,* 17:2 (2001 m. gegužė), p. 161–169.
13. Žr. Bärsch, *Der junge Goebbels*, p 12, 147.
14. Joseph Goebbels, *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei. Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern* (München: Franz Eher, 1934); Joseph Goebbels, *Kampf um Berlin. Der Anfang* (München: Franz Eher, 1932).
15. *Pagrindinių karo nusikaltėlių teismas Tarptautiniame karo tribunole Niurnberge, 1945 m. lapkričio 14 d. –1946 m. spalio 1 d.* (Niurnbergas: Tarptautinis karo tribunolas, 1947), t. 5, p. 442.
16. *TBJG*, 1942 m. rugsėjo 15 d., TII, 5, p. 504. Tuo laiku Gėbelsas kasdien diktuodavo *ankstesnės* dienos įvykių aprašymus.
17. Žr. mano komentarus apie tai 11 skyriuje; taip pat Glenn Cuomo „The Diaries of Joseph Goebbels as a Source for the Understanding of National Socialist Cultural Politics" // Glenn Cuomo, *National Socialist Cultural Policy* (New York: St. Martin's Press, 1995), p. 197–245, 203.
18. Ian Kershaw, *Hitler 1889–1936: Hubris* (London: Allen Lane, 1998), p. xiii.
19. Žr. Hendrik Eberle ir Matthias Uhl (red.), *The Hitler Book: The Secret Dossier Prepared for Stalin* (London: John Murray, 2006), p. 191, 208.
20. Yra plačių istorinių tyrinėjimų apie Trečiojo Reicho propagandą skirtingose menų ir žiniasklaidos srityse. Nuorodas apie Gėbelsą žr. knygoje Ernest Bramsted, *Goebbels and National Socialist Propaganda 1924–1945* (London:

Cresset Press, 1965); Felix Möller, *The Film Minister: Goebbels and the Cinema in the Third Reich* (Stutgart: Axel Menges, 2000).

1 SKYRIUS

1. Hermann Hesse, *Der Steppenwolf* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977), p. 31.
2. Manvel, Fraenkel, *Doctor Goebbels*, p. 2.
3. Dauguma faktų ankstyvosioms Gėbelso biografijoms, ypač apie jo vaikystę ir paauglystę, buvo surinkta iš interviu, surengtų po 1945 metų Kurto Ryso (Curt Riess) ir Heinricho Frenkelio (Heinrich Fraenkel), ypač iš Gėbelso motinos Marijos Katerinos ir sesers Marijos Kimmich (žr. Riess, *Joseph Goebbels*, p. 3; taip pat Manvell, Fraenkel, *Doctor Goebbels*, p. 299). Visos esamos Gėbelso biografijos taip pat nušviečia vaikystę jo paties papasakotomis istorijomis, kurias užrašė bendradarbiai Propagandos ministerijoje keliais dešimtmečiais vėliau, ypač pažymėtinas von Ovenas, *Finale Furioso,* ir Semmleris, *Goebbels*. Šiuos pasakojimus reikia vertinti atsargiai, ypač žinant Gėbelso pomėgį perrašinėti savo gyvenimo istoriją.
4. Koblenco miesto archyvas (*Bundesarchiv Koblenz*, toliau BAK) N1118/70, „Erinnerungsblätter“. Šis dokumentas – tai autobiografiniai atsiminimai apie Gėbelso gyvenimą iki 1923 m. spalio, kai jis pradėjo nuolat rašyti dienoraštį. Jis parašytas 1924 m. vasarą ir taip pat turi būti vertinamas atsargiai, ypač dėl to, kad Gėbelsas tuo laiku jau tapo politiškai aktyvus ir norėjo perkelti šį aktyvumą atgaline data į savo jaunystę. Kadangi dokumentas „Erinnerungsblätter“ buvo išspausdintas su tikro dienoraščio dalimis 1987 metais, jis klaidingai laikomas „dienoraščiu“ daugelyje akademinių tyrinėjimų nuo 1990 metų. Skaitytojai turėtų žinoti, kad tikrasis dienoraštis pradėtas rašyti ne anksčiau nei 1923 m. spalio 17 d.
5. Reitas buvo Prūsijoje, didžiausia šio rajono katalikų populiacija sudarė religinę mažumą didelėje protestantiškoje šalyje. Gėbelsas save visada laikė „prūsu“.
6. Oven, *Finale Furioso*, p. 280–284.
7. Žr. pranešimus iš Reito gimnazijos (*Gymnasium zu Rheydt*) BAK N1118/113.
8. BAK N1118/131, „Mirusiam draugui“ („Der tote Freund“). Gėbelso paauglystėje rašytų eilėraščių analizę žr. Michel, *Vom Poeten zum Demagogen.*
9. Šio pasakojimo versijų klausoma Riess, *Joseph Goebbels*, p. 13; Manvell, Fraenkel, *Doctor Goebbels*, p. 5; Heiber, *Joseph Goebbels,* p. 16–17; Reimann, *The*

Man who Created Hitler, p. 15. Nė vienas iš šių autorių nepateikia specialios nuorodos.

10. Cituojama knygoje Manvell, Fraenkel, *Doctor Goebbels,* p. 12.
11. Cituojama knygoje Reuth, *Goebbels,* p. 17–18.
12. *TBJG*, 1934 m. birželio 18 d., TI, 3/I, p. 65.
13. Cituojama knygoje Manvell, Fraenkel, *Doctor Goebbels,* p. 13.
14. BAK N1118/70, „Erinnerungsblätter".
15. BAK N1118/113, Frydrichas Gėbelsas (Friedrich Goebbels) Jozefui Gėbelsui, 1918 m. gruodžio 21 d.
16. Erik Erikson, *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History* (London: Faber and Faber, 1959), p. 12.
17. Vieną tipišką Flisgeso aprašymą žr. Borresholm, Nichoff, *Dr. Goebbels. Nach Aufzeichnungen aus seiner Umgebung,* p. 54–56.
18. Žr. Reuth, *Goebbels,* p. 23; arnett, „Joseph Goebbels: Expressionist Dramatist as Nazi Minister of Culture", p. 163–164.
19. BAK N1118/113, Frydrichas Gėbelsas Jozefui Gėbelsui, 1919 m. lapkričio 9 d.
20. Skaitytojai turėtų žinoti, kad daktaro laipsnis tuo laiku Vokietijoje buvo suteikiamas apsigynus disertaciją, kurios rašymas užtrukdavo maždaug metus, o ne trejus ar ilgiau, kaip įprasta šiandienos universitetuose.
21. BAK N1118/70, „Erinnerungsblätter".
22. Žr. Gėbelso laišką Ankai Štalherm, 1920 m. balandžio 14 d., cituojamą knygoje Barth, *Goebbels und die Juden,* p. 266.
23. BAK N1118/110, Mioklinghofas (Möcklinghoff) Gėbelsui, 1921 m. kovo 6 d.
24. BAK N1118/70, „Erinnerungsblätter".
25. *TBJG*, 1928 m. kovo 8 d., TI, 1/II, p. 337.
26. Žr. Detlev Peukert, *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity* (London: Penguin, 1991), p. 18.
27. Žr. Michel, *Vom Poeten und Demagogen,* p. 67, 91–94.
28. BAK N1118/70, „Erinnerungsblätter".
29. BAK N1118/70, „Erinnerungsblätter".
30. *TBJG*, 1923 m. spalio 17 d., TI, 1/I, p. 29.
31. Elke Fröhlich, „Joseph Goebbels und sein Tagebuch: Zu den handschriftlichen Aufzeichnungen bis 1941" // *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte,* 35:4 (1987), p. 489–522. Taip pat žr. p. 494–495.

32. Vieša radijo transliacija Vokietijoje iš Berlyno prasidėjo 1923 m. spalį ir tik laipsniškai išplito į tolimesnius šalies kampelius.
33. *TBJG*, 1923 m. spalio 17 d., TI, 1/I, p. 30.
34. *TBJG*, 1923 m. spalio 17 d., TI, 1/I, p. 31.
35. Žr. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism,* (London: Verso, 1983); George Mosse, Germans and Jews: *The Right, the Left, and the Search for a „Third Force" in Pre-Nazi Germany* (London: Orbach and Chambers, 1971), p. 8.
36. Kurt Sontheimer, „Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik" // *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte,* 5:1 (1957), p. 42–62, 57.
37. Žr. James Edmonds, *The occupation of the Rhineland, 1918–1929* (London: HMSO, 1987), p. 247–255.
38. Vasermanas tada gyveno Austrijoje; „Krikščionių didybės manija" *(Christian Wahnschaffe)* buvo išspausdinta 1919 metais.
39. *TBJG*, 1923 m. spalio 22 d., TI, 1/I, p. 35.
40. *TBJG*, 1923 m. spalio 23 d., TI, 1/I, p. 36. Apie nesėkmingas prancūzų pastangas paskatinti separatistinį Reino judėjimą žr. Edmonds, *The occupation of the Rhineland,* p. 255–258. Aiškų vaizdą apie neramumus Vokietijoje 1923 metais galima susidaryti iš Viktoro Seržo knygos *Witness to the German Revolution* (London: Redwords, 2000); deja, autorius tiksliai nenurodo tų neramumų Menchengladbache ir Reite, kuriuos stebėjo Gėbelsas.
41. *TBJG*, 1923 m. lapkričio 10 d., TI, 1/I, p. 48–49.
42. Su Hermano Hesės rašiniais galima susipažinti Theodore Ziolkowski (red.), *Hesse: A Collection of Critical Essays* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1973). Hesė, nuo 1912 m. gyvenęs Šveicarijoje, nekentė *tautinio* (*völkisch*), militaristinio ir nacionalsocialistinio judėjimų, kurie iškilo Vokietijoje po 1918 metų. Jis jau anksčiau tapo visiškai nepopuliarus plačiojoje visuomenėje dėl savo nusistatymo prieš Pirmąjį pasaulinį karą.
43. Apie Špenglerio įtaką jaunajam Gėbelsui žr. Michel, *Vom Poeten und Demagogen,* p. 101–104.
44. „Turtingieji prieš kultūrą" // *Victor Serge: Witness to the German Revolution,* p. 204–214, 204–205.
45. Cituojama Stephen McClatchie, „Hans Pfitzner's *Palestrina* and the Impotence of Early Lateness" // www.utpjournals.com/product/utq/674/674_mcclatchie.htm, prieiga per internetą 2008 m. rugpjūčio 18 d.

46. „The Rich Against Culture“, p. 210.
47. Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1961).
48. Žr. Peter Gay, *Weimar Culture: The Outsider as Insider* (Harmondsworth: Penguin, 1974), p. 73–106.
49. Kurt Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik: Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1978). Rinktinių aktualių rašinių ieškokite Anton Kaes, Martin Jay, Edward Dimendberg (red.), *The Weimar Republic Sourcebook* (Berkeley, London: University of California Press, 1995), p. 355–387.
50. Klaus Theweleit, *Male Fantasies I. Women, Floods, Bodies, History* (Cambridge: Polity Press, 1987); *Male Fantasies II. Male Bodies. Psychoanalyzing the White Terror* (Cambridge: Polity Press, 1989).
51. Hans Mayer, Hermann Hesse and the „Age of the Feuilleton“ // Ziolkowski, *Hesse: A Collection of Critical Essays*, p. 76–93, 87, 88.
52. Hermann Hesse, *Peter Camenzind* (London: Peter Owen, 1961), p. 26, 27, 35.
53. Žr. Barbara Ehrenreich „Foreword“ // Theweleit, *Male Fantasies I*, p. xiii–xiv.
54. *TBJG*, 1923 m. spalio 17 d., TI, 1/I, p. 40.
55. Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
56. Apie požiūrį į „ekspresionizmą“, arba modernizmą, ankstyvosiose Gėbelso pjesėse žr. Barnett, „Joseph Goebbels: Expressionist Dramatist as Nazi Minister of Culture“. Gaila, Barnetas negalėjo susipažinti su esminiais pirmaisiais devyniais Gėbelso dienoraščio mėnesiais – nuo 1923 m. spalio iki 1924 m. birželio. Barnetas mano, kad Gėbelso požiūris į modernizmą išliko nepakitęs kalbant apie visas meno rūšis. Jis neatsižvelgia į muziką ir nesilaiko nuomonės, kad nors Gėbelsas galėjo pripažinti modernistines idėjas draminiuose kūriniuose, jam buvo nepriimtinos modernizmo apraiškos muzikoje.
57. Theveleitas teigia: „Kultūra skiria tai, kas vokiška, nuo likusios pasaulio masės“, *Male Fantasies II*, p. 43.
58. Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*, p. 244.
59. Oswald Spengler, *The Decline of the West* (London: George Allen and Unwin, [1928]), t. 2, *Perspectives of World History*, p. 415.

60. Hesse, *Peter Camenzind,* p. 72–73.
61. *TBJG*, 1923 m. spalio 27 d., TI, 1/I, p. 40.
62. Žr., pavyzdžiui, Heiber, *Joseph Goebbels,* p. 25. Svarbu pripažinti, kad Heiberis cituoja šią eilutę ne iš Gėbelso dienoraščio (kuris tada nebuvo jam prieinamas), bet iš vėlesnio jo atkartojimo romane „Michaelio Formano gyvenimas". Žinoma, tai paveikė jo suvokimą apie kontekstą, kuriame kilo cituojama mintis. Žr. mano diskusiją apie tai epiloge.
63. *TBJG*, 1923 m. lapkričio 2 d., TI, 1/I, p. 46.
64. *TBJG*, 1923 m. gruodžio 12 d., TI, 1/I, p. 58.
65. *TBJG*, 1923 m. lapkričio 23 d., TI, 1/I, p. 53.
66. *TBJG*, 1923 m. gruodžio 13 d., TI, 1/I, p. 59–60. Galima tik spėti, kad buvo įmanoma lankytis šiuose renginiuose už simbolinę sumą arba visai nemokamai.
67. *TBJG*, 1923 m. spalio 27 d., TI, 1/I, p. 40.
68. *TBJG*, 1923 m. lapkričio 14 d., TI, 1/I, p. 51.
69. *TBJG*, 1923 m. gruodžio 12 d., TI, 1/I, p. 58.
70. *TBJG*, 1923 m. gruodžio 23 d., TI, 1/I, p. 63.
71. BAK N1118/113, Joseph Goebbels, „Schöpferische Kräfte. Richard Flisges, dem toten Freunde" // *Rheydter ZeitunG,* 1923 m. gruodžio 22 d.
72. *TBJG*, 1923 m. gruodžio 29 d., TI, 1/I, p. 65.
73. *TBJG*, 1923 m. gruodžio 31 d., TI, 1/I, p. 67–68.
74. *TBJG*, 1924 m. sausio 25 d., TI, 1/I, p. 80.
75. *TBJG*, 1924 m. sausio 31 d., TI, 1/I, p. 84.
76. *TBJG*, 1924 m. vasario 16 d., TI, 1/I, p. 97. Šrekeris buvo žydų kilmės austrų kompozitorius, mėgęs eklektinį ir eksperimentinį stilių. 1920 metais jis buvo paskirtas Berlyno aukštosios muzikos mokyklos direktoriumi. Šrekeris, po Richardo Štrauso, buvo antrasis gyvas kompozitorius, kurio kūriniai buvo dažniausiai atliekami Veimaro Respublikoje.
77. *TBJG*, 1924 m. vasario 18 d., TI, 1/I, p. 98.
78. Žr. *TBJG*, TI, 1/I, įrašai nuo 1924 m. vasario 25 d. iki 1924 m. kovo 11 d., p. 101–106. Gėbelsas negalėjo „Michaelio Formano" paskelbti spaudoje iki 1929 metų, tada jį išleido nacių partijos leidykla Miunchene (*Franz Eher Verlag*) pavadindama kūrinį *Michael. Ein deutsches Schicksal in Tagebuchblättern* („Michaelis. Vokiečio likimas dienoraščio puslapiuose"). Prieš tai 1928 metais

Gėbelsas gana ilgai taisė „Michaelį Formaną“, tam skyrė išties daugiau laiko negu rašydamas romaną 1924 metais (žr. *TBJG*, TI, 1/III, įrašai nuo 1928 m. birželio 1 d. iki 1928 m. rugsėjo 19 d., p. 29–85). Kadangi visi „Michaelio Formano“ variantai parašyti tokiu stiliumi, kuris labai primena tikrą Gėbelso dienoraštį, publikuotas variantas iš tiesų atkuria ištisas ištraukas iš dienoraščio pažodžiui – Gėbelso biografai dažnai cituodavo arba ištisas ištraukas perfrazuodavo taip, *lyg jos būtų* iš paties Gėbelso dienoraščio arba iš amžininkų užrašytų jo minčių. Taigi Roitas labai pasikliauja 1919 m. rankraščiu ir mažesniu mastu šiomis ištraukomis nuo 1924 iki 1929 metų pasakodamas apie ankstyvąją Gėbelso jaunystę. Kurtas Rysas pasiskolino iš 1929 metų perrašyto „Michaelio“ leidimo pasakojimą, kurį pristato rašydamas apie Gėbelsą Miunchene 1922 metais; čia vaizduojamas kalbantis charizmatiškas politikas (kuriam diktavo Hitleris), vėliau, įkvėpimo vedamas, prisijungiantis prie nacių partijos (žr. Curt Riess, *Joseph Goebbels*, p. 23–25). Šireris, kaip ir daugelis kitų, priėmė šį išgalvotą pasakojimą kaip faktą (žr. William Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich* (London: Book Club Associates, 1973), p. 127). Tėveleitas naudoja atrinktas ištraukas iš 1929 metų „Michaelio“ leidimo, paremdamas savo platesnę analizę apie „fašistų vyrus“. Jo komentarai visada įdomūs, tačiau iš konteksto ištrauktų fragmentų psichoanalitinis perskaitymas ir simbolinė interpretacija yra labai spekuliatyvūs dalykai. Naujesnis spausdintas „Michaelio“ leidimas, dabar prieinamas ir internete, yra interpretuojamas kaip Gėbelso fundamentaliai krikščioniškų religinių pažiūrų „išraiška“ (žr. Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004); Irvingo Hekshamo (Irving Hexham) kritinį straipsnį „Inventing „Paganists“: A Close Reading of Richard Steigmann-Gall's *The Holy Reich*“ // *Journal of Contemporary History*, 42:1 (2007), p. 59–78). Sunkumų pastebimai iškyla tada, kai išgalvoti pasakojimai naudojami kaip istoriniai šaltiniai, ir šiuos sunkumus dar padidina Gėbelso polinkis – puikiai nusistovėjęs iki 1919 metų – mitologizuoti savo gyvenimą. Išsamios 1919, 1924 ir 1929 metų „Michaelio“ analizės ieškokite *Vom Poeten zum Demagogen*. Michelis neturėjo priėjimo prie Gėbelso dienoraščio nuo 1923 m. spalio iki 1924 m. birželio, todėl nukelia 1924 m. rankraščio parašymą į 1923 metus.

79. *TBJG*, 1924 m. kovo 10 d., TI, 1/I, p. 105.

2 SKYRIUS

1. Cituojama knygoje Ernst Deuerlein (red.), *Der Aufstieg der NSDAP in Augenzeugenberichten* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974), p. 214.
2. *TBJG*, 1924 m. kovo 13 d., TI, 1/I, p. 106.
3. *TBJG*, 1924 m. kovo 15 d., TI, 1/I, p. 107.
4. *TBJG*, 1924 m. kovo 17 d., TI, 1/I, p. 108.
5. *TBJG*, 1924 m. kovo 20 d., TI, 1/I, p. 108–109.
6. *TBJG*, 1924 m. kovo 22 d., TI, 1/I, p. 110.
7. Žr. Kershaw, *Hitler 1889–1936*, p. 213–219.
8. *TBJG*, 1924 m. balandžio 5 d., TI, 1/I, p. 118.
9. Apie laikraštį „Völkischer Beobachter" ankstyvaisiais nacių judėjimo metais žr. Detlef Mühlberger, *Hitler's Voice: „Völkischer Beobachter" 1920–1933* (Oxford: Peter Lang, 2004), 2 tomai.
10. Vygershausas buvo Prūsijos *Landtago* (arba regioninio parlamento) deputatas 1925–1928 metais iki pensijos. Mirė 1934 metais. Džefris Herfas pažymi, kad „1918–1933 metais Vokietijos dešinieji apėmė per 550 politinių klubų ir 530 žurnalų". Žr. *Reactionary Modernism*, p. 25. Apie nacių partijos susiskaldymą ir Vokietijos dešiniuosius 1924 metais žr. Dietrich Orlow, *The History of the Nazi Party* (Newton Abbot: David & Charles, 1971), t. 1, 1919–1933, p. 46–51. Apie *vokiečių tautininkų* (*Deutsch-völkisch*) grupes ir jų ryšį su nacizmu žr. Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*, p. 130–141.
11. *TBJG*, 1924 m. kovo 31 d., TI, 1/I, p. 116.
12. *TBJG*, 1924 m. balandžio 5 d., TI, 1/I, p. 119.
13. *TBJG*, 1924 m. balandžio 8 d., TI, 1/I, p. 119.
14. Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 1996), p. 27, 138–163. Iki 1924 metų „Elgesio taisyklės" buvo akivaizdžiai demaskuotos kaip klastotė Didžiojoje Britanijoje ir Amerikoje. Apie Fordo „Tarptautinę žydiją" žr. Cohn, *Warrant for Genocide*, p. 174–180.
15. *TBJG*, 1924 m. balandžio 10 d., TI, 1/I, p. 120–121.
16. *TBJG*, 1924 m, kovo 31 d., TI, 1/I, p. 116–117. 17. *TBJG*, 1924 m. balandžio 3 d., TI, 1/I, p. 117.
18. *TBJG*, 1924 m. balandžio 5 d., TI, 1/I, p. 118.

19. *TBJG*, 1924 m. balandžio 16 d., TI, 1/I, p. 124–125.
20. Žr. BAK N1118/112, Esenvein Gėbelsui, 1924 m. balandžio 21 d.
21. *TBJG*, 1924 m. kovo 29 d., TI, 1/I, p. 114–115.
22. Taip pat svarbu, kad Bacho Judo Iskarioto portretas – Gėbelso pirmosios 1918 metų pjesės subjektas – „Šv. Mato kančioje“ yra labai teigiamas.
23. *TBJG*, 1924 m. balandžio 12 d., TI, 1/I, p. 122.
24. *TBJG*, 1924 m. gegužės 5 d., TI, 1/I, p. 131.
25. *TBJG*, 1924 m. birželio 6 d., TI, 1/I, p. 145.
26. *TBJG*, 1924 m. gegužės 3 d., TI, 1/I, p. 129–130.
27. BAK N1118/112, Esenvein Gėbelsui, 1924 m. liepos 1 d.
28. *TBJG*, 1924 m. birželio 25 d., TI, 1/I, p. 179.
29. *TBJG*, 1924 m. liepos 31 d., TI, 1/I, p. 186.
30. *TBJG*, 1924 m. rugpjūčio 15 d., TI, 1/I, p. 197–198.
31. Žr., pavyzdžiui, Keršou komentarus knygoje *Hitler 1889–1936*, p. 233; taip pat Orlow, *The History of the Nazi Party*, t. 1, p. 50. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich* yra vienas iš dažniausiai skaitomų veikalų, kuriame visiškai neminimas Veimaro mitingas.
32. SA, arba *Sturmabteilung* (smogikų padalinys), buvo sukarintas nacių partijos sparnas. Pavadinimas kilo iš „šturmo būrių“, kuriuos naudojo vokiečių armija 1918 metais vadovauti puolantiems pėstininkams.
33. *TBJG*, 1924 m. rugpjūčio 19 d., TI, 1/I, p. 198–202.
34. *TBJG*, 1924 m. rugpjūčio 20 d., TI, 1/I, p. 202–206.
35. Žr. Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*, p. 267–270.
36. Tai leidžia spėti, kad anksčiau Gėbelso su Prangu įkurta frakcija žlugo.
37. *TBJG*, 1924 m. rugpjūčio 22 d., TI, 1/I, p. 208–209. Apie viešojo kalbėjimo svarbą fašizmo ideologijoje žr. Theweleit, *Male Fantasies II*, p. 118–129; čia pateikiama daugiau nuorodų į viešojo kalbėjimo akcentavimą 1929 metų Gėbelso romano „Michaelio Formano gyvenimas“ leidime.
38. Žr. Wilfried Böhnke, *Die NSDAP im Ruhrgebiet 1920–1933* (Bonn: Verlag Neue Gesellschaft, 1974).
39. *TBJG*, 1924 m. rugsėjo 5 d., TI, 1/I, p. 218.
40. *TBJG*, 1924 m. rugpjūčio 30 d., TI, 1/I, p. 214.
41. *TBJG*, 1924 m. rugsėjo 4 d., TI, 1/I, p. 217.

42. Štraserio pristatymą žr. Udo Kissenkoetter, „Gregor Strasser: Nazi Party Organizer or Weimar Politician?“ // Ronald Smelser, Rainer Zitelmann (red.), *The Nazi Elite* (London: Macmillan, 1993), p. 224–234.
43. *TBJG*, 1924 m. rugsėjo 15 d., TI, 1/I, p. 222–223.
44. *TBJG*, 1924 m. rugsėjo 17 ir 18 d., TI, 1/I, p. 224–225.
45. *TBJG*, 1924 m. rugsėjo 19 d., TI, 1/I, p. 225.
46. *TBJG*, 1924 m. rugsėjo 27 d., TI, 1/I, p. 230–231.
47. *TBJG*, 1924 m. rugsėjo 29 d., TI, 1/I, p. 231.
48. *TBJG*, 1924 m. rugsėjo 24 d., TI, 1/I, p. 228.
49. Čia primenama apie Piterio Gėjaus komentarą, kaip jaunieji *tautininkų* entuziastai ankstyvaisiais Veimaro Respublikos metais siekė „paversti paauglystę ideologija“. Žr. jo *Weimar Culture*, p. 83.
50. *TBJG*, 1924 m. spalio 7 d., TI, 1/I, p. 235.
51. *TBJG*, 1924 m. spalio 25 d., TI, 1/I, p. 240.
52. Žr., pavyzdžiui, Reimann, *The Man who Created Hitler*, p. 67–69, Reuth, *Goebbels*, p. 75.
53. *TBJG*, 1924 m. lapkričio 4 d., TI, 1/I, p. 243. Reinholdas Vulė (Reinhold Wulle) buvo Vokiečių nacionalinės liaudies partijos frakcijos (arba grupuotės) vadovas Reichstage 1924 metais. 1925–1928 metais – Prūsijos parlamento deputatas. Produktyvus rašytojas, 1940–1942 metais trumpam įkalintas Zaksenhauzeno koncentracijos stovykloje už aktyvią veiklą nacionalistų politikoje už Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos ribų. Mirė 1950 metais. Ernstas Reventlovas (Ernst Graf zu Reventlow), vienas iš pirmųjų „Siono vadovų elgesio taisyklių“ leidėjų Vokietijoje, įstojo į Nacionalsocialistų partiją 1927 metais, tačiau nepelnė Hitlerio pasitikėjimo ir po 1933 metų niekada nėjo valstybinių pareigų. Mirė 1943 metais. Vilhelmas Kubė (Wilhelm Kube) įstojo į Nacionalsocialistų partiją su Reventlovu ir padarė stulbinamą karjerą SS struktūroje. Jis buvo paskirtas okupuotosios Baltarusijos reichskomisaru (administracinės valdžios vadovu – *red. past.*) nuo 1941 metų iki mirties nuo partizano rankos Minske 1943 metais.
54. Žr. Kyra Inachin, „Märtyrer mit einem kleinen Häuflein Getreuer“: Der erste Gauleiter der NSDAP in Pommern // *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 49:1 (2001), p. 31–51. Valenas buvo Pomeranijos gauleiteris (nacionalsocialistų partijos srities organizacijos arba visos srities vadovas – *red. past.*), kol Hitleris jį atleido 1927 metais. Matyt, mirė kalėjime Prahoje 1945 metais.

55. *TBJG*, 1924 m. lapkričio 22 d., TI, 1/I, p. 246.
56. Inachin, „Märtyrer mit einem kleinen Häuflein Getreuer", p. 36–39.
57. *TBJG*, 1924 m. lapkričio 22 d., TI, 1/I, p. 246.
58. *TBJG*, 1924 m. lapkričio 22 d., TI, 1/I, p. 247.
59. *TBJG*, 1924 m. lapkričio 27 d., TI, 1/I, p. 247.
60. Victor Klemperer, *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer 1933–1941* (London: Book Club Associates, 1998), 1936 m. liepos 30 d., p. 172.
61. Taigi mes turėtume nepaisyti tokių teiginių kaip: „Jaunesnysis kopijavo vyresniojo manieras, kalbėseną, idėjas, net pomėgius," arba „Iš tiesų, Gėbelsas kruopščiai kopijavo savo fiurerį, mokydamasis iš jo viešojo kalbėjimo triukų." Žr. Konrad Heiden, *Der Fuehrer: Hitler's Rise to Power* (Boston: Houghton and Mifflin, 1944), p. 289, 290.
62. Albert Krebs, *Tendenzen und Gestalten der NSDAP* (Stutgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1959), p. 158. Krebsas buvo išmestas iš nacių partijos 1932 m. gegužę.
63. Tarp kitų žr. Reinhard Kühnl, *Die nationalsozialistische Linke 1925–1930* (Meisenheim: Hain, 1966); Jeremy Noakes, „Conflict and Development in the NSDAP 1924–1927" // *Journal of Contemporary History*, 1:4 (1966), p. 3–36.
64. Ripkė buvo atleistas iš šiaurinio Reino krašto gauleiterio pareigų 1925 m. liepą, apkaltinus partijos lėšų išeikvojimu. Iš Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos buvo išmestas 1932 metais. Karlas Kaufmanas buvo paskirtas Hamburgo gauleiteriu 1928 metais ir liko šiose pareigose iki 1945 metų, o tada suorganizavo miesto perdavimą britams. Trumpam buvo internuotas, o paleistas aktyviai dalyvavo neonacių politikoje.
65. *TBJG*, 1924 m. gruodžio 19 d., TI, 1/I, p. 252. Gėnsikės pavardė šiame pirmajame įraše parašyta neteisingai.
66. *TBJG*, 1925 m. vasario 9 d., TI, 1/I, p. 268.
67. *TBJG*, 1924 m. gruodžio 23 d., TI, 1/I, p. 253.
68. *TBJG*, vasario 21, 23 ir 26 d. įrašai, TI, 1/I, p. 272–274; taip pat žr. Albrecht Tyrell, *Führer befiehl <...> Selbstzeugnisse aus der „Kampfzeit" der NSDAP* (Düsseldorf: Droste Verlag, 1969), p. 376.
69. Pirmiausia žr. Reinhard Kühnl, „Zur Programmatik der nationalsozialistischen Linken: Das Strasser-Programm von 1925/26" // *Vierteljarhshefte für Zeitgeschichte,* 14:3 (1966), p. 317–333.

70. Žr., pavyzdžiui, Reimann, *The Man who Created Hitler,* p. 34–41, kur Gėbelsas apibūdinamas kaip „nacionalbolševikas“. Reimanas skeptiškai vertina istoriją, kad Gėbelsas galėjo nueiti taip toli, jog būtų pareikalavęs išmesti „smulkųjį buržua Adolfą Hitlerį iš Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos“, kuri pakartotinai pasirodė daugelyje vėlesnių nacizmo istorijų. Šio visiškai neįtikimo teiginio pirminis šaltinis – Otto Strasser, *Hitler and I* (London: Jonathan Cape, 1940), p. 97. Čia neminima, kad Gėbelsas kada nors būtų buvęs „nacionalbolševikas“. Apie tuos, kurie tokie buvo, žr. Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik,* p. 127–130.
71. *TBJG*, 1925 m. kovo 27 d., TI, 1/I, p. 286–287; Karlas Erbas buvo savamokslis tenoras, turėjęs „unikalų balsą“, ir buvo laikomas savo laikų didžiausiu evangelistu J. S. Bacho „Šv. Mato kančioje“. Žr. www.bach-cantatas.com/Bio/Erb-Karl.htm, prieiga per internetą 2009 m. kovo 19 d.
72. *TBJG*, 1925 m. balandžio 27 d., TI, 1/I, p. 297.
73. *TBJG*, 1925 m. birželio 8 d., TI, 1/I, p. 312.
74. Theveleito komentarai apie „karo vietą“, kaip visada, labai įdomūs. Žr. *Male Fantasies II,* p. 191–197.
75. Bundesarchiv Außenstelle Berlin (toliau BArch), (buv. BDC) NS 26/2512, „Göbbels, Dr. phil. Josef, Paul“ [be datos]. Šis dokumentas – tai ilga santrauka visų buvusių policijos ir teismų raportų iš visos Vokietijos, matyt, surašyta 1932 metais.
76. „Nationalsozialismus am Rhein und an der Ruhr“ // *Völkischer Beobachter,* 1925 m. gegužės 24 d.
77. *TBJG*, 1925 m. gegužės 22 d., TI, 1/I, p. 305.
78. „Idee und Opfer“ // *Völkischer Beobachter,* 1925 m. birželio 14–15 d.
79. *TBJG*, 1925 m. birželio 23 d., TI, 1/I, p. 318.
80. *TBJG*, 1925 m. liepos 14 d., TI, 1/I, p. 326–327. Veimaras buvo Tiuringijoje, vienoje iš nedaugelio Vokietijos valstijų, kurioje Hitleriui dar buvo leidžiama kalbėti viešai. Dinteris paliko nacių partiją 1928 metais, nesutikdamas su partijos požiūriu į religiją.
81. Spengler, *The Decline of the West,* t. 2, *Perspectives of World History,* p. 443. Taip pat žr. Sontheimer, *Antidemoratisches Denken in der Weimarer Republik,* p. 214–219.
82. Gay, *Weimar Culture,* p. 146.
83. Cituojama knygoje Theweleit, *Male Fantasies II,* p. 94.

84. *TBJG*, 1925 m. rugpjūčio 7 d., TI, 1/I, p. 338.
85. *TBJG*, 1925 m. rugpjūčio 24 d., TI, 1/I, p. 345–346.
86. *TBJG*, 1925 m. rugsėjo 28 d., TI, 1/I, p. 358.
87. *TBJG*, 1925 m. spalio 24 d., TI, 1/I, p. 370.
88. *TBJG*, 1925 m. spalio 26 d., TI, 1/I, p. 371.

3 SKYRIUS

1. Cituojama knygoje: Tyrell, *Führer befiehl*. p. 118.
2. *TBJG*, 1925 m. rugsėjo 11 d., TI, 1/I, p. 352.
3. Žr. Alan Bullock, *Hitler: A Study in Tyrrany* (London: Odhams press, 1952), p. 121; Heiden, *Der Fuehrer: Hitler's Rise to Power,* p. 286. Oto Štraserio pateiktas pasakojimas knygoje *Hitler and I* turėtų būti vertinamas labai atsargiai.
4. Žr. „statuten der arbeitsgemeinschaft der nord- und westdeutschen gaue der n.s.d.a.p.“, cituojamą knygoje Albrecht Tyrell, *Führer befiehl,* p. 113–114; laišką iš „Kanzlei von Adolf Hitler“, 1925 m. gruodžio 11 d., cituojamą tame pačiame tome, p. 116–117. Taip pat žr. Kühnl, „Zur Programmatik der nationalsozialistischen Linken“.
5. BArch (buv. BDC) NS 26/2512, „Göbbels, Dr. phil. Josef, Paul“ [be datos].
6. *TBJG*, 1925 m. rugsėjo 30 d., TI, 1/I, p. 359. Žinant, kad Valenas pakenkė savo karjerai universitete viešai sakydamas radikalias nacionalistines kalbas, Gėbelso komentaras apie jį atrodo šiurkštus. Žr. Inachin, „Märtyrer mit einem kleinen Häuflein Getreuer“, p. 36. Elbrechteris ir Hasė dingo be žinios; Pfeferis toliau vadovavo SA 1926–1930 metais, kol jį pakeitė Ernstas Riomas. Baigęs karjerą policijoje ir kaip laisvai samdomas pareigūnas Pfeferis aktyviai dalyvavo politinėje veikloje Hesene po 1945 metų; Lozė toliau buvo Reicho komisaras okupuotose Baltijos šalių ir Baltarusijos teritorijose 1941 metais, o 1948 metais buvo nuteistas dešimčiai metų kalėjimo; Robertas Lėjus buvo Vokietijos darbo fronto vadovas po 1933 metų, jis nusižudė Niurnberge 1945 m. spalį, apkaltintas kaip „didžiausias karo nusikaltėlis“.
7. *TBJG*, 1925 m. spalio 26 d., TI, 1/I, p. 371.
8. *TBJG*, 1925 m. spalio 14 d., TI, 1/I, p. 365.
9. *TBJG*, 1925 m. lapkričio 2 d., TI, 1/I, p. 374.
10. *TBJG*, 1925 m. lapkričio 6 d., TI, 1/I, p. 374–375. Rustas, buvęs mokytojas ir armijos karininkas, Hitlerio 1933 metais buvo paskirtas mokslo, mokymo ir tautos švietimo ministru; nusižudė 1945 m. gegužę.

11. Žr. Alano Bullocko komentarus jo pratarmėje knygai Heiber, *The Early Goebbels Diaries: The Journal of Joseph Goebbels from 1925–1926,* p. 12.
12. *TBJG*, 1925 m. lapkričio 14 d., TI, 1/I, p. 377–378.
13. *TBJG*, 1925 m. lapkričio 23 d., TI, 1/I, p. 378–379. Mučmanas liko Saksonijos gauleiteriu iki 1945 metų, kol jį suėmė sovietai. Mirė Maskvoje 1947 metais.
14. Frikas liko vidaus reikalų ministru Trečiajame Reiche ir buvo sušaudytas 1946 metais, paskelbus Tarptautinio karo tribunolo nuosprendį Niurnberge. Šlangė buvo aktyvus Brandenburgo nacių partijoje iki 1933 metų, o tada dingo be žinios.
15. *TBJG*, 1925 m. lapkričio 28 d., TI, 1/I, p. 380–381. Klara Cetkin tada buvo įpusėjusi septintą dešimtmetį; ji ir toliau liko Reichstago deputate iki mirties netrukus po Hitlerio atėjimo į valdžią 1933 metais.
16. *TBJG*, 1925 m. gruodžio 5 d., TI, 1/II, p. 29–30. Hildebrantas liko Meklenburgo gauleiteriu iki 1945 metų. Amerikos karo teismo nuteistas 1947 metais ir sušaudytas 1948 metais.
17. *TBJG*, 1925 m. gruodžio 15 d., TI, 1/II, p. 33.
18. *TBJG*, 1925 m. gruodžio 16 d., TI, 1/II, p. 34.
19. *TBJG*, 1925 m. gruodžio 21 d., TI, 1/II, p. 36.
20. *TBJG*, 1925 m. gruodžio 29 d., TI, 1/II, p. 38–39.
21. *TBJG*, 1926 m. sausio 2 d., TI, 1/II, p. 40.
22. *TBJG*, 1926 m. sausio 4 d., TI, 1/II, p. 41.
23. *TBJG*, 1926 m. sausio 11 d., TI, 1/II, p. 44.
24. *TBJG*, 1926 m. sausio 13 ir 20 d., TI, 1/II, p. 45, 47. Jungerio knyga buvo, bendru sutarimu, daugiausia įtakos padarę vokiečio memuarai apie Pirmąjį pasaulinį karą. Skaitantieji anglų kalba turėtų susirasti naujausią vertimą *Storm of Steel* (London: Penguin, 2004). Gėbelsas vėliau nusivylė Jungeriu, kuriam, jo manymu, nepavyko suderinti savo literatūrinių pasiekimų su pareiga visuomenei. Žr. *TBJG*, 1926 m. birželio 30 d. ir 1927 m. vasario 17 d., TI, 1/II, p. 101, 185.
25. Ši Bruko ištrauka cituojama knygoje Kaes *ir kt.*, *The Weimar Republic Sourcebook,* p. 333,; taip pat žr. *TBJG*, 1925 m. gruodžio 18 d., TI, 1/II, p. 35. Įdomu tai, kad Gėbelsas nepaminėjo Bruko susižavėjimo Dostojevskiu ar to fakto, kad Brukas redagavo Dostojevskio romanų vertimus į vokiečių kalbą.

26. Apie Bruką žr. Stern, *The Politics of Cultural Despair;* taip pat Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik,* p. 237–241.
27. *TBJG*, 1926 m. sausio 20 d., TI, 1/II, p. 47.
28. *TBJG*, 1926 m. sausio 25 d., TI, 1/II, p. 48–49; taip pat Kühnl, „Zur Programmatik der nationalsozialistischen Linken: Das Strasser-Programm von 1925/26", p. 321. Oto Štraserio pasakojimą apie šį susitikimą knygoje *Hitler and I* reikėtų vertinti skeptiškai.
29. Apie Hitlerio „Dvidešimt penkis punktus" žr. Jeremy Noakes, Goeffrey Pridham (red.), *Nazism 1919–1945: A Documentary Reader* (Exeter: Exeter University press, 1994), t. 1, *The Rise to Power, 1919–1934,* p. 14–16. Originalus 1920 m. vasario mėn. plakatas, kuriame skelbiami „Dvidešimt penki punktai", yra atkurtas knygoje Fritz Maier-Hartmann, *Dokumente der Zeitgeschichte* (München: Eher Verlag, 1938), t. I, p. 105.
30. *TBJG*, 1926 m. vasario 6 d., TI, 1/II, p. 52.
31. Krebs, *Tendenzen und Gestalten der NSDAP*, p. 160–161.
32. Cituojama knygoje Theodore Abel (red.), *Why Hitler Came into Power* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University press, 1986), p. 212; taip pat žr. p. 119 ir 132. Deja, prie šio pasakojimo nėra nurodyta tikslios datos ar vietos, taigi sunku suprasti, ką Gėbelsas galvojo apie patį mitingą.
33. Joseph Goebbels, „Nationalsozialismus oder Bolschewismus" // *Nationalsozialistische Briefe,* 1925 m. spalio 25 d., cituojama knygoje Barbara Miller Lane, Leila Rupp (red.), *Nazi Ideology before 1933: A Documentation* (Manchester: Manchester University Press, 1978), p. 74–78.
34. Joseph Goebbels, *Lenin oder Hitler?* (Zwickau: Streiter-Verlag, 1926), p. 4.
35. „National und International?" knygoje Goebbels, *Die zweite Revolution,* p. 40–43.
36. „Die Radikalisierung des Sozialismus" knygoje Goebbels, *Die zweite Revolution,* p. 51–55.
37. „Klassenkampf und Volksgemeinschaft", knygoje Goebbels, *Die zweite Revolution,* p. 13–17.
38. Goebbels, „National und International?", p. 40.
39. Goebbels, „Die Radikalisierung des Sozialismus", p. 54, 55.
40. Joseph Goebbels, *Das kleine abc des Nationalsozialisten* (Elberfeld: Verlag der nationalsozialistischen Briefe, [1927]). Rankraščio *Das kleine abc des Nationalsozialisten* kopiją žr. BArch (buv. BDC) NS 26/2512.

41. Ši programa niekada nebuvo publikuota spaudoje. „Metmenys“ pateikiami Kühnl, „Zur Programmatik der nationalsozialistischen Linken: Das Strasser-Programm von 1925/26“, p. 324–333. Plačios ištraukos yra išverstos ir cituojamos Lane, Rupp, *Nazi Ideology before 1933*, p. 83–87.
42. Žr. 1926 m. sausio 8 d. Štraserio laišką Gėbelsui, cituojamą knygoje Tyrell, *Führer befiehl*, p. 123.
43. Konradas Heidenas (knygoje *Der Fuehrer*, p. 288) Gėbelsą mitinge apibūdino taip: „Staiga Gėbelsas atsistojo ir iš susijaudinimo sumikčiojo: taip, jis suprato, kad klysta. Fiureris jo adresu atvėrė visiškai naujas galimybes. Jis turi būti sekėju; čia ne Damaskas.“ Nepateikiama jokių nuorodų. Šis pasakojimas gali būti paimtas iš Oto Štraserio, kuris rašė: „*Herr* Hitleris teisus“, jis [Gėbelsas] paskelbė (žodis „fiureris“ dar nebuvo įtrauktas į nacių žodyną): „Jo argumentai tokie įtikinantys, kad nėra jokios negarbės pripažinti savo klaidas ir vėl prisijungti prie jo.“ Žr. knygą *Hitler and I*, p. 100. Mes matėme, kad Gėbelsas vartoja žodį „fiureris“ 1924 metais.
44. *TBJG*, 1926 m. vasario 15 d., TI, 1/II, p. 55. Hermanas Eseris buvo nacių partijos įkūrėjas, pirmasis *Völkischer Beobachter* redaktorius, o 1923–1926 metais – partijos propagandos vadovas. Paskui jo įtaka sumažėjo, ir po 1933 metų jis vadovavo keletui nereikšmingų turizmo agentūrų. 1950 metais vokiečių denacifikacijos tribunolo buvo nuteistas penkeriems metams kalėjimo.
45. „Die Bamberger Tagung“ // *Völkischer Beobachter*, 1926 m. vasario 25 d.
46. *TBJG*, 1926 m. vasario 22 d., TI, 1/II, p. 57.
47. Kühnl, „Zur Programmatik der nationalsozialistischen Linken: Das Strasser-Programm von 1925/26“, p. 323.
48. *TBJG*, 1926 m. kovo 6 d., TI, 1/II, p. 60.
49. *TBJG*, 1926 m. kovo 12 d., TI, 1/II, p. 62–63.
50. *TBJG*, 1926 m. kovo 13 d., TI, 1/II, p. 63–64.
51. *TBJG*, 1926 m. kovo 21 d., TI, 1/II, p. 64–65.
52. *TBJG*, 1926 m. kovo 27 d., TI, 1/II, p. 66–67.
53. Žr. Tyrell, *Führer befiehl*, p. 376.
54. *TBJG*, 1926 m. kovo 29 d., TI, 1/II, p. 68.
55. *TBJG*, 1926 m. kovo 31 d., TI, 1/II, p. 69.
56. *TBJG*, 1926 m. balandžio 13 d., TI, 1/II, p. 71–72; taip pat žr. *Völkischer Beobachter*, 1926 m. balandžio 8 d.

57. Alfredas Rozenbergas buvo iš Estijos kilęs architektūros studentas, kuris atvykęs į Miuncheną prisijungė prie Hitlerio 1919 metais. Jis įsivaizdavo esąs nacių partijos filosofas ir kultūros teoretikas, buvo aršus antisemitas. Rudolfas Hesas gimė Egipte ir prisijungė prie nacių partijos Miunchene 1920 metais. Jis buvo nuteistas kalėti už dalyvavimą 1923 metų puče ir kalėdamas drauge su Hitleriu stengėsi užsitarnauti jo pasitikėjimą – dirbo Hitlerio sekretoriumi. Rozenbergas ir Hesas buvo teisiami kaip „karo nusikaltėliai" Tarptautinio karo tribunolo Niurnberge. Rozenbergas buvo sušaudytas 1946 metais, o Hesas nuteistas kalėti iki gyvos galvos. Jis mirė Špandau kalėjime 1987 metais.
58. BArch (buv. BDC) NS 26/2512, „Göbbels, Dr. phil. Josef, Paul" [be datos].
59. *TBJG*, 1926 m. balandžio 13 d., TI, 1/II, p. 73–74. Heinrichas Himleris dalyvavo 1923 metų puče Miunchene ir siekė karjeros kaip nacių partijos aktyvistas bei oratorius Bavarijoje 1924 metais. 1925 metais paskirtas Aukštutinės Bavarijos–Švabijos gauleiterio padėjėju. Žr. Heinz Höhne, *The Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS* (London: Penguin, 2000), p. 29–44.
60. *TBJG*, 1926 m. balandžio 19 d., TI, 1/II, p. 75–77.
61. Joseph Goebbels, „Der Generalstab" // *Wege ins Dritte Reich* (München: Eher Verlag, 1927), p. 7–9.
62. Cituojama iš knygos: Borresholm, Nichoff, *Dr. Goebbels. Nach Aufzeichnungen aus seiner UmgebunG*, p. 17. Taip pat žr. Reimann, *The Man who Created Hitler,* p. 57.
63. *TBJG*, 1926 m. gegužės 8 d., TI, 1/II, p. 82–84.
64. *TBJG*, 1926 m. gegužės 15 d., TI, 1/II, p. 86.
65. *TBJG*, 1926 m. gegužės 24 d., TI, 1/II, p. 88–89.
66. „Abrechnung Hitlers mit dem gegenwärtigen „Deutschland" // *Völkischer Beobachter,* 1926 m. gegužės 26 d.
67. *TBJG*, 1926 m. birželio 12 d., TI, 1/II, p. 95.
68. „Rückblick und Ausblick" // *Völkischer Beobachter,* 1926 m. liepos 3 d.
69. Nuotrauka perspausdinta kn. Frederic Grunfeld (red.), *The Hitler File: A Social History of Germany and the Nazis, 1918–1945* (London: Book Club Associates, 1974), p. 124–125.
70. *TBJG*, 1926 m. liepos 6 d., TI, 1/II, p. 102–104.
71. Apie tai, kaip Hitleris susijęs su Berchtesgadenu, skaitykite Volker Dahm, Albert Feiber, Hartmut Mehringer, Horst Möller (red.), *Die tödliche Utopie.*

Bilder, Texte, Dokumente, Daten zum Dritten Reich (München: Verlag Dokumentation Obersalzberg im Institut für Zeitgeschichte, 2008), p. 60–63.

72. Žr. *TBJG*, įrašai nuo 1926 m. liepos 12 d. iki 1926 m. rugpjūčio 1 d., TI, 1/II, p. 105–117.
73. *TBJG*, 1926 m. spalio 18 d., TI, 1/II, p. 141.
74. *TBJG*, 1926 m. liepos 10 d., TI, 1/II, p. 94.
75. BArch NS 26/2512, „Göbbels, Dr. phil. Josef, Paul" [be datos].
76. *TBJG*, 1926 m. rugpjūčio 27 ir 28 d., TI, 1/II, p. 126–127.
77. Cituojama kn. Borresholm, Nichoff, *Dr. Goebbels. Nach Aufzeichnungen aus seiner UmgebunG*, p. 65.
78. Victor Klemperer, *The Language of the Third Reich. LTI – Lingua Tertii Imperii: A Philologist's Notebook* (London: Continuum, 2002), p. 241.
79. Nei Šlangė, nei Šmydikė daugiau neužėmė svarbių postų nacių partijoje, bet Daliugė užėmė. Jis tapo SS (*Schutzstaffel* – apsaugos rinktinė) vadu 1928 metais Berlyne, o 1936 metais paskirtas policijos viršininku. 1942 metais jis tapo Bohemijos ir Moravijos reichsprotektoriumi (aukščiausias vyriausybinis postas Reiche – *red. past.*). 1945 metais jį suėmė britai ir perdavė Čekoslovakijai, kur 1946-ųjų spalį jis buvo sušaudytas pripažinus kaltu dėl Lidicės kaimo žudynių.
80. Žr. *TBJG*, 1926 m. rugpjūčio 13, 14 ir 16 d. įrašai, TI, 1/II, p. 120–122.
81. *TBJG*, 1926 m. rugsėjo 3 d., TI, 1/II, p. 128–129.
82. *TBJG*, 1926 m. rugsėjo 11 d., TI, 1/II, p. 131.
83. *TBJG*, 1926 m. rugsėjo 17 d., TI, 1/II, p. 132–133.
84. *TBJG*, 1926 m. rugsėjo 23 d., TI, 1/II, p. 134.
85. *TBJG*, 1926 m. rugsėjo 27 d., TI, 1/II, p. 136.
86. *TBJG*, 1926 m. rugsėjo 28 d., TI, 1/II, p. 137.
87. *TBJG*, 1926 m. spalio 4 d., TI, 1/II, p. 138.
88. *TBJG*, 1926 m. spalio 16 d., TI, 1/II, p. 139. Berlynas yra Brandenburgo provincijoje, anksčiau buvusioje Šventosios Romos imperijos elektoratu, o tada tapusioje Prūsijos karalystės centru. Žodis „Marka" panašus į anglų kalbos žodį žodį „march" (kovo mėnuo – *vert. past.*) ir vis dar vartojamas šiam plotui apibūdinti. Naciai ypač mėgo čia tvyrantį herojiškos Prūsijos istorijos aidą.
89. Šmydikė Gėbelsui, 1926 m. spalio 16 d., cituojama kn. Heiber, *The Early Goebbels Diaries*, p. 127–128.

90. *TBJG*, 1926 m. spalio 18 d., TI, 1/II, p. 141.
91. *TBJG*, 1926 m. spalio 30 d., TI, 1/II, p. 143–144.
92. *TBJG*, 1926 m. lapkričio 6 d., TI, 1/II, p. 145.
93. *TBJG*, 1926 m. lapkričio 8 d., TI, 1/II, p. 146.

4 SKYRIUS

1. Julius Lippert. *Im Strom der Zeit. Erlebnisse und Eindrücke* (Berlin: Dietrich Reimer, 1942), p. 113.
2. *TBJG*, 1926 m. lapkričio 11 d., TI, 1/II, p. 147.
3. *TBJG*, 1926 m. lapkričio 12 d., TI, 1/II, p. 148.
4. Lapkričio 9-oji buvo Miuncheno pučo metinės. Gėbelsas, datuodamas šį dokumentą atgaline data, parodo savo siekį mitologizuoti savo vadovavimą partijai Berlyne.
5. „Circular No. 1 of the *Gau* Headquarters Berlin-Brandenburg of the NSDAP“, 1926 m. lapkričio 9 d., cituojama kn. Heiber, *The Early Goebbels Diaries*, p. 129–131.
6. Žr. *TBJG*, 1926 m. rugpjūčio 13 d., TI, 1/II, p. 121.
7. 1926 m. rugsėjį Gregoras Štraseris buvo paskirtas vadovauti nacių partijos propagandai; jo padėjėjas tada buvo Heinrichas Himleris.
8. „Neue Methoden der Propaganda“ // Goebbels, *Wege ins Dritte Reich*, p. 15–25.
9. Joseph Goebbels, *Kampf um Berlin. Der Anfang* (München: Franz Eher, 1932), p. 18.
10. Žr., pavyzdžiui, ištrauką su Hitlerio mintimis ant vėliavos, kurią jis sukūrė partijai, cituojamą kn. Brandon Taylor, Wilfried van der Will (red.), *The Nazification of Art: Art, Design, Music, Architecture, and Film in the Third Reich* (Winchester: Winchester School of Art Press, 1990), p. 4.
11. Žr. www.calvin.edu/academic/cas/gpa/posters/hitlerbanned1.jp, prieiga per internetą 2008 m. gegužės 15 d.; taip pat Maier-Hartmann, *Dokumente der Zeitgeschichte*, Band I, p. 237.
12. *TBJG*, 1926 m. lapkričio 15 d., TI, 1/II, p. 149.
13. Plačiau apie Šveicerį ir jo darbus skaitykite kn. Peter Paret, *German Encounters with Modernism, 1840–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), p. 202–228.

14. Žr. Sabine Behrenbeck, *Der Kult un die toten Helden: Nationalsozialistische Mythen, Riten und Symbole 1923 bis 1945* (Greifswald: SH-Verlag, 1996).
15. Goebbels, „Schöpferische Kräfte. Richard Flisges, dem toten freunde!“ Taip pat žr. Joseph Goebbels, *Michael. Ein deutsches Schicksal in Tagebuchblättern* (München: Franz Eher, 1942), p. 157–158.
16. *TBJG*, 1925 m. gruodžio 30 d., TI, 1/II, p. 39.
17. *TBJG*, 1925 m. gruodžio 7 d., TI, 1/II, p. 30–31.
18. *TBJG*, 1926 m. lapkričio 28 d., TI, 1/II, p. 153.
19. *TBJG*, 1927 m. sausio 8 d., TI, 1/II, p. 169. Įdomu, ar šis neįvardytas partijos narys buvo Edmundas Brandas (Edmund Brand), nacis iš Unos, dalyvavęs 1923 metų Miuncheno puče ir vėliau susijęs su dviem ginkluotais komunistų užpuolimais Bernau, netoli Berlyno, 1930 metais. Dokumentų apie šiuos incidentus ieškokite BArch R 55/21719.
20. Žr. „Situacijos raportus“, perspausdintus straipsnyje Martin Broszat, „Die Anfänge der Berliner NSDAP“ // *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 8:1 (1960), p. 85–118.
21. *TBJG*, 1926 m. lapkričio 21 d., TI, 1/II, p. 152. Tik 1928 m. sausį Hitleris sutiko prijungti DFO prie Nacių partijos. Apie Cander taip pat žr. Michael Kater, „Frauen in der NS-Bewegung“ // *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 31:2 (1983), p. 202–241.
22. *TBJG*, 1926 m. gruodžio 3 d., TI, 1/II, p. 156.
23. *TBJG*, 1926 m. gruodžio 8 d., TI, 1/II, p. 158.
24. *TBJG*, 1926 m. gruodžio 18 d., TI, 1/II, p. 161–162.
25. *TBJG*, 1926 m. gruodžio 30 d., TI, 1/II, p. 163.
26. *TBJG*, 1927 m. sausio 26 d., TI, 1/II, p. 176.
27. *TBJG*, 1927 m. vasario 1 d., TI, 1/II, p. 177–178.
28. *TBJG*, vasario 12 d., TI, 1/II, p. 182.
29. Žr. Christian Striefler, *Kampf um die Macht. Kommunisten und Nationalsozialisten am Ende der Weimarer Republik* (Berlin: Propyläen, 1993), p. 323–325; čia remiamasi pasakojimu, pateiktu kn. Borresholm, Nichoff, *Dr. Goebbels. Nach Aufzeichnungen aus seiner UmgebunG*, p. 50–53; tai, savo ruožtu, iš esmės paremta tik paties Gėbelso rašytais pasakojimais per daugelį metų po šio įvykio; pavyzdžiui, kn. Joseph Goebbels, *Kampf um Berlin*, p. 63–75.
30. *TBJG*, 1927 m. vasario 16 d., TI, 1/II, p. 184.

31. Raportas iš Berlyno policijos nuovados, cituojamas kn. Deuerlein, *Der Aufstieg der NSDAP*, p. 276.
32. *TBJG*, 1927 m. kovo 21 d., TI, 1/II, p. 199.
33. „Spezialbericht über die Vorgänge auf dem Bahnhof Berlin-Lichterfelde-Ost am 20. März 1927“, cituojama kn. Broszat, „Die Anfänge der Berliner NSDAP“, p. 115–118.
34. BArch (buv. BDC) NS 26/2512, „Göbbels, Dr. phil. Josef, Paul“ [be datos]; taip pat žr. *TBJG*, 1927 m. gegužės 11 d., TI, 1/II, p. 220.
35. *TBJG*, 1927 m. gegužės 2 d., TI, 1/II, p. 216.
36. *TBJG*, 1927 m. gegužės 13 d., TI, 1/II, p. 221.
37. *TBJG*, 1927 m. gegužės 12 d., TI, 1/II, p. 221.
38. Žr., pavyzdžiui, straipsnį laikraštyje *Deutsche Allgemeine ZeitunG*, 1927 m. gegužės 6 d., perspausdintą kn. Nichoff, Borresholm, *Dr. Goebbels. Nach Aufzeichnungen aus seiner UmgebunG*, p. 69–70.
39. *TBJG*, 1926 m. gruodžio 17 d., TI, 1/II, p. 161.
40. Joseph Goebbels, „Der unbekannte S.A. Mann“ // *Wege ins Dritte Reich*, p. 60–64.
41. *TBJG*, 1927 m. sausio 13 d., TI, 1/II, p. 171. Rifenštal prisimena šokusi ant scenos pagal Šuberto „Nebaigtosios simfonijos“ muziką prieš filmo premjerą. Žr. jos kn. *The Sieve of Time: The Memoirs of Leni Riefenstahl* (London: Quartet Books, 1992), p. 59.
42. *TBJG*, 1927 m. kovo 25 d., TI, 1/II, p. 201. Trumpą „Metropolio“ analizę žr. kn. Gay, *Weimar Culture*, p. 148, 149.
43. Žr. *TBJG*, 1927 m. balandžio 8, 9 ir 11 d. įrašus, TI, 1/IIp, p. 207, 208.
44. Žr. „Das neue Kampflied“ // Goebbels, *Wege ins Dritte Reich*, p. 29–32. Taip pat žr. Michael Meyer, „The SA Song Literature: A Singing Ideological Posture“ // *Journal of Popular Culture*, 11:3 (1977), p. 568–580; Gansser, žr. p. 573–574.
45. Herf, Jeffrey, *Reactionary Modernism*, p. 1.
46. *TBJG*, 1926 m. gruodžio 17 d., TI, 1/II, p. 161.
47. *TBJG*, 1927 m. vasario 17 d., TI, 1/II, p. 185.
48. *TBJG*, 1927 m. vasario 19 d., TI, 1/II, p. 187.
49. *TBJG*, 1927 m. balandžio 8 d., TI, 1/II, p. 207. Nepaisant šios nesantaikos, Gėbelsas turėjo sandėrių su Kochu iki pat mirties. Kochas buvo paskirtas Rytų Prūsijos gauleiteriu 1928 metais, ten įgijo atitinkamą reputaciją dėl brutalumo ir nuolaidžiavimo savo silpnybėms.

50. *TBJG*, 1927 m. balandžio 27 d., TI, 1/II, p. 213.
51. Žr. 1927 m. birželio 10 d. susirinkimo „santrauką“, išsiųstą Rudolfui Hesui 1927 m. birželio 16 d., cituojamą kn. Heiber, *The Early Goebbels Diaries*, p. 135–139.
52. *TBJG*, 1927 m. birželio 1 d., TI, 1/II, p. 227–228.
53. Žr. Gregoro Štraserio laišką Hitleriui ir 1927 m. birželio 21 d. „raportą“, cituojamą kn. Heiber, *The Early Goebbels Diaries*, p. 139–144 ir 145–147.
54. „Berlin Stahlhelm Manifesto“ // Kaes ir kt., *The Weimar Republic Sourcebook*, p. 339–340.
55. BArch (buv. BDC) NS 26/2512, „Zentralsprechabend der N.S.D.A.p. München <...> im Mathäser-Festsaal“, 1927 m. birželio 20 d. Apie „Plieno šalmus“ žr. Richard J. Evans, *The Coming of the Third Reich* (London: Allen Lane, 2003), p. 71–72.
56. Įdomią, net jeigu ir labai dalinę ataskaitą apie darbą su Gėbelsu laikraštyje *Der Angriff* žr. Liperto memuaruose, *Im Strom der Zeit*, p. 113ff.
57. *TBJG*, 1927 m. liepos 4 d., TI, 1/II, p. 240–241.
58. *TBJG*, 1927 m. liepos 17 d., TI, 1/II, p. 244–245.
59. *TBJG*, 1927 m. liepos 23 d., TI, 1/II, p. 248.
60. „Warum Angriff?“ // *Der Angriff*, 1927 m. liepos 4 d.
61. „Prozesse“ // *Der Angriff*, 1927 m. liepos 11 d.
62. Žr., pavyzdžiui, „Warum sind wir Judengegner?“ // *Der Angriff*, 1928 m. liepos 30 d.; „Deutsche, kauft nur bei Juden!“ // *Der Angriff*, 1928 m. gruodžio 10 d.; „Der Jude“ // *Der Angriff*, 1929 m. sausio 21 d.
63. „Ein jüdischvölkischer Messerheld“ // *Der Angriff*, 1927 m. rugsėjo 19 d.
64. Tuo laiku Vokietijoje „Izidorius“ buvo laikomas tipiškai žydišku vardu. Jo simbolių analizę žr. Michel, *Vom Poeten zum Demagogen*, p. 130–132.
65. Žr., pavyzdžiui, „Isidor“ // Der Angriff, 1927 m. rugpjūčio 15 d. Vieną *Der Angriff* analizę žr. Lemmons, *Goebbels and Der Angriff*; taip pat Carin Kessemier, *Der Leitartikler Goebbels*.
66. Joseph Goebbels (red.), *Das Buch Isidor. Ein Zeitbild voll Lachen und Hass* (München:Franz Eher, 1928); Joseph Goebbels (red.), *Knorke. Ein neues Buch Isidor für Zeitgenossen* (München: Franz Eher, 1931).
67. Abu atvejai cituojami kn. Abel, *Why Hitler Came into Power*, p. 116.
68. Žr. *TBJG*, 1927 m. liepos 18 ir 19 d. įrašus, TI, 1/II, p. 245–246. Plakatas perspausdinamas kn. Meier-Hartmann, *Dokumente der Zeitgeschichte*, t. I, p. 263.

69. *TBJG*, 1927 m. rugpjūčio 1 d., TI, 1/II, p. 250–251.
70. Raportas apie trečiąjį Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos masinį mitingą iš reichskomisaro ataskaitos visuomenės tvarkai, cituojamas kn. Deuerlein, *Der Aufstieg der NSDAP*, p. 279–285.
71. „Das Heilige Tuch“ // *Der Angriff*, 1927 m. rugpjūčio 29 d.
72. *TBJG*, 1927 m. rugsėjo 10 d., TI, 1/II, p. 267.
73. *TBJG*, 1927 m. lapkričio 27 d., TI, 1/II, p. 295.
74. „Die „gespaltene“ N.S.D.A.p.“ // *Völkischer Beobachter*, 1927 m. gruodžio 21 d.
75. *TBJG*, 1927 m. gruodžio 20 d., TI, 1/II, p. 304.
76. *TBJG*, 1927 m. birželio 23 d., TI, 1/II, p. 236.
77. *TBJG*, 1927 m. lapkričio 24 d., TI, 1/II, p. 294.
78. *TBJG*, 1927 m. spalio 30 d., TI, 1/II, p. 285.
79. *TBJG*, 1927 m. lapkričio 4 d., TI, 1/II, p. 287. Viktoras Lucė – dar vienas buvęs karininkas, anksti įstojęs į nacių partiją, padaręs karjerą SA ir pradėjęs vadovauti šiai organizacijai po Ernsto Riomo nužudymo 1934 metais.
80. *TBJG*, 1928 m. vasario 24 d., TI, 1/II, p. 331.
81. *TBJG*, 1928 m. vasario 26 d., TI, 1/II, p. 331.
82. Žr. Maier-Hartmann, *Dokumente der Zeitgeschichte*, 1 t., p. 272; taip pat *TBJG*, 1928 m. vasario 28 d., TI, 1/II, p. 333.
83. Žr. reportažą laikraštyje *Völkischer Beobachter*, 1927 m. lapkričio 30 d.
84. *TBJG*, 1928 m. kovo 7 d., TI, 1/II, p. 336–337.
85. *TBJG*, 1928 m. balandžio 10 d., TI, 1/II, p. 351–352.
86. „Wir fordern“ // Der Angriff, 1928 m. balandžio 23 d.
87. *TBJG*, 1928 m. balandžio 28 d., TI, 1/II, p. 362.
88. *TBJG*, 1928 m. gegužės 3 d., TI, 1/II, p. 363, 364.
89. Kershaw, *Hitler 1889–1936*, p. 303.
90. *TBJG*, 1928 m. gegužės 21 d., TI, 1/II, p. 372–373.
91. *TBJG*, 1928 m. gegužės 22 d., TI, 1/II, p. 373.

5 SKYRIUS

1. Christopher Isherwood, *Goodbye to Berlin* (London: Triad/Granada, 1977), p. 142.
2. *TBJG*, 1928 m. birželio 13 d., TI, 1/III, p. 35–36.

3. „Was wollen wir im Reichstag?“ // *Der Angriff*, 1928 m. balandžio 30 d; „Idl“ // *Der Angriff*, 1928 m. gegužės 28 d.
4. *TBJG*, 1928 m. liepos 10 d., TI, 1/III, p. 50, 51.
5. *TBJG*, 1928 m. lapkričio 20 d., TI, 1/III, p. 127. Gustavas Štresemanas netikėtai mirė nuo insulto 1929 m. spalį. Gėbelsas bjaurėjosi ministro politika siekiant susitaikymo su Prancūzija ir Didžiąja Britanija.
6. „Abschluss der nationalsozialistischen Führertagung“ // *Völkischer Beobachter*, 1928 m. rugsėjo 3 d.
7. „Reich Delegates Conference of the German Women's Order“ // *Völkischer Beobachter*, 1927 m. spalio 25 d., cituojama kn. Mühlberger, *Hitler's Voice: The Völkischer Beobachter 1920–1933*, t. 1, p. 336–337.
8. *TBJG*, 1929 m. kovo 29 d., TI, 1/III, p. 214.
9. *TBJG*, 1927 m. spalio 19 d., 1/II, p. 280.
10. Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics* (London: Jonathan Cape, 1987), p. 73.
11. *TBJG*, 1929 m. kovo 7 d., TI, 1/III, p. 198.
12. Žr. „Unsere Pflicht“ ir „Blond oder Dunkel?“ // Heim und Welt: Blätter für die deutsche Frau, 1 (1929), išleistas su *Der Angriff*, 1929 m. sausio 7 d.
13. *TBJG*, 1929 m. balandžio 1 d., TI, 1/III, p. 215–218.
14. *TBJG*, 1929 m. liepos 26 d., TI, 1/III, p. 289.
15. „20 000 Versammlungen im Jahre 1928“ // *Völkischer Beobachter*, 1929 m. sausio 26 d.
16. *TBJG*, 1929 m. kovo 2 d., TI, 1/III, p. 195.
17. *TBJG*, 1929 m. kovo 26 d., TI, 1/III, p. 212.
18. *TBJG*, 1929 m. rugsėjo 11 d., TI, 1/III, p. 324.
19. Apie 1929 m. gegužės neramumus žr. Striefler, *Kampf um die Macht*, p. 205–206.
20. Maier-Hartmann, *Dokumente der Zeitgeschichte*, t. 1, p. 303–304; *TBJG*, 1929 m. rugsėjo 23 d., TI, 1/III, p. 334, 335.
21. Orlow, *The History of the Nazi Party*, t. 1, 1919–1933, p. 179.
22. *TBJG*, 1929 m. gruodžio 8 d., TI, 2/I, p. 38, 39.
23. Žr. *TBJG*, 1929 m. kovo 1 d., TI, 1/III, p. 194, 195.
24. Žr. *TBJG*, 1929 m. gegužės 29 d., TI, 1/III, p. 256, 257.
25. Žr. *TBJG*, 1929 m. gruodžio 29 d., TI, 2/I, p. 51.

26. Nuo 1930 metų nesutariama, ar Veselio nužudymas buvo motyvuotas politiškai, ar motyvai buvę proziškesni ir niekingesni. Naujausią įvertinimą žr. Evans, *The Coming of the Third Reich,* p. 266–268.
27. Žr. Behrenbeck, *Der Kult um die toten Helden,* p. 134–148.
28. „Bis zur Neige“ // Der Angriff, 1930 m. kovo 6 d.
29. *TBJG*, 1929 m. rugsėjo 7 d, TI, 1/III, p. 321.
30. Žr., pavyzdžiui, „Unvergängliche Worte“ // Der Angriff, 1929 m. lapkričio 10 d.; „Die Fahne hoch!“ // Der Angriff, 1930 m. vasario 27 d.
31. Žr. Tyrell, *Führer befiehl,* p. 296–297.
32. Žr. 1930 m. vasario 1 d. „Pranešimą“ (*Mitteilung*), išspausdintą kartu su *Der Angriff* 1930 m. vasario 6 d., kuriame skaitytojai informuojami apie planą leisti dienraštį Berlyne su Hitlerio leidimu; šis dienraštis žadąs užimti *Der Angriff* ir *Völkischer Beobachter* vietą. Pridedama, jog niekas nebūtų toks kvailas, „kad vertintų šį planą neigiamai“.
33. *TBJG*, 1930 m. kovo 2 d., TI, 2/I, p. 100.
34. *TBJG*, 1930 m. kovo 16 d. ir 1930 m. kovo 28 d., TI, 2/I, p. 111, 119.
35. *TBJG*, 1930 m. balandžio 28 d., TI, 2/I, p. 143, 145.
36. *TBJG*, 1930 m. gegužės 2 d., TI, 2/I, p. 148.
37. Žr. Hitlerio laišką Gėbelsui, 1930 m. birželio 30d., cituojamą Kühnl, *Die nationalsozialistische Linke,* p. 374.
38. Oto Štraserio pasakojimą apie jo atsiskyrimą nuo partijos, kuriame Gėbelsas pristatomas kaip didžiausias niekšas, reikia vertinti atsargiai. Žr. Strasser, *Hitler and I,* p. 105–127.
39. *TBJG*, 1930 m. balandžio 22, balandžio 18 ir balandžio 20 d., TI, 2/I, p. 135, 137, 139.
40. *TBJG*, 1930 m. gegužės 1 d., TI, 2/I, p. 146.
41. *TBJG*, 1930 m. gegužės 18 d., TI, 2/I, p. 158.
42. Orlow, *The History of the Nazi Party,* t. 1, 1919–1933, p. 202.
43. Žr. *TBJG*, 1930 m. gegužės 12 d., TI, 2/I, p. 153–154; 1930 m. liepos 20, TI, 2/I, p. 202.
44. *TBJG*, 1930 m. rugsėjo 12 d., TI, 2/I, p. 237.
45. Žr. dokumentus, susijusius su šia byla, BAK N1118/143.
46. Žr. „Lebt Hindenburg noch?“ // Der Angriff, 1929 m. gruodžio 29 d.; *TBJG*, 1930 m. birželio 1 d., T1, 2/I, p. 168; „Libel on President Hindenburg: German Fascist Fined“ // The Times, 1930 m. birželio 2 d., p. 13.

47. *TBJG*, 1930 m. rugpjūčio 1 d., TI, 2/I, p. 209.
48. BArch (buv. BDC) NS 26/2512, „Der Untersuchungsrichter des Reichsgerichts an die Polizeidirektion in München“, 1930 m. rugpjūčio 13 d.; „Polizeidirektion in München an den Untersuchungsrichter des Reichsgerichts“, 1930 m. rugpjūčio 21 d.; „Zeugenvernehmung i. S. Dr. Joseph Goebbels“, 1930 m. rugsėjo 2 d; „Der Untersuchungsrichter des Reichsgerichts an die Polizeidirektion in München“, 1931 m. sausio 19 d.
49. Vertingą šio klausimo santrauką žr. Evans, *The Coming of the Third Reich*, p. 134–138, taip pat Gotthard Jasper, „Justiz und Politik in der Weimarer Republik“ // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 30:2 (1982), p. 167–205.
50. Žr. *TBJG*, 1930 m. rugpjūčio 30, rugsėjo 1 ir rugsėjo 3 d., TI, 2/I, p. 228–232.
51. Žr. Striefler, *Kampf um die Macht*, p. 72, 125.
52. *TBJG*, 1930 m. rugsėjo 15 d., TI, 2/I, p. 239.
53. „106 Nationalsozialisten im neuen Reichstag“ // Völkischer Beobachter, 1930 m. rugsėjo 16 d.
54. Cituojama kn. Kershaw, *Hitler 1889–1936*, p. 337–338.
55. Cituojama kn. Deuerlein, *Der Aufstieg der NSDAP*, p. 337.
56. Hjalmar Schacht, *My First Seventy-six Years* (London: Allan Wingate, 1955), p. 279; *TBJG*, 1931 m. sausio 6 d., TI, 2/I, p. 319.
57. Vilhelmas Frikas kaip policijos pareigūnas Miunchene palaikė nacių partiją jos ankstyvaisiais metais ir buvo trumpam įkalintas po nepavykusio 1923 m. lapkričio pučo. Vienas iš partijos Reichstago deputatų nuo 1924 metų. Po 1945 metų tapo vienu iš išgyvenusių „pagrindinių karo nusikaltėlių“, kuriuos nuteisė Tarptautinis karo tribunolas Niurnberge. Frikas sušaudytas 1946 metais.
58. Žr. Grunfeld, *The Hitler File*, p. 137.
59. *TBJG*, 1930 m. spalio 14 d., TI, 2/I, p. 260.
60. „Einhundertsieben“ // *Der Angriff*, 1930 m. rugsėjo 21 d.
61. Iš Gėbelso kalbos Reichstage 1931 m. vasario 5 d., cituojamos kn. Deuerlein, *Der Aufstieg der NSDAP*, p. 347.
62. *TBJG*, 1930 m. lapkričio 19 d., TI, 2/I, p. 285.
63. „The Rise of the Nazis“ // *The Times*, 1930 m. rugsėjo 18 d., p. 11.
64. Albert Speer, *Inside the Third Reich* (New York: Avon, 1971), p. 43–46.
65. *TBJG*, 1931 m. sausio 31 d., TI, 2/I, p. 336.

66. „In die Knie gezwungen“ // *Der Angriff*, 1930 m. gruodžio 12 d.
67. *TBJG*, 1930 m. lapkričio 12 d., TI, 2/I, p. 280.
68. *TBJG*, 1930 m. gruodžio 19 d., TI, 2/I, p. 307.
69. *TBJG*, 1930 m. lapkričio 7 d., TI, 2/I, p. 277.
70. *TBJG*, 1930 m. lapkričio 14 d., TI, 2/I, p. 281.
71. *TBJG*, 1930 m. gruodžio 7 d., TI, 2/I, p. 299.
72. *TBJG*, 1930 m. gruodžio 12 d., TI, 2/I, p. 302.
73. *TBJG*, 1931 m. sausio 28, vasario 1, vasario 15 ir vasario 19 d., TI, 2/I, p. 334, 336, 346, 348.
74. *TBJG*, 1931 m. vasario 23 d., TI, 2/I, p. 350, 351.
75. *TBJG*, 1931 m. vasario 26 d., TI, 2/I, p. 352.
76. Dvi naujausios Magdos Kvant biografijos daugiausia paremtos ją pažinojusių žmonių pasakojimais iš pokario metų; abiejose yra informacijos apie Jozefą Gėbelsą, tačiau didžioji dalis šios informacijos yra atpasakojamojo pobūdžio ir netiksli. Žr. Hans-Otto Meisner, *Magda Goebbels: A Biography* (London: Sidgwick and Jackson, 1980); Anja Klabunde, *Magda Goebbels* (London: Time Warner, 2003).
77. *TBJG*, 1931 m. kovo 12 d., TI, 2/I, p. 362.
78. Bella Fromm, *Blood and Banquets: A Berlin Social Diary* (New York: Carol, 1990), 1932 m. gruodžio 16 d., p. 66.
79. *TBJG*, 1931 m. vasario 27 d., TI, 2/I, p. 354.
80. *TBJG*, 1931 m. kovo 6 d., TI, 2/I, p. 358.
81. Žr. Strasser, *Hitler and I*, p. 137. Otas Štraseris taip pat tvirtina, kad „maištas buvo planuojamas susitarus su Gėbelsu“, bet tai atrodo visiška netiesa. Štenesas tikriausiai labai pervertino ankstesnę Gėbelso paramą kai kuriais klausimais.
82. *TBJG*, 1931 m. kovo 29 d., TI, 2/I, p. 374.
83. *TBJG*, 1931 m. balandžio 2 d., TI, 2/I, p. 377.
84. *TBJG*, 1931 m. balandžio 4 d., TI, 2/I, p. 378.
85. Žr. Maier-Hartmann, *Dokumente der Zeitgeschichte*, t. 1, p. 349–350; Deuerlein, *Der Aufstieg der NSDAP*, p. 349–350; Kershaw, *Hitler 1889–1936*, p. 349–350.
86. *TBJG*, 1931 m. balandžio 9 d., TI, 2/I, p. 380.
87. *TBJG*, 1931 m. balandžio 14 d., TI, 2/I, p. 384–385. Štenesas tapo Čiang Kaišeko vyriausybės Kinijoje karo patarėju 1933 metais. Mirė 1989 m.

88. *TBJG*, 1931 m. balandžio 15 d., TI, 2/I, p. 383–384. Oto Štraserio gyrimasis, kad Štenesas „ir tūkstančiai ryžtingų vyrų tą dieną perėjo į juodąjį frontą“ (*Hitler and I*, p. 139), atrodo perdėtas.
89. *TBJG*, 1931 m. sausio 4 d. ir vasario 21 d., TI, 2/I, p. 316, 350.
90. *TBJG*, 1931 m. gegužės 15 d., TI, 2/I, p. 406.
91. *TBJG*, 1931 m. balandžio 25 d., TI, 2/I, p. 393.
92. *TBJG*, 1931 m. gegužės 26 d., TI, 2/I, p. 413.
93. *TBJG*, 1931 m. gegužės 31 d., TI, 2/I, p. 416.
94. Žr. Klabunde, *Magda Goebbels*, p. 138–146. Gaila, kad šiame pasakojime yra daug klaidų: pavyzdžiui, teigiama, kad Magda pirmą kartą susitiko Hitlerį 1931 m. rugsėjį. Iš Gėbelso dienoraščio aišku, kad jie susitiko Miunchene 1931 m. balandžio 3 d.
95. *TBJG*, 1931 m. rugsėjo 14 d., TI, 2/II, p. 98.
96. *TBJG*, 1931 m. rugpjūčio 24, rugsėjo 4, rugsėjo 12 ir rugsėjo 14 d., TI, 2/II, p. 84, 90, 97.
97. *TBJG*, 1931 m. rugsėjo 16 d., TI, 2/II, p. 100.
98. Žr. Kershaw, *Hitler 1889–1936*, p. 351–355.
99. *TBJG*, 1931 m. rugsėjo 25 d., TI, 2/II, p. 107.
100. Kai kurie tyrinėtojai, tokie kaip Anja Klabundė (Anja Klabunde) ir Viktoras Reimanas, bandė išnarplioti meilės trikampį tarp Gėbelso, Hitlerio ir Magdos Kvant, naudodamiesi užrašais, paliktais po 1945 metų Oto Vagenerio (Otto Wagener), kuris 1931 metais buvo Ūkio ministerijos vadovas nacių valdymo metu ir palaikė artimus ryšius su Hitleriu. Deja, Vagenerio pasakojimas chronologine prasme toks painus (jis paremtas idėja, kad Magda pirmą kartą susitiko su Hitleriu *po* Geli Raubal mirties), kad juo visiškai negalima vadovautis. Žr. Klabunde, *Magda Goebbels*, p. 138–143, Reimann, *The Man who Created Hitler*, p. 123–126. Aš dėkingas Polui Fosteriui (Paul Foster) už jo idėją nagrinėti tuos Gėbelso dienoraščio įrašus, kuriuose jis smulkiai aprašo savo, Magdos ir Hitlerio santykius.
101. *TBJG*, 1931 m. spalio 7 d., TI, 2/II, p. 118.
102. *TBJG*, 1931 m. spalio 25 d., TI, 2/II, p. 133.
103. *TBJG*, 1931 m. gruodžio 1 d., TI, 2/II, p. 161.
104. *TBJG*, 1931 m. gruodžio 20 d., TI, 2/II, p. 176. Francas fon Epas (Franz von Epp) buvo daug apdovanojimų pelnęs karininkas ir „laisvojo korpuso“ vadas, palaikęs nacius trečiajame dešimtmetyje.

6 SKYRIUS

1. Cituojama kn. Maier-Hartmann, *Dokumente der Zeitgeschichte,* t. 1, p. 369.
2. „NS-Films“ // Völkischer Beobachter, 1930 m. liepos 20–21 d., cituojama kn. Mühlberger, *The Hitler's Voice: The Völkischer Beobachter,* t. 2, p. 366–367.
3. Žr. „NS-Filmbühne“ // *Der Angriff*, 1929 m. spalio 3 d.; *TBJG,* 1929 m. spalio 24 d., TI, 1/III, p. 357.
4. *TBJG*, 1932 m. kovo 5 d., TI, 2/II, p. 233. UFA reiškia „Universum Film AG“. Tai buvo įtakingiausia Vokietijos kino kompanija iki 1933 metų, nuo 1927 metų ji priklausė Alfredui Hugenbergui (Alfred Hugenberg).
5. *TBJG*, 1932 m. kovo 6 d., TI, 2/II, p. 235.
6. *TBJG*, 1932 m. balandžio 13 d., TI, 2/II, p. 260.
7. Žr., pavyzdžiui, „Appell an die Nation“, perrašytą iš garso įrašo kn. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 1: 1932–1939, p. 1–3. Aš sutikčiau su redaktoriaus išnaša, kurioje šis įrašas datuojamas 1930 metais.
8. Kershaw, *Hitler 1889–1936*, p. 363.
9. Žr. Deuerlein, *Der Aufstieg der NSDAP*, p. 384–385.
10. *TBJG*, 1932 m. vasario 24 d., TI, 2/II, p. 226.
11. Žr. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 1, p. 4–21 1932 m. vasario 23 d. kalbą ir p. 22–42 1932 m. vasario 25 d. kalbą; taip pat „Stormy Scene in Reichstag“ // The Times, 1932 m. vasario 24 d., p. 11. Dar žr. Gėbelso vasario 23 d. kalbą, cituojamą str. Johann Wilhelm Brügel, Norbert Frei „Berliner Tagebuch 1932–1934: Aufzeichnungen des tschechoslowakischen Diplomaten Camill Hoffmann“ // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 36:1 (1988), p. 131–183, 142.
12. „Aufruf“, 1932 m. balandžio 10 d., cituojama kn. Maier-Hartmann, *Dokumente der Zeitgeschichte,* t. 1, p. 382–383.
13. *TBJG*, 1932 m. balandžio 25 d., TI, 2/II, p. 267.
14. *TBJG*, 1932 m. gegužės 28 d., TI, 2/II, p. 289–290.
15. BArch R 55/21250, „Die Geschäftsstelle der Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht I, Berlin-Moabit, Kostenrechnung“, 1931 m. spalio 24 d.; „Der Generalstaatsanwalt bei dem Landgericht I an den Schriftleiter Herrn Dr. Goebbels“, 1931 m. lapkričio 14 d.; „Der Generalstaatsanwalt bei dem Landgericht I an Herrn Rechtsanwalt Otto Kamecke“, 1932 m. sausio 28 d.
16. BArch R 55/21250, Kamekė Gėbelsui, 1932 m. vasario 5 d.; „Privatsekretariat Dr. Goebbels an Herrn Rechtsanwalt Otto Kamecke“, 1932 m. vasario 5 d.;

Kamekė Gėbelsui, 1932 m. kovo 4 d.; „Gerichtstafel Berlin-Moabit an Herrn Dr. Goebbels“, 1932 m. liepos 23 d.; „Der Generalstaatsanwalt bei dem Landgericht I an den Schriftleiter Herrn Dr. Goebbels“, 1932 m. rugsėjo 3 d.

17. Heinrich Brüning, *Memoiren 1918–1934* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1970), p. 411.
18. Žr. Ted Harrison, „Alter Kämpfer“ im Widerstand: Graf Helldorff, die NS-Bewegung und die Opposition gegen Hitler // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 45:3 (1997), p. 385–423, 391–392; taip pat *TBJG*, 1931 m. rugsėjo 25 ir 27 d., TI, 2/II, p. 107–110.
19. *TBJG*, 1932 m. gegužės 29 d., TI, 2/II, p. 291.
20. Schaumburg-Lippe, *Dr. G.*, p. 14–17; *TBJG*, 1932 m. sausio 30 d., TI, 2/II, p. 207.
21. Deuerlein, *Der Aufstieg der NSDAP*, p. 394.
22. *TBJG*, 1932 m. birželio 29 d., TI, 2/II, p. 311.
23. Žr. abi kalbas, užrašytas Heiber, *Goebbels-Reden*, t. 1, p. 43–55.
24. *TBJG*, 1932 m. liepos 17 d., TI, 2/II, p. 322.
25. Cituojama kn. Striefler, *Der Kampf um die Macht*, p. 370.
26. *TBJG*, 1932 m. rugpjūčio 1 d., TI, 2/II, p. 330.
27. *TBJG*, 1932 m. rugpjūčio 7 ir rugpjūčio 9 d., TI, 2/II, p. 334–335.
28. Kershaw, *Hitler 1889–1936*, p. 373.
29. *TBJG*, 1932 m. rugpjūčio 14 d., TI, 2/II, p. 340.
30. Maier-Hartmann, *Dokumente der Zeitgeschichte*, t. 1, p. 398.
31. „Die Juden sind schuld!“ // Der Angriff, 1932 m. rugpjūčio 24 d., Joseph Goebbels, *Wetterleuchten: Zweiter Band „Der Angriff“* (München: Franz Eher, 1939), p. 323–325.
32. Cituojama kn. Deuerlein, *Der Aufstieg der NSDAP*, p. 401.
33. Žr. 1932 m. rugpjūčio 13 d. įrašą kn. Brügel, Frei, „Berliner Tagebuch 1932–1934“, p. 151.
34. *TBJG*, 1932 m. rugsėjo 1 d., TI, 2/II, p. 354.
35. *TBJG*, 1932 m. rugsėjo 1 ir 2 d., TI, 2/II, p. 354–355.
36. „Dr Goebbels in Wien! Oesterreich huldigt dem Gauführer Berlins. Eine gewaltige Anschluß-Kundgebung“ // Der Angriff, 1932 m. rugsėjo 19 d.
37. *TBJG*, 1932 m. rugsėjo 19 d., TI, 2/II, p. 367–368.
38. Deuerlein, *Der Aufstieg der NSDAP*, p. 402–403.

39. *TBJG*, 1932 m. lapkričio 7 d., TI, 2/III, p. 52.
40. *TBJG*, 1932 m. gruodžio 9 d., TI, 2/III, p. 78. Vieną pasakojimą, kuriame dėl nacių partijos susiskaldymo daugiausia kaltinamas Gėbelsas, žr. „Nazi Party Split" // The Times, 1932 m. gruodžio 12 d., p. 11.
41. De la Foresas-Divonas (De la Forest-Divonne) Pauliui-Bonkūrui (Paul-Boncourt), 1932 m. rugsėjo 27 d., *Documents Diplomatiques Français 1932–1939, 1re Série (1932–1935)*, t. 1 (liepos 19–lapkričio 14 d., pranc.) (Paris: Imprimerie Nationale, 1964), p. 393–394.
42. Brüning, *Memoiren 1918–1934*, p. 634.
43. *TBJG*, 1932 m. gruodžio 10 d., TI, 2/III, p. 79.
44. Evans, *The Coming of the Third Reich*, p. 303.
45. *TBJG*, 1932 m. gruodžio 20 d., TI, 2/III, p. 86. Vėliau išleista kaip Joseph Goebbels, *Das erwachende Berlin* (München: Franz Eher, 1934).
46. *TBJG*, 1932 m. rugsėjo 19 d., TI, 2/II, p. 366.
47. *TBJG*, 1932 m. gruodžio 25 d., TI, 2/III, p. 90.
48. *TBJG*, 1933 m. sausio 2 d., TI, 2/III, p. 96.
49. *TBJG*, 1933 m. sausio 23 d., TI, 2/III, p. 113.
50. *TBJG*, 1933 m. sausio 30 d., TI, 2/III, p. 119.
51. *TBJG*, 1933 m. sausio 31 d., TI, 2/III, p. 120.
52. Lippert, *Im Strom der Zeit*, p. 191–194; taip pat „Reichskanzler Hitler!" // Der Angriff, 1933 m. sausio 30 d.
53. Cituojama kn. Heiber, *Goebbels-Reden*, t. 1, p. 62–63. Stulbinama, kad Gėbelsas šioje transliacijoje pabrėžė nacių partijos pastangas Berlyne jam vadovaujant, o ne ilgesnę jos istoriją Miunchene.
54. *TBJG*, 1933 m. vasario 6 d., TI, 2/III, p. 125.
55. *TBJG*, 1933 m. vasario 15 d., TI, 2/III, p. 129.
56. Žr. Hans Hinkel, Wulf Bley, *Kabinett Hitler!* (Berlin: Verlag Deutsche Kultur-Wacht, 1933).
57. *TBJG*, 1933 m. vasario 21 d., TI, 2/III, p. 133.
58. „Der Reichstag brennt!" // *Der Angriff*, 1933* m. vasario 28 d.; *TBJG*, 1933 m. vasario 28 d., TI, 2/III, p. 137.
59. Kershaw, *Hitler 1889–1936*, p. 459.
60. Dahm *ir kt.*, *Die tödliche Utopie*, p. 305.

---

* Tekste klaida – nurodyti 1928 metai (*vert. past.*).

61. „130 Bolschewisten verhaftet“ ir „140 Kommunisterverhaftungen in Hannover“ // *Der Angriff*, 193* m. vasario 28 d.
62. Žr. Heinrich Böll, „Was soll aus dem Jungen bloβ werden?“ // Marcel Reich-Ranicki (red.), *Meine Schulzeit im Dritten Reich: Erinnerungen deutscher Schriftsteller* (Köln: Kiepenheuer und Witsch, 1988), p. 15–32.
63. Sefton Delmer, *Trail Sinister: An Autobiography* (London: Secker and Warburg, 1961), t. 1, p. 183.
64. „Der Tag der erwachenden Nation“ // *Der Angriff*, 1933 m. vasario 25 d.
65. Klemperer, *The Language of the Third Reich*, p. 54.
66. Klemperer, *The Language of the Third Reich*, p. 39, 52.
67. *TBJG*, 1933 m. rugsėjo 4 d., TI, 2/III, p. 260.
68. „Der Reichspräsident ernennt Dr. Goebbels zum Reichspropagandminister“ // *Der Angriff*, 1933 m. kovo 13 d.
69. „Die zukünftige Arbeit und Gestaltungdes deutschen Rundfunks“, cituojama kn. Heiber, *Goebbels-Reden*, t. 1, p. 82–107, 95.
70. Žr. „Die nationale Revolution“ // *Der Angriff*, 1933 m. kovo 11 d.
71. Cituojama kn. Noakes, Pridham, *Nazism 1919–1945*, t. 1, p. 14.
72. Josef Wulf (red.), *Musik im Dritten Reich. Eine Dokumentation* (Gütersloh: Mohn Verlag, 1963), p. 23–25. Vulfas pateikia daug kitų pavyzdžių apie žydų muzikus, kuriuos naciai persekiojo 1933 metais. Taip pat žr. Evans, *The Coming of the Third Reich*, p. 392–395.
73. Jochen Klepper, *Unter dem Schatten Deiner Flügel: Aus den Tagebüchern der Jahre 1932–1942* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1956), 1933 m. kovo 8 d. įrašas, p. 41.
74. Klausas Mejeris, interviu su knygos autoriumi, 2001 m. spalio 19 d.; taip pat žr. Ernst Hermann Meyer, *Kontraste, Konflikte: Erinnerungen, Gespräche, Kommentare* (Berlin: Verlag Neue Musik, 1979), p. 110, 126–130.
75. *TBJG*, 1933 m. kovo 25 d., TI, 2/III, p. 154.
76. *TBJG*, 1933 m. kovo 27 d., TI, 2/III, p. 156.
77. Žr. „Aufruf an alle Parteiorganisationen der NSDAP“ ir „Anordnung“ // Der Angriff, 1933 m. kovo 29 d.
78. *TBJG*, 1933 m. balandžio 1 ir 2 d., TI, 2/III, p. 159–161.

---

* Tekste klaida – nurodyti 1928 metai (*vert. past.*).

79. „Sturmzeichen!“ // *Der Angriff*, 1933 m. balandžio 1 d.; taip pat žr. Rumboldas Simonui, 1933 m. balandžio 1 d. // Documents on British Foreign Policy 1919–1939, antroji serija, t. V, 1933 (London: HMSO, 1956), p. 16.
80. Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution 1933–39* (London: Weidenfeld and Nicolson, 2003), p. 20–24, 26ff.
81. Alfred Mierzejewski, *Hitler's Trains: The German National Railway and the Third Reich* (Stroud: Tempus, 2005), p. 21.
82. Klepper, *Unter dem Schatten Deiner Flügel*, 1933 m. kovo 27 d. ir 1933 m. balandžio 5 d., p. 45, 48.
83. Fransua-Ponsė Poliui-Bonkūrui (Paul-Boncourt), 1933 m. balandžio 5 d., *Documents Diplomatiques Français 1932–1939, 1re Série (1932–1935)*, t. III. (1933 m. kovo 17–liepos 15 d.) (Paris: Imprimerie nationale, 1967), p. 158–159.
84. Žr. Christoph Schmidt, *Nationalsozialistische Kulturpolitik im Gau Westfalen-Nord: Regionale Strukturen und lokale Milieus (1933–1945)* (Paderborn: Schöningh, 2006), p. 340–341.
85. „Reichsminister Dr. Goebbels spricht auf dem Opernplatz“ // Der Angriff, 1933 m. gegužės 11 d.; kalba užrašyta kn. Heiber, *Goebbels-Reden*, t. I, p. 108–112. Buvo panašių knygų deginimų ir kituose miestuose su universitetais visoje Vokietijoje. Žr. Evans, *The Coming of the Third Reich*, p. 427–431.
86. *TBJG*, 1933 m. gegužės 11 d., TI, 2/III, p. 184.
87. *TBJG*, 1933 m. balandžio 2 d., TI, 2/III, p. 161.
88. *TBJG*, 1933 m. birželio 4 d., TI, 2/III, p. 194–200.
89. *TBJG*, 1933 m. rugsėjo 25 ir rugsėjo 27 d., TI, 2/III, p. 276–277.
90. „Disarmament“ // *The Times*, 1933 m. rugsėjo 29 d., p. 12.
91. *TBJG*, 1933 m. gegužės 15 d., TI, 2/III, p. 186.
92. Fromm, *Blood and Banquets: A Berlin Social Diary*, 1933 m. gegužės 13 d., p. 112.
93. *TBJG*, 1933 m. spalio 2 d., TI, 2/III, p. 282.
94. *TBJG*, 1933 m. spalio 29 d., TI, 2/III, p. 302.
95. „Equality Demand: Dr. Goebbels on Jingoes“ // *The Times*, 1933 m. spalio 23 d., p. 14.
96. *TBJG*, 1933 m. lapkričio 13 d., TI, 2/III, p. 313.
97. André François-Poncet, *Souvenirs d'une Ambassade à Berlin* (Paris: Flammarion, 1946), p. 156.

98. Victor Klemperer, *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer 1933–41* (London: BCA, 1998), 1933 m. lapkričio 14 d. įrašas, p. 39–40.
99. *TBJG*, 1933 m. lapkričio 18 ir lapkričio 19 d., TI, 2/III, p. 318, 319.
100. Žr. kvietimus BAK, N1118/148.
101. *TBJG*, 1933 m. gruodžio 17 d., TI, 2/III, p. 339.
102. *TBJG*, 1933 m. gruodžio 20 d., TI, 2/III, p. 341.
103. *TBJG*, 1933 m. gruodžio 25 d., TI, 2/III, p. 344.

7 SKYRIUS

1. G. Ward Price, *I Know these Dictators* (London: Harrap, 1937), p. 139.
2. *TBJG*, 1933 m. kovo 15 d., TI, 2/III, p. 147.
3. „Ein Interview mit Reichsminister Pg. Dr. Goebbels“ // Der Angriff, 1. Beilage, 1933 m. kovo 15 d.
4. *TBJG*, 1933 m. vasario 6 d., TI, 2/III, p. 125.
5. Speer, *Inside the Third Reich*, p. 57–58.
6. *TBJG*, 1933 m. gruodžio 2 d., TI, 2/III, p. 328.
7. *TBJG*, 1933 m. rugsėjo 4 d., TI, 2/III, p. 260.
8. Joseph Goebbels, *Rassenfrage und Weltpropaganda* (Langensalza: Beyer und Mann, 1934), p. 9, 17.
9. William Dodd, Martha Dodd, *Ambassador Dodd's Diary, 1933–1938* (London: Victor Gollancz, 1941), p. 102.
10. Žr. Furtvenglerio laišką ir Gėbelso atsakymą kn. Wulf, *Musik im Dritten Reich*, p. 81–83.
11. Furtvengleris buvo pristatomas kaip suktas nacių priešininkas, turintis ilgalaikį planą kovoti dėl žydų šalinimo iš vokiečių muzikos. Žr. Fred Prieberg, *Trial of Strength: Wilhelm Furtwängler in the Third Reich* (Boston: Northeastern University Press, 1994).
12. Žr. jos autobiografiją, *The Baton and the Jackboot: Recollections of Musical Life* (London: Hamilton, 1944); Pamela Potter, „The Nazi „Seizure“ of the Berlin Philharmonic or the Decline of the Bourgeois Musical Institution“ // Cuomo, *National Socialist Cultural Policy*, p. 39–66.
13. *TBJG*, 1933 m. lapkričio 16 d., TI, 2/III, p. 316; „Nazi Kultur“ // *The Times*, 1933 m. lapkričio 16 d., p. 13.
14. Naujausią pasakojimą apie šį „sumaišties košmarą“ Vokietijos teatro gyvenime žr. Gerwin Strobl, *The Swastika and the Stage: German Theatre and Society,*

1933–1945 (New York: Cambridge University Press, 2007), p. 153–173. Štroblas taip pat pabrėžia svarų gauleiterių autoritetą vietiniame kultūriniame gyvenime.

15. Puikią analizę skaitykite Volker Dahm, „Anfänge und Ideologie der Reichskulturkammer" Die „Berufsgemeinschaft" als Instrument kulturpolitischer Steuerung und sozialer Reglementierung" // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 34:1 (1986), p. 53–84. Gėbelso kalba, kurioje jis išvardijo visus pagrindinius atskirų kabinetų paskyrimus, užrašyta kn. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 1, p. 131–141.
16. Amžininko pasakojimą žr. kn. Robert Brady, *The Spirit and Structure of German Fascism* (London: Victor Gollancz, 1937), p. 78–118; gerą naujausią apžvalgą skaitykite kn. Alan Steinweis, *Art, Ideology, & Economics in Nazi Germany: The Reich Chambers of Music, Theater, and the Visual Arts* (Chapel Hill and London: University of North Carolina Press, 1993); apie sunkumus ir kompromisus, susijusius su žydų šalinimu iš vienos menų srities žr. Strobl, *The Swastika and the Stage,* p. 116–127.
17. „Dr. Goebbels über die Gründe seiner Maβnahmen" // Der Angriff, 1933 m. spalio 10 d.
18. Ernst Hanfstaengl, *Hitler: The Missing Years* (London: Eyre and Spottiswoode, 1957), p. 233.
19. *TBJG*, 1933 m. spalio 7 d., TI, 2/III, p. 286.
20. David Welch, *Propaganda and the German Cinema 1933–1945* (London and New York: Tauris, 2001), p. 62–63.
21. *TBJG*, 1933 m. spalio 9 d., TI, 2/III, p. 287. Vokiečių begarsiuose filmuose Vilis Fričas buvo pagrindinis aktorius.
22. *TBJG,* 1933 m. spalio 10 d., TI, 2/III, p. 288.
23. „Der Geburtstag des Nationalhelden Horst Wessel" // *Der Angriff*, 1933 m. spalio 10 d.; kalba taip pat užrašyta kn. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 1, p. 128–130.
24. Klemperer, *I Shall Bear Witness,* 1934 m. gegužės 13 d. įrašas, p. 62.
25. *TBJG*, 1934 m. gegužės 13 d., TI, 3/I, p. 48.
26. *TBJG*, 1933 m. balandžio 11 d., TI, 2/III, p. 166.
27. Goebbels, *Vom kaiserhof zur Reichskanzlei;* Joseph Goebbels, *My Part in Germany's Fight* (London: Paternoster, 1935).

28. BArch R 55/21250, „Buchabrechnung für Herrn Reichsminister Dr. Goebbels“, 1934 m. sausio 12 d. Knyga buvo išleista vokiečių kalba kaip Joseph Goebbels, *Revolution der Deutschen. 14 Jahre Nationalsozialismus* (Oldenburg: Stalling, 1933).
29. Schaumburg-Lippe, *Dr. G.*, p. 166–167.
30. *TBJG*, 1934 m. sausio 2 d., TI, 2/III, p. 350.
31. *TBJG*, 1934 m. balandžio 14 d., TI, 3/I, p. 33.
32. *TBJG*, 1934 m. gegužės 19 d., TI, 3/I, p. 50.
33. Apie koncentracijos stovyklų sistemos atsiradimą žr. Wolfgang Sofsky, *The Order of Terror: The Concentration Camp* (Princeton: Princeton University Press, 1977), p. 28–32.
34. *TBJG*, 1934 m. gegužės 15 d., TI, 3/I, p. 49.
35. „A Nazi Storm: Herr von Papen's Warnings“ // The Times, 1934 m. birželio 19 d., p. 14.
36. *TBJG*, 1934 m. birželio 18 d., TI, 3/I, p. 65.
37. *TBJG*, 1934 m. birželio 22 d., TI, 3/I, p. 67.
38. Verneris fon Blombergas taip pat buvo gynybos ministras Hitlerio ministrų kabinete. Jis entuziastingai bendradarbiavo su naciais 1933–1938 metais. Blombergas mirė amerikiečių nelaisvėje 1946 metais.
39. Kershaw, *Hitler 1889–1936*, p. 512.
40. *TBJG*, 1934 m. birželio 29 d., TI, 3/I, p. 71.
41. *TBJG*, 1934 m. liepos 1 d., TI, 3/I, p. 72. Edmundas Heinesas (Edmund Heines) buvo pagarsėjęs brutaliu elgesiu SA pareigūnas, anksčiau buvęs Reichstago deputatu ir Breslau policijos viršininku; Manfredas fon Kilingeris (Manfred von Killinger) buvo ilgametis partijos narys, vėliau tarnavęs Bukarešte kaip pareigūnas, atsakingas už žydų reikalus nuo 1941 iki 1944 metų, atžygiavus Raudonajai armijai nusižudė. Herbertas fon Bosė (Herbet von Bose) buvo Papeno biuro Spaudos skyriaus viršininkas; Erichas Klauzeneris (Erich Klausener) buvo „katalikų aktyvistų“ grupuotės lyderis ir Transporto ministerijos pareigūnas. Gėbelsas – kaip ir šiuo atveju – dažnai rašydavo tikrinius daiktavardžius, prasidedančius K raide, su archajiškesne C.
42. *TBJG*, 1934 m. liepos 4 d., TI, 3/I, p. 73. Gėbelso pasakojimas apie 1934 m. birželio 30 d. ir liepos 1 d. įvykius iš esmės tikslus; konspiracija tarp Šleicherio, Fransua-Ponsė ir Štraserio buvo įsivaizduojama. Karlas Ernstas (Karl Ernst)

buvo vienas iš senųjų partijos narių, padaręs karjerą SA iš dalies dėl homoseksualių santykių su Riomu; Reichstago deputatas nuo 1932 metų. Georgas fon Detenas (Georg von Detten) buvo SA politinio biuro lyderis. Otas Ditrichas (Otto Dietrich), raportavęs apie egzekucijas, 1934 metais buvo paskirtas Reicho spaudos kabineto viceprezidentu, nors Gėbelsas jį menkai tevertino. Ditrichas parašė dvi knygas apie savo dalyvavimą nacių judėjime, įskaitant ir neįtikėtinai nuobodų veikalą *12 Jahre mit Hitler* („12 m. su Hitleriu“) (München: Isar Verlag, 1955), kuris buvo paskelbtas po jo mirties 1952 metais. Žr. jo pasakojimo p. 41–42 apie tai, ką jis vadino „Riomo maištu“.

43. Žr. „Drunter und drüber im „Neuen Deutschland“, laikraštuką be datos Koblenco miesto archyve, Zsg 2/226(2).
44. Medieval methods // *The Times*, 1934 m. liepos 3 d., p. 15.
45. Max Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations 1932–1945* (London: Tauris, 1992), t. 1, p. 480.
46. *TBJG*, 1934 m. liepos 4 d., TI, 3/I, p. 73–74.
47. *TBJG*, 1934 m. liepos 7 d., TI, 3/I, p. 76.
48. Ši kalba, trukusi apie 30 minučių, buvo transliuojama tris kartus su nedidelėmis pertraukomis per visas Vokietijos radijo stotis, o liepos 12 d. per anglų, prancūzų, ispanų ir portugalų radijo stotis trumposiomis bangomis didžiajai pasaulio daliai. Žr. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 1, p. 156–165. Švedija ir Danija atsisakė transliuoti kalbą. Žr. straipsnį „Dr. Goebbels's Broadcast“ // *The Times*, 1934 m. liepos 12 d., p. 13.
49. *TBJG*, 1934 m. liepos 11 d., TI, 3/I, p. 78.
50. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations,* t. 1, p. 498.
51. Žr. Hanns Joachim Koch, *In the Name of the Volk: Political Justice in Hitler's Germany* (London: I. B. Tauris, 1989), p. 40.
52. Žr. Dahm *ir kt.*, *Die tödliche Utopie,* p. 324–325; Kershaw, *Hitler 1889–1936*, p. 517. Puikų naują „Ilgųjų peilių nakties“ aprašymą žr. Richard J. Evans, *The Third Reich in Power, 1933–1939* (London: Penguin, 2006), p. 27–41.
53. Schaumburg-Lippe, *Dr. G*, p. 92.
54. *TBJG*, 1934 m. rugsėjo 10 d., TI, 3/I, p. 104. Žr. Evans, *The Third Reich in Power,* p. 40, kur smulkiau aprašomas netinkamas SA elgesys mitinge.
55. See Speer, *Inside the Third Reich*, p. 90–101.
56. *TBJG*, 1935 m. sausio 2 d., TI, 3/I, p. 162.

57. *TBJG*, 1935 m. vasario 26 d., TI, 3/I, p. 190. Brutalus meninis Šveicerio stilius geriau tiko „kovos laikams“ nei išreikšti valdžią pasiekusių nacių triumfą. Nors jis turėjo nemažai pareigų Propagandos ministerijoje ir 1937 metais buvo paskirtas „Reicho kultūros senatoriumi“, niekada nebeatgavo tos įtakos, kurią turėjo iki 1933 metų. Šveiceris tęsė darbą kaip iliustratorius ir po 1945-ųjų, pasivadinęs Herbertu Sikingeriu (Herbert Sickinger). Žr. Jonathan Petropoulos, *The Faustian Bargain: The Art World in Nazi Germany* (London: Allen Lane, 2000), p. 159–163.
58. *TBJG*, 1935 m. balandžio 3 d., TI, 3/I, p. 211.
59. *TBJG*, 1935 m. kovo 10 d., TI, 3/I, p. 197.
60. *TBJG*, 1935 m. balandžio 5 d., TI, 3/I, p. 212.
61. Žr. 1934 m. liepos 13 d. ir rugpjūčio 2 d. įrašus kn. Hans-Günther Seraphim (red.), *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs 1934/35 und 1939/40* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1964), p. 51–53. Kaip įprasta, rodos, Rozenbergas nesuprato, kad tai buvo tikros žudynės, labiausiai rūpėjusios tarptautiniams stebėtojams, nors Gėbelsas jas pasauliui pristatė visai kitaip.
62. Evans, *The Third Reich in Power,* p. 139.
63. Žr. Max Weinreich, *Hitler's Professors: The Part Played by Scholarship in Germany's Crimes Against Jewish People* (New Haven and London: Yale Univerasity Press, 1999), p. 22–27.
64. Petropoulos, *The Faustian Bargain,* p. 118.
65. Žr. Strobl, *The Swastika and the Stage,* p. 134–135.
66. Žr. apybraižą Reinhard Bollmus, „Alfred Rosenberg: National Socialism's „Chief Ideologue“? // Smelser and Zittelman, *The Nazi Elite,* p. 183–193.
67. *TBJG*, 1934 m. gruodžio 11 d. ir lapkričio 26 d., TI, 3/I, p. 152, 144.
68. Žr. Henning Eichberg, „The Nazi *Thingspiel*“.
69. James Bjork ir Robert Gewarth, „The Annaberg as a German-Polish *Lieu de Mémoire*“ // German History, 25:3 (2007), p. 372–400.
70. Žr. diskusiją kn. Strobl, *The Swastika and the Stage,* p. 51–88. Pateiktos citatos iš p. 61, 64.
71. *TBJG*, 1935 m. birželio 24 d., TI, 3/I, p. 252.
72. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 1, p. 242.
73. Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (New York: Holmes and Meier, 1985), t. I, p. 70.

74. Žr. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution*, p. 137–144.
75. *TBJG*, 1935 m. rugsėjo 13, rugsėjo 15 ir rugsėjo 17 d. įrašai, TI, 3/I, p. 292–294.
76. Cituojama kn. Heiber, *Goebbels-Reden*, t. 1, p. 230.
77. Žr. pasakojimą iš pirmų lūpų apie vieną šių pareigūnų straipsnyje Walter Strauss, „Das Reichsministerium des Innern und die Judengesetzgebung: Aufzeichnungen von dr. Bernhard Lösener“ // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 9:3 (1961), p. 262–313.
78. Goebbels, *Das kleine abc des Nationalsozialisten*, p. 3.
79. *TBJG*, 1935 m. kovo 28 d., TI, 3/I, p. 207.
80. *TBJG*, 1935 m. gegužės 23 d., TI, 3/I, p. 236.
81. *TBJG*, 1935 m. liepos 15 d., TI, 3/I, p. 262.
82. *TBJG*, 1935 m. liepos 19 d., TI, 3/I, p. 263.
83. 1935 m. liepos 1 d. įrašas kn. Klemperer, *I Shall Bear Witness*, p. 122.
84. *TBJG*, 1935 m. kovo 2 d., TI, 3/I, p. 192–193.
85. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations*, t. II, p. 656.
86. *TBJG*, 1935 m. birželio 19 d., TI, 3/I, p. 249.
87. *TBJG*, 1935 m. balandžio 17 d., TI, 3/I, p. 219.
88. *TBJG*, 1935 m. gruodžio 9 d., TI, 3/I, p. 343.
89. *TBJG*, 1936 m. vasario 21 d., TI, 3/I, p. 383.
90. *TBJG*, 1936 m. kovo 4 d., TI, 3/II, p. 31–32.
91. *TBJG*, 1936 m. kovo 8 d., TI, 3/II, p. 35.
92. William Shirer, *Berlin Diary 1934–1941* (London: Sphere, 1970), p. 49–50.
93. *TBJG*, 1936 m. kovo 8 d., TI, 3/II, p. 36.
94. *TBJG*, 1936 m. kovo 15 d., TI, 3/II, p. 41.
95. *TBJG*, 1936 m. kovo 29 d., TI, 3/II, p. 51.

8 SKYRIUS

1. Cituojama kn. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations*, t. II, p. 979. *Ordensburgai* buvo specialios mokyklos jauniems nacių partijos nariams, skirtos parengti naujuosius lyderius.
2. BArch R 55/21250, Daimler-Benz Aktiengesellschaft an Herrn Ministerialrat Hanke, 1935 m. liepos 4 d.

3. BAK N1118/148, Magda Gėbels (Magda Goebbels) Grafui (Graf), DAF, 1937 m. balandžio 29 d.
4. Žr. *TBJG*, 1935 m. spalio 3 d., TI, 3/I, p. 304.
5. Klabunde, *Magda Goebbels,* p. 236.
6. Alexandra Richie, *Faust's Metropolis: A History of Berlin* (New York: Carroll-land Graf, 1998), p. 444.
7. Riefenstahl, *The Sieve of Time,* p. 132–133.
8. Riefenstahl, *The Sieve of Time,* p. 138–140.
9. Riefenstahl, *The Sieve of Time,* p. 141–147.
10. Audrey Salkeld, *A Portrait of Leni Riefenstahl* (London: Pimlico, 1997), p. 105, 116–120.
11. Žr. *TBJG*, 1933 m. spalio 14 d., TI, 2/III, p. 291.
12. Riefenstahl, *The Sieve of Time,* p. 134–135.
13. *TBJG*, 1933 m. gegužės 17 d., TI, 2/III, p. 188.
14. *TBJG*, 1936 m. rugpjūčio 1 d., TI, 3/II, p. 145.
15. *TBJG*, 1936 m. rugpjūčio 2 d., TI, 3/II, p. 146, 147.
16. *TBJG*, 1936 m. rugpjūčio 5 d., TI, 3/II, p. 149.
17. Oven, *Finale Furioso,* p. 47.
18. Gėbelso dienoraštyje Barova pirmą kartą minima 1936 m. birželio 3 d., o ne birželio 10 d., kaip tvirtina Roitas (Reuth). Žr. *TBJG*, 1936 m. birželio 3 d., TI, 3/II, p. 97; Reuth, *Goebbels,* p. 216, n.151, 405.
19. Žr. Reimann, *The Man Who Created Hitler,* p. 229.
20. *TBJG*, 1936 m. rugsėjo 11 d., TI, 3/II, p. 180. Šis ir kiti komentarai leidžia spėti, kad Gėbelsas buvo pasirengęs *kažkiek* savo nesantuokinių ryšių atskleisti dienoraštyje.
21. Schaumburg-Lippe, *Dr. G.,* p. 148.
22. *TBJG*, 1937 m. vasario 3 d., TI, 3/II, p. 357.
23. Klepper, *Unter dem Schatten Deiner Flügel,* 1937 m. vasario 22 d. ir 1937 m. kovo 27 d. įrašai, p. 426, 434.
24. *TBJG*, 1937 m. liepos 29 d., TI, 4, p. 238.
25. Richard Plant, *The Pink Triangle: The Nazi War Against Homosexuals* (Edinburgh: Mainstream, 1987), p. 212. Pataisytas 175 straipsnio tekstas yra atkurtas anglų kalba p. 206.
26. *TBJG*, 1937 m. liepos 27 d., TI, 4, p. 235.

27. Prieš tai Vokietijos policijos pajėgų kontrolė buvo padalyta tarp Prūsijos (jai vadovavo Gėringas) ir visų kitų žemių (*Länder*) (joms vadovavo Himleris). Žr. Dahm *ir kt.*, *Die tödliche Utopie*, p. 329–334; taip pat *TBJG*, 1936 m. birželio 19 d., TI, 3/II, p. 110.
28. *TBJG*, 1936 m. liepos 4 d., TI, 3/II, p. 123.
29. Michael Burleigh ir Wolfgang Wipperman, *The Racial State: Germany 1933–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), p. 173.
30. *TBJG*, 1937 m. vasario 22 d., TI, 3/II, p. 387.
31. Sudėtingų santykių tarp nacių ir krikščionių bažnyčių pristatymą žr. kn. Michael Burleigh, *The Third Reich: A New History* (London: Macmillan, 2000), p. 252–266, 717–728.
32. *TBJG*, 1936 m. gegužės 29 d., TI, 3/II, p. 93.
33. *TBJG*, 1936 m. liepos 4 d., TI, 3/II, p. 123.
34. *TBJG*, 1935 m. lapkričio 1 d., TI, 3/I, p. 320.
35. Ši enciklika atkuriama knygoje *The Persecution of the Catholic Church in the Third Reich: Facts and Documents* (London: Burns Oates and Washbourne, 1942), II priedas, p. 523–537. Čia pateikiamos citatos paimtos iš p. 523, 525, 530.
36. *TBJG*, 1937 m. kovo 21 d., TI, 4, p. 62. Reinhardas Heidrichas (Reinhard Heydrich) – buvęs laivyno karininkas, kurį 1932 metais Himleris paskyrė vadovauti SS saugumo tarnybai (SD). 1936 metais jis jau buvo valstybės slaptosios policijos (gestapo) ir kriminalinės policijos (kripo) viršininkas. Heidrichas buvo vienas iš nedaugelio bičiulių nacių, kurį Gėbelsas nuoširdžiai gerbė. Ironiška, bet Zara Leander vėliau vaidino viename iš populiariausių vokiečių karo metų filmų *Die Große Liebe* („Didžioji meilė“) (1942).
37. *TBJG*, 1937 m. balandžio 30 d., TI, 4, p. 117.
38. *TBJG*, 1937 m. gegužės 12 d., TI, 4, p. 135.
39. *TBJG*, 1937 m. gegužės 26 d., TI, 4, p. 151.
40. Gėbelso kalba 1937 m. gegužės 28 d., cituojama kn. *The Persecution of the Catholic Church*, p. 305, 314.
41. *TBJG*, 1937 m. gegužės 29 d., TI, 4, p. 157.
42. Gėbelso kalba 1937 m. birželio 6 d., cituojama kn. Heiber, *Goebbels-Reden*, t. 1, p. 281–286; taip pat žr. Wulf, *Musik im Dritten Reich*, p. 145–145 ir nuotrauką priešais p. 224. Milžiniškame masiniame mitinge netrukus po šios ceremoni-

jos Hitleris pirmą kartą pavartojo terminą *Gottgläubigkeit* (artimai atitinkantį popiežiaus „tautos Dievo“ idėją) apibūdinti savo tikėjimui. Žr. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations,* t. II, p. 903.

43. *TBJG*, 1937 m. birželio 7 d., TI, 4, p. 172.
44. Žr. *The Persecution of the Catholic Church,* p. 305.
45. „Specialiuosius teismus“, kurių pagreitintas teisminis procesas buvo naudojamas bausti už politinius nusikaltimus be teisės apeliuoti, naciai įkūrė 1933 m. kovą. 1938 metais jų kompetencija buvo išplėsta ir jie galėjo skirti mirties nuosprendžius. Žr. Dahm *ir kt., Die tödliche Utopie,* p. 360.
46. *TBJG*, 1938 m. sausio 15 d., TI, 5, p. 98.
47. *TBJG*, 1937 m. gruodžio 22 d., TI, 5, p. 65.
48. *TBJG*, 1938 m. vasario 5 d., TI, 5, p. 136–137.
49. Hans Buchheim, „Ein NS-Funktionär zum Niemöller-Prozess“ // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 4:3 (1956), p. 307–315, 312–313.
50. Žr. „Dr. Niemöller on Trial“ // The Times, 1938 m. vasario 8 d., p. 14.
51. *TBJG*, 1938 m. vasario 23 d., TI, 5, p. 172.
52. *TBJG*, 1938 m. kovo 3 d., TI, 5, p. 185.
53. *TBJG*, 1938 m. kovo 4 d., TI, 5, p. 187.
54. „The Detention of Dr. Niemöller“ // The Times, 1938 m. kovo 10 d., p. 14.
55. Martin Niemöller, *Vom U-Boot zur Kanzel* (Berlin: Martin Warner, 1934). Įdomu, kad tai viena iš pagrindinių autobiografijų, kurias naudoja Tėveleitas nagrinėdamas savo įvardytą „fašistų vyrą“. Žr. Theweleit, *Male Fantasies I,* p. 5–8, 22.
56. Martin Niemöller, … *daß wir and Ihm bleiben! Sechzehn Dahlemer Predigten* (Berlin: Martin Warner, 1935), p. 17.
57. Martin Niemöller, Otto Dibelius, *Wir rufen Deutschland zu Gott* (Berlin: Martin Warner, 1937), p. 110–111.
58. *TBJG*, 1937 m. spalio 30 d., TI, 4, p. 383.
59. *TBJG*, 1937 m. spalio 29 d., TI, 4, p. 382.
60. Schaumburg-Lippe, *Dr. G.,* p. 125.
61. *TBJG*, 1937 m. rugpjūčio 3 d., TI, 4, p. 247.
62. Žr. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations,* t. II, p. 959–972.
63. *TBJG*, 1936 m. gruodžio 29 d., TI, 3/II, p. 307.
64. *TBJG*, 1937 m. sausio 26 d., TI, 3/II, p. 344.

65. *TBJG*, 1937 m. gruodžio 7 d., TI, 5, p. 38.
66. *TBJG*, 1937 m. gruodžio 15 d., TI, 5, p. 54.
67. *TBJG*, 1938 m. sausio 26 d., TI, 5, p. 115.
68. *TBJG*, 1938 m. sausio 27 d., TI, 5, p. 117–118.
69. *TBJG*, 1938 m. sausio 28 d., TI, 5, p. 119.
70. Po Austrijos *anšliuso* Zeisas-Inkvartas trumpai ėjo SS policijos pareigūno pareigas Krokuvoje, o tada buvo paskirtas okupuotų Nyderlandų Reicho komisaru 1940 m. gegužę. 1946 metais Niurnberge Tarptautinio karo tribunolo nuteistas myriop ir sušaudytas.
71. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations,* t. II, p. 1052–1053.
72. *TBJG*, 1938 m. kovo 13 d., TI, 5, p. 205–206. Hitlerio proklamacija cituojama kn. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations,* t. II, p. 1046–1049.
73. *TBJG*, 1938 m. kovo 20 d., TI, 5, p. 221.
74. *TBJG*, 1938 m. kovo 16 d., TI, 5, p. 211.
75. Heinz Boberach (red.), *Meldungen aus dem Reich. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS 1938–1945* (Herrsching: Manfred Pawlak, 1984), t. 2, p. 21.
76. Cituojama kn. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations,* t. II, p. 1059.
77. *TBJG*, 1938 m. kovo 17 d., TI, 5, p. 213.
78. *TBJG*, 1938 m. balandžio 9 d., TI, 5, p. 251.
79. *TBJG*, 1938 m. balandžio 10 ir balandžio 11 d., TI, 5, p. 252–257; taip pat žr. Klemperer, *I Shall Bear Witness,* p. 243.
80. *TBJG*, 1938 m. kovo 20 d., TI, 5, p. 222.
81. *TBJG*, 1938 m. gegužės 25 d., TI, 5, p. 317.
82. *TBJG*, 1938 m. gegužės 30 ir gegužės 31 d., TI, 5, p. 325, 326.
83. *TBJG*, 1938 m. birželio 2 d., TI, 5, p. 329.
84. *TBJG*, 1938 m. birželio 11 d., TI, 5, p. 340.
85. *TBJG*, 1938 m. birželio 19 d., TI, 5, p. 351.
86. Žr. 1938 m. birželio 28 d. įrašą kn. Fromm, *Blood and Banquets,* p. 274.
87. *TBJG*, 1938 m. birželio 22 d., TI, 5, p. 355.
88. *TBJG*, 1938 m. liepos 2 d., TI, 5, p. 366.
89. *TBJG*, 1938 m. gegužės 29 d., TI, 5, p. 323.
90. Šios kalbos ištraukos buvo spausdinamos leidinyje „Amtliche Mitteilungen der Reichsmusikkammer“, 1938 m. birželio 1 d. Šio leidinio pirmojo puslapio

faksimilę žr. kn. Albrecht Dümling, Peter Girth (red.), *Entartete Musik. Zur Düsseldorfer Ausstellung von 1938. Eine kommentierte Rekonstruktion* (Düsseldorf: leidykla nenurodyta, 1988), p. 123. Taip pat žr. Wulf, *Musik im Dritten Reich*, p. 414–423.

91. *TBJG*, 1938 m. liepos 25 d., TI, 5, p. 393.
92. 1938 m. kovo 20 d. įrašas, Klemperer, *I Shall Bear Witness*, p. 241.
93. *TBJG*, 1938 m. rugpjūčio 16 d., TI, 6, p. 44–45.
94. Hendersonas Halifaksui, 1938 m. rugpjūčio 17 d. // Documents of British Foreign Policy 1919–1939, trečioji serija, t. II, 1938 (London: HMSO, 1949), p. 103.
95. *TBJG*, 1938 m. rugpjūčio 1 d., TI, 6, p. 29.
96. *TBJG*, 1938 m. rugsėjo 17 d., TI, 6, p. 95.
97. *TBJG*, 1938 m. rugsėjo 2 d., TI, 6, p. 68.
98. *TBJG*, 1938 m. spalio 2 d., TI, 6, p. 122–124.
99. Karlas Hankė buvo paskirtas vienu iš asmeninių Gėbelso padėjėjų Propagandos ministerijoje 1933 metais ir nuo tada pakilo iki valstybės sekretoriaus pareigų.
100. *TBJG*, 1938 m. spalio 22 ir spalio 24 d., TI, 6, p. 156–157.
101. *TBJG*, 1938 m. spalio 30 d., TI, 6, p. 165–166.

9 SKYRIUS

1. Sybil Bannister, *I lived under Hitler: An Englishwoman's Story* (London: Rockliff, 1957), p. 79.
2. *TBJG*, 1939 m. sausio 23 d., TI, 6, p. 236.
3. Seraphim, *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs*, p. 80–81.
4. BArch (buv. BDC), Parteikorrespondenz, D83, Goebbels, Joseph, 1897 m. spalio 29 d., „Persönlich, an den Stellvertreter des Führers", 1938 m. gruodžio 9 d.
5. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations*, T. 3, p. 1449.
6. *TBJG*, 1939 m. sausio 31 d., TI, 6, p. 245.
7. *TBJG*, 1939 m. liepos 27 d., TI, 7, p. 51.
8. *TBJG*, 1938 m. lapkričio 9 d., TI, 6, p. 178.
9. *TBJG*, 1938 m. lapkričio 10 d., TI, 6, p. 180.
10. *TBJG*, 1938 m. lapkričio 12 d., TI, 6, p. 183.

11. Išsamų pasakojimą apie šį lapkričio pogromą žr. kn. Lucy Dawidowicz, *The War against the Jews 1933–1945* (London: Penguin, 1990), p. 135ff.
12. Ogilvis-Forbsas Halifaksui, 1938 m. lapkričio 16 d. // Documents on British Foreign Policy 1919–1939, trečioji serija, t. III, 1938–1939 (London: HMSO, 1950), p. 277.
13. Žr. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution,* p. 280–288.
14. Ogilvis-Forbsas Halifaksui, 1938 m. lapkričio 13 d. // Documents on British Foreign Policy 1919–1939, trečioji serija, t. III, p. 270–271.
15. Žr. Klemperer, *I Shall Bear Witness,* p. 259–273; Klepper, *Unter dem Schatten Deiner Flügel,* p. 676ff.
16. Netikslu vadinti „Gėbelso pogromu“, kaip daro Hilbergas (Hilberg) ir Davidovič (Dawidowicz). Šiam pogromui, be abejonės, buvo būtinas Hitlerio leidimas, kuris ir buvo gautas. Taip pat galėčiau tvirtinti, kad dėl pogromo buvo mažiau nuomonių skirtumų tarp Gėbelso ir kitų vyresniųjų nacių – Gėringo, Funko ir Himlerio, negu pateikia savo pasakojime Hilbergas. Žr. Hilberg, *The Destruction of the European Jews,* t. 1, p. 39–43; ir atkreipkite dėmesį į Gėbelso komentarą svarbiame susitikime lapkričio 12 d.: „Man puikiai sekasi dirbti su Gėringu.“ *TBJG,* 1938 m. lapkričio 13 d., TI, 6, p. 185.
17. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution,* p. 287.
18. Žr. „German Jews Rounded Up“ // The Times, 1938 m. lapkričio 12 d., p. 12.
19. Cituojama kn. Klepper, *Unter dem Schatten Deiner Flügel,* 1938 m. lapkričio 14 d., p. 677–678; taip pat žr. „More Arrests“ // *The Times,* 1938 m. lapkričio 14 d., p. 12.
20. *TBJG,* 1938 m. lapkričio 11 d., TI, 6, p. 182.
21. *TBJG,* 1938 m. liepos 8 d., TI, 6, p. 372. Taip pat žr. p. 369.
22. Gėbelso kalba Reichenberge, 1938 m. lapkričio 19 d., cituojama kn. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 1, p. 328.
23. Tipišką pavyzdį žr. Richard Breitman, *Himmler and the Final Solution: The Architect of Genocide* (London: Pimlico, 2004), p. 52.
24. *TBJG,* 1939 m. kovo 11 d., TI, 6, p. 279–280.
25. *TBJG,* 1939 m. kovo 16 d., TI, 6, p. 288.
26. *TBJG,* 1939 m. kovo 20 d., TI, 6, p. 293.
27. *TBJG,* 1939 m. kovo 28 d., TI, 6, p. 302.

28. *TBJG*, 1939 m. kovo 19 d., TI, 6, p. 291; „Die Moral der Reichen“ // Goebbels, *Die Zeit ohne Beispiel,* p. 84–89. Gėbelsas, kaip ir dauguma to laiko vokiečių, paprastai nurodydavo „Britaniją“ ir „britus“ kaip „Angliją“ ir „anglus“.
29. *TBJG*, 1939 m. balandžio 4 d., TI, 6, p. 309. Čemberleno kalba Birmingame ir jo pranešimas Bendruomenių rūmams perspausdinti kn. *Documents Concerning German-Polish Relations and the Outbreak of Hostilities between Great Britain and Germany on September 3, 1939* (London: HMSO, 1939), p. 5–10, 36.
30. *TBJG*, 1939 m. balandžio 3 d., TI, 6, p. 308.
31. *TBJG*, 1939 m. balandžio 8 d., TI, 6, p. 311.
32. *TBJG*, 1939 m. balandžio 10 d., TI, 6, p. 313.
33. Žr. Herbert Levine, *Hitler's Free City: A History of the Nazi Party in DanziG, 1925–1939* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1973).
34. Šepardas (Shepherd) Halifaksui, 1939 m. birželio 19 d. // Documents on British Foreign Policy 1919–1939, trečioji serija, t. VI, 1939 (London: HMSO, 1953), p. 108.
35. *TBJG*, 1939 m. birželio 18 d., TI, 6, p. 383; „Danzig vor der Entscheidung“ // Goebbels, *Die Zeit ohne Beispiel,* p. 177–180.
36. Ministro pirmininko pasisakymas Bendruomenių rūmuose, 1939 m. liepos 10 d. // Documents Concerning German-Polish Relations, p. 74–76; *TBJG*, TI, 7, 1939 m. liepos 12 d., p. 40.
37. *TBJG*, 1939 m. rugpjūčio 24 d., TI, 7, p. 75.
38. *TBJG*, 1939 m. rugpjūčio 26 d., TI, 7, p. 78.
39. Fipsas (Phipps) Halifaksui, 1939 m. rugpjūčio 24 d. // Documents on British Foreign Policy 1919–1939, trečioji serija, t. VII, 1939 (London: HMSO, 1954), p. 203.
40. Cituojama kn. James Owen, Guy Walters (red.), *Vaices of War: The Second World War Told by Those Who Fought It* (London: Penguin, 2005), p. 1. Čia aš išryškinu kitą dalyką negu Adamas Tūzas (Adam Tooze), kuris tvirtina, kad Hitleris „žinojęs, jog Lenkijos užpuolimas greičiausiai išprovokuos karo paskelbimą iš Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos pusės“. Žr. Tooze, *The Wages of Destruction,* p. 321.
41. *TBJG*, 1939 m. rugsėjo 1 d., TI, 7, p. 87.
42. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations 1932–1945,* T. 3, p. 1754.

43. Žr. Janina Grabowska-Chałka, *Stutthof Guide: Historical Information* (Gdańsk: Stutthof Museum, 2004), p. 17.
44. *TBJG*, 1939 m. rugsėjo 4 d., TI, 7, p. 91–92. Mintis, jog Gėbelsas, išgirdęs, kad Didžioji Britanija paskelbė karą, buvo „nusiminęs ir susimąstęs, atrodė visiškai kaip peršlapęs pudelis iš patarlės“, kyla iš Pauliaus Šmito (Paul Schmidt), Anglijos Užsienio reikalų ministerijos vertėjo, pasakojimo, bet jo patikimumas abejotinas. Žr. Reuth, *Goebbels,* p. 256; Ian Kershaw, *Hitler 1936–1945: Nemesis* (London: Allen lane, 2000), p. 223, 305, pastaba p. 906.
45. Žr. Richard Bessel, *Nazism and War* (London: Phoenix, 2005), p. 1.
46. *TBJG*, 1939 m. rugsėjo 2 d., TI, 7, p. 88.
47. Daugiau ar mažiau išsami stenograma iš „ministerijos posėdžių“ nuo 1939 m. spalio iki 1941 m. gegužės ir vis retesni posėdžių įrašai iki 1943 m. balandžio buvo išsaugoti ir dabar yra BArch, R 55/20001. Ištraukos buvo publikuojamos kn. Willi Boelcke (red.), *Wollt Ihr den totalen Krieg? Die geheimen Goebbels-Konferenzen 1939–1943* (Herrsching: Manfred Pawlak, 1989).
48. „Athenia“ buvo paskandinta vokiečių povandeninio laivo 1939 m. rugsėjo 3 d. su 98 keleiviais ir 19 įgulos narių. Šis incidentas buvo plačiai nušviečiamas anglakalbėse valstybėse, bet Gėbelsas tvirtino, kad Čerčilis suplanavęs nuskandinimą siekdamas išprovokuoti neutralių šalių pasipiktinimą.
49. *TBJG*, 1939 m. rugsėjo 9 d., TI, 7, p. 98.
50. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations,* t. 3, p. 1794.
51. Klemperer, *I Shall Bear Witness,* 1939 m. rugsėjo 10 d. įrašas, p. 298.
52. *TBJG*, 1939 m. rugsėjo 18 d., TI, 7, p. 110.
53. Žr. „Bericht zur innenpolitischen lage (Nr. 6)“, 1939 m. spalio 20 d. // Boberach, *Meldungen aus dem Reich,* t. 2, p. 374.
54. *TBJG*, 1940 m. sausio 3 d., TI, 7, p. 255.
55. Nevile Henderson, *Failure of a Mission: Berlin 1937–1939* (London: Hodder and Stoughton, 1940), p. 288.
56. „Bericht zur innenpolitischen lage (Nr. 2)“, 1939 m. spalio 11 d. // Boberach, *Meldungen aus dem Reich,* t. 2, p. 339.
57. *TBJG*, 1939 m. spalio 11 d., TI, 7, p. 148.
58. *TBJG*, 1939 m. spalio 13 d., TI, 7, p. 151.
59. *TBJG*, 1940 m. sausio 16 d., TI, 7, p. 273.
60. *TBJG*, 1939 m. rugsėjo 30 d., TI, 7, p. 130.

61. *TBJG*, 1939 m. spalio 7 d., TI, 7, p. 141.
62. *TBJG*, 1939 m. spalio 5 d., TI, 7, p. 138.
63. Žr. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Extermination,* p. 21.
64. *TBJG*, 1939 m. spalio 17 d., TI, 7, p. 157.
65. *TBJG*, 1939 m. spalio 29 d., TI, 7, p. 173.
66. *TBJG*, 1939 m. lapkričio 2 d., TI, 7, p. 177–178.
67. *TBJG*, 1939 m. spalio 25 d. Remiantis naujausia studija, dauguma „žymių lenkų" pabėgo iš Poznanės; 25 likusieji buvo suimti kaip įkaitai. Visoje Lenkijoje SS daliniai turėjo nurodymus suimti ir, jei būtina, nužudyti inteligentus. Žr. Alexander Rossino, *Hitler Strikes Poland: BlitzkrieG, Ideology, and Atrocity* (Lawrence: University Press of Kansas, 2003), p. 15–16, 132.
68. *TBJG*, 1939 m. lapkričio 17 d., TI, 7, p. 199.
69. *TBJG*, 1939 m. lapkričio 18 d., TI, 7, p. 200.
70. *TBJG*, 1940 m. sausio 20 d., TI, 7, p. 278.
71. Cituojama kn. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 2, p. 7–14.
72. *TBJG*, 1940 m. vasario 24 d., TI, 7, p. 322.
73. BArch R 55/20001a, „11h – Konferenz vom 18.Dezember 1939"; Shirer, *Berlin Diary,* p. 204–205.
74. *TBJG*, 1940 m. kovo 20 d., TI, 7, p. 358.
75. Žr. Martin Gilbert, *Finest Hour: Winston S. Churchill 1939–1941* (London: BCA, 1983), p. 192.
76. *TBJG*, 1940 m. kovo 24 d., TI, 7, p. 364.
77. *TBJG*, 1940 m. birželio 1 d., TI, 8, p. 148.
78. „Meldungen aus dem Reich (Nr. 91)", 1940 m. gegužės 27 d. // Boberach, *meldungen aus dem Reich,* p. 1179–1180.
79. *Das Reich. Register zur Mikrofilm-Ausgabe* (Bonn: Gesellschaft für die Fotographische Reproduktion der Presse, data nenurodyta [1971]), t. 1, pratarmė; *TBJG*, 1940 m. birželio 2 d., TI, 8, p. 150.
80. *TBJG*, 1940 m. birželio 23 d., TI, 8, p. 189.
81. *TBJG*, 1940 m. birželio 25 d., TI, 8, p. 193.
82. Schaumburg-Lippe, *Dr. G.*, p. 237.
83. *TBJG*, 1940 m. liepos 7 d., TI, 8, p. 210.
84. *TBJG*, 1940 m. liepos 10 d., TI, 8, p. 215.
85. *TBJG*, 1940 m. liepos 12 d., TI, 8, p. 218.
86. Cituojama kn. Domarus, *Hitler: Speeches and Proclamations,* t. 3, p. 2062.

87. *TBJG*, 1940 m. birželio 20 d., TI, 8, p. 230.
88. Žr. John Colville, *The Fringes of Power: 10 Downing Street Diaries 1939–1955* (New York and London: Norton, 1985), p. 200. Čerčilis plačiau aprašo savo reakciją į Hitlerio kalbą knygoje *The Second World War* (London: Cassell, 1949), t. II, *Their Finest Hour,* p. 229–230.
89. *TBJG*, 1940 m. liepos 21 d., TI, 8, p. 230.
90. *TBJG*, 1940 m. balandžio 1 d., TI, 8, p. 29.
91. BArch R 55/20001d, „1/2 11h – Konferenz vom 23.August 1940".
92. *TBJG*, 1940 m. rugsėjo 24 d., TI, 8, p. 342.
93. *TBJG*, 1940 m. lapkričio 18 d., TI, 8, p. 425.
94. *TBJG*, 1940 m. lapkričio 20 d., TI, 8, p. 428.
95. *TBJG*, 1940 m. spalio 15 d., TI, 8, p. 378; taip pat žr. „Meldungen aus dem Reich (Nr. 133)", 1940 m. spalio 17 d. // Boberach, *Meldungen aus dem Reich,* t. 5, p. 1677, čia pranešama, kad keli „tautos draugai" dabar tikėjo, jog karas greitai baigsis.
96. Žr. Denis Richards and Hilary Saunders, *Royal Air Force 1939–1945* (London: HMSO, 1974), t. 1, p. 230–232.
97. *TBJG*, 1940 m. rugpjūčio 26 d., TI, 8, p. 291.
98. *TBJG*, 1940 m. spalio 4 d., TI, 8, p. 360.
99. *TBJG*, 1940 m. gruodžio 22 d., TI, 9, p. 63.
100. 1940 m. rugsėjo 18 d. įrašas, Shirer, *Berlin Diary,* p. 397.
101. Žr. *TBJG*, 1940 m. spalio 1 d., TI, 8, p. 354–355.
102. Žr. *TBJG*, 1940 m. spalio 17 d., TI, 8, p. 381.
103. BArch R 55/23474, „Aufträge zur künstlerischen Ausstattung des Hauses Hermann Göring Str. 20 und des Ministeriums, 4.Mai 1940". Fricas Klimšas (Fritz Klimsch) anksčiau gamino skulptūras 1936 metų olimpiadai; Arturas Kampfas (Arthur Kampf) buvo Berlyno menų akademijos vadovas; Arnas Brekeris (Arno Breker) 1940 metais buvo Hitlerio mėgstamiausias skulptorius ir kurdavo monumentalias skulptūras daugeliui valstybinių pastatų. Plačiau apie šiuos menininkus žr. Petropoulos, *The Faustian Bargain.*
104. Žr. Weinreich, *Hitler's Professors,* p. 95–106.
105. Žr. Willem de Vries, *Sonderstab Musik: Music Confiscations by the Einsatztab Reichsleiter Rosenberg under the Nazi Occupation of Western Europe* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996), p. 23–25.
106. *TBJG*, 1940 m. gegužės 1 d., TI, 8, p. 87.

107. *TBJG*, 1941 m. sausio 31 d., TI, 9, p. 119. Filipas Bouleris buvo vienas iš pirmųjų nacių partijos narių; jam teko atsakomybė už eutanazijos programos vykdymą 1939 m. rugsėjį. 1945 metais paimtas į amerikiečių nelaisvę Bouleris nusižudė.
108. Ulrich von Hassell, *Vom andern Deutschland. Aus den nachgelassen Tagebüchern 1938–1944 von Ulrich von Hassell* (Vienna: Humboldt, 1948), 1940 m. lapkričio 23 d. ir 1941 m. sausio 19 d., p. 140, 145.
109. Klepper, *Unter dem Schatten Deiner Flügel,* 1940 m. gegužės 2 d. ir 1940 m. rugpjūčio 30 d., p. 876, 917.
110. BArch R 55/20001g, „11h – Konferenz vom 29.April 1941".
111. *TBJG*, 1941 m. vasario 14 d., TI, 9, p. 142.
112. Žr. Michael Burleigh, *Death and Deliverance: „Euthanasia" in Germany 1900–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), p. 209–219.
113. *TBJG*, 1941 m. kovo 8 d., TI, 9, p. 176. Apie filmus *Jud Süß* ir *Ich klage an* taip pat skaitykite Erwin Leiser, *„Deutschland erwache!" Propaganda im Film des Dritten Reiches* (Hamburg: Rowohlt, 1978), p. 130–146.
114. „Meldungen aus dem Reich (Nr. 145)", 1940 m. lapkričio 28 d. ir „Meldungen aus dem Reich (Nr. 155)", 1941 m. sausio 20 d. // Boberach, *Meldungen aus dem Reich,* t. 6, p. 1812, 1917–1919.
115. BArch R 55/20001d, „3/4 11h – Konferenz vom 12. September 1940".
116. Klemperer, *I Shall Bear Witness,* 1940 m. gruodžio 10 d., p. 348.
117. BArch R 55/20001d, „3/4 11h – Konferenz vom 6. September 1940". Hansas Hinkelis iki 1933 metų dirbo žurnalistu laikraštyje *Völkischer Beobachter*, o nuo 1936-ųjų „reikalų vadybininku" Reicho kultūros kabinete. Paimtas į nelaisvę 1945 metais Hinkelis buvo tardomas amerikiečių ir lenkų; mirė 1960 metais.
118. BArch R 55/20001d, „11h – Konferenz vom 17. September 1940". Apie „Madagaskaro planą" skaitykite Christopher Browning, *The Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939–March 1942* (London: Heinemann, 2004).
119. *TBJG*, 1941 m. kovo 18 d., TI, 9, p. 193.
120. *TBJG*, 1941 m. kovo 19 d., TI, 9, p. 195.
121. *TBJG*, 1941 m. kovo 21 d., TI, 9, p. 197.
122. *TBJG*, 1941 m. kovo 29 d., TI, 9, p. 211.

10 SKYRIUS

1. Friedrich Reck-Malleczeven, *Diary of a Man in Despair* (London: Duckworth, 2001), p. 139. Krupas ir Riochlingas buvo garsūs Vokietijos pramonininkai.
2. Žr. *TBJG*, 1941 m. gegužės 13 ir gegužės 23 d., TI, 9, p. 308, 330.
3. Žr. Seraphim, *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs,* 1939 m. spalio 5 d., p. 100; ir *TBJG*, 1939 m. spalio 5 d., TI, 7, p. 137–138.
4. *TBJG*, 1940 m. birželio 29 d., TI, 8, p. 197.
5. Goebbels, *Lenin oder Hitler?,* p. 15, 31.
6. *TBJG*, 1940 m. lapkričio 14 d., TI, 8, p. 417–418.
7. Žr. Kershaw, *Hitler. 1936–1945,* p. 304–307, 331–335.
8. H. R. Trevor-Roper (red.), *Hitler's War Directives 1939–1945* (London: Pan, 1966), p. 93–98.
9. *TBJG*, 1940 m. rugpjūčio 9 d., TI, 8, p. 262.
10. Žr. Tooze, *Wages of Destruction,* p. 665–666.
11. *TBJG*, 1941 m. gegužės 7 d., TI, 9, p. 295.
12. Pavyzdžių ieškokite *TBJG*, 1939 m. lapkričio 11 d., 1939 m. lapkričio 14 d. ir 1940 m. kovo 15 d., TI, 7, p. 190–191, 194, 350.
13. *TBJG*, 1941 m. birželio 16 d., TI, 9, p. 377–379.
14. *TBJG*, 1941 m. gegužės 9 d., TI, 9, p. 301. Tūzas neatpasakoja šio pokalbio, prieštaraujančio jo įsitikinimui, jog Hitleris realiai vertinęs Amerikos ginklų gamybos galimybes.
15. *TBJG*, 1941 m. gegužės 14 d., TI, 9, p. 311.
16. Žr. *TBJG*, 1939 m. lapkričio 23 d., TI, 7, p. 207.
17. *TBJG*, 1941 m. birželio 13 d., TI, 9, p. 370.
18. BArch R 55/20001g, „11h – Konferenz vom 14. April 1941". Šiame dokumente data užrašyta neteisingai, čia aiškiai nurodomas 1941 m. gegužės 14 d. posėdis.
19. BArch R 55/20001g, „11h – Konferenz vom 15. Mai 1941".
20. *TBJG*, 1941 m. gegužės 9 ir gegužės 10 d., TI, 9, p. 302.
21. *TBJG*, 1941 m. balandžio 11 d., TI, 9, p. 242.
22. Richards and Saunders, *Royal Air Force 1939–1945,* t. 1, p. 237.
23. *TBJG*, 1941 m. balandžio 17 d., TI, 9, p. 252–253.
24. *TBJG*, 1941 m. kovo 30 d., TI, 9, p. 212.
25. Žr. Max Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen 1932–1945* (Wiesbaden: Löwit, 1973), Band II, Untergang, Zweiter Halbband 1941–1945, p. 1726–1732.

26. *TBJG*, 1941 m. birželio 22 d., TI, 9, p. 396–397.
27. Žr. „Meldungen aus dem Reich (Nr. 199)“, 1941 m. liepos 3 d.; „Meldungen aus dem Reich (Nr. 200)“, 1941 m. liepos 7 d. // Boberach, *Meldungen aus dem Reich*, t. 7, p. 2470, 2486.
28. Žr. Jerzy Szynkowski, Georg Wünsche, *Das Führerhauptquartier (FHQu) Wolfsschanze* (Kętrzyn: Kengraf, 2005).
29. *TBJG*, 1941 m. liepos 9 d., TII, 1, p. 30–38.
30. *TBJG*, 1941 m. liepos 26 ir liepos 31 d., TII, 1, p. 126, 151.
31. *TBJG*, 1941 m. rugpjūčio 12 d., TII, 1, p. 219.
32. *TBJG*, 1941 m. rugpjūčio 14 d., TII, 1, p. 232.
33. Apie Galeną žr. Terence prittie, „The Opposition of the Church of Rome“ // Hans-Adolf Jacobsen (red.), *July 20, 1944: The German Opposition to Hitler as Viewed by Foreign Historians* (Bonn: Press and Information Department of the Federal Government, 1969), p. 79–104, ypač p. 89–96.
34. *TBJG*, 1941 m. rugpjūčio 19 d., TII, 1, p. 258–266.
35. Žr. BArch R 55/20001g, „11h – Konferenz vom 21. April 1941“, *TBJG*, 1941 m. balandžio 22 d., TI, 9, p. 264.
36. Strauss, „Das Reichsministerium des Innern und die Judengesetzgebung“, p. 302–303. Gutereris buvo vienas iš nedaugelio artimų bičiulių, kuriuos Gėbelsas labai gerbė.
37. *TBJG*, 1941 m. rugpjūčio 19 d., TII, 1, p. 265–266, 269, 272.
38. Aprašymą, kaip Gėbelsas rašė dienoraštį paskutiniais karo metais, skaitykite kn. Oven, *Finale Furioso*, p. 66–67.
39. *TBJG*, 1941 m. rugsėjo 20 d., TII, 1, p. 459.
40. *TBJG*, 1941 m. spalio 21 d., TII, 2, p. 148.
41. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen 1932–1945*, Band II, Zweiter Halbband, p. 1767–1768.
42. Mihail Sebastian, *Journal 1935–1944* (London: Pimlico, 2003), 1941 m. spalio 10 d., p. 425.
43. *TBJG*, 1941 m. spalio 10 d., TII, 2, p. 87–88.
44. *TBJG*, 1941 m. lapkričio 27 ir lapkričio 30 d., TII, 2, p. 374, 397.
45. Plačiau apie diskusiją dėl kampanijos prieš rūkymą ir tabako suvartojimo reguliavimą karo metais skaitykite str. Christoph Maria Merki, „Die nationalsozialistische Tabakpolitik“ // *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 46:1 (1998), p. 19–42.

46. Žr. Liozenerio (Lösener) laišką Frikui (Frick), 1941 m. rugpjūčio 20 d., cituojama str. Strauss, „Das Reichsministerium des Innern und die Judengesetzgebung“, p. 305; *TBJG*, 1941 m. rugpjūčio 20 d., TII, 1, p. 278.
47. „Meldungen aus dem Reich (Nr. 227)“, 1941 m. spalio 9 d. // Boberach, *Meldungen aus dem Reich*, t. 8, p. 2849.
48. Žr. David Bankier, *The Germans and the Final Solution: Public Opinion under Nazism* (Oxford: Blackwell, 1996), p. 119–129.
49. Žr. Peter White, „Two Decisions Concerning the „Final Solution to the Jewish Question“: Deportations to Lodz and Mass Murder in Chelmno“ // Holocaust and Genocide Studies, 9:3 (1995), p. 318–345; naujesnę apžvalgą skaitykite Browning, *The Origins of the Final Solution*, ypač p. 323–326.
50. *TBJG*, 1941 m. rugsėjo 24 d., TII, 1, p. 479–485.
51. *TBJG*, 1941 m. rugpjūčio 11 d. ir rugsėjo 5 d., TII, 1, p. 213, 361; 1941 m. spalio 19 d., TII, 2, p. 142.
52. *TBJG*, 1941 m. lapkričio 2 d., TII, 2, p. 221–222.
53. Žr. Browning, *The Origins of the Final Solution*, p. 305, 375–377.
54. „Die Juden sind schuld!“ // *Das Reich*, 1941 m. lapkričio 16 d.; taip pat žr. *TBJG*, 1941 m. lapkričio 4 d., TII, 2, p. 231.
55. Cituojama kn. Weinreich, *Hitler's Professors*, p. 157; taip pat žr. *TBJG*, 1941 m. gruodžio 2 d., TII, 2, p. 416.
56. Gėbelso straipsnis laikraštyje *Das Reich* keistai ignoruojamas kn. Eric Johnson, Karl-Heinz Reuband, *What We Knew: Terror, Mass Murder and Everyday Life in Nazi Germany* (London: John Murray, 2005); ankstesnėje studijoje David Bankier, *The Germans and the Final Solution: Public Opinion under Nazism* (Oxford: Blackwell, 1996) aptariama ištrauka, susijusi su geltona žvaigžde iš Gėbelso straipsnio, bet net nepaminimas šio straipsnio teiginys, jog žydai naikinami. Iš Bankerio (David Bankier) išnašų aiškėja, kad jis naudojęsis ne visu straipsniu, o nuoroda į jį tuometiniame britų dokumente (žr. p. 127–128). Kaip šio ignoravimo išimtis yra Jeffrey Herf, „The „Jewish War“: Goebbels and the Antisemitic Campaigns of the Nazi Propaganda Ministry“ // Holocaust and Genocide Studies, 19:1 (2005 m. pavasaris), p. 51–80. Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Extermination 1939–1945* (London: HarperCollins, 2007) pateikia Gėbelso straipsnį platesniame kitų viešų pareiškimų apie žydų naikinimą kontekste. Apie Gėbelso kalbą Vokietijos akademijoje jis

sako: „Ar ši grėsminga ir tulžinga kalba liudijo apie vykstantį sistemingą visų Europos žydų naikinimą, nėra aišku“ (p. 276).

57. Sebastian, *Journal 1935–1944,* 1941 m. rugsėjo 5 d., p. 405; 1941 m. lapkričio 14 d., p. 442; 1941 m. lapkričio 12 d., p. 441.
58. Klepper, *Unter dem Schatten Deiner Flügel,* 1941 m. lapkričio 14 d., p. 981; 1941 m. lapkričio 20 d., 987; 1941 m. lapkričio 17 d., p. 984.
59. *TBJG*, 1941 m. spalio 29 d., TII, 2, p. 202.
60. *TBJG*, 1941 m. lapkričio 2, lapkričio 3 ir lapkričio 4 d., TII, 2, p. 220–227.
61. Heinz Guderian, *Panzer Leader* (London: Futura, 1974), p. 248.
62. Žr. straipsnį „Im Herzen des Volkes“, 1941 m. gruodžio 4 d. // Goebbels, *Das eherne Herz,* p. 105–110.
63. *TBJG*, 1941 m. gruodžio 5 d., TII, 2, p. 434–437.
64. *TBJG*, 1941 m. gruodžio 6 d., TII, 2, p. 441.
65. *TBJG*, 1941 m. gruodžio 9 d., TII, 2, p. 455–459.
66. „Meldungen aus dem Reich (Nr. 246)“, 1941 m. gruodžio 15 d. // Boberach, *Meldungen aus dem Reich,* t. 8, p. 3089.
67. *TBJG*, 1941 m. gruodžio 10 d., TII, 2, p. 465.
68. *TBJG*, 1941 m. gruodžio 13 d., TII, 2, p. 498–499.
69. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen 1932–1945,* Band II, Zweiter Halbband, p. 1829.
70. *TBJG*, 1942 m. kovo 7 d., TII, 3, p. 431–432. Žr. Mark Roseman, *The Villa, the Lake, the Meeting: Wannsee and the Final Solution* (London: Allen Lane, 2002).
71. *TBJG*, 1942 m. kovo 27 d., TII, 3, p. 561.
72. Žr. Yitzhak Arad, *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps* (Bloomington: Indiana University Press, 1987), p. 68ff.
73. *TBJG*, 1942 m. gegužės 22 d., TII, 4, p. 334.
74. *TBJG*, 1942 m. gegužės 24 d., TII, 4, p. 350.
75. Cituojama kn. Gilbert, *Finest Hour,* p. 1274.
76. *TBJG*, 1941 m. gruodžio 12 d., TII, 2, p. 484.
77. *TBJG*, 1941 m. rugpjūčio 27 d., TII, 1, p. 315.
78. *TBJG*, 1941 m. gruodžio 25 d., TII, 2, p. 580.
79. *TBJG*, 1942 m. sausio 20 d., TII, 3, p. 143.
80. Dokumentų, kuriuose minimos šios valstybinės laidotuvės, ieškokite BArch R 55/1329.

81. *TBJG*, 1941 m. gruodžio 13 d., TII, 2, p. 499; „Das neue Jahr“, 1942 m. sausio 4 d. // Goebbels, *Das eherne Herz*, p. 162–168, 162.
82. *TBJG*, 1942 m. birželio 2 d., TII, 4, p. 342.
83. *TBJG*, 1942 m. birželio 12 d., TII, 4, p. 506. Pasirodo, kad viena iš „ugdymo institucijų“, į kurias buvo išsiųsti Lidicės vaikai, buvo Chelmno mirtininkų stovykla „Vartelande“. Žr. Łucja Pawlicka-Nowak (red.), *Chełmno Witnesses Speak* (Łódź: Konin District Museum, 2004), p. 15.
84. *TBJG*, 1942 m. birželio 10 d., TII, 4, p. 486.
85. Malcolm Muggeridge (red.), *Ciano's Diary, 1939–1943* (London: Heinemann, 1947), 1942 m. balandžio 20 ir balandžio 27 d., p. 458, 460. Gėbelso balandžio 19 d. kalba atkuriama kn. „Das eherne Herz“, p. 286–294; Hitlerio balandžio 26 d. kalba atkuriama kn. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen 1932–1945*, Band II, Zweiter Halbband, p. 1865–1877.
86. Žr. Kershaw, *Hitler 1936–1945*, p. 512.
87. *TBJG*, 1942 m. birželio 30 d., TII, 4, p. 644.
88. *TBJG*, 1942 m. gegužės 30 d., TII, 4, p. 408.
89. *TBJG*, 1942 m. birželio 12 d., TII, 4, p. 507.
90. *TBJG*, 1942 m. birželio 24 d., TII, 4, p. 610–611.
91. *TBJG*, 1942 m. liepos 6 d., TII, 5, p. 66.
92. „Meldungen aus dem Reich (Nr. 312)“, 1942 m. rugpjūčio 27 d. // Boberach, *Meldungen aus dem Reich*, t. 11, p. 4135.
93. Alan Clark, *Barbarossa: The Russian-German Conflict 1941–1945* (Harmondsworth: Penguin, 1966), p. 250.
94. *TBJG*, 1942 m. rugpjūčio 8 d., TII, 5, p. 271.
95. *TBJG*, 1942 m. rugsėjo 13 d., TII, 5, p. 489.
96. Žr. Boelcke, *Wollt Ihr den totalen Krieg?*, p. 275, 279.
97. *TBJG*, 1942 m. rugsėjo 10 d., TII, 5, p. 467.
98. „Der stelle Aufstieg“ // Goebbels, *Das Eherne Herz*, p. 466–472, 472.
99. *TBJG*, 1942 m. lapkričio 6 d., TII, 6, p. 245.
100. Žr. Reck-Malleczewen, *Diary of a Man in Despair*, p. 186; *TBJG*, 1942 m. lapkričio 9 d., TII, 6, p. 254.
101. Heiber, *Goebbels-Reden*, t. 2, p. 125–157; *TBJG*, 1942 m. lapkričio 18 d., TII, 6, p. 308.
102. *TBJG*, 1942 m. lapkričio 19 ir lapkričio 20 d., TII, 6, p. 314–315.

11 SKYRIUS

1. Hassell, *Vom andern Deutschland*, p. 237.
2. Cituojama kn. *History of the United Nations War Crimes Commission and the Development of the Laws of War* (London: HMSO, 1948), p. 106.
3. Žr. Walter Langsam (red.), *Historic Documents of World War II* (Princeton: Van Nostrand, 1958), p. 86–88.
4. Žr. Boelcke, *Wollt Ihr den totalen Krieg?*, p. 322, 328.
5. *TBJG*, 1943 m. sausio 31 d., TII, 7, p. 229–230; Hitlerio proklamaciją žr. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen,* Band II, Zweiter Halbband, p. 1976–1980; o Gėbelso kalbą žr. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 2, p. 158–171.
6. *TBJG*, 1943 m. vasario 3 ir vasario 4 d., TII, 7, p. 248–255; Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen*, Band II, Zweiter Halbband, p. 1985.
7. Sebastian, *Journal 1935–1944,* 1943 m. vasario 4 d., p. 543.
8. Speer, *Inside the Third Reich,* p. 334, 350. Špėras buvo paskirtas pramonės ir ginkluotės ministru po Frico Toto (Fritz Todt) mirties 1942 m. vasarį.
9. Cituojama kn. Gitta Sereny, *Albert Speer: His Battle with Truth* (London: Macmillan, 1995), p. 372.
10. Šie trys vyrai, gyvendami kartu su Hitleriu „Vilko irštvoje“, tapo sargais, ypač kontroliavusiais priėjimą prie Hitlerio ir perduodavusiais jo idėjas kitoms valstybinio aparato dalims. Bormanas 1943 metų pradžioje buvo partijos kanceliarijos direktorius; Hansas Lamersas (Hans Lammers) buvo Reicho kanceliarijos vadovas; Vilhelmas Keitelis (Wilhelm Keitel) – vermachto vyriausiasis vadas. Nepaisant visų šių titulų didingumo, nė vienas iš šių vyrų negarsėjo asmeninėmis idėjomis arba iniciatyva priimant sprendimus. Bormanas mirė 1945 metais; Lamersas buvo nuteistas 20 m. kalėti, bet 1951-aisiais paleistas; Keitelis sušaudytas 1946-aisiais, nuteistas kaip „didžiausias karo nusikaltėlis“ Tarptautinio karo tribunolo Niurnberge.
11. *TBJG*, 1943 m. vasario 19 d., TII, 7, p. 374.
12. Apie Liudendorfo knygą skaitykite Günter Moltmann, „Goebbels Rede zum totalen Krieg am 18. Februar 1943“ // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 12:1 (1960), p. 13–43, 17–18. Apie tai, kaip Gėbelsas anksčiau vartojo frazę „totalinis karas“, žr. jo kalbą 1939 m. gruodžio 22 d., cituojamą kn. Goebbels, *Die Zeit ohne Beispiel,* p. 224–228, 225.
13. *TBJG*, 1943 m. vasario 20 d., TII, 7, p. 377.

14. *TBJG*, 1943 m. vasario 2 d., TII, 7, p. 243.
15. *TBJG*, 1943 m. vasario 13 d., TII, 7, p. 335.
16. Albertas Špėras, cituojama kn. Sereny, *Albert Speer,* p. 371.
17. *TBJG*, 1942 m. gruodžio 19 d., TII, 6, p. 472.
18. Žr. *TBJG*, 1943 m. sausio 23 ir vasario 18 d., TII, 7, p. 177, 369.
19. *TBJG*, 1943 m. vasario 20 d., TII, 7, p. 374.
20. Kalba apie „totalinį karą“ užrašyta kn. Heiber, *Goebbels-Reden*, t. 2, p. 172–208; anksčiau pateikta antisemitinė citata yra p. 182–183.
21. *TBJG*, 1943 m. vasario 19 d., TII, 7, p. 373–375; Speer, *Inside the Third Reich,* p. 337–338.
22. Trumpų garso įrašo ištraukų klausykite kompaktiniame diske, kuris pateiktas prie kn. Jürgen Schebera (red.), *Stimmen des Jahrhunderts: Politiker aus Deutschland 1914–1990* (Berlin: Collection BuchPlus, 1992). Vienas iš istorikų, kuris pripažino Gėbelso antisemitinių komentarų reikšmingumą kalboje apie „totalinį karą“, yra Džefris Herfas (Jeffrey Herf). Žr. straipsnį „The „Jewish War“, p. 69.
23. BArch R 55/612, „Rede des Herrn Ministers“, 1943 m. vasario 19 d.
24. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Extermination,* p. 424–425. Frydlenderis taip pat pažymi, kad kalbos apie „totalinį karą“ pagrindą sudarė antisemitizmas; žr. p. 472–474.
25. „Aus den Tagebüchern eines Schneiders“, 1943 m. kovo 6 d. // Ingrid Hammer, Susanne zur Neiden (red.), „*Sehr selten habe ich geweint.“ Briefe und Tagebücher aus dem Zweiten Weltkrieg von menschen aus Berlin* (Zürich: Schweizer Verlagshaus, 1992), p. 334.
26. *TBJG*, 1943 m. balandžio 9 ir balandžio 14 d., TII, 8, p. 77, 104.
27. Žr., pavyzdžiui, „Un Document Officiel sur Katyn“ // Signal, 12/1943, p. 15–19.
28. *TBJG*, 1943 m. balandžio 27 d., TII, 8, p. 171. Atrodo, kad Gėbelsas čia rašo apie masines GPU aukų iš Besarabijos kapavietes prie Tatarkos, kurios buvo ištirtos rumunų teismo medicinos ekspertų 1943 metų pavasarį ir vasarą.
29. BAK N1118/138, „Weisungen des Herrn Ministers am 25. April 1943“.
30. *TBJG*, 1943 m. gegužės 2 d., TII, 8, p. 197.
31. BAK N1118/138, „Konferenz vom 16. April 1943“.
32. Cituojama str. Herf, „The „Jewish War“, p. 70.

33. *TBJG*, 1943 m. gegužės 14 d., TII, 8, p. 297.
34. Richards and Saunders, *Royal Air Force 1939–1945*, t. 2, p. 280.
35. „Kasablankos direktyva“ atkuriama kn. Charles Webster ir Noble Frankland, *The Strategic Air Offensive against Germany 1939–1945* (London: HMSO, 1961), t. IV, Annexes and Appendices, p. 153–154.
36. *TBJG*, 1943 m. sausio 17 d., TII, 7, p. 132.
37. *TBJG*, 1943 m. kovo 22 d., TII, 7, p. 614–615; Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen*, Band II, Zweiter Halbband, p. 1999–2002.
38. „Meldungen aus dem Reich (Nr. 369)“, 1943 m. kovo 22 d. // Boberach, *Meldungen aus dem Reich*, t. 13, p. 4981–4982.
39. *TBJG*, 1943 m. balandžio 10 d., TII, 8, p. 86.
40. Schaumburg-Lippe, *Dr. G.*, p. 101.
41. *TBJG*, 1943 m. gegužės 3 d., TII, 8, p. 202.
42. *TBJG*, 1943 m. gegužės 14, gegužės 18, gegužės 19 ir gegužės 25 d., TII, 8, p. 293, 316, 322, 358.
43. Arthur Harris, *Bomber Offensive* (London: Collins, 1947), p. 148.
44. BArch R 55/20738, „Die Katastrophe an der Möhnetalsperre und Ruhr (Bericht 2)“, 1943 m. rugpjūčio 27 d.
45. *TBJG*, 1943 m. gegužės 27 d., TII, 8, p. 373.
46. Max Hastings, *Bomber Command* (London: Pan, 1981), E priedas, p. 448; *TBJG*, 1943 m. birželio 26 ir birželio 27 d., TII, 8, p. 542, 550.
47. Richards and Saunders, *Royal Air Force 1939–1945*, t. 3, p. 9.
48. *TBJG*, 1943 m. liepos 29 d., TII, 9, p. 90.
49. „SD-Berichte zu Inlandsfragen vom 2. August 1943“ // Boberach, *Meldungen aus dem Reich*, t. 14, p. 5562.
50. Reck-Malleczewen, *Diary of a Man in Despair*, p. 209.
51. *TBJG*, 1943 m. rugpjūčio 7 d., TII, 9, p. 234.
52. „SD-Berichte zu Inlandsfragen vom 29. Juli 1943“ // Boberach, *Meldungen aus dem Reich*, t. 14, p. 5542.
53. *TBJG*, 1943 m. rugsėjo 1 d., TII, 9, p. 398–399.
54. *TBJG*, 1943 m. rugsėjo 10 d., TII, 9, p. 464–465. Kalba cituojama kn. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen*, Band II, Zweiter Halbband, p. 2035–2039.
55. *TBJG*, 1943 m. spalio 27 d., TII, 10, p. 183–184.
56. Cituojama kn. Langsam, *Historic Documents of World War II*, p. 89–96.

57. Apie Hitlerį ir raketų programą skaitykite kn. Michael Neufeld, *The Rocket and the Reich: Peenemünde and the Coming of the Ballistic Missile Era* (New York: Free Press, 1995).
58. Oven, *Finale Furioso,* p. 113–115.
59. *TBJG*, 1943 m. gegužės 19 d., TII, 8, p. 326–328.
60. Žr. „Un combatant contre le Bolchevisme“ // Signal, 1943 m. Nr. 23, p. 2.
61. *TBJG*, 1943 m. birželio 25 d., TII, 8, p. 537–538.
62. *TBJG*, 1943 m. rugpjūčio 10 d., TII, 9, p. 267.
63. *TBJG*, 1943 m. gegužės 7 d., TII, 8, p. 221. Taip pat žr. Welch, *Propaganda and the German Cinema,* p. 189–197.
64. *TBJG*, 1943 m. birželio 3 d., TII, 8, p. 414.
65. *TBJG*, 1943 m. birželio 8 d., TII, 8, p. 443. Kempfas daug kur laikomas vienu iš didžiųjų dvidešimtojo amžiaus pianistų; jo sąsajos su nacių režimu pabrėžiamos rečiau.
66. Jorgas Frydrichas (Jörg Friedrich) knygoje *Der Brand: Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945* (München: Propyläen, 2002), p. 457, tvirtina, kad vaikų evakuacija iš bombarduojamų miestų buvo „pats nepopuliariausias viso Trečiojo Reicho žingsnis“.
67. *TBJG*, 1943 m. rugpjūčio 24 d., TII, 9, p. 353.
68. Žr. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 2, p. 259–285 kalbą Kaselyje ir p. 286–304 kalbą Hanoveryje; taip pat *TBJG*, 1943 m. lapkričio 6 d., TII, 10, p. 238–239. Po karo Veinrichas buvo internuotas iki 1950 metų; Lauterbacherio karjera buvo permaininga, jis 1950 metais pabėgo į Argentiną, o į Miuncheną grįžo 1956 metais.
69. *TBJG*, 1943 m. lapkričio 23 d., TII, 10, p. 338–339.
70. Martin Middlebrook, *The Berlin Raids: RAF Bomber Command Winter 1943–1944* (London: Cassel, 2001), p. 148.
71. Žr. zoologijos sodo darbuotojų pasakojimus kn. Hans Dieter Schäfer (red.), *Berlin im Zweiten Weltkrieg: Der Untergang der Reichshauptstadt in Augenzeugenberichten* (München: Piper, 1985), p. 159–162, 162–166. Kaizerio Vilhelmo memorialinė bažnyčia ir šiandien tebėra neatstatyta, kaip paminklas bombardavimo aukoms.
72. *TBJG*, 1943 m. lapkričio 24, lapkričio 27, lapkričio 29 ir lapkričio 26 d. įrašai, TII, 10, p. 346, 369, 382, 361.

73. *TBJG*, 1944 m. balandžio 27 d., TII, 12, p. 195.
74. BArch R 55/610, „Reichspropagandaamt Moselland an den Herrn Reichsminister für Volksaufklärung und Propaganda“, 1944 m. balandžio 28 d.
75. Oven, *Finale Furioso,* p. 272–275.
76. *TBJG*, 1944 m. kovo 13 d., TII, 11, p. 462; 1944 m. balandžio 10 ir balandžio 17 d., TII, 12, p. 81, 120.
77. *TBJG*, 1944 m. gegužės 18 d., TII, 12, p. 314.
78. Žr. Erik Levi, *Music in the Third Reich* (Basingstoke: Macmillan, 1994), p. 212–214.
79. *TBJG*, 1944 m. gegužės 25 d., TII, 12, p. 357.
80. Gėbelsas nežinojo šios frazės, paimtos iš T. E. Lorenco (Lawrence), „Septyni išminties bokštai“ (angl. *Seven Pillars of Wisdom,* London: Book Club Associates, 1976), p. 8, bet jis būtų atpažinęs šį jausmą: jis skaitė sutrumpintą Lorenco ankstesnę versiją „Maištas dykumoje“ (vertimą) dar 1934 metais ir laikė ją „pašėlusia, jaudinančia ir sukrečiančia“. *TBJG*, 1934 m. gruodžio 27 d., TI, 3/I, p. 159.
81. Žr., pavyzdžiui, Guderian, *Panzer Leader,* p. 325.
82. *TBJG*, 1944 m. vasario 23 d., TII, 11, p. 332.
83. *TBJG*, 1944 m. kovo 4 d., TII, 11, p. 400–403.
84. Rundštetas buvo vienas iš aukščiausio rango Vokietijos karvedžių. Jis labiausiai pasižymėjo mūšyje dėl Prancūzijos 1940 metais ir vadovavo „pietinei armijos grupei“ pirmaisiais vokiečių įsiveržimo į Sovietų Sąjungą mėnesiais. 1944 m. kovą Rundštetas buvo visos vokiečių kariuomenės Vakarų Europoje vyriausias vadas. Jis dažnai vaizduojamas kaip tipiškiausias politikai abejingas karvedys. Jo ankstyvasis biografas Giunteris Blumentritas (Guenther Blumentritt) visiškai nemini šio ištikimybės pareiškimo Hitleriui. Žr. jo *Von Rundstedt: The Soldier and the Man* (London: Odhams, 1952).
85. *TBJG*, 1944 m. balandžio 18 d., TII, 12, p. 128; taip pat žr. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen,* Band II, Zweiter Halbband, p. 2094.
86. *TBJG*, 1944 m. kovo 4 d., TII, 11, p. 408.
87. *TBJG*, 1944 m. gegužės 3 d., TII, 12, p. 227.
88. Žr. Neufeld, *The Rocket and the Reich,* p. 220–225.
89. *TBJG*, 1944 m. birželio 6 d., TII, 12, p. 405–415.

12 SKYRIUS

1. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 2, p. 340.
2. *TBJG*, 1944 m. birželio 18 d., TII, 12, p. 490–492.
3. *TBJG*, 1944 m. birželio 26 d., TII, 12, p. 551.
4. Evan Mawdsley, *Thunder in the East: The Nazi-Soviet War 1941–1945* (London: Hodder Arnold, 2005), p. 308.
5. *TBJG*, 1944 m. liepos 13 d., TII, 13, p. 105.
6. *TBJG*, 1944 m. liepos 2 d., TII, 13, p. 41.
7. Nacionalinis Vokietijos išlaisvinimo komitetas buvo suformuotas Sovietų Sąjungoje 1943 m. liepą iš vokiečių karo belaisvių ir komunistų emigrantų. Sovietai leido jam publikuoti savo laikraštį ir rengti transliacijas iš Maskvos, skatinančias vokiečių kareivius nutraukti karą. 1945 m. lapkritį komitetas buvo panaikintas, tačiau jo nariai aktyviai veikė Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, ir prisiminimai apie šį komitetą tapo svarbia šios valstybės „antifašistinės“ mitologijos dalimi. Žr. Willy Wolff, *Auf der richtigen Seite: Zum Wirken der Frontorganisation des Nationalkomitees „Freies Deutschland“* (Berlin: Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1985).
8. Žr. Speer, *Inside the Third Reich,* p. 486–496; Oven, *Finale Furioso,* p. 415–430; Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 2, p. 342–359.
9. Kershaw, *Hitler. 1936–1945,* p. 679.
10. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen,* Band II, Zweiter Halbband, p. 2127.
11. Oven, *Finale Furioso,* p. 427.
12. *TBJG*, 1944 m. birželio 20 d., TII, 11, p. 503.
13. Žr. Peter Hoffmann, „Warum miβlang das Attentat vom 20. Juli 1944?“ // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 32:3 (1984), p. 441–462, 461–462.
14. Žr. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen,* Band II, Zweiter Halbband, p. 2132.
15. *TBJG*, 1944 m. liepos 23 d., TII, 13, p. 134–148.
16. *TBJG*, 1944 m. liepos 25, 26 ir rugpjūčio 4 d., TII, 13, p. 165, 173, 223.
17. *TBJG*, 1944 m. rugpjūčio 16 d., TII, 13, p. 245. Harrison, „Alter Kämpfer“ im Widerstand“, p. 422.
18. BArch (buv. BDC) Parteikorrespondenz D 83, Goebbels, Joseph, 29.10.1897, „Vermerk über die Besprechung beim Chef der Reichskanzlei am 31.7.44“, 1944 m. rugpjūčio 2 d.

19. Kochas buvo tas „proletaras“, kuris 1927 metais apkaltino Gėbelsą nesugebėjimu tvarkytis su broliais Štraseriais ir vėliau liūdnai pagarsėjo žvėrišku vadovavimu kaip Reicho komisaras Ukrainoje. 1949 metais jį suėmė britai ir išdavė Lenkijai, ten 1959 metais jis buvo nuteistas mirties bausme. Nuosprendis pakeistas argumentuojant silpna sveikata, ir Kochas mirė Lenkijos kalėjime 1986 metais.
20. *TBJG*, 1944 m. rugsėjo 13 ir rugsėjo 10 d. įrašai, TII, 13, p. 472, 452.
21. *TBJG*, 1944 m. rugsėjo 12 ir rugsėjo 18 d. įrašai, TII, 13, p. 463, 510–511.
22. Kershaw, *Hitler 1936–1945*, p. 729–730. Ovenas rašo, jog Gėbelsas jam papasakojęs „spindinčiomis akimis“, kad šis laiškas „įeis į istoriją“. Žr. *Finale Furioso*, p. 480.
23. *TBJG*, 1944 m. rugsėjo 21 d., TII, 13, p. 536–542.
24. *TBJG*, 1944 m. rugsėjo 25 d., TII, 13, p. 562.
25. Žr. *TBJG*, 1944 m. spalio 12 ir spalio 24 d., TII, 14, p. 83–84, 98.
26. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen,* Band II, Zweiter Halbband, p. 2153–2154.
27. *TBJG*, 1944 m. rugsėjo 12 ir rugsėjo 21 d., TII, 13, p. 464, 535.
28. BArch R 55/1287, „Zeitfolge Wilhelmplatz“, Anlage 3; *TBJG*, 1944 m. lapkričio 13 d., TII, 14, p. 208–209; Oven, *Finale Furioso,* p. 511–512.
29. BArch R 55/1287, „Deutscher Volkssturm Bataillon Propagandaministerium, IV Kompanie“.
30. BArch R 55/1287, „Ausbildungsplan“, 1944 m. gruodžio 11 d.; „Kompaniebefehl Nr. 2“, 1944 m. lapkričio 15 d.; „An Bataillon Wilhelmplatz I, SS-Brigaderführer [sic] Dr. Naumann“, 1944 m. lapkričio 21 d.
31. BArch R 55/1287, „An den Kompanieführer Herrn Dr. Schrade“, 1944 m. gruodžio 9 d.
32. *TBJG*, 1944 m. lapkričio 20 d., TII, 14, p. 244.
33. Apie kalendorių skaitykite korespondencijoje tarp Magdos Gėbels ir Vegelj fon Beheno (Wegelj-von-Behen); apie cigaretes – jos laiške generolui Viunenbergui (Wünnenberg), rašytame 1944 m. lapkričio 3 d., ir anoniminiame laiške be datos, BAK N1118/148.
34. *TBJG*, 1944 m. rugsėjo 23 d., TII, 13, p. 545.
35. *TBJG*, 1944 m. spalio 9 d., TII, 14, p. 64.
36. Žr. Fröhlich, „Joseph Goebbels und sein Tagebuch“, p. 498–499.

37. Žr. BArch R 55/612, „R. p. A. Königsberg meldet:“, 1945 m. sausio 1 d.
38. *TBJG*, 1944 m. gruodžio 2 d., TII, 14, p. 318–334.
39. *TBJG*, 1944 m. gruodžio 4 d., TII, 14, p. 349–350.
40. *TBJG*, 1944 m. gruodžio 19 d., TII, 14, p. 445.
41. Guderian, *Panzer Leader*, p. 381.
42. BAK N118/148, Magda Gėbels Teresai Hofman (Theresa Hoffmann), 1944 m. gruodžio 15 d.
43. BArch R 55/612, „posen meldung nr. 22001 an propamin abt. pro“, 1945 m. sausio 1 d.
44. BArch R 55/612, „posen meldung nr. 22002 an propmin abt. pro“, 1945 m. sausio 1 d.
45. BArch R 55/612, „R. p. A. Köln meldet:“, 1945 m. sausio 1 d.
46. BArch R 55/612, „schw. An propamin“, 1945 m. sausio 1 d.; „R. p. A. Oldenburg meldet:“, 1945 m. sausio 1 d.
47. BArch R 55/612, „rk oslo an das promi“, 1945 m. sausio 1 d.; „Bericht über die Führerrede des RPA Salzburg“, 1945 m. sausio 1 d.; „rpa klagenfurt an pro. min“, 1945 m. sausio 1 d.
48. BArch R 55/612, „posen meldung nr. 22001 an propamin abt. pro“, 1945 m. sausio 1 d.
49. *TBJG*, 1945 m. sausio 1 d., TII, 15, p. 34, 33.
50. Apsiausčiai baigiantis, Hankė pabėgo iš Vroclavo, bet 1945 m. birželį buvo nužudytas čekų partizanų; Greizeris vėliau grąžintas į Pozeną (dabar pervadintą Poznane) ir čia pakartas 1946 m. liepą.
51. BArch R 55/24818, „VI-PROMI SS-Stubaf. Ulenberg. Betr: Lagebericht aus dem unter Fernbeschuß der V-1 und V-2 liegenden London“, 1944 m. gruodžio 11 d.
52. *TBJG*, 1945 m. sausio 23 d., TII, 15, p. 192–195.
53. *TBJG*, 1945 m. sausio 25 d., TII, 15, p. 219.
54. *TBJG*, 1945 m. sausio 28 d., TII, 15, p. 251–257.
55. Guderian, *Panzer Leader*, p. 325.
56. Oven, *Finale Furioso*, p. 559.
57. *TBJG*, 1945 m. vasario 1 d., TII, 15, p. 288–298.
58. *TBJG*, 1945 m. vasario 6 d., TII, 15, p. 323.
59. Oven, *Finale Furioso*, p. 572–573.
60. *TBJG*, 1945 m. vasario 11 ir kovo 5 d., TII, 15, p. 359, 425.

61. *TBJG*, 1945 m. vasario 10 ir vasario 13 d., TII, 15, p. 349, 381.
62. BArch R 55/610, „An die deutsche Bevölkerung!“
63. *TBJG*, 1945 m. kovo 16 d., TII, 15, p. 520.
64. Heiber, *Goebbels-Reden*, t. 2, p. 429–446; Oven, *Finale Furioso*, p. 598.
65. Klemperer, *To the Bitter End*, p. 409.
66. Pergalės pranašystę žr. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen*, Band II, Zweiter Halbband, p. 2206; taip pat „Bericht an das Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda vom 28. März 1945“ // Boberach, *Meldungen aus dem Reich*, t. 17, p. 6732–6744.
67. *TBJG*, 1945 m. kovo 9 d., TII, 15, p. 457–462; David Welch, „Goebbels, Götterdämmerung, and the Deutsche Wochenschauen“ // K. R. M. Short and Stephan Dolezel (red.), *Hitler's Fall: The Newsreel Witness* (London: Croom Helm, 1988), p. 80–99.
68. BArch R 55/619, „An die Hauptreferate Pro. Pol. Pro. G. Betrifft: Propagandistische Beeinflussung des Gegners bei Absetzungsbewegungen“, 1945 m. kovo 16 d.
69. BArch R 55/610, „An das Reichspropagandaamt Oberdonau in Linz. Betrifft: Flugblätter für die Wehrmacht“, 1945 m. kovo 28 d.
70. Žr. susirašinėjimą apie tai BArch (buv. BDC) RKK 2300/0085/16.
71. BArch R 55/619, „Meldepflicht für Evakuierte und Flüchtlinge“, 1945 m. kovo 23 d.
72. Žr. Frederick Taylor, *Dresden, Tuesday 13 February 1945* (London: Bloomsbury, 2004), p. 372.
73. *TBJG*, 1945 m. kovo 12 ir kovo 16 d., TII, 15, p. 480, 521.
74. *TBJG*, 1945 m. kovo 22 d., TII, 15, p. 573–574.
75. *TBJG*, 1945 m. kovo 24 d., TII, 15, p. 586.
76. *TBJG*, 1945 m. balandžio 1 d., TII, 15, p. 659.
77. BAK N1118/148, Magda Gėbels Zeleriui (Zeller), 1945 m. balandžio 9 d.
78. *TBJG*, 1945 m. balandžio 9 d., TII, 15, p. 692.
79. Apie įvairių Gėbelso dienoraščių kopijų likimą po karo skaitykite Fröhlich, „Joseph Goebbels und seine Tagebuch“; Astrid Eckert, Stefan Martens, „Glasplatten im märkischen Sand: Zur Überlieferungsgeschichte der Tageseinträge und Diktate von Joseph Goebbels“ // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 52:3 (2004), p. 479–526.

80. Oven, *Finale Furioso,* p. 646.
81. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 2, p. 447–455.
82. Oven, *Finale Furioso,* p. 651–652.
83. H. R. Trevor-Roper, *The Last Days of Hitler* (London: Pan, 1952), p. 124.
84. „Widerstand um jeden Preis“ // Das Reich, 1945 m. balandžio 22 d.
85. Cituojama kn. Eberle, Uhl, *The Hitler Book,* p. 230.
86. Oven, *Finale Furioso,* p. 654.
87. Speer, *Inside the Third Reich,* p. 611.
88. Hanna Reitsch, *Flugkapitän Hanna Reitsch. Fliegen – mein Leben* (München: Lehmanns Verlag, 1976), p. 359.
89. Traudl Junge, *Until the Final Hour: Hitler's Last Secretary* (London: Phoenix, 2005), p. 168–169.
90. Junge, *Until the Final Hour,* p. 174–175.
91. Klabunde, *Magda Goebbels,* p. 318.
92. Žr. Reitsch, *Flugkapitän Hanna Reitsch,* p. 353–359. Reič paliko bunkerį balandžio 29-osios ankstų rytą su Riteriu fon Greimu (Ritter von Greim), kuris lydėjo ją vizito metu ir buvo Hitlerio paskirtas pakeisti Gėringą liuftvafės vado pareigose. Ji išgyveno ir toliau tęsė lakūnės karjerą po 1945 metų; Greimas 1945 m. gegužę nusižudė.
93. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen,* Band II, Zweiter Halbband, p. 2228.
94. Gėbelsas Haraldui Kvantui, 1945 m. balandžio 28 d., cituojama kn. H. R. Trevor-Roper (red.), *The Goebbels Diaries: The Last Days* (London: Book Club Associates, 1978), p. 329–330.
95. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen,* Band II, Zweiter Halbband, p. 2234, n. 193.
96. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen,* Band II, Zweiter Halbband, p. 2236–2241.
97. Junge, *Until the Final Hour,* p. 184.
98. Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen,* Band II, Zweiter Halbband, p. 2241, n. 213. Trevoras-Roperis cituoja kiek ilgėlesnę versiją; žr. *The Last days of Hitler,* p. 186–187.
99. Žr. Sereny, *Albert Speer,* p. 539; taip pat Eberle, Uhl, *The Hitler Book,* p. 270–271.

100. Eberle, Uhl, *The Hitler Book*, p. 274.
101. Cituojama kn. Eberle, Uhl, *The Hitler Book*, p. 274.
102. Žr. Vasili Chuikov, *The Fall of Berlin* (New York: Ballantyne, 1969), p. 219–255.
103. Sereny, *Albert Speer*, p. 540–541. Liudvigas Štumpfegeris buvo medicinos daktaras, seniau Himlerio asmeninis gydytojas, ir vykdė eksperimentus su žmonėmis Ravensbriuko koncentracijos stovykloje; nuo 1944 metų Hitlerio asmeninis gydytojas. Žuvo gelbėdamasis iš bunkerio 1945 m. gegužės 2 d.
104. Cornelius Ryan, *The Last Battle* (London: New English Library, 1967), p. 375–376. Gėbelso, jo žmonos Magdos ir šešių vaikų tapatybę patvirtino 1945 m. gegužės 8 dieną atliktas skrodimas. Skrodimo metu nustatyta, jog mirtį sukėlė apsinuodijimas cianidu. Žr. Eberle, Uhl, *The Hitler Book*, p. 282.

EPILOGAS

1. Cituojama kn. Christoph Studt (red.), *Das Dritte Reich: Ein Lesebuch zur deutschen Geschichte 1933–1945* (München: Beck, 1995), p. 300.
2. „Proclamation No. 2“ // Official Gazette of the Control Council for Germany, Nr. 1, 1945 m. spalio 29 d., p. 8–19: 17. Plačiau apie „denacifikaciją“ žr. Toby Thacker, *The End of the Third reich: Defeat, Denazification, and NuremberG, January 1944–November 1946* (Srtoud: Tempus, 2006).
3. „Law No. 2“ // Official Gazette of the Control Council for Germany, Nr. 1, 1945 m. spalio 29 d., p. 19–21.
4. Cituojama kn. Werner Jochmann, *Nationalsozialismus und Revolution: Ursprung und Geschichte der NSDAP in HamburG, 1922–1933. Dokumente* (Frankfurt-am-Main: Europäische Verlag, 1963), p. 209.
5. *Heil! A Picture Book Compiled from Authentic Material* (London: John Lane, 1934), p. 50.
6. Otto Strasser, *Hitler and I* (London: Jonathan Cape, 1940), p. 95, 100.
7. Hanfstaengl, *Hitler: The Missing Years*, p. 224.
8. Cituojama kn. Gay, *Weimar Culture*, p. 144.
9. Fromm, *Blood and Banquets*, p. 30–31.
10. Lochner, *The Goebbels Diaries*, p. xxiv–xxv.
11. Rumboldas Saimonui (Simon), 1933 m. kovo 14 d. // *Documents on British Foreign Policy 1919–1939, Second Series*, t. IV, 1932–1933 (London: HMSO, 1950), p. 453.

12. Ogilvis-Forbsas Halifaksui, 1939 m. sausio 3 d. // *Documents on British Foreign Policy 1919–1939, Third Series,* t. III, 1938–1939, p. 561–564, 563.
13. Reinhard Spitzy, *How We Squandered the Reich* (Norwich: Russell, 1997), p. 86.
14. Klemperer, *I Shall Bear Witness,* p. 172.
15. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich,* p. 123.
16. Salkeld, *A Portrait of Leni Riefenstahl,* p. 105; Prieberg, *Trial of Strength,* p. 293.
17. Riess, *Joseph Goebbels,* p. 2.
18. Trevor-Roper, *The Goebbels Diaries: The Last Days,* p. xvii, xx.
19. Richie, *Faust's Metropolis,* p. 388.
20. Heiber, *Joseph Goebbels,* p. 25.
21. Klaus Fischer, *Nazi Germany: A New History* (London: Constable, 1996), p. 201. Citatą, kurią nurodė Heiberis, galime rasti kn. Joseph Goebbels, *Michael. Ein deutsches Schicksal in Tagebuchblättern,* p. 31.
22. Žr. Fest, „Joseph Goebbels: Eine Porträtskizze", p. 566–572.
23. Bärsch, *Der junge Goebbels.*
24. Barth, *Goebbels und die Juden.*
25. Žr. Herf, „The „Jewish War", p. 60.
26. Steigmann-Gall, *The Holy Reich,* p. 21, 20, 252, 53, 84, 124. Vienas iš Šteigmano pateiktos Gėbelso analizės nesklandumų yra tas, kad neaiškios nuorodos apie šį žmogų išmėtytos po visą knygą. Nuoseklesnę analizę galite rasti p. 20–22. Taip pat žr. Hexham, „Inventing „Paganists".
27. Žr. Michel, *Vom Poeten zum Demagogen,* p. 127–130.
28. Riess, *Joseph Goebbels,* p. 25.
29. Klabunde, *Magda Goebbels,* p. 61–63.
30. BAK N1118/70, „Erinnerungsblätter". Frydrichas Gundolfas (Friedrich Gundolf) buvo žydas literatūros istorikas, kurio vadovaujamas Gėbelsas studijavo Heidelberge.
31. Žr. Heiber, *Goebbels-Reden,* t. 2, p. 7–14, 11–12.
32. *TBJG,* 1939 m. rugsėjo 1 d., TI, 7, p. 88.
33. Naujausią pasakojimą apie šį incidentą skaitykite kn. Evans, *The Third Reich in Power,* p. 699–700.
34. Žr. Robert Gellately, *Backing Hitler: Consent and Coercion in Nazi Germany* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2002), p. 27.

35. Lochner, *The Goebbels Diaries,* p. xxv; Gellately, *Backing Hitler,* p. 127–128.
36. Trevor-Roper, *The Goebbels Diaries: The Last Days,* p. xvii.
37. *TBJG*, 1944 m. gruodžio 4 d., TII, 14, p. 349–350.
38. *TBJG*, 1939 m. lapkričio 2 d., TI, 7, p. 178.
39. Riess, *Joseph Goebbels,* p. 2.
40. Robert Gellately (red.), *The Nuremberg Interviews: An American Psychiatrist's Conversations with the Defendants and Witnesses* (London: Pimlico, 2006), p. 114–118.
41. *Trial of Major War Criminals,* t. 22, p. 404. Adamas Tūzas stačiokiškai tvirtina, kad Špėras „Niurnberge išsisuko nuo kilpos"; jis apibūdina Špėro komentarus apie technologiją kaip „įmantrų apgaulingos filosofijos proveržį" // Tooze, *Wages of Destruction,* p. 552.
42. *Trial of the Major War Criminals,* t. 2, p. 211.
43. Žr. „Wilhelmplatz 8/9: At the Headquarters of Reich Minister dr. Goebbels" // S. L. Meyer (red.), *The Best of Signal: Hitler's Wartime Picture Magazine* (Greenwich, Connecticut: Bison, 1984). Deja, šioje knygoje, kur pateikiama daug straipsnių iš žurnalo *Signal* leidimo anglų kalba, puslapiai nenumeruoti ir straipsniai nedatuojami. Šis konkretus straipsnis, rodos, publikuotas 1941 metų pabaigoje arba 1942 metų pradžioje.
44. *Trial of the Major War Criminals,* t. 13, p. 93, 95.
45. Žr. Fričės liudijimą kn. *Trial of the Major War Criminals,* t. 17, p. 149–178.
46. Žr. Ernst Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich* (Frankfurt-am-Main: Fischer, 2003), p. 169.
47. Reuth, *Goebbels,* p. 361.
48. Heiden, *Der Fuehrer,* p. 289, 290.
49. J. p. Stern, *Hitler: The Führer and the People* (London: Collins, 1975), p. 36.
50. Lochner, *The Goebbels Diaries,* p. xxv.
51. Dytrichas Orlovas tvirtina, kad tai buvo „akivaizdžiai paties Hitlerio idėja". Žr. *The History of the Nazi Party,* T. 1, 1919–1933, p. 249, n. 46.
52. Meissner, *Magda Goebbels,* p. 118.
53. Abu dienoraščiai cituojami straipsnyje Susanne zur Nieden, „Chronistinnen des Krieges. Frauen-tagebücher im Zweiten Weltkrieg" // Hans Erich Volkmann (red.), *Ende des Dritten Reiches – Ende des Zweiten Weltkrieges. Eine perspektive Rückschau* (München: Piper, 1995), p. 835–860: 845.

54. *TBJG*, 1945 m. kovo 10, kovo 28, kovo 29, kovo 31 ir balandžio 8 d., TII, 15, p. 468, 612, 630, 646, 681.
55. Bankier, *The Germans and the Final Solution*, p. 153.
56. Bankier, *The Germans and the Final Solution*, p. 145.
57. Peter Fritzsche, *Life and Death in the Third Reich* (Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 2008). Citata paimta iš p. 267.
58. Goebbels, „Die Führerfrage“ // *Die zweite Revolution*, p. 5–8. Taip pat žr. Bärsch, *Der junge Goebbels*, p. 73–74.
59. *Das Deutschland Adolf Hitlers: Die ersten vier Jahre des Dritten Reiches* (München: Franz Eher, 1937), p. 57.
60. Šiame kontekste Piterio Gėjaus (Peter Gay) diskusija apie „sūnaus maištą“ („The Revolt of the Son“) leidinyje *Weimar Culture*, p. 107–124, gali duoti naudos, nors joje Gėbelsas tiesiogiai nenurodomas.
61. Ron Rosenbaum, *Explaining Hitler: The Search for the Origins of his Evil* (London: Papermac, 1999), p. 385–389.
62. *TBJG*, 1942 m. kovo 27 d., TII, 3, p. 561.
63. Klemperer, *To the Bitter End*, 1945 m. kovo 21 d., p. 417.
64. Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, t. 1, p. 41.
65. *TBJG*, 1941 m. birželio 16 d., TI, 9, p. 377–379.
66. *TBJG*, 1942 m. rugpjūčio 21 d., TII, 5, p. 378.
67. *TBJG*, 1944 m. kovo 13 d., TII, 11, p. 462.
68. *TBJG*, 1945 m. kovo 14 d., TII, 15, p. 498.
69. Žr. Martin Gilbert, *The Holocaust: The Jewish Tragedy* (London: Fontana, 1987), p. 793, 805–806.
70. Götz Aly, *Hitler's Beneficiaries: How the Nazis Bought the German People* (London: Verso, 2007). Šios knygos originalus vokiškas pavadinimas *Hitlers Volksstaat* („Hitlerio tautos šalis“) tiksliau apibendrina jos esmę.
71. BAK N1118/148, Irmgarda Veldė (Irmgard Welde) Magdai Gėbels 1942 m. sausio 24 d.
72. Šis laiškas, rašytas 1943 m. sausio 9 d., cituojamas kn. Central Commission for the Investigation of German Crimes in Poland (red.), *German Crimes in Poland* (1946–1947), žr. www.nizkor.org/hweb/camps/chelmno/report.html, prieiga per internetą 2008 m. liepos 27 d.
73. *TBJG*, 1931 m. rugsėjo 16 d., TI, 2/II, p. 100.

74. Goebbels, „Der Generalstab“ // Wege ins Dritte Reich, p. 7–9; šis trumpas fragmentas pirmą kartą pasirodė laikraštyje „Nationalsozialistische Briefe“, 1926 m. gegužės 15 d.
75. *TBJG*, 1932 m. rugsėjo 2 d., TI, 2/II, p. 354.

Bibliografija

Nespausdinti šaltiniai

Kaip rašoma 12 skyriuje, Gėbelsas pasistengė sunaikinti didžiumą savo asmeninių užrašų Berlyne 1945 metų balandį, beveik visai prieš savo mirtį. Išlikę dokumentai, liudijantys apie jo gyvenimą, išmėtyti po daugybę archyvų visame pasaulyje, bet pilniausia asmeninė kolekcija saugoma Koblenco federaliniame archyve (Bundesarchiv Koblenz) pavadinimu „Nachlass Joseph Goebbels, Bestand N 1118“. Čia yra laiškų, Gėbelso rašytų tėvui, Richardui Flisgesui, Ankai Štalherm, Elsei Jankei bei Olgi Esenvein ir gautų iš šių asmenų, pranešimų iš mokyklos, jaunystės laikų eilėraščių rankraščių ir kitų rašinių, taip pat „Erinnerungsblätter“ rankraštis, autobiografinis pasakojimas apie jo gyvenimą iki 1923 metų spalio. Tarp Koblenco archyvo medžiagos taip pat saugomi Propagandos ministerijos dokumentai nuo 1943 metų; dokumentai iš teisminės Gėbelso bylos Berlyne 1931 metais ir dokumentai nuo 1939 iki 1945 metų. Visai neseniai prie šios kolekcijos buvo pridėtos kelios bylos su Magdos Gėbels susirašinėjimais. Toliau nurodytoje publikacijoje pateikiama visos šios kolekcijos apžvalga:

Gregor Pickro (red.), *Nachlass Joseph Goebbels (1897–1945), Bestand N1118. Vorläufiges Verzeichnis* (Koblenz: Bundesarchiv Koblenz, 2007).

Iki šiol didžiausi ir svarbiausi šios kolekcijos šaltiniai yra Gėbelso 1923–1945 metų dienoraščio mikrofilmai, kurie dabar suredaguoti ir paskelbti šiose dviejose serijose:

Fröhlich, Elke (red.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels: Teil I, Aufzeichnungen 1923–1941* (München: Saur, 1998–2006), 14 tomų;
Fröhlich, Elke (red.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels: Teil II, Diktate 1941–1945* (München: Saur, 1993–1998), 15 tomų.

Šie 29 tomai pateikia rašytinį viso brandaus Gėbelso gyvenimo paveikslą beveik be pertrūkių. Ankstyvųjų metų dienoraštyje Gėbelsas rašydavo ne kasdien, tačiau daž-

nai pateikdavo praėjusių kelių dienų įspūdžių santrauką viename įraše. Vėliau jo įrašai tapo ilgesni ir išsamesni, netgi buvo kelios dienos, kai jis nerašė – arba po 1941 metų liepos nediktavo – savo ilgo įrašo. Yra dienoraščio skyrių, ypač apie 1942-ųjų lapkritį, kuriuos redaktoriams buvo itin sunku atkurti, kadangi stiklo plokštelės, ant kurių įrašai buvo fotografuojami, apgadintos, o ypač paskutiniųjų kelių Gėbelso gyvenimo mėnesių dienoraščiui trūksta ištisų skyrių.

Berlyno federaliniame Užsienio reikalų ministerijos archyve (Bundesarchiv, Außenstelle Berlin) yra nemažai bylų, kuriose galimai minimas Gėbelsas, skyriuje R (Abteilung R) pavadinimu „Deutsches Reich 1495–1945“. Aš naudojau dokumentus iš tokių įrašų grupių:

R 55 Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda (R 55 Tautos švietimo ir propagandos ministerija)

2 Ministeramt (2 ministerijos žinyba)
3 Staatsekretäre (3 valstybės sekretoriai)
7 Abteilung Propaganda (7 Propagandos skyrius)
18 Abteilung Reichsverteidigung (18 Reicho gynybos skyrius)
19 Abteilung für die besetzten Ostgebiete (19 Užimtų Rytinių provincijų reikalų skyrius)

Buvusio Berlyno dokumentų centro, dabar Berlyno federalinio Užsienio reikalų ministerijos archyvo (Bundesarchiv, Außenstelle Berlin), kolekcijoje yra labai nedaug dokumentų, kuriuose tiesiogiai minimas Gėbelsas. Dokumentus galima rasti šiuose skyriuose:

NS 26 Hauptarchiv der NSDAP (Pagrindinis Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos archyvas)
D 51 Oberstes Parteigericht (Partijos pulkininkų teismas)
D 83 Parteikorrespondenz (Partijos korespondencija)

Taip pat naudojau šiuos dokumentus iš Reicho kultūros kabineto darbuotojų bylų:

Jochum, Eugen, RKK 2300/0085/16.

Laikraščiai ir žurnalai

Das Reich

Der Angriff

Der unbekannte S. A. Mann

Heim und Welt: Blätter für die deutsche Frau

Signal

The Times

Völkischer Beobachter

Publikuoti dokumentai

Boberach, Heinz (red.), *Meldungen aus dem Reich. Die geheimen Lageberichte des Sicherheits-dienstes der SS 1938–1945* (Herrsching: Manfred Pawlak, 1984), 17 tomų.

Boelcke, Willi (red.), *Wollt Ihr den totalen Krieg? Die geheimen Goebbels-Konferenzen 1939–43* ([1967] Herrsching: Manfred Pawlak, 1989).

Broszat, Martin, „Die Anfänge der Berliner NSDAP", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 8:1 (1960), p. 85–118.

Buchheim, Hans, „Ein NS-Funktionär zum Niemöller-Prozess", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 4:3 (1956), p. 307–315.

Dahm, Volker, Feiber, Albert, Mehringer, Hartmut, ir Möller, Horst (red.), *Die tödliche Utopie. Bilder, Texte, Dokumente, Daten zum Dritten Reich* (Munich: Verlag Dokumentation Obersalzberg im Institut für Zeitgeschichte, 2008).

Das Dentschland Adolf Hitlers: Die ersten vier Jahre des Dritten Reiches (Munich: Franz Eher, 1937).

Documents Concerning German-Polish Relations and the Outbreak of Hostilities between Great Britain and Germany on September 3, 1939 (London: HMSO, 1939)

Documents Diplomatiques Français 1932–1939, Ire Série (1932–1935) (Paris: Imprimerie Nationale, 1964–1984).

Documents on British Foreign Policy 1919–1939, Second Series (London: HMSO, 1946–1984).

Documents on British Foreign Policy 1919–1939, Third Series (London: HMSO, 1949–1961).

Dümling, Albrecht, ir Girth, Peter (red.), *Entartete Musik. Zur Düsseldorfer Ausstellung von 1938. Eine kommentierte Rekonstruktion* (Düsseldorf: leidėjas nenurodomas, 1988).

Gellately, Robert (red.), *The Nuremberg Interviews: An American Psychiatrist's Conversations with the Defendants and Witnesses* (London: Pimlico, 2006).

History of the United Nations War Crimes Commission and the Development of the Laws of War (London: HMSO, 1948).

Jochmann, Werner, *Nationalsozialismus und Revolution: Ursprung und Geschichte der NSDAPin Hamburg, 1922–1933*. Dokumente (Frankfurt-am-Main: Europäische Verlag, 1963).

Kaes, Anton, Jay, Martin ir Dimendberg, Edward (red.), *The Weimar Republic Sourcebook* (Berkeley and London: University of California Press, 1995).

Kühnl, Reinhard, „Zur Programmatik der nationalsozialistischen Linken: Das Strasser-Programm von 1925/26", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 14:3 (1966), p. 317–333.

Lane, Barbara Miller ir Rupp, Leila (red.), *Nazi Ideology before 1933: A Documentation* (Manchester: Manchester University Press, 1978).

Langsam, Walter (red.), *Historic Documents of World War II* (Princeton: Van Nostrand, 1958).

Noakes, Jeremy ir Pridham, Geoffrey (red.), *Nazism 1919–1945: A Documentary Reader* (pataisytas leidimas, Exeter: Exeter University Press, 1994), 4 tomai.

Official Gazette of the Control Council for Germany, No. 1, 1945 m. spalio 29 d.

The Persecution of the Catholic Church in the Third Reich: Facts and Documents (London: Burns Oates and Washbourne, 1942).

Schebera, Jürgen (red.), *Stimmen des Jahrhunderts: Politiker aus Deutschland 1914–1990* (Berlin: Collection BuchPlus, 1992).

Strauss, Walter, „Das Reichsministerium des Innern und die Judengesetzgebung: Aufzeichnungen von Dr. Bernhard Lösener", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 9:3 (1961), p. 262–313.

Trevor-Roper, H. R. (red.), *Hitler's War Directives 1939–1945* ([1964] London: Pan, 1966).

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946 (Nuremberg: International Military Tribunal, 1947), 22 tomai.

Webster, Charles ir Frankland, Noble, *The Strategic Air Offensive against Germany 1939–1945* (London: HMSO, 1961), IV tomas, Annexes and Appendices.

Wulf, Josef (red.), *Musik im Dritten Rech. Eine Dokumentation* (Gütersloh: Mohn Verlag, 1963).

Kalbos, laiškai, dienoraščiai ir kita literatūra iki 1945 metų

Abel, Theodore (red.), *Why Hitler Came into Power* ([1938] Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1986).

Bade, Wilfried, *Joseph Goebbels* (Lübeck: Charles Coleman, 1933).

Baynes, Norman (red.), *The Speeches of Adolf Hitler, April 1922–August 1939* (London: Oxford University Press, 1942).

Brady, Robert, *The Spirit and Structure of German Fascism* (London: Victor Gollancz, 1937).

Brügel, Johann Wilhelm ir Frei, Norbert, „Berliner Tagebuch 1932–1934: Aufzeichnungen des tschechoslowakischen Diplomaten Camill Hoffmann", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 36:1 (1988), p. 131–183.

Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918–1934* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1970).

Colville, John, *The Fringes of Power: 10 Downing Street Diaries 1939–1955* (New York and London: Norton, 1985).

Deuerlein, Ernst (red.), *Der Aufstieg der NSDAP in Augenzeugenberichten* (Munich: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974).

Dodd, William ir Dodd, Martha, *Ambassador Dodd's Diary, 1933–1938* (London: Victor Gollancz, 1941).

Domarus, Max, *Hitler: Reden und Proklamationen 1932–1945* (Wiesbaden: Löwit, 1973), Band II, Untergang, Zweiter Halbband 1941–1945.

Domarus, Max, *Hitler: Speeches and Proclamations 1932–1945. The Chronicle of a Dictatorship* (vert. Wilcox ir Gilbert, London: Tauris, 1992), 4 tomai.

Fromm, Bella, *Blood and Banquets: A Berlin Social Diary* ([1943] New York: Carol, 1990).

Geissmar, Berta, *The Baton and the Jackboot: Recollections of Musical Life* (London: Hamilton, 1944).

Goebbels, Joseph, *Das kleine abc des Natiunalsozialisten* (Elberfeld: Verlag der Nationalsozialistischen Briefe, data nenurodoma).

Goebbels, Joseph, *Die zweite Revolution. Briefe an Zeitgenossen* (Zwickau: Streiter-Verlag, 1926).

Goebbels, Joseph, *Lenin oder Hitler?* (Zwickau: Streiter-Verlag, 1926).

Goebbels, Joseph, *Wege ins Dritte Reich* (Munich: Eher Verlag, 1927).

Goebbels, Joseph (red.), *Das Buch Isidor. Ein Zeitbild voll Lachen und Hass* (Munich: Franz Eher, 1928).

Goebbels, Joseph, *Michael. Ein deutsches Schicksal in Tagebuchblättern* ([1929] 17 leid., Munich: Franz Eher, 1942).

Goebbels, Joseph (red.), *Knorke. Ein neues Buch Isidor für Zeitgenossen* (Munich: Franz Eher, 1931).

Goebbels, Joseph, *Kampf um Berlin. Der Anfang* (Munich: Franz Eher, 1932).

Goebbels, Joseph, *Revolution der Deutschen. 14 Jahre Nationalsozialismus* (Oldenburg: Stalling, 1933).

Goebbels, Joseph, *„Goebbels spricht". Reden aus Kampf und Sieg* (Oldenburg: Stalling, 1933).

Goebbels, Joseph, *Signale der neuen Zeit. 25 ausgewählte Reden* (Munich: Franz Eher, 1934).

Goebbels, Joseph, *Das erwachende Berlin* (Munich: Franz Eher, 1934).

Goebbels, Joseph, *Rassenfrage und Weltpropaganda* (Langensalza: Beyer and Mann, 1934).

Goebbels, Joseph, *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei. Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern* (Munich: Franz Eher, 1934).

Goebbels, Joseph, *My Part in Germany's Fight* (vert. Fiedler, London: Paternoster, 1935).

Goebbels, Joseph, *Wesen und Gestalt des Nationalsozialismus* (Berlin: Junker and Dünnhaupt, 1935).

Goebbels, Joseph, *Der Angriff* (Munich: Franz Eher, 1936).

Goebbels, Joseph, *Wetterleuchten. Zweiter Band „Der Angriff"* (Munich: Franz Eher, 1939).

Goebbels, Joseph, *Die Zeit ohne Beispiel. Reden und Aufsätze aus den Jahren 1939/40/41* (Munich: Franz Eher, 1941).

Goebbels, Joseph, *Das eherne Herz. Reden und Aufsätze aus den Jahren 1941/42* (Munich: Franz Eher, 1943).

Goebbels, Joseph, *Dreißig Kriegsartikel für das deutsche Volk* (Munich: Franz Eher, 1943).

Goebbels, Joseph, *Der steile Aufstieg. Reden und Aufsätze aus den Jahren 1942/43* (Munich: Franz Eher, 1943).

Hammer, Ingrid, ir Neiden, Susanne (red.), *„Sehr selten habe ich geweint". Briefe und Tagebücher aus dem Zweiten Weltkrieg von Menschen aus Berlin* (Zurich: Schweizer Verlagshaus, 1992).

von Hassell, Ulrich, *Vom andern Deutschland. Aus den nachgelassenen Tagebüchern 1938-1944 von Ulrich von Hassell* (Vienna: Humboldt, 1948).

Heiber, Helmut (red.), *The Early Goebbels Diaries: The Journal of Joseph Goebbels from 1925–1926* (vert. Watson, London: Weidenfeld and Nicolson, 1962).

Heiber, Helmut (red.), *Goebbels-Reden, Band 1: 1932–1939* (Düsseldorf: Droste Verlag, 1971).

Heiber, Helmut (red.), *Goebbels-Reden, Band 2: 1939–1945* (Düsseldorf: Droste Verlag, 1972).

Heiden, Konrad, *Der Fuehrer: Hitler's Rise to Power* (vert. Manheim, Boston: Houghton and Mifflin, 1944).

Heil! A Picture Book Compiled from Authentic Material (London: John Lane, 1934).

Henderson, Nevile, *Failure of a Mission: Berlin 1937–1939* (London: Hodder and Stoughton, 1940).

Hesse, Hermann, *Peter Camenzind* ([1904] vert. Strachan, London: Peter Owen, 1961).

Hesse, Hermann, *Der Steppenwolf* ([1927] Frankfurt-am-Main: Suhrkamp, 1977).

Hinkel, Hans, ir Bley, Wulf, *Kabinett Hitler!* (Berlin: Verlag Deutsche Kultur-Wacht, 1933).

Jünger, Ernst, *Storm of Steel* ([1920] vert. Hofmann, London: Penguin, 2004).

Jungnickel, Max, *Goebbels* (Leipzig: Kittler, 1933).

Klemperer, Victor, *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer 1933–41* (vert. Chalmers, London: Book Club Associates, 1998).

Klemperer, Victor, *To the Bitter End: The Diaries of Victor Klemperer 1942–45* (vert. Chalmers, London: Book Club Associates, 1998).

Klemperer, Victor, *The Language of the Third Reich. LTI – Lingua Tertii Imperii: A Philologist's Notebook* (vert. Brady, London: Continuum, 2002).

Klepper, Jochen, *Unter dem Schatten Deiner Flügel: Aus den Tagebüchern der Jahre 1932–1942* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1956).

Lippert, Julius, *Im Strom der Zeit. Erlebnisse und Eindrücke* (Berlin: Dietrich Reimer, 1942).

Lochner, Louis (red.) *The Goebbels Diaries* (London: Hamish Hamilton, 1948).

Maier-Hartmann, Fritz, *Dokumente der Zeitgeschichte* (Munich: Franz Eher Verlag, 1938).

Maier-Hartmann, Fritz, *Dokumente des Dritten Reiches* (Munich: Franz Eher Verlag, 1939).

Mayer, S. L. (red.), *The Best of Signal: Hitler's Wartime Picture Magazine* (Greenwich, Connecticut: Bison, 1984).

Mühlberger, Detlef, *Hitler's Voice: The Völkischer Beobachter 1920–1933* (Oxford: Peter Lang, 2004), 2 tomai.

Muggeridge, Malcolm (red.), *Ciano's Diary, 1939–1943* (London: Heinemann, 1947).

Natorp, Paul, „Hoffnungen und Gefahren unserer Jugendbewegung", Kindt, Werner (red.), *Grundschriften der Deutschen Jugendbewegung* (Düsseldorf and Cologne: Eugen Diederich, 1963), p. 129–147.

Niemöller, Martin, *Vom U-Boot zur Kanzel* (Berlin: Martin Warner, 1934).

Niemöller, Martin, ... *daß wir an Ihm bleiben! Sechzehn Dahlemer Predigten* (Berlin: Martin Warner, 1935).

Niemöller, Martin, *Alles und in allen Christus! Fünfzehn Dahlemer Predigten* (Berlin: Martin Warner, 1935).

Niemöller, Martin ir Dibelius, Otto, *Wir rufen Deutschland zu Gott* (Berlin: Martin Warner, 1937).

Reck-Malleczewen, Friedrich, *Diary of a Man in Despair* (vert. Rubens, London: Duckworth, 2001).

Reich-Ranicki, Marcel (red.), *Meine Schulzeit im Dritten Reich: Erinnerungen deutscher Schriftsteller* (Cologne: Kiepenheuer & Witsch, 1988).

Schäfer, Hans Dieter, *Berlin im Zweiten Weltkrieg: Der Untergang der Reichshauptstadt in Augenzeugenberichten* (Munich: Piper, 1985).

Sebastian, Mihail, *Journal 1935–1944* ([1996] vert. Camiller, London: Pimlico, 2003).

Seraphim, Hans-Günther (red.), *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs 1934/35 und 1939/40* (Munich: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1964).

Shirer, William, *Berlin Diary 1934–1941* ([1941] London: Sphere, 1970).

Smith, Howard, *Last Train from Berlin* ([1942] London: Phoenix press, 2000).

Spengler, Oswald, *The Decline of the West* (vert. Atkinson, London: George Allen and Unwin, [1928]), 2 tomai.

Strasser, Otto, *Hitler and I* (vert. David ir Mosbacher, London: Jonathan Cape, 1940).

Trevor-Roper, H. R. (red.), *The Goebbels Diaries: The Last Days* (vert. Barry, London: Book Club Associates, 1978).

Tyrell, Albrecht, *Führer befiehl... Selbstzeugnisse aus der „Kampfzeit" der NSDAP* (Düsseldorf: Droste Verlag, 1969).

Victor Serge: Witness to the German Revolution (vert. Birchall, London: Redwords, 2000).

Ward Price, G., *I Know these Dictators* (London: Harrap, 1937).

Prisiminimai po 1945 metų

Bannister, Sybil, *I lived under Hitler: An Englishwoman's Story* (London: Rockliff, 1957).

Borresholm, Boris ir Nichoff, Karena (red.), *Dr. Goebbels. Nach Aufzeichnungen aus seiner Umgebung* (Berlin: Journal, 1949).

Chuikov, Vasili, *The Fall of Berlin* ([1965] vert. Kisch, New York: Ballantyne, 1969).

Churchill, Winston, *The Second World War* (London: Cassell, 1949), 6 tomai.

Delmer, Sefton, *Trail Sinister: An Autobiography* (London: Secker and Warburg, 1961).

Dietrich, Otto, *12 Jahre mit Hitler* (Munich: Isar Verlag, 1955).

Eberle, Hendrik ir Uhl, Matthias (red.), *The Hitler Book: The Secret Dossier Prepared for Stalin* (vert. MacDonogh, London: John Murray, 2006).

François-Poncet, André, *Souvenirs d'une Ambassade à Berlin* (Paris: Flammarion, 1946).

Guderian, Heinz, *Panzer Leader* ([1951] vert. Fitzgibbon, London: Futura, 1974).

Hanfstaengl, Ernst, *Hitler: The Missing Years* (London: Eyre and Spottiswoode, 1957).

Harris, Arthur, *Bomber Offensive* (London: Collins, 1947).

Junge, Traudl (su Müller, Melissa), *Until the Final hour: Hitler's Last Secretary* ([2002] vert. Bell, London: Phoenix, 2005).

Krebs, Albert, *Tendenzen und Gestalten der NSDAP* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1959).

Meyer, Ernst Hermann, *Kontraste, Konflikte: Erinnerungen, Gespräche, Kommentare* (Berlin: Verlag Neue Musik, 1979).

von Oven, Wilfred, *Finale Furioso. Mit Goebbels bis zum Ende* (Tübingen: Grabert Verlag, 1974).

Pawlicka-Nowak, Łucja (red.), *Chełmno Witnesses Speak* (vert. Golden ir Kamiński, Łodź: Konin District Museum, 2004).

Reitsch, Hanna, *Flugkapitän Hanna Reitsch. Fliegen – mein Leben* (4 leidimas, Munich: Lehmanns Verlag, 1976).

Riefenstahl, Leni, *The Sieve of Time: The Memoirs of Leni Riefenstahl* (London: Qartet Books, 1992).

Schacht, Hjalmar, *My First Seventy-six Years: The Autobiogaphy of Hjalmar Schacht* (vert. Pike, London: Allan Wingate, 1955).

zu Schaumburg-Lippe, Prinz Friedrich Christian, *Dr. G. Ein Porträt des Propagandaministers* (Wiesbaden: Limes Verlag, 1963).

Speer, Albert, *Inside the Third Reich* ([1969] vert. Winston and Winston, New York: Avon, 1971).

Spitzy, Reinhard, *How We Squandered the Reich* (vert. Waddington, Norwich: Russell, 1997).

Studt, Christoph (red.), *Das Dritte Reich: Ein Lesebuch zur deutschen Geschichte 1933–1945* (Munich: Beck, 1995).

Papildoma literatūra

Altstedt, Thomas, *Joseph Goebbels. Eine Biographie in Bildern* (Berg: Druffel, 1999).

Aly, Götz, *Hitler's Beneficiaries: How the Nazis Bought the German People* (vert. Chase, London: Verso, 2007).

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983).

Arad, Yitzhak, *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps* (Bloomington: Indiana University Press, 1987).

Bärsch, Claus-Ekkehard, *Der junge Goebbels. Erlösung und Vernichtung* (Munich: Fink, 2004).

Bankier, David, *The Germans and the Final Solution: Public Opinion under Nazism* (Oxford: Blackwell, 1996).

Barnett, David, „Joseph Goebbels: Expressionist Dramatist as Nazi Minister of Culture", *New Theatre Quarterty*, 17:2 (2001 m. gegužė), p. 161–169.

Barth, Christian, *Goebbels und die Juden* (Paderborn: Schöningh, 2003).

Behrenbeck, Sabine, *Der Kult um die toten Helden: Nationalsozialistische Mythen, Riten und Symbole 1923 bis 1945* (Greifswald: SH-Verlag, 1996).

Bergmeier, Horst ir Lotz, Rainer, *Hitler's Airwaves: The Inside Story of Nazi Radio Broadcasting and Propaganda Swing* (New Haven and London: Yale University Press, 1997).

Bessel Richard, *Nazism and War* (London: Phoenix, 2005).

Bjork, James ir Gerwarth, Robert, „The Annaberg as a German-Polish *Lieu de Mémoire*", *German History,* 25:3 (2007), p. 372–400.

Blumentritt, Guenther, *Von Rundstedt: The Soldier and the Man* (vert. Reavely, London: Odhams, 1952).

Böhnke, Wilfried, *Die NSDAP im Ruhrgebiet 1920–1933* (Bonn: Verlag Neue Gesellschaft, 1974).

Bollmus, Reinhard, „Alfred Rosenberg: National Socialism's „Chief Ideologue"?" Smelser, Ronald ir Zitelmann, Rainer (red.), *The Nazi Elite* (London: Macmillan, 1993), p. 183–193.

Bramsted, Ernest, *Goebbels and National Socialist Propaganda 1924–1945* (London: Cresset Press, 1965).

Breitman, Richard, *Himmler and the Final Solution: The Architect of Genocide* (London: Pimlico, 2004).

Browning, Christopher, *The Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939–March 1942* (London: Heinemann, 2004).

Bullock, Alan, *Hitler: A Study in Tyranny* (London: Odhams Press, 1952).

Burleigh, Michael ir Wipperman, Wolfgang, *The Racial State: Germany 1933–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

Burleigh, Michael, *Death and Deliverance: „Euthanasia" in Germany 1900–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

Burleigh, Michael, *The Third Reich: A New History* (London: Macmillan, 2000).

Clark, Alan, *Barbarossa: The Russian-German Conflict 1941–1945* (Harmondsworth: Penguin, 1966).

Cohn, Norman, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* ([1967] London: Serif, 1996).

Cuomo, Glenn, (red.), *National Socialist Cultural Policy* (New York: St. Martin's Press, 1995).

Cuomo, Glenn, „The Diaries of Joseph Goebbels as a Source for the Understanding of National Socialist Cultural Politics", Cuomo, Glenn (red.), *National Socialist Cultural Policy* (New York: St. Martin's Press, 1995), p. 197–245.

Dahm, Volker, „Anfange und Ideologie der Reichskulturkammer: Die „Berufsgemeinschaft" als Instrument kulturpolitischer Steuerung und sozialer Reglementierung", *Vierteljahrshefte für Zeitseschichte*, 34:1 (1986), p. 53–84.

Das Reich. Register zur Mikrofilm-Ausgabe (Bonn: Gesellschaft für die Fotographische Reproduktion der Presse, data nenurodoma [1971]).

Dawidowicz, Lucy, *The War against the Jews 1933–1945* ([1975] London: Penguin, 1990).

Eckert, Astrid ir Martens, Stefan, „Glasplatten im märkischen Sand: Zur Überlieferungsgeschichte der Tageseinträge und Diktate von Joseph Goebbels", *Vierteljahrshefte fürZeitgeschichte*, 52:3 (2004), p. 479–526.

Edmonds, James, *The Occupation of the Rhineland, 1918–1929* ([1947] London: HMSO, 1987).

Eichberg, Henning, „The Nazi *Thingspiel:* Theater for the Masses in Fascism and Proletarian Culture", *New German Critique*, 11 (1977 m. pavasaris), p. 133–150.

Erikson, Erik, *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History* (London: Faber and Faber, 1959).

Evans, Richard J., *The Coming of the Third Reich* (London: Allen Lane, 2003).

Evans, Richard J., *The Third Reich in Power, 1933–1939* (London: Penguin, 2006).

Evans, Richard J., *The Third Reich at War, 1939–1945* (London: Allen Lane, 2008).

Fest, Joachim, „Joseph Goebbels: Eine Porträtskizze", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 43:4 (1995), p. 565–580.

Fischer, Klaus, *Nazi Germany: A New History* (London: Constable, 1996).

Friedlander, Saul, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution 1933–39* (London: Weidenfeld and Nicolson, 2003).

Friedlander, Saul, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Extermination 1939–1945* (London: HarperCollins, 2007).

Friedrich, Jörg, *Der Brand: Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945* (Munich: Propyläen, 2002).

Fritzsche, Peter, *Life and Death in the Third Reich* (Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 2008).

Fröhlich, Elke, „Joseph Goebbels und sein Tagebuch: Zu den handschriftlichen Aufzeichnungen bis 1941", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 35:4 (1987), p. 489–522.

Gay, Peter, *Weimar Culture: The Outsider as Insider* (Harmondsworth: Penguin, 1974).

Gellately, Robert, *Backing Hitler: Consent and Coercion in Nazi Germany* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2002).

Gilbert, Martin, *Finest Hour: Winston S. Churchill 1939–1941* (London: Book Club Assoiaates, 1983).

Gilbert, Martin, *The Holocaust: The Jewish Tragedy* (London: Fontana, 1987).

Grabowska-Chałka, Janina, *Stutthof Guide: Historical Information* (vert. Gałązka, Gdańsk: Stutthof Museum, 2004).

Grunfeld, Frederic (red.), *The Hitler File: A Social History of Germany and the Nazis, 1918–45* (London: Book Club Associates, 1974).

Harrison, Ted, „Alter Kämpfer" im Widerstand: Graf Helldorff, die NS-Bewegung und die Opposition gegen Hitler", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 45:3 (1997), p. 385–423.

Hartung, Günter, „Pre-Planners of the Holocaust: The Case of Theodor Fritsch", Milfull John (red.), *Why Germany? National Socialist Anti-Semitism and the European Context* (Providence and Oxford: Berg, 1993), p. 29–40.

Hastings, Max, *Bomber Command* (London: Pan, 1981).

Heiber, Helmut, *Joseph Goebbels* (Berlin: Colloquium Verlag, 1962).

Herf, Jeffrey, *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).

Herf, Jeffrey, „The „Jewish War": Goebbels and the Antisemitic Campaigns of the Nazi Propaganda Ministry", *Holocaust and Genocide Studies*, 19:1 (2005 m. pavasaris), p. 51–80.

Hexham, Irving, „Inventing „Paganists": A Close Reading of Richard Steigmann-Gall's *The Holy Reich*", *Journal of Contemporary History*, 42:1 (2007), p. 59–78.

Hilberg, Raul, *The Destruction of the European Jews* (New York: Holmes and Meier, 1985), 3 tomai.

Hillenbrand, F. K. M., *Underground Humour in Nazi Germany* (London and New York: Routledge, 1995).

Höhne, Heinz, *The Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS* ([1969] vert. Barry, London: Penguin, 2000).

Hoffmann, Peter, „Warum mißlang das Attentat vom 20. Juli 1944?" *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte,* 32:3 (1984), p. 441–462.

Horn, Wolfgang, *Der Marsch zur Machteryeifung. Die NSDAP bis 1933* (Königstein: Athenäum Verlag, 1980).

Inachin, Kyra, „Märtyrer mit einem kleinen Häuflein Getreuer": Der erste Gauleiter der NSDAP in Pommern", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 49:1 (2001), p. 31–51.

Jacobsen, Hans-Adolf (red.), *July 20, 1944: The German Opposition to Hitler as Viewed by Foreign Historians* (Bonn: Press and Information Department of the Federal Government, 1969).

Jasper, Gotthard, „Justiz und Politik in der Weimarer Republik", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte,* 30:2 (1982), p. 167–205.

Johnson, Eric ir Reuband, Karl-Heinz, *What We Knew: Terror, Mass Murder and Everyday Life in Nazi Germany* (London: John Murray, 2005).

Kater, Michael, „Frauen in der NS-Bewegung", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 31:2 (1983), p. 202–241.

Kershaw, Ian, *Hitler 1889–1936: Hubris* (London: Allen Lane, 1998).

Kershaw, Ian, *Hitler 1936–1945: Nemesis* (London: Allen Lane, 2000).

Kessemier, Carin, *Der Leitartikler Goebbels in den NS-Organen „Der Angriff" und „Das Reich"* (Munich: Fahle, 1967).

Kissenkoetter, Udo, „Gregor Strasser: Nazi Party Organizer or Weimar Politician?" Smelser, Ronald, ir Zitelmann, Rainer (red.), *The Nazi Elite* (London: Macmillan, 1993), p. 224–224.

Klabunde, Anja, *Magda Goebbels* (vert. Whiteside, London: Time Warner, 2003).

Klee, Ernst, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich* (Frankfurt-am-Main: Fischer, 2003).

Koch, Hannsjoachim, *In the Name of the Volk: Political Justice in Hitler's Germany* (London: I. B. Tauris, 1989).

Koonz, Claudia, *Mothers in the Fatherland: Women, the Famity, and Nazi Politics* (London: Jonathan Cape, 1987).

Kühnl, Reinhard, *Die nationalsozialistische Linke 1925–1930* (Meisenheim: Hain, 1966).

Leiser, Erwin, *„Deutschland erwache!" Propaganda im Film des Dritten Reiches* (Hamburg: Rowohlt, 1978).

Lemmons, Russell, *Goebbels and Der Angriff* (Lexington: University Press of Kentucky, 1994).

Levi, Erik, *Music in the Third Reich* (Basingstoke: Macmillan, 1994).

Levine, Herbert, *Hitler's Free City: A History of the Nazi Party in Danzig 1925–39* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1973).

McClatchie, Stephen, „Hans Pfitzner's *Palestrina* and the Impotence of Early Lateness", www.utpjournals.com/product/utq/674/674_mcclatchie.htm, žiūrėta 2008 m. rugpjūčio 18 d.

Mandell, Richard, *The Nazi Olympics* (London: Souvenir Press, 1972).

Manvell, Roger ir Fraenkel, Heinrich, *Doctor Goebbels: His Life and Death* (London: Heinemann, 1960).

Mawdsley, Evan, *Thunder in the East: The Nazi-Soviet War 1941–1945* (London: Hodder Arnold, 2005).

Mayer, Hans, „Hermann Hesse and the „Age of the Feuilleton", Ziolkowski, Theodore (red.), *Hesse: A Collection of Critical Essays* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1973), p. 76–93.

Mazower, Mark, *Hitler's Empire: Nazi Rule in Occupied Europe* (London: Allen Lane, 2008).

Meissner, Hans-Otto, *Magda Goebbels: A Biography* (vert. Keeble, London: Sidgwick and Jackson, 1980).

Merki, Christoph Maria, „Die nationalsozialistische Tabakpolitik", V*ierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 46:1 (1998), p. 19–42.

Meyer, Michael, „The SA Song Literature: A Singing Ideological Posture", *Journal of Popular Culture*, 11:3 (1977), p. 568–580.

Michel, Kai, *Vom Poeten zum Demagogen: Die schriftstellerischen Versuche Joseph Goebbels'* (Vienna: Bühlau, 1999).

Middlebrook, Martin, *The Berlin Raids: RAF Bomber Command Winter 1943–44* (London: Cassell, 2001).

Mierzejewski, Alfred, *Hitler's Trains: The German National Railway and the Third Reich* (Stroud: Tempus, 2005).

Möller, Felix, *The Film Minister: Goebbels and the Cinema in the „Third Reich"* (Stuttgart: Axel Menges, 2000).

Moltmann, Günter, „Goebbels" Rede zum totalen Krieg am 18. Februar 1943", *Viertsljahrshefte für Zeitgeschichte*, 12:1 (1960), p. 13–43.

Mosse, George, *Germans and Jews: The Right, the Left, and the Search for a "Third Force" in pre-Nazi Germany* (London: Orbach and Chambers, 1971).

Mühlberger, Detlef, *Hitler's Followers: Studies in the sociology of the Nazi movement* (London and New York: Routledge, 1991).

Neufeld, Michael, *The Rocket and the Reich: Peenemünde and the Coming of the Ballistic Missile Era* (New York: Free Press, 1995).

Noakes, Jeremy, „Conflict and Development in the NSDAP 1924–1927", *Journal of Contemporary History*, 1:4 (1966), p. 3–36.

Orlow, Dietrich, *The History of the Nazi Party* (Newton Abbot: David & Charles, 1971), 2 tomai.

Paret, Peter, *German Encounters with Modernism, 1840–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

Petropoulos, Jonathan, *The Faustian Bargain: The Art World in Nazi Germany* (London: Allen Lane, 2000).

Peukert, Detlev, *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity* (vert. Deveson, London: Penguin, 1991).

Plant, Richard, *The Pink Triangle: The Nazi War against Homosexuals* (Edinburgh: Mainstream, 1987).

Potter, Pamela, „The Nazi „Seizure" of the Berlin Philharmonic or the Decline of a Bourgeois Musical Institution", Cuomo, Glenn (red.), *National Socialist Cultural Policy* (New York: St. Martin's Press, 1995), p. 39–66.

Prieberg, Fred, *Trial of Strength: Wilhelm Furtwängler in the Third Reich* (vert. Dolan, Boston: Northeastern University Press, 1994).

Reimann, Viktor, *The Man who Created Hitler: Joseph Goebbels* (vert. Wendt, London: William Kimber, 1977).

Reuth, Ralf Georg, *Goebbels* (vert. Winston, London: Harcourt Brace, 1993).

Richards, Denis ir Saunders, Hilary, *Royal Air Force 1939–1945* ([1953] London: HMSO, 1974), 3 tomai.

Richie, Alexandra, *Faust's Metropolis: A History of Berlin* (New York: Carroll and Graf, 1998).

Riess, Curt, *Joseph Goebbels* (London: Hollis and Carter, 1949).

Roseman, Mark, *The Villa, the Lake, the Meeting: Wannsee and the Final Solution* (London: Allen Lane, 2002).

Rosenbaum, Ron, *Explaining Hitler: The Search for the Origins of his Evil* (London: Papermac, 1999).

Rossino, Alexander, *Hitler Strikes Poland: Blitzkrieg, Ideology, and Atrocity* (Lawrence: University Press of Kansas, 2003).

Ryan, Cornelius, *The Last Battle* ([1966] London: New English Library, 1967).

Salkeld, Audrey, *A Portrait of Leni Riefenstahl* (London: Pimlico, 1997).

Schmidt, Christoph, *Nationalsozialistische Kulturpolitik im Gau Westfalen-Nord: Regionale Strukturen und lokale Milieus (1933–1945)* (Paderborn: Schöningh, 2006).

Sereny, Gitta, *Albert Speer: His Battle with Truth* (London: Macmillan, 1995).

Shirer, William, *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany* ([1962] London: Book Club Associates, 1973).

Short, K. R. M. ir Dolezel, Stephan (red.), *Hitler's Fall: The Newsreel Witness* (London: Croom Helm, 1988).

Smelser, Ronald, *Robert Ley: Hitler's Labor Front Leader* (Oxford: Berg, 1988).

Smelser, Ronald ir Zitelmann, Rainer (red.), *The Nazi Elite* (London: Macmillan, 1993).

Sofsky, Wolfgang, *The Order of Terror: The Concentration Camp* (vert. Templer, Princeton: Princeton University Press, 1997).

Sontheimer, Kurt, „Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 5:1 (1957), p. 42–62.

Sontheimer, Kurt, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik: Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933* (Munich: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1978).

Steigmann-Gall, Richard, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

Steinweis, Alan, *Art, Ideology, & Economics in Nazi Germany: The Reich Chambers of Music, Theater, and the Visual Arts* (Chapel Hill and London: University of North Carolina Press, 1993).

Stern, Fritz, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology* (Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 1961).

Stern, J. P, Hitler: *The Führer and the People* (London: Collins, 1975).

Striefler, Christian, *Kampf um die Macht. Kommunisten und Nationalsozialisten am Ende der Weimarer Repnblik* (Berlin: Propyläen, 1993).

Strobl, Gerwin, *The Swastika and the Stage: German Theatre and Society, 1933–1945* (New York: Cambridge University Press, 2007).

Szynkowski, Jerzy ir Wünsche, Georg, *Das Führerhauptquartier (FHQu) Wolfsschanze* (Kętrzyn: Kengraf, 2005).

Taylor, Brandon ir van der Will, Wilfried (red.), *The Nazification of Art: Art, Design, Music, Architecture and Film in the Third Reich* (Winchester: Winchester School of Art Press, 1990).

Taylor, Frederick, *Dresden, Tuesday 13 February 1945* (London: Bloomsbury, 2004).

Thacker, Toby, *The End of the Third Reich: Defeat, Denazification, and Nuremberg, January 1944–November 1946* (Stroud: Tempus, 2006).

Theweleit, Klaus, *Male Fantasies I. Women, Floods, Bodies, History* (vert. Conway, Cambridge: Polity Press, 1987).

Theweleit, Klaus, *Male Fantasies II. Male Bodies: Psychoanalyzing the White Terror* (vert. Turner and Carter, Cambridge: Polity Press, 1989).

Tooze, Adam, *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy* (London: Penguin, 2007).

Trevor-Roper, H. R., *The Last Days of Hitler* (London: Pan, 1952).

Volkmann, Hans-Erich (red.), *Ende des Dritten Reiches – Ende des Zweiten Weltkrieges. Eine perspektive Rückschau* (Munich: Piper, 1995).

de Vries, Willem, *Sonderstab Musik: Music Confiscations by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg under the Nazi Occupation of Western Europe* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996).

Wambach, Lovis Maxim, *„Es ist sleichgültig, woran wir glauben, nur dass wir glauben". Bemerkungen zu Joseph Goebbels Drama „Judas Iscariot" und zu seinen „Michael-Romanen"* (Bremen: Raphael-Lemkin-Institut für Xenophobie- und Genozidforschung, 1996).

Weinreich, Max, *Hitler's Professors: The Part Played by Scholarship in Germany's Crimes against the Jewish People* ([1946] New Haven and London: Yale University Press, 1999).

Welch, David, *Propaganda and the German Cinema 1933–1945* (London and New York: Tauris, 2001).

Werner, Stephan, *Joseph Goebbels. Dämon einer Diktatur* (Stuttgart: Union deutsche Verlagsgesellschaft, 1949).

Winzer, Otto, *Zwölf Jahre Kampf gegen Faschismus und Krieg* (Berlin: Dietz, 1955).

Witte, Peter, „Two Decisions Concerning the „Final Solution to the Jewish Question": Deportations to Lodz and Mass Murder in Chelmno", *Holocaust and Genocide Studies*, 9:3 (1995), p. 318–345.

Wolff, Willy, *Auf der richtigen Seite: Zum Wirken der Frontorganisation des Nationalkomitees „Freies Deutschland"* (Berlin: Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1985).

Zimmerman, Clemens, „From Propaganda to Modernization: Media Policy and Media Audiences under National Socialism", *German History*, 24:3 (2006), p. 431–54.

Rodyklė

PASTABA: Puslapių su iliustracijomis skaičiai pateikiami paryškintu šriftu

Achenas, 289, 368, 371, 374
Abisinija, 234
Abelis, Teodoras (Abel, Theodore), 92
Admiral Graf Spee, 290
Abendrotas, Valteris (Abendroth, Walter), 53
Albanija, 304
Aleksandrija, 327
Alfieris, Dinas Odoardas (Alfieri, Dino Odoardo), 352
Altona, 87
Ali, Giocas (Aly, Götz), 433
Amanas, Maksas (Amann, Max), 248, 401, 416
Andersas, Piteris (Anders, Peter), 352
Andersonas, Benediktas (Anderson, Benedict), 41
Anglijos ir Vokietijos laivyno sutartis (1935 m. birželis), 233
„antidemokratinis mąstymas“, 45–48, 65
Anabergas, 99, 228
Anuncijus, Gabriele d' (Annunzio, Gabriele d'), 62
Arent, Herta fon (Arendt, Herta von), 386
Arnhemas, 371
„Athenia“, 284, 485
Ašafenburgas, 138
asocialūs elementai, 18, 252, 419
Augsburgas, 107
Austrija, 19, 106, 183, 184, 198, 223, 258, 263–267, 270, 348, 419, 442, 481
anšliusas (1938), 266, 419, 481
Aksmanas, Arturas (Axmann, Artur), 396
Aukštutinis Dunojus, 266

Barova, Lida (Baarova, Lida), 19, 248, 261, 269, 270, 296, 388, 478
Bachas, Johanas Sebastianas (Bach, Johann Sebastian), 50, 61, 352, 359
kūriniai: „Šv. Mato kančia“, 60, 77, 447, 450
Bad Auszė, 306
Bad Godesbergas, 219
Bad Hersfeldas, 75
Bad Vyszė, 220, 223
Bėršas, Klausas-Ekehardas (Bärsch, Claus-Ekkehard), 407, 427
Baltrumo sala, 37
Bambergas, 97–99, 103, 151, 162
Bankoris, Deividas (Bankier, David), 491, 423
Barbiusas, Anri (Barbusse, Henri), 70, 72

Barmenas, 69
Bartas, Kristianas (Barth, Christian), 407
Bavarija, 37, 43, 55, 57, 63, 65, 66, 77, 97, 100, 102–104, 106, 107, 110, 130, 346, 409, 410, 418, 455
Bavarijos vidaus reikalų ministerija, 220
Bairoitas, 55, 62, 104, 109, 251, 269
Bairoito festivalis, 251, 274
BBC Vokietijos tarnyba, 292
Bebelis, Augustas (Bebel, August), 62
Bėbra, 75
Bechšteinų (Bechstein) šeima, 88, 112
Bechštein, Helenė (Bechstein, Helene), 106
Bethovenas, Liudvigas van (Beethoven, Ludwig van), 53, 62, 116, 198, 205, 352, 375
  kūriniai: „Egmonto uvertiūra“, 210; „131 kvartetas“, 53
Belgija, 290, 297, 368
Baltarusija, 307, 364, 448, 451
Belžecas, 314, 322, 432
Berchtesgadenas, 106, 271, 306, 362, 455
Berlynas
  kampanija prieš žydus (1938 m. birželis), 266
  AVUS, lenktynių trasa, 110
  bombardavimo reidai 1943 metų lapkritį, 354–356
  visuotiniai rinkimai (1929 m. lapkritis), 146
  Vokietijos halė (*Deutschlandhalle*), 256
  Horcherio (*Horchers*) restoranas, 336
  nacių partija Berlyne, 108–111
  kaizerio Vilhelmo memorialinė bažnyčia, 356, 497
  Lustgartenas (*Lustgarten*), **175**, 180, 199
  nacių partijos biuras Hedemanštrasėje, 151, 164
  nacių partijos biuras Potsdamerštrasėje, 111
  policijos pareigūnai, 374
  Faro salė (Pharus Hall), 118
  Filharmonijos salė, 326
  Filharmonijos orkestras, 209, 210, 327
  Potsdamerio aikštė (*Potsdamer Platz*), 263
  Šilerio (*Schiller*) teatras, 330
  Sporto rūmai (*Sportpalast*), 152, 157, 158, 172, 174, 215, 309, 321, 332, 338
  Valstybinis operos teatras, 244, 279, 306
  universitetas, 158
Berlynas–Fridenau, 119
Berlynas–Frydrichshainas, 138, 215
Berlynas–Griunevaldas, 53, 242, 244
Berlynas–Lichterfeldė, 118, 119, 138
Berlynas–Moabitas, 136, 203, 205, 258
Berlynas–Noikiolnas, 116, 146
Berlynas–Šteglicas, 119, 159, 356
Berlynas–Tegelis, 138
Berlynas–Tempelhofas, 193, 208
Berlynas–Vedingas, 118, 138, 356
Berliner Arbeiter Zeitung („Berlyno darbininkų laikraštis“), 122
Bernau, 458

Besarabija, 315, 495
Betgė, Ilsė (Bettge, Ilse), 117, 137
Bylefeldas, 88
Birmingamas, 278, 484
Bišofsvyzenas, 306
Bismarkas, Otas fon (Bismarck, Otto von), 91
Blombergas, Verneris fon (Blomberg, Werner von), 219, 237, 474
  jo santuoka (1938), 264, 351
Bliuheris, Hansas (Blüher, Hans), 81
Bochumas, 103, 109, 166, 339
Biomas, Karlas (Böhm, Karl), 385
Biolas, Heinrichas (Böll, Heinrich), 192
Bogenzė, 248, 255, 269
Bohemijos ir Moravijos „protektoratas“, 278, 288
Bolivija, 156
bolševikai, 261, 301, 302, 304, 307, 309
Bonapartas, Napoleonas (Bonaparte, Napoleon), 300, 304, 308, 319, 351
Bonhioferis, Dytrichas (Bonhöffer, Dietrich), 253
Bona, 30
Bormanas, Martinas (Bormann, Martin), 21, 225, 327, 334, 366, 369, 392, 395–398, 494
Bosė, Herbertas fon (Bose, Herbert von), 220, 474
Bouleris, Filipas (Bouhler, Philipp), 297–299, 488
Brandas, Edmundas (Brand, Edmund), 458
Brandenburgas, 112, 120, 140, 452, 456
  pirmoji „*Mark* Brandenburgo diena“, 110
Braunau, 265
Braun, Eva (Braun, Eva), 19, 350, 351, 395, 396, 381
Braunšveigas, 85, 86, 109, 164
Brekeris, Arnas (Breker, Arno), **296**, 297, 487
Brėmenas, 276, 377
Breslau, 104, 113, 146, 155, 270, 474
Brianas, Aristidas (Briand, Aristide), 178
Britanija, 17, 98, 102, 198, 199, 210, 233, 234, 237, 261, 263, 275, 278–280, 282–284, 288, 289, 292–294, **295**, 301, 303, 305, 307, 319, 320, 331, 335, 348, 354, **355**, 357, 370, 379, 413, 417, 427, 434, 446, 462, 484, 485
Briuningas, Heinrichas (Brüning, Heinrich), 152, 163, 165, 174, 178, 180, 186, 286, 402
Brombergas, 289
Bronenas, Arnoltas (Bronnen, Arnolt), 160
Brukas, Mioleris van den (Bruck, Moeller van den), **115**, 452
  kūriniai: „Das Dritte Reich“, 90, 91
Brukneris, Antonas (Bruckner, Anton), 257, 258
  kūriniai: „Septintoji simfonija“, 343
Budapešto kvartetas, 53
Bulgarija, 368
Burlėjus, Maiklas (Burleigh, Michael), 299

Cander, Elzbeta (Zander, Elsbeth), 117, 124, 140, 142, **143**, 458
Cemniceris, Hansas-Georgas (Cemnitzer, Hans-Georg), 214
Cetkin, Klara (Zetkin, Clara), 88, 452
Chelmnas, 314, 493
Chemnicas, 87, 99
Citau, 109
Cveibriukenas, 142
Cvikau, 87

Čekoslovakija, 99, 126, 234, 263, 267, 270, 277, 278, 282, 456
  taip pat žr. Bohemijos ir Moravijos protektoratas
Čemberlenas, Hiustonas Stiuartas (Chamberlain, Houston Stewart), 36, 104
Čemberlenas, Nevilis (Chamberlain, Neville), 271, 280, 283, 286
  jo pasižadėjimas Lenkijai, 278
  jo kalba Birmingame (1939), 278
Čerčilis, Vinstonas (Churchill, Winston), 283–285, 290, 292, 293, 309, 323, 332, 383, 485, 487
Čianas, Galeacas (Ciano, Galeazzo), 326
čigonai, 18, 268
Čiuikovas, Vasilijus, 397, 398

Dachau, 260
Daladjė, Eduardas (Daladier, Edouard), 271, 286
Daliugė, Kurtas (Daluege, Kurt), 108, 112, 114, 124, 456
Dancigas, 272, 279, 280, 282, 283, 289, 381
Danija, 290, 374
Das Reich („Imperija“), 291, 315, **316**, 317, 328, 341, 390, **391**
Das Schwarze Korps („Juodasis korpusas“), 251, 422
Daueso planas, 65, 144
Davidovič, Liusė (Dawidowicz, Lucy), 430, 483
„Degeneratų muzika“ (1938), 268
Delmeris, Seftonas (Delmer, Sefton), 193
Der Angriff („Puolimas“), 111, 124–126, **127**, 128–131, 135, 137, 140, 142, 144–146, 148–150, 152, 153, 157, 158, 171, 172, 178, 182, 184, 189, 191, 192, 199, 200, 206, 213, 214, 224, 422
Der Flammenwerfer („Liepsnosvaidis“), 171
Der große König („Didysis karalius“), 327
Der Stürmer („Puolėjas“), 63
Detenas, Georgas fon (Detten, Georg von), 220, 475
Dėnicas, Karlas (Dönitz, Karl), 389, 392, 395, 397, 398
Deutsche Allgemeine Zeitung („Visos Vokietijos laikraštis“), 459
Deutscher Frauenorden (Vokietijos moterų tvarkos judėjimas), 117, 140, **143**
Deutsche Reichsbahn (Vokietijos Reicho geležinkelis), 199

Deutschvölkische Freiheitspartei (Vokiečių tautos laisvės partija), 58
Die Kunst im Dritten Reich („Menas Trečiajame Reiche“), 225, 226
Die Musik („Muzika“), 225
Die Rote Fahne („Raudonoji vėliava“), 129, 198
Dingolfingas, 102
Dinteris, Arturas (Dinter, Artur), 80, 81, 450
Dytrichas, Otas (Dietrich, Otto), 308, 416
  paskelbia, kad „kampanijos Rytuose baigtis jau aiški“, 312, 422
Dytrichas, Zepas (Dietrich, Sepp), 427
Diuras, Dagobertas (Dürr, Dagobert), 138
Diūreris, Albrechtas (Dürer, Albrecht), 53
Diuseldorfas, 25, 50, 52, 66, 82, 89, 116, 138
  Reicho muzikos festivalis Diuseldorfe (1938), 268
Dodas, Viljamas (Dodd, William), 208
Dodė, Alfonsas (Daudet, Alphonse), 62
Dolfusas, Engelbertas (Dollfuss, Engelbert), 223
Donas, upė, 328, 330, 331
Dortmundas, 344
Dostojevskis, Fiodoras Michailovičius, 33, 40, 50, 62, 90, 427, 452
Dresdenas, 64, 89, 103, 109, 155, 195, 215, 232, 256, 285, 296, 300, 325, 366, 383, 385, 386
Dresdeno valstybinis operos teatras, 372
Dresdnerio bankas, 36, 37, 123, 410
Drontheimas, 297
Duisburgas, 66, 244
Dunojus, upė, 257, 266
Džoisas, Viljamas (Joyce, William), 285

Ebertas, Frydrichas (Ebert, Friedrich), 68
Ebutas, Normanas (Ebbutt, Norman), 214
Edenas, Antonis (Eden, Anthony), 331, 332
  – ir Jungtinių Tautų deklaracija (1942), 331, 338
Egiptas, 329, 455
Eichendorfas, Jozefas Freiheris fon (Eichendorff, Joseph Freiherr von), 53
El Alameino mūšis, 329
Elberfeldas, 67–70, 77, 78, 83, 86–89, 93, 99, 100, **101**, 103–105, 109, 110, 135, 223, 260, 329, 330, 345, 401
Elbingas, 173
Elbrechteris, Helmutas (Elbrechter, Helmuth), 84, 88, 99, 451
Elzasas, 267
Engelhart, Ksenija fon (Engelhardt, Xenia von), 142
Epas, Francas Riteris fon (Epp, Franz Ritter von), 169, 466
Erbas, Karlas (Erb, Karl), 77, 450
Erfurtas, 100
Eriksonas, Erikas (Erikson, Erik), 32
Ertlas, Hansas (Ertl, Hans), 244, 245
Esenvein, Olgi (Esenwein, Olgi), 60, 62, 509
Esenas, 66, 81, 82, 100, 103, 123, **343**, 238

Eseris, Hermanas (Esser, Hermann), 98, 454
iškviestas liudyti byloje prieš Gėbelsą, 154
Eslingenas, 104
Estija, 455
Evansas, Ričardas (Evans, Richard), 187, 225
Eversas, Hansas Heincas (Evers, Hanns Heinz), 213

Falcons, 82
Fankas, Arnoldas (Fanck, Arnold)
kūriniai: „Der Heilige Berg“ („Šventasis kalnas“), 121
Federis, Gotfrydas (Feder, Gottfried), 63, 88, 91, 97, 98, 186
Felbertas, 75
Feldafingas, 327
Festas, Joachimas (Fest, Joachim), 407
Fiorster, Olga (Förster, Olga), 160
Fišeris, Klausas (Fischer, Klaus), 406
Fjorsteris, Albertas (Förster, Albert), 279
Fojerbachas, 104
Flisgesas, Richardas (Flisges, Richard), 32, 33, 35, 50, 51, 53, 60, 62, 85, 114, 130, 435
jo įtaka Gėbelsui, 32, 426
žuvęs Bavarijoje (1923), 37, 40
Florakas, Vilhelmas (Florack, Wilhelm), 69
Fobkė, Hermanas (Fobke, Hermann), 401
Fordas, Henris (Ford, Henry), ir „Tarptautinė žydija“, 58, 59
Franco Eherio leidykla, 16, 122, 216
Frankas, Fransiskas (Franco, Francisco), 312
Frankas, Hansas (Frank, Hans), 300
Fransua-Ponsė, Andrė (François-Poncet, André), 200, 219
Frankfurtas prie Maino, 74, 75
Freiburgas, 30, 31
Freiburgo universitetas, 34, 30
Freikorps („Laisvasis korpusas“), 31, 45, 46, 84, 228, 259, 260
Frenkelis, Heinrichas (Fraenkel, Heinrich), 14, 440
Fričas, Teodoras (Fritsch, Theodor), ir „Vadovėlis žydų klausimu“, 40, 340
Fričas, Verneris fon (Fritsch, Werner von), 237, 264
Fričas, Vilis (Fritsch, Willi), 214, 473
Fričė, Hansas (Fritsche, Hans), 286, 415, 416
Fričė, Pėteris (Fritsche, Peter), 425
Frydrichas Didysis, 109, 287, 327
Frikas, Vilhelmas (Frick, Wilhelm), 88, 157, 189, 191, 211, 225, 232, 452, 464
From, Bela (Fromm, Bella), 162, 202, 402
Fronterlebnis (fronto patirtis), 28
Funkas, Valteris (Funk, Walther), 214, 334, 365, 415, 483
Furtvengleris, Vilhelmas (Furtwängler, Wilhelm), 201, 212, 213, 251, 319, **347**, 374, 472
jo atviras laiškas Gėbelsui laikraštyje *Vossische Zeitung* (1933), 209
Reicho muzikos kabineto viceprezidentas, 210

Galenas, Klemensas Augustas Grafas fon (Galen, Clemens August Graf von), 308, 309, 313, 421, 422
„galutinis sprendimas“, 317, 322, 325, 429
Ganseris, Hansas (Gansser, Hans), 121
Garmišas–Partenkirchenas, 246
Geismar, Berta (Geissmar, Berta), 210
Gelatelis, Robertas (Gellately, Robert), 412
Georgė, Heinrichas (George, Heinrich), 376
Gėjus, Piteris (Gay, Peter), 44, 81, 448, 507
Gėnsikė, Elizabet (Gensicke, Elisabeth), 76, 77
Gysekingas, Valteris (Gieseking, Walter), 53
Gleivicas, 104
  surežisuotas siųstuvo užpuolimas Gleivice (1939), 282, 283, 412
Gėbelis, Jozefas (Goebel, Joseph), 375
Gėbelsas, Frydrichas (Fricas) (Goebbels, Friedrich (Fritz), 25
Gėbelsas, Hansas (Goebbels, Hans), 26, 28
Gėbelsas, Helmutas (Goebbels, Helmut), 241, 327
Gėbelsas, Konradas (Goebbels, Konrad), 26
Gėbelsas, Paulius Jozefas (Goebbels, Paul Joseph), 14, **202**
  paauglystė, 30–35
  ir sąjungininkų bombardavimas, 20–22, 293–296, 305–307, 342–348, 352–356, 358–360, 381, 382, 385
  „Priedas“ prie Hitlerio asmeninio testamento, 395, 396
  „asocialūs elementai“, 18, 19, 23, 419
  pasikėsinimas nužudyti Hitlerį, 1944 metų liepos 20 d., 365, 366
  bandymas derėtis su Čiuikovu (1945), 397, 398
  požiūris į karą, 17, 232, 233, 237–239, 270, 286, 291–293
  jo biografijos, 14–16, 408, 416
  jo transliacijos, 195–197, 286, 332–334
  knygų deginimas, 200, 208
  ir „Kampanija prieš kaltųjų ieškotojus bei bambeklius“ (1934), 215
  jo vaikystė, 25–29
  ir Kristus, 56, 60, 97–99, 136, 148, 195
  ir bažnyčios, 252–258, 263
  ir kinas, 206–208, 212–215, 263, 298–300, 351, 374
  jo pasirodymai teisme, 106, 107, 120, 135–138, 152–154, 156, 157, 176–178
  ir „Bundančios tautos diena“ (1933), 194
  ir „Didžiojo Vokietijos Reicho diena“ (1938), 266
  jo tėvo mirtis, 147, 148
  jo dienoraštis, 17–19, 38–41, 306, 310, 311, 410–412, 374, 387, 388
  jo luošumas, 14, 26–28, 144

ankstyvasis susidomėjimas
žurnalistika, kinu ir radiju, 39, 47, 48, 84, 112, 121, 171–173
ankstyvosios kalbos, 61, 68–70, 72, 74, 75, 85–89, 91–93, 102, 104, 112, 145, 173
iškyla kaip politinis aktyvistas, 56–65
paskutinės dienos Hitlerio bunkeryje, 14, 392
pirmieji rašiniai laikraštyje *Völkischer Beobachter*, 78, 79, 87
ir Heso skrydis į Didžiąją Britaniją (1941), 305
ir *Eintopfgericht* („valgymas iš bendro puodo"), 203
ir Pirmasis pasaulinis karas, 42, 46, 74
ir idėja apie fiurerį, 79, 80, 102, 427
Berlyno gauleiteris, 107, 110, 158, 163
Hitlerio kabinete, 190
ir homoseksualai, 162, 164, 165, 218, 251–254, 279
ir žydai, 14, 20, 30, 32, 41–43, 56–60, 93–96, 119, 122–124, 128–130, 138, 181–184, 261, 263, 419, 425, 426; kampanija prieš žydus Berlyne (1938), 266–268; Austrijos žydai, 266; žydų parduotuvių boikotas (1933), 198–200; žydų pašalinimas iš menų, 197–199, 207–210, 212, 248, 251, **347**, 428–433; žydų naikinimas, 273, 287–289, 304, 313–315, **316**, 317, 318, 320–323, 330, 337–342, 434; Madagaskaro planas, 267; „Niurnbergo įstatymai" (1935), 231–233; lapkričio pogromas (1938), 275–277; geltonoji žvaigždė, 313, 314, 317, 424, 434
kaip žurnalistas, 67–69, 93–97, 121–123, 126, **127**, 128, 129, 291, 391
meilė muzikai, 16, 43, 51–54, 60, 77, 88–90, 102, 121, 144, 184, 204, 205, 212, 327, 351, 352, 359, 374
vedybinė krizė (1938–1939), 269–271, 272–274
masinės psichiškai neįgalių žmonių žudynės, 297–299, 308, 309
jo ministerijos posėdžiai, 282–285, 305, 312
ir modernizmas bei modernumas, 47–49
ir nacių atėjimas į valdžią, 181, 182, 188–191, 197
Naujųjų metų kalba (1945), 376
„Ilgųjų peilių naktis", 216–223
ir okupuotos tautos, 288, 311, 312, 325, 413, 414
ir jo tėvai, 32–35, 38, 51, 52, 90, 99, 169
ir „parlamentarizmas", 134, 139, 144, 145, 157
amžininkų vertinimai, 401–405
istorikų vertinimai, 405–408
žavėjimasis mirtimi, 28, 51, 114–117, 147–149, 206, 215, 344, 435, 436
kaip propagandos ministras, 14, 16, 17, 20, 23, 105, 112, 206–210, **211**, 225, 230, 240, 260, 261, 253, 269, 273–274, 285, 306, 309, 355, 356, 364–367,374–377, 384, 385, 389, 400, 403, 415, 416, 421, 424, 432

ir rasė, 41–50, 248, 266, 278, 287, 288, taip pat žr. „ir žydai“
ir persiginklavimas, 234
santykiai su Hitleriu, 19–22, 55–58, **57**, 68, 76, 77, 80–82, 85, 97–104, 106, 110, 130, 145, 150–151, 171, 203, 230, 231, 361, 363, 375, 376, 416, 417, 427, 434–436, taip pat žr. Hitleris, Adolfas
santykiai su moterimis, 19, 34–38, 90, 116, 117, 136, 141–143, 151, 159–162, 241–245, 261, 351, taip pat žr. Barova, Lida; Gėbels, Magda; Jankė, Elsė; Rifenštal, Leni; Štalherm, Anka
kaip Reicho propagandos vadovas, 148, 150, 171–173
kaip Reichstago deputatas, 135, 138≠141, 147, 156, 157, 174, 175
ir Reino krašto remilitarizacija (1936), 234–239, **235**, **236**
„antrasis gimimas“, 31–33, 430
ir „socializmas“, 72, 77, 202, 304, 427, 433, 434
ir savižudybė, 332, 350, 360, 374, 380–383, 388, 398, 399, 427
ir *Thingspiel,* 227–230
ir idėja apie Trečiąjį Reichą, 86, 91, 105, **115**
ir „totalinis karas“, 334–339, **253**, **347**, 365–367, 420; kalba apie „totalinį karą“ (1943), 338, 339
ir „Nežinomas SA žmogus“, 97, 139, 436
ir „atpildo ginklai“, 363, 364, 361, 363, 364, 380
Didžiosios Vokietijos vizija, 261
apsilankymas prie fronto linijos Silezijoje (1945), 384
ir regimasis simbolizmas, 113, 114, 127, 128, 142, 419
ir karas su Amerika, 320
ir karas su Didžiąja Britanija bei Prancūzija, 261, 278–280, 282, 283
ir karas su Sovietų Sąjunga, 283, 300–304, 318, 319; ir sovietų karo belaisviai, 323, 412, 413
ir karo metų maisto normavimas, 312, 313, 324–326
ir karo metų kino žurnalas, 284, 285, 289–291, 305
ir karas dviejuose frontuose, 346, 360, 367–371
kaip rašytojas, 15–17, 27–30, 32, 56, 77–82, 93–96, 215–217
universitete, 30–35
kūriniai: *Das Buch Isidor* (1928, „Izidoriaus knyga“), 129; *Das erwachende Berlin* (1934, „Bundantis Berlynas“), 216; *Das kleine abc des Nationalsozialisten* (1925, „Mažoji nacionalsocialisto abėcėlė“), 82, 84, 95, **96**, 232; *Der Wanderer* (1923, „Klajūnas“), 50, 53, 136; *Die Saat. Ein Geschehen in drei Akten* (1920, „Sėja: trijų veiksmų atsitikimas“), 47; *Die zweite Revolution* (1927, „Antroji revoliucija“), 93;

Erinnerungsblätter (1924, „Prisiminimų puslapiai“), 410, 440, 509; *Judas Iscariot* (1918, „Judas Iskarijotas“), 33; *Kampf um Berlin* (1932, „Kova dėl Berlyno“), 129, 157, 216; *Knorke. Ein neues Buch Isidor für Zeitgenossen* (1931, „Naujoji Izidoriaus knyga amžininkams“), 129–131; *Lenin oder Hitler* (1926, „Leninas ar Hitleris“), 93, 94, 98; *Michael Voormans Jugendjahre* (1919, „Michaelio Formano jaunystė“), 37; *Michael Voorman – ein Menschenschicksal in Tagebuchblättern* (1924, „Michaelis Formanas – žmogaus likimas dienoraščio puslapiuose“), 53, **115**; *Michael. Ein deutsches Schicksal in Tagebuchblättern* (1929, „Michaelis: vokiečio likimas dienoraščio puslapiuose“), **115**, 444; *My Part in Germany's Fight* (1935, „Mano vaidmuo Vokietijos kovoje“), 216; *Prometheus* (1923, „Prometėjas“), 50, 53; *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei* (1934, „Nuo imperatoriaus rūmų iki Reicho kanceliarijos“), 260; *Wege ins Dritte Reich* (1927, „Keliai į Trečiąjį Reichą“), 103, **115**

Gėbels, Elizabet (Goebbels, Elisabeth), 26, 28

Gėbels, Heidė (Goebbels, Heide), 296, **353**, 399

Gėbels, Helga (Goebbels, Helga), 183, 187, **202**, 231, 241, 245, 338, 374

paskutinėmis dienomis Hitlerio bunkeryje, 393, 394, 399

Gėbels, Hildė (Goebbels, Hilde), 338, 217

Gėbels, Holdė (Goebbels, Holde), 241, 394, 399

Gėbels, Katerina (Goebbels, Katherina), 25, 69, 138, 147, 168, 169, 350, 429, 440

Gėbels, Magda (buv. Kvant) (Goebbels (Quandt), Magda), 14, 19–21, 170, 171, 173, 176, 177, 180, 183, 187–190, 196, 201, **202**, 203, 214, 216, 217, 232, 240, 241, 245, 246, 248, 255, 261, 267, 269, 271, 291, 311, 325, 338, 350, 351, **353**, 360, 366, 368, 380, 381, 382, 386, 387, 389, 394, 400, 434, 465, 466, 504, 509

romanas su Kurtu Liudeke (Kurt Lüdecke), 246, 247

kaip idealizuota „Reicho motina“, 201, 241

ir „Ilgųjų peilių naktis“, 220, 221

kalėdinės dovanos „kritusiųjų“ šeimoms, 205, 376

indėlis į karo pastangas, 374

paskutinės dienos Hitlerio bunkeryje, 392, 393, 396–399, 435

vedybinė krizė (1938) ir romanas su Karlu Hanke (Karl Hanke), 218, 219, 273, 274, 296

santuoka su Gėbelsu, 167–169

susitikimas su Gėbelsu, 159–168

santykiai su Hitleriu, 165–168, 221, 269, 270, 333, 376, 435, 466

vizitas Italijoje, 201
Gėbels, Marija (Goebbels, Maria), 26, 109, 147
Gėtė, Johanas Volfgangas fon (Goethe Johann Wolfgang von), 33, 40, 63, 64
Gėringas, Hermanas (Göring, Hermann), 20, 120, 151, 156, 163, 164, 171, 185, 188, 189, 191, 193, 220, 221, 223, 226, 231, 237, 264, 271, 282, 296, 297, 308, 334, 336, 356, 366, 375, 381, 383, 386, 387, 389, 392, 420, 427, 483
jo prašmatnus gyvenimo būdas, 224, 336, 352, 420
meno kūrinių grobimas, 297
liudijimas Niurnberge, 414
ragina Gėbelsą derėtis su sąjungininkais, 380
Gerlicas, 384
Getingenas, 84, 98, 401
Gogas, Vincentas van (Gogh, Vincent van), 51
Gogolis, Nikolajus, 40, 50
Goldensonas, Leonas (Goldensohn, Leon), 414
Goldšmitas, Jakobas (Goldschmidt, Jakob), 123, 128
Gradlis, 297
Grėfė, Albrechtas fon (Graefe, Albrecht von), 63, 70, 88
Gracas, 297, 288
Graikija, 260, 300, 304, 305, 312
Greifenhagenas, 70
Greifsvaldas, 70, 72
Greimas, Riteris fon (Greim, Ritter von), 503
Greizeris, Arturas (Greiser, Arthur), 379, 501
Grygas, Edvardas (Grieg, Edvard), 116
kūriniai: „Peras Giuntas“, 89
Griunevaldas, Matijas (Grünewald, Matthias), 53, 244
Grynšpanas, Heršelis (Grynszpan, Herschel), 274
Gžesinskis, Albertas (Grzesinski, Albert), 152
Guderianas, Heincas (Guderian, Heinz), 318, 319, 369, 376, 380
Giunšė, Otas (Günsche, Otto), 396
Gundolfas, Frydrichas (Gundolf, Friedrich), 35, 410, 505
Gutereris, Leopoldas (Gutterer, Leopold), 310, 313, 490

Hasė, Liudolfas (Haase, Ludolf), 84, 451
Hagenas, 83, 84
Halė, 100
Hambornas, 72
Hamburgas, 25, 74, 87, 89, 92, 103, 166, 180, 306, 345, 346, 352, 362, 449
Hamburgo filharmonijos orkestras, 385
Hamas, 77, 84
Hamsunas, Arhildas (Hamsun, Arhild), 350
Hamsunas, Knutas (Hamsun, Knut), **349**, 350, 351
Hendelis, Georgas Friderikas (Handel, George Frideric), 359

kūriniai: choras „Aleliuja“, 247
Hanfštenglas, Ernstas „Pucis“ (Hanfstaengl, Ernst „Putzi“), 156, 165, 191, 213–215, 224, 225, 402
Hankė, Karlas (Hanke, Karl), 271, 296, 482, 501
romanas su Magda Gėbels, 273, 274
Vroclavo gynimas (1945), 379, 387
Hanoveris, 88, 91, 97, 99, 109, 192, 298, 354
Harlanas, Veitas (Harlan, Veit), 351
Harisas, Arturas (Harriss, Arthur), 337, 343, 344, 354
Harisonas, Tedas (Harrison, Ted), 367
Haselis, Ulrichas fon (Hassell, Ulrich von), 298, 331
Hatingenas, 78, 95, 103, 110
Hauenšteinas, Heincas (Hauenstein, Heinz), 112
Hauptmanas, Gerhardas (Hauptmann, Gerhard), 40
Hėdė, Tamara fon (Heede, Tamara von), 136
Heiberis, Helmutas (Heiber, Helmut), 11, 14, 406, 444, 505
Heidelbergas, 198, 228
Heidelbergo universitetas, 8, 11, 12, 30, 33, 35, 198
Reicho teatrų festivalis (1936), 428
Thingspiel vieta netoliese, 229, 230
Heim und Welt („Namai ir pasaulis“), 142
Heidenas, Konradas (Heiden, Konrad), 417, 454
Heinesas, Edmundas (Heines, Edmund), 220, 474
Heldorfas, Volfas Heinrichas Grafas fon (Helldorff, Wolf Heinrich Graf von), 178, 267, 268, 271, 276, 277, 308
jo egzekucija, 367
Hendersonas, Nevilis (Henderson, Nevile), 270, 286
Henričis, Kristianas Frydrichas (Henrici, Christian Friedrich), 60
Henšel, Dora (Henschel, Dora), 117, 136
Herfas, Džefris (Herf, Jeffrey), 47, 122, 407, 446, 495
Hernė, 103
Hervigas, 62
Hesas, Rudolfas (Hess, Rudolf), 20, 102, 105, 106, 110, 232, 305, 306, 420
Hesenas, 75, 451
Hesė, Hermanas (Hesse, Hermann), 43, 44, 50, 442
kūriniai: „Stepių vilkas“, 25; „Pėteris Kamencindas“, 45, 49
Heidrichas, Reinhardas (Heydrich, Reinhard), 255, 309, 314, 315, 322, 325, 479
Heinikė, Kurtas (Heynicke, Kurt), 229
kūriniai: „Kelias į Trečiąjį Reichą“, 229
Hilbergas, Raulis (Hilberg, Raul), 431, 483
Hildebrantas, Frydrichas (Hildebrandt, Friedrich), 89, 452
Hildesheimas, 103
Hilerslėbenas, 352

Himleris, Heinrichas (Himmler, Heinrich), 21, 102, 105, 110, 152, 223, **250**, 251, 255, 256, 267, 270, 273, 276, 288, 314, 322, 333, 366, 369, 370, 372, 382, 389, 390, 392, 455, 457, 479, 483, 504
ir „asocialūs elementai“, 252
Vyslos armijos grupės vadas, 380, 386
propagandos vadovo pavaduotojas, 152
ir masinės žydų žudynės, 314, 315, 321, 322
Hindemitas, Paulius (Hindemith, Paul), 43
kūriniai: „Nuschi-Nuschi“, 43
Hindenburgas, Paulius fon Benekendorfas ir fon (Hindenburg, Paul von Beneckendorff und von), 78, 153, 174, 176, 181, 206, 218, 219, 221, 223
Hinkelis, Hansas (Hinkel, Hans), 300, 488
Hipleris, Fricas (Hippler, Fritz), 285, 287
Hitleris, Adolfas (Hitler, Adolf), 14, 16, 17, 20, 60, 61, 65–68, 70, 72, 79–86, 89–106, 110–114, 120, 123–125, 130–132, 134, 135, **143**, 144–152, 157, 158, **175**, 171–191, **192**, 193–197, 201, **204**, 206–208, 230–240, 244, 245, 247, 248, 251, 261, 263, 294, 309, 313, 314, 320, 358, 363, 375–378, 379, 380, 406–414, 418–422, 436
žavėjimasis Vagneriu, 62, **296**
Austrijos *anšliusas* (1938), 266
ir Gėbelso vaikai, 183, 231, 241
ir Ardėnų puolimas (1944), 375, 376, 378, 379
pasikėsinimas nužudyti (1944), 365
ir bažnyčios, 253–259, 294
kreipiasi į smulkiuosius ūkininkus ir žemės ūkio darbininkus, 140
požiūris į karą, 278–280, 282–287
ir Eva Braun, 19, 350, 351, 381, 395, 396
įsipareigojimas veikti legaliai, 138, 145, 155–157, 162, 163
karo paskelbimas Amerikai, 320
žydų naikinimas, 309, 310, 313–315, 320–323
paskutinės dienos bunkeryje, 389–397, 400
„Hitlerio mitas“, 416, 418
įsikiša į Gėbelso vedybinę krizę (1938), 269–274
Katynės žudynės, 339–342
susitinka prezidentą Hindenburgą (1932), 181
„Ilgųjų peilių naktis“, 212–227
ir lapkričio pogromas (1938), 274, 277
planai dėl Lenkijos (1939), 288
fizinis išsekimas, 361
vegetarizmo planai, 297
pranašystė apie „žydų išnaikinimą“ (1939), 273, **316**, 317, 331, 425–431
nacių partijos atkūrimas (1925), 76, 77
parama Potempos žudikams, 182
ir Stalingradas, 332–335
teismas už valstybės išdavimą Miunchene, 55–57, **57**
meilės trikampis su Gėbelsu ir Magda Kvant, 19, 162–169, 434, 435, 466
ir kerštо ginklai, 348, 361, 362, 380
karas su Prancūzija ir Didžiąja Britanija, 289–294

karas su Sovietų Sąjunga, 300–304, 307–309, 319, 323–328, 368–371, 382–388
kūriniai: „Mein Kampf“ („Mano kova“), 81, 90, 113; pamfletas apie Pietų Tirolį, 99
Hitlerjugendas, 131, 268, 376, 384, 389, 396
Hofmanas, Kamilis (Hoffmann, Camill), 183
Hofmanas, Ernstas Teodoras Vilhelmas (Hoffmann, Ernst Theodor Wilhelm), 62
Hofmanas, Hansas (Hoffmann, Hans), 376
Holcmindenas, 103
Horsto Veselio daina („Horst Vessel Lied“), 149, 176, 307
Horumersylis, 178
Hugenbergas, Alfredas (Hugenberg, Alfred), 144, 189, 191, 467

Icehojė, 87
„Im Westen nichts Neues“ („Vakarų fronte nieko naujo“), 158
Iniceris, Teodoras (Innitzer, Theodor), 266
Ispanija, 312
pilietinis karas, 263, 302
Išervudas, Kristoferis (Isherwood, Christopher), 139
Išpažinties bažnyčia, 253, 260
Italija, 98, 102, 201, 210, 214, 280, 304, 326, 346, 348, 357, 360, 368, 374, 417

Jungo planas, 144, 153
Jankė, Elsė (Janke, Else), 16, 34, 36–39, 42, 43, 46, 51–54, 59, 60, 62–64, 66, 67, 76–78, 82, 85, 88–90, 99, 100, 103–105, 107–110, 116, 117, 147, 509
išsiskiria su Gėbelsu, 109
Jankė, Lotė (Janke, Lotte), 108, 117
Jankė, Trudė (Janke, Trude), 59
Japonija, 309, 320
Jarmeris, Ernstas (Jarmer, Ernst), 70
Jeruzalė, 53
Jochumas, Eugenas (Jochum, Eugen), 385
Jodlis, Alfredas (Jodl, Alfred), 392
Jugoslavija, 304
Jungeris, Ernstas (Jünger, Ernst), 452
kūriniai: „In Stahlgewittern“ („Plieno audroje“), 90
Jugo, Dženė (Jugo, Jenny), 245
Jungas, Edgaras (Jung, Edgar), 221
Jungė, Traudl (Junge, Traudl), 393, 395
Jurgis VI (Anglijos karalius), 286

Kairas, 279, 329
Kamekė, Otas (Kamecke, Otto), 177
Kampfas, Arturas (Kampf, Arthur), 297, 487
Kampfverlag („Kovų spauda“), 122, 124, 148
Kapo pučas (Kapp *Putsch*, 1920), 31
Kaputas, 176, 185
Kardorf, Ursula fon (Kardorff, Ursula von), 400
Kasablanka, 332, 343
Kasablankos direktyva, 496

Kaselis, 354, 497
katalikų bažnyčia, 95, 252–254, 309
konkordatas su nacistine Vokietija (1933), 253, 255
Katalikų centro partija, 50
Kaufmanas, Karlas (Kaufmann, Karl), 75, 76, 84, 85, 88, 89, 90, 100, 102, 104, 110, 116, 345, 449
Kaukazo kalnai, 327, 328
Kaunas / Kovno, 267, 315
Keitelis, Vilhelmas fon (Keitel, Wilhelm von), 277, 334, 366, 390, 392, 494
Keleris, Albertas fon (Keller, Albert von), 261
Kelnas, 31, 35, 36, 43, 47, 50, 52, 66, 84, 109, 188, 192, 237, 238, 239, 326, 377, 410
Kembridžo universitetas, 198
Kempfas, Vilhelmas (Kempff, Wilhelm), 352, 497
Kentšynas, žr. Rastenburgas
Kerlas, Hansas (Kehrl, Hans), 345
Keršou, Janas (Kershaw, Ian), 20, 166, 174, 365, 369, 447
Ketvigas, 75
Kylis, 253, 306
Kynicas, 381
Kijevas, 309, 357
Kilingeris, Manfredas fon (Killinger, Manfred von), 220, 474
Kenigsbergas, 98, 152, 194, 381, 387
Kiunlas, Reinhardas (Kühnl, Reinhard), 97
Kiutemejeris, Hansas (Kütemeyer, Hans), **141**, 205
Klabundė, Anja (Klabunde, Anja), 394, 409, 466
Kladovas, 216, 219, 248
Klagenfurtas, 378
Klarkas, Alanas (Clark, Alan), 328
Klauseneris, Erichas (Klausener / Clausener, Erich), 220, 474
Klausevicas, Karlas fon (Clausewitz, Carl von), jo „Politinis testamentas“, 376
Klempereris, Otas (Klemperer, Otto), 197, 198, 209, 410
Klempereris, Viktoras (Klemperer, Victor), 19, 72, 107, 195, 204, 215, 232, 275, 285, 291, 300, 383, 404, 421, 431
Kleperis, Jochenas (Klepper, Jochen), 199, 251, 298, 317, 318
Klimšas, Fricas (Klimsch, Fritz), 297, 487
Knapertsbuchas, Hansas (Knappersbuch, Hans), 385
Knitel, Margaret (Knittel, Margaret), 352
Koblencas, 11, 358, 475, 509
Kochas, Erichas (Koch, Erich), 123, 124, 367, 459, 500
Koch, Hela (Koch, Hella), 159
„Kolbergas“, 351, 374
komunizmas, 55, 83, 100, 403
„Internacionalas“, 122

Kompjenas, 291
koncentracijos stovyklos, 121, 192, 217, 259, 260, 268, 275, 276, 282, 323, 325, 368, 431, 448, 474, 504
Koralų jūra, mūšis prie jos, 326
Korsika, 346
Kotbusas, 118, 128
Krausas, Klemensas (Krauss, Clemens), 385
Krebsas, Albertas (Krebs, Albert), 74, 75, 92, 449
Krebsas, Hansas (Krebs, Hans), 397, 398, 399
Krefeldas, 60
Kreta, 304, 305
Krymas, 326, 357
Kroatija, 374
Krupas fon Bolenas ir Halbachas, Gustavas (Krupp von Bohlen und Halbach, Gustav), 301, 489
Kubė, Vilhelmas (Kube, Wilhelm), 70, 448
Kupė, Alma (Kuppe, Alma), 67
Kurskas, 346
Kvantas, Giunteris (Quandt, Günther), 161, 166–168
Kvantas, Haraldas (Quandt, Harald), **202**
Kvant, Elo (Quandt, Ello), 245
Kvant, Magda (Quandt, Magda), žr. Gėbels, Magda
Kvebeko konferencija (1944), 371

Lagerliof, Selma (Lagerlöf, Selma), 50
Lamersas, Hansas-Heinrichas (Lammers, Hans-Heinrich), 334, 366, 494
Landsbergas, 65, 76
Landshutas, 102
Langas, Fricas (Lang, Fritz), 121
kūriniai: „Metropolis“, 121, 459
Lankė, 248, 261, 291, 292, 294, 349, 351, 357, 359, 368, 372, 374, 376, 381
Laubanas, 384
Laubingeris, Otas (Laubinger, Otto), 230, 254
Lauterbacheris, Hartmanas (Lauterbacher, Hartmann), 355
Lavalis, Pjeras (Laval, Pierre), 178
Lorencas, E. T. (Lawrence, E. T.), 498
kūriniai: „Septyni išminties bokštai“, 498; „Maištas dykumoje“, 498
Leander, Zara (Leander, Zarah), 255, 479
Lėjus, Robertas (Ley, Robert), 84, 98, 211, 225, 327, 333, 334, **335**, 387, 420, 422, 451
Lėman, Juta (Lehmann, Jutta), 142
Leipcigas, 99, 138, 151, 153, 154, 156, 237, 267, 381
Leipcigo Gevandhauzo kvartetas, 53
Reicho Aukščiausiasis Teismas, 156
Leningradas, 309, 357
Lenkija, 12, 70, 98, 99, 104, 234, 263, 270, 272, 278–280, 282–301, 303, 307, 322, 338, 364, 374, 378, 379, 384, 400, 411, 423, 425, 427, 430, 431, 432, 484, 486, 500
„lenkų koridorius“, 98, 99
„nepuolimo paktas“ su Vokietija (1934), 218
Lidicė, 325, 456, 493

Lybeneineris, Volfgangas (Liebeneiner, Wolfgang), 299, 351
Lifers, Marija (Liffers, Maria), 34
Lincas, 265, 359, 385
Lindbergas, Čarlzas (Lindbergh, Charles), 304
Lingė, Heincas (Linge, Heinz), 396, 397
Lipė, 188
Lipertas, Julijus (Lippert, Julius), 126
Listas, Ferencas (Liszt, Franz), 307
kūriniai: „Vengriška rapsodija“, 307
Lochneris, Luisas (Lochner, Louis), 403, 412
Lodzė, 287, 288, 289, 315, 432, 434
Lokarno sutartis, 88, 234
Lotaringija, 267
Lozė, Hinrichas (Lohse, Hinrich), 84, 87, 451
Liubekas, 89, 326
Liublinas, 322
Liudekė, Kurtas (Lüdecke, Kurt), 246, 247
Liudendorfas, Ėrichas (Ludendorff, Erich), 43, **57**, 63, 65, 68, 70, 78, 88, 91, 336, 494
ir „totalinis karas“, 336
Liudvigshafenas, 31
liuftvafė, 290, 292, 293, 305, 357, 365, 503
Liuksemburgas, 358
Liuksemburg, Roza (Luxemburg, Rosa), 62
Lucė, Paula (Lutze, Paula), 344
Lucė, Viktoras (Lutze, Viktor), 135, 223, 343, 344, 461
Manheimas, 99
Manas, Tomas (Mann, Thomas), 40, 89
kūriniai: „Budenbrokai“, 89
Marburgo universitetas, 218, 221
Marienburgas, 99
Marksas, Karlas (Marx, Karl), 75, 76
kūriniai: „Kapitalas“, 62
Mauricė, Emilis (Maurice, Emil), 106, 110, 114
Majeris, Hansas (Mayer, Hans), 45
Mairas, Richardas (Mayr, Richard), 184
Manvelas, Rodžeris (Manvell, Roger), 14
Maskva, 129, 222, 289, 301, 302, 307, 309, 311, 318, 319, 320, 331, 338, 348, 452, 499
Maskvos deklaracija (1943), 348
Rusijos valstybinis archyvas, 15
Meklenburgas, 89, 163, 452
Meisenas, 109
Meisneris, Hansas-Otas (Meissner, Hans-Otto), 419
Mėmelis (Klaipėda), 267, 278
Mejeris, Ernstas Hermanas (Meyer, Ernst Hermann), 198
Mejeris, Klausas (Meyer, Klaus), 198
Midvėjaus mūšis, 326
Minskas, 315, 448
Mišas, Rochusas (Misch, Rochus), 398
Menchengladbachas, 25, 43, 49, 53, 60, 65, 66, 68, 72, 442
Mėrikė, Eduardas (Mörike, Eduard), 53
Mėrsas, 59
Miuleris, Liudvigas (Müller, Ludwig), 253

Miunchenas, 22, 30, 31, 43, 47, 55, 56, 57, 61, 66, 68, 91, 98, 100–106, 114, 122, 124, 125, 127, 130, 132, 138, 144–146, 148, 150–154, 158, 163–165, 167, 168, 171, 172, 176, 181, 184, 187, 216, 219, 220, 225, 226, 235, 237, 265, 274, 275, 277, 293, 327, 329, 385, 401, 409, 410, 418, 428, 435, 444, 445, 455, 457, 458, 464, 466, 469, 497
Bürgerbräkeller, 100, 103, 104
Hofbroihauzas, 132, 134
Keturių šalių konferencija (1938), 271
Šiuolaikinės istorijos institutas, 15
Miunsteris, 308, 421
Mocartas, Volfgangas Amadėjus (Mozart, Wolfgang Amadeus), 319, 359
kūriniai: „Requiem“, 319; „Užburtoji fleita“, 184
Molenas, Johanesas (Mollen, Johannes), 33
Molotovas, Viačeslavas, 302, 303
Morgentau planas, 371
Moslis, Leonardas (Mossley, Leonard), 282
Mosė, Georgas (Mosse, George), 41
Mosė, Rudolfas (Mosse, Rudolf), 35
Muchau, Reinholdas (Muchow, Reinhold), 116, 119
Mučmanas, Martinas (Mutschmann, Martin), 87, 452
Mumė, Georgas (Mumme, Georg), 35, 142
Musolinis, Benitas (Mussolini, Benito), 201, 234, **262**, 271, 280, 282, 346, 348
Nacionalsocialistų gerovė (aprūpinimas), 254
Nacionalsocialistų simfoninis orkestras, 209
Nationalsozialistische Briefe („Nacionalsocialistų laiškai“), 82–84, 93, 94, 103, 107, 122
Nemersdorfas, 371
Nyderlandai, 25, 261, 290, 374, 423, 481
Nymioleris, Martinas (Niemöller, Martin), 253, 258, 259, 260, 261, 294, 421
kūriniai: „Nuo povandeninio laivo iki sakyklos“, 260; „Dahlemo pamokslai“, 260
Niujorkas, 348
Niurnbergas, 17, 55, 63, 99, 103, 131, 132, 172, 248, 363
„Niurnbergo įstatymai“ (1935), 231–233, 248
Partijos masinis mitingas (1927), **128**, 130, 131
Partijos masinis mitingas (1933), 195, 207, 208, 412
Partijos masinis mitingas (1934), 223
Partijos masinis mitingas (1935), 230, 231
Partijos masinis mitingas (1936), 248, **249**, **250**
Niurnbergo teismas, 414, 415, 416, 422, 452, 455, 464, 481, 494, 506; taip pat žr. Tarptautinis karo tribunolas
Nojendorfas, 138
Noilusheimas, 99
Noisas, 68, 69

Norkusas, Herbertas (Norkus, Herbert), 179
Norvegija, 290, 297, 311, 374
Noskė, Gustavas (Noske, Gustav), 62
Nostradamas (Nostradamus), 305

Oberhausenas, 115
Oberzalcbergas, 106, 149, 181, 264, 292, 361, 362
Oderis, upė, 381
Odesa, 340, 341
Ofenas, Vilfredas fon (Oven, Wilfred von), 349, 350, 359, 365, 388, 389, 392
Ogilvis-Forbsas, Džordžas, (Ogilvie-Forbes, George), 275, 403
Olimpinės žaidynės (1936), 19, 246, **247**, 248
Operos teatras, 184
Oranienburgas, žr. Sachsenhauzenas
Ošima, Hirošis, 372
Oslas, 377
Osnabriukas, 87
Osieckis, Karlas fon (Ossietzky, Carl von), 402
Otė, Richardas (Otte, Richard), 375
Ovensas, Džesis (Owens, Jesse), 246

Pabaltijo šalys, 267, 289, 307, 315, 411
Papenas, Francas fon (Papen, Franz von), 181, 182, 185, 188, 189, 191, 218, 219, 221, 223, 474
  jo kalba Marburgo universitete (1934), 218, 221
Paryžius, 62, 185, 198, 200, 234, 274, 277, 278, 280
Pasau, 127
Paulusas, Frydrichas (Paulus, Friedrich), 333
Perl Harboras, 319, 320, 323
Pfeferis, Francas fon (Pfeffer, Franz von), 84, 91, 100, 102, 451
Pficneris, Hansas (Pfitzner, Hans), 44, 47
  kūriniai: „Koncertas fortepijonui“, 53
Picuchas, Konradas (Pietzuch, Konrad), 182
Pyricas, 70
Piskatoras, Ervinas (Piscator, Erwin), 159
Plauenas, 87, 110
Ploještis, 302
Poc, Ema (Potz, Emma), 50
Poikertas, Detlefas (Peukert, Detlev), 36
Polevojus, Borisas, 399
Pomeranija, 70, 78, 386, 448
Popiežius Pijus XI, 253
  išleidžia „Mit brennender Sorge“ („Su didžiu susirūpinimu“), 254
Potempa, žmogžudystė joje (1932), 182
Potsdamas, 109, 136, 217, 344, 388
Potsdamerio aikštė, 363
povandeninių laivų karas, 252, 253, 259–261, 342, 343, 485
Pozenas (Poznanė), 288–300, 366, 377–379, 411, 434, 486, 501
Praha, 278, 288, 314, 325, 448
  Hradčino rūmai, 278
Prancūzija, 17, 178, 200, 203, 233, 234, 237, 244, 260, 263, 267, 278, 280, 282, 283, 288–291, 296, 297, 301, 323, 329, 359, 362, 368, 423, 427, 462, 484, 492

Prancūzijos nacionalinis komitetas, 332
Prangas, Fricas (Prang, Fritz), 29, 30, 56, 58, 61–63, 69, 447
pribaigimas sunkiu darbu, 18, 23
Prybergas, Fredas (Prieberg, Fred), 404
Prūsija, 77, 87, 120, 152, 176, 189, 219, 223, 351, 379, 440, 446, 448, 456, 459, 479
Prūsijos *Landtagas*, 178, 446
Prūsijos kultūros ministerija, 191, 211

Rabė, Vilhelmas (Raabe, Wilhelm), 33
Rastenburgas / Kentšynas („Vilko irštva“), 307–310, 313, 324, 326, 333, 338, 346, 348, 365, 366, 370, 375, 314, 494
Rathas, Ernstas fom (Rath, Ernst vom), 274, 276, 277
Raubal, Geli (Raubal, Geli), 132, 168, 183, 466
Raucheizenas, Michaelis (Raucheisen, Michael), 352
reakcinis modernizmas, 47
Rėderis, Ėrichas (Raeder, Erich), 237
Rekas-Malečevenas, Frydrichas (Reck-Malleczewen, Friedrich), 301, 346
Regensburgas, 257
Regensburgo katedros choras, 258
Regeris, Maksas (Reger, Max), 43
Reichenbergas, 277, 483
Reicho Aukščiausiasis Teismas, 153, 154
Reicho Bohemijos ir Moravijos protektoratas, 278, 288
Reicho gynyba, 156, 217–219, 221, 510
Reicho kanceliarija, 178, 216, 237, 243, 260, 267, 273, 375, 381, 388, 389, 392, 394, 494
Reicho lyga teatro po atviru dangumi skatinimui, 228
Reicho muzikos kabinetas, 210
Reicho propagandos vadovybė, 173, 174
Reicho rašytojų kabinetas, 251
Reicho tarnyba, 251
Reicho teatro kabinetas, 230, 254
Reichsbank, 306
Reichstagas, 13, 56, 61, 84, 88, 134, 135, 138, 140, 144, 151, 154, 172, 174, 181, 184, 186, 189, 222, 235, 237, 273, 280, 283, 286, 292, 320, 326, 402, 448, 452, 464, 474, 475
rinkimai (1924 metų gegužė), 61
rinkimai (1924 metų gruodis), 75
rinkimai (1928 metų gegužė), 135, 137, 138
rinkimai (1930 metų rugsėjis), 152, 156, 157
rinkimai (1932 metų liepa), 170, 180
rinkimai (1932 metų lapkritis), 170, 185
rinkimai (1933 metų kovas), 196
rinkimai (1933 metų lapkritis), 203
rinkimai (1936 metų kovas), 238, 239
Reichstago gaisras, 191, 194
Reič, Hana (Reitsch, Hanna), 392–394
Reimanas, Viktoras (Reimann, Viktor), 14, 416, 450, 466
Reinhardo operacija, 322
Reinhartas, Rolfas (Reinhardt, Rolf), 209

Remagenas, 386
Rėmeris, Otas-Ernstas (Remer, Otto-Ernst), 365, 368
Remšeidas, 53, 78
Rendsburgas, 103
Reuters naujienų agentūra, 221
Resi kvartetas, 53
Reinas, upė, 25, 31, 69, 90, 228, 362, 371, 386, 387
Reitas, 25, **26**, 28, 31, 35–37, 39, 43, 46, 47, 49–53, 58, 61, 66, 69, 70, 88, 89, 109, 117, 147, 168, 204, 330, 346, 401, 440, 442
Reventlovas, Ernstas Grafas cu (Reventlow, Ernst Graf zu), 70, 78, 448
Ribentropas, Joachimas fon (Ribbentrop, Joachim von), 20, 233, 237, 277, 280, 284, 285, 301, 305, 308, 362, 368, 369, 370, 383, 386, 387, 389, 404, 427
Rifenštal, Leni (Riefenstahl, Leni), 121, 201, 214, 242–246, 418, 459
  filmai: „Valios triumfas“, 207, 223; „Tikėjimo pergalė“, 196, 207
Ryga, 315
Riochlingas, Hermanas (Röchling, Hermann), 301, 489
Riomas, Ernstas (Röhm, Ernst), 20, 156, 162, 171, 217, 219, 220–223, 451, 461, 475
Ripkė, Akselis (Ripke, Axel), 75, 76, 79
Rysas, Kurtas (Riess, Curt), 14, 404, 409, 413, 414, 445. 440
Rytų Prūsija, 21, 98, 173, 223, 280, 308, 348, 364, 367, 371
Ryza, 324
Rodas, 278, 279
Roitas, Ralfas Georgas (Reuth, Ralf Georg), 15, 166, 416, 445, 478
Royal Oak („Karališkasis ąžuolas“), 290
romantizmas, 29, 38, 44, 69, 90
Roma, 362
Romelis, Ervinas (Rommel, Erwin), 307, 326, 327, 329, 331, **353**, 363, 367
Romos katalikybė, 233, 254
Rostokas, 188, 326
Rosvengė, Helgė (Roswaenge, Helge), 184
Rozenbaumas, Ronas (Rosenbaum, Ron), 430
Rozenbergas, Alfredas (Rosenberg, Alfred), 20, 57, 101, 122, 146, 233, 246, 247, 270, 333, 337, 383, 455, 476
  ir „Vokietijos kultūros kovotojų lyga“, 211, 212
  konkurencija su Gėbelsu, 225, 226, 227, 273, 302, 305, 362, 410
  planuoja akademines institucijas, 297
  kūriniai: „Dvidešimtojo amžiaus mitas“, 227
Rumboldas, Horasas (Rumbold, Horace), 199, 403
Rundštedas, Gerdas fon (Rundstedt, Gerd von), 361
Rusijos valstybės archyvas, Maskva, 15
Rustas, Bernardas (Rust, Bernhard), 86, 106, 164, 190, 191, 211, 225, 451
Ruzveltas, Franklinas Delanas (Roosevelt, Franklin Delaney), 282, 304, 332

sąjungininkai, 20, 31, 284, 340, 346, 348, 357, 359, 360, 362–364, 371, 374–377, 382, 392, 422, 433
sąjungininkų Kontrolės taryba, 400
Saksonija,84, 87, 99, 100, 109, 259, 324, 452
Salernas, 348
Salkeld, Odri (Salkeld, Audrey), 244, 404
Sarbriukenas, 233
Sardinija, 346
Saro plebiscitas (1935), 233, 419
Savonarola, 402
„Schutzstaffel“ (SS), 131, 155, 170, 217, 219, 250, 251, 266, 276, 282, 288, 350, 379, 389, 422, 427, 432, 456
Sebastianas, Michailas, 317, 333
Serbija, 312
Servantesas, Migelis de (Cervantes, Miguel de), 62
Seržas, Viktoras (Serge, Victor), 44, 442
Sevastopolis, 326
Severinas, 163, 165, 168
Sibiras, 289, 318, 420
Sicherheitsdienst (Saugumo policija, SD), 95, 285, 286, 290, 299, 307, 313, 318, 320, 479
Sicilija, 346
Signal, 415, 506
Silezija,104, 182, 228, 384
Simonas, Gustavas (Simon, Gustav), 358
Singapūras, 297
„Siono vadovų elgesio taisyklės“, 58, 59, 448
Skandinavija, 348, 423
Skapos įlanka, 290
Slovakija, 374
Smolenskas, 318, 339
socialdemokratai, 49, 66, 87, 88, 96, 108, 110, 138, 139, 156, 175, 192, 252
Sontheimeris, Kurtas (Sontheimer, Kurt), 41, 45, 48, 64, 65
Sonthofenas, 240
Stahlhelm („Plieno šalmai“), 125, 144, 145, 191
Stalingradas, 328, 331–333, **335**, 336, 339, 346, 420, 425
Stalinas, Josifas, 22, 280, 289, 302, 303, 309, 328, 346, 357, 361, 383
Stokholmas, 151
„Sturmabteilung“ (SA), 65, 81, 92, 99, 105, 108, 110, 112, 116, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 128, 129, 131, 138, 139, **141**, 142, 146–149, 155–158, 162–164, 169, 170, 172, 177, 178, 180, 182, 184, 187, 188, 192, 193, 195, 205, 207, 212, 213, 217–223, 273, 277, 328, 336, 337, 343, 381, 436, 451, 461, 474, 475
  ir „Ilgųjų peilių naktis“, 217
  demonstracija prieš žydus Kurfiurstendame (1931 metų rugsėjį), 177
  oponentų represijos (1933), 192–194
SA motorizuotas šturmas, 172
Sovietų Sąjunga, 17, 21, 263, 284, 285, 286, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 312, 314, 318, 319, 320, 321, 323, 327, 328, 335, 336, 337, 342, 348, 360, 369, 370, 397, 398, 413, 417, 422, 424, 425, 431, 432, 498, 499

sovietų karo belaisviai, 323, 324, 413,
Strindbergas, Augustas (Strindberg, August), 50
Sudetai, 271, 274, 277, 282
Suomija, 302, 303, 368

Šachtas, Jalmaras (Schacht, Hjalmar), 156, 157
„Šarvuotis Potiomkinas“, 104
Šaubas, Julijus (Schaub, Julius), 370
Šaumburgas-Lipė, princas Frydrichas Kristianas cu, 179, 180, 223, 248, 291, 344
  įspūdžiai apie Gėbelsą (1932), 216
Šerneris, Ferdinandas (Schörner, Ferdinand), 384
šiaurės vakarų Vokietijos darbininkų bendrija (Nacių partijos), 83, 84, 86, 88, 91, 96, 97, 99, 101
Šileris, Johanas Kristofas Frydrichas fon (Schiller, Johann Christoph Friedrich von), 63, 64, 330
Širvintos, 367
Šiucas, Vilhelmas fon (Schütz, Wilhelm von), 33
Šlageteris, Leo (Schlageter, Leo), 116
Šlangė, Ernstas (Schlange, Ernst), 88, 108, 109, 452, 456
Šleicheris, Kurtas fon (Schleicher, Kurt von), 181, 185, 188, 219, 220, 221, 286, 474
  Ponia Šleicher, 220
Šlėzvigas–Holšteinas, 84, 103
Šlyrsė, 130
Šmydikė, Ėrichas (Schmiedicke, Erich), 108–110, 456
Šmitas-Ėmenas, 297
Šmuntas, Rudolfas (Schmundt, Rudolf), 361
Šnabelis, Arturas (Schnabel, Artur), 198
Šneider, Hana (Schneider, Hannah), 142
Šopenas, Frederikas (Chopin, Frédéric), 352
Špandau, 112, 118, 138, 455
Špengleris, Osvaldas (Spengler, Oswald), 35, 49, 80
  kūriniai: „Vakarų nuosmukis“, 40, 44
Špėras, Albertas (Speer, Albert), 157, 158, 201, 207, 223, 308, 338, 339, 344, 365, 389, 392, 418
  bendradarbiavimas su Gėbelsu (1943), 334, **335**, 352, 362, 381, 414
  liudijimas Niurnberge, 414, 506
Špicis, Reinhardas (Spitzy, Reinhard), 403
Šrekeris, Francas (Schreker, Franz), 53, 444
Šrėderis, Kurtas fon (Schroeder, Kurt von), 188
Štal, Ilzė (Stahl, Ilse), 159
Štalherm, Anka (Stalherm, Anka), 34, 35, 36, 89, 136, **143**, 509
Štarnbergas, 100
Šteigeris, Hansas (Steiger, Hans), 111, 113, 123
Šteigmanas-Galas, Richardas (Steigmann-Gall, Richard), 407, 408, 505
Štenesas, Valteris (Stennes, Walther), 155, 158, 162–165, 465, 466

Šternas, J. P. (Stern, J. P.), 417
Štetinas, 70
Štraseris, Gregoras (Strasser, Gregor), 20, 63, 68, 75–77, 83, 88, 90–92, 96–99, 101, 102, 111, 113, 114, 122–125, 130, 132, 134, 171, 184, 185, 219, 220, 232, 242, 401, 457
  palieka nacių partiją (1932), 186, 187
Štraseris, Otas (Strasser, Otto), 20, 84, 85, 88, 96, 98, 102, 111, 113, 122–125, 130, 134, 148, 150, 151, 155, 163, 402, 451, 453, 454, 463, 465, 466
  jo laikraštis „Nacionalsocialistas“, 150
  suformuoja „juodųjų frontą“, 150
  ir Šteneso pučas, 154, 155
Štrausas, Richardas (Strauss, Richard), 43, 212, 213, 268, 444
  kaip Reicho muzikos kabineto prezidentas, 210
  kūriniai: „Šventinis preliudas“, 210; „Olimpinis himnas“, 247; „Tilis Oilenšpygelis“, 43
Štraus, Paulina (Strauss, Pauline), 319
Štreicheris, Julijus (Streicher, Julius), 63, 99, 100, 225
Štresemanas, Gustavas (Stresemann, Gustav), 140, 462
Štumpfegeris, Liudvigas (Stumpfeger, Ludwig), 399, 504
Štutgartas, 99, 102, 104
Šubertas, Francas (Schubert, Franz), 205, 352, 459
Šumacheris, Kurtas (Schumacher, Kurt), 175
Šumanas, Richardas (Schumann, Richard), 43, 352
Šuman, Elizabet (Schumann, Elisabeth), 184
Šušnigas, Kurtas fon (Schuschnigg, Kurt von), 264, 265
Švainfurtas, 138
Švanenverderis, 261, 307, 311, 248, 269, 291, 349
Švarcas, Ksaveras (Schwartz, Xavier), 158
Švedija, 151, 260, 380, 475
Švegermanas, Giunteris (Schwägermann, Günther), 399
Šveicarija, 60, 62, 66, 109, 201, 245, 261, 442
Šveiceris, Hansas (Schweitzer, Hans, slapyvardis „Mjolniras“),113, 114, **115**, 117, 121, 124, 127, **128**, 129, 130, 137, 142, 143, 144, 164, **181**, 213, 224, 457, 476
Šveicer, Margaretė (Schweitzer, Margarete), 117
Šverinas, 89, 377

Tanenbergo memorialas, 223
Tautų Sąjunga, 201, 203, 233, 234, 244, 279
  nusiginklavimo konferencija, 201
The Times, 174, 201, 214, 221
Tėveleitas, Klausas (Theweleit, Klaus), 45, 46, 445, 480
Tyrakas, Otas (Thierack, Otto), 18
Tiuringija, 55, 80, 137, 450

Tisas, Jozefas (Tiso, Jozef), 278
Tysenas, Fricas (Thyssen, Fritz), 157
Tokijas, 311
Tolstojus, Levas, 40, 53
Tonakas, Albertas (Tonak, Albert), 136, 137, 146, 151
Torunė, 289
Totas, Fricas (Todt, Fritz), 308, 324, 494
Trevoras-Roperis, Hju (Trevor-Roper, Hugh), 390, 405, 412, 413, 503
Tripolis, 331
Tryras, 256, 289
Tunisas, 329, 331, 332, 337, 342
Tūzas, Adamas (Tooze, Adam), 303, 484, 489, 506

Udetas, Ernstas (Udet, Ernst), 324
„UFA“ („Universum Film AG“), 172, 467
Ukraina, 307, 315, 329, 346, 357, 500
Ulmas, 102, 104
Una, 116
Uralo kalnai, 309, 321

„Vakarų fronte nieko naujo“, 158, 402
Vakerlė, Jozefas (Wackerle, Josef), 297
Vagneris, Richardas (Wagner, Richard), 362, 64, 103, 104, 109, 208, 251, 257, 268, **296**
  kūriniai: „Parsifalis“, 233; „Tanhoizeris“, 104; „Tristanas ir Izolda“, 233, 269; „Valkirija“, 372
Vagneris, Zigfridas (Wagner, Siegfried), 104
Vagneris, Valteris (Wagner, Walter), 395
Vagner, Vinifred (Wagner, Winifred), 104
Valenas, Teodoras (Vahlen, Theodor), 70, 84, 448, 451
Valhalos šventykla, 257
Valstybinis bankas, 156, 306, 311, 415
Vandlicas, 380
Vanzė, 216, 248, 322
Vanzės konferencija, 434
Varšuva, 218, 267, 285, 287, 288, 413, 432
Vartelandas, 314, 379, 411, 493
Vasermanas, Jakobas (Wassermann, Jakob), 42, 442
  kūriniai: „Krikščionių didtbės manija“, 42
Vašingtonas, 311, 331, 338
Vatikanas, 254
Vecleris, Hermanas (Wetzler, Hermann), 43
  kūriniai: „Kaip jums patinka“ uvertiūra, 43
Veimaras, 62–66, 106, 120, 130, 131, 136, 137, 143, 161, 163, 410, 450
  metinis *tautiškų* grupuočių susirinkimas (1924), 63
  nacių partijos masinis mitingas (1925), 79, 80
  nacių partijos masinis mitingas (1926), 105, 107
Veimaro Respublika, 20, 44, 47, 56, 58, 68, 81, 96, 100, 154, 191, 198, 208, 222, 253, 444, 448
  ankstyvosios problemos, 43, 44, 58, 448

Prezidento rinkimai (1925), 78
Prezidento rinkimai (1932), 170, 174
Veinrichas, Karlas (Weinrich, Karl), 354, 497
Veisas, Bernardas (Weiss, Bernhard), 129, **131**, 138
Velčas, Deividas (Welch, David), 214
Weltbühne, 402
Vencleris, Francas (Wenzler, Franz), 213
kūriniai: „Horstas Veselis / Hansas Vestmaras“, 215
Verdau, 87
Verdis, Džuzepė (Verdi, Giuseppe)
kūriniai: „Aida“, 214; „Toska“, 244
Versalio taikos sutartis, 65, 98, 156, 233, 234, 417
Veselis, Horstas (Wessel, Horst), 148–150, 172, 188, 213–215, 225, 226, 276, 289, 318, 436, 463; taip pat žr. Horsto Veselio daina
Veselis, Verneris (Wessel, Werner), 148
Vesel, Margaretė (Wessel, Margarete), 148, 188, 215
Vestfalija, 259, 308
Viazma, 312
Vygershausas, Frydrichas (Wiegershaus, Friedrich), 58, 65, 67–70, 75, 94, 446
Viena, 127, 130, 183, 184, 187, 223, 265, 266, 267, 300, 314, 319, 327, **349**, 359, 385, 388, 433
Filharmonijos orkestras, 319, **347**, 385
Vikratas, 67
Vikratbergas, 68
Vilhelmo Vokietija, 29
Vilhelmshavenas, 377
Vilnius, 315, 318
Vysla, upė, 287, 378, 380, 386
Viurcburgas, 30, 31
Vokietija
Austrijos *anšliusas*, 19, 266, 419, 481
kaip „kultūringa tauta“, 428
Sovietų Sąjungos invazija, 20, 432
karas su Didžiąja Britanija ir Prancūzija, 17, 263, 270, 271, 272, 278–280, 282, 283
Vokietijos akademija, 317, 491
Vokietijos darbininkų frontas, 241, 422
Vokietijos Federacinė Respublika, 400
Vokietijos federalinis archyvas, 15
Vokietijos išlaisvinimo nacionalinis komitetas, 365, 499
Vokietijos krikščionių tikėjimo grupė, 253
Vokietijos laivynas, 178, 233
Vokietijos merginų sąjunga, 289
Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija, 57, 61, 68, 88, 102, 108, 110, 132, 147, 268, 409, 419, 448, 449, 450, 461, 510
žydų boikotas (1933), 198, 199
pasitikėjimo praradimas 1944–1945, 374, 375, 377, 381, 382, 388
konfliktas su bažnyčiomis, 255–258
1932 metų lapkričio krizė, 184–187, 305, 370
1934 metų krizė, 214–217, 220–223
panaikinta Berlyne, 120, 124–127, 136, 137
ir lapkričio pogromas (1938), 275

propagandos akcija Liuksemburge (1944), 361, 362
„Dvidešimt penki punktai“, 97, 98, 232, 453
Volfas, Hugas (Wolf, Hugo), 352
Völkische Freiheit („Tautos laisvė“), 65, 67, 75, 79
Völkischer Beobachter („Tautos stebėtojas“), 11, 57, 78, **79**, 82, 83, 87, 98, **101**, 105, 125, 132, 134, 144, 149, 156, 163, 170, 171, 191, 226, 446, 454, 488
Volga, upė, 328
Volksgemeinschaft (tautos bendrystė), 29, 41, 147, 189, 212, 228, 234, 239, 240, 246, 248, 251, 417
Volkssturm („Tautos šturmas“), 371, 372, 379, 381, 384, 395
Volstrito žlugimas, 147
Valteris, Brunas (Walter, Bruno), 197, 198, 209
Voluinė, 289, 411
Vossische Zeitung, 209
Vroclavas, 104, 379, 381, 387, 388, 501
Vulė, Reinholdas (Wulle, Reinhold), 70, 448
Vupertalis, 351
Zalcburgo festivalis, 272, 274
Zeltė, Francas (Seldte, Franz), 125, 191
Zilto sala, 290

Ženeva, 201, 244
Ženevos konvencija, 385

knygos.lt rekomenduoja

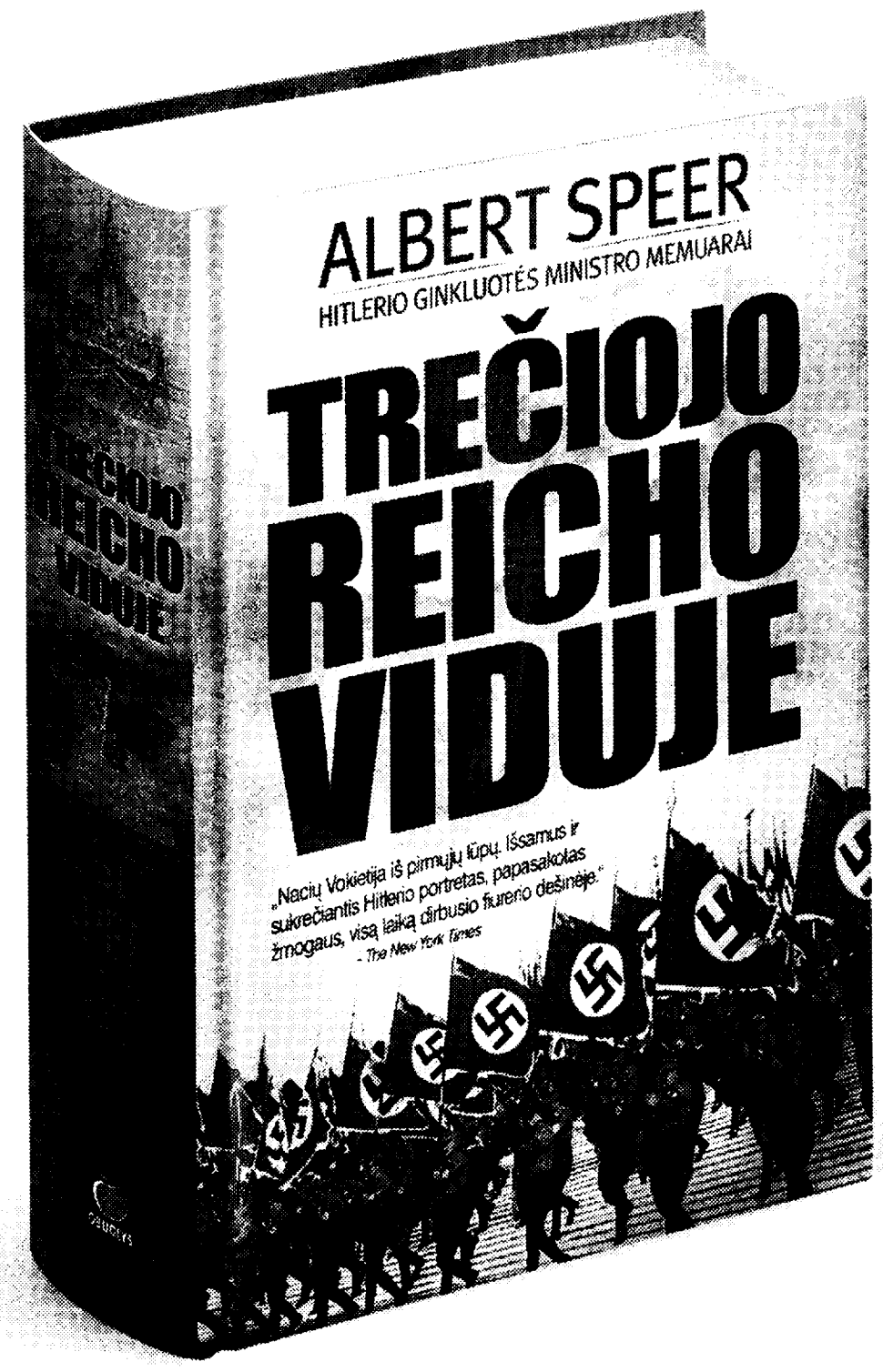

Albert Speer

Trečiojo reicho viduje. Hitlerio ginkluotės ministro Alberto Speero memuarai

704 p., kieti viršeliai

Kas jis, žmogus, vardu Albertas Speeras? Naivus aristokratiškų manierų architektas, talento ir likimo valia tapęs Adolfo Hitlerio bičiuliu? O gal fanatiškas nacis, monstras ir karo nusikaltėlis, tik per plauką išvengęs Niurnbergo proceso kartuvių? Ar tiesiog genialus vadybininkas – Trečiojo reicho ministras, stebuklingu būdu beprotiškai maksimaliai įsukęs Vokietijos karo pramonės mašinos smagračius?

Knyga, kurią laikote rankose, nėra memuarai tradicine (nuobodžiaja) šio žanro prasme. Tai veikiau detektyvinio romano stiliumi perpasakojami autoriaus išgyvenimai, nukelsiantys į Trečiojo reicho kanceliarijos ir karo frontų užkulisius su juose veikiančiais herojais ir antiherojais – taip, kaip visa tai matė Albertas Speeras. Ši knyga – tai ir dramatiškas epochos veidrodis, šviežiu, Lietuvos skaitytojui dar mažai pažįstamu aspektu atskleidžiantis politines, ekonomines ir žmogiškąsias Antrojo pasaulinio karo tragedijos erdves.

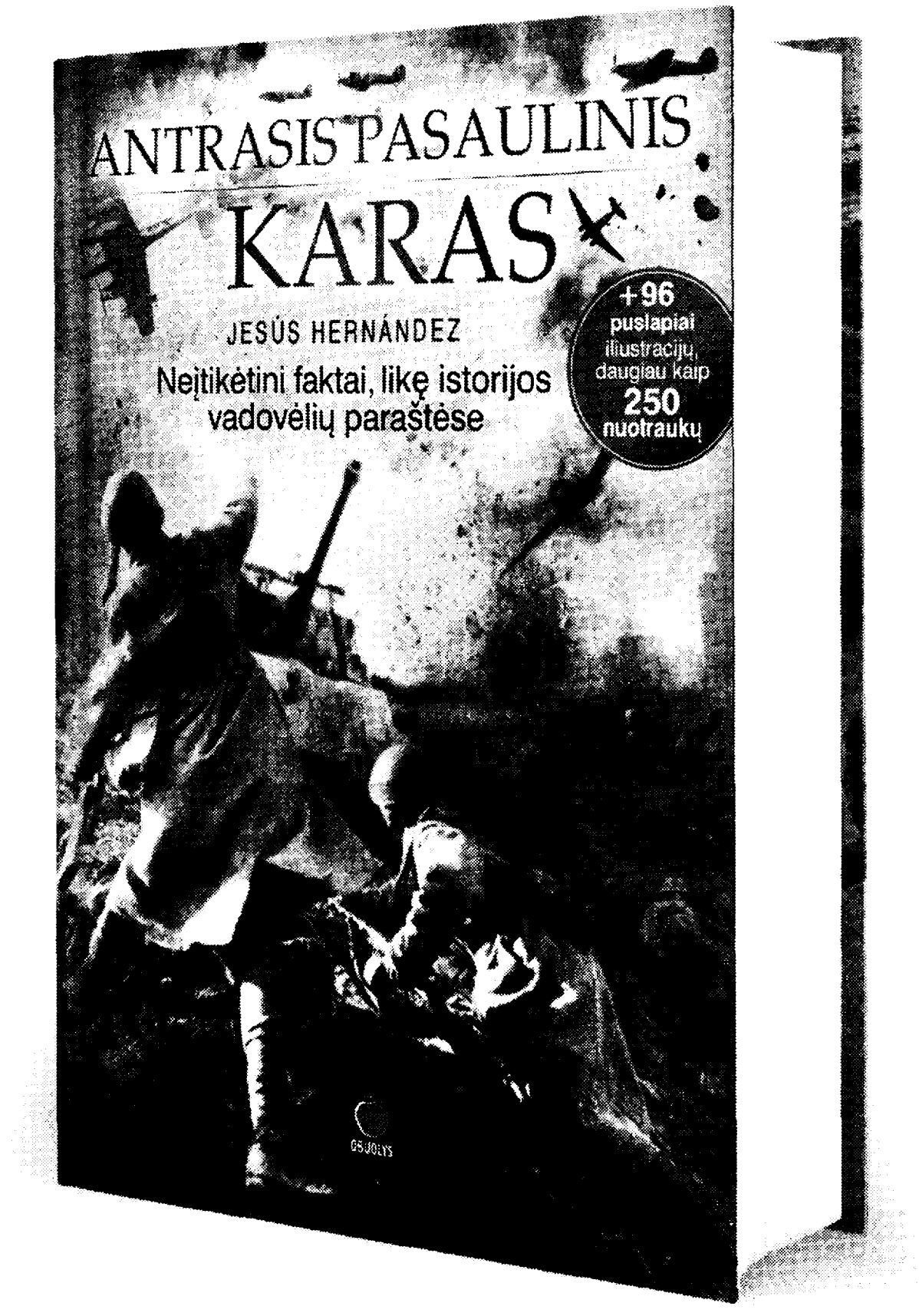

Jesús Hernández

Antrasis pasaulinis karas

736 p., kieti viršeliai

1939–1945 metų karinis konfliktas yra labiausiai jaudinanti ir narstoma XX a. tema. Skirtingų kariavusių pusių istorikai prieštaringai pateikia ir vertina tuos pačius faktus, liudininkai pasakoja kitokias įvykių versijas. Metams bėgant jos vis labiau tolsta nuo tiesos. Ispanų istorikas Jesús Hernández, savo gyvenimą paskyręs šios beprecedentės tragedijos tyrimui, kaupia ir sistemina visus duomenis, siekdamas atkurti ir užfiksuoti tikrąjį vaizdą. Daugybė šaltinių ir liudininkų iš įvairių pasaulio šalių leido jam sukaupti medžiagą, kuri nepateko į oficialias karo kronikas ir vadovėlius. Šimtai neįtikimų faktų, mįslių, pasakojimų atskleidžia kitokį karo paveikslą, aprašo stulbinamas istorijas ir slaptas operacijas, įskaitant *Valkiriją*, pasikėsinimą į Hitlerį, kurios pakeitė praėjusio amžiaus istoriją.

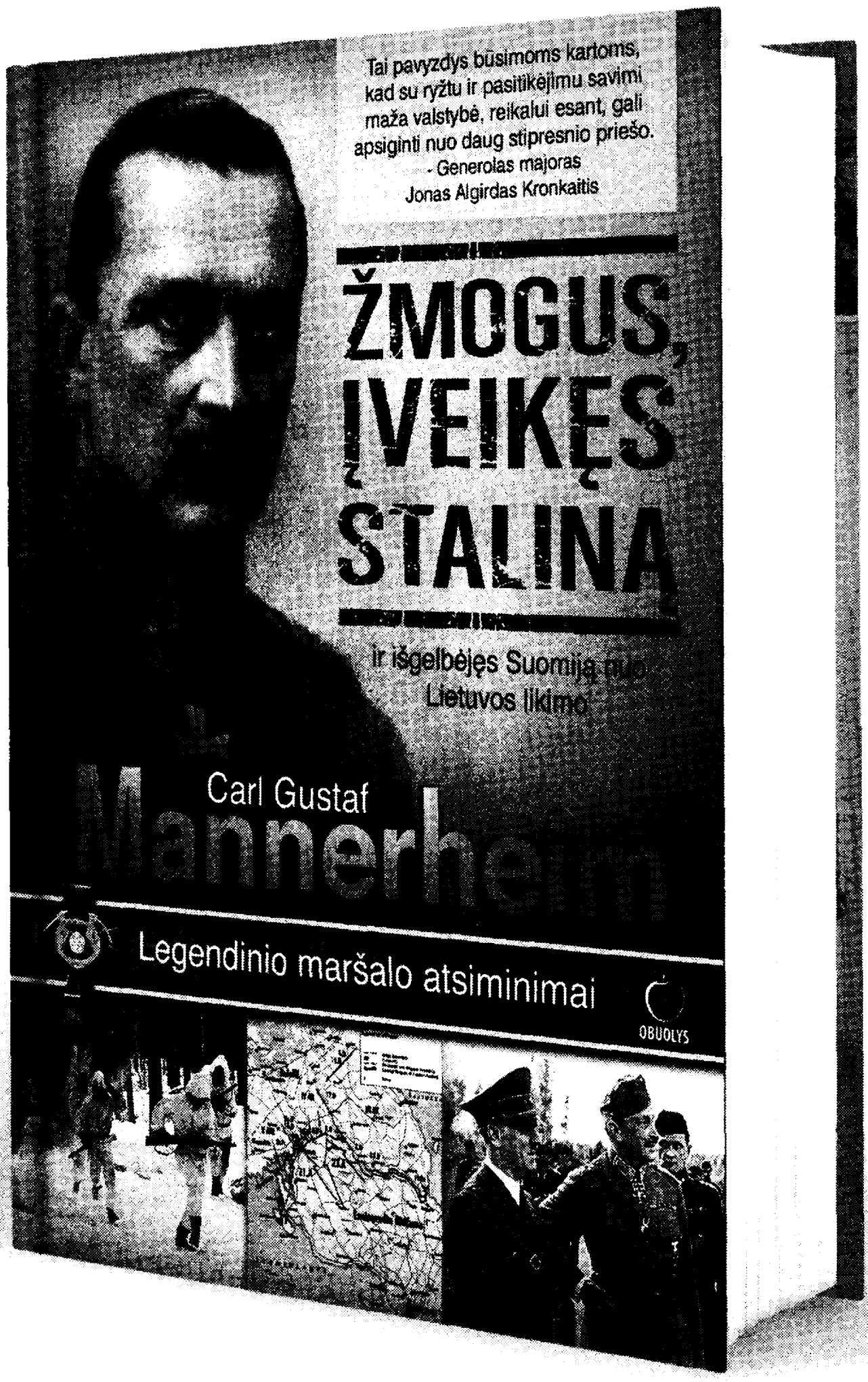

Carl Gustaf Mannerheim: žmogus, įveikęs Staliną ir išgelbėjęs Suomiją nuo Lietuvos likimo

592 p., kieti viršeliai

Maršalas Mannerheimas Suomiją išgelbėjo 4 kartus, tik jo dėka šalis atsilaikė karuose ir išvengė okupantų. Karvedžio memuarai – ne tik kareiviškai tikslūs jo gyvenimo faktai, bet ir lyderystės vadovėlis.

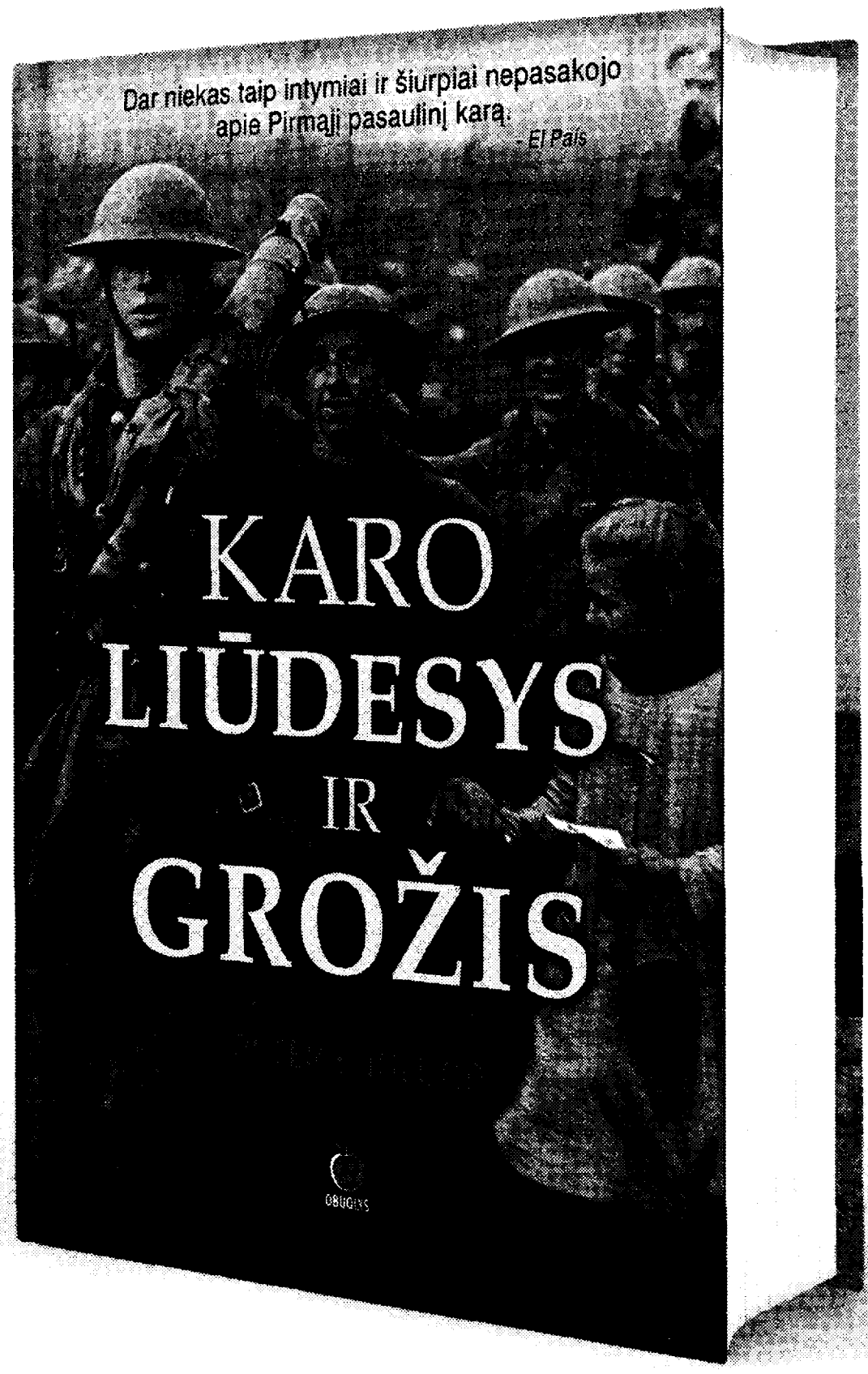

Peter Englund

Karo liūdesys ir grožis

608 p., kieti viršeliai

„Karas gražus generolams, žurnalistams ir mokytiems žmonėms“, – pagalvojo prancūzų pėstininkas René Arno, traukdamasis su 30 išlikusiųjų fronto linijoje prie Verdeno iš 100 atžygiavusių karių. *Karo grožis ir liūdesys* yra nepaprastas pasakojimas apie Pirmąjį pasaulinį karą, talentingo istoriko surinktas iš devyniolikos realiai gyvenusių ir į konfliktą patekusių asmenų dienoraščių, atsiminimų ir laiškų. Tarp jų yra amerikietis karo lauko chirurgas, australė serbų armijos vairuotoja, anglė slaugė rusų armijoje, už osmanus kovojęs nuotykių ieškotojas iš Pietų Amerikos, dvylikametė vokietaitė ir keletas kitų civilių. Jie paeiliui pasakoja, ką matė ar jautė tą dieną, nė nenutuokdami, kaip baigsis karas ir koks bus jų likimas. Tarp karių palydėtuvių 1914 metų rugpjūčio ketvirtąją, kai Elfrydė traukia namo ištiesusi kario paspaustą ranką, ir 1918 metų lapkričio tryliktosios, kai Budapeštą pasiekė sutriuškintos austrų-vengrų armijos kavaleristas Palas Kelemenas ir tyliai susiraitė priemenėje, kad nepažadintų tėvų, – ketveri siaubo, bado, pažeminimo, išsekimo ir liūdesio metai įvairiose karo scenose nuo Vakarų fronto, Alpių ir Balkanų iki Rytų fronto, Mesopotamijos ir Rytų Afrikos, kurie vienodai lamdė valstybių ir pavienių žmonių likimus.

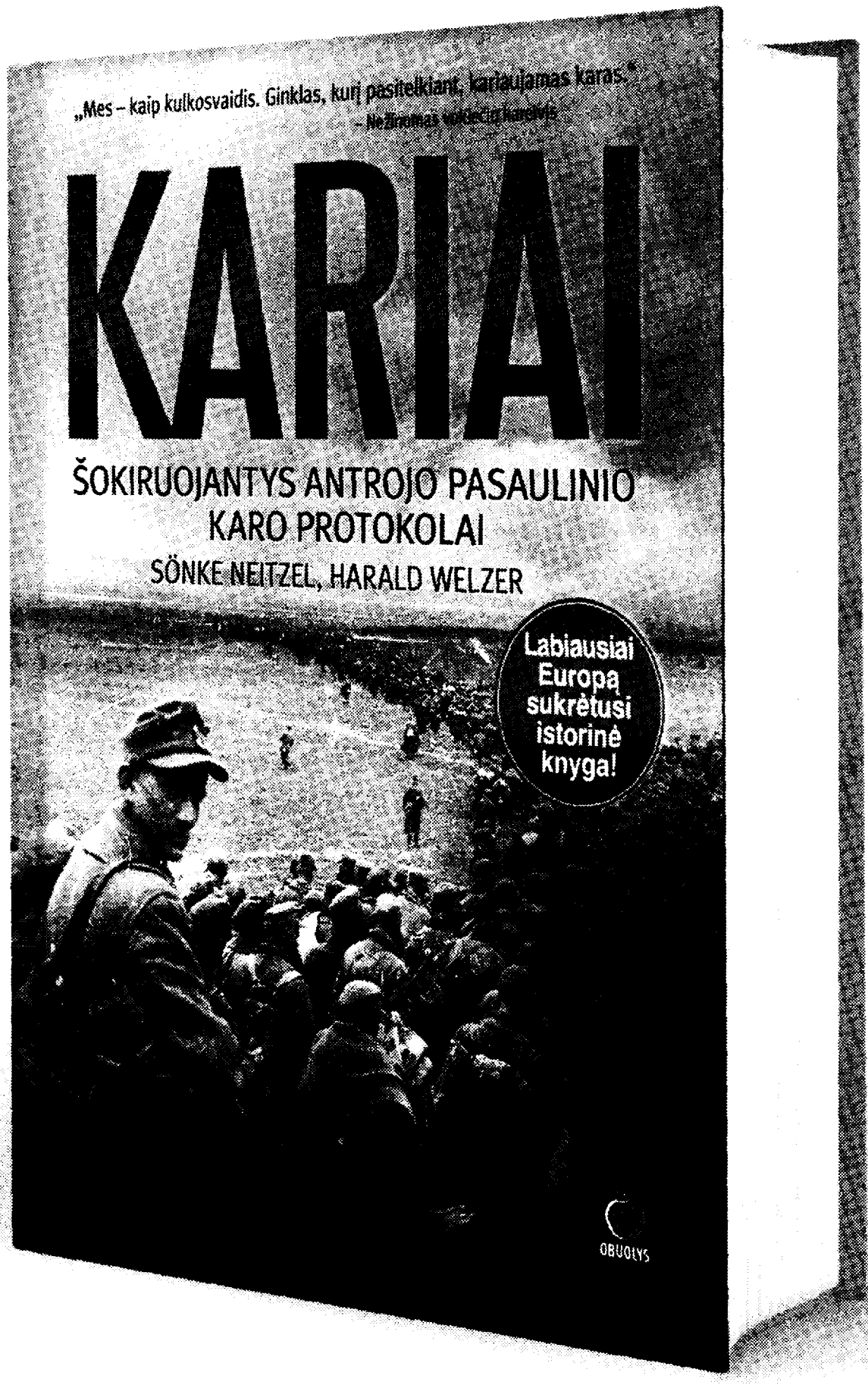

Sönke Neitzel

Kariai. Kovų, žudynių ir mirčių protokolai

544 p., kieti viršeliai

Apie Antrąjį pasaulinį karą prirašyta galybė prisiminimų, monografijų. Ši knyga kitokia. Jos šaltinis – šimtus tūkstančių mašinraščio puslapių užimantys protokolai, kurie išslaptinti tik1966 m. Nieko neįtariantys vokiečių kareiviai buvo slapta įrašinėjami sąjungininkų kalėjimuose ir jų pašnekesiai buvo protokoluojami. Karo brutalumas, žiaurumas ir kietaširdiškumas – įprasta šių pokalbių tema, žudymas ir smurtavimas yra pasakotojų bei jų klausytojų kasdienybė. Apie tai kareiviai kalba valandų valandas kaip ir, sakykim, apie lėktuvus, bombas, radarus, miestus, vaizdus bei moteris. Kareiviai nežinojo, koks bus jų likimas ir karo baigtis, tad protokoluose liko sustingusi istorinė žmonijos akimirka, 1941–1945 metų mintys ir požiūriai. Ši knyga atsako į daug XX a. pirmos pusės istorijos klausimų, kurių nesugeba paaiškinti geriausi istorikai.

KO GERO, DIDŽIAUSIAS LIETUVIŠKAS KNYGYNAS PASAULYJE!

knygos.it

MALONUMAS PIRKTI IR SKAITYTI

8 700 55 775 (d. d. 9–18 val.) pagalba@knygos.lt **www.knygos.lt**

Thacker, Toby

Th-01 Gėbelsas : žmogus, sukūręs Hitlerį / Toby Thacker ; iš anglų kalbos vertė Rozita Znamenskaitė. – Kaunas : Obuolys [i.e. MEDIA INCOGNITO], [2014]. – 553, [7] p. : iliustr.

R-klė: p. 527–553.

ISBN 978-609-403-631-6

Jozefas Gėbelsas į istoriją įėjo kaip žiauriausias holokausto budelis ir propagandos tėvas. Katalikiškas auklėjimas ir humanitariniai mokslai nesukliudė „piktajam daktariūkščiui" savo kompleksus dangstyti nacistine ideologija, įgimtas oratoriaus talentas, neišsemiama energija bei asmeninė draugystė su A. Hitleriu atvedė jį į aukščiausius Reicho postus. Šiam įžvalgiam ir negailestingam protui reikia „dėkoti" už tai, kad Antrasis pasaulinis karas užsitęsė taip ilgai, nes jis organizavo totalinį karą ir visi resursai buvo skiriami karo veiksmams tęsti, o į frontą žūti traukė visi, nuo vaikų iki senių. Jo „nuopelnas" yra ir Hitlerio Mesijo įvaizdis, kuriam taip ilgai meldėsi nacistinė Vokietija. Tačiau baisiausia buvo J. Gėbelso neapykanta žydams, su kuriais jis pradėjo kovoti tapęs partijos gauleiteriu Berlyne iki paskutinių karo dienų. Jo iniciatyva ir nurodymu organizuoti pogromai, tūkstančiai žydų išvežti iš Vokietijos ir kitų užgrobtų teritorijų į koncentracijos stovyklas sunaikinti. Išlikę Jozefo Gėbelso dienoraščiai atskleidžia šio nacio iki kaulų smegenų mąstymą, pasaulėžiūrą ir gyvenimą iki niekingos mirties Hitlerio bunkeryje nužudžius savo vaikus.

UDK 94+329](430)(092)

Toby Thacker
GĖBELSAS: ŽMOGUS, SUKŪRĘS HITLERĮ

Iš anglų kalbos vertė *Rozita Znamenskaitė*
Redagavo *Raimonda Kavaliauskienė*
Tekstą tvarkė *Erika Merkytė-Švarcienė*
Viršelį kūrė *Andrius Morkeliūnas*
Maketavo *Alma Liuberskienė*

35 sp. l. Užsakymas Nr.
Išleido OBUOLYS®
(OBUOLYS yra registruotas leidybinis ženklas,
kurį pagal sutartį naudoja UAB MEDIA INCOGNITO)
Butrimonių g. 9, LT-50220 Kaunas
knygos@obuolys.lt | www.obuolys.lt

Akcijos ir nuolaidos
Nemokamas katalogas
Knygų ištraukos
knygos.lt

Spausdino UAB „Spindulio spaustuvė",
Vakarinis aplinkkelis 24, LT-48184 Kaunas